

T.C
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÖLÖGÖN KASIMBEKOV' UN “ CETİLGEN KURAK”
ADLI ESERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NE AKTARILMASI VE
ESERİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNDE İNCELEMELER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ

Hazırlayan
ŞULE ÖZÇOBAN
Ocak 2011

T.C
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÖLÖGÖN KASIMBEKOV' UN “ CETİLGEN KURAK”
ADLI ESERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NE AKTARILMASI VE
ESERİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNDE İNCELEMELER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ

Hazırlayan
ŞULE ÖZÇOBAN
Ocak 2011

ONAYLAMA SAYFASI

Öğrenci : Şule ÖZÇOBAN
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Konusu : Tölgön Kasımbekov' un" Cetilgen Kurak" Adlı Eserinin Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Eserin Söz Varlığı Üzerinde İncelemeler.
Tez Tarihi : Ocak 2011

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Anabilim Dalı Başkanı

Türk Dili ve Edebiyatı 51070842 numaralı öğrencisi Şule ÖZÇOBAN tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ
Tez Danışmanı

Tez Sınavı Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ

Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ

Öğr. Gör. Dr. Nodirkhon KHASANOV

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet KARAKUYU
Müdür

ÖZET

Bu çalışmada Kırgız edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Tölögön Kasımbekov ve eseri “Cetilgen Kurak” ele alınmıştır. XX. Yüzyıl ortalarına kadar gelişmesi gecikmiş Kırgız edebiyatının ilk temsilcilerinden sayılan Tölögön Kasımbekov, Kırgız halkının en sevdiği yazarlardandır. Ününü, Kırgız tarihindeki gerçek olaylara dayandırarak yazdığı romanlarına borçludur. Bu yönüyle pek çok çalışmaya da konu olmuştur. Burada daha az bilinen, unutulmaya yüz tutmuş romanı, “Cetilgen Kurak” , “ Olgun Nesil” adıyla Türkiye Türkçesi’ne aktarıldı. Yazarın söz varlığı, yapılan sözlük çalışmasıyla ortaya konularak iki lehçe arasında karşılaştırma imkânı sağlandı.

Anahtar Kelimeler: Tölögön Kasımbekov, Kırgız halkı, Cetilgen Kurak.

ABSTRACT

This study has approached to one of the leading authors of Kirghiz Literature, Tölögön Kasimbekov and his masterpiece “Cetilgen Kurak” . Tölögön Kasimbekov who is used to be called from the first representatives of Kirghiz Literature whose progress had been delayed till the mid XX. century is one of the mostly loved authors of Kirghiz Society. He owes his reputation to his novels written grounding Kirghiz history on facts. That side of him had been the subject of many studies. Here his less known, almost forgotten novel, “Cetilgen Kurak” has been quoted in Turkish with the name of “Olgun Nesil”. Presence of the author’s remarks is enabling comparison between two dialects by introducing with the glossary work.

Key Words: Tölögön Kasimbekov, Kirghiz Society, Cetigen Kurak.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR	IV
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	V
ÖN SÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
1. Kırgızlar	2
1.1. Kırgız Tarihi.....	2
1.2. Kırgız Edebiyatı.....	5
2. Tölögön Kasımbekov	7
2. 1. Hayatı	7
2. 2. Eserleri.....	9
2. 3. Edebî Kişiliği	12
BİRİNCİ BÖLÜM	14
KİRİL HARFLİ METİN.....	14
İKİNCİ BÖLÜM	189
TRANSKRİPSİYONLU METİN	189
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	347
ÇEVİRİ	347
SÖZLÜK	495
SONUÇ	587
KAYNAKÇA	589

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Ank.	: Ankara
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Dergi/ Dergisi
İst.	: İstanbul
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.D.	: Türk Dünyası
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
Ün.	: Üniversite/ Üniversitesi
Y.L.T.	: Yüksek Lisans Tezi
Yay.	: Yayınları

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Аа	: a	Хх	: h
Бб	: b	Өө	: ö
Вв	: v	Пп	: p
Гг	: g, ğ	Рр	: r
Дд	: d	Сс	: s
Ее	: e	Тт	: t
Ёё	: yo	Уу	: u
Жж	: c	Фф	: f
Зз	: z	Хх	: h
Ии	: i	Чч	: ts
Йй	: y	Цц	: s
Кк	: k, қ (қ gibidir.)	Шш	: ş
Лл	: l	Ъъ	: ˘
Мм	: m	Ыы	: ı
Нн	: n	Ьь	: ˙
Њң	: ñ	Ээ	: e
Оо	: o	Юю	: yu
Уу	: ü	Яя	: ya

ÖN SÖZ

Tölögön Kasımbekov, Kırgız halkının severek okuduğu, eserlerini en iyi bildiği yazarlardan biridir. Dünyaca tanınmış yazar Cengiz Aytmatov'un eserleri bile Kırgız halkı tarafından bu denli bilinmemektedir. Bunun en önemli sebebi Tölögön Kasımbekov'un Sovyet rejiminin yaşandığı günlerde Kırgız halkının milli tarihini gerçek olaylardan yola çıkarak romanlaştırmasıdır. O günlerin yoğun baskıcı rejimi karşısında halkının millet olma duygularını kaybetmemesi için gösterdiği bu çaba takdire şayandır. Tölögön Kasımbekov, Çağdaş Kırgız edebiyatının ilk tarihi romanı sayılan bu eserleri sayesinde halka yakın bir sanatçı olmayı başarmıştır.

Üzerinde çalıştığımız "Cetilgen Kurak" romanı onun örnek insan oluşturma isteği karşısında yazdığı bir eserdir. Eserin kahramanı Esen, her yönüyle kendini geliştirmiş, rahatını düşünmeden doğduğu topraklara faydalı olabilmek için dönmüş idealist bir öğretmendir. Yazar anlatmak istediklerini kahramanın kişiliğinde sembolleştirmiş, yanlışlıklarla baş eden Esen, sonunda iyi ve doğru olan taraf olarak isteklerine ulaştırmıştır.

Kırgız edebiyatının ilk örnekleri arasında sayılabilecek olan "Cetilgen Kurak" romanını incelediğimiz çalışmamıza, Kırgızların kısa tarihi, yaşadıkları coğrafya ve edebiyatları hakkında temel bilgilerle; Tölögön Kasımbekov'un hayatı, edebi kişiliği ve eserlerini tanıtarak başladık. Eserin, kiril harfli metin, transkripsiyonlu metin şekillerini bu tür çalışmalarda kolaylık sağlaması, gerektiğinde kaynaklık edebilmesi amacıyla gösterdik. Aslına sadık kalarak ve edebi özelliklerini koruyarak Türkiye Türkçesi'ne " Olgun Nesil" adıyla aktardık. Noktalama işaretlerini bu sebeple asıl metindeki haliyle bıraktık. Sadece anlam karışıklığına yol açacağını düşündüğümüz yerlere müdahale ettik. Eserde geçen kelimeleri, sözlük kısmında Türkçe karşılıklarıyla gösterirken, kelimelerin yanına hangi paragrafta geçtiğini, paragrafın kaçınıcı kelimesi olduğunu pek çok kullanımdan sadece birini alarak belirttik.

Türk Dünyası Edebiyatından bir eserin tanıtılmasına bir nebze de olsa katkıda bulunduğumuz bu çalışmamda daima teşvik ve yardımlarını gördüğüm hocam Prof. Dr. Mehmet Kutalmış'a, yardıma hazır hocam Kalmamat Kulamshaev'e içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Şule ÖZÇOBAN

Ocak 2011

GİRİŞ

Kırgız edebiyatının önemli temsilcileri arasında yer alan Tölögön Kasımbekov, yazdığı tarihi romanlarla Kırgız halkı arasında eserleri en çok okunan, en çok sevilen yazarlardan biridir.

Sıngan Kılıç romanı yazıldığı dönem itibariyle sadece Kırgızlar için değil diğer Türk boyları için de millet olma duygusunu uyandıran, tarihî geçmişlerini onlara hatırlatan bir eser özelliği taşır. Kasımbekov, Rus komünizminin yaşandığı o yıllarda, gittikçe asimile olan Türk boylarına, bu eseriyle, adetâ uyanın mesajı vermektedir. Tölögön Kasımbekov'un diğer eserleri de bu çizgiyi takip eden eserlerdir. Bu nedenle dönemin yönetimi tarafından baskılar görmeye başlar. Uzun yıllar dayanmaya çalışsa da sonunda belki bir nebze nefes almak, belki göz boyamak adına dayatma edebiyatın bir ürünü olan “Cetilgen Kurak” (Olgun Nesil) romanını yazar. Bu eser sistemin içinde yetişmiş, tüm benliğiyle bu fikirlere inanmış Kırgız gencinin, Rus Dili öğretmeni olarak doğduğu topraklara dönmesini anlatır. Romanın kahramanı her davranışıyla komünizmin bir temsilcisi, savunucusudur. Yetiştirdiği öğrencilerine, oradaki insanlara da bu özelliğiyle yaklaşır.

Bizim çalışmamıza da konu olan bu eser, yazarın milli tarihi öğretme, milletine benliğini hatırlatma gayesiyle yazdığı, geleneksel dil örnekleriyle süslediği diğer eserlerinden yukarıda zikredilen yönleriyle farklıdır.1976 yılında yayımlanmıştır. İkinci bir baskısı da yoktur. Böylesine popüler bir yazarın bu eseri unutulmuş gibidir. Ülke kütüphanelerinde dahi bulmak neredeyse mümkün değildir. Biz araştırmamız esnasında Kırgızistan' ın başkenti Bişkek' teki kütüphanelerde bu eseri bulamadık. Hayatta olan yazarın işleriyle ilgilenen torunu vasıtasıyla esere ulaşabildik.

Tölögön Kasımbekov gibi değerli bir yazarın pek çok baskısı yapılmış, pek çok çalışmaya konu olmuş eserleri yanında; farklı çizgisiyle, bâkir kalmışlığıyla “Cetilgen Kurak” romanı bizce ele alınmaya değer bir eserdir.

1. KIRGIZLAR

1.1. Kırgız Tarihi

Kırgızlar, Orta Asya'nın en eski Türk boylarından biridir. M.Ö. 3. – 2. yy. da Aral gölünün kuzeyinde yaşadıkları, bir kısmının doğuya giderek Yenisey havzasına yerleştiği binmektedir. Uygur Hanlığı döneminde Kırgız büyüklerinin Uygur hakanının hizmetinde buldukları ve Uygurlar gibi Manihaizm dinine mensup oldukları bu döneme ait anıtlardan anlaşılmaktadır.

MÖ. 201 yılı Çin kaynaklarında, “ Kırgız” adı yer almaktadır. Yine 1.yy. tarihçisi Bangu (ölm. MS. 92) “ Büyük Hun Sülâlesi Tarihi” adlı eserinde Usun ve Kaguyular'la beraber Kırgızlar'ı da zikreder. Tan sülâlesi (618- 969) tarihine göre Kırgızlar Din-lin' (Tin ling) lere karıştılar ve Bo- ma (Ala atlı, ala yontlu) adını aldılar. 7. -10.yy. Çin tarihleri, Kırgızlar'dan söz ederken adlarını, “ Keges” şeklinde ifade eder ve onları şarışın, sarı yüzlü, gök gözlü olarak tarif eder. (Türk Ansiklopedisi 1975: 22, s. 39)

Kırgız adının kaynağıyla ilgili pek çok bilgi verilmektedir. Oğuzhan'ın torunlarından biri olduğu ve onun soyundan gelenlere bu adın verildiği bu görüşlerden biridir. Radlof'a göre Manas Destanı'ndaki Kırgız, “ kırk soy” dan gelmektedir. Kırgız sözünün bir anlamı da “ yok edilemez” dir. (Raşid 1996: 166)

Buyan Han'ın dört nikahlı karısı, kırk da cariyesi vardır. Fakat hiç oğlu olmamıştır. Tanrı ona hep kız vermiştir. Bu şekilde tam kırk kızı olur. Bu kırk kızıdan bugün “ Kırgız” milleti meydana gelmiştir. (Ögel 1989: 411) Türklerde kırk sayısı kutsaldır. Kırk sözcüğüne “ ız” çoğul eki getirilerek Kırgız isminin oluştuğu da görüşlerden biridir.

Kırgızlar bugünkü yurtlarına 10-12. yy. da gelmiştir. Bu yüzyılda Karahanlılar'a bağlıydılar. Orta Çağda Kırgızlar, Bisans'tan Doğu Avrupa, Asya ve

Çin'e giden büyük ticaret yolu üzerinde bulunuyorlardı. 12.yy. da Kırgız ülkesi Karahıtay'ın istilâsına uğradı. Bugün Tokmok civarındaki Balasagun şehri, Karahıtay'ın başkentiydi.

Kırgızlar, 13. yy. da Moğollar'ın Çağatay ülkesine dahil oldular. 17.yy. da bu ülke Oyrat- Kalmuk Hanlığı tarafından işgal edildi. Oyrat hâkimiyeti 1758'e kadar sürdü. Kırgızlar, Oyrat'a karşı isyan halindeydi. Manas Destanı'nın büyük kısmı bu mücâdeleleri anlatır.

1830'da Kırgız ülkesi Hokand Hanlığı'nın idaresine geçti. Bu hanlığın Ruslar tarafından işgali üzerine (1865-1876) Rus tebâsından biri oldular. Kara- Kırgız Özerk bölgesi oluşturuldu. Kara-Kırgız terimi 1920' lere kadar Kazaklar için de kullanılmıştır. 1916 yılının Ağustos ayında Kırgızlar, Ruslara karşı büyük bir ayaklanma başlatmıştır. Düzenli orduya sahip olmayan Kırgızlar, Ruslar'a karşı ağır bir yenilgi almıştır. 83.000 Kırgız şehit olmuştur.(Hikmet 1998)

Ekim devriminden sonra Kırgızlar, kızıl orduya teslim olur. 30 Nisan 1918'de Kırgızistan, Rusya Federasyonu bünyesinde, başkenti bu bölgeyi işgal eden Rus generali Frunze'nin adıyla anılan bir ülke olur.

1920' den sonraki yıllar, Kırgızistan'ın, kültür, eğitim ve sosyal alanda geliştiği yıllar olmuştur. Okur- yazarlık büyük oranda artmış, standart bir edebî dil oluşmuştur. Ekonomik ve sosyal gelişmeler de dikkate değerdir. Kırgız milli kültürü, Stalin'in baskısına rağmen muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de Rus otoriteleriyle olan gerginlikler hep devam etmiştir. 1945' ten sonra önemli mevkîlerin tamamı Ruslar'ın eline geçmiştir. Bu durum 1985 yılına kadar böyle devam etmiştir. 1985 yılında yapılan seçim sonucunda her biri beş yüz nüfusu temsil eden üç yüz elli delege yemin ederek göreve başlamıştır. (Erdem 2000: 80)

Sovyet açıklık ve dürüstlük politikasının ilk yılları, politik açıdan bakıldığında Kırgızistan'da etkili olamamıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet 'in basın mensuplarına liberal bir bakış edinmeleri için, Yazarlar Birliği tarafından yeni bir yaygın olan

“ Literaturniy Kirghizstan” 'ı kurmaları için izin verilmiştir. Gayrîresmi politik gruplar yasaklanmış fakat 1989' da ortaya çıkan iskân krizini çözmek için ortaya çıkan birkaç grubun faaliyetine izin verilmiştir.

1990' ların başları Kırgızistan'a yeni değişimler getirir. Kırgızistan Demokratik Hareketi, Parlamento'nun desteğiyle önemli bir politik güç haline gelir. Kırgız Bilim Akademisi 'nin liberal başkanı Askar Akayev, 1990 yılının Ekim ayında başkan seçilir. Aynı yılın ocak ayında Akayev, yeni hükümet yapılanmasıyla, çoğunluğu genç ve reform yanlısı politikacılardan oluşan yeni bir hükümet tayin eder. 1990 yılının Aralık ayında Yüksek Sovyet Cumhuriyeti adı: “ Kırgızistan Cumhuriyeti” ; 1991 yılının Şubat ayında başkent Frunze' nin adı devrim öncesindeki gibi: “ Bişkek” olarak değiştirilir. 31 Ağustos 1991' de Kırgızistan, bağımsız bir cumhuriyet olarak başkent Bişkek dahil olmak üzere sekiz eyalete (oblast) ayrılır.

Kırgızistan, bugün Tacikistan, Kazakistan, Özbekistan ve Çin ile komşudur. 198.500 kilometrekare yüz ölçümü olan ülkenin deniz seviyesinden en alçak yeri 500, en yüksek yeri 7429 metredir. Büyük bölümü dağlarla kaplı ülkede, bu dağlar arasında yer alan pek çok dağ gölü bulunur. Bunların en ünlüsü ve büyüğü “ Issık Köl” 'dür. Balıkçılık ve turizm için önemli bir bölgedir. Kırgızistan tabii su kaynakları açısından da dünyanın zengin ülkelerinden biridir. Aral gölünü besleyen iki ana kaynaktan biri olan Sir Derya (Seyhun) Kırgızistan'dan doğmaktadır.

Kırgızistan'ın dağları hayvancılığa da uygundur. Belli bölgeler dışında orman yönünden fakir bir ülkedir. Çüy Vadisi dışında tarımın yapılabildiği tek bölge Oş çevresindeki Fergana Vadisi'dir.

Ülke nüfusunu Kırgızlar, Ruslar, Özbekler, Tacikler, Tatarlar, Uygurlar ve diğer etnik gruplar oluşturur.

1.2. Kırgız Edebiyatı

Kırgız edebiyatı son dönemlere kadar şifahî bir edebiyattır. Şekil ve öz bakımından çok zengin olan bu edebiyat özellikle kahramanlık destanları, türküler, çoban türküleri, atasözleri, bilmece ve hikâyeye alanında gelişmiştir. Bu kültürün en büyük yansıması Kırgızlar'ın gurur kaynağı Manas Destanı' dır. Halk arasında hâlâ söylenmeye ve genişlemeye devam eden Manas Destanı için, ölmek üzere olanı canlandıracağı, düşmana karşı giden askere güç ve cesaret kazandıracacağı söylenir. (Kabılbekova 1996: 143)

1917 Rus ihtilalinden önce yazılmış eser yok gibidir. Kırgızlar'ın sosyal yaşamını derinden sarsan Rus istilâsı sonrasında oluşmaya başlayan yazılı edebiyat milliyetçi bir yapı gösterir. Kalıgul ve Arstanbek gibi halk şairleri eski edebiyat geleneğini sürdürmeye devam eder. Onların açtığı çığırda Türkçü bir şair olarak tanınan Kılıç, (19.yy sonu- 20.yy. başı), Toktogul Satılgan (1864- 1933) şiirleriyle Kırgızlar'ın Rusya'ya bağlanmasına karşı çıkmışlardır. Gerçek anlamda Kırgız yazılı edebiyatı 20. yy. başında gelişmeye başlamıştır. Kırgız dilinde yazılmış ilk eser, Kılıç Mamırkanov'un "Zelzele" adlı eseri kabul edilir. Esenkali Arabay, ilk alfabe kitabını 1913' te çıkarır. Osmanali Sadıkov'un Kırgız Tarihi' (Tarih-i Kırgızıye) de 1913' te yayımlanmıştır. Bu eseri 1914' te Manap Şabdan'ın Tarihi (Tarih-i Kırgız Şabdaniye) takip eder. 1917' den sonra yetişen yazarlar Sadık Karaşov ve Kasım Tınıstanov "Alaş Orda" nın üyeleri olarak çalışmışlardır. (Alaş Orda, 1917- 1920 arası Kazakistan'da faaliyet gösteren milliyetçi bir kuruluştur.) 1924 yılında Kırgızca ilk gazetenin çıkması Kırgız edebiyatında hızlı bir gelişmeye yol açar: " Erkin Too". Bu gazete daha sonra " Kızıl Kırgızistan" adını alır. Gazetede Tınıstanov, Ali Tokombay, M. Bayalın, Mukay Elebay gibi şairlerin eserleri yayımlanır. Bu gazeteden sonra " Canı Madaniyat Colunda" adlı edebi bir dergi de çıkmaya başlar. 1927- 1928 de " Erkin Too" gazetesine bağlı olarak Kırgız Yazarlar Birliği (Kızıl Uçkun) kurulur. 1930 yılına kadar Kırgız yazarları, Kazak edebiyatı örneklerinin ve Alaş Orda ideolojisinin ağır baskısı altında kalır. Daha sonra Tınıstanov, Bayalın, Tokombay ve Elebay'ın gazete ve dergilerde çıkan şiirleri ayrı ciltler halinde

yayımlanmıştır. 1927’ de Kırgız şairlerinin eserleri “ Kızıl Kol” adlı bir antolojide toplanır. Tokombay’ın şiirleri “ Ayaldar Aynagi” (1928) adıyla yayımlanmıştır. Bu hikâyede Kırgız kadınının Rus ihtilâlinde önceki hayatı işlenmiştir. 1929’ da M. Zokonbay’ ın ve Kasımalı Cantöşov’un oyunları temsil edilir. Cantöşov, özellikle “ Kara Çaç” adlı oyunuyla ün kazanmıştır.

1930- 1938 yıllarında Kırgızistan’ın milliyetçi yazarlarıyla yeni rejim taraftarları arasında yoğun bir ideolojik savaş yaşanmıştır. Resmi makamların desteğiyle bu savaş, Alaş Orda’nın son taraftarlarının uzaklaştırılmasıyla sona ermiştir. Bu dönem yazarları arasında Ken-su (1937) , “ Tamir” romanının yazarı Tugelbay Sıdıkbek, (Uzak Col, 1936) adlı otobiyografik romanın yazarı Mukay Elebay sayılabilir. Bu arada Cusup Turusbek de “ Acal Orduna” (1938) adlı bir dram yazmıştır. Bu eser Kırgız boylarının 1916 ayaklanması ve Çin’e kaçması üzerinde durmuştur. (Eser, Maldıbay tarafından bestelenmiştir.) Şair olarak tanınmış olan Tokombay’ın, “ Kanlı Yollar” romanında da 1916 Kırgız ayaklanması (Ülgen Olayları) işlenmiştir. Comort Bokonbay da “Altın Kız” (1937) adlı dramında Kırgızistan da çıkan isyanı tasvir etmiştir. Bu kuşağın takipçileri arasında yer alan Tölögön Kasimbekov’ un “ Singan Kılıç” adlı romanı Ülgen Olayları’ nın anlatıldığı en güzel eser kabul edilir. Aynı zamanda bu eser, Kırgızlar’ ın ilk tarihi romanı olarak kabul edilir. 20.yüz yılın ikinci yarısına kadar gelişmiş örneklerin görülmediği bu edebiyatın şüphesiz en büyük temsilcisi dünyaca ünlü yazar Cengiz Aytmatov’ dur. (Kayıpov 2006)

Kırgız edebiyatının batılı edebiyat standartlarını karşılayabilecek mânâda klasik eserler vermiş olmasının nedenleri arasında; Sovyet döneminde edebiyat dahil olmak üzere sanatın tüm dallarında verilen eserlerin Komünist Parti politikalarıyla uyum sağlamak zorunluluğudur denebilir. Edebiyat, dış dünyadan uzak bir şekilde partinin beklentileri dâhilinde oluşmuştur. Bu yalancı bir realizmdir. Yazarlar ve şairler eserlerini bu esaslar dâhilinde kaleme almış, sanatlarını toplumdan ziyâde Komünist Parti ve onun propagandaları için yapmışlardır.

Salican Cigitov (2005) , modern Kırgız edebiyatının temelini Avrupalılaştırılmış Rus edebiyatı olduğunu ileri sürmektedir. Cigitov'a göre Aytmatov istisnâ tutulursa Kırgız edebiyatında batılı edebiyat standartlarını karşılayabilen klasik mânâda eserler henüz kaleme alınmamıştır.

2. TÖLÖGÖN KASIMBEKOV

2.1. Hayatı

15 Ocak 1931 yılında Celalabad iline bağlı Aksı ilçesinin Akcol köyünde dünyaya geldi. Aynı köyde okulunu bitirdikten sonra öğretmenliğe başladı. Akcol Köy Muhtarlığı Sekreterliği yaptı bu yıllarda. 1952-1957 yılları arasında Kırgız Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde okudu. 1956 yılında henüz bir öğrenciyken “Kıçinekey Cılkıçı” (Küçük Atçı) isimli eseri Devlet Edebi Yayınları arasında basıldı. Genç yazar, 1957 yılında, okul kitapları yayımlayan “Mektep” yayınlarının çocuk edebiyatı bölümüne tahrir müdürü oldu. Bu tarihlerden sonra tanınmaya başlayan yazar 1959 yılında Cumhuriyet Yazarlar Birliği'ne kabul edildi. 1960 – 66 yıllarında Kırgız Sovyet Cumhuriyeti' nin “Ala-Too” dergisinin nesir bölümünde başkanlık ve sorumlu sekreterlik yaptı. 1966–1973 yıllarında ise baş redaktörlük görevinde bulundu aynı dergide. 1973–1974 yıllarında Cumhuriyet yayınlar komitesinin redaktörlüğünü yaptı. Bu yıllar yazarın edebiyatta peş peşe ürünler verdiği verimli yıllardır. “Cetim” (Yetim) , “Adam Bolgum Kelet” (İnsan Olmak İstiyorum) , “ Sıngan Kılıç” (Kırılan Kılıç) , “Kelkel” adlı romanlar bu yıllarda basıldı.

Şehir medeniyetinden uzak bir dağ köyünde büyümüş olan yazarımız, kendini geliştirmenin, kültürel yönden birikim elde etmenin zorluklarını, entelektüel bir estetiğe ulaşmanın, sanatçı olmanın yükünü içinde derinden hissetmiş, bu iç kavgasını eserlerine de yansıtmıştır. Halkına karşı hissettiği sorumluluk duygusuyla yaşanmış tarihi olayların anlatıldığı iki romanı Sıngan Kılıç ve Kelkel'i yazdı.

“Sıngan Kılıç” romanı Kırgız edebiyatının ilk tarihi romanı olarak kabul edilir. Eserde 1842–1876 yılları arasında, güney Kırgızlar’ının Hokant Hanlığı dönemindeki toplumsal gerçekleri, Rus Çarlığı’nın istilacı seferleri anlatılır. “Kelkel” ise halk şairi Toktogul’un hayatından yola çıkarak rejimin başka milletler üzerindeki ezici gücünü ve ideolojik savaşı konu alır. Bu sebeple yazar dönemin iktidarı tarafından yıllarca baskı altında tutulur, takibe alınır. Çektiği sıkıntılar yazarın dünyasında acı izler bırakır. Bu yıllardan sonra kaleme aldığı “Cetilgen Kurak” romanı ise adeta çektikleri karşısında pes ederek sistemin bir yazarı gibi davrandığını gösteren bir eserdir. Eserde komünist rejim içinde yetişmiş örnek bir öğretmenin doğduğu topraklara dönerek verdiği mücadele anlatılır. Romanın kahramanı Esen, pek çok yerde Rusça bilmenin öneminden, Sovyet medeniyetinin yüceliğinden bahseder. Bu ikilem elbette ki yazarımıza has bir durum değildir. Yaşanan süreç çetindir. Kişisel hak ve özgürlüklerin yerini toplumsal eşitlik ilkeleri almıştır. Pek çok sanatçı çeşitli sebeplerle bu tür çelişkiler yaşamış, çoğu zaman mecbur bırakılmıştır.

Demokratik bağımsızlık döneminde de Tölögön Kasımbekov aktif olarak görev almıştır. Hem bir vatandaş hem bir aydın olarak pek çok hizmette bulundu. Aksı ilçesinden 1990 yılında milletvekili seçildi. Cogorku Keleş (Meclis)’te daimi komisyon üyeliği ve yönetim kurulu üyeliği yaptı. Bu mecliste alınan kararların bizzat içinde yer aldı. Yeni cumhuriyetin ismi, bayrağın şekli, toprak meseleleri gibi konularla doğrudan ilgilenecek çözümlerinde yapıcı rol oynadı. Kültür, eğitim, din, vatandaşlık ve yayın haklarında yasaların hazırlanması ve kabul edilmesinde de büyük emek vermiştir. Ayrıca bağımsız Kırgız Cumhuriyeti’nin ilk anayasasının hazırlanması ve kabulünde katkılar sağladı.

Halk yazarı ve tarihçi Tölögön Kasımbekov bugün de Kırgız halkı ve edebiyatı için faydalı işler yapmaya, Kırgız halkının tarihini araştırmaya, yeni eserler yazmaya devam etmektedir.

2.2. Eserleri

Cılkıçının Uulu (Atçının Oğlu) (çocuklar için hikaye), Ata-Curt (Vatan) (delikanlılar için hikaye), Adam Bolgum Kelet (İnsan Olmak İstiyorum), Cetim (Yetim) adlı eserleri yazarın daha çok Akcol köyünde geçen hayatından izler taşır. “Adam Bolgum Kelet” eserinde Asılbek adındaki delikanlının üniversiteye başvurup, kazanamayınca köyüne dönerek köy yönetiminde memur olarak çalışmak istemesi konu edilir. Babası oğluna iş bulmak için herkese yalvarır, davetlerde yedirir içirir. Bazen bu yiyip içmelerin sonunda sarhoşlukla Asılbek' e iş bulmaya söz verenler çıkar ama bu sözler bir türlü tutulmaz. Asılbek bunları gördükçe babasına kızar ve çok üzölür. Herkesin ona bir iş bulup çalışmasını söylemesinden, alaycı bakışlardan bıkar. Sonunda çiftçilik yapmaya karar verir. Arkadaşı Çoro ile tarlaları sürüp eker. Herkes bu işe şaşırır. Asılbek nihayet bir işe başlamıştır, artık ekmeğini alın teriyle kazanıyordu. Birçok uğraştan sonra memur olmaktan daha önemlisinin insan olmak olduğunu anlar. “Ata-Curt” (Vatan), “Adam Bolgum Kelet” kitapları yayımlandıktan sonra yazar, hem eleştirmenler hem okuyucular tarafından beğenilir, yeteneği takdir görür.

Tölögön Kasımbekov' un “Sıngan Kılıç” romanı Kırgız edebiyatındaki ilk tarihî romandır. Yedi yüz sekiz sayfadan oluşan hacimli bir kitaptır. 19.yy. da Hokant Hanlığı zamanında Fergana vadisinde yaşayan halkların, özellikle Kırgız halkının, Çarlık rejiminden çektiği insanlık dışı uygulamalar anlatılır. Eserde adı geçen kişiler ve olayların tamamı gerçek tarihten alınmıştır. Birçok baskısı yapılan bu eser bugün bile en çok okunan kitaplar arasında yer almaktadır. Yazar, ününü bu esere borçludur. Günümüzde bu roman sinema filmi olarak çekilme aşamasındadır. Bu roman Kasımbekov'a Toktogul Devlet Ödölünü kazandırmıştır. 19. yüzyılda Hokand Hanlığı döneminde Kırgızların kendi aralarındaki iktidar mücadelelerini ve Ruslara karşı verdikleri özgürlük mücadelesini ele alan tarihi bir romandır. Timur'un soyundan gelen Şerali komutan Nüzüp' ün himayesinde hanlığını ilan eder. Şerali gününü gün eden bir han iken, Nüzüp akıllı hırslı ve yetenekli bir yöneticidir. Şerali' nin aklını çelen bazı soylular Nüzüp'ün öldürölmesine ön ayak olurlar. Nüzüp

öldükten sonra hanlıkta huzur kalmaz, beyler kendi aralarında iktidar mücadelesine girer. Han Şerali de bir ayaklanma sonucu öldürülür. On dört yaşındaki oğlu Kudayar kukla bir han olarak yönetime getirilir. Asıl ipler komutan Musulmankul'un elindedir. Kudayar büyüyünce iktidarı Musulmankul'dan alır. Kaçmak zorunda kalan Musulmankul yakalanarak halkın önünde öldürülür. Kudayar Han ülkesindeki Kıpçaklara karşı çok acımasız davranmakta onlara karşı katliam yapmaktadır. Halk ve ileri gelenler ayaklanıp Kudayar'ı tahttan indirir yerine Kudayar'ın ağabeyi Mala Bek'i getirir. Kudayar tekrar tahtı ele geçirse de saldırı kısa sürer. Hanlar ve beyler arasında bu mücadeleler olurken halk yoksulluktan kırılmakta, gençler gayesiz ve boş çatışmalarda telef olup gitmektedir. Sarıbay ve Tengirberdi gibi halktan insanların dramatik hayatları da romanda gözler önüne serilir. Tengirberdi savaşa gönderdiği oğlunun ölüm haberini alır, Sarıbay'ın avlanmak için kullandığı kartalı av bulamayınca Sarıbay'a saldırıp gözlerini kör eder. Bu da yetmezmiş gibi Sarıbay'ın biricik kızı beyler arasındaki anlaşmaları sağlamlaştırmak üzere bir beye hediye olarak verilir. Hanlardan İshak akıllı, ileri görüşlülüğü ve dirayeti ile öne çıkar. İshak Han aslında Han soyundan gelmeyen halktan, sıradan biridir. Birliği sağlamaya muvaffak olsa da güçlü silahlara sahip Rus ordusu karşısında başarılı olamayacağını anlayınca Ruslarla anlaşma yapmayı kabul eder. Ruslar barış zamanında bile akıllı bir yöneticinin halkın başında olmasına tahammül edemeyerek İshak'ı astırır. Öyle veya böyle savaşmaktan bıkmış halk göreceli de olsa bir huzura kavuşur. (<http://www.ugursoldan.net/index.php?option=com>)

“Cetilgen Kurak” (Olgun Nesil) romanı, Tölögön Kasımbekov'un dönemin ihtiyaçlarını ortaya koyduğu ve bu amaçla yazdığı bir eserdir. Esen, okulunu tamamlayıp kendi köyüne öğretmen olur. O, öğrencilerine iyi bir eğitim vermek, doğruyu yanlış göstermek, hayata hazırlamak için çabalar. Tüm gayretiyle çalışan Esen, yıllarca sistemin boşluklarından faydalanan, kendi çıkarları doğrultusunda kullanan okul yönetiminin hoşuna gitmez. Esen'le gizli bir mücadeleye başlarlar. Çeşitli iftiralarla onu uzaklaştırmaya çalışırlar. Fakat işler onların istediği gibi gitmez Esen aklanır. Eserde Esen'in ağzından gençlere pek çok mesaj verilmiştir.

"Kelkel" romanı büyük ozan Toktogul'un hayatını konu alır. Kırgızlar'ın 19.yüzyılın ikinci yarısıyla 20.yüzyılın ilk yarısında yaşadıkları objektif tarihe göre yazılmıştır. "Kelkel" romanı, zamanın sosyal, ekonomik, siyasî ve sanatsal hayatı üzerine kurulur. Kırgızların, Rus egemenliği altında sömürgecilikle karşı karşıya kalması, aydın kesimin yanlışlarından kurtularak, adaleti ve eşitliği araması ile direnişleri yok etmek isteyen Sovyet yönetimiyle yapılan acımasız savaş konu edilir.

"Baskın" romanı, yazarın meşhur romanı "Sıngan Kılıç"ın devamı niteliğindedir. "Barış ve İlim Seferi" bahanesiyle Çarlık Rusya'nın casuslar gönderip, yerli halkların önde gelenleriyle iyi ilişkiler kurarak güvenliklerini sağlamak amacıyla Şabdan Baatır gibi etkili insanların yardımına başvurmaları konu edilmektedir. Şabdan Baatır gibi lider kişilerin yardım etmekten başka seçenekleri yoktur. Onlar isteseler de istemeseler de iktidar ve askerî baskıdan kurtulamayacaklardır zaten. Bu liderler en azından halklarını soykırımdan korumak amacıyla işbirliğine mecbur kalırlar. Orta Asya'daki askeri ilerlemeye devam etmek isteyen Ruslar Kırgızların yaşadıkları toprakları ele geçirmek istemektedir. Rusların yanında çevirmenlik yapanlar arasında Kazakların da bulunması Kırgızlarla Kazakların arasını açar. Artık bilim ve araştırma gruplarının adı açıkça askeri araştırma grupları olarak değiştirilir. Kırgızlar halkı için hiçbir çaba sarf etmeyen hükümdarları Şabdan'ı Rus uşağı olarak görmeye başlar. Fakat Şabdan'ın niyeti ellerinde Ruslara karşı koyacak silahı bulunmayan halkını korumaktan başka bir şey değildir. Ruslar bir süre sonra Şabdan'a bile tahammül edemeyip onu da tutuklatır. Türkistan topraklarındaki beylerin kendi aralarındaki mücadelelerden yararlanan Ruslar bu beyleri kışkırtarak kırdırtma planları yapar. Kurmancan Datka gibi Kırgız halkının sevdiği bir kadın hükümdar da Ruslara karşı savaşın kazanılamayacağı görüşündedir. Gözleri önünde oğlu asılan bu kadın da Ruslara karşı bir şey yapamaz, olaya seyirci kalır. Ayaklanarak oğlunun öcünü almak isteyen halkına mâni olur. Kaybedecekleri bir savaşa girmekten halkını korur. Kırgız halkının yok olmasına engel olmak için barışı savunur. Romanda, suçsuz insanların sudan bahanelerle tutuklanması veya Sibiryaya sürgün edilmesi ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

2.3. Edebî Kişiliği

Yazarın çocukluğu Fergana vadisi gibi bir kültür mozaiğinde geçti. Sözlü edebiyatın usta örneklerinin görüldüğü bu bölge halk âşıklarının, komuzcuların, manasçıların en çok yetiştiği yerdir. Bu coğrafya onun için âdeta edebi bir okul oldu. İlk derslerini doğal kültürden ve aile ocağında babasından aldı. Kendisi bu konuyu şöyle ifade eder:

“ Benim babam mollaydı. Yanında her zaman âlimler toplanırdı. Ben de onları dinleyip, otururdum. Babam “Leyla ve Mecnun'u, Kız Saykal'ı Arap harfleriyle okurdu. Ben on üç on dört yaşlarındayken vefat etmişti. Annem ise daha sonra “Babasıyla birlikte büyüyen ateş çıkarır.” sözünde anlatıldığı gibi, yazarlık mirasının bana babamdan kaldığını söylemiştir.” (Cakakova 2006) .

Ataları, Hokant Hanlığı dönemindeki tarihi olayların içinde aktif olarak bulunmuştur. Yazdığı tarihi romanlarda bu gerçekleri objektif olarak ele alır. Oluşturduğu canlı tarihi kahramanlarla hem Çağdaş Kırgız edebiyatının ilk tarihi romanlarını yazar hem Kırgız halkının kalbinde tartışmasız yer bulur. Tarihi olayları, rivayetleri, insan ilişkilerini çok iyi çözümleyen yazar, bunları iç dünyasında zenginleştirir, halk diliyle süsler ve kültürüyle donatır. O dönemin özelliklerini bugünkü okuyucunun idealine ve yaşayışına yakınlaştırarak verir. Daha önce Kırgız edebiyatında olmayan tarihi roman türünü o dönem içerisinde ulaşılması zor kaynaklar üzerine kurmayı başarır. Kullandığı zengin halk dili onu ayrıcalıklı bir yere koyar. Bu tarz eserlerinde Manas Destanının akıcı şiirsel dilini kullanır. Kırgız nesrinin ustaları Kasımalı Cantöşev, Tügölbay Sıdıkbekov okulunu takip etmiştir. Çağdaş edebiyat dilinin zenginleştirilmesinde önemli bir yer tutan folklor unsurlarını ve diyalektik sözleri eserlerinde sıkça kullanır. Bütün bunlar onun halk arasında en çok okunan yazarlardan biri olarak sadece ülkesinde değil komşu ülkelerde ve dünyada da tanınan bir yazar olmasını sağlamıştır.

“Adam Bolgum Kelet” hikâyesi eğitim kurumlarında edebiyat dersleri içinde

yer almakta ve gençler tarafından sevilerek okunmaktadır. Güney Kırgızistan'ın tarihindeki zor zamanları, çetin geçmişlerini çok yönlü yansıtmak suretiyle dönemin karışık geçmişinin anlaşılmasında edebi kabiliyetini iyi kullanmış, bir tarihçi bir ilim adamı gibi hareket etmiştir. “Sıngan Kılıç” romanı bu anlamda Muhtar Avezov'un “Abay” romanına denk gösterilmektedir. T. Kasımbekov’un “Kelkel” eseri ele alınan konunun muhtevası, meselelerinin boyutlarının genişliği ve tüm bunların sanatsal olarak işlenmesini düşünürsek tarihî romantizm içinde kendine yer bulabilecek nitelikte bir eserdir. İleriki yıllarda bu tür eserler bir dönem tarihine, diline, kültürüne tutulmuş parlak birer lamba olacaktır. T. Kasımbekov halk dilini araştıran, bu dilin zenginliklerini eserlerinde geniş bir şekilde kullanan yazarlardan biridir.

Bir söyleşisinde T. Kasımbekov:

“Eseri düşüncede olgunlaştırmak lazım. İlham olmadan bir şeyler karalamayı sevmem. Her yıl bir roman yazan da, ömrü boyunca bir roman yazan da var. Yaratılan eserin hayatta kalmasını dileyip, o kadar da üzölmeye gerek yoktur. Şükretmem bundandır” (Cakakova 2006)

diyecek kadar gerçekçi bir yazar ve ilim adamıdır. Nitekim yeni cumhuriyet kurulurken bir aydın olarak pek çok meseleyle ilgilenmiş, çözümlerinde rol oynamıştır. Zamanın şartlarını değerlendirmek konusunda da hiçbir zaman geri kalmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRİL HARFLİ METİN

ЖЕТИЛГЕН КУРАК

ROMAN

БІРІНЧІ БӨЛҮМ

I

Тоо койнунда ийрилген кара жолдо бел ашып, суу кечип, меңкөңдөгөн кичинекей автобус райондон чыккандан бери тынымсыз, ар кыштакка токтогон сайын бири түшсө бири чыгып, жолоочу улам жаңыланат.

Эсепте тармалданган токой баскан бөксө адыр, андан берки көк чалгын өтөк, саргалдак тартып созулуп жаткан эгин жай, чөп аңыз, арык астындагы караалжын тамеки, мөмөсү шагын ийген калың бак биринен сала бири алмашылып көз алдынан өтүп, ой басып, барар жери, биринчи жолу жүз көрүшөр киши жөнүндө түркүн кыялга термелип келатты.

Шар аккан сууну бойлоп, өр тарта жүрүп келип, автобус бир көпүрөнүн башына токтоду. Эл түшө баштады. Жол боюндагы куу мамыга кадалган шапалактай көк тыныкедеги “Тоолук” деп жазылган жазууну көрө, самап келген жери ушул эмеспи, Эсен ордунан кандай турганын билбей, тиги куржун ийиндеп, баласын колунан жетелеп автобуска чыгып келе жаткан аялдан сыгылып өтүп, жука плащын карысына илген бойдон жерге түштү.

Деле магдыраткан мээлүүн жел жортмолоп турган, талыкшып келген Эсен дароо сергий түшкөндөй болуп эки жакты аңкайып тиктеп, көрүп жер көркүнө көзү тойбой, нары бир кунунда шау-шау этип агып жаткан көк суу боюна карай басты. Чала көргөн түшүндөгүдөй бүдөмүк эсинде калган күн батыш тараптагы айры өркөчтөнгөн кара тоону боолгоп, ал күндөн бери нугун

нечен өзгөртсө да, балалыгы жээгинде калган бу тунук суу көзүнө өзгөчө жылуу, тааныш учурады. Эсен колун жууп бетин чайкап, суу жылымык экен, бир кочуштап жутту.

Тигине, турат наркы өйүздөгү кызыл кур, турат, бирок ал кездегиден пас көрүнгөнсүйт, аны бир башына жаздык кылып бийик салынган көпүрө боло турган, балдар дүпүрөп чуркап өтүп, ничке көпүрөнүн солкулдаганына кызыгып, ойношчу, түбүндөгү көк иримге киринип, суудан чычкан сыяктуу шөптүрөп чыгып, жээктеги ысык таштарга арта салынып жатып, күнгө кактанышчу. Көпүрө жок, берки башына таштын астына бастырган арча жаздыгы гана калган, жазгы селдин шагылы жайкап, жангел чөп тебелеп кеткен. Көпүрө төмөн жакка, жазы жерге эле эки башы бетондолуп, эки машина катар өтсө да былк этпес кылып салынган. Ошол кызыл кур жаккы жайыкта мектеп болуш керек эле. Мектеп эмне деп аталарын Эсен эсине келтире алган жок, энеси экөбү ал заманда бийик көрүнгөн кичинекей башталгыч мектептин имаратынын жанындагы эпейген үстү жабык боз тамда жашагандарын көз алдына келтирди. Жай айы окшойт, ремонт учуру болсо керек, мектептин эшигинде элеген кум, чыланган ак жатканын билет, кумду буту менен челип, акке уучтап чачкан, сыягы энеси мектепке кароол беле, акти булгаба деп кууганы эсинде, Эсен борпоң топурагы буттун салаасын күйгүзгөн кара жолду чаңыткан бойдон ушул кызыл курдун түбүндөгү көк иримге чуркап баса берген.

Эми кеч күзгө дейре көгүнөн жазбаган, жыбыт бүт майда бадалга толгон, бир жеринде да бозоргон ташы көрүнбөгөн, килемдей жымылдаган кыртыштуу бөксө тоону түптөгөн жайык жакты карап, Эсен өз кыялына өзү ээрчип, же энеси, же балалыгы күтүп тургандай сезилип, тез туруп жөнөдү.

Эсен жайыкка бышык кыштан бийик салынган чон коргонго келип такалды. Ичине катар-катар кылынып, үстүн шифер менен жаап, дубалын актеп, тегиз жарык киргизип, бир нече уй сарай салынган, бир жагына асмандата жашаң чөп, көк беде жыйылган, этек жагы жакта коргондон тышка лента менен чыгарылган кык үймөлөнүп жатат. Эсен коргонду кыдырып чыкты, бир кезде ушул жерде мектеп болгон деген эч жүлгө билинбейт, жалгыз нары арыктын жээгинде турган эки мукул тытты боолгоду, тыт да арыкка суу

келбей калган соң барки кунарсыз болуп, алы кеткен кары киши сыяктанып көркүсүз, өңсүз болуп бүкүрөйүп турат.

Уй сарайдын биринен эрбейген көк муруту бар, эки көзү киртейип кызарган, жүдөө бир адам чыкты да, бир аз токтолуп, өтө эле жеңил го, жер түйшөлтпөй акырын басып келди. Эсен жүрөгү шуу этип, тааныр бекен деген үмүткө тез байланып, элтейип тиктей берди. Тиги аяр акмалап, оозун бүлк эттире акырын баш ийкеп, кайдыгер салам айтып, бошой кол алышты. Андан нары сөз жалганбай, Эсен маанайы пас тартып, тиги бир аз чоочуркагандай, бир жагынан кымсынган билинип, туруп калышты.

- Байке, илгери ушул жерде мектеп болчу беле? - деп сурады Эсен.

Тиги башын ийкеп, “И, байкелейт, аркалык окшойт?..” деп, жооп берүүнүн алдында дагы бир нерседен чалынып калбайын дегенчелик кылып, кымырыла аяrlанып, ойлонуп алды да:

- И-и... ушерде бир. кичинекей башталгыч мектеп бар болучу, “Кызыл-Туу” мектеби деп аталчу. Кийин согуштан соң малга жайлуу, нары да кан жолдун бою, келгенге көрүнөө делинип, ордуна мал сарай салынган. Э, көп жыл болду, бул кыштактын балдары жогорку орто мектепке барып окуп калышкан... - деп, асте жооп айтты.

Эсен өзүнчө улутунуп, эки жакка муңкана серп салып токтолду. “Дагы эмне сурап экен? Бийиктен келген өкүл окшойт?! Же кабарчы болуп жүрбөсүн, эч ким жокто ба-сайын деген го?! Дагы. эмне деп сурайт, жанылбасам экен, кашайтып кара теке сүзүп! Ким айтты, баланча айтты болуп, кудай чак түштө уруп, өз чоңдорума жаман көрүнүп калбайын. Бул эмне, жазат да кете берет, кийин текшелirse “Жазылган сын туура, кыңк этпей моюнга алабыз, ондойбуз!” деп, жанын сууруп жерге чаап кутулуп кетишет биерде, орто жолдо тилимдин жазыгын тартып, мен балээге калам го?..” деп, аяр малчы ой чаргытып, чоочун жигитти астыртан баамдап турду. Шыңга бою, сындуу кийими, сеңселген коюу кара чачы, кыска койгон кер муруту анын көзүнө чоочун. Жо, чоң жерден келген неме, тобунан адашып калган каркыра сыяктанып, бир зарыл тапшырмасы болбосо бул жакка эмнеге келсин?!” деп ой бекитти.

Эсен:

- Мектеп каерде? - деп сурады кетүүнү ойлоп.

- Жакын эле, - деди малчы, - жаш балдар чуркап эле барып жүрүшөт, жогору, беш чакырымча бар го...

- Ыракмат, - деди да, Эсен артына карабай коргон дун оозун көздөй басты.

Тиги же ордунда селдейип кала бере албай, же катарлаша басып, коргондон чыгарып коюуга ниеттенбей, бирдемеге алаксыган болуп, уурдана артынан тиктеп узатты.

Эсен көпүрөнүн башына кайра келди.

Саздан агып түшкөн чалчык суунун баюна тигилген эки балаты көк талдын түбүндө эки бутун жерге орнотуп, үстүнө узун такта кагып, эптеп сомдоп кылынган отургучтун тегерегине машина күткөн жолоочулар чогулуп калышкан экен, балалуу аялдар, куржун көтөргөн кары кишилер, папуросу оозунан түшпөгөн, ак көйнөкчөн, жаңы көпкөн өспүрүмдөр турат. Нары обочодо эшигине “МАГАЗИН” деп жазылган тамдын жанында темтеңдешип, бири-бирине илешип, бири-бирине таарыныч айтып, бирок биринин сөзүн бири укпай жарыша кажылдашып, күңкүлдөшүп эки-үч киши жүрөт.

Туулган жер деми өзгөчө белем?! Көзгө жылуу, көңүлгө кубат экен го! Көп жылы темселеп, сыйпалап таппаган, энеден калган жалгыз эстелигин, мурасын таап, баланын көңүлү эргип, жүрөгү чексиз кубанычка балкыды. Ушул азыр бирөө менен сырдашкысы, бүт касыретин анын алдына төгүп, жайып бергиси келди. “Эй! Мына бу турган ким? О, баягы өлгөндөн калган жетимче го?!” деп, бири да тааныган жок. Бирөө таанып калабы деп да үмүттөндү. Бул элден кеткенине көп болгон, эми минтип эрезеге жеткен чагында самап, сагынып кайра келип турган бала ушул азыр кимдир бирөөнүн оозунан боорго тарткан жылым сөз укса өпкө кагып ыйлап жибериши анык болучу.

Эсен плащын ийнине таштап, бар дүйнөсү жалгыз портфелин колуна кармап, шашпай басып, чаңдуу, кай бир жерин тамекиден түшкөн суу жайкаган кара жолду жээктеп, өзү орус тили боюнча мугалим болуп райондон буйрук алып келе жаткан жогорку “Тоолук” орто мектебин көздөй кетти.

Жеткенче кеч бешим болуп, мектепте эч ким калган эмес экен, Эсен эми

кайда барарын билбей, аңгыраган кең короодо каңкайып туруп калды.

Мектеп бир гана кабат, кам кыштан салынганы дубалынын ийрилигинен көрүнүп турат, кай бир жерине жөлөөч уруп бекемдеп койгон, үстү шифер менен жабылган. Эшиги түркүн гүл, бир жагы те боз адырдын түбүнө дейре созулган калың алма бак.

Бир убакта нары жактан ак кейнөгүнө кара галстук байланган, жылаң баш, сырты кадыресе сыпаа көрүнгөн бир жигит басып келди:

Келиңиз, бизге жиберилген жаңы мугалим сизби?.

Мен...

О, жакшы! Кетти деп райондон телефон чалышты эле, директор өзү күтүп отуруп азыр гана кетти үйүнө, кана, жаны тууган, кеттик биздикине, биерде шаардагыдай мейман үй деген болбойт, кыштак жери эмеспи?! Эртенден нары директор өзү эптеп бир жерден башбаанек уюштуруп берет.

Эсен унчукпай, ичтен ыраазы болуп баш ийкеп, катарлаша басты.

Бул жигит Эсенге бир курак, мектептин математика мугалими, окуу бөлүмүнүн башчысы Жорокул болучу.

Эртеси, окуу ачылар алдындагы жалпы линейкага даярдык көрүлүп жаткан күн эле, мектептин директору Бийбала бүт мугалимдердин алдында Эсен Жайнаковду тааныштырып, жашар үйүн дайын кылды.

Кеңештен соң Эсен квартирасын көрүүнү ниет кылып тышка жөнөгөндө Жорокул ээрчий чыкты.

Өз билгениң - өзөгүң, тууганым, бирок ушул жерде эсейип, ушул жерде карып келаткан биз жадап жүрсөк сен эмнеге кызыгып келгениңе түшүнбөй турам.

Эмне бар биерде? Театр жылына, кино айына бир келсе келет келбесе жок, кайда карабагын башы менен жерге сайылып эле жайы-кышы иштеп жүргөн эл, сейил деген немеге чоло табылбайт. Өзүнчө район болуп турган кез да түзүк экен, район ирилешип, райцентр алыстап кеткен соң эски журт сыяктанып аңгырап калды... - деп, кейиштүү баян кылды Жорокул.

Эсен унчукпай басты.

- Партияга өткөнсүңбү? - деп сурады Жорокул бир убакта.

- Төрт жыл болду, университеттин акыркы курсунда окуп жүргөн кезимде

өткөм, - деп жооп берди Эсен.

Жорокул таңыркап тиктеп, “э, өскүсү келген азамат окшойт бу дагы” деп, ичинен бир аз шыпшынып алды:

Өсө турган ойдо болсо, тууган, борборго тартыш керек эле, колдон келишинче, а бул жердин кишиси түгүл жери кудайдын эсинен чыгып калган. Же бир көмөк таап, бир мектепке огожо болуп алса, анда эптеп бир селтапкыч, антпесе көп мугалимдин бири болуп жүрүп киши кор болуп кетет...

Кулагына жаңы угулуп, адабий китептерден да учуратпаган, Эсен:

Огожо деген эмне? - деп астейдил сурады.

Жорокул “и, баланын башы жаш экен, алигече огожо деген сөздү билбей жүрсө огожо болуу оюнда да жок турбайбы” деп, мыйыгынан жылмайды:

Огожо? Эге, кожоюн. Кыскасы, бир мектепке директор болуп алуу зарыл деген сөз, - деди, бир аз өзү да ойлонуп басып, оюн улады:

- Кожоюн болгондо эле бир төңкөрүш жасап жибермек белек?! Дагы биртке пул кошулат, сөзүң өтөт коллективге, өз эркиңче эки жакка басууга болот, демек өз башың үчүн гана бир аз шарт түзүлөт. Мунусу болбосо, тууганым, карышкырга байланган улактай болбой, бир күн турбай башың оогон жакка качып кете берген оң...

Туш-тарап тармал токойлуу тоо, ортодо кашкайган өзөн, жашаң чөп, серүүн, жылуу, сайраган чышчыктын үнүнөн башка шоокум сезилбей, суу боюндагы самби талдуу саяда ныксырап сарала уйлар жайылып жүрөт, терebel магдырап тынч.

“Качып кетип жан сактоо эмес, качып келип, эркин жашап, ээн жатып өлө тургаи ажайып жер экен!” деп ойлodu Эсен.

Эсендин тогузунчу класстагы ал күнкү сабагы экинчи саатта болучу. Сабакта жалпы таанышуу өткөргөн. Ар бир баланын атын сурап, жашаган жери мектептен канчалык аралыкта экенин, сабак даярдоого үйдөгү шарты кандайлыгына чейин териштирген, эң акыры балдардын суроо салган көз карашын сезип, кыскача өмүр баянынан кабарлап, өзүн тааныштырууга гана үлгүргөн. Өз боюн дагы бир сыйра каранып, галстугун оңдонуп, чачын таранып, узун коридордо нары-бери басып, чыдамы кетип турду. Чоң эшиктен

кыргыз тил мугалими Арыков Баймат кончуна чейин чаң болгон өтүгүн, өзү да коңултак кийгенби, тарпылдата басып кирип келип:

Кокуй, - деп алды чоочуган болуп акырын,анан:

- Чоңдор келе элекпи, кичине кечигип калган турбаймынбы, көзгө чалынбай лып этейин э, Эсен-тай? - деп шашып класска кирип кетти.

Коңгуроо болоруна аз калган кезде Байматтын классынан балдардын дабышы чыга баштады, а Байматтын дареги чыкпайт. Эсен бир аз тыңшады да, “тапшырма берип коюп, терезеден жылт этмей адаты бар мунун” деп Жорокулдан уккан, акырын ичкери башбакты.

Эсен көрүнөр замат балдар дуу тура калышты. Баймат столуна өбөктөп уктап калыптыр, Эсен эми эмне кыларын билбей, балдардын алдында өзү уят болгонсуп, араң эле “олтургула” дегендей башын ийкеп ишара кылды да, Байматка үңүлө берди. Байматтын бир ууртунан шилекейи агып, деги эчтемени сезер эмес, коңурук тартып койду. Бүт класс каткырып күлүп жиберешти.

Баймат селт этип башыңкөтөрдү да, жанында турган Эсенди көрүп:

И, Эсен-тай, кел, - деди сары тиштерин көрсөтө ылжайып, эч камырап койбой.

Ошол мүнөттө коңгуроо болуп кетти. Эсен менен Баймат мугалимдер кабинетине келишти. Эсен башын чайкап:

- Уят эмеспи, Баймаке? - деп уяткармакчы болду. А Баймат “Бул бала эмне күйүгөт?!” деген ойго келди, бирок эч качан бирөө менен тикелешип айтышып көрбөгөн Баймат унчукпай кутулмакчы болуп:

Ох, башым сынып калыптыр тим эле, кече ашыкча кетип жиберген экенбиз Бийбаланын үйүндө, аттиң ай, минтип кесепетин тартып каларды да унутуп... - деп, бушайман болгон кебете көрсөтүп, каракушун сыйпалап, оозун ачып эстенип койду.

Эсен Байматты ак көңүл, ичине кир сактабаган, эч кимге жамандык ойлобогон, момун киши катары жактырып калган. Бул кылыгын көргөн соң иренжип:

- Э-э, Баймаке, - деди астейдил кейип, - мугалимдик сапатыңызды бозого кошуп ичип койгон турбайсызбы, жарыктык?!

Аңгыча. мугалимдер келе баштап, Эсен да, Баймат даунчукпай калышты.

Экинчи саатта Эсен өз сабагына кирди. Окуучулар дуу тура калышып ага ызат керсөтүшүп, саламдашкан соң:

Отургула, деди Эсен, бекер тизме чакырып отургусу келбей: - Ким жок? - деп сурады. Ошол күнкү дежүр кыз Кадыркулова Алийма ордунан туруп:

Толук, - деп жооп кылды.

Эң жакшы, - деди Эсен, - сабакка толук катышуу окутулуучу предметке болгон жалпы кызыгууну түшүндүрөт, эң жакшы! Бүгүн окутула турган предмет жөнүндө сүйлөшөбүз. Мындан соң, акырындап, программа боюнча бир баштан өздөштүрө берүү керек. Кана, балдар, орус тилин биз эмне үчүн окуйбуз? Ким жооп берет?

Эч ким унчукпай, балдар жамырап мугалимди тиктеп, андан кийин класстагы “кыйын” атанып жүргөндөрүн чыканак менен түртүшүп, “сен айт”, “тигил айтсын” бо-луп, бирин бири сүрөп, бирок бири да кол көтөрүп ордунан турууга батына алышпады. Эсен:

И, Кадыркулова, сен айтып көрчү?

Алийма ордунан туруп, бир камданып алып, анан кайта оюндагысын жоготуп, же ою оюна төп келбедиби, ордунан турганына бушайман тарткансып, эки бети кызарып, жер тиктеп туруп калды.

Эсен:

И, айта бер!

Агай, атам айтты эле, - деп мукактана сүйлөдү Алийма, үнү дирилдей, - атам айтты эле, “Ташкенден нары өткөндөн кийин биздин кыргыз тили жарабай калган” деп. “Илгери аскерге барганда өз башымдан өткөрдүм” деген. “Орус тили жарайт, орус тилин билген кишилер кайда болбосун кор болбойт экен” деген. Ошон. үчүн...

Те арттан-бир бала:

Хи, атасы менен акылдашып келген турбайбы?! - деп шылдыңга алмакчы болгондо, Эсен:

Жакшы, - деп, кыздын сөзүн кубаттап, баланын жолун бөгөдү, - орус тили керек, “өнөр алды кызыл тил” дейт эл акыны, тил билүү ойду байытат, тил билсең кор болбоо быякта турсун, убайын көрөсүн! Туура, ушул эле маанини улантып, кеңитип, тереңдетип маек кылабыз, - деди ой улай. Бири да

мыдыр этишпей окуучулар Эсендин оозун тиктеп калышты. Эсен ойлонуп басып, класс ичин кыдырата тиктеп, басмырт коңур сүйлөй баштады:

- Өз тилибиз биз үчүн ыйык, өз тилибиз менен өзүбүз гана түшүнө турган кылдат ой-санаабызды сүйлөшөбүз, атадан калган мурас акылыбызды, наркыбызды муундан муунга, баладан балага өткөрөбүз. Өз тилибизде көркөм адабиятыбызды өнүктүрөбүз, өткөн күнүбүз жөнүндө, келер күнүбүз жөнүндө ой толгойбуз - бул биздин улуттук мурас, улуттук кенч. Өз ичибизде тектеш тилде сүйлөгөн эл арасында мундурбайт. Ал эми бул чектен тышкары карыш чыгарыбыз менен, орустун өзүнө жолуксак да, башка тилде сүйлөгөн же чет элдик бир элдин адамына жолуксак да, бизге орус тили жардамга келет, акыл албас, баа жеткисиз кызмат көрсөтөт.

Окуучулар мелтиреп угушту.

Те арттан бир бала колун көтөрүп, кыйылып ордуна турду да.

- Агай, орус тилисиз күн көрүүгө болбойбу? - деп сурады, сураган суроосунан өзү чоочуп, “агайдан кагуу жейм го” деген кыяста, элтейип жооп күттү.

Эсен:

Эмне үчүн болбосун?! - деди, баланын түшүнүгүн оңдой. - Күн көрүү маселеси капкачан чечилген. Өз республикабыз бар, өз тилибизде басма сөз жолго коюлган, адабиятыбыз түзүлгөн, саясий жактан да, экономика жактан да, социалдык жактан да СССР деги кандай гана улутка болбосун теңбиз, тең ата тууганбыз! Күн көрө берүүгө толук болот.

Ана, ушуну түшүнбөйсүңбү али?.. - деп, баланы жанынан бирөө күңкүлдөп жемелеп калды. Эсен колун көтөрүп тынчтандырды да:

Бирок, мен бул жерде “күн көрүү мумкүнчүлүгүн” эмес, мындан нары өсүү, өнүгүү зарылдыгын айтып жа-там, - деп, андан нары маани улады - Биз дүйнөлүк агымдан калбай өсүш үчүн, жетилиш үчүн, улут катары дагы гүлдөө дооруна барыш үчүн сөзсүз орус тили керек, орус тилинин көмөгүнө өтө муктажбыз. Бир илимдин өтөсүнө чыгыш быякта турсун, а жөн эле бир аз түшүнүгү бар сабаттуу киши болуш үчүн кыргыз тилинде жазылган жана кыргыз тилине которулган адабият, информация аздык кылат, ал үчүн жалгыз СССРдеги гана эмес, бүткүл дүйнөлүк ой-пикирден кабардар болуу керек, бул

бүгүнкү сабаттуу адамдын бийиктиги, бул бийиктикке баруунун жалгыз жолу - орус тили. Эсен өз оюн тез айтып, анын балдарга жугуму кандай болору менен иши болбой, кутулганына гана шүгүрлүк кылып, класстан чыгып кете берчү мугалимден эмес болучу. Эгер айтканы балдарга жетиңкиребесе, же балдар макул болбой кыйылып турганын байкаса көшөрүп кайталап, суроо же талаш ой болуп калса зекибей, какпай түшүндүрүп кетчү. Эми да шакылдатып кете бербей, токтолуп, балдардын түрүн байкап, угуп жатабы же көңүлдөрү башкага ооп турабы, серп сала тиктедн. Балдар элтейип, кыздар кылтыйып, бири да, суроого батынбай мелтиреп тиктеп калышты. Эсен сөзгө атайылап тартып:

. - И, ким кошумча кылат? - деп сурады. Эч ким унчута алган жок. Эсен:

- Расул, кана, сенин оюң кандай, айтып көрөсүңбү? - деди, четте отурган куба жүлүн, узун бойлуу балага. Ал эч ким менен жакындаша албай, чоочуркап, суз отурган, шаардан быйыл келген бала болучу.

Расул ордунан туруп:

Мен дагы ушундай деп ойлойм, - деп орусча сүйлөдү, уялыңкы.

Орус мектебинде белең? . Бала башын ийкеди.

Эмне үчүн айылга кыргыз мектебине келдиң?

Билбейм, атам жиберди го, - деп, Расул ийнин кысып крйду.

Жакшы, - деди Эсен, - “орус тилин өздөштүрдү, эми өз тилин тактап, айыл турмушу менен таанышып, өз журтунун духун сезип келсин” деген го, жакшы. Өз эне тилин билбей, же билсе да тантыр-мунтур болуп калуу өз арабызда чоң уят, кечиримсиз нерсе, анткени кийин андай кишинин пайдасы бир жактуу болуп калат, а биз үчүн эки жагын тең өздөштүрүү, тең ала жүрүү пайдалуу. Кай бир нукура орусча окуган балдар өз эне тилинде эки сөздүн башын кошо албай кызарып турганын көргөм, ошондой эле кай бир колунан ар иш келчү азаматтар орус тилинде справка жазууга жарабай катарынан өксүп калганын көргөм. Биз орус тили аркалуу бүткүл орус калкынын даңазалуу тарыхын, адабиятын, салтын, кыла келген дүйнөлүк саясатын, азамат уулдарынын басып өткөн улук жолун айкын көрөбүз.- Бул өзүнчө бир ажайып дуйнө, бул биздей эл үчүн, биздей элдин баласы үчүн үйрөнүүнүн түгөнгүс казынасы. Эң берки онтогузунчу кылымдагы орус искусствосу - адабияты,

сүрөт өнөрү, музыкасы - бул дүйнөлүк бийиктик, буга жеткен эл аз, жетпеген эл көп. Өзгөчө, жазуучу болом деген, сүрөтчү болом деген, композитор болом деген, бир сөз менен айтканда, өз элинин байманасына анча-мынча көмөлгө кылам деген киши мына ушул маданияттын орус океанынан сүзүп такшалмайынча не кылган аракетин, не деген үмүтү, кара жанына карч урган далалаты текке кеткен убара гана иш! Демек, балдар, орус тили - күнүмдүк турмуш, тирилик алакасынан тартып, эң бийик умтулушта пайдалана турган бирден бир улут аралык данекер. Орус тили - дүйнөлүк социализмдин тили, биздей майда элдерди байыркы караңгылыгынан бери чыгарган, зомбулуктан, улуттук эзүүдөн куткарган, мындан нары да канатынын алдына коргой турган коммунисттик улуу принциптердин тили, биримдиктин, достуктун тили. Ошон үчүн, кайталап айтамын, бизге орус тилин үйрөнүү орус болуп кетиш үчүн эмес, өз тилибизди кемсинтип, аны башка тилге алмаштырып алыш үчүн эмес, орус тилин билгенге манчыркоо, чиренүү үчүн эмес, биз өз тилибизди байытыш үчүн, мүмкүнчүлүгүн кеңитиш үчүн, ошол аркалуу улуттук маданиятыбызды жалпы советтик маданияттын катарында дагы өркүндөтүш үчүн, элибизди бүгүнкү заман менен жарыштыра өстүрүү үчүн үйрөнөбүз!

Окуучулар муюп калышты.

Эми, балдар, мына ушул зарылдыкты сезе туруп, мен мугалим катары күчүмдү да, убактымды да аябайм, ал силерден бул зарылдыкка астейдил маани берип, предметке жакшы катышууңарды талап кылам! - деп бүттү Эсен - Окуйбузбу?

Окуйбуз, агай! - дешти окуучулар көңүлдөрү көтөрүңкү.

Эсен окуучулардын бул түрүнөн сабагынын максатына жеткенин болжоп, өзү да бир аз канагат алып, көңүлү кубанып калды.

II

Дем алыш күн эле.

Баймат короосунда күдүңдөп алма багына суу салыш жүргөн. Эски шымын тизесине чейин түрүп алган, майкечен, күнгө күйгөн эки ийни бозала болуп жыландын терисиндей сыйрылып түлөп, жылжыган сууну чылп- чылп

кечип, кетменине таяна токтоло суунун жайылышын тиктеп, көңүлү чак окшойт, бирдемени мурдунан кыңкылдап ырдап коёт.

Тамдын артына кырка тигилген бир кылка мырза теректердин башына уялаган таранчы чымчыктар ты-нымсыз учуп-конуп чыркылдайт. Нары жакта, же жу-мурткаладыбы, же жылан көрдүбү, тоок кукулуктайт. Көлөкөдө бир лукуйгаи короозу менен үч күрп көздөрүн жашылдантып, эки жакты чарчаңкы каранып аактап турушат. Бир арык көк ит көзүнүн кычыгына үймөлөктөгөн майда желимчи чымынды коруй албай дубалдын түбүндө бут серппей солуп үргүлөп жатат.

Байматтын катыны окуу жашына жете элек эки ба-асын жанына алыш, саялуу чоң түп тыттын көлөкөсүндө баш көтөрбөй үңкүйүп тамеки тизип отурат.

Баймат көчөдө өтүп бараткан Эсенди көрүп:

О-о, Эсен-тай! - деп үн берди. Эсен баягыдан бери Баймат менен аңгемелешүүнү эңсеп жүргөн, унчукпай бери кайрылды. Байматтын ага тааныш сары тиштери алыстан эле көрүндү. Баймат короонун оозуна чыгып тосуп:

- Жакшы келип калдың эригип отуруп уктап, анан мына бу короо куурап кеткен экен, байкабай жүрө бериптирмин, катын чырылдап кулагымдын кужурун алганынан, мураптан суу уурдап салып жаттым эле... - деп кобурап, үйүн көздөй баштады.

Алма быйыл жакшы го, Баймаке?

Э, буюрса, - деди Баймат ыраазы боло, - быйыл балдардын жегенине да, сатканга да жетишет!

Баймат бою пас, турку жоон, чачы түшүп кеткен сары чийкил киши. Ийри шыйрагынын арбайган жүндөрүнө ылай катып, майланышкан. Кир майкеси бир ийнинеи түшүп турат. Ал камырабай кедейе басып, “Бул көрүнүшүм эмгек убагы” деген кыязда.

Мейман келе жатканын көрүп, Байматтын катыны айттырбай тура келип, үйгө отурууга төшөк жайды. Балдары таңыркагансып мойнун созуп карап коюшат, колдору эпилдей тамекинин калдайган көк жалбырагын шишке тизүүдө.

Кана, төркү үйгө, - деди үй ожогосу далиске киргенде кол жаңсай.

Тамы үч бөлмөлүү, шифер менен жабылган, шыбы шыбалып, алды мизилдете такталанган. Бирок, көп жылы киши турбаган сыяктуу тышынын шыбагына суу тий-ип, ар жеринен жырттылып кеткен. Ичи ным жыттанат, аги карала болуп сүрүлүп, бурчтарына жөргөмүш уялап, полунун кызыл сыры кирден көрүнбөй калган.

Ке, катын, - деди Баймат меймандын этек жагына төшөктүн четине ылай буттарын полго сунуп таштап коомай отура, - барбы бирдемең?..

Катыны:

Азыр... - деп, лепилдеп дасторкон жайып нан коюп, ашканасынан оозу жабык көк кострюлду апкелип, ичинде кол кашыгы бар, Байматтын алдына койду.

- Эми, ысылыгын тездет! - деди Баймат бир аз корстон болуп, анан кострюлдун капкагын ачып, бозонун жыты бур дей түшкөндө ал бозону тамшана аралаштырды да, өзү алдынан кол кашык менен бир жутуп, пиялага мелт-калт кылып куюп:

Ке, - деп Эсенге сунуп, бозо жуккан желки эринин жаланып койду.

Ичип көнбөгөн Эсен бозодон биртке ичти. А тиги өзү улам куюп шыңгытып, артынан карт-карт кекирип коюп, ытракаттанып отурду.

- Баймаке, ремонт кылбайсызбы бул үйдү? - деди Эсен аны сөзгө тартып. Байматтан мурда катыны арызданып жиберди:

И-ий, кагылайын, аны билген киши кана?! Айта берип тилим тешилди. “Районго каттаганыңда ак апкелип бер, кудай жалгагыр, өзүм эле актап алайын!” дейм, болбойт, “өтөр, кетер бир оокат” дейт. Же өзүм барганга чоло жок, балдардан чыга албайм. Ушинтип келген кишиден уялып да өлө турган болдум...

Баймат эч камырабай курсагын кашынып, бозону көп ичкенден саал ынтыга дем алып, жаны жер тарткандай ныксырап, чыканактай берди.

Дубалына кыжымдан курактап, ортосуна жука шайыдан салып жасалган эски үлгүдөгү көшөгө тартылган. Бурчта эки эшиктүү кийим илгич боз шкаф турат. Төргө тактадан секичек жасап, үстүнө кийиз, шырдак, төшөк жыйылгаи. Бир бурчунда, Баймат окууну жаңы бүтүп ишке кирген убагындагы болуу

керек, эскирип бүткөн эки гана текчелүү кичинекей этажерка. Чаң басып, эски-уску китептер кыңкайып турат, көбүнчө окуган балдарынын китептери. Чон кишилер окуй турган же саясий, же

көркөм адабий китептен жок. Кыргыз тили боюнча жогорку окуу жайларына арналган эки окуу китеби жатат, өзү пайдаланган акыл азыгы ушулар гана көрүнөт. Көшөгө тартылган дубалда рамката салынып катыны экөөнүн жанаша отурган сүрөтү илинген. Жаш кездериндеги сүрөттөрүнөн өкөбү тен каштарын чийип, беттерин кызартып боёп, чала сүрөтчү чоңойткон. Дагы бир чоң айнектелген рамкада институтту бүткөндөгү студенттер чогуу түшкөн сүрөт ортого алынып, айланасына ар түркүн фото сүрөт кыстарылган. Ушул үй ичинен үй ээсинин акылы да, маданияты да Эсенге айкын көрүнүп турду.

Баймат элүүнчү жылдын башында Жалал-Абаддагы мугалимдер институтун жакшы бүтүп келген болучу. Ал кезде жаш кези экен, таза кийинип, таза жүрүп, өз предметинен тың, мыкты мугалимдердии катарында жүргөн. Кийинчерээк Оштогу педагогиялык институтун сырттан окуп, өзү дайыма мойнуна алгандай, “эптеп” бүтүп, бирок билим денгээли, маданият денгээли мурдагы эле бойдон калган. Ушул орто мектепте бир нече жыл окуу бөлүмүнүн башчысы болуп да иштеп көргөн. Үйлөнүп, беш балалуу болуп, там салып, эшигине бак тигип, эл катары от ээси болуп үй-орозкел күткөн. Жашы да кырктан ашып, денеси толуп эткел тартып, күндөн-күнгө алган билими, көргөн тарбиясы тайыздап, айланасындагы караламан турмуштун агымына туруштук кыла албай кошо агып, эң арткы кыштак адамынын катарына түшүп кеткен. “Өйдө болсоңчу!” деген кишиге “Э, биздин кыштак шарты ушундай...” деп, өзүнүн илээндиликтерин, мококтугун ушуну менен актап коёт. Тегерегинде жакшы иш болуп жатса кубанбай, жаман иш болуп жатса күйбөй кайдыгер кыялга өтүп алган. “Э, эмне кылсан да өтөт да бир оокат!” деп жүрө берет. Дагы эле өз предметинен жаман эмес, билгенин аябай берет, бирок мугалимдик ушул деп, өз боюна каранбай, бозо ичип сабакка кирип, уктап калып, нечен ирет эскертүү алып, талкууга түшүп, канча “чыйралайын” деп убада бергени менен, баары бир, кадимки жолоюнан, өзүнө ылайыктап алган “э, өтөт да бир оокат” деген эрежесинен чыга албайт. Бул мугалим гана эмес, биртке таалим

көргөн киши катары да кедерине кеткен киши эле.

Катыны ысылыкты алып келди. Эзиле бышкан семиз тоок. Баймат тамшанып жиберип, табакты алдына тарт ты да, бычак менен колду-санды кылып, тооктун бир санын Эсендин алдына койду.

Кел деген балдарың келишиптир... - деди катыны эрин аяр тиктеп. “Эмне кылайын? Бу кишинин көзүнчө эмне болор экен?..” деген ойду сизди Эсен. Муну түшүнүп, Баймат да бир аз кыйналып, кабагын саал чытый жер карай берип:

Келсе, эми... ишке сала бер эми... - деп күңк этти. Катыны сүйүнгөндөй сыртка шаша жөнөдү. Эшиктин көзүнөн этеги булак эле деп калды.

Оокат желип бүткөнчө Баймат нары-бери ой толгоо тартып, акыр аягында:

Келген балдар, сенден жашыра албайм, Эсен-тай, жаман окуган балдар, - деди. - Чейректе “5” коюп берейин деп убада кылып, жеңендин тамекисин үздүргөнү чакырдым эле...

Э-э... - деди Эсен иренжий. - Бешиктен бели чыга электе бузуп бүтөт экенсиңер да балдарды, Баймаке?!

Анысы бар, - деп мойнуна алды Баймат.

Биле туруп, эмне үчүн. мындай ишке барасыз?

Турмуш ушул экен, үкөм! Айла жок, жеңеңе жардам керек, жаман окуган балдарга да жардам керек.

Соодалашпай эле, “балдар, жардам кылып койгула”! дебейсизби?

Хи, куу такым балдар келгени турабы? Жетише албаган балдарга күнүгө кошумча эки саат сабак өтө берсе болот эле, сөзсүз адамкерчиликке жатат эле, бирок, айла жок, адамкерчиликтин жалгыз өзүн нан кылып жей албайт экенсиң...

Мына, жетише албаган бала чейректе “2” алары шексиз, аны өзү да жакшы билет, ошону үчүн сиздин сооданызга баш урбай келип отурат. Сиз “5” коюп өткөрөсүз, бирок баланын билими ошол “2” бойдон калат, буга кошумча баланын алдындагы ишти жөндөмү менен, билими менен бүткөрүү зардеси майтарылат да, жагынып, соодалашып, киши салып бүткөрүү жолуна түшүп кетет, бул таалимди башка бирөөдөн эмес, ыйык көргөн мугалиминен алып

жаткан соң мунун ыплас таалим экенин такыр эске албай, кийин өзү ар кандай иште тартынбай, жийиркенбей колдоно бере турган эрежеси болот. Уктуңузбу? Демек, сиз бул жерде өз адамкерчилигиңизге кошуп балдардын келечегин “нан кылып жеп”. жатканыңызды сезесизби?!

Баймат камыраган жок. “Сенин оңдоп жибергениңди көрө жатарбыз! Турмуш деген сенин да эки бутунду бир кончуңа тыгат, балам”! деген ою жүзүнөн билинип турду. Эсен унчукпай ордунан туруп, коштошпой үйүнөн чыгып кетти.

“Муну алга сүрөшкө болобу? Жемелеп сынга алышка болобу?” деп ойлонду Эсен жолдо. “Жо, эчтеме чыкпайт, кеч болуп калган экен, жыйырма жыл мурда кам көрүлсө болмок!” деп жооп берди өзүнө. “Эмне кылуу керек анда?” деп сурады өзүнөн, шартка каныга элек неме өзү жооп бере албады.

III

“Шартка жараша”, “ ава ырайынын бузула баштаганына байланыштуу” делинип, бардык орто мектептин жогорку класстарынын окуучулары сентябрдын он бешинен баштап, жакадагы пахта эккен совхоздорго теримге чегилген.

“Жайык” совхозунан барган үч автобус “Тоолук” мектебинин балдарын алып келип, мелмилдеген пахта талаасынын четиндеги жалгыз түтүн кошканага алып келип түшүрдү.

Күн мурунтан даярдалып турган экен, эшиги шыпырылуу, кырка жуунгуч коюлган, казаны асылуу. Кыркма сакал абышка ар бир баланы күлүңдөй тиктеп, алдыга салганга бирден матрац, үстүгө жамынганга бирден жүн одеал, аарчынганга бирден түктүү сүлгү таратты.

Эй, аксакал, - деди башчы болуп келген завуч Жорокул, - силерде араksamын деген болобу?

Жандап турган Баймат ылжая күлө:

Самыны курусун, арагы табылабы деги?! - деп тамашага саптырып сөз кыстарып калды.

Жүзүнөн жылмаюусун түшүрбөй абышка увакилдерди бир тиктеп алып,

же чыны экени белгисиз, же какшыгы экени белгисиз:

Табылат, адамдын жанынан башкасы табылат, - деп, леп-леп баш ийкей берди.

Эсен көнгөн адаты боюнча эрте турду. Таң жаргандан баштап эле теримчилер келип калышкан болучу. Те ар кай жерде көзгө илинбей коңуз сыяктуу жермөлөп теримчи-комбайндар жүрүшөт. Жүк Машиналар эки жакка тынымсыз чубап калышкан. Көк эшегин “кых” деп теминип, бир абышка кошкананын жанынан өтүп баратты.

“Э, курортко келгенсип, минтип жата берсек, бул мейнеткеч элге келеке болобуз го?!” деп, Эсен окуучулардын эшиктерин тыкылдатты:

-Эй! тургула! Балдар, тургула!..

Эң биринчи сагызгандай сак кыздар кылтыйып тура келишти. Кечиндеги бакчайган абышка, түн жарымынан камынганбы, оокатын бышырып, булоолонтуп аралаштырып тургаи эле.

Эсен:

Кана, балдар, тез жуунгула да, столго отургула. Карачы, бул эл таң каракчысынан иш үстүндө даяр болот экен, биз уктап жатканыбыз жарабас э? Туу-рабы?

Туура, - дешти балдар бошой, кай бири уйкуга карамыгып, кынжылып араң турган.

Эсен балдарды тамактандырып бүтүп, ишке алып жөнөп калган кезде Жорокул ныксырап туруп келип, ак сүлгү ийнинде, араксамыны колунда, папиросу оозунда, чачы уйпаланган:

Жолдош Жайнаков, - деди Эсенге, - ушунча да эрте тургузасынбы жаш балдарды, кыйнап?!

И, эмне кылабыз анан? Иштейбиз деп келген сон... - деди Эсен буруйган уйкулуу кабагын тиктей.

Жорокул ыраазы эместей башын чайкап, нары жуунгуч жакка басып кетти.

Ошол учурда шашып бригадир келип, салам деле айтпай:

- Жетекчиңер кайда? - деп сурады түз эле. Эсен жуунгуч жакты көрсөттү. Кылдай убактысы жок белем, бригадир үнкүйүп жуунуп жаткан Жорокулду

бир тик-теп алып, Эсенге карап:

Иш кызуу, өзүңөр көрүп турасыңар, - деп кеп улады, - жаныңарга эч ким келбейт, айтып коёюн, эч ким сүрөбөйт, жалынбайт, ар ким өз иши менен, өзүңөр билип ишти уюштура бересиңер, быйыл көрүп тургаи иш беле, эмне муктаждык болсо бу Мамажан акеге айта бергиле - баарын табат, оокатты болсо мына бүгүн күдөй өзү бышырып камсыз кылат, Суроо жокпу? Суроо болушуна деле күтпөй өзү алдыга түштү да, пахта башынан териле турган чек көрсөтүп берип коюп, бригадир шашкан бойдон андан нары кетти.

Бир чети саргаймактаган боз адырга созулуп, бир чети күрпүлдөгөн Нарын боюна такалган кенирсиген түз талаа, тарактай жер калтырбай бир тегиз пахта эгилген. Күн батыш жагына көз жетпейт, өңүрү көк мунарык жамынып, андан наркы өзүбек туугандардын чегине уланышып мелмилдейт. Ар кай жеринде кырка тарткан майда тыт көрүнөт, жыл сайын жибек куртка кыркылып альша берип, мукул болуп, куду жаштайында белинен мертинген шордуу пендече бүкүрөйүп, көркү да жок, кунары жок. Тыт дарагынын табийгат сыйлап берген өзгөчө пайдалуу касиети өзүнө зыянга түшкөн экен, кара кумдагы көрпөлүү койдун тагдырына окшош. Бири козулап, козучагын тамыры ийип эмгизе албайт, тойпондотуп ээрчитип, эне кумарын кандыра албайт, көрүп көзү кана элегинде козучактын териси сыйрылат. Бири эми эрте жазда ноодалап, сеңселип жалбырак жайганда, мала кызыл мөмөсү жаңы гана чегилип келе жатканында курч теше менен бырчылдата кыркылып, шабыраган жут куртка тоют кылынат, дагы былтыркы кейпин кийип мултуюп кала берет. Бул мелмилдеген кең талаа кечээ гана эмес, жүз жылдан бери же миң жылдан бери да эмес, адам баласы көр оокатына жер тырмалай баштаган замандан бери иштелип келаткан, мейнеткечтин тери менен канына ным болгон, май болгон байыркы кара жер. Муңбайт, онтобойт, арызданбайт, багууна жараша өнүм берип, адам уругун тоюнтуп келатат. Жердин баасын, өзгөчө бу дыйканчылык кыла билген өлкөдө, жакшы билишет. Топурагы семиз, жери тегиз, сууга мүрөөн жерлерди көздүн карегиндей сактап келишкен. Кыштоо, турак жай сөзсүз четине, кериге, таштак үстүнө салына келген. Өнүмдүү жер муундан муунга, элден элге сакталган. “Жер тоюнтат” дейт илгертен, ошон үчүн “жер - эне” деп аталат эмеспи?!

Эсен айлананы серепчилеп көпкө тиктеди.

Эсен:

- Эми, балдар, - деп акыл айтты, - тепсебей, аралап бир жөөктөн бир жөөккө калың пахта кууп өтпөй, чала калтырып ысырап кылбай, бир тегиз сыдырып, таза тергиле. Өзү эле чыгып калган эмес бул пахта. Жыл бою түбүнөн кетпей, суукка тоңуп, ысыкка какталып, себилген дарынын жытына уугуп өстүргөн муну дыйкан калк.<<Отун албаганга от жактырба” дегендей кылбай, балдар, буга кеткен адал эмгекти кадырлап терели...

Норма канча болот, агай? - деп кыйкырды четтен бир бала.

Элүүдөн жүзгө чейин, азырынча, - деди Эсен. Совхоз тарабынан норма коюла элек, “окуучу балдар эмеспи, теришинче болсун” дешкен сыяктуу болучу.

Үч классты өз-өзүнчө бөлүп, Эсен өзү башчы болуп келген ортодогу тогузунчу класста болуп, балдарды кырка тизип, теримге салды:

Мына, он кол жагымда он окуучу, сол кол жагымда он окуучу. Сен, Алийма, бир топко жетекчисин, Жамшитбек, сен бир топко жетекчисин. Өз ара мелдешебиз. Класс боюнча тиги Арыков агайыңар башкарган сегизинчи класс менен мелдештик. Күнүгө кечинде өз ара контролдойбуз, бир он күндүктө эки класс боюнча жыйынтык чыгарабыз. Жеңген топко, жеңген класска мектептин дирекциясы тарабынан да, совхоз тарабынан да сыйлык болот.

О-о! - дешип калды балдар жанданып. - Сыйлыгы эмне болду экен?

Онунчу жактан бир бала:

Э, агай, - деди колун шилтеп, - мелдешип эмне кылабыз, былтыр өлүп кете жаздап мелдешип жеңсек, “жуугула” деп, Арыков агайлар бөлүп ичип алышкан!

Эсендин оозуна сөз кирбей калып, араң:

Жо, быйыл андай болбойт! - дегенге жарады. Бала деген бала, жакшы сөзгө кирет, жүйөөгө ишенет, ээрчийт! Дуулдап калышты.

Эй, Алийма! - деп, демейде көп сүйлөбөгөн Жамшитбек дарылдап калды. - Мен сага көрсөтөм эми.:

Мен көрсөтсөм ыйлап жибересиң, суу мурун, - деп койду Алийма

акырын, Эсенге угузбай. Жанындагы кыздар гана шыңкылдап күлүп калышты.

Кана, балдар, эмесе, ишибиз ийгиликтүү болсун, - деп, Эсен өзү баштап теримге кирди.

Күн улуу шашке болуп калган эле. Жөжөлөрүн отко жайып жүргөн чоң күрп сыяктанып, этеги пахтага кампайып, Эсен балдардын ортосунда. Куду жалбырак жеген була курт өңдүү балдар как гозону шабыратып, булайган ак пахтаны лепилдетип терип жүрүшкөн, кай бир ыкчам кыздар этектерин бир-эки толтуруп, жээкке чыгып төгүп калышкан. Кара көз айнек кийип, папиросу оозунда, мурдун көтөрө асман тиктеп, Жорокул басып келди. Кедейип Баймат ээрчип алган.

Эми, жолдош Жайнаков, балдарга баш-көз болуп, сен бул жерде бол, - деди Жорокул бөйрөгүн таянып, - сен жолдош Арыков...

Мен жанагы жакка, - деп, мурдатан макулдашкан иши бар белем, Баймат көзүн кылайтып тиктеди.

Мейли, - деди Жорокул, - сен ошол жагыңдын камын кыл.

Өзү кайда барарын кеңешпей, баарынын үстүнөн башчы эмеспи, кара көз айнеги менен асман тиктеп, калдая басып, совхоздун кыштагы жакка кайта кетти.

“Мейли, ишке тиешелүү зарыл бир жумуш болсо бүтөрсүн, баарыбыз эле терим башында отура беришибиз керекпи?!” деп ойлонду Эсен. “Өз ишимди кылайын” деп күңк этип, Эсенге бир көзүн кысып, негедир көңүлү көтөрүңкү, Баймат кошкананы көздөй жөнөдү. Эсен “өз иши” эмне экенин такып отурабы, унчуккан жок.

Онунчу класска Жорокул өзү, сегизинчи класска Баймат жетекчи болуп келишкен. Экөө кеткен соң ошол эки класстын балдары эркин болуп, экиден, үчтөн топтолуп кобурашып, күлүшүп, кыздар менен шынарлашып ойноп калышты. Аларды көрмөкчү Эсен өзү арасында жүргөн тогузунчу класстын балдарынын да көңүлү алаксып баштады.

Эсен онунчу класска аралап келди:

И, балдар, эмне оюнга кирип калдыңар, ыя, ойной турган чакпы азыр?

Э, агай, алыбыздын жетишинче теребиз да! Биз менен эле пахта бүтүп кетмек беле!? - деди, дербейип мурдунан эми көбө баштаган кара бала. “Туура

айтат” дешкенсип, калгандары тымызын мулуяп, сөз акырын күтүп калышты.

Жо, андай эмес, - деди Эсен, - “бекер жүргөнчө бекер иште” деген акыл бар, иштегенге жараша түзүк иштеген жакшы! Бекерчиликтен келип отурган жокпуз го, күнүгө окуй турган сабагыбызды таштап, бу кыйын сезондо чарбага жардам кылалы деп атайы келгенбиз, ойногону келген эмеспиз. Бул алтынга тең тартылып алына турган дүнүйө бул. Эртелеп жыйнап албаса кардын алдында калбайбы?! Бу дүнүйө “эмне болсо ошо болсун” дегидей бир гана ушул совхоздуку эмес, өлкөнүкү болгон соң элдики, демек коромжу кылбай жыйнап алуу баарыбыздын милдетибиз болуп чыгат.

- Эй, “алыбыздын жетишинче” деп, башка балдардын көңүлүн ириткенче, сен балдардын тири карагысың го, “кана, чамдайлы” деп үлгү көрсөтүп турсаң боло?! Өз боюңду кара, өз жашыңды сана, сендейди эми кылар ишин, сүйлөр сөзүн акылдан өткөргөн жигит дейт! - деп Эсен кер сүйлөгөн кара баланы уяткарды.

Жумшак сүйлөп, жүйө сөзгө такап, бирин мактап, бирин ардантып, Эсен балдар арасын бир кыйла жандантып койду. Иштесе иш чак келбей турган, күчкө толуп жетилип калган курагы эмеспи, балдар, кыздар кайра жабыла каптап, көңүлдөрү көтөрүлүп, теримге астейдил киришти.

Иш аягында окуучулар терген пахталарын таразага алып келишти.

Эсен өзү терген пахта жүз кило чыкты. Алийманын пахтасы сексен кило чыгып, үч класстын тең балдарынын алды болду. Эң акыркы бала кырк, элүү килодон пахта терген.

Эсен бардык балдарды кыrmандын четине имерип:

- Иштин башталышы жаман эмес, балдар, - деди, өзү да кубанычтуу, - мына, тогузунчу класстын окуучусу Кадыркулова Алийма сексен кило пахта терди. Жалпы окуучулардын алдында алкыш жарыялаймын!

Ушуга окшогон сөз болгондо эле кол чаап көнгөн балдар шатыратып жиберешти. “О-о-о! Алийма-а, ура-а-а!” деп оштонушуп, тамашага саптырып кай бир теңтуштары кыйкырык салып калышты.

Эсен сөз улады:

- Жана “колубуздай келишинче” деп кыйылгандар болду эле, мына колубуздан куп келет экен го, алды сексен, арты кырк килодон дан пахта

терилди! Эми бир норма белгилеп коёлу. Оунчу, тогузунчу класстыш балдары үчүн бир күндүк норма сексен, сегизинчи класстын балдары үчүн жетимиш болсун. Жарайбы?

Жарайт! - деп, сегизинчи, тогузунчу класстын балдары жабыла үн беришти. Оунчу класстан жанагы кара бала дагы “биз норма албайбыз” деп кыйшактап калды.

Эсен тике карады;

Эмне үчүн?

Бала мугалимден жалтайлап, айтарын айтып алып, кайра өзү бушайман болуп:

Өзүбүздүн агай “кереги жок” деген... - деп мыңкылдады. “Өзүнүн агайы” Жорокул! Эсен эмне кыларын билбей токтолуп калды да:

Иште бир көздөгөн максат, бир ченем деңгээл болушу керек. Ошол максатка, ошо деңгээлге умтулганда гана киши иштин өтөсүнө чыгат. Муну, балдар, агайыңар жакшы билет! - деп жымсалдады. - Жанагыдай сөздү айтпайт...

Айткан эле, - деп күбө өттү четтен бир кыз. Эсен укмаксан болуп, сөздү башка жакка бура:

Уят! - деди катуу. - Бүт мектепти уятка калтырасыңар бул кебетенер менен, кокуй. Өзүңөрдөн кичинекей, төмөнкү класстын окуучулары иштеп жаткан ишти эмне үчүн силер иштей албайсыңар, ыя?! Эмне, жарым жансыңарбы?! Бул сөз ушул жерде калсын, эч ким укпасын, садагалар, эртеңден баштап өз кадырыңарды өзүңөр колго алып чыйралгыла, илең-салаң жүргөндү таштагыла эми!

Жүйө сөзгө ийигип, оунчу класстын балдары дымып унчукпай калышты, Жорокул ал күнү иш үстүнө да, таразага да келген жок, кечинде кошканага балдар оокатка барганда ал чарпаяда көк чай ууртап коюп, салкындап отурган экен.

И, кандай, жолдош Жайнаков, иш жакшыбы? - деп, ишке кызыккан болуп, Эсенден сурап койдү.

Жакшы, бирок айрым балдарды эптеп теске салууга туура келип жатат.

Жылыга иштей келген иш. Көп эле жанды сабоонун кажаты жок...

Жанагы баланын “өзүбүздүн агай айткан” деген сөзү Эсендин эсине кылт деп түштү. Бул жөнүндө ачылышып алуу зарылдыгын сезип, Эсен көңүлүнө ой топтоп, эми Жорокулга суроо айтууга камынганда, те нары оокат бышырган кемеге башынан Баймат жетип келип, оюн бузуп салды. Ал өтө көңүлү чак, кедендеп тез-тез басып, ууртунан жылмаюу кетпей, эки көзү жылтырап майланышып алган, лепилдеп колундагы палоону астына газета төшөп, ортого булоолонтуп коё баштады.

Вах! Этият болгула, бармагыңарды кырча тиштеп аласыңар, этият болгула. Өзүм басып, көп кунава жеп атып...

Жакшы демделген, үстүнө тоок басылган сары палоодон бир укмуш жыт урат. “Өз ишимди кылайын” дегени Эсендин эсине түшүп, “өз иши ушул турбайбы” деп ойлонду.

Ва, Баймакем ушундай эле дегем?! - деп, Жорокул да жарпы жазылып копшолуп, бирок дагы бирдемени күткөндөй көзү күлүндөп, Байматты тиктей берди. Сырын билген Баймат анын оюн айттырбай түшүнүп, нары жакта бурчта байкалбай жаткап сумкадан бир шише коньякты култуйтуп сууруп чыкты. Жорокул таң калган болуп, көзүн чекирейтип:

Мына, айтпадым беле, Баймакем көкжал деп?! Бя, ушундайыңыз да бар беле, бусурман?! - деп жиберди. - Ха, ушинтип Баймакем бага берет эми!

Баймат мулуңдап:

Эми, талаада жүргөн соң, уйдөгүдөй камыбызды көрө турган жаныбызда катыныбыз жок, курсактын камын өзүбүз кылбасак болбойт эмеспи?! - деп, камбылдыгына кадыресе корстон болду.

Демдүү тамактан кийин “мен балдарды карайын” деп Баймат жатаканага кетип, Жорокул менен Эсен кечки серүүндө бирге чыгышты.

Мына бу директордун кишиси, - деди Жорокул акырын, тиги Баймат кеткен жакка көз шилтей, - байкап деле жүргөн болууң керек, мугалимдик сапатын алда качан жоготуп койгон неме, эптеп сактап жүрүшөт.

Эсен унчукпай баш ийкеп, буга макул болуп, “кедерине кеткен” деп кейип ойлонду. Муну сезген Жорокул:

Билбейм, качан кутулаар экенбиз бу тууганчылык, сүйөмөчүлүк деген адаттан?! Токтотор мезгил деле келип калды, партия жол көрсөтүп, курөшүп

деле жатат... - деп кейип кирди. - Эки жагыңды карайсың, кай бир эскилик сөөгүнө туздай сиңген адамдардын сүйлөгөн сөзү бир башка, кылган иши дагы бир башка, иши менен сөзү өлсө төп келбейт! Өзүң байкагандырсың, акыры, жанагы директор сөрөй мурда чарба кызматкери экен, андан жыдып калган соң эптеп мугалимдикке жармашып, эптеп Оштогу пединститутту сырттан окуп, эптеп бүтүтү эсеби кылып диплом алган. Кыйындыгы - райондон колунан иш келген бирөө келип калса, бир чакырым жерден кучагын жайып тосуп алат, үйүнө апкелип, бөжөңдөп басып, өзү алдына дасторконун жайнатат. “Таш, а ташты эриткен аш!” деп билет. Этек ченге отуруп, пырсылдатып баш бузуп, көздү оюп алаканына салып, сары коньягынын артынан ысылыгына сугунтат. Кудайга ургур, “аксакал” деп жүз үйрүлүп кайталап, жымылдап сүйлөп, көзүнүн агы менен тең кетип күтөт. Мына! Кыйындыгы да, директорлугу да ушул!

Жаман экен, - деди Эсен.

Ва-а, “жаман экен” дейт?! Окуу-тарбия иштеринин бүгүнкү талабы деген менен түк иши жок, кокуй. “Эки коюлган бала болбосун, эптеп бирдеме кылгыла” дегенден башканы билбейт, илгерки чарбада жүргөнүндөй эле приписка кылат! - деди Жорокул.

Эң акыры сөз окуучулардын эмгекке көнүгүүсү, чарбага кол кабыш, теримдеги күнүмдүк норма жөнүндө келип такалды. “Сен норманын кереги жок, алдын же-тишинче депсиң” деп Эсен тике айткан жок, ишти сүрөш үчүн кандайдыр бир чектин зарыл экендигин сыпаа гана кыйытты.

Кай бир жерде кол менен терген теримчини беш жүз кило терди деп көтөрө чалып, сүрөтүн газетага чыгарып, жерге-сууга тийгизбей мактап жүрүшпөйбү, - деди Жорокул күлө, - а чынында үйүндөгү көтөрөм энеси, окууга кире элек баласы кошулуп теришет экен, мындай кошумча күчү болбогон бир теримчи эч качан беш жүз кило тере албайт! “Алдын жетишинче” дегеним ушул. Өзүң ойлоп көрө бер, минтип бир кишинин колунан келбей турган нормативди коюп алып, “мына ушуга жеткиле”, “мына, баланча жетип жатат” деп, көз көрүнөө калп айтып отурса, бул “ишти уюштуруу”, “алга сүрөө” болуп калбайт, же муну киши көрбөйт дейсиңби, керет, ошол көрүп турган, жалаң өз күчүнө таянган ак ниет эмгекчил калктын

көңүлүн иренжитет...

Э, иренжитмек түгүл, эмгекке болгон кызыгууну, жеке инициативаны өлтүрөт!

А бали, - деди Жорокул маашырлана.

Ой туура, бирок бул туура ойду кай бир кер кайыш балдар башкача түшүнүп, “алдын жетишинче” болгон соң керели-кечке он кило пахта теримиш болуп коюп, “алдын жеткени ушул” деп басып жүргүсү келип жатпайбы?! Ырас, али кабыргасы ката элек жаш балдар, бул түшүнүктүү, ошон үчүн ошол “алдын жетишинче” деген эле принциптен кетпей тестиерине сексен, майдасыңа жетимиш дедик. Макул, биртке ашык терсин, биртке кем болуп калсын, сотко берип жаткан эч ким жок эмеспи?!

Ошол учурда жатакананын эшиги жактан Байматтын кежилдеген үнү угулуп калды. Бирөө менен жаакташып жаткан сыягы. Барып:

Эмне болуп кетти? - деп сурады Жорокул.

Йе, - деди Баймат куйгүп, - айдын жарыгына ойношот имиш?! Быяктан бири азынаса, тыяктан бири кишинеп чыгат, кой деген сөз эч кулактарына илишпейт, айламды гана кетирип салышты, ой!

Өзү кедейип, кыздарды бир жакка камап, балдарды бир жакка камап салып, бадачыдан бетер карышып ортого туруп алган.

- Эмне, мейли ойношсун, - деди Эсен. Баймат бир түркүн сырдуу ылжайып:

- Жөн ойнор берилсе го макул, экиден жетелешип гозопаяга кирип кетишсе кантебиз, ыя?

- Жок жерден чуу чыгарбасаңызчы, Баймаке?! - деди Эсен. - Өтө эле тыюу сала берүү өчөштүрүп жиберет. Сиз качанга чейин келтек алып кайтарып отура аласыз?! Жетилген курагы, оюнга кумар кези, мейли ойношсун, бийлешсин. Жалаң гана азгырык эместир. Жаштык, сүйүү кумары бар болсо, ага өзгөчө ишеним, эркиндик зарыл. Антпесе жашырынуу, уурдануу башталат, анда сөзсүз жаңылыштык кетет!

- Э-эй, укканбыз мындай лекцияны, кокуй! Нанымдан ажырап калайынбы бөөдө?! - деп ызылдап, колун силкти Баймат. - Эртең өзүң дежүр болгондо ойнотуп ал, кокуй...

Угуп турушканбы, кыздардын бөлмөсүнөн жүзү албырып, саал жымыя жер тиктеп, Алийма чыгып келди:

- Кыздар суранып жатышат, агай, - деди кыз үнү калтаарый, - биртке ойнойлу дешип жатышат. Баймат агай “балдарга жолобогула” деп кыйкырат. Эмнеден коркот агай? Өз баркыбызды өзүбүз билебиз биз дагы! “Өзүңөр ойносоңор” дейт, ушу да болмок беле?! Кантип эми, агай, балдарсыз биздин оюнубуздун кызыгы болмок эле, чынын айтканда?! Уйку да келбейт, биртке ойнойлу, агай...

- Жакшы, - деди Эсен Алиймага, - ошол өз баркыңарды өзүңөр билип, маданияттуу, сыпаа болсоңор эле болгону! Мына, ай чыгып келе жатат, оюнуңарды кура бергиле.

Жарк деп күлүп, Алийма нары каалганын артында дем тартпай күтүп турушкан курдаштарына кубанып кайра кирип кетти. Баймат дагы умтулуп; Эсенге бирдеме демекчи болуп калды эле, Жорокул бир тиктеп тымызын тыйып салды. Завучтун көзүнөн “жообун өзү берет” дегенди тушунуп, кызуу Баймат тилин тиштеп тим калды.

Үч мугалим үч башка ой менен, унчугушпай жатаканага кетишти. Бирпастан соң эле эшиктеги аянт дуу-дуу болуп, заматта баян, комуз үнү жаңырып, ыр-бий доору жүрүп кетти.

Эсен көпкө чейин тыңшап, кирпич какпай жатып, “эртең уктап тура алышпай калышар бекен” деп ойлонду. Бирок, баары, өзгөчө кыздар күндөгүдөн эрте туруп, уйкудан калганы, чаалыкканы эч сезилбей, жабыла оокатын ичип, жабыла ишке көңүлдүү чыгып кетишти.

Устаттын айтканынан да кылган иши, жүрүм-туруму шакиртке кызык, үлгү болот эмеспи. Эсен кошо жатып, кошо туруп, кошо пахта терип, кандай оокат ичишсе ошону ичип, жумшак, жылуу сүйлөп, балдардын жанынан карыш чыкпайт. Кечкисин бир аз убакытка оюн, ыр уюштуруп, рухий тазалык, адамкерчилик, достук, журт алдындагы азаматтык милдет жөнүндө балдарга оюн айттырып, артынан тактап аңгеме дүкөн курат. Кыздар эликтей чоочуркап таңыркап тиктешип, эркек балдар күндөн-күнгө имерилип, сөзгө да, ишке да астейдил болушуп, Эсенге кадимкидей үйралып кетишти.

Жорокул болсо, иштин жакшы жүрүп жатканына санаасы тынганбы,

“совхоздун жетекчилериине жолугамын” деп, көбүнчө ошол жакка кетет, “балким, зарыл чыгар” деген ойдо Эсен анын кайда жүргөнүн эч качан такыбайт. Баймат да Эсенге сүйөнүп алган, “өүг, чарчай элек бала экен, кудай жалгап, ишке огожо болуп алганы жакшы болбодубу” деп, кокус угуп калса айнып кетпесин дегендей Эсенге байкатпай тымызын ыраазы. Жүргөн жери көлөкө, кошкана, иш менен келе калган совхоздун бригадирин жандап басып, элге көрүнүп, “жолдош бригадир, бизге тигил жетпейт, бул жетпейт” деп, кереги жок болсо да, талап кылганы совхоздо жок болсо да, атайын такымдап, закүндөшүп, эң акыры эчтеме өндүрүп алып деле калбайт, өзү ыраазы болуп, ээ, антпесе булар тоотпойт, кокуй” деп, өзү күүлдөйт.

Бир күнү кечинде үч класс тең кырманга пахта өткөрүп жатышкан эле. Баймат саал иреңи тамылжып алган, таразанын жанында айланчыктап жүрөт. “Эй, ашына, менин балдарымын пахтасын саал көбөйтүп айтып турчу, элдин көзүнө гана, дептерине туурасын жазып ала бер мейлиң...” деп, таразакечтин кулагына улам шыбырайт. Же баш ийкерин билбей, же баш чайкарын билбей, уйгактай жабышкан Байматтан кутула албай, аргасыз ыржайып, кысталып жатты.

Этекке таңылган биртке пахтаны ычкына тайтактап көтөрүп, Байматтын бир окуучусу таразага келди. Бала шумдук кылып тайтактап жатабы, же чын эле оорбу, пахта биртке эле көрүнөт. Бала эки жакты аяр тиктеп, пахтасын таразага койду. Баймат:

Ба! Сен бүгүн түзүксүң го? Аз-замат! - деп, элге угуза мактап калды. Таразачы тартып:

О-го! Элүү кило... - деди кубана.

Маладес! - деп, дагы мактады Баймат балага бир көзүн астыртан кысып.
- И, төк алпарып кырманга...

Эсен байымын басып турган эле:

Токточу, - деди балага. Баланын үрөйү уча түштү. Же каяша кыла албай, же токтой албай, Байматты жал-жал тиктеп кынжылды.

Төкчү, - деди Эсен буйра, бала былк этпеди эле, таңылуу этекти алып, бир силкип төгүп жиберди. Оор бирдемелер күрт-кырт деп пахтага аралашып асфальтка түштү. Эсен буту менен тээп козгоду, килейген эки таш жүрөт.

Көрүп турган балдар:

- Ой-и-ий!.. - дешип жибершти. Бала кыпкызыл болуп кетти. Эсен башын чайкап:

Бул эмне?! Ой, жолуң болгур!.. - деп, жекире тиктеди. Бала башын жерге салган бойдон, ак этекти сүйрөй топтон чыга жөнөдү.

Э-э, ушу дагы адамкерчиликпи, Баймат аке?! деп таразакеч катуу капа болду.

Эсептүү дуйнө да бу! Камалып калсам жакшы болобу, кудай жалгагырлар, чиедей беш балам болсо?!. Кой, кейибе, ашына. Бала эмеспи, балалык кылып койгон тура. Токто, биз анын кулагын кызартып чоюп гана коёбуз! - деген болду Баймат. А жүзүндө кыпындай да кабатырлануу, уялуу изи жок, кайта

Эсенди алдыртан капалуу тиктейт. Уялуу ордуна ал:

- Э, баарын карабаса болбойт ко, ыя? - деген болуп, ичинен “эми мен ачып коёюн айыбын” деп кекенип, өңкөй Эсендин классынын балдары пахтасын таразага койгондо, эң акыркысына дейре саксактап, улам пахтасы оор чыкканын ортого төктүрүп, арасын өзү буту менен челгилеп чачып карап убараланды. Эсен жөн койду. Таап алса, “Э-э, жолдош Жайнаков, кыйынсынасың, кокуй, бул эмне?!” деп чакчарылмак, жанагы уятты Эсенге тең бөлүп көңүлү жайланмак, таба албай, андай шумдук менен иши болбогон окуучулардын таза дилин гана кирдетти, билсе өзү экинчи уят болду. Баймат шыбыш кылган экен, кечинде башчы катары Жорокул кабагын чытып отуруп:

- Бу эмне болуп кетти, жолдош Жайнаков, - деп акырын сурады, - а болуптур, таш салып койгон экен, балалык кылган экен, аны билген күндө да, көпчүлүктүн

көзүнчө абийрин ачпай эле, мындай чыгарып алып, уяткарып койсо болот беле?! Болмок! Бирок, сен өчүң бардай ортого көтөрүп чапкансың!

Мейли деп, абалкы күндөрдө убарачылыкты колдон алганына Жорокул ырас болду дечү, күн өткөн сайын Эсен ишти уюштуруп, көз көрүнөө жалпы балдарга алынып баратканына чыдай албай, “э, бу селсаяк кыйынсына баштадыбы” деп, ичи тырыша баштап, ыгы келсе “тизгинин кагып коюуну” самап жүргөн. Бул ага табылгыс шылтоо болуп берди.

- Жаш баланы курдаштарынын көзүнчө, өзгөчө көңүлү жакын кыздарынын көзүнчө өлтүрүп салган турбайсыңбы, жолдош Жайнаков? - деди ал кайгырган кебетеленип. - Катуу арына келип калган жаш бала жаштык кылып сууга боюн таштап жиберсе эмне кылабыз?! Үй?! Жооп бересиң, жолдош Жайнаков!..

Баймат табасы канган сыяктуу мулуяп отурду. Эсен таң калгансып, көпкө Жорокулду оозун ачып тиктеп, эң акыры ууртунан жылмайып, башын чайкай:

- Э, койсоңчу, Жоке, адамдын үрөйүн учурбай?! Үй, сууга боюн таштама келиптирби, катыгүн?! - деди акырын.

- Эң зарыл окууну жаап, атайын жардамга деп келип, анан “алдын жетишинче” деп, же окуудан жок, же иштен жок, эт менен челдин ортосунда кер басып, пахта, ордуна таш тартып берип жүрсөк, бул эмне болор экен? Иштин натыйжасын сурай турган мекеме бар го?! Эмне деп жооп беребиз? - деп Эсен мааниге такады. - Ишти уюштургандын ордуна биз “э, кыйналбагыла, караан болуп жүрө бергиле бир айга” деп, биринчиден окуучулардын адал эмгекке болгон ак көңүлүн бузуп, арамзалыкка түртүп, тарбиясы бузуп, экпнчиден коомдук ишке түздөн-түз саботаж кылсак болбос дейм?!

Жорокул сөз “биз” кетип жатканы менен ага гана айтылып жатканын түшүнүп, тоотмоксон болуп:

- Эй, кагылайын, биз деле билебиз аны, райондун бүт тизгинин кармап тургансып, деги райкомдун секретары сыяктанып сүйлөйсүң да?! - деп, жийиркенгендей жүзүн үйүрдү. Кандай кабак көрсөтпөсүн, “саботаж” деген сөздөн чоочуп калды. “И, жылаандын башын башбактырды го?!” деп ой басты.

Эсен:

- Эмне, “райкомдун секретары сыяктанып?” Мындай сөздү райкомдун секретары гана сүйлөш керекпи? Бул иш жалгыз эле райкомдун секретарынын мойнуна тагылган ишпи? Биз эмне үчүн күйбөйбүз? Биз эмне үчүн күйгүбүз келбейт?

Жорокул;

- Э, кой анчалык тереңге кетпе, үкө! - деди күлгөн болуп, тайсалдап,

бирок көңүлүнө жек көрүү пайда болду.

Жумуштун акырында жүз тонна пахта терип өткөрүшүп, совхоздун алкышын да, эсептешип, оокаттан ашкан акчасын да алышып, мөөнөт бүткөндө үйгө кайтышты.

IV

Өңкөй кыдыйган торпок, баккан кишисин кадыресе таанып калабы, Медер кирер замат кай бири эки көзүн жайнатып, мойнун созуп, муңайым “мө-ө” деп калышты. Жундөрү жылтырап, курсактары торсоюп баары өңдүү, баары эттүү. Өз акырынан чыгып кеткендери бирине бири секирип, тумурандап сүзүшө кетип, ойноп турушат.

Торпокчу кыдырып, бошонуп кеткендерин өз каналарына кайра киргизип, эргенчектерин тартып, бир сыйра көз салып чыкты. Эки гана ай мурун совхоз өзү койгон арзан баа боюнча элден чогултулуп алынган, жайы менен энеси какталып саалып, жонунан ысык өтүп жүнүн куйкалаган бир кылка арык моюнчалар болучу. Жеми, чөбү өз убагында суусу өз убагында, а түтүл бир маал ар түрдүү ирдентчү витамин кошулган ундан атала кылынып берилет. Арык бойлоп, биртке жашанга кадалана жармашып оттоп, такымынан шаталак кетпеген кирбийген моюнчалар азыр кадимкидей семире баштаган, эшиктин оозунан көздөрү өтүп, эригишкен сыягы, эдирендешет. Ургачысы тукум болот, букачары дагы жыл айлантып бордолуп, жашы, салмагы жеткенде этке төгүлөт. Медер ашыкпай, чайкала басып, мурдунан бирдемени кыңылдап кай бир торпогунун алдын тазалап, баарына бирдей чөп жаңыртып жүрдү. “Бала сыяктуу байкуштарым, - дейт торпокчу ичинен, - жакшы көргөнүңдү да, ачууң келгенди да алыстан билет. Жаш баладан бетер муңайып тиктейт! Оюнкарактыгып айтпа булардын?!” Кайсынысынын болсо да, “мө-ө” дегени ага “ата-а” деген баланын үнүндөй угулат.

Тыштан машинанын дүр-р эткени угулду. “И, дагы бири жардам бергени келди окшойт?!” деп, кыртышы сүйбөй ойлонду торпокчу, чыга коюуга шашылган жок. Машинадан бирөөлөр түшкөндөй болду. Сарайдын оозуна келип, кобурашып сүйлөшүп да калышты. Бирөө:

Эй, ким бар? - деп ун салды. Эки кишинин карааны жарыктын шаңында көзгө илешти. Торпокчу маалкатып, чын дитинде баргысы келбей, мындай жардамсыз жардамчылардан жадаган болучу, жай басты. Мал сарайдын оозуна чыгып, жалган эле тишин кашкайтып, наркы газиктин жанында бууланып турган эки кишини тоскон болуп калды.

Саламатсызбы? - деди узун бойлуу, эми саамай чачына ак кире баштаган, бирок иреңи жаш сымак, көзү күлүндөгөн кызыл киши. Торпокчу теңсинбей, кайдыгер гана баш ийкеген болуп, “И, эмне ишинер бар эле, айткыла, шашып турам?” дегенди түшүндүрүп, кабагын саал чытый сарайдын ичи жакты каранып койду:

Мени тааныйсыз э? - деди кызыл жүздүү киши. Торпокчу башын ийкеп, мыйыгынан күлдү. Райондук газетанын редактору болучу.

Бул жолдош райондук маданият бөлүмүнүн башчысы, - деп тааныштырды редактор жанындагы оозун бек кымтыган торсойгон боз кишини. “И, түзүк” дегенди сездирип, торпокчу жер тиктеген калыбында эле баш ийкеген болду.

И, кандай, торпокторуңуз жакшыбы? - деди редактор, чөнтөгүнөн блокнотун алып.

Шүгүр, - деп күңк этти Медер, “и, сурагы башталды” деп кыжыры келди.

Чөп жетиштүүбү?

Жетиштүү.

Жемичи?

Жетиштүү.

- Эмне муктаждык бар? Эмне жардам керек?

Торпокчу мелтейип туруп:

- Мага го зарылдыгы жок эле, мультфильм көрөбүз дешип, торпоктор мөөрөшүп, чатак чыгарышып атат, бир телевизор керек, - деди.

Редактор аңкайып тиктеп калды. Маданият бөлүмүнүн башчысы же чындап күлөрүн билбей, же какшык экенин ажырата албай, берки экөөн алма-телме тиктей берди.

Жо-о, чын айтам, жанагы “Ну погоди, Заяц!” дегенди көрөбүз дейт. “О, койгула! Кайсы атаңар кино көрдү эле, кокуй?! Бириң уй болуп сүт бер, эми

күчүнөрдүн кереги жок, бирин өгүз болуп эт бер - болду!” десем, чуу туруп мөөрөшүп, жер тепкилешип көнүшпөйт!..

Ой, сиздин торпокторуңуз ай! - деп, акыры күлгөн болду редактор, ичинен “какшыктап жатат бул шумпай!” деп, башты чайкады. - Кана, сүйлөшөлүчү торпокторунуз менен...

Сарайды көздөй күлө басышты.

- О-о! Меш коюп салгансызбы?! Жыпжылуу го?! - деп жиберди редактор, сарайдын эки бурчунда эки темир меш кызарып күйүп тургап эле. - О-о, баатыр, мунуң жаңылык...

Бул жөнүндө газетага атайын бир макала уюштуруш керек экен, - деп калды маданият бөлүм башчысы.

- Уя болуп калган турбайбы?! Керебет коюп жатып алса болот бир четине!

Ким ойлоп тапкан муну? - деп сурап, редактор блокнотуна бирдемелерди жаза баштады.

Эстүү кишилер бар да! - деп койду Медер суз.

Ал азыр бүжүрөп төрүндө олтурган карыган атасы менен болгон сөздү эсине алды. Жети атасы мал менен күн көргөн Жамаке: “Э, балам, кайдагы шумдукту чыгарып отурасың, мал сарайга да от жакчу беле?! Мал өз деми менен эле жылуу турат, жампасы тоңбосо болгону, кудай албайт!” деп печке жагууга каршы чыккан. А бийлиги бар мал бригадир: “Жак дегенде жак! Кокус, бири ичи өтүп өлүп калат экен, көргүлүгүндү көрөсүң, байкуш Медер. Жылуу болгону жакшы эмей?! Сенин үйүндөгү кыш печканды эртен алдыртып салайынбы, алжыган атаң экөбүң тороюп тоңуп эле каласын! Болду токтот башка сөздү, жогортон айтылып жаткан сон, жак дегенде жак тез!” деген. Эмне кыласың, ээси айткан соң көнгөндөн башка чара жок. Медер ошол кар түшкөн биринчи күндөн бери лыпылдатып ысытат. Бир күнү Жамаке уулуна: “Эми, балам, болор иш болду, торпокторуң жайдын күнкүдөй нымшып, эти балбырап жыргап калышты. Мындан нары, бирин да эшикке чыгарба, сууну катының экөөң чоң өзөндөн көтөрүп ташып бер, так жерден тоң чыкканча эшикке чыгардың дегинче торпокторундун өпкөсүн суук урат, өпкө кеткенден кийин жем түгүл чыгы менен наарын берсең да семирбейт, жай алдында кара өпкө

болуп баары өлүп калат!” - деп акыл айткан.

- Аз-замат! - деп мактады редактор машинасына отуруп жатып. - Биринчи секретардын өзүнө кирип айтам сенин бул ишиң жөнүндө! Мен өзүм мактап, сүрөтүңдү газетага какайтып басамын, уктуңбу? Эмне муктаждыгык болсо район совхоздун жетекчилерине камсыз кылуу жагын сөзсүз милдеттендирет. Кайыр...

Жүрүп кетишти. “О, кыйратарсың?!” деп, мындай убаданы көп уккан кыйды торпокчу чыйт түкүрүп үйү жакка басты.

Эми үйүнө кирип, чыла болгон оор керзо өтүгүн далиске чечип, оокатка отурганда сарай жактан дагы машина түтүлдөп, ага кошулуп:

- Ой, Меде-ер! - деген кыйкырык чыгып калды. Оозуна салган нанын чайнаган бойдон, дагы кимиси болуп кетти деп, мурдунан мыңкылдап сөгүнүп, кабагын тырыштырып, босогодон байпакчан туруп карады. “Ким экен?” деди өзүнчө, эгер майда-чүйдө бирөө болсо, “Э, тура тур ошондой” деп коюп, оокатына кайра кирмек, же такыр эле барбай коймок, райаткомдун машинасы экен, кынжылып өтүгүн кайра кийип, тышка чыкты. Ал жакындаганда газиктен куду суур сыяктанган мултуйган киши башын чыгарап:

Ие, бу Медер бай, - деп, бир аз кекер менен, бирок каракүчкө кулгөн болуп, кине айтып калды, - чакырганда тез чыга да койбойсуң маалкатып, бу кандай? Элдин баары сенин камыңда жүрсө чыкыраган чилдеде! И, торпокторуң түзүкпү?

Тамактанайын деп үйгө кире калдым эле, - деп мукактанды Медер. - Ойноп турушат торпокторум, үйү жылуу, курсактары ток, шүгүр...

Райондон кимдер келишти?

Көп эле келип кетишти.

А жакшы. Эмне жардам беришти?

Жай сурап койгону да баягы.

А, жакшы, - деп койду тиги ойлонбой эле.

Мен торпоктордун алдын кургактамакчы элем, - деди Медер сарай жакка көз таштай, шашып турган өңдөнүп, эптеп кутулмакка.

А, мейли анда! Жакшы, бар, бар, азамат, торпокторуңа! - деди тиги. - Жакшы бак...

Газик түтүрөп жүрүп кетти. “Кайран эр! Керели кечке ушинтип кыдырып, малчыларга жардам берет да!” деп, Медер торпокчу бир жагы кыжыры келип, бир жагы мыскылдап, башын чайкап, анан үйдөгү жайылуу калган дасторкон көз алдына келип, кайра үйүнө жөнөдү.

Эми он чакты баланы чуулдатып ээрчитип, мектептин жаңы мугалими Жайнаков Эсен алдынан чыкты. Өгүнү мектептин бир классы шефке алды деп уккан, “И, багышканы келе жатышкан экен” деп ойлонду Медер, ичинен кыжыры келип, “булардан да ушул жерден кутулайын” деп, күтүп токтоп калды.

Эсен салам айтып келип кол алышты. Медер торпокчу башын араң ийкеп, бирок, не кылган менен Эсен бул айылга жаңы киши эмеспи, ыйбаа кылып, эрбейген биртке муруту былк этип жымыйып, көзү тереңден куйту жылтырап:

Кел, үкөм, - деди, - баягыда мен сени борбордон келген кезитчи экен деп ойлопмун, а көрсө өзүбүздүн бала турбайсыңбы, кагылайын?! И, кандай, иштериң түзүкпү? Журтуң менен таанышып жатасыңбы?

Түзүк, Медер байке, - деди Эсен.

- А ушу “байке” дегениңден чоочугам! - деп күлүп калды Медер. - И, келипсиз, жөжөлөрүңдү чөжүрөтүп.

“Ой, жогортон сурап калса эмне жооп айтабыз? Жок дегенде, шефке алынган мал короонун четине барган болуп койгула. Барганбыз деп кутулганга жакшы” деп, мектептин директору акыркы сабактарды токтотуп, ар классты өзүлөрү шефке алган жагына класс жетекчисин кошуп кууган болучу.

- Жардам кылалы, - деди Эсен. Медер атайын кабагын үйрүп:

Жардам бергениңер ушубу?! Күн кайсы убак болду, ыя?! Кыйналып жатабыз. Торпоктор кенелеп кетти. Жетише албай жатабыз! - деп, каракүчкө док урунуп калды. - Шефке алганыңар ушубу?! Айтып салабыз айта турган жерге биз дагы...

Кейибениз, - деди Эсен чын көрүп, жумшартып, - балдардын окуусу бар эмеспи, мына убакыт боло калганда келдик да, эми эмне жумуш болсо айта бериңиз...

Дагы баягы кер сүйлөмөй жолоюна кетип:

- Биз дагы окуйбуз дешип, кулагымдын кужурун алып жатышат

торпокторум, - деди Медер.

Эсен күлөрүн, же ыза болорун билбей, бир ууртун тартып ырсайды:

- Э, тамашаны койсоңузчу, Медер байке! Өзү да маашыр болуп, акырын күлүп:

- Э, үкөм, “күйгөндөн айтам бир сабак “ дегендей кеп да, - деди. - Эми чынымды айтайын, жалгыз сага айтылган сөз эмес, капа болбо. Өгүнү атаман: “Ата, акмактын кандай белгиси болот?” деп сурасам: “Ким өзүнө тиешеси жок жерде карбаластап жүрсө ошол акмак, акмактын белгиси ушул” деди. Мал багуу менин ишим, жемим камдалуу, чөбүм мол, суу тигине сайда агып жатат, сатып албайм, демек кырк торпокту жакшы багып алууга өзүм жетишем. Эмне үчүн “биз торпок багышып жатабыз” деп, жогорку жагыңарды да, өзүңөрдү да алдап, балдарга бирдеме үйрөтө турган алтын убактыңарды бөөдө өлтүрүп, мал сарайга келип карбаластап жүрөсүңөр? Мен го силерге акыл үйрөтө албайм, мен жогорку билимдүү эмесмин, мисалы мен торпокчумун, кырк торпоктун бири арык болуп калса уялам, өлүп калса ордуна коём, а силер окуткан балдарыңардын чала сабат болуп калганы үчүн бетинер чымырабайбы, тескеп алар киши түгөнүп калганбы? Онунчуңарды былтыр бүткөн тун балам жогорку окуу жайына барып, өтпөй кайра келди. Кантип өтөт шапалактай кагазга өз оюн түзүктөп түшүрө албаса, ал гана түгүл үтүр, суроо белгилерин койгонду билбесе, ыя? Өзүмө бергиле Жамшитбегими, мындай окууга кайран өмүрүн кор кылып отурганча эмитен эле жардамчы кылып алам, акыры башка бирдемеге жарабай турган болгон соң, акыры мал бага турган болгон соң...

Жыра талашып, кажандашып карөзгөйлүк кылуу башынан тарбиясында жок Эсен туура сөзгө жыгылып, нес болуп, жер тиктеп туруп калды.

V

Куду боюн жашырып отурган мыкый үкүгө окшоп, көк сукно жабылган чоң столдон көкүрөгү гана араң чыгып, чачы суюлуп бараткан башын бир жагына саал кыңырайтып, Эсенди сынап тиктеп, сөзүн бузбай, кунт коюп укту.

Эсен бая күнкү торпокчу Медер менен болгон сөздү айтты да:

- Эмне дейбиз туура сөзгө? Мыңк эте албай калдым! - деди күлүп. -

Биз көп учурда “мына, коомдук малды шефке алып жатабыз”, “мына, коомдук малды асыроодо активдүү катышып жатабыз” деген ооз көптүрмө куру сүрөөнгө сатылып, быяктагы өз милдетибизди унутуп салат экенбиз. Сөзсүз, мектеп менен чарбанын алакасы болсун, бирок кереги болсо гана, зарыл болсо гана, зарылдыгы жок туруп, окуучуларды окуусунан бөөдө өксүтө берүү туура иш эмес, Бийбала Төрөкулович.

Бийбала башын ийкеп, ойлонуп калды.

Жаңы мугалимдин сыпаа жүрүмү, үлпөт отуруштарга кошулбаганы астыртан баарын эле чоочутуп жүргөн. Өзгөчө анын окуу ишине белсемдүүлүгү, чарба жумушу убагында үзгүлтүк болгон сабактарга кай бир мугалимдер сыяктуу “өтүлдү” кылып эптеп журнал толтурбай кошумча сабак уюштуруп, программаны колдон келишинче түзүк өздөштүрүүгө кылган астейдил аракетин анын кыйынсынганы катары сезилип кеткен. “Йе, кудай кыйнаган неме го бу? Хе-хе, кара жанын карч уруп, кимдин көзүнө көрүнүп, кимге мыктысынгысы келет экен мунун?!” деп, Жорокул бир чети ичтен күнүлөп жүргөн. “Жаш да, кажый элек кези, көрө-өм, бир күнү эле ичмектен качкан жоор аттай титиреп гана иштен качып калат. Сынтагып тура турсун азырынча!” дейт Баймат камырабай. Кыйды Бийбала “Ыя? Бул өзү? Тууган издеп келген бир бечарабы же ич-койнуңду аңтарып, анан бир күнү теринди тескери сыйрып, башыңа чүмкөп таштап баса берчү шумданбы? Быякка муну ким жиберди экен?” деп, ой толгоо тартып, бу жүрүмүнөн да, ишинен да кынтык чыгарбаган келгендин таянган тоосу кайда экенин, ким экенин көптөн бсри иликтеп таппайт. Ал ошого жараша мамиле кылмак.

Бийбала ойлонуп отуруп, Эсендин бул оюн ишине сын, мыктысынуу, кыр көрсөтүү катары кабыл алды. Ниети карайып, жылдызы жерге түшүп отуруп:

- Макул, ойлонуша жаталы, - деп, бир жаңсыл эмес сыйгалак жооп айтты.

“Мейли, ойлонуша жатсын” деп, Эсен мындан директор бир ийкемдүү жыйынтык чыгарат го деген жакшы үмүттө, көңүлүнө эч күмөн албай, коштошуп чыгып кетти. Бийбала буртуяп, эки колун артына алып, ээн кабинетте көпкө нары-бери басты. “Эмне кылуу керек?” деген суроо жүрөгүн өйдү. Канча тереңдеп ойлонгон сайын Эсенден шеги күчөп, эң акыры бу Эсен

анын чекесине чыккан чыйкандай сезиле баштады. “Анык орун талашчу, сый талашчу ушул болуп чыкмак болду!” Оюн жыйынтыктап алды. “Эмитен бир чара көрүп калуу абзел, кийин жоо өткөн соң кылычыңды бокко чап болуп, кечигип калышыбыз ыктымал!” деп, ошол замат Жоро-кулду чакырты.

Кел, Жокен, - деп, жылуу ырай менен тосту Жорокулду, - кел, отур. И, иш кандай?

Жакшы, - деди Жорокул отуруп атып, ага дит койгон болуп, ичинен “О-о, чын көңүлүң менен сурап калгандырсың жаман?!” деп, бирок маңдайы жадырап, жыпжылма болуп, анысын эч билдире койгон жок. Жалгыздатып чакырып калганда эле Бийбаланын жашырын бир кеби болуп калчу. Жорокул өзү биринчи сөзгө өтпөй акмалады.

Бу, - деди да, Бийбала эки анжы ойго токтолуп, “айтсамбы, айтпасамбы” деп, анан арбаган жумшак, коңур үн менен муңайым кеп баштады, - жанагы жаңы келген мугалим бала баягы пахтада жүргөндө жетекчиликти сенден тартып алып койду денди? Чынбы ушу?

Жорокул жылмайып:

- Тарттырып го жиберген жокпуз, - деди Жорокул, - бирок, эми, ишкер жигит экен, чуркап иштей берсин деп, оюна койгон элек. И?

- Өзү кандай неме көрүнөт? Силерге да билинген болуу керек кыялы?

“И, эмне имерип сурап калды муну?” деп, аяр ойлонду Жорокул:

Тыгы бышык эле неме көрүнөт, - деп сөзүнө эки жактама маани салып, сөз менен мактап, ичин ура ыңгыранганы аркылуу шек билдирип жооп айтты.

Бя, - деди Бийбала ичкүптүсү тынч алдырбай шаштырып, - сен өз эмессинби, Жокен, анын тыгы бышыктыгынан бизге эмне пайда? Ушуну айтчы, деги коллектив менен тууганча ынтымак кылып, тынчында жүрө ала тургам немеби өзү?

“И, кайран Эсен муну үркүтүп салган белем?!” деп кым этти Жорокул:

- Киши жөнүндө, ичине кирип чыкпаган соң, бирдеме деп кесе айтуу кыйын эмеспи, билбейм, өз ишине тың, бетке айтма сыяктанат, билбейм, - деп бөөшсүнүп: - Саал менсинме кыялы да бардай го, - деп, Бийбаланын көксөгөн көңүлүнө акырын жик таштап, артынан: - Ким билет кудай урганды, менсинүүнүн артынан дагы көп нерсе чубалып чыгып калчу эле?! - деди

жылаандын башын башбактырып.

Бийбала “артынан көп нерсе чубалып чыгып калчу эле” деген сөздөн “орун талашып калчу эле” деген маанини туюнду. Ал ордуна туруп, колун артына алып, көпкө унчукпай нары-бери басып, ойго батты. Жорокул ан сайын:

Дегиси, колунан да, тилинен да иш келчү неме экен, моюнга алыш керек, - деди атайын Эсенди мактоого алып, тигини дагы басмырлап, кадырын тебелеп.

Сатчудай мактайсың! - деп жиберди Бийбала кыжыры келип, эми директорлук креслосуна кайра барып отура албай ачык сөзгө өттү:- Ошо, тилинен иш келе баштады го мунундун?! Оюна койсоң, чыдап отура берсең “оңдоп” койгусу бар го баарыбызды?! Кой, айланайын, колунан иш келмектен алтын чычып берсе да бизге кереги жок мындайдын, күнүгө эле жыра тартышып, сынчылык кыла берген соң!

Мага го кылдай зыяны жок киши, - деди Жорокул, алдын ала милдетин Бийбалага жүктөй; - бирок сизге асыла баштаган болсо, анын эмнесин кеп кылып отурмакпыз, бала өз ырысын өзү эле кыят” Анын да, кудай алсын, талуу жери табылат.

Тап талуу жерин, Жокен! - деди Бийбала чечкиндүү. - Муну кетирели көптөп!

Жорокул жымыйып башын ийкеди.

Бир аз убакыттан кийин, экинчи чейректин жыйынтыгы боюнча сөз козгоп, Бийбала Эсенди кысмакка ала баштады. Жылтырак чекесин тырыштырып, өтө кай-гырган кебете кийип, кабагын бүркөп отуруп:

- Бу кандай, жолдош Жайнаков, - деп кекээрлеп суроо берди, - сен билимдүү эле, түшүнө турган эле мугалимсиң, биз ошондой ойлойбуз, эмне үчүн окуткан балдарың талаптагыдай жетише алышпайт? Бул жерде кандай секрет бар?

Эсенди “кармоого боло турган талуу жери” ушул жетишүү проценти деп ойлошкон. Бийбала улам имерип, ушуну гана такып, мүңкүрөткүсү келди:

- БИЯ? Сенин предметинден кайсы гана класс болбосун жетише албаган окуучу көп, жаман алып жүргөн окуучулар да жок эмес. Эмне үчүн? БИЯ?

Моюнга алыш керек, мектеп боюнча жетишүү процентин жалгыз сен гана артка тартып жатасың, айтып коёюн, жолдош Жайнаков. Жогору жак сурайт бизден, текшерет. Кантебиз, эмне арга кылабыз, эмне жыйынтык чыгарабыз, айтчы өзүң?

Эсен терикпей да, мойнуна албай да, ойлонуп бир аз отуруп калды. “И, шылкыйбайт бекенсиң?!” деп эрдемсиди Бийбала.

- Орус, тилин окутуу боюнча мурунку жылдарда бул мектепте талаптагыдай иш жүргүзүлбөгөн экен, Бийбала Төрөкулович, - деди Эсен, - жакшы окутулбаган, ал гана түгүл жаш мугалим айыл шартына көнө албай, үй жагынан кысылып кетип калган убакта, былтыркы жылы, башка мугалим табуу ордуна сабак берүү эмес, орусча эптеп сүйлөй албаган киши приказдан өткөрүлүп, жарым жыл бою айлык акыт өлөнүп, бирокбир да жолу сабак өтүлгөн эмес. Бир “секрети” мына ушул. Мени окута албай жатат деген ой болсо, мейли, мен макулмун, комиссия түзүлсүн, аныктаса жараксыз мугалим катары бошотуп таштаса болот. Бийбала өз аялын өткөргөн болучу приказдан, муну жалгыз Жорокул билчү. “Былыткан экенсиң, ант урган!” деп, Жорокулду тирилей жегидей болуп, ичи сыздап кетти. Деми кайтып:

- Ыя, бирдеме дей электе эле шылтоо таап, “комиссия” деп, керкайыштык кылып киргенден көрө, “аракет кылалы, ондойлу” деген, чынында эле аракет кылган ишке пайда го дейм, үкө? Ыя, эптеп жетишүүнү көтөрүүгө далалат кылса болбойбу? - деди.

Эсен:

- Эмне “эптеп?”, “эптеп баа кой”, “эптеп жетишүү процентин көтөр” дегениңизби? Ошентсек эле “эл катары болуп”, “башка мектептерге теңелип” кеткен болобузбу? Бизге окуучулардын алган билими эмес, жалган да болсо журналга коюлган “жакшы” баасы гана, процент гана керекпи? Ушуну талап кылмакчысыз го?

Эч сөзгө катышпай, алдын тиктеп унчукпай отурган Жорокул “Коку-уй, нака көкжал го бул бала! Тике эле бетине атырылды го азамат!” деп, ичинен кыпылдап, эми Бийбаланын чамынып киришин кызыгып күттү.

Көп жылдан бери бир мектепте директор болуп жүрүп, кол алдынан бир да мугалим кыңк дебей, чогулушун да, уюшмасын да өзү башкарып, сөздү өзү

баштап, өзү бүтүрүп көнгөн, мындай чукул каяша укпаган Бийбала оозуна сөз кирбей, өз демине өзү муунуп, кызарыш отуруп калды. “Оңдойлу”, “аракет кылалы”, “окута албай жатабыз го, айып өзүмдө” дейт деп болжогон, антсе куйругу менен кум саймак, аны сайын жекирип аргасын түгөтмөк, “өз каалоосу боюнча” арыз жаздырып кыстамак. “И, сездим эле, таянган тоосу бийик окшойт, болбосо жанынан түңүлгөнбү мага минтип кычаш сүйлөп?!” деп, кайраты ташка тийип мокоду. Мунун да “талуу жери” ушул эптемейи болучу. Чындап комиссия түзүлө турган болсо “Эсен окута албай” деп айта алмакчы эмес, кайра окуу ишиндеги көз жумдулук аңтарылып чыгып калат болучу.

Бийбала чамынып кирмек түгүл:

- Сага эч кимдин жаман ою жок, Эсен, - деп, сөздү акырын жумшартты, - ишке пайда болсун үчүн эл катарында гана айтылган сөз. Мейли, өз билгениңдей кылчы, жетишүү жагын эске алчы, макулбу?

- Жарайт, - деди Эсено йлуу.

Эртеси күнү сабактан кийин Жорокул:

И, көрдүңбү өзүң? Айтпадым беле мен, мунун директорлугу ушу гана?! - деп мулундады,

Эмне үчүн өз көзүнө айткан эмессиңер ушул убакка дейре? - деп сурады Эсен.

Жорокул колун терс шилтеп:

- О, кокуй, “өз көзүнө айтып”, “жолдоштук сыр” деп, “оңойбуз” деп отурганда эмне чыгат?! А көрө түрткөндө эле аңгекке түшө турган болуп, быкысы көбөйө бергени жакшы эмеспи?! Өлөр гана жеринен кул кармадың да, кепташка камалгандай алактап калды! Эми сен бир жактан чык, мен бир жактан чыгайын, кулатып салалы муну... - деп, андан нары шыбырап сүйлөдү. - Ой, жерге кире койсун, мунун кыйындыгын ашырып кылса болот. Тийсинчи огожолук колубузга, кудай ала койсун, көзү эмес, козуну терисин сыйрыбай бүкүлү бойдон сугунтса болот тийиштүү кишиге, кокуй!..

Эсен Жорокулду тиктеп калды. Мунун окуу-тарбия маселеси боюнча кейип, куйүгүп сүйлөгөнү, өз тууганы Бийбаланын артынан айткан “сыры” эптеп мектепке “огожолукка” кара жанын оозуна тиштеп чуркап, жөрмөлөп, сойлоп жеткени жаткан жанталашы гана экенин сизди.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

I

Те алыста ак карлуу тоолор бүлбүлдөп, андан берки тармалданган чылк токойлуу өтөк, андан берки балык жондонуп, тилкеленип суналган тегиз төтө жолдун эки тарабын эми богок болгон көк буудай, жээги өскүлөң түрдүү чөп, желге аста ыргалып, бирде акчыл, бирде караалжын тартып кылкылдайт.

Кара жалдуу сур жорго канаттуу жебе сыяктуу бир кунунда төрт туягы жерге илешпей, көзгө илешпей, дүңгүрөгөн чуу чыгарып, “ат адамдын канаты” деген ушул белем, оводо калкыган куштай лепилдеп келет. Алийма эки үзөңгүнү тең тээп, саал чалкалай тизгинди тең кармап, бурулушта ошол жагына ыктай, жорго кайра түз жолго тушкөндө кайра аста боюн түзөй, кээде гана камчысын саал көтөрө сес берип, ошонусу менен дем берип, өзү да жоргонун жүрүшүнө көйкөлүп, бир кыялга эргип, сур жоргонун сеңселген кара жалын ойлуу тиктеп суйсалып алган.

Көпкөлөң кара айгыр адырандап таскак уруп, Эсен же тизгинге алы жетпей, же чү коюп кете албай, шапкеси түшүп, чачы сексендеп, же кулүп келатканы, же чымыр-канганы белгисиз тиши эле алыстан кашкаят. Иреңи албырган Алийма тигинин атка жүрө албаганына ыкшый күлүп:

- Ой, агай ай, чү дебейсизби? - деп, ансайын оштоно жоргого камчы үйүрдү. Эми жете барган кара айгыр атаандашып, баш бербей жоргонун артынан дуулдата бой урду. “Ай!.. Ай!..” деген Эсендин күңкүлү арттан угулуп, “токто” деп атабы, же айгырдын башын тарта албай коркуп кеткенби, Алийма билген жок, жоргону зыргытып жолсуз жонго кайрый берди. Жорго ээлигип, үзөңгүгө чабылган өскүлөң чөптү шатыратауруп, ак гүлкайырларды аралай жөнөдү. Оштонгон кыз кыйлада имерик жасап, бир убакта Эсендин алдынан утурлай чыкты да:

- Ага-ай!.. - деп шаңк этип, жоргону алчактатып дагы өтө берди. Кара айгыр көбүктөнүп тердеп кеткен. Эсен баятан бери локулдагандан ичи эзилип, эки шыйрагына үзөңгү өтүп, биротоло кыйналып алган, артынан чаба албай: “Ой, кутурган кы-ыз!..”деп карап кала берди. Ошол учурда, не кылган менен,

бул дүйнө ага ушунчалык кең, колу ачык берешен сезилип, көңүлү бир түркүн өрөпкүй, ошол “кутурган кы-ыз” деген сөзүндө жүрөгүндөгү эң жылуу сезими чыккандай болду.

Алийма те нары көк жайыктын ортосундагы жалгыз караган ченге жетип, жоргонун башын тартып, кайрылып токтой калды. “Ой, кутурган кы-ыз!..” деп, Эсен айгырдын тизгинини ошол жакка бурду.

Эти оор, ыкшоо айгыр ээликкени басылган соң теминсе да болбой, килеңдеп араң желе жүрдү.

Алийма:

- Ой, агай ай!.. - деп, иреңи тамылжып, ушунчалык астейдил шаңкылдап күлүп калды. “Ой, кутурган кыз, эмне болду мынчалык күлгүдөй?” деп, Эсен сурай алган жок. “Ошол, атка жүрө албаганыша күлүп жатат!” деп ойлоду ал, ошол тапта уялтмак түгүл бу жадыраган шайыр кыздын ушул мүнөзүнөн ажыратпай ушул азыр дагы опондоп, аны дагы күлдүрүп, карап тургусу келди. Эсендин айгырдын башына ээ боло албай, урөйү учуп, сексеңдеп келатканы кайра жаңыланып көзүнө көрүнүп, кайра жоргонун жалына өбөктөй ыкшып алып, анан: “Э, обу жок күлөм да?! Жиндеп калганбы дебейби агай?!” деп, өзүн араң тыйына калды.

Жакын эле жерден сарала башайы чымчык бейпил сайрап, учуп-конуп, сейилдеп жүрөт. Терebel тыптынч, мээлүүн желге өскүлөң чөп, бир тегиз богок болгон көк буудай көлбүп ыргалып, ыкшалып гана толкуйт.

Кара айгыр чөп чалып, күрт-күрт чайнап, суулугу аста шылдырт-кылдырт этип, жаныбар, жаңы кошулган байталы эсине түшөбү, тоо жакты элире тиктеп, адамча улутуна шуу демин алып, кайра баарын унута күрт-күрт чөп чалат.

Тең бастырып жүрүп кетишти.

Алийма жанагы оштонгон ойноок кыялын таштап, сур жоргону эркине коюп, жайма-жай бастырып, ошол учурда өз оюна да, жоргонун басыгына да бирдей термелгендей кылтыйып, аттын жалын тиктеп ойлуу. Заты кыз неме, жигитти алдыртан баамдап, “бир сөз айтабы, айтса эмне дээр экен?!” деген кыялда кооптонуп, бир чети кызыгып, самап келаткан сыяктуу. Кыздын кош этектүү үлбүрөгөн сары шайы көйнөгү, чымкый көктөн чыптамасы, ага өндөш

саймалуу жука өтүгү, калдырган көпөлөктүн канатындай кызыл-кара чоң-чоң гүлдөрү бар бир байлам жоолугу бирине-бири жарашып, бирин-бири толуктап, баары келип кыздын көркүн чыгарып турат. Эки өрүм кара чачы булайып, тамагы жумурткадай жумуру да, аппак да, кулагындагы сары алтын сабагы жоргонун басыгына кылт-кылт этип, жылтылдап күнгө ойноп келет.

“Э, эмне үчүн артисттей жасанып алган бу кутурган кыз?..” деп, эсине келип ойлонду Эсен. Иреңи жаңы ачылган мандалак гүлдөй тамылжыган, эки көзү кылгыра күйгөн, эмчектери көкүрөгүнө толуп бойго жеткен бу сулуу кызга башайы чымчыктай кийингени төп келип, мингени кара жалдуу сур жорго, бу керилген бейпил куттуу жер баары бир жаралгандай жарашып көрүндү. Же андан бир сөз күтүп катар бастырып бараткан сүйүү эңсеп калган сулуу кыздын деми, же толукшуган жайдын деми, же көңүлүнө канат бүтүргөн алдындагы айгыр аттын деми, иши кылып, Эсен азыр кыялга мас болуп, кыз жакка ооп жыгылгыдай абалга кабылды. Кыз да ошону сезген сыяктуубу? Мелтиреп, иреңи бир акчылданып, бир тамылжып, баягыдай оштонуп өйдө карай албай, жүрөгү туйлагансып келаткандай.

Кыздын жука капрон байпак кийген жумуру тизесине Эсендин тизеси урунуп, үзөңгү кагышып калды. Эсен ой-жыя:

- Кечирип кой!.. - дел, акырын күңк этти, баятан берки көңүл толкунуна өзү азыр бир аз уяла түшкөндөй айгырды теминип оолактата бастыра берди.

Алийма артынан жымыйып тиктеп, “Кечире турган эмне болду?” деп ойлонду. Эсине тентуш балдар түштү. “Сөгүшөт, сиз деп сүйлөгөндү да билишпейт, жолукканда эле эмчекке асылышыш, көңүлүндүн кирдеп калары менен да иши жок, күлтүндөп тентектик кылышат...” деп, өкүнүч ойго кабылды. “Бу агайчы?.. Мүнөзу жумшак, кимге гана болбосун мамилеси жылуу, көзүндү тиктеп сүйлөп, оюндагыны таап, өзү дуйнөнүн түбүн билет го, бирок билем деп мактанбайт, дайыма сылык, сыпаа!.. Жигиттин баары ушул кишидей эле болбойбу, ыя?..” деди өз ичинен.

Эгин жайдан чыгып, өр тарта тоо өтөктөп кетишти. Андан нары майда бадал токой башталды.

Жолмо-жол дүйүм мөмө - эми боору агарып суу жүгүрө баштаган алма,

курт бышык болуп кыярган алча, карагат, жүзүм салбырап шагын ийет. Жыбыт-жыбыт коктуларда жүз жылдык байтүп жаңгактар келберсип турат. Шактары бири-бирине тийип, өтүшүп, күндүн көзүн өткөрбөй, түбүндөгү майда жыгачтарды, чөптөрдү кыл пая кылып өстүрбөй салган. Алыстан караган көзгө бүтүндөй караалжын жашыл тартып, бир тегиз күдүрөйүп, быжыгыр тармалданып созулуп жатат.

Ар кай жеринде бирткеден бети ачык түзөң, же эгин жай, же чөп жай болгон жер көзгө чалдыгат. Сайынан суу буркураган жалбыздын түбүнөн жылжып, сайылып түшө калган нурга жалтырай калып, улам түнт, улам калың болуп кеткен ээн токойдун ичинде өзүнчө булдуруктаган шоокум чыгарып агып жатат.

Эки атчан суу бойлоп, кээде улам бир өйүзгө өтүп, тик боордун түбү менен кыялап, асман тиреген чоң жаңгактардын көлөкөсүнөн чыга албай келатышты. Кай бир жерде үстүнө токой өсүп, жылыга чириген чөп бир жактан басып, топурак басып, бир кездеги эски дубал сыяктана араң көрүнүп калган жапыс касаба таштар учурайт.

Алийма кичинекей көлчүктү эңилип карап, “Бери келиңиз, агай..” дегендей колун булгап, Эсен жанына келгенде:

- Агай!.. Караңызчы!.. - деп, көлмөнү көрсөттү.

Шаркыратмадан түшкөн суу күмүштөй чачырап,

бышылып ак көбүктөнүп, анан улам көбүгү тарап, ак теңгеленип, анан мөлт-мөлт тунуп, этеги жалбыздуу жайыкка кетип жатат. Он чакты сары, кызыл алма көлмөдө калкылдап, бирде аралашып кетип, бирде агымга түшүп кайра тегеренип турган эле. Эсен:

- Э-э, алма токтой калган турбайбы!.. - деди кызыга. Алийма ээрге өбөктөй:

Андан нары караңыз, агай!.. - деди жапыс сүйлөп, нары да суунун кулдураган добушу басып. “Андан на-ры? Эмне бар андан нары?..” деген Эсен көл түпкүрүнө көз таштады. Ал сүйүнө:

Ой-и-и!.. - деп жиберди. Көк иримде сары боор кара балыктар салаадап өрүп, бири ойт берип, бири каалгып ээрчип, суунун чайпалышына жараша кылтылдап жайылып жүрөт. Көпкө карап турушту.

Тор сала турган жер экен! - деди Эсен. Алийма жоргону акырын темине жүрүп берди:

Э, тор салып отурабы ушуга? Биртике сууну жогору жагынан башка нукка буруп жиберип эле, көлмөдөн бапыратып кол менен сууруп чыга берсе болот! - деди. “Ой, адамдан амал качып кутулбайт экен го?!” деп, таң калып башын чайкады Эсен.

Ошол тапта бадалдын артынан эки кулагы үйдукундай далдайган, боору саргыч, жону көгүш келген бир жаныбар арбандап желип чыкты да атчандарды көрүп, маңкайып таңыркап токтоло калды. Эки көзү капкара, кылгыра жайнап, тыноосунан дем алганы сезилип турат.

Алийма:

- Кагылайын, ага-ай!.. Маралды көрдүнүзбү?! - деп жиберди. Марал шарт секирип, ошол замат артыпан таажы кийген падышадай сөөлөт мепен он эки айры бугу алчактап басып чыкты. Атчандарды көрүп ойт берип маралына жандай берип, экөөбү тең кайрылып, маңкайып тиктеп токтоло калышты. Бугу кунан ноопастай бар экен. Маралына караганда жүнү өскүлөң сыяктанып, караалжын көгүш тартып көрүндү. Көз кубантып бирпас турушту да, топтошкон бойдон бадалга кирип кетишти.

- Ой, агай ай! Көрдүнүзбү, кандай сонун жаныбар ай?! - деп, эки көзү жалжылдап кетти Алийма. - Көрүп канбай калдым, агай ай...

Эсен деле эч качан көрө элек болучу. “Коруктан ооп келсе керек?” деп ойлоп:

- Жердин куту эмеспи?! Ошо көрүнбөгөнү жакшы, адамга көп көрүнүп көзүн кычыштырбай, жанын сактасын, аз тукумун улантсын жаныбар... - деди ал.

Бийик тескейден ойрумалап көтөрүлүп, жаңгак токой улам суюлуп, те кыраңга чыга берген ченде үстүн мунарык басып, каралжын жашыл тартып тармалданып, ар жерде бир келкиленип кыйла төмөндө калды

Жайлоо...

Ак мөңгүлүү чокулар кыркалап, коргошун иренденет, Так ошондон башталып, чарык жиптей агарып чубалып агын суулар агып жатат. Те наркы беттин кырында чагылган тийип кара күйүндү болгон арчанын калдыгы

көрүнөт. Жакын эле жерден үпүп сайрайт. Топтомолок болуп, кызыл четин алыстан дүпүйөт.. Чайыр куурай, аюу шашыр, шыраалжын жыты буруксуйт. Туу чокусуна шыкалып арча чыккан кур асканын үстүндө эки бүркүт каалгып айланып жүрөт.

Эсен ааламдын экинчи кабатына чыгып кеткендей сезді.

Суу боюндагы балдырган өскөн сарала сазда жуушаган көк уй. Андан бериге тарта этеги түрүлө жыбырап сансыз ак кой ыңкып жайылып жүрөт. Ар кай жерден малчылардын чатырлары көрүнө баштады. Кайдандыр күрсүлдөп үргөн иттин үнү угулду.

- Биздин үй, - деп Алийма агын суудан обочо көк тектирдеги жалгыз боз үйдү камчысы менен көрсөттү.

- Конушту Күмүш булак дейт. Нары капталындагы кичинекей сайчада чын эле күмүштөй жылтылдаган кайнар булагы бар, көрөсүз го...

Сууга жакын арчалуу беттин этегинде жайылып жүргөн бир үйүр жылкы көрүндү. Баятан басыгын тездетип, улам алды жакты чакчаңдап тиктеп келаткан кара айгыр шаңгырай азынап жиберди. Жылкы ичинен байтал шыңгырап кишенеп үн берди. Кара айгыр эми башын тартканга болбой, ооздугун качырата кемирп, жерге ныгыра жүткүнүп, тыбырчылай баштады. “Буга жин тийдиби?..” деп өзүнчө ойлоп Эсен айгырдын тизгинин кага:

Но! Но-о!.. - деди кабагын түйдү. Алийма Эсендин “Но!” дегени кулагына өөн учурап, үрпөйгөн кебетесине дагы:

Ой, агай ай!.. - деп кыткылыктап күлдү.

Кара айгыр дагы шаңгырап азынады, жылкы үйүр ээсин дүргүй тиктеп калды. Кара айгыр жер жыттап, башын чулгуп, үстүндө жүргөн кишини эми такыр тоотпой куйругун көтөрө тезек таштап, жер чапчып азынады. Эки көзү канталагандай чакчайып, бышкырып, кыйгачтап салды. Баш бербей, өңгүлдөңгүлгө карабай, жаткан койдой таштарды, суу жырган аңдан шарт-шарт секирип жүрүп берди. Эсендин оозуна “но” да кирбей, тизгинди тынымсыз булкулап, бир колу ээрдин кашына карышып, үрөйү учуп баратты. Алийма:

- Так! Та-ак!.. - деп, чыңырып жандап чапты.

Айгыр аны сайын алкынып, окуранып, камыш кулактарын тикчиндетип, ойт берип, жоргону алдына өткөрбөйт. “Ташка жыгып кетпегей эле, өлүгүндү

көрөйүн, арам өлгүр ай!..” деп, мууну титиреп келатты Алийма. Эсен “жыгылып майып болбосом экен” деген ойго кабылды. Кара айгыр өз уйүрүнө жакындай берерде бир арык көк ат алдыга желип чыгып, ичегиси курк-курк эте бир имерик жасап, мойнун жаадай ийип, айгырга сес көрсөтүп калды.

- Хай! Хай! - деп Алийма айбат кылып чапты. - Кокуй ай, анги кошулуп калган турбайбы, кокуй!..

Агай! Аттан түшүң...

Аңгини көрүп кара айгыр кутуруп кеткендей болду. Оозун араандай ачып, кулагын чунайта жапырган бойдон күркүрөтө качырып сала берди. Эки саны калактай арык кек ат да кайрат кылып, арткы эки аягы менен тике тура калып, жаалдуу азынап каршы алды. Кара айгыр жеткенинче барып көк атты желкеден алып кирди. Көк ат айгырдын тизесине асылды. Көп кармаштан чыккан кара айгыр тизеден тиштетпей саал бүгүлө колкосунан күркүрөп кыжырлана көк атты жерге ныгырды, Арык ат чыңырып жиберди. Урөйү учкан Эсен:

- Ай, өлтүрөсүң байкушту?! - деп, айгырдын тизгинин катуу кагып салды. -Айгыр жежеңдей түшкөндө аңги көчүгүн салып кош аяктап тепкилеп ыктай берди. Көк аттын буту эки жолу Эсендин тизесине тие жаздап өттү. Ошол тапта “Агай! Аттан тушүң, агай!..” деген Алийманын чырылдаган үнү кулагына жетти да, кара айгыр ынтылып жөнөгүчө Эсен үстүнөн түшө калууга үлгүрдү.

Кара айгыр дагы оозун араандай ачып, эки кулагын жапырып, аңгинин артынан дүпүрөтө качырып сала берди. Көк аңги бир аз кержеңдеп, ал дагы кулагын чунайтып, бирок кара айгырдын кайраты, сүрү эсин чыгарды белем, эми туруштук кыла албай кыйгачтап ыктап калды. Кара айгыр өмгөктөп барып тиш салып, көк аңгинин кош аяктап карсылдата тепкенине болбой куйруктун үстүнөн аткып ыргытты. Көк аңги очорулуп жыгылды. Колкосу күркүрөп жаалданган кара айгыр желкелеп, кош тизесин ныктай басты. Байкуш көк аңги чыңырып кишинеп жиберди. Эсендин кулагына “Жардам кылгыла-а!..” дегендей жалышып жардамга чакырып жаткандай угулду. Эсен колуна таш алып чуркай бергенде:

- Агай! - деп кыйкырып токтотту аны Алийма күлө. - Жөн коюң!

- Өлтүрүп коёт го?!

Алийма шаңкылдап:

- Э, тентекти биртике төпөштөп эсине келтирсин! - деп койду. - Экинчи келбес болот. Байтал жандаганды коюп, алына карап жүрө турган болот!..

Бир убакта көк аңги айгырдын алдынан эптеп бошонуп, ар жеринен канжалап, жанагы ичегиси куркулдаган кайратынан ажырап, шөлпөктөп карагайды аралай качып жөнөдү. Эми өчү канды белем, кара айгыр артынан куубай адырайып тиктеп, күрсүлдөтө жер чапчып токтолду. Көк аңги такыр көздөн далда кеткен соң, ал башын жерге сала кулагын чунайта жапырып, жылкыны бир четинен түрө үйрүп, “көк аңгини жанына жууткан сенсиңби” дегендей жаалдана кай бир бээлерин кажый кубалап, кулун-тайын тополоңдотуп, төр жайытка карай айдап жөнөдү.

Алийма Эсендин чачы саксайып, иреңи да бир түрдүү алактап турганын көрүп, дагы наздана шылкылдап күлдү. Эсен айласыз ырсайган болду. Алийма:

- Ой, агай ай! Көрдүңүзбү, айгыр жаман болот үйүрүнүн четине аңги келсе, тим элеби, жаны чыгып кетет?! Дагы кудай сактады, ушундай коркуп кеттим, аңги аттын буту тизеңизге шак эте түшө таштабадыбы?! Кайдан тентиреп келе калган?! Койчулардын коё берген аты окшойт. Өзү да көргүлүктү көрдү э, агай байтал жандамактан артыгы чыгып байкуш? - деп, шашыла сүйлөп жобурап, жоргону жетелеп кошо бэсты.

Кадыркул сары тонун күпүйтүп желбегей жамынган, башында эскирген сүлөөсүн тебетей, өзү далдайган курсактуу киши эле. Эсендин көзүнө тик турган аюу кебетеленип көрүндү. Эки бети саал туурула кыпкызыл, биртке чокчо сакалдуу, саргыч көк көзү Эсенге кадалып тосту. Эсен:

- Ассалоому алейкум!.. - деп жиберди шашыла.

- О, Эсен-тай! - деп, Кадыркул Эсендин сунган колун карабай кучактап көкүрөгүнө басты.

Эсен абышканын жытын сезип, эч качан мындайды учуратпаган, атасы келип кучактагандай эти дүргүп кетти. Кадыркул да Эсендин узун боюна, сеңселип желкесине тушкөн капкара чачына, кырктырып кыска койгон жылтыр сыпаа мурутуна, керилген бийик кабагына имере-имере тиктеди. Кадыркулдун зайыбы Зейне: “Арыба, кагылайын!” деп, Эсендин колун кош колдоп алып,

тооп кылды. Мындай учурда “Бар болгула!” деп алик алынат. Эсен таппай калып, шашып эле, көнгөн “саламатсызбы?” дегенин араң айтышка жарады. Зайып саамайына али ак тушө элек, жүзүндө тырышы да жок, сары чийкил кызылдуу, абышкасына караганда алда канча жаш, маңдайы жарык - колунан да, тилинен да жамандык келбей турган асыл киши окшойт. Эсен булардын минтип жылуу жүз менен тосконуна жетине албай, кандай көңүл, кандай мамиле менен жооп кайтарарын билбей, алма-телме жал-жал карана берди.

Кадыркул мейманды үйгө киргизди.

Алийма ашкананын оозуна керегеге түптөй орнотулган майланышкан кара сабаны бир топко күрсүлдөтө бышып, жаңак жыгачтан асемдеп кырылган кызыл кесеге кымыздан куюп Эсенге сунду. Эсен кесени алып, “эми эмне кылчу эле?” деп, биртке ой басып токтоло калды да:

Кана, аскакал, сиз ала келиңиз... - деп, кесени Кадыркулдун алдына кармай берди.

И, ал, Эсеним, сен меймансын!.. - деди Кадыркул. - Меймандын жолу улуу...

Байкап отурган зайып: “Э, таалим көргөн эле жакшы бала окшойт, кагылайын?!” деп, ичтен баалап, өзүнчө акырын баш ийкегилеп отурду.

Боз үйдүн төрүнөн караганда сол капшытына башына алабакан орнотуп, түркүн түр салынган чырмалган чийден көркөм ашкана тартылган. Этек жагында “аяк кап” деп аталган көзү чоң-чоң токулган кең тор баштык эки кулагынан керегинин башына илинип, түпкү чачыгы жерге араң тийип турат. Ичи толо жуулган идиш. Оң капшытынын улага ченинде тердиги үстүндө “анжиян ээр”, “куш баш ээр” деп аталган койкойгон сыр ээр турат. Керегинин башында түрүлгөн жүгөн, нокто-чыкта илинип коюлган. Андан өйдө капшыт бойлоп адам отура турган кылып, кийиз төшөлүп жатат. Төргө керегеге ылайыктап саал ийе тарта ничке узун секи жасап, үстүнө кызыл-жашыл тала кылып токулган жүн шалча жаап, эки кердиш кылып жүк (жууркан, төшөк) жыйылган. Жүктүн ашкана жаккы бурчунда боосу эки уукка, этеги керегинин башына байланган кыздын саймалуу кызыл “жапсар баштыгы” сары жибек чачыгы самсаалап турат. Керегеси төрт канат, эски усталардын колунан чыккан буюм экени көрүнүп турат, бетине чейин салынган, не убакыт өтсө да кызыл

кына менен сырдалгандай жошосу онбогон. Жалаң кабат аарчылгап камыштан токулган кыша каланган, сыртынан күн ондуруп, ичинен ыш карартып туурдугу көөнө. Чамгарагынан көк асман чөйчөктөгү тунган суудай мөлтүрөп көрүнөт.

“Өзүнчө эле музей экен” деп ойлонду Эсен.

Үй ичине серп салганын байкап отурган Кадыркул:

Бул илгертен боло жүргөн төрт канат орточо боз үй, - деди өзү да үй ичин имере тиктеп. - Жок болуп кете турган болду. Бул элде жалгыз мен жайлоого тигип чыгам.

Э, Алийманын атасы, мактана баштадыңызбы дагы?! - деди зайыбы күлө.

Гм, кээде чынын айтсаң мактангандай угулат. Эл боз үйдү оорсунуп калды. “Жайлоо эки айлык мезгил экен, жүктөнүп жүрөбүзбү?!” дешет. А мен оорсунбайм. “Керектүү таштын оору жок!” деген илгеркилер. Унаа көтөрөт, азыр андан бетер оң болуп машина көтөрүп калды. Жайлоонун кайсыл жерине болсо да, карачы кендигин, минтип кеңирситип жайылтып тигип алам. Тигине, казаның өз ордунда, төшөгүң өз ордунда. Келген мейман минтип кенен-жайкын бутун сунат. Эртең айылдатам, көрөсүң, балам. Жанагы березент чатыр бар эмеспи, ичине кирсең көчүк айланбайт, кара көө казанына катыны аралашып, өгүзүнүн чомуна өзү аралашып отурат. Биртке жамгыр себелеп өтүп сыдырым болсо ичи шаарлыктардын эт тондургучу, кичине эле күн ысыса барбы, мээнди шарактатып кайнатып жиберет, айлаң жок төшөгүндү сүйрөп дарактын көлөкөсүн издеп жөнөйсүң. Өзгөчө жаанда, кудай бетин салбасын, катыны куду тооктой болуп балдарын өңүрүнө катып, эшиктен буюккан эчкиси маарап, мүйүзгө чапса болбой каптап кирип тебелеп, мойнунан жаан шорголоп, алдынан сөөгүнө сыз өтүп, көрбөгөнү эле көр болот. Э, бу байкуш чөкчөйгөн ата мурасым көчмөн тиричиликке куп жаралган мүлк эмеспи?! Суукта ылымта, ысыкта салкынча, өзү бүктөмө, бир унага жүктөмө!..

И, үйдүн үйдөй баасы да бар, Алийманын атасы. Жүн керек, чий керек, жасаганга кол керек...

Э, жүн жок деген малчы ыйманын жейт! - деди мурдун чыйра Кадыркул.
- Жүн толуп эле жатат. Мейли, көптүн акысы ыйык, ортолукка кол салбасын,

ар биринде жок дегенде жыйырмадан кою бар, эмне, ал койлор жүн чыкпаган койлор дейсиңби, эки жылдык жүнү бир боз үйдү тик тургузбайбы! Жасаганга кол керек. Бул туура. Даярга көнүп алган катындары кайран дүйнөнү сактай албай күбөгө талатып, же өзүлөрү уламкысын улам аракка алмашып түгөтүшөт. Эң айла куруганда сураса, малчыдан өкмөт эчтемени аябайт, бирден боз үйдү казынасынын эсебинен жасатып деле бермек. Өзүлөрүндө көңүл жок, баары келип. Убактылуу малчы болуп жүргөндөй жүрүшөт. “Э, түбөлүккө үй тигип өтмөк белек?!” деп ойлошот, оорсунушат, а жанагы шалакы катындары ышынат, ошентип өзүлөрү олутун тарытып, жашоо шартын оорлотуп алышат да, “О-ой, чабандын иши кыйын иш!” деп ырдап, өкмөткө күнүгө док урунуп басып жүрүшөт...

- Күн кечтеди, - деди зайыбы акырын, сөздү абышкасына багыштай. Эмнени эскертип жатканын дароо түшүнүп, Кадыркул дасторконго бата кыла ордуна козголду:

- Кой, өз ишимди кылайын! “Конок келсе конгонго жетеби, консо кой сойгонго жетеби?!” деген эл акыны.

Кыргызда мал союу өзүнчө бир өнөр. Кыл кылбай, жин кылбай таза кармайт эптүү киши. Ар бир жиликтин аты, кимге тартыла турган улуу, кичүү жолу бар, демек биринин этин бирине оодурбай жиликтенет. Бирөөнүн да учу сындырылбай кабыргасы сөгүлөт. Ич эти чүйгүн, баш эти куйкум делинет.

От чатырап күйүп, кызыл учкун туш-тушка жылт эте чачырап сөпүп, үй ичи бир укмуш арча жыттанып, жылуу түтүн удургуп түндүктөн чыгып кетип жатты.

- Суук жеп калба, - деп, Кадыркул Эсенге ичик жапты. Эми эки бөйрөгү жылып, бешенесин от табы ысытып, Эсен дени жайылып: “И, миң, жылдар бою атам кыргыз ушинтип жан сактап келген экен го!..” деп, таң болуп ой толгоду.

Сүт эмди багалан козунун эти бат эле бышты. Көңүлү тартып турса да, Эсен балборуктан каалашынча жей алган жок, Кадыркул чүйгүндөп кесип берген ич эттен, баштын куйкумунан гана биртке ашады. Куймулчак титиреп кала берди. Кадыркул этке башынан коренди болгон киши эмеспи. Ашыкпай бир жамбашты бычак менен абдан шылып, ыракаттана жеди да:

- Э, Зейнеш, - деп көз кыйыгын салды зайыбына, - бу мейманың оокат жебей койду го?..

Чал эмнени зскертип турганын Зейнеп дароо биле унчукпай ашканасына кирип, бекиткен жеринен бир бөтөлкө алып чыгып берди. Кадыркул Эсенди жымыя тиктеп:

- Ыспырт, - деди жай, - дарылыкка алып жүрөбүз. Бу керегик ташка тийгир, же суукта бел ооруй калабы, же тамак ооруй калабы, иши кылып, сыйпанса, чайкаса шыпаа боло калгансыйт. Кана, бирткеден кылт этип коёлу, мейманым? Кымыз ичиңди көптүрүп салды окшойт, мындайга ыспырт минден бир дабаа, көзөп эле түшүп кетет...

- Жөн эле коюңуз, ичим ооруган деле жок, - деп күлдү Эсен. Кадыркул спирттен пиялага мөлтүлдөтүп бирткеден куя баштады:

- Мен, уулум, көп кишинин үйүнөн даам сызып, көп кишиге үйүмөн даам берип жүргөн кишимин. Илгеректе меймандын эки көзү эттин чүйгүнүндө, майлуусунда болор эле, шилекейин жутуп, тамшанып отурушар эле. Алдына бир табак эт койсоң карышкырдай кайсап жеп, өзүн да, үй ээсин да кумардан чыгарчу. “Досуңдун бергенин касындай же!” деген сөз бар эмеспи. Сүйүп чакырган мейман оокатын жакшы жеп берсе кыргыз кубанып калат. Кийинчерээк эл ток мейде болуп кетти, этке оңдуу карабайт, дасторконго коюлган ачуу-чүчүү ысылыкты качырат да, бу көк моюн кургур көрүнбөсө оозуна салган тамагын улам чайнап, жута албай, бир нерсе кемип тургандай, үйүнө бирдемесин унутуп келип калгансып, комсуна берет. Көз шилтейсиң, зайып дароо апкелет көк моюнду көздүн жашындай мөлтүрөтүп, ошондо гана меймандын кабагы көз көрүнөө жарк дегенин көрөсүң. Экөө болсо бирден алып жиберген соң чечекейлери чеч болуп сөзгө киришип, лукулдап оокатка да ичтейи ачылат.

Эсенге бул сөз так өзүн айтып жаткандай тийди. Уялып бети кызарып, эмне дээрин билбей, кулагы дүңгүрөп калды.

- Бул сөздү өзүңө алба, - деди Кадыркул - мындайды сен али башыңдан өткөрө элексиң, мейманчылыкта дуулдап жүрүшкө жашың да, ооматың да келе элек, мен дегинкисин айтып жатам. Шарт ошондой эмеспи?! Отурукта жер тарып, жылкы күтүү кыйын болуп калат экен, баштагыдай үй башы сайын

кымыз жок. Ун магазинде, бир тап жер чийбейбиз, бүкүлү эгин жок бир тоголок, бозо салып иче турган. Эмне кылабыз ачкылсыраганда!?! И, кана, биртке...

Өзү кошо ичкиси келип тургансыган уй ээсинин көңүлүн кайтара албай:

- Сиз ала келиңиз, - деди Эсен. Зейнеп тыяктан:

-Аваң ичпейт, кагылайын! - деп калды.

Кадыркул зайыбынын сөзүн кубаттап күлө башын ийкеди:

- Биздин мындан калганыбыз качан?! Уят экен жаштардын арасында сакалыңдан ылдый сарыктырып ичип отурсаң. Нары да эскирген жүн жиптей үлдүрөп калган муунуң, биртке ичсең көтөрө албай эртеси калчылдап каласың, карыган кишини өлгөндүн үстүнө көмгөн кылып алжытат экен...

Эсен алып койду. Суу аз кошулган спирт ичин куйкалап эле түшүп кеткенсиди.

Кадыркул эт туурай отуруп:

- Э, кой үстүнө торгой жумурткалаган заман деген ушул окшойт, - деп сөз баштады, - эл тегиз оокаттуу болуп калды. Кийгени бир баа, жегени бир баа, “аш көп болсо, каада көп” деген эмеспи, бирин бири чакырмай, зыяпат, үлпөт. Ким болсо да иштеген ишинин үзүрүн көрөт. Теңчилик, бейпилчилик. Бир гана жери, чиркин, аракка элдин жабыла көнүп кеткени көңүлүмө отурбайт...

Эсен:

Кишинин организмине арак түбүндө зыян. Өзгөчө, башта ичпей организми көнүгө электе эле чегинен чыгара иче баштоо өзүн өзү тамырын күпүгө кырккан менен барабар, кээри канга аралашат, канга кирген сон атадан балага өтөт, демек залалы тукумга тиет; сыркоо көбөйүп, туулу азаят, өмүр кыскарат.

Өтө жаман экен го, ыя? - деп, Кадыркул кашын көтөрө карады Эсенге. - Бя, арактын зоотун жаап салса болбойбу?..

Ушул кезде жаап салууга болбойт, - деп түшүндүрдү Эсен. - Себеби, ичип көнгөн эл эгинди, кызылчаны, а түгүл дүкөндөгү кумшекерди талап, арак кылып тартып жиберет.

О-о!.. Кудай ургандын ошондой балакет жагы бар беле?!

Ичкилик, чылым илгертен келаткан адат. Бир күндө тыйып коё албайт. Башка эскилик сыяктуу эле бара-бара өзүнөн өзү жолдо калып кала турган нерсе. “Ичкиле! Бул дары болот!” деп өкмөт тарабынан үгүт жүргүзүлбөйт, байкап жүрөсүз го, кайта дайыма ичимдиктин адамдын ден соолугуна, коомдук турмушка кылган зыяны айтылып, ичпөө жөнүндө, ичкендер таштоо керектиги жөнүндө насыят айтылат. Мүмкүн болушунча таза кылып чыгарып, кенен сатып туруу азырынча мажбурлук. Эсиңизде бардыр, кыркынчы жылдарда актив атангандардан бирөө арак ичпей койсо “динчил”, “эскичил” деп, эстүү кишилер эле мазактап, ичкен кишини: “Суудай- шыңгытат аракты! Канча ичсе да жыгылбайт, аттын эки жагына ооп чаап кете берет, азамат!” дешип, көргөн эл аңыз кылышчу экен го? Эми анын бири жок, арак ичип кемчилик кетирген адам катуу сөз угат,

- О, ошол жыгылбай чаап кете бергендин бири мына биз элек да! - деп күлдү Кадыркул.

Оокаттан соң “аш тамырласын” кылып, от боюнда көпкө сүйлөшүп, карандай чай ичип отурушту.

Бул эчтемеден кеми, күйгүлтүгү жок, биринин сөзү бирине эп, кылган иши төп, каталыгын кабак чытыбай жайгарган, бир дарактын бутагындай өзөктөш келген биримдиги бар үй-бүлө болучу. Кадыркулдун чоң балдары үйлүү-жайлуу, балалуу болушуп, өзүлөрүнчө дос-жар күтүп, өз алдынча болуп кетишкен. Же бирдемени акылдашканда, же согум союлган сый дасторкон болгондо, майрамда жолугушат. “Өз ырыскысын өзү терип жесин” деп, Кадыркул алардын турмушуна киришпегенине далай жыл болгон. Эстүү балдардан анын камы жок, көңүлү ток. Эң кенжеси, бир аз эрке өскөн Алиймасы менен зайыбы экөбү өзүлөрүнчө бир түтүн болуп, бейпил жашашат. Болбогон жерде керишкен, бири өйдө, бир ылдый карап, бир жип менен кошоктолгон эки иттей ынтымагы келишпеген же бөлүнүп кете алышпаган, турмуш зарылдыгы бек байлаган кишилер эмес, буларды эстүү тагдыр өзү табыштырып, биринин кемдигин бири толуктап, көңүлдөрүнө ырайым, оокатына береке берип койгон бактылуулар болучу.

- Эми, Эсен-тай, - деп акырын сыр ачты Кадыркул, - быйылкы окууңар бүткөн экен, эмне эле, “экскурсия” дейсинерби, жер кыдырып келебиз деп

жаткан экенсиңер, кызым ээленип эле “барам” деп болбойт. Өз оозум менен табыштап, өзүм кошуп берейин деген ой менен чакырттым эле өзүңдү. А түзүк, “түсү ийгиден түңүлбө” деген, сага ишенип отурам, мейли, кызым силер менен барса барып, жер көрүп, көңүлү өсүп келсин...

Зайыбы мунканып көзүн ирмеп-ирмеп алды. “Ыя, Алийманын атасы, алпечтеп өстүргөн жалгыз кызды бу кой дээр кожосу жок, өз бетинче жүргөн немеге, нары да шаар жери болсо, кантип ишенип кошуп жибересиз? Кызды илген бойдон жоголсо, же абийрин төгүп жолго салса, анда канттик?..” деген күйүттү Кадыркул зайыбынын көзүнөн көрдү. “Жашы да картмак экен, катын коё берип, аягы сай таппай качып жүргөн шылуунбу, ким билет?!” деди эненин көзү. “Кой, кемпирим, адам жөнүндө алдын ала жаман ой жоорууба, саякаты бүтсө тез эле келип калышат, көрөсүн го. Эмесе бул жигит мага жагып калды. Жүзү ачык, жакшы сөзгө тен бере билген, жаман сөзгө баа бере билген тетик турбайбы?! Мындай адам дайыма акылы менен болот, жамандык ишти кылайын деп да кыла албайт, адамкерчилиги азгырык шайтанынан дайыма өйдө болот!” деп жубатты Кадыркулдун ойлуу көзү. “Ким билет, кудайым ай, азыркы жаштарды?!” деп, эне көңүлү түтпөй, бу Эсен жакшы адамдын кейпин кийип келип, кастарлап баккан кызын ырайымсыздык менен колунан көз-көрүнөө сууруп кеткени жүргөн жанкечти жүзүкара сыяктанып көрүнүп туруп алды.

- Пулу жетишет, - деди Кадыркул

Эненин шектенип турганын сезип, бир көңүлү ооруп, кабагын салды да:

- Эч кам санабаңыз, - деди Эсен.

Кадыкул көпкө чейин унчукпай, качанкы өткөн катаал турмушту эсине ала отуруп, бир убакта: -Э, ал убак көргөн жаман түштөй өтүп кетти го? Энең өлгөндө этегиңди жаба элек көөдөк элең. Түзүк, жетимчем, “ит тойгон жеринде, жигит тууган элинде” деген, жаман болбопсуң, киндик каның тамган жериңди унутпай, самап, минтип кайрылып келип отурганың мени астейдил кубантты. Там сал эми, Тамыр сай, дарак бир жерде көгөрөт... - деп, нускоо кылды.

1944-жылдын жазы болучу.

Төбөдө күн мээрим төгүп көлкүлдөп турган. Жаздын көк асманы тунган көлдөй мелмилдейт. Те бийик тоолордун карлуу кыркаларына жээкке шылганып таштал-гандай сейрек ак булут сабалып коюлган кебез болуп үймөлөнүп турат. Андан берки бөксө тоо, миң кабат болуп жаткан майда адыр, өтөк, көк өзөн боюндагы түзөң бир өңдөш карайып жатат. Эрте жаздын сүйүнчүсү сары байчечек үч кулагын серейтип, чоң кара жолдун боюнда ар жерден бир көрүнө алтын теңгедей жылтылдайт, Тез тоборсуган кумакта алгачкы көк чымырап, бирин-серин жашыл чырыч тумпуюп башбага баштаган. Ава жылуу, тербел магдырап, жан кирген ным топурак жыттанат.

Өтөктө жаздык эгин айдоо. “А!”, “О!” деп ыкшоо өгүздөрүнө дем берген кошчулардын үнү, үзүл-кесил ышкырыгы алыстан угулат. Көзгө анча илешпей, бирт-кеден жер карайтышып, кең адырда кибиреп жүрүшөт.

Төрт жашар Эсен, апасы Каным малаланып бүткөн айдоону жээктеп, жерден баш көтөрбөй, жайма-жай темселеп келатышты. Эсен, ошол учурда көңүлү чак, жаз ыракатына балалык кыялы алаксып, байчечек кубалайт. А эненин ою, көздөгөнү башка, кара жерден жей турган “ысмалак” деп аталган майда жалбырактуу чөп издейт. Эсен аны менен иши жок, мөнтөндөп чуркап, чекеси тердеп алган.

- Эсен-та-ай! Көп чуркаба, кагылайын. Көп күйүкпө, каруун кетип калат!.. - деп, Какым жанынан алыстай түшкөн Эсенге үйрүлө карап үн салды. Эсен илминдеп кайра чуркап келип, кылактап көк көпөлөк чыга калды эле, “И, кармайм!..” деп, ырдагандай күңкүлдөп, дагы алаксып кетти. Көпөлөк кармай албай келген Эсен:

Апа-а, кардым ачты-ы... - деп, эми көңүлү чөгө ыйламсырады.

Көп чуркаба дебедим беле? - деди Каным. - Көп чуркаса көп карды ачат кишинин. Мени көрдүңбү, жай басып жүрөм, кардым ачпайт. Отуруп эс алсаң кардың ачканы билинбей калат...

Эсен ишенип, мурдун шыр тартты да, андоо жээгиндеги былтыркы куу чөпкө чалкасынан жатты. Түпсүз көк асман, тоо башындагы уймөлөнгөн булуттар чүчтөдөй таптаза, кабатталып көрүндү. Көчүп турушкансыйт.

Эсендин башы айланып кетти. Кайра оонап тура калды.

- Эсен-тай! Ме...

Эсен жалт карап, апасы бирдемени мүлжүңдеп жатканын көрүп, ээси чакырган күчүктөй леп жүгүрүп барды.

- Ме, кагылайын!.. - деп, апасы анын алаканына он чакты буудай салып берди.

Эсен көктү карап оозуна буудайдын баарын салып жиберди. Чайнай баштады.

Жакшы бекен? - деп сурады энеси. - Жер энең бышырып койгон да.

Жакшы экен! - деди Эсен чаймандап, саал көпчүп өнө түшкөн уруктун көк жыты буркурап турганына карабай. - Кайдан алдың, апа? - деп, дагы жуткундап каранды.

- Жер энең берди! - деп койду Каным көңүлдүү.

Айры куйруктан калган жалгыз жөжөлүү тооктой болуп, Каным кичинекей баласын ээрчитип, үңкүйүп, көпкө темселеп жүрдү. Эмне терип жатканын баласына көрсөтпөйт.

Илгери сендей бир баланын карды ачкан экен, - деп, Эсенди алаксытты, - жей турган эчтемелери жок, эмне кыларды билишпей калышат мага окшогон энеси экөө. Ошондо энеси казанга майда таштардан салып кайнатат. Баласы барылдаган жаман бала окшойт. Сен жакшы баласың э, кагылайын? Улам эле “кардым ачты-ы!..” деп, бырылдап ыйлай бериптир. Энеси байкуш “Мына, каралдым, чыдай тур. Мына, шамөрүк кайнатып атам, азыр бышат!” дейт.

А мен ыйлабайм э, апа?

Сен баатырдын баласысың, азаматсың да, кагылайын! - деди Каным. - Энеси таштарды керели-кечке кайната берет. Кечинде баласы кыңылдап жатып уктап калыптыр. Бир маалда энеси өзүнүн да шайы ооп, ачка эмеспи, казандын капкагын ачса, кудайдын кудурети ай, шыгыраган таштын баары шамөрүк болуп бышып калыптыр дейт!..

Сен да кечинде таш кайнатчы, апа. Нан болуп калсын... - деди Эсен.

Сөзсүз кайнатабыз, Эсен-тай. Нан болбосо да, бүкүлү буудай болуп калгысы бардыр! - деп, баланын көңүлүн жайлап, Каным жанатан бери терген бир ууч буудайына ишенди.

Эсен култундап сүйүнүп:

Ташты сайдан мен терип келем, апа! - деди.. - Жүрчү үйгө, тез...

Азыр... - деп, Каным нары карап отуруп, жерге үңүлүп, жаңы гана малаланган борпоң кара топуракты беш салалап тырмап, көзүн алтындын учкунундай жылт деп чыга түшкөн данды лепилдете терди. Эсен алды жагына өтүп эңилди эле, жаш балага көрсөтпөйүн дедиби, ишин токтотуп;

- Сен нары ойноп баса бер, ушундан нары үйгө кетебиз, - деди да, оолактай басты. Эсен айланып келген көгала моюн көгүчкөндөргө кесек ыргытып алаксыды. Каным дагы отура калып, жөжөсүнө жем издеген эне тооктой топуракты тыта баштады.

Ошол учурда аттын дүбүртү чыкты. Каным селт этип артын карай берди. Эки көзү чакчайып, бригадир Кадыркул келатыптыр:

- Эмне кылып отурасың? - деди ал шектүү. - Эмне ишке чыкпай жүрөсүң? Сен башын жетелеген ат бош туруп калыптыр го тыякта?! Бя?!

Эчтеме айта албай Каным айдоодон кымырылып чыга берди. Эки жерде үй ордундай айдоо тыталанып жаңырып калган эле. Кыдыркул дароо түшүнүп:

- Ой, сен катын, эмне кылгансың?! - деп, катуу бакырып сөгүндү. - Тукум курут кылыпсың го жерди?! Ушул жерге буудай чыгабы эми?! Бя?!

Каным нары караган бойдон:

Өлүп кет дейсиңби?! - деди ачуулу күңк эте. - Жаш баламы...

Мына сага “өлүп кеткен?” - деп, Кадыркул атка өмгөктөтүп, камчы менен эки салды. Каныш көмкөрөсүнөн жыгылып турду. Кың деген жок. Тиги дагы ат салып:

О, жети атаңдын этин жегир!! Сексейген албарсты! - деп шыбатып сөктү. Каным унчукпай, камчыдан эки колу менен башын калкалай, согончогун ат сыйра басып бүрүшүп, эч каяша көрсөтпөдү.

Эси чыгып, Эсен тыяктан жүгүрүп келип апасынын этегине жабышып, өксөп ыйлады. Эки көзү алайып, “Апа-а!.. Апа-а...” деп калчылдады. Кадыркул теминип келатканда, эми чыдай албай:

- Болду!!! Жүрөгү түшөт баланын!! - деп чаңырып жиберди Каным. Бул аялдын корккону, жан соогалаганы эмес болучу. Кадыркул тизгин тартты. Көзүнө бир кездеги уяң келин эми эчтемеден таюу тартпай турган, бөлтүрүгүн

коруган, ачтыктын да, кордуктун да каары, заары көзүнө чыккан эне карышкыр болуп көрүндү. Бир ууч буудай терип алган экен, жеңинен чачылып түштү. Кабагын түйө, таарынычтуу, кектүү Каным чыркырап ыйлаган баласын сооротуп да албай, артын карабай басып кетти. Эсен солуктап баратты. Кадыркулдун камчы шилтегени, апасынын эки колун калкалап башын бекиткени, Кадыркулдун көзү чакчаңдап, оозу арбаңдап кыйкыра сөгүнгөнү баланын көз алдынан кетпеди. Өпкөлөп, “авам...” адеп ойлонду. Жолуккан сайын “И, Эсен-бай!.. Чоң жигит болуп жүрөсүңбү, ыя?” деп эркелетчү Кадыркул авасы. “И-йи!” деп, төбөсү көккө жетип, Эсен аны жандап чуркачу. Кадыркул “Оо, ананайын! О, ананайын...” деп, жерден эңип алып, кыйла жерге өңөрүп барып, анан башынан сылап-сылап жерге түшүрүп “Чап! О, ананайын...” деп коёр эле. Кадыркулдун атын билер кези боло элек Эсен “Авам!..” деп таарыныч ойлонду. Эмне үчүн авасы минтип катуу урушуп койгонун биле албай, бирок баланын көңүлүнө жек көрүү муздай тоңуп баратты.

- Авам жинди экен! - деди Эсен дулдуя. - Менби? Мен аны чоңойсом урам!..

Каным эчтеме болбогондой, ачык үн салып:

- Тамаша кылбадыбы аваң? Ойногону да!.. - деди, көңүлүн жубатты, жаш баланын алдында дагы ыйлап жүрөгүн жаралагысы келбей, күлгөн болуп жооп айтты. - Ыйлаба, садагам!.. Көргөн эл эмне дейт? Жаман, жашык бала экен дебейби?!

- Таш кайнатабызбы?

- Азыр барып кайнатабыз! О, садагаң болоюн...

Эне-бала кыштакка түшүп кетишти.

Ошол кезде Каным жыйырма эки гана жашта болучу. Тынччылык, токчулук болсо, элдин баштагыдай боору бүтүн башы эсен болсо, Каным азыр кызыл гүлкайырдай толукшуп турар чагы эле. Ана, согуш деген жамы журттун башына түшкөн бир алаамат экен, кырчылдашкан майданда гана кан төгүлбөй, быяктагы ооруктагы калың журттун да алдындагы жайылган малын, жайкалган дасторконун шыпырып, каатчылыкты каптатып, мүнкүрөтө жүдөтүп, бозортуп канын шимиди. Мына, көптүн бири Каным. Өңү сүрүнөт болуп, кийгени

жамачылуу көйнөк, жоолугу оңгон, бутундагы маасысы эскирген, кепичи айрык, жокчулук эзип курагынан алда канча карт көрүнөт. Жаш элем деп, жалынып ыйлап не табат? Эптеп жан багуу, бышыкчылыкка жетүү гана керек болучу.

Каным да бирөөнүн жалгыз кызы эле. Согуштун алдыңкы жылы атасы аны кудалашкан жерине бермей болду. Күйөө десе бир кырдач мурун, кызыл жүздүү, кыл муруту жаңы кылайган, көкүрөгү менен көк тиреген азамат көз алдына келчү. Жаш жүрөгү тымызын дүк-дүк этер эле. Бир күнү күйөө келип калды. Жеңелери үй артынан жолуктурушту. Кыз бала кылайып тиктеп, күйөө аталып жанында бети-көзү тырышкан, бели бүкүрү, бир темтейген бирөө турганын көрдү. Селт этип, тула бою дүрүлдөп үйгө кире качты. Ыйлаганына болушпады. “Кыз деген буйлалаган боз бото!” дешти. Ал кезде “кааламай” дечү жаңы салт жүрүп турган, эң оболу жигит да, кыз да районго барышып доктурга көрүнүшүп тазалыктан өтмөй, анан экөбунөн тең атайын жаштар комиссиясынын алдында макулдугун сурамай, макул болушса нике күбөлүгүн жазып бермей.

Каным иренжип, итирейген шир кара немеден жийиркенип, бирок ата-энесин гана кыя албай, нары жаш эмеспи, жүр деген жакка жетеленип, районго келди. Жолмо жол женеси “Атан калың алдыбы десе, “жок” деп айт. “Алды” десен атаңды камап коет. Күйөөңдү каалайсыңбы десе, “каалайм” де. Уктунбу?” деп, кулагына куюп келди.

Төрдө кызыл мата жабылган столго эки колун коомай коюп, саал чалкалабыраак, бир улгайган киши отурат. Бир жагында орусча кийинген кыргыз келин - эл агартуу бөлүмүнөн өкүл. Бир жагында узун бойлуу, кара каш, ууртунан жымыйып алдыртан тиктеген жаш жигит - жаштар уюмунун өкүлү.

Кыз-күйөө эшиктен киргенде кара каш жигит ордуна элпек тура калып, экөөнө тең орундук көрсөттү. Ошол бойдон өз ордуна отурбай, тиги комиссиянын башчысы кыз-күйөөнүн аты-жөнүн, туулган жерин сурамжылап жазып бүткүчө телмирип кыздан эч көзүн ала албай туруп калды. Каным сүрдөп кымсынып алды.

- Кана, - дел комиссия башчысы суроо баштады, - кызым, шашпай,

ойлонуп жооп бер, өзүңдүн эртеңки бактын жөнүндө сөз, коркпой, тартынбай сүйлө. Күйөөңдү каалайсыңбы?

Каным чачыктуу ак шайы жоолугун самсаалатып жер тиктей берди. Титирек баса түштү.

. - Уялба, синдим!.. - деди комиссия келин көңүлүн ала. - Кана, башыңды көтөр. Азыр аялдар теңдиги жүрүп турган кез! Кааласаң барасың, каалабасаң сени зордоого эч кимдин акысы жок, закун сен жакта. Ачык айт, садага...

Баарынын көзү тигилип турганын сезип, аны сайын кысылып, жооп бербей коюуга да мүмкүн эмес, Каным:

Жо... - деп акырын мыңк этти.

Зордоп берип жатышабы? - деп туталана сурады кара каш жигит, жаштар уюмунун өкүлү. Бул келишимдүү жигит анын тагдырына күйүп жаткандай, үнүнөн кандайдыр бир өбөк болчу кайратты укту Каным.

И-йи... - деди баш көтөрбөй. Ак жибек жоолуктун узун чачыктарын кармалап үнкүйүп туруп калды. Комиссиянын башчысы ачуусу келгендей ордуна тура:

Нике күбөлүк берилбейт! - деп колундагы калемин столго катуу таштап жиберди. - Эмне үчүн мындай? Текшерүү жагы тергөөчүгө өткөрүлсүн...

Э-э... Сен шумпай, феодал окшойсуң э? - деп эл агартуу бөлүмүнүн өкүлү күйөөнү жекире тиктеди. - Баягы заманыңды коё бергиң жок го сенин! Сатып, зордоп алып жаткан экенсиң го?!

Күйөө кирбиндеп тура калып, комиссиянын башчысынын алдына:

Жолдош... Жолдош начандик... сизге... - деп арыз айтмакчы болуп калды. Кабагын уйрүй:

Мен сага жолдош эмесмин! - деп кагып калды. - Сени жактырган кыз менен кел, мен сага жолдош гана эмес, ата болуп эле берейин, о бүрүшкөн кызыталак!

Сыртта арыктын боюнда кудалар, кудагыйлар аттарын талга байлашып, кааламай бүтсө куттуктаган элге тарта турган дасторконун даярдап, зарыгып отурушкан эле. Күйөө:

Ата-а-а!.. - деп бакырган бойдон чыга жөнөлдү. Каным селт этип бетин

басып калды. “Эми эмне бо-лот?” деген кымкуут ойго кабылды.

Коркпо, карындаш, коркпо!.. - деп бир түркүн мунайым сүйлөп, тура келип, кара каш жигит колунан кармап, колунун үстүнөн аста сылады. - Илгерки чыркыратчу заман өткөн. За күн бар, биз барбыз, коркпо...

Комиссиянын башчысы ойлонуп калды. Эмне кылуу керек? Кызды эмне кылуу керек? Эскилик сөөгүнө сиңген атаны жемелеп, акыл айтып, кызды кайра колуна тапшырыштан башка эчтеме жок. Түшүнөбү чоң тебетей түркөй? Кичинесинде кудалашып, калыяга бирдеме жеп алган неме кызды кайра берет тиги күйөөгө. Жок, кыздын укугун коргоо эми принцип болуп калды. Ушунча сөз жүргүзүп алып, акырында эчтеме чыгара албай, кызды жек көрүмчү күйөөсүнө кайра тарттырып жиберсе, кыздын көңүлү эмне болот, кааламайдын кадыры кайда калат?! Жо, коргоо керек, бул жаңы замандын, аялдар теңдигинин талабы! Комиссиянын башчысы эми көшөрдү.

Кыз да бир тегеретип өз тагдырын ойлонуп калды окшойт, же калып каларын билбей, же чыгып кетерин билбей, куду жырткычтан корунган элик сымал элтең каранып, жер тиктей комиссияга жүк таштап, жооп куткөндөй отурат. “Коку-уй! Эмне бетибиз калды-ы?!” деп ызылдаган аялдын унү угулду. Жулунуп келатышкандай. Каным тышты тыңшай энесинин үнүн ажыратты да, ордуна тура төр жакка ыктап, көзү аянычтуу жалжылдап кетти. Тыштан бирөө өлүккө өкүргөндөй озондоп келатты.

Комиссия башчысы ичкери кирүүгө жулунгандардын жолун тосо чыкты:

- Эмне кыйкырык? Эмне чуу? Сөз бүттү! Кыз каалаган жок, уктунарбы?! Чатак чыгарсаңар, айтып коёюн, милиция чакырам!.. - деген үнү тыштан угулду. Кимдир бирөө өңгүрөп ыйлап жатты. Каным ким экенин ажырата алган жок. “Жепирейген өлүгүндү көрөйүн окшойт!..” деп, жийиркеничтүү ой келди. Кара каш жигит мунайым сүйлөп:

- Эч коркпо, карындаш!.. - деп аны дагы колунан алып, орундукка отургузуп, колунун үстүнөн акырын сылап койду. Сүйүү, эркелетуу жаз сыяктуу көңүлүнө кирип калган жетилген кыздын жүрөгү майдай жымырап эрип кетти. Ошол жер тиктеп отурган калыбында тиги узун бойлуу, кырдач мурун, кызыл жүздүү, кундуздай кара каштуу, көкүрөгү менен көк тиреген азамат жигиттин сөөлөтү, ууртуна сырдуу жымыйышы көз алдына келип

турду. “Же ушундай болсочу?!” деген өкүнүч ой өттү. Комиссия башчысы кайра келди. Төргө өз ордуна өтүп отуруп:

- Таза жанталашкан жаман кишилер турбайбы, кокуй! - деп кейий сүйлөдү.

- Туура кылдың, кызым. Азыр аялдар теңдиги! Теңдигинден пайдалан, көңүлүң сүйгөн кишиңе баш кош, кызым. Эми, атаң алып кетем деп атат, кетесиңби?

Каным кыйылып, ошол сабылган бойдон унчукпай калды.

Комиссия башчысы:

Же күйөөңө кете бересиңби? - деп сурап койду. Каным өйдө тиктей:

Жо... - деди шашыла.

Анда эмне кылабыз, кызым?

Каным эми айласы куруп жер тиктеди. “Жаңылган экемин!” дегенге көңүлү жар бербейт, “Туура кылдым!” дейин десе, мына, эми кайда бармакчы? Ой баса түштү.

Аялдын оюнда эмне барын аял жаздым кетирбей баамдайт. Эл агартуу бөлүмүнүн өкүлү келин:

- Муногу жигитке алып берелиби? - деп тамашага саптыра жымыйып күлө сүйлөдү.

Каным кымың этип кара каш жигитти бир тиктеп алды. Уялып ак шайы жоолугунун чачыгын кармалап үңкүйдү. Өзүнчө телмирип түркүн ойго кабылып отурган жигит капилеттен оюн кармаган бул сөзгө:

- Э, койсонузчу, Шайыр жеңе!.. - деп кызыл жүзү анысайын кызарып кетти. Сөз тамаша эмеспи, комиссиянын башчысы жигитти мулундап тиктеп:

- Эң сонун жубай болмок! - деди да кыздан: - Бя, синдим, ушул жигитти каалайсыңбы? - деп сурап койду.

- И-йи... - деди Каным калтаарый.

Тамаша чынга айланып, кыздын күтүүсүз жообу баарынын оозунан сөзүн түшүрүп таштады. Күлкү тыйылып, комиссия мүчөлөрү бири-бирин тиктеп, тым-тырс отуруп калышты. Комиссиянын башчысы эми башкача жооп алууну көздеп:

Азыр эле кете бересиңби кошулуп? - деп мойнун алга созуп сурап

калды.

И-йи... - деди Каным тыңый.

“Эми айла эмне болот?” деп комиссия башчысы кара каш жигитти үмүттүү карай берди. Кара каш жигит кулагына чейин кызарып, ууртунан дагы эле жымыя, нес болуп отурат. Комиссия келин: “И, мындан артык кызды төгөрөктү төрт айлансаң да таппайсын!” деп жымыңдап шыбырады. Кара каш жигит жанатан эле кызга көңүлү түшүп отурган, көңүлү үмүткө жетеленип, көңүлү тымызын эргип, акырын башын ийкеди. “Өзүң туруп сурачы?” дегендей комиссия башчысы жигитти кыз жакка ээги менен ишара кылды. Эми жанагы калыстык да, кайдыгерлик да жигиттин иреңинен жоголуп, колунун учу саал калтырай, карбаластай ордунан козголуп, акырын туруп Канымдын алдына келди да, эңилип колун кармады:

- Кетелиби кошулуп, жанбиргем?.. - деп, үнү калтаарып кетти.

Каным үнсүз башын ийкеди. Кара каш жигит Канымдын карысынан сүйөй өйдө тургузуп:

- Чын элеби?.. - деп албырган жүзүн тиктеди, бышкан кызыл шабдалыдай бала түгү түшө элек кыз-бурак, жигитин жүрөгү самоо толуп алып учту.

- Мен да сайдым өмүрүмдү, жанбиргем!.. Мына, эл күбө, өкмөт күбө, өзүм күбө, көзүм өткөнчө сени эч кимге кор кылбайм, көңүлүңдү сындырбайм... Жүр эмесе...

Оолуккан жигит кыздын колуна аста тартты. “Кел учалы, жанбиргем, улуу тоонун башына!..” деп чын бактысы колуна жетелегендей Каным арбалып, кылыктана албай, эт-жүрөгү жымылдап, үн жок, сөз жок ээрчий басты.

Эки комиссия мүчөсү кол чаап жиберди.

- Эй, Жайнак! - деп комиссия башчысы тура келип колун кысты, - Ушинтип эми, бактылуу бол, иним...

Эшикте кудалар дагы эле үмүтүн үзбөй күтүп турушкан экен. Кокус кол салышып чыр кылбасын үчүн комиссия башчысы милициядан киши чакыртып кошуп берди. Куда, куйөө өкмөт кишисинин сүрүнөн батына алышпай кетенчиктеп акыйып тиктеп кала беришти.

- Тууй албай ө-өл!.. - деп артынан аялдын кан какшаткан чыңырыгы чыкты.

Жайнак Лейлек жактан бул жакка ишке келген жалгыз аяк жигит экен. Бир аз теңтуштарын чакырып кичине тойчук өткөрдү да, көп өтпөй айылга башталгыч мектепке мугалим болуп келди. Мектептин жанындагы үстү жалпак жепирейген тамдын ичин-тышын актап баш калкалашты. Илгери заманы болсо туугандары куба келишмек, кыз өзү каалап, болгондо да өкмөттүн акыйкат үйүнөн, кааламайдын үстүнөн өз теңин таап качкан соң, эч кимиси кыңк эте алышпай кала беришти. Бирок Каным үчүн эң жаманы ата-энеси “кечтик, көп өлгөн баланын бири” дешип, түбөлүккө жүз үйрүп салышты. Каным бир аз ыйлап, мунун канчалык оор, өкүнүчтүү экенин туйса да, акыры нары сезимтал, нары келбеттүү жигиттин кучагында жаш баладай эркелеп, ачык-жабыгы, ачы-тогу көзгө көрүнбөй жаштыктын толуп-ташкан курбалында өмүр кечирип, бат эле унутуп койду. Күнүгө көңүлү өсүп, өзү да бойлуу, көкүрөгү келишкен, кош өрүм колоң чачы толорсугуна түшүп, агы ак, кызылы кызыл - бир караганга эркек түгүл аялды да нес кылгыдай жылдызы жайнап турган келин болуп чыга келди.

Теребел ыйык күндүн эне мээримине магдырап телегейи тегиз болуп турган чакта, чак түштө чагылган “Чарт!” эткен сымал Канымдын шоруна “Согуш!” деген сөз жер солкунтту. Жер термелип, кылкандай иргелген азаматтар майданга тегиз алынды. Көптүн ичинде, мөгдөгөн ата, мүңкүрөгөн эне, чыркыраган бала, Каным да өпкөлөп ыйлап, көз жашын айласыз соруп, коштошуп калып калды.

Мектептин сторожу көгала сакал Кошмат абышка менен Жайнактын көңүлү жакын эле. Жайнак эмнегедир бөтөн жерде Кошматка таянгансып, мал сойгондо, конок күткөндө аны башыма алчу, “агам” деп тааныштырып, төргө чыгарчу. Кошмат да сыйга сый көрсөтүп, “иним” деп ымаласын жаңы тууганы менек ан сайын жакын кылчу. Ошондон улам ал Кошмат абышкага ишенип, кетеринде Канымга: “Эми, жанбиргем, кепкө келген шор экен, маңдайыбызга жазганды көрөйүн келип калармын, бир үйдө жалгыз тура албайсың, жанбиргем, батпай жаткан бүлөсү жок, Кошмат авамдар менен бирге жаша...” деп, үйдү бириктирип кетти.

Кеткенден чыпчаң үч айдан кийин кат келди. Аман-түгөл сураган соң өзү жөнүндө айтып келип, “Каным, төрт айлык күмөнгөрүң бар боюнда эсен көз жарсаң, уул тапсак, мен барганча эсен болсун, атын Эсен кой. Уктуңбу?” деп, алдын сызып койгон эле. Ушул кат биринчи да, акыркы да кат болду.

Жаз айланганда кара кагаз келди. Жаш келин эч кимге көрсөтпөй, эч кимге айтпай ыйлай-сыктай кайгыны көтөрүп, эми бар медери жүрөгүнүн алдындагы бүлкү-бүлк тебинген өз каны, өз жаны гана болду. Көп өтпөй Каным уул төрөдү. Атасынын суроосу деп, баланын атын “Эсен” деп коюшту. Кошматтын төрүндө кемпирлер чогулуп, биртке майга талкан көөлөшүп, ага кургаткан өрүк аралаштырышып, азгантай жентек кылышты. Баары астейдил кобурашып, наристеге кудайдан көрөр күн, жээр ырыскы, куунар бакыт тилеп, бата кылышты.

Оор күндөр жай чубап жатты. Эсен төрт жашар болуп, чулдурап тили чыгып, таскактап буту чыгып, бир үйдүн куту болул калды. Өзгөчө аталап Кошмат абышкага үйүр. Кошмат ан сайын ичи жылып, айланып-кагылып бооруна тартат. Жалгыз уулу үйлөнө электе аскерге кетип, эркелетер өз небереси болбогон соң, Кошмат кадимкидей жытыгышып баласынып кетти. Катын-калачтан “Кокуй, баягы шордуу маалим баланын алда качан эле жаздыгы куурап калган имиш! Тиги бейбак айтпай жүрөт дейт. Кантет анан? Үмүтүн үзө албайт го бейтаалай!..” деген күбүр-шыбыр көптөн бери жүрөт. Эң акыры “Куураган Кошмат чал! Билмексенге салып какчыйбай, келинге угузуп, карасын жаап, карасын алып дегендей, жаштын жолун ачып койбойбу?!” деген кинээ сөз укту. Бир күнү Кошмат коңшуларын чакырып, бооруна таяк матап;

- Ой, боорум! Боорумдан айрылды-ым!.. - деп өкүрүк чыгарды. Чуу туруп ыйлашып, катындар Канымга кара салышты. “Эчкирип бетин тытат го шор-дуу!” дешти. Жо, ыйлап-ыйлап бүткөн, көздүн жашы соолгон, иреңи алда качан жез болгон Каным мисирейип гана тим болду. Карасын чүмкөнүп, эртеси эле колхоздун жумушуна аралашып кетти. Жакында Жайнак менен согушка бирге кеткен Кадыркул сол колуна ок тийип, мылтык кармаганга жараксыз болуп аскерден келгенде Каным кош колдоп колун өөп, арыз-муңун төгө үнсүз шолоктоп бир ыйлады.

Бир күнү Кошмат келинге бир урук туугак аталган бирөөнү үйгө чакырып

те дөңгө ээндей басышып, көпкө күңкүлдөштү. Кечке жуук келишип, бир аз унчукпай отурушту да, төркүн сөрөй:

- Эми, карындашым, эстүү жансың, - деп, жумшактап алыстан кеп баштады, - ылайыгына кара, минтип эл башына күн түшүп, бир жактан согуш, бир жактан каатчылык каптады, азыр кимге ким күйөт, кимге ким кайрылат?!.. Мына бу өлгөндөн калганды кайда сүйрөп жүрөсүң, үйрөнүшкөн, жытыгышкан элиңен кайда бөлөсүң, ылайыгына кара, карындашым...

Каным сөз аягын түшүнбөй унчукпай отурду.

- Ага өлсө, жесир ининики, ини өлсө агага таандык. Колдон төгүлсө коюнга, коюндан сарыкса кончко. Бул көпкөндүк эмес, илгертен келаткан кайгылуу муктаждык салт...

“Эмне деп тантирап атат?!..” деп, Канымдын жүрөгү шуу дей түштү. Төркүн сөрөй сөз улады:

- Мына, пайгамбардай Кошмат аке бир элдин кутманы! Жайган дасторконун, баскан-турганың алал болсун, Кошмат акеге башынды байлап, өзүм ак никенди кыйып коёюн, карындашым...

Каным селт карады. Төркүнү башын ийкей:

- Ошент, кагылайын, Кошмат аке балаңа ата болот, кудай этегинден жалгап төрөп берсең, башыңа кетпес таалай конот!.. - деп арбады.

Кошмат абышка үңкүйүп жер тиктеп, кандайдыр ичтен мулундап отургандай. Көйнөгү жуулган, сакалы таралган, кудай буюрса жаңы төшөк басууга өзүн өзү пештеп алган. “Э-э, кудай кылды кантели, чырагым!..” деген болуп, бисмилла айтып кыңкайып сүнөткө отурмакчы. “Кагылайын, мен эми карыдым, үйүнү зми өзүң күт, мага бир пияла чайыңды аябасаң болду!..” деп, кемпири бышактап отурат.

Атасындай көрчү эле го бул абышканы?! Эркекке ар жок окшойт? Эт көргөн мышыктай лабизи өрттөнүп, кымырылып турганы го?! Канымдын эти үркүп ордунан тура калды.

- Ай, ай эси жоктук кылба, карындашым!.. - деп төркүн сөрөй илеше турду. - Заман ушул болсо, ойлон, өзүңдү кантип багасың, балаңды кантип багасың, кокуй?!

Ошол бойдон Эсенди колунан жетелеп, оокатыбыз бир эле, энчибиз бар

эле дебей, алдына салган шалчасын, бир төшөк, бир жуурканын, жаздыгын колтуктап, кайрылбай чыгып кетти. Кудайдан коркуп Кошмат өзү бирдеме бөлүп берген жок. Жайнактан калган эски там малкана болуп калган эле. Каным күрөктөп тазалап, суу сээп шыпырып, баласы экөбү кайра кирип алышты.

Боору таш экен, кызынын башына ушундай кайгы түшкөн мезгилде да атасы кайрылып койбоду. Жакында “атаң өлдү” деп кабар келгенде көңүлүнө өчтөс тамга басылган Каным көгүнө таянып, “Атам баладан кечкен күнү эле мен атадан кечкем!” деп, тазиясына барбай койду.

Мына, ушинтип же сүйгөн жардан жок, же алпештеген атадан жок, же ылымсынар эшиктеш коңшудан жок, турмуштун шарпылдаган тажаал толкунунда жалгыз аккан устунга жабышкан сыңары жалгыз перзентин медеп тутунуп, минтип жепирейген эски тамда от жылтыратып, өлбөстүн күнүн кечирип отуруп калган эле...

Кечинде Эсенди жооткотуш үчүн Каным айтканын кылып, казанга майда таш терип салып, акырындап кайната баштады. Андан башка айласы эмне?! Кимден сурайт? Ким берет? Ошол кезде карды ток эч ким жок эле. Маңыроо тартып отун кызылын тиктеп ойго батып отурду.

Кыңылдаган Эсенди сооротуп:

- Сен жата гой, кагылайын!.. Таш катуу эмеспи, уктап турбаса шамөрүккө айланбай коёт... - деп алаксытты. Бир убакта Эсен уктап кетти. Түшүнө бышкан,булоолонгон шамөрүк кирди.

Ошол учурда тышка бирөө келгендей болуп, Каным башын көтөрө тыңшай бергенче кажыган эски каалга “кыр-рк” деп ачылып, Кадыркул көрүндү:

- Кирсек болобу?

Каным селт этип, от ичкериштирип отурган темир аташкүрөгүн кармай ордуна тура калды. Аял эмеспи, “карылаганы келген го?!” деген ойго кетип, ан сайын жек көрө мелтейип тиктеди:

- И? Эмне керек болуп калды эле? Жүрөгү түшөт баланын!..

Кадыркул келиндин кебетесин көрүп, төргө өтпөй улагага дубалга сүйөнө отурду.

- Каным... - деди ал чарчаңкы, ойго батып, жер тиктей. - Менден кемчилик өттү, кечирип кой...

- Урбай эле айтпайсыңбы?!

Кадыркул үшкүрүнө кейиштүү сүйлөдү:

Э, тиги кошчулардан көңүлүм кыра болуп келаткан элем! Дайым эле кууруган буудай жыттанып турат, жанагы ант урган урукчу Кошмат. Ансыз деле суюк септирип жатабыз. Күнүгө бир топу урукту кууруп жеп коюшат экен. Айдаган мээнет талаага кетип, буудай ар жерде бир сербейген кодура болуп калбайбы? Ошолор менен иттей ыркырашын сегүшүп, жаман ниетим карайып келаттым эле... Эми, Каным-жан, арбак үчүн ошону көңүлүңдөн бир чыгарып кой...

Каным отура калып, бетин басып, эреркеп кетти белем, үнсүз шолоктоп ыйлап жиберди. Унчукпай “ыйласа бугу чыгат” деп ойлоду Кадыркул. Качан Каным баш көтөрүп жеңинин учу менен көз жашын сүрткөндө:

- Ушунча кыйналып жатыпсың, эмне мага бир ооз айтпайсың? - деп, дагы ачуусу келип кекеткендей күңкүлдөдү ал. - Ырас, азыр элдин баары эле ушул,

каатчылык, согуш көпкө создугуп кеткени, согуштун залдары. Мен жүрөм го? Мага келип эмне айтпайсың, эптеп бирдеме таап берет элем го?! - деди.

Жакшы сөз-жан эритет. Кадыркулдун кайрылып келип, “Мага келип эмне айтпайсың?” деп боор тартып отурганынан кийин урмак түгүл тебелесе да көтөрүмдүү эле. Каным эми өзүн күнөөкөр сезип шылкыйды.

- Ме, - деди Кадыркул шалдырагандай басмырт, - талкан биртке... Ысык сууга чаңытып, өзөк жалгап тургула...

Койнунан томпойгон баштык алып Канымдын алдына таштады. Ошол кезде бригадирдин да байманасы ташып жаткан эмес. Карыган ата-энеси, жаш эки баласы бар. Күнүгө бир мерте жалгыз акелек уйдун бир чөйчөк сүтүнө суу кошуп көк шылдыр кылып, ага бир чымчым талкан чаңытып ичип отурушат. Ошентсе да, кечинде талкандан эки кочуш бөлүп салып мында келгени.

Эчтеке эмес, чыдайлы. Кудай берсе жакында согуш бүтөт. Жакын калды, - деп Канымдын көңүлүн көтөрдү Кадыркул.

Эй, экинчи айдоодо темселеп жүрбө, Каным... - деп күңкүлдөп чыгып

кетти.

Каным леп тура калып, жыты буруксуган жүгөрү талкан экен, ченеп бир жамкеп салып, ченеп бир пияла суюк атала жасады да:

- Эсен!.. Эсен-тай, тура кой, кагылайын... - деп баласын шашып ойготту.

Эсен көзүн ушалап турду:

Таш кайнадыбы, апа-а?..

Кайнады!.. Карачы, эң сонун жүгөрү атала болуп калды. Ке, иче гой, каралдым!..

Көптөн бери мындай ысык тамак көрө элек эне-бала бөлүп уурташып, дары ичкендей экөбү тең көлшал терге батып, шалдырап отуруп калышты. Эсен үргүлөй баштады:

Апа-а, эртен суудан жалаң кызыл таш терип келем э? Кайнатып бересиң э?.. - деп жатты. - Эт болуп калсын э...

Макул, кагылайын. Эми уктай гой... - деп Каным үстүн жаап кымтылады.

Күнү жылдай узарган мезгил өтүп жатты.

Бир күнү кара кагаз ый-кошок чыгарса, эртеси эле бирөө кош балдак таянып майдандан келип, кайгы кубанычка айланып, айыл ичи дүрбөп, өчкөн отту тутанткан-дай жамы журтка үмүт, кайрат тартуу.

“Жакалуу кеткенден туңулбө” дешет илгертен. Кара кагазын өз көзү менен көрүп, карасын кийип жыртса да, Каным бечара ушул убакка чейин Жайнакты жамандыкка кыя албайт, “өлдү” деген түшүнүккө эч келише албайт. “Жаңылыштыр, балким, келип калар бир күнү жарк этип, кош балдагын таянып?..” деп тымызын үмүткөр. Э, үмүтүмү үздүм дегенде пайдасы эмне? А көрө, үмүт кылса, тилегин тилесе ошол үмүтү, ошол тилеги өз көңүлүн бир аз жылытат, оор турмушка тике каратып, жан айласы, эптеп жан сактап калуу күрөшүндө кыйла дем.

Ысык сууга бир чымчымдан талкан чаңытып, күнүгө бир маал берип, Эсенди асырады. Ишке да дайыма ээрчите жүрөт. Талаадан жечү чөп табылса, бирге иште-гендерден бир ууртам айран чалап бөлүшсө Эсенге. Өзү баласынын жугун жуктап, ошого каниет кылып, ак чырычтын тамырын кайнатып жеп, шишип-көөп күн өткөрдү. “Т-ыг бышыгына жетер бекенбиз, кудай?” деп келин бек байланды.

Отоо маалы.

Урук жетишпей кошчулар суюк сепкеп буудай жалгыз аяктап калгаи. Кекире, ак мыя дегек даны ачуу чөп баскан. Ала калган жерлерге, такыр эле айдалбай калган аңыздарга кызыл гүл бир чыгып калган дейсиң, бир тегиз кылкылдап, акырын сыдырган желге сеңселе ыргалып, бирде саргылт, бирде кызгылт кулпуруп толкуп турат. Сай боюндагы көк камыш дүңгүрөп өскөн. Түркүн чөп желкилдеп, аткулак, коёнкулак жалбырагын жайган кез.

Кемпир, чал, али кабыргасы ката элек жаш бала - баары бирден сапал орок алышып, кекире кууп, мыя кууп мөңкөндөп буудай арасында жүрүшөт. Бир жакта өңкөй азыр эрлери койнунда жок келин, кара далы кыз кырка тизилип, кызыл гүл баскан жашыл буудайлуу тескейди каптап кеткен.

Демейки күндө алдынан кыя өтүүгө болбой турган кары кишилердин жанаша жүргөнүнө карабай келиндер муңкана ырдашат, шак-шак күлүшүп, бири жигит болуп сөз айтып, бири келин болуп уяң жооп айтып, тамаша-оюн дуулдайт. Бирок, ошол тамаша-оюндун тегинде эңсөө, жаштык кумары бар, алар ошону менен көңүл соо-ротушат. А карылар “Ээ, кайран жаштык бөөдө өтүп баратса, ырдамак түгүл ыйлоо ылазым го!..” деп кайгы-касырет бөлүшүп, кечирип, кайта “И, созолонто тушкүлө, садагалар!” дешип сүрөөнгө алышат. Муңдуу, армандуу болсо да тилеги таза көңүл ыры кимди гана кубантпай койсун?!

Те төмөнтөн, колхоздун кеңсеси жактан бир атчан чаап келе жатканын көрүштү. Келиндер үрккөн маралдардай дүр эте элтейип карап калышты. Ошол учурда жаман да, жакшы да кабар ар кимдин оюн бийледи. “Эмне? Дагы кара кагазбы? Же жакшылыкпы? Согуш бүткөн окшойт?!” Оо текши басты.

- Сүйүнчү! Сүйүнчү! - деп кыйкырып чаап келди. Кары, жаш дебей баары дуулдап алдын тосо чуркады. Эң артта калган кемпир бүкчүндөп: “О, жараткан!... Тогуз токоч баабедин, жараткан, жалгызымды бере көр!..” деп, сүйүнүчтүү кабарды өз уулуна жоруп темтеңдеп чөпкө чалынып баратты.

Каным нестейип карап турду. “Кайдан келет биздин киши?!” деп өксүк ойлонду. Кемпир жете электе оолуккан келиндер кайра кайрылып, кемпирди каптаган бойдон жабалактап бери чуркашты. Алдыңкы адырандагаи кара келин:

- Ой, өлүгүндү көрөйүн, эмне турасың?! Жугүр, Жайнагың келип калыптыр!! - деди Канымга.

Койчу?! - деди Каным эси чыккандай. Жүрөгү шуу этип, анын артынан канталап кеткендей ысый түштү.

Койбой эле! - деп энтиге лыкылдады кара келин. Анын калган сөзүн укпай, угууга чамасы да келбей, “Ким көрдү?”, “Кайда?” деп сурай албай, баш алалек көтс буудайды шатырата аралап, сеңселген кызыл гүлдөрдү көздөй толкунта жүгүрүп жөнөдү. Энесин көрүп, артынан чуркай “Апа-а!” деп коркуп кетти Эсен. Каным баласын да унутуп, көк жоолугу ийнине түшүп желбиреп, түптүз колхоздун кеңсесине карай кетти.

Орто кыйла жер болучу. Каным куйүгүп кетти. Киши көп экен. Кадыркул бир балдак таянган бирөө менен сүйлөшүп турат. Канымдын жүрөгү селт этти, кандайдыр бир жамандыкты сезгендей. Солдаттын келбети кичине, чоочун учурады көзүнө.

Кадыркул Канымды көрдү:

- И, эмне болду? Эмне келдиң ишти таштап?! - деп кабагын бүркөдү. Ошол учурда солдат бери кайрылып карай берди. Башка! Куба жүлүн, балалык сары түгү түшө элек, жапжаш жигит экен. Каным энтигип, шилекейин жута албай тамагы кургап, өкүнүч, күйүт эми бүткөн боюн өрттөп, анан эмне болгонун билбей көзү карангылап, жыгылып кетти,

Кадыркул жүгүрүп жетти. Кишилер чогула калышты. Эмне болду буга? Тиги аскерден келип турган жигиттин аты Жайнак эле. Жогорку айылдан экен, пастан келген машинадан ушерден түшүп, эми мындан нары Кадыркул ат таап берип үйүнө жеткизгени жаткан. Кадыркул түшүндү:

- Атаны кокуй, арман күн ай!.. - деп башын чайкады. - Бу бейбак “менин Жайнагым” деп жүгүргөн турбайбы?!

Мына ушинтип Каным үчүн сүйүктүү Жайнак эки өлдү, күйүтүн эки тартты. Көптөн бери өзү курсагы тойбой кара өзөк болуп араң илдиреп жүргөн неме жанын карыштап чуркап, калган күчүн жоготуп, бир жагынан күйүтү эсин алып, Каным мунун баарын бир көтөрө албай катуу ооруп калды.

Өзү көтөрүп Канымды үйүнө жеткирип, Эсенди элирип жүргөн жеринен талаадан таптырып, Кадыркул кам көрдү.

- А кокуй а, тактап сурап алып жүгүрбөй... - деп кейиди ал. - Мейли эми, тынч жатып эс ал. Ишке качан жакшы тыныганда чыгарсың...

Каным жооп бере алган жок. Акырын, алсыз эчкирип ыйлап, көзүнөн жаш чыкпай, же болгон окуяны унутуп тынч алалбай жатты. “Жиндеп кетпегей эле!..” деп чоочулап кетти Кадыркул. Бир шише нак сүт, эки кило буудай ун таап, ал кечке жуук кайра келди. Каным башын көтөрүп кумсарып отурган эле. Мындай учурда кайрат айтуу кайгышы кайра ыргатат, Кадыркул Эсенди эркелетип:

- Токоч кылып жегиле, - деп коюп, кайра чыгып кетти.

Каным чымырканып, белин араң сүйрөп, ийиктин гана башындай биртке камыр жасап, токоч кылып жалпайтып корго көмдү да:

- Бышканда алып же... - деп, алы куруй төшөгүнө кайра баш койду.

. Эсен мурдун шыр тартып коюп, эки көзү очокто тирмийип отуруп, бир убакта күлдү шилеп, токочту кордон чыгарды. Бир бети бозала, бир бети карала болуп калган экен, күлүн кагып, ысыгына, таңдайы күйгөнүнө карабай лукулдата жеп салды. Анан:

- Апа-а, - деди уйкусу келип. Каным былк эткен жок, тамагы гана кыркык эткендей болду. Бала күчүктөй тырмаланып, койнуна башын салып, көкүрөгүн жыттап, эми көңүлү жайланды белем, бир улутуна тынчтанып, ошол бойдон мемиреп кетти.

Эртеси улуу шашкеде ойгонду Эсен. Кечиндеги чала бышкан токочтун тогу курсагынан кете элек болучу. Эчтемеден капары жок, өзү жалгыз ойноп көнгөн бала эмеспи, чүкөлөрүн алып өзүнчө мыңкылдап оюнга киришти. Каным кечиндеги калыбында мемиреп жаткан бойдон. Жаш көөдөк түштү, кечти билеби? Курсагы ач-канда:

- Апа-а, - деди кыңылдай, - курсагым ачты-ы...

Каным дагы ойгонбойт. Эсен келип ийининеи кармап тарткылады.

- Апа-а!.. Токоч кылып бер, апа...

Каным былк этпеди. “Кагылайын!..” деп кадимкисиндей жалбарып тура албады, ал шордуу кечинде эле түбөлүк уйкуга кеткен болучу. Түнү бою жаш бала энесинин улам муздап катып бараткан денесин сезбей көкүрөгүн жыттап койнунда жата берген эле...

Жалгыз тамда ыйлаган баланын үнү басылбаганынан жолдон өтүп бараткан бир кемпир кайрылып келип көрүп, кокуйлап элге кабар кылды.

Эл чогулуп келди. Илгертен келе жаткан өлүк көмүү шаанисин өтөшүп жатты. Эсен эмнени түшүнсүн? Иреңи керсары белуп, ар кимди элтендеп карап, дилдиреп ыйламсырап турат. Бир кемпир жобурап келип колуна алып:

- Ме, шору арылбаган!... - деп шыпшына колуна бир сындырым нан карматты да, эшикке алып чыгып кетти. Нанга жабышып бала сооронуп калды.

Сөөктү табытка салышып бейитке карай көтөрүп жөнөштү. Эсенди Кадыркулга өңөртүштү. Өлгөн кишинин акыркы сапарында тууган эл ый чыгарып коштошуу салт. Эркектер коштоп бейит башына барышып, топурак салышып көөмп кайтышат, Кадыркул табыттын артынан атын темине:

- Өкүр! - деп Эсенди ийнинен кармап булкту. “Энем!..”, “Мекеним!..” деп өкүр.

Өзү:

Курдашы-ым!.. Курдашымдан айрылды-ым... - деп өкүрүп жиберди. Эсен Кадыркулдун булкканына ыза болду окшойт:

Апа!.. - деп өпкөлөп ыйлады. Парыз үчүп бир-экөө үн чыгарган болуп басылышты. Түшүнбөсө да үңүлдөп, солуктап Эсен гана ыйлап кетти. Эч ким аны кой деген жок, соороткон жок.

Бейиттен келген соң Кадыркул Эсенди өнөрүп үйүнө барды. Өзүнүн эки баласы чуркап чыгышып, атасынын алдына өңөрүлүп келген чоочун балага таң калып тиктеп калышты.

- Акбар! - деди Кадыркул чонурагына жылмая карап. - Мына, сага үкө таап келдим. Жакшы көрүп, ээрчитип, ойнотуп ал, садагам... Балдар Эсенди тегеректеп, кужулдашып үйгө ээрчитип киришти. Артынан карап, “А түзүк...” деп ичи жылый түштү Кадыркулдун.

Бирок, кубаныч көпкө созулган жок, күнүгө кечинде келсе эле Эсендин эрди кеберсип, көзү жашылданып дубалдын түбүндө отурат, кирбийип оюндан да калган.

“Эми эмне кылам? Ыя, кайран бала бөөдө майып болот го?..” деп Кадыркулду ой басты. Ал кезде автомашина деген чанда. Бир район боюнча райоткомдо гана бир жарым тонналык коңуздай жөрмөлөгөн бир автомашина

бар болучу. Аны дайым төрага минчү. Кадыркул ошону бир түнгө деп башкарманы ортого салып жатып сурап алды да, бир күнү эл жатар убакта кабинага отуруп, Эсенди сары тонунун өңүрүнө ороп алып, жолго чыкты.

Эртең менен Жалал-Абадга келип, “Детский дом” деген жазуусу бар короонун эшигине келип токтошту. Эсен уктап калган эле, кабинага калтырып, Кадыркул короого кирип кетти.

Бир убакта “Эсен-тай!..” деген үндөн ойгонуп, бет маңдайында Кадыркул менен ак сурп кемсал кийген чоочун бир аял турганын көрдү. Баланын көзүнө аялдын мурду өтө чоңкоюп, иреңи кемсалынан айырмасы жок, кирпичи да ак сыяктанып көрүндү. Эки көзү суунун тереңдей көгүлтүр, жымыйып мээримдүү тиктейт. Бирдеме деп кобурашты. Эсен түшүнгөн жок.

Ну!.. - деп, ажарлана “кел, көтөрөйүн” дегендей эки колун тең сунуп, баш ийкеп чакырды. Эсен кирпичей жыйрылып, аял колун кармаганда ого бетер бурушуп, ийнин кысып, “и-и...” деп ыйламсырап кыңкылдады. Кадыркул:

Эсен-тай! Коркпо, кагылайын, бул тарбиячы, сага эми апа болот, Эсен-тай... - деп маңдайынан сылады. Эсен Кадыркулга тырмышып ыйлап жиберди.

Ну, Эсенчик! Жүр эми, үйгө кетебиз... - деп, өзүнчө эркелете орусча сүйлөп, баланын чоочуркап тыбырап ыйлаганына болбой бооруна баса көтөрүп алды. - Эчтеме эмес, көнүп кетет...

Этият кыла көргүлө. Мындай учурда “баланы сага тапшырдым, сени кудайга тапшырдым” дейт бизде. Эне сүтүн бербесеңиз да элик сүтүн берип, балага эне болуп коруңуз, маржа, - деп, аскерден биртке үйрөнө келген, чала чарпыт түшүндүрдү Кадыркул.

Кам санабаңыз, - деди тарбиячы.

Кадыркул Эсендин башынан жыттап, “кулагына кирсе эсинде калсын” дегени белем, кадимки чоң киши менен коштошкондой колун алып:

- Эсен-тай, “жер сагынбас ат болбойт, эл сагынбас эр болбойт” дейт экөөбүздүн элибиз, өлбөй боорунду көтөрсөн, эсиң болсо, “жерим кайда, элим кайда” деп келерсин бизди издеп, кош эми, кагылайын... - деди да, эки көзүнө келе калган кылайган жашты балага көрсөтпөй бурулуп, үңкүйүп кабинага кирди.

Шофер машинаны от алдырып, тарбиячы аял коштошуп колун көтөрө бергиче машина өңгүл-дөңгүлгө калдырт-шалдырт этип кайрылып жөнөй берди. Эсен ээрчий карап, эрип:

- Апа-а!.. Апа-а... - деп аптыгып ыйлап, солуктап ыйлап калып калган болучу.

III

Түндүн кайсы убагы экени белгисиз, муздак бирдеме чекесин муздатканын сезип ойгонду Эсен. Чийдин түбүнөн “чы-ыз!” деп акырын ышкырык чыгарып, бирде күчөй, бирде тымыр калып, үйгө кирип жаткан шамал Эсендин бетине дуу-дуу жабыла түшүп турган экен.

Те алыста арчалуу токойду шуудуратып аңтарып, суу жээгиндеги шыраалжын аралашкан өскүлөң чөптөрдү уюлгутуп жулмалап, андан нары өр тарта качырган бой-дон бу тектирдеги жалгыз боз уйдү көтөрүп таштагыдай атырылган чапкын шамал удургуй, окторула келип тийип жатат. Жылкы желеге келгенде кармап, жол жүрүп тердеген неме суусун үчүн Алийма таң ашырып койгон кара айгыр же суук шамал чыйрыктырганбы, же бтгон калганынабы, же “кара бороондо эмнеге жолукту” дегендей үйүрүнөн камтамабы, күрсүлдөтө жер чапчып, мамысына тегеренип, шаңгырап кишинеп турат.

Эчтеме көрүнбөйт, капкараңгы үй ичи жымжырт, жомоктогу кайберен ээси ак чач кемпирдей мейман кылып, акырында уктатып коюп өзү кайып болуп кетип калган сыяктуу эч шарпа чыкпайт, эч кимдин дем алганы сезилбейт. Эсен жанын сыйпалап, колуна дүнкүйүп нары карап жаткан Кадыркул урунду. “И, чүмкөнүп алышкан го?!..” деп ой кылды.

Ошол тапта куду толкун ургандай катуу шамал келип үйгө тийди да, улам жаныланып, улам күчөп уюлгуп, удургуп, кереге-уук кычырап, түндүк жабуу дабыл соккондой дүпүрөп, боз үй бүтүндөй кыйрап бараткандай болду.

- Э-эй!.. - деп жиберди Эсен обдула, көзгө сайса көрүнбөгөн караңгыда эки колун арбайтып сунуп, кыйрап басып келаткан керегени таяп калчудай, же

так чокусуна тегеренип түшчүдөй сезилген чамгарактан корунганын билбей. Шамал кыша зшикти китептин барагындай шарт ачып, кайра катуу күч менен ордуна шакылдата эки-үч чаап таштады.

- Тынч жата бер, уулум, - деди Кадыркул добулду эч таназарына албай, козголуп койбой, киркиреп жапыс үн салып.

Кимдир бирөөнүн нары жактан “хи-хи-хи...” деп тымызын күлгөнү угулду. “Ошо кутурган кыз!...” деп негедир кыжыры келбей, кайта жүрөгү жылый, өзүнчө жымыйып болжоду Эсен. Бирөө ага акырын күңк-күңк деди, апасы болуу керек, тыйып жаткансыды. Кыз Эсендин эси чыга “Э-эй!” деген үнү кулагына кайталанып, өзү канчалык күлбөйүн дегенине болбой, оозун басып төшөктү чүмкөнүп быкылдап күлө берди. Тышта шамал күүлдөйт. Кара айгыр жер чапчып кишинеп жатты.

Алийма! - дедн Кадыркул. Алийма күлбөй калды. Кызы үнүн укканын билип:

Тур, кызым, айгырды агытып жибер, - деди Кадыркул, - үйрүнө көз болсун...

Унчукпай, Алийма өйдө болуп, чапанын ич көйнөгүнүн сыртынан жамынып, сыйпалана эшикке жөнөдү.

“Өзү тура калбайбы?! Ушул жаман тундө да эшикке жумшайбы кызды?” деп, Эсен таң калды. Кыялында же “чеки”, же “туура” деген ачык жооп таба албай, бирок ушул азыр “Алийма! Сен кой, кагылайын, мен агытып келейин айгырды!...” деп, ордунан тура калууга даяр болду. “Кой, бирөөнүн үй тартибинде эмне жумушум бар?! Эмнеге эле күйөрман болуп кетти бу деп, шектүү ойлоп калышаары мумкүн!...” деп көңүлүн басты бир ою.

Алийма эшикке чыкканда эстүү мал сүйүнгөнүн билдиргендей чыдамы кетип жер чапчып, жалбарыңкы окуранып жиберди. Алийма жетип жүгөнүн сыйрып замат караң эте бир көзгө чалдыга-чалдыкпай көөдөй тундүн уйгу-туйгу шамал толгон тынчсыз койнуна бой урду. Дүбүртүн шамал коштоп, те нары бара түшкөндө “кайдасынар?” дегендей, токтоп калып бир шаңгырап кишенеп алды. Төмөнкү арчалуу өтөк жактан шыңгырап байтал жооп кылды. Кара айгырдын дүбүртү ошол жакка аккандай болду. Сеңселген жал-куйругу шамалга онду-солду уюлгуп баратканын Эсен көз алдына келтирди.

Алийма шак-шак урунуп жаткан кыша эшикти оңдоп, сыртынан баканды белдик салып, жип меиен эки курчоого таңып келди. Зейнеп;

- Эшиктеги мал жатабы? - деп сурады.

Жер да көрүнбөйт, асман да көрүнбөйт!.. - деди Алийма, өтө үшүп кеткени үнүнүн калтыраганынан сезилди. Ашкана тарабынан бирдемени кылдырата сый-паланып төргө өтүп, бир убакта дымы чыкпай калды төшөгүнө кирип чүмкөнүп алды окшойт.

Тышта шамал али басаңдабай, арасынан бирдеме улугундай озондоп, бирдеме карс-курс этип, кайра тымып кетип, түркүн шоокумдана берди. Бир убакта те алыстан шатырап, улам жакындаган сайын катуулап, буйтарга, баш катарга жер койбой бир тегиз жамгыр каптап келди. Түндүк жабуунун ачык жеринен чачыранды бүркүлүп, мупмуздак болуп Эсендин бетине себилди. Жамгыр сүрүп салды окшойт, шамал саал жайлап, эми ыкшоорок удургуп, ошого жараша катуулап “шар-р”, “шатыр-р” деп, оңго-солго чаба төгүлгөн кара нөшөр тынымсыз куюп, аалам дүңгүрөп эле уюп калгансыды.

- Мэ-э!.. - деп, эчкирип ыйлаган баладай улак маарады тыштан.

- Йе, кокуй!.. - деп күңкүлдөдү Зейнеп. - Буту сынган жетим улак буйгага кире албай калган окшойт?..

Энесин көп сүйлөтпөй, дагы унчукпай Алийма күймөнүп ордунан тура баштады. Эсен башын көтөрүп:

Каерде? Мен барайын, эже... - деп обдула берди. Кадыркул ыкшалып, жөтөлүп:

Кой, сен таба албайсың, уулум, ал жер жуткур кайда турганын... - деп койду.

Дагы бирдеме сүйлөгүчө Алийма тышка чыгып кетти. Эсен шылкыйып төшөгүнө кайра жатты. Муздак шамал удургуп, кара нөшөр шатырап, дагы өчөшкөндөй төктү. Эсендин үстүнө “тып!” деп тамчы тамды. Тышта аксак улак чыдай албай бала сыяктуу аянычтуу бакыра баштады. Мүйүзүнөн кармап Алийма дырылдатып сүйрөп келаткан, бир убакта кыша эшик шытырап:

И, караң өчкүр, тартынат да?! - деп кейиген күңкүлү чыкты, улакты улагага таштап, акырын жылып сыйпаланып төшөгүнө өттү.

Кылганың биз үчүн, үйрөнгөнүң өзүң үчүн, кызым!.. - деп койду

Кадыркул.

Эсен ойлонуп, “үйрөнгөнүң өзүң үчүн” деп, абышканын сөзүн кайталап, башын чайкады да, “Өз турмушуңа бышык болосуң дегени го?!” деп таалимге тан берди өзүнчө.

Тып!.. Тып!..

Тамчы таамп, баятан тышты тыңшай башын көтөрүп жаткан Эсендин койнуна суук аулдап кирип, төшөгү муздап, эти чыйрыга жуурканды чүмкөнүүгө мажбур болду.

Тышта качан эле таң атып, күн жайылып калган эле. Эсен эми ойгонду. Чамгарактан көк асман чукур чөйчөктөгү тунган суудай мөлтүрөп көрүндү. Аалам тынчыган. Кадыркул жаткан ордунда жок, Зейнеп да жок, эртелеп туруп тиричиликке түшүп кетишкен. Нары четте ашкананын оозу ченде өзүнчө салынган төшөгүндө Алийма али турбай уктап жатат. Көзү чалар замат Эсендин жүрөгү зырп эте түштү. Өйдө болуп кийине баштады. Желе жакта “Тэк! Тэк!” деген Кадыркулдун үнү чыгат. Жайыттан жылкысын айдан келип, саан бээлерди желеге имерип, кулундарды байлап жүргөн. “Кутурган кызды түндөгү кызматын эселеп, уктап алсын дешкен экен го?!” деп ойлоду Эсен, ошол замат эки көзү өзүнөн-өзү тиги али эчтемени сезбегендей керилип тынч жаткан Алиймага келип токтолду. Саал чалкалай, чекесине бир билегин сыртынан асте когап, улутуна бирдемени ойлонуп көзүн жумуп жаткансып, демин анча тартпай мемиреп жатат. Көкүрөгү саал ачылган, үлбүрөгөн саргыч ак шайы ич көйнөк, али эмчек тарткыч тартына элек экен, эки эмчеги жумурткадай жумурланып жарымына дейре көрүнүп, ак тамагы кылайып, эки бетинии оту тарамдалып кызарып, эки өрүм кара чачы жаздыктан нары артыла кыз бир түркүн толукшуп көшүлөт.

Зейнеп уюн саап болуп, сүт толо чакасын көтөрүп келаткан, так эшиктин тышында карп-курп жолугуп:

- И, кагылайын, жакшы жатып турдунбу? - деп, жылуу жүз менен тиктеп сурады. Эсен башыш ийкеп:

- Жакшы, - деп акырын өтүп кетти.

Зейнеп үйгө кирип:

Эй, чоң кыз! Уктап жатасыңбы али?! - деп кызын эркелете кобурады.

Ошол замат Алийма эч уйкусурап ыңгырануусуз:

Качан эле ойгонгом!.. - деп шаңкылдап күлгөнү Эсенге даана угулду.

Күн тоо арасына тегиз жайылып, жанга кубат, ыракат берген жылуу мээримди дүйнөнү көшүлтө кучагына алган. Тэ бир тегиз аппак болуп гүлдөгөн кымыздык

толгон төмөнкү өтөктөн тартып, көк чалгын чөп арасынан, ийрилип аккан кашка суунун жээгинен аста түтөгөндөй суйдаң буу көтөрүлүп, саал жогорулаганда кайдадыр көзгө илешпей авага тарап кетип жатты. Түнкү нөшөрдөн калган шүүдүрүм мөлтүлдөп, ыйлаган көздөн аккан жаш сыяктанып жалбырактан сарыгып түшөт. Ава нымдуу, кандайдыр ачуу чайырдын жыты, миң туркүн гүлдүн, шыраалжын чөптүн жыты аралашып буруксуп, сергилен тартып аңкып турат.

Эсен капталдап кеткен бир таман жолго түшүп, наркы ничке колоттогу агын сууга барып жуунду. Уурту жымыйып, көзү кылгырып тиктеп турган Алийма көз алдына келип туруп алды. Жанагы энеси үстүнө киргендеги күлкүсү улам кулагына угула берди. Кээде эрке кыз энеси менен сырдаш болот, энесине ойноп айтып койсочу? “И-ий, апа!.. Жанагы агай уктамыш болуп жатсам тиктейт, жаныман эч кете албайт хи-хи-хи!..” деди бекен? “Ой, өлүгүңдү көрөйүн, агай болбой жерге киргир, ал эмнеси?” дегендир энеси.

Ушул учурда баканга эки чака ийиндеп, Алийма суу алганы келди. Эсен ордуна туруп, бирок дит багып Алийманын жүзүнө карай алган жок, жүрөгү бир коопту сезгендей дүк-дүк сого баштады. “Эмне дээр экен?..” деген ой келип, демин тарта албай калды. Алийма унчуккан жок. Чөкөрлөп суудан чакасына нары карап отуруп куя баштады. Аны да ой баскан сыяктуу. “Же, энесине айтпаса да, жаш эмеспи, өзү уялып калган окшойт?..” деп ой жооруду. Бул ой көңүлүнө бир аз төтөк боло калды. Эсине кирип, бойго жеткен кыздын өз кадырын да, киши кадырын да сактай билген сыпаалыгына сыйынды.

Эки чакасына суу толтуруп болуп, саал кыйылгансып, ал дагы Эсен жактан бир сөз күткөн сыяктуу биртке токтолуп, анан ийиндеди да унчукпай, өйдө карабай, суунун салмагына сүйөк кыла бир бөйрөгүн таяна бураң-бураң басып каптал жолго түштү.

Эсен үйгө келатканда Алийма чакасын карысына иле укурукту сүйрөп

желеге келген эле. Ал карды салык чон кара бээни укуруктап, укуруктун четин сабын жерге сүйрөп койду. Мойнуна бирдеме илинген соң жоош мал байландым го дегендей былк этпей баш салып туруп берет эмеспи. Алийма өйдө карабай:

- Кулунун салып коюң эми, агай, - деди акырын Эсенге. Кайсы кулунду? - Эсен карбаластай түштү. Четки тору кулундун чыктасынан, чече баштады эле, Алийма алдыртан жымыйып:

Ой, агай ай, - деп жайдары унчукту, - аны эмес, тиги, жулкунуп атпайбы?!

Э-э... - деп жулкунган карагер кулунду барып агытты Эсен. - Өз энесин тааныйт экен э?

Кызга бул аңкоолук болуп угулуп, өзүнчө тымызын жымыйып күлүп койду.

“Уй карыса чөл болот, бээ карыса көл болот” дешет. Он асый болуп карыган кара бээ жаныбар желини торсоюп, бир үрпүн сүйүктүү кулуну чопулдатып соро баштаганда, бир үрпүнөн сүт диркиреп ийип жиберди. Өзү болбураңкы бош тартып, эки кулагы шалпайып, эне мээрин төгүп, ыңгыранып көөшүп турат.

- И, тартың эми, агай, - деп шаңк этти Алийма. Чоочугандай тез Эсен ноктосунан кулунду жула тартып кетти. Кулун тыбырап, энесине карай жулунуп, Эсенди нары-бери темтеңдетип, бутун сыя басып да алды. “Эй, эй... тентек, тентек!..” деп Эсен кулунду эркелетип жоошутууга аракет кылды.

Кыз сыңар тизелеп, тизесине чакасын коюп, бээнин санын кучактаган калыбында торсойгон желиндин эки үрпүн тез-тез чойгулап шау-шау саай баштады. Бээ аны сайын көөшүлүп, үргүлөп, акырын шыйпана, үрптөн тарткандан соорусу солк-солк эте бейкапар ийип турду. Саап болуп:

- Эми, агай, коё бериң, кулуну тойгуча эмсин, анан кайра байлап коюң, - деди да, өзү укурук менен тиги улам окуранып турган тору байталды кармап баштады.

Өз энесин таанып, куду балача эркелеген кулун, “садагаң болоюн тентегим”- дегенсип, көмөкөйдөн акырын окуранып ийиген эне бээ, өз жытын, өз канын сезүү, тилсиз мээрим төгүү - мунун баары Эсенге белгисиз ажайып

дүйнө. Ал астейдил таңыркап, кызыгып байкоо салып, желе бүткөнчө бээ саадырды;

Улуу шашкедеги кымыздан сон кийин, шүүдүрүм күбүлүп, күн кадимкидсй далыдан өтүп жылытып калган мезгилде Кадыркул “жер көрсөтүп коёюн” деп, Эсенди ээрчитип үйдөн чыкты. Ышкын термекчи болуп, Алийма кошулду.

Керилген көк тескей, табийгаттын чеберлигин көрүп, ал бир тилке бүтүндөй сары гүл, бир тилке аймакта жалаң сары ирең гулгүн гүл атайын бөлүп-бөлүп айдап койгондой, күнгө жылтылдап, айдарым желге көбүгүн ыргалтып сеңселип турат. Жыпар жыт аңкыйт. Чоңдугу алакандай саргылт, кызгылт калдыркан көпөлөктөр шайы канаттарыи жай ирмеп, ар жерден кылактайт. Ава мемиреп тыптынч. Те наркы беттеги башынан куурап, ак баш болуп көрүнгөн байыркы арча жактан күкүк куш үн салат. Туу жондо кузгун калкып жүрөт. Андан наркы азуу сыяктуу арсак чокуларга түрмөктөлө чубалып ак булуттар отуруп калган.

Ийрилген бир таман каптал жол акырындап өр тартып кеткен. Кадыркул унчукпай эки жакты бүгүн көрүп тургансып серепчилей имере карап коюп, эки колун ар-тына алып, демикпей жай басып баратат.

Кичинекей колот сайын шылдыраган суу, эрибей калган саргыч мөңгү. Таштын курларынан мойнун созуп жамырап турган көп кекилик баштанып, мөнтөк баш ышкындар кылтыят.

Каны суюк кези эмеспи, токтоно албай балалык кыял тартып, “И-и!..” деп суктана, ак саргыл гүлдөрдү теңселте аралай Алийма ышкынга чуркайт. Улам бирине барып, ката элегин, балдырган табын тандап жулат. Тергенин колтуктап, өзү бирин аарчып жеген бойдон, албырып энтиге капталдай басат. Кызыл көйнөк, көк чыптама, башына гүлдүү сары жоолугу ыргалган гүлдөргө бүтүндөй окшошуп, гүл тескейдин сыйкырлуу бир ээси окшоп сезилет.

Эсен да тукабадай жашыл чөптү кечип, ылдыйтан сүрдүгө ышкынга басканда төмөнүрөктөн Алийма ошол ышкындарды көздөп келаткан эле, кыткылыктап күлгөн бойдон Эсенден мурда жетүүгө жүгүрдү. Ээлигип кетип, Эсен да ылдый карай арбаң-арбаң этип боюн таштады. Ышкынга жетпей, наздана: “Ой, агай ай!..” деп, Алийма жашыл чөптүн үстүнө, кылкылдаган

гүлдөрдүн арасына чубалып жыгылып жатып калды. Эсен да эргип, өзүнчө эле каткырып күлө ышкындан эки-үчтү жулуп алды. Кыз чалкасынан жатып, те булут көчкөн көк асманды ойлуу тиктеп, ууртуна бир кыял, бир бактылуу күлкү токтоп калган. Эсен көз кыйыгын таштабай коё албай, бирок көрмөксөнгө салып жандап өтүп, мөнтөк баш ышкынга үңүлө берди. Кыз аны сайып экиленип, “Ой, агай ай!..” деп, сеңселген гүлдөрдү жапыра ойноп, ылдый карай бир нече оонап кетти. “Бала эле бойдон!” деп, жүрөгү жылып ойлонду Эсен.

Кыздын атасы кыр жолго түшүп, колун артына алган бойдон беймарал эле бийиктен көрүнгөнүсүдү. “Атасы көрсө эмне дээр экен?..” деп ойлонду Эсен. Ал Алийма эчтемеден капары жок, шаңкылдап күлүп, жоолугуп оңдонуп, кайра ышкын уулап жөнөдү. Мал туягы илгертен салган, азыр чөп басып калган бир таман сокмо жол менен Эсен артынан басты. Сокмо жолду жээктеп, күбөктөрү бир чөңгелден агыш сары, гүлгүн кызыл гүлдөрдү аралаштыра терди. “Алиймага берейин!” деген ой өзүнөн-өзү көңүлүнө келди.

- Агай, биз тиги мөңгүнүн үстүнөн өтүп, наркы чөп чыкпаган көк торпудан тез эле атамдын алдынан чыгабыз! - деди Алийма.

Эсен:

Жарышабызбы? - деди саал энтиге. Ал “ушунчалык тез жүрүшүбүз керекпи” деген маани айтмакчы эле, кыз түз маанисин тушүнүп:

Мейли, жарышалы! Кала бересиз, агай! - деди оштоно, азыр эле ээликкен бойдон дыр коюп кетүүгө дилгирлене. “Жок, демигни араң баратам” деп Эсен кантип айтат эми? “Ой, агай ай, шалдырап карып калгансызбы?” десе айласы эмне болмокчу? Эсен:

- Ким кала берерин көрөбүз, Алиш-тай!.. - деди эркелете, үнү астейдил жүрөгүнөн бир түркүн жумшак, жылуу мукам менен чыкты. - Байгенин башы ак мөңгү!

. Кеттик эмесе...

Эсен локулдап жүгүрүп жөнөдү. Алийма байкабай туруп тең кете албай калып:

- А-и-и-ий!.. - деп чыңыра күлүп, артынан чымылдап чуркап берди.

Кадыркул абышка эки бийик дөбөнүн айры белесине барын калган эле,

кызынын чыңырыгы чыкканда жалт карай жарышып келатканын көрүп, башын чайкап карап калды. “Э, садагасы кетейин, жаштык ай!” деп өзүнчө кыялы эргип турду.

Эсен бардык күчүн үрөп, улам тула бою салмактанып, өпкөсү көөп, оозун ачып демин араң алып, чуркап баратты. Гүлдөрдү шатырата күүлөнгөн Алийма жанынан кыткылыктап өтүп кетти. Эсен эми андан нары бут шилтей албай:

- Өүх-х!.. Сен жеңдиң, Алиш... - деп токтоло калды. А Алийма элирип алган, шакылыктап күлүп, Эсенге каралай токтоп, жакындаса кайра ойт берип жөнөй, артынан чуркаса, ээрчисе дегендей желигет. Эсен жалындап турган жаш кызга теңеле алган жок, “карыган окшойм?” деген ой жүрөгүн ошол учурда бир сыдырып өтүп, маанайы пас болуп, ан сайын шалдырады. Тиги көйнөгү да, өзү да чатырап күйгөн оттун жалынындай алдастаган кыздын “Ой, агай ай! Жүгүрбөйсүзбү!” деген наздуу үнү, өзү менен тең алып кетүүгө болгон астейдил азгырыгы, түбү келип жакшы көңүлү Эсендин көңүлүнө кубат болду.

Кадыркул белде күтүп тургай эле, Эсен менен Алийма алдына барганда:

- Күйүктүрбө, агайыңы, - деди кызына, - көнбөгөн неме түтөгүп кетип жүрбөсүн?!

- А эчтеме эмес! - деп койду Эсен кубанычтуу.

Белден нары кыңкайып түшө бериште сол кол тарапта көп ак кой чогурашып жапылып турган экен. Жолдун саал алды жагында боз үйдүн жумгагындай таш тум-шуктун ылымтасында, кеңдиги кырмандай эле болгон түзөндө жалпайган бир боз чатыр. Тегерете өңүрүнөн куду ыштык салгансып бурулдап түтүн чыгып жатат. Эшигинде ар таштын үстүндө кызарып, карарып төшөк, кийиз жайылган. Бир жаш аял таш кемегеге эңкейип, отко бирдеме куйкалап бышырып отургансыйт. Жанында отту карап сексейген эки кыз кыбырап жүрүшөт.

Жолдон өтүп бараткандарды биринчи ити көрүп, бир үргөн болуп коңк этип, кыздар элтейип карап калышканда, “А, кабарладым, эми милдетимден кутулдум” дегенсип, жонун күнгө тосуп, нары карап ийрилип жата кетти.

- Кайрыла кетелиби? - деди Кадыркул Эсенге акырын. Эсен ийнин кысып койду. Кадыркул алдыга баштап кайрылды.

Аял ордунан туруп, үнсүз тиктеп калды. “Өзүм араң отурганда каяктан

келаткан эл?!” деп сүйө бербей тымпыйып. Эркеги нары карап, жоруча ташка отуруп, эки өтүгүн чечип, бутун сунуп койгон, сыягы чулгоосун кургатып отурган окшойт, козголгон жок,

Кадыркул:

- Ассалому алейку-ум! - деп, атайын кыйкырып салам айтты.

Тиги мойнун буруп, ыйлагысы келгендей бырышкан жүзүн бери каратты. Кадыркулду тааныды белем, ышынган кебетеленип, бирок Эсенди көрүп, чоочун эмес-пи, ызат көрсөткүсү келдиби, же “жогортон келген бирөөсү болуп, кышыгына калбайын” дедиби, ордунан өчөйүп араң турду да:

И, келгиле, - деп оозун кыбыраткан болуп калды. Каерге отургула дейт? Эмне кыларын билбей, “каерге отурса өзүлөрү билишсин, отурбаса туруп турушсун, өзүм жыргап отурганым жок” деген кыялда мелтиредди. Кебетесииде “Айтарын айтып, тезирээк кетишсе экен?!” деген тилек турду. Көзүнүн кыйыгы менен таштын түбүндө турган жарым ичилген арагын карайт.

И, Аскер, дагы жайылып калыпсың го? - деди Кадыркул кичине мыскылдап күлүмсүрөй.

И... - деп мыңк этип, башын ийкеген болду Аскер. - Түндө жамгыр болуп...

Бизге жааган жок го?!

Кудайыңар башкадыр да?! - деди Аскер кабагын тырыштырып.

Кадыркул карсылдап күлүп, далдада турган аракты эңкейип атайы тиктеп койду.

Арак менен жылынып отурган экенсин, көкжалым! Эмне, мал багыш кыйын бекен?

Тойдум, - деди Аскер.

Сөз тыңшап турган аялы тыяктан кейип кошулду.

- Мындан көрө тамеки багып эле, элчилеп жылуу жерде эле күн көрөт элем! Мына бу “мачийне алам”, “баатый болом” деп, көшөрүп туруп албадыбы?! Кыздарым майып боло турган болду суукта!..

- Келин туура айтат! - деди Кадыркул кейиштүү. - Мындан көрө, малды да, тоону да жаман атты кылбай, колуңдан келген тиричилигинди кылсаңчы!.. Бул эмне деген кебете?!

- Эптеп кыштоого жетсем, кудай урсун, тапшырам, - деди Аскер. - Кечтим байдын кызынан!

Кадыркул менеи Эсен кайра жолго чыгышты. Эстүү киши көпкө ойлонуп басып, бир убакта:

- Кишинин баары кечлөс тынч турмушка бет алып кетишти. Ыгын алса, көнүп кетсе, баары оңой. Көнбөгөн тиричилик дайыма кыйын учурай берет. Көзүн билбегендик! Тириликти чактап, ыгын алып, көнүп алса мал багуудан оңою жок, кышта да, жайда да максаттуу эмгек болуп, үзүрлүү эле болот, - деди. - Муну карабайсыңбы?! Мал багууга мал багыш үчүн эмес, эптеп бир аз жыл чыдап, “мачийне алмакчы”, “баатый болмокчу” болуп келгенин карабайсыңбы?! Ушул эле биз багабыз Андай болгон соң, элдин баары эле шаарлык болуп кетпеген соң, акыры кутулбаган соң, белди бекем бууп, эң оболу өзүнүн жашоо шартын жакшылап алып, “бакпаса мал кетет, карабаса катын кетет” дейт, малды малдай асырап, өзү да үзүрүн көрүп, өкмөттү да казынасын жүн менен этке толтуруп кубантса болот... Ошондо жанагы “мачийне” да, “баатыйлык” да кайда качат акыры?!

Улам бийиктеп, кароол дөбөгө чыгышты.

Жер бийик, зырылдап жел аргы жүрүп турат, сермесең колго кирчүдөй самсаалап бир аз булут көчүп жүрөт. Чөп кыска, бозомтук тартып, тукабадай жылбырска бетеге, жерден саал эле башбаккан ак теңге гүлдөр анда-санда бир жылтырайт.

Аалам чексиз кеңип, күн батыш тараптагы айры өркөчтөнгөн кара-тоолор жерге төшөлгөндөй жапыс, уч-кыйырсыз адырмак болуп көрүнүп, чаңга аралашкансыган киргил сары булуту үстүндө чубалып гана жаткандай. Эки тоонун аралыгындагы кең өрөөн чалкайып дагы кең сезилип, ар жеринде чогураган кыштактары, акталгаи үйлөрү, күкүрттун кутусундай ирээттүү. Эки тарабынан эки суу ийрилип келип, өрөөндүн кууш этегине биригип, карарган капчыгайга куюп кеткен. Күн кылкылдап маңдайкы мунарык чүмкөнгөн тоодон нары чөгүп, акыркы нурлары күн чыгыш жактагы көз жеткис алыстагы ак мөңгүлүү кырканы жалтыратып, эки тоонун ортосуна нур көпүрө кылайып жатты.

Дүрбү менен миң катмарланган сан тоолорго, оң жактагы да, сол жактагы

да кеңирсиген өрөөндөргө көз талдырып карап, эч кимиси унчукпай көпкө отурушту.

Э, куттуу тоолорум! Уч-кыйрыңа көз жетпейт, кадырыңа сөз жетпейт, Көөшүлгөн кеңсиң, көк мунар бийик-сиң, ой ченеми жетпеген тереңсиң, ачты тоюнткан, арык-ты семирткен берешен эне - жер. Киндик каны тамган бир бурчек жерин эстей албаган, аны түбөлүккө жоготуп, көр тириликтин селинде жумаланып агып жүргөнгө кең ааламдын кеңдиги сезилбейт, кайда барса кара жер алакандай тар, кабагы бүркөө, чоочун болот. Алыстан даңкың угулса алыстан кубанып, жаман атың чыкса кадыресе кепке кемтик болуп уялып, акыры башта бир өлүм, өлүп калсаң кайдан болсо да жүктөп келип, бооруңан биртке казанак оюп, эң акыркы ызатын көрсөтүп өкүрүп көмүп алат тууган эл. О кийин эстей турган да, артыңда калган акыл мүлкүңдү баалап, мурас кылып сактап алып жүрө турган да жалгыз өзүңсүң, туулган жер, тууган эл...

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

I

Экскурсияга бармакчы окуучулардын көбү ар түрдүү себептер менен барбай турган болушуп, жалгыз гана Жамшитбек баш болуп, беш гана бала камданып турган экен.

Жамшитбек баягы торпокчу Медердин “ушунумдан бирдеме чыгат” деп жүргөн, жакшы көргөн баласы. Сөөктүү, колу-буту узун, күңгөйдүн ташындай жалтыраган кара тору өспүрүм. Качан көрсөң оозун калбайтып, ой баскансып, үңкүйүп жүргөнү жүргөн, Мектеп боюнча плакат, транспарант, ураан жазуу, көргөзмө, дубал газета кооздоо Жамшитбектин гана колуна келет. Эмне айтылса, эмне тапшырылса унчукпай баш ийкеп, тапшырылган ишке бир аз ой жүгүртүп, андан соң башка дүйнөнү эсинен чыгарып, ошол иштин кызыгына түшүп, бүтмөйүнчө эч тынбайт. Көп балдардай өзүнчө эле кыйкырынып, өрөпкүп, же бир кыздар менен жулмалашып эркектаналык кылганы сезилбейт. “Жамандын бир аты момун” деген сөз бар эмеспи, тентуштары: “Эй, мо-мун!” деп шылдыңдашса, ал турмушту көп көрүп кагылган кишиче шайкелең

балдарды теңсинбегендей, шайкелеңдигин кечиргендей ылжайып үнсүз күлүп тим калчу. Өзү жалгыз ээн басып, темселеп жүрүп, кандайдыр бир жер көрүнүшүн, же бир айбанаттын сүрөтүн түр калем менен тартып жүрөт, бирок анысын эч кимге эч качан көрсөткөн эмес. “Медердин баласы дувана пейил болуп калыптыр, киши менен иши жок, бирдемени тиктеп эле эси ооп отура берет экен!..” деген күбүр-шыбыр кыштакка жайылып кеткен эле. Муну угуп да, атасынын сай-сөөгүнө жеткен жемесине да үнсүз ылжайып күлүп тим болот. Бала маңыроо эмес, өз курбуларынан ой жагынан бийик да, терең да бала болучу.

Таш-Көмүр темир жол станциясынан поездге чыгышты; Жер көрүп кетишмек. Жалал-Абад - Фрунзе поезди Өзбек, Тажик, Казак жерлеринин айрым-айрым бурчтарын кыдырып өтөт эмеспи, алар ар түрлүү шаарларга, станцияларга токтоп, ар түркүн кийинген, ар түркүн тилде сүйлөгөн, түркүн түстөгү элди көрүп, ар түркүн даам татышып, эки суткада Фрунзеге келишти.

Бийик уйлөрдү, асфальттанган түз жолдорду, андагы дайрадай тынымсыз аккан машиналарды, тротуарлардагы уюктуу кумурскадай каршы-терши чубаган көп элди көрүшүп, балдардын ооздору ачылып калды. Эсен атайылап балдарды каныктырып төрт күнү жөн эле көчө кыдыртып, эс алуу жайларына, парктарга, базарга, магазиндерге баштап алып жүрдү. Шаарды, шаар тартибин түшүндүрдү.

Алийма жолдо эле Жамшитбекти башкарып алган. “Эй, чемоданды көтөр!”, “Эй, кокуй, шөптүрөбөсөңчү, Жамшитбек?!” деп, өзү тыкчындап тыкан басып, эки жакты көп аңкайбай каранып, жүзү жадырайт. Жамшитбек баш бурабы? Эмне айтса ошону аткарып, каяша эмес, кабагын бүркөп да койбойт. Экөбү тең курбал, бирок кызбала тез эсейип, кадыресе өз тең курбалынан өйдөсүнүп, теңсинбей, өзүнөн сөөм өйдө менен мамиле жасоого умтулат эмеспи, мүнөзү тынч баланы: “Ай-ий! Ушу сени кантейин!” деп, басканына сынтагып, шаңкылдап күлүп, шакебе кылат. А Жамшитбек үнсүз ылжайып күлүп, көзүнөн “А тентек кыз!” деген кечирими керүнүп гана коёт.

Төрт-беш күн ээрчитип, Эсен балдарды республиканын төр шаарын толук кыдыртты. Эски музейге, сүрөт музейине алпарып, кыргыз сүрөтчүлөрүнүн мыкты аталган чыгармалары менен тааныштырды. Эки ирет чет элден келген

кино фильмге кирип чыгышты. Бир келген кишиге төр шаардын тарыхы менен өнөр эстеликтерин - рухи байманасын жеткиликтүү көргөндөй болушту.

Эртеси такси алышып, Ысык-Көл багытына жүрүп кетишти.

II

Бул мезгилди “көл бышкан убак” дешет. Жайдын толгон маалы, жер кулпуруп, кум ысып, көл жыйырма беш градуска жылуу болуп, жанга ыракат берген кез. Эс алуу жайлары, курорттор кызуу ишке киришип, көл жээги сайранга толот. Өлкөнүн бардык бурчунан эс алуучулар, а жөн эле бир көрүп аваз кылып кетүүчүлөр күнүгө келип-кетип турат. Касиеттүү Ысык-Көл бардыгына бирдей кучак жазып, бардыгына бирдей мээрим төгүп кеңирсип жаткан чагы болот.

Эртен менен Эсен балдарды эрте тургузуп, буфеттен жеңил тамактанып алган соң көптөн бери көрүшө элек жароокери менен учураша турган өңдүү жүрөгү алып-желеп болуп, шашып көл жээгине чыкты.

Көл тыптынч, мелтиреп көпкөк болуп, чыгыш жакка карай улам кеңип, кадим деңиз сыяктуу чалкайып созулуп жатат. Утуру бет маңдайдан Тескей Ала-Тоонун үлбүрөгөн ак кар баскан кыркалары бүлбүлдөйт. Батыш тарабынан сумсайган булуттар бирде ак чаңгыл тартып, бирде караалжын түскө өтүп каалгыйт. Түндүк жээги такалган Күңгөй Ала-Тоо тарабы чайыттай ачык күн тийип, мөңгүлөрү көгүш тарта күмүш сымак жылтылдайт. Көл кылаасында канаттарын жаркылдатып, ойкуп-кайкып, кыйк-куйк үн салып, ак чардактар жүрүшөт.

Эсен да, балдар да үн ката алышпай, ар биринин таңы, кубанычы өзү менен болуп, көпкө дал болуп, мелтиреп туруп калышты. Эки көзү бакырайып, балбылдап, оозу такыр ачылып, Жамшитбек өзгөчө нес болду.

- Эй, оозунду жапсаңчы? - деди ага Алийма акырын. А Жамшитбек “ышп!” деп шилекейин тартынып гана, кыздын мазагы менен да иши жок, көл бетинен көз ала албайт.

Жээктеп басышты.

Көлдүн көркү акырындап оошо баштады. Акырындан тескей тоолорун да,

күңгөй тоолорун да булут чүмкөп, көлдүн жээк суулары карарып суз тартты, булуттарды жарып өтүп сайылып тийген күн көлдүн так ортосун жапжарык кылып, ошол жерде гана алтын нур бир укмуш болуп көлкүлдөп калып калды.

Бир аз убакыт өтпөй дагы оошту. Батыш жактын булуту акырындап суюлуп, акырындап тарап, бир убакта жок болуп кетти да, күндүн көзү кайрадан жарк этип, ак мөңгүлүү чокуларга көөшүлө жайылды. Күңгөй жакта булут ого бетер коюуланып, түнөрүп, бүтүндөй черденип калды. А көл сулуу жарыктын алмашылышы менен бирде караалжын көк, бирде ачык көк, бирде балырдай жашылданып, бирде бозомтук, бирде сары өң аралашкан күлгүн түскө ооп, сан кубулуп сыланып жатты.

Темгилденген майда толкун кумга урунуп, көбүктөрү жыбырай үй тиге жылтылдап, кайра тартыла кумга сиңип, кайра бери темине көбүктөнүп акырын шырп-шырп этет. Ава жыпжылуу, көл жактан мээлүн салкын шамала темгил толкун менен келип, абага аралашып, көңүлдү анысайын тынчтантып магдыроого салат.

Сууга түшчү кийиминерди алгансынарбы? - деп сурады Эсен. Жамшитбек башын ийкеди. Эсен:

Тигиндей барып сууга түшүп көргүлөчү, этият болгула, тереңдебегиле, - деди да, бутун чечип, ысык кумга көчүк басып, ээгин таяна мелтиреген көл бетин кайра тиктеди.

“Хи!” деп шыңк күлүп, Жамшитбекти дагы бирдеме деп шылдынга алып, Алийма нары баштап жөнөдү. Онойлук менен термелбеген Жамшитбек унчукпай артынан илешти. Обочо жерге барышып чечине башташты. Алийманын үнү гана чыгат. “Эй! И-ий, айбан! Хи-хи-хи!..” деп, Жамшитбекке тыңсынып жаткансыды. Бир убакта кубалашып сууга түшүшүп кетти. Алийманын “Ай-и-ий, сонун экен!..” деген кубанычтуу чыңырыгы Эсенге даана угулду.

Эсен жарыктын, миң түркүн боёктун, миң түркүн өңдүн тынымсыз оошусуп кубулушун байкап, бирине бири сиңе, бирине бири айкалыша бир шумдук ажайып түргө өтүп турууларына таң болуп, андан нары ак көгүлтүр тартып бараткан тоо кыркаларын, булуттардын акырындап орун которушканын тамшанып тиктеп отурду.

Бир нече күн туруп калышты. - Эсен күнүгө маалы менен көл жээгине чыгат. Көлдүн ажайып кубулушун күнүгө тиктейт. Алийма менен Жамшитбек ойноок кездери эмеспи, ага теңелип бир нече саат бою былк этпей отура алышпайт.

Кайыкка түшөлүбү, агай?.. - деп суранды Алийма бир күнү көзүн кылгыртып. Эсен башын ийкеди:

Этият болгула...

Алийма сүйүнүп, Жамшитбекти дегендете колунан тарткан бойдон жүгүрдү. Экөбү бирдеме деп көңүлдүү сүйлөшүп баратышты. Эсен артынан карап, негедир Жамшитбек бала Алийманы ушул бойдон тартып кете тургандай, же Алийма өзү Жамшитбекке алаксып, калган дүйнөнү унутуп бараткан сыяктуу жүрөгүнө чоочулоо сезими пайда болду. Ичинен бирдеме дүрт этип, кайра чакырып алып: “Ой, ырсаңдашпай жөн жүргүлө!” деп экөбүн тең кагып койгусу да келди. Кантип айтат?! Эмне үчүн?! Эсен ындыны өчкөндөй ордунан туруп басты.

Кумда ар түркүн эс алуучу кезигет. Өзү кызылдай мас, араң теңселип, “Ох, жыргал экен көл жээги...” деп, ырдын бир сабын булдуруктап айтып коюп, эки көзүн боз чалып отургандар жок эмес. Сууга түшчү кийимдери менен сүйсала басып жүрүшкөн, күнөстөгөн тюлендей данкайышып кумда жаткан аялдар абдан көп. Эсен баарына көңүл бурбай, жай аралап өтүп, дагы нарылап ээндеп барып отуруп, өзү жалгыз көлгө көз салып, өзү жалгыз көл менен сүйлөшөт.

Түшкү тамактан кийин Эсен дагы көл жээктеп чыкты. Алийма менен Жамшитбек дагы кайыкка түшкөнү кетишти. Эсен чечинип көлгө түштү. Өзү жалгыз жээкке жакын жерде дельфиндей эркип ойноп сүздү. Чарчаганда чалкасынан көл үстүндө жатып алып, көлгө термелип, түпсуз көк асманды тиктеп, эчтемени да ойлонбой, те көлдүн түпкүрүнөн келип жаткансыган түйшөлгөнүн, күү-шау шоокумун тыңшап, ошого өзү аралаш, балыгындай жаны бирге катары сезилди. Бир убакта ысык кумга чыгып жатты.

Күн кечтей баштады. Көлдүн кыймылы да жайлагандай. Суу үстү ыкшоо, болбурап уйкуга ныксырап, жай термелгенсийт. Бир эле жери бирде агара, бирде караалжын тарта түшкөнүнөн билинет. Абайлап, бара-бара суу үстү

таптакыр башка түскө өтүп, кандайдыр сыя ирендеш, бир туруп кызгылт, бир туруп саргылт болуп кубулат. Бул күндүн батышы. Тоолор кандайдыр нары жылып кеткендей алыстан үлбүрөп, алдындагы көлү сыяктуу мелтирей көгүлтүр мунарыкка төнүп калды.

Күн карайган тоодон пары ашып түшүп кетти. А тоолор салкын тарткансып, көгүлтүр бир көлөкө жамынды да, күндүн акыркы шооласы чыгыш тоолорунун мөңгөлөрүнө жармашып, бир аз да болсо жер үстүнө жаркылдаган кубанычтын жышаанасын көрсөтөп тургандай. Те бийиктеги чачылган чөмөлө сыяктуу ар жерде булайган кунарсыз боз булуттар кызыл-сары болуп өрттөндү. Кызгылт нур көл үстүнө төгүлүп түшүп, бышкан анардын суусундай жайылып ыраң болуп жатып калды да, ал дагы акырындап көл түбүнө чөгүп, көл үстү ового калкылдап турган үлбүрөк көк шайы жоолук түспөлүнө келип мемиреди.

Эсен жээкте турган бош кайыктын бирин көлгө итерип түшүрүп, артын карабай көл мейкинин көздөп, кош калакты бир кунунда жай тартып, жылдырып жөнөдү.

Мөңгүлүү тоолордун сөөлөтү көлгө чагылып тушүп, а көл тыптынч, саал гана кыймылда, бирде бүтүндөй өйдө көтөрүлүп, бирде кайра бүтүндөй пастап кеткендей аздап сезилип, тоолордун көчүрмөсү көл түбүндө жай термелгендей, жакынкы көз жеткен тереңдик айкын көрүнүп, эрбейип турган өсүмдүк, саргылт жашыл балыр, арасынан өрүп жүргөн майда чабак балыктар көзгө илешет. Кечки жемге жабыла чыгышкан сыяктуу.

Жээктен саал алыстай түшкөн сон Эсен калак тартканды токтотту да, кайыкты өз алдынча койду. Суу көздүн жашындай таптаза, көкмөк, түбү жоктой, улам терени карарып, эми анын алаканында турганындай жүрөк сыдырган бир коркунучту көнүлгө алып келет. Эсен тереңди тиктегиси келбей, кайыкка чалкасынан жатып алды. Көк да көл сыяктуу, учу-кыйры жок, түбү жок мелтирейт. А..кайык Эсенге салкын бешик болуп, майда толкунга кылт-кылт термелип жатты.

Асман сур тарта баштады. Эми көл капкара болуп, кабагы түйүлгөндөй сүрдүү көрүндү. Жел жортмолоп, ава дагы салкындап, улам көз байлана те жээктеги эс алуу жайлары, андан наркы тоо түбүнө жармашкан кыштактар

ымыртка чөмүлө баштады. Ар кай жерден жашыл, ак, сары лампочкалар алсыз бүлбүлдөп күйдү. Эми көлдүн бети көрүнбөй тунгуюк күү-шау.

“Чулп!” деп бирдеме жакын эле теребелде шоокум берет. Эсен эңкейип көлдүн бетин сыдырып тиктеди. Жээктеги жарыктан аран келип жаткан шооланын кап-шабында бирдеме көз ирмемге жалт көрүнүп, “кайра чулп!” деп сууга түшүп кетти. Ана! Дагы бирөө! “Балык ойноп жатат!” деди Эсен сүйүнө. Бирде мындан, бирде тигинден “шарп! чулп” эте ак канаты шоолага жалт-жалт этип жатты.

Бир убакта тоо башынан аста кылайып, анан өйдө көтөрүлгөн сайын бүт көркү, бүт сымбаты ачылып, толукшуп толуп ай чыкты. Ошол учурда жээк да кут түшкөндөй миң сан жарык жыбырап, бирине бири уланып, уюп калган эле. Эми айдын сөөлөтүнөн корунгандай, өз тегерегине гана өз нурун араң чачып, жерге жабышып бозомтук тартты. А толукшуган ай көл бетин сүттөй агартып, илгерки энебиз айткан жомоктогу кадыр түн сыяктуу мемиретип, көлкүлдөтүп, көөшүтүп салды. Секирген балыктардын канаттары дагы таасын жаркылдай баштады. Көл бети ак тенгеленип, чачылган каухар болуп, миң кубула жылт-жулт эте жымырап жатты.

Эми тоодон аркан бою көтөрүлгөн айдан бери күнүрт көлөкөдөн артылып, тик сайылып көл бетине жумшак ак нур түшүп, андан бери уланып, кайыктын түбүнө учу келип такалды. Нур жол аста калтылдап, көл кыймылына аны Сайын экилене, бирде ничкергенсип, ийреңдеп, бирде эбегейсиз кеңий көөлгүп көл түбүнө чөгүп бараткандай. Эсен колун көлгө салып шапшып койду эле, ак нур ныксыроодон чоочуп ойгонгондой селкилдей түштү. Эсен кайыктын тумшугун ак нур жолго салып, акырын жылдырып жөнөдү.

Ошол учурда те көлдүн терең жагынан ырдагандай созолонгон жаңырык келип кетти. Эсен калак шилтебей тыңшай калды. Ырдап жатат! Тээ кара күүгүм тунгуюктан, көл түбүнөн чыгып жаткандай, жай, басмырт, уккулуктуу созолонуп, аягы таасын болбой шыңгырап кеткенсип, акырындап басылып, кайра ового көтөрүлүп жатты. “Ким?” деген күдүк ой Эсенге дароо келди. “Суу перисиби?!” деп, негедир эти дүрүлдөп, ошол учурда чочулоо эмес, кайра суу периси менен кантсе да жолугушууга куштар болгонсуп, көңүлү кандайдыр шумдуктуу кашкөй арзууга толуп, эргип чыкты. Суу периси ырдап жатты. Эсен

аны сайын куду сыйкырлангандай ошол жакка карая акырын калак тартты, ак нур жол менен үндү улап, көлдүн терең жагына улам нарылап кетти.

Бир убакта түндүк тараптагы тоо башынан үймөктөй булут улам созулуп, улам кеңип жайылып, бат эле айдын көзүн басты. Бирпаста алыскы тоолордун шаңы да, жээктеги бүлбүл жарык да көшөгөлөнүп, көлдүн бети капкарангы болуп, суу периси да көлдүн түбүнө сүңгүп кеткендей ырын токтотту. Эсен алдындагы ак нур жолдон, алдыга арбап чакырган суу перисинин оворунан, эмелеки көкүрөгүндөгү өрөпкүүсүнөн да адашты.

Шамал жүрө баштады. Кайык же жылып баратканы, же бир ордунда токтоп турганы белгисиз, күчтүү толкун түрмөктөлүп келип бир капталына согулуп, бирде эбегейсиз өйдө көтөргөндөй, бирде кайра өтө төмөнгө таштап жибергендей болуп жатты.

Күн тамчылап келди. Эми катуу толкун жүрөт. Эсен кетмекчи болуп, кайыкка өйдө туруп, те жээк жакты болжоп карады. Туңгуюк караңгынын арасынан анда-санда гана электр жарыгы жылт деп кайра жоголуп жатты. Жээк кыйла алыс сезилди. Ошол тапта жакын эле айланадан “шарп-шарп” этип бирдеменин шоокуму, “Эй!..” деген сыяктанып, адамдын үнү угулгандай болуп кетти. Эсендин эти дагы дүрүлдөй түштү. Ушу азыр кыялында суу периси анын арт жагында эки колдоп кайыктын жээгин кармап, балык куйругу менен сууну чаап тургандай өңдөнүп сезилди. Эсен кайыктын жээгине ээгин такай көл үстүн сыдырып тиктеди, эчтеме жок, көл гана жан киргендей күү-шау толгонуп, түрмөктөлүп, кайра жазылып, сан түйшөлүп жатты. Толкун арасынан кобурашып сүйлөшкөн үн дагы угулду. “Ушул убакта ким жүрөт болду экен?..” деп ойлонду Эсен. “Сага окшогон го?!..” деп өзүнө өзү жооп берди да, кайыкты ошол жакка шилтеди. Бир убакта көтөрүлө түшкөн толкундун башынан бирдеме карайып көрүндү. Ак бирдеме көзгө булак деп, “Кайык!” деп апкаарый түшкөн кыздын үнү угулду. “И, чын эле суу периси жолуктубу?!” деп, кабатырлана ойлоду Эсен.

Эй, кимсиң?.. - деп, Эсен абайлап үн чыгарды.

Биз... - деп жооп берди эркектин үнү. Жакшы угузбай ортодо толкун күү-шау болуп жатты. Эсен кайыгын жакын алпарып, тигилердин кайыгын кармап токтотту. Ал үнүлүп тиктеди. Кайыктын башында бүрүшүп Алийма отурат.

Жамшитбек!

Эсен чоочуп кетти:

- Ой! Эмне кылып жүрөсүңөр быякта?! - деп кыйкырып жиберди.

Кыз менен өспүрүм мыңк эте алышпай туруп калышты. Бир убакта:

Биртке сүзөлү деп... - деди Жамшитбек үнү калтаарый.

Э сүзгөнүң кургур! - деди Эсен өкүнүч менен. - Кана, кайткыла тез жээкке! Толкун жүрөт азыр...

- Кайыкты жылдыра албай жатам, агай... - деп, мурдун шыр тартты Жамшитбек. Алийма ыйлактап жиберди:

- Улам эле суу толуп кетет, улам эле... Кочуштап төксөк да болбойт...

Эсен кайыктын түбүнө колун жиберип, суу жарым болуп кеткенин сизди. Кыздын эки буту сууда, үшүп да, коркуп да бүткөн сыяктуу. А Жамшитбек эркектаналык кылып, кыздын көңүлүн жубатып “коркпо” деп коюп, калак менен гана алек болгон окшойт.

- Кана, бул кайыкка өткүлө! Тез! - деди Эсен, караңгыда алардын иреңи көрүнгөн жок, Алийманын колунан алып, кайыкка өтүүгө жардам кылып, коркконунан калтырак басып калганын даана сизди. - А кокуй ай...

Жамшитбек кала бере тургансып, шашыла кайыкка секирип түштү. Кайык оодарылып кете жаздап түзөлдү.

Этият болсончу?! - деп чыйылдап жиберди Алийма.

Эчтеме эмес... - деп, караңгыда күңкүлдөп, Эсен тешик кайыкка өттү. - И, балдар, суу перинин ырын силер да уктунарбы? - деп үн берди, үнү көңүлү жайланган кишиникиндей куунак чыкты.

Тигилер тым болуп, анан күбүрөшө түшүштү да, Жамшитбек:

А-а... А мына бу “суу пери”... кой десе болбой аңылдап... деп, бушайман жегени сезилди, жооп берди.

Э-э, сен беле, Алиш? Эң сонун угулду мага!.. - деди Эсен кубанычтуу, андан соң: - Эми, тездеп жээкке кайткыла! Катуу толкун жүрөт! - деп кыйкырды.

Оозун жыйганча толкун түрмөктөлүп келип, күүлдөп эки кайыкты бийикке көтөрүп кетти. Ошол арада Жамшитбектин:

Агай! Бирге кетели, агай! - деп, кардыккан үнү угулду.

Айда-а!.. - деп кыйкырды Эсен.

Толкун эки кайыкты караңгы тундө биринен бирин улам алыстатып, буркан-шаркан түшүп, катуулана баштады.

Эсен башына баса кийген чий калпагы мепен кайыкка толгон сууну сыртка төктү да, кош колдоп калак тартты. Кайык жеңилденип леп-леп жылып жөнөдү. Көзгө сайса көрүнбөйт. Жамгыр катуулап, шатырата куюп да жиберди. Эсен шөмтүрөп, анда-санда жылт эткен жарык багытын болжоп, чоочубай, шашпай, салмак менен калак тартып келе берди. “Ой, жаштык ай!.. Тешигин да байкашпай, сыныгын да байкашпай, жээкте турган эски кайыкты сууга итерип салып, сууга калкып жаштык илебине калкып келе беришкен го?!” деп, кечиримдүү ойлонду. Кайык кайра оорлошо баштады. Түбүнөн суу кайнап кирип, үстүнөн кара нөшөр куюп, суу бат эле отургучка чыга келген эле. Эсен толкун оң-тетири айдаган кайыктын ичинде улам бир кырына шалактап чайкалып жатып, толгон сууну дагы бир жолу калпак менен сыртка төктү. Өйдө болуп жээк жакты тиктеди. Бул машакаттан көрө кулач уруп кетүүнү болжоду. Жээктеги жарыктын шооласы чечекейге сайылгансып турганы менен орто кыйла аралык болучу. Эсен кайра калакка отурду. Нөшөр шатырап, баш каңгыткан күүлдөктүн арасында, караңгыда улам күчөгөн толкун кичинекей кайыкты нары-бери ыргыта баштады. Эсен кайыктын ооган жагынан быягына бой таштап, быягы кыңкайса кайра тыягына аласалып, эптеп тең салмак сактап, өлө-тала калак шилтеп келе берди.

“Ага-ай!..” деген үн кулагына араң келип илешти. “Суу пери” кыздын үнү! Чакыруу эмес, алдастаган чыңырыктай туюлду. “Дагы эле көлдө жүрүшөбү? деген ойго аралаш Эсендин жүрөгү шуу дей түштү. Жооп берүүгө, издөөгө чамасы кана? Тажаал толкун менен өзү бетме-бет кармашып, өз жаны менен алек болуп кулагы тунду. Бир убакта ошол жактан толкундун шарпылдаганы катуулуп угула баштады. “Э, жээкке урунуп жатат!..” деп, сүйүнүч ой келди. Толкун кайыкты чамындыдай серпип, ажыдаардай ышкыра толгонгон бир толкундан бир толкунга чаап жиберип жатты. Эсен бир кур калак шилтешке мүмкүндүгү болбой, кайыктын эле эки жээгин бек кармап, эптеп эле оодарылып кетпеске тырмышты. “Ага-а-ай!..” деп өксөгөн үн кош жаңырыктап, шатыраган нөшөр, күр-шар толкун арасында калкып жүрдү.

Суу дагы толуп кеткен кайыкты толкун бийик көтөрүп кайра теренге таштаганда эрнөөсүнөн шарпылдап суу ашып көмүлө түштү да, дагы бийикке көтөрүлгөндө аласалып көмкөрүлүп кетти. Эсен кайыктан ажырап, аптыга суу жутуп, жандалбас кылып эптеп калкууга аракет кылды. Көмкөрүлгөн кайыкка жетти. Жетип четине тырмышып эсин жыйды да, кайра оодарып оңдоп алууга көзү жетпей, коркуу эмес, жүрөгүнө негедир тобкел, тагдырга баш байлаган эрдемсүү толуп, кайыктан кол үздү да, кулач уруп жөнөдү.

Бир убакта толкун Эсенди сел алгандай агызып күүлдөп келип кумдуу жээкке урду. Кимдир бирөөлөрдүн жаң-жуң үндөрү чыккансыйт. Чын эле үнбү, же кулагынын чыңырыгыбы, алы кеткен Эсен ажырата алган жок. Ал сүрдүгүп жыгылган бойдон толкун артка тартылып кеткенде кулачтап жаткан ордунан өйдө боло албады. Толкун кайра каптап келгенде кимдир бирөөлөр колтугунан алып, өзүлөрү да сууга бапырап аралашып, аны жээкке сүйөп чыгышты.

- Кагылайын агай ай!.. - деп, Алийма калчылдап ыйлап жиберди.

- Өх, өзүңөр аман барсыңарбы?.. - дегенге араң жарап, Эсен кумга сулап жыгылды.

Майда кум канчалык ным болгону менен да, күндүзгү күндүн өткөн табы бар эмеспи, акырындап жымылдап Эсендин боорун жылытып, жанына кыйла кубат берди. Эми аздап кулагы ачылып, көлдүн күүлдөгөн шоокуму, тиги эс алуу жайлары жактан келип жаткан чайкалган бий музыкасы угулуп, тирүүлүктү даана сизди. Ордунан турду да, нары басып көйнөгүн, бриджасын чечип, көлгө чайкап сыгып кийинди. Чий калпагы жок. Толкундан толкунга калкып жүргөнүн көз алдына келтирип тим болду. Дилинде балдардын жээкке чыгып кетишкенине абдан кубанды. Өзу же өлүм коркунучун сезүү, же өлүм коркунучунан кутулганга кубануу жышааны жок, балбанга түшүп бир курушун жазып чыккандай көңүлү канагат алды.

Жай күнү - жаш баланын көңүлү. Тез эле булут сүрүлүп, нөшөр тыйылып, сыдырым жумшак жел озон жыттанып жортмолоп, айлана бир аз жарыга да түштү,

- Ай, кагылайындар ай!.. Этят болгула дебедим беле?! - деди Эсен жумшак. - Жүргүлө эми...

Өзүлөрүн күнөөкөр сезишип, Жамшитбек менен Алийма мыңк этишпей

эки жагынан жикилдеп ээрчишти.

Алийма эч уктай албай койду. “Ой, кагылайын агай ай! Бизди чыгарам деп өзү өлүп кала таштады э?!” деп, жүрөгү титиреп, бир жагынан ыраазылык сезими ашып төгүлдү. Эсендин урөйү көз алдынан кетпей, ал өзгөчө жаралган тил билги, адам үчүн жанын аябаган мыкты адам болуп, анын кандайдыр бир купуя кайгысы бар сыяктанган касыреттүү, сырдуу кылгырган кара көзү жылт-жылт этип, бир чекти, бир адепти аттай албай тургансыган көз карашы кайрадан көрүнө берди. Кагылайын!..” деген коңур жапыс шыбыры тыштагы күү-шау толкун арасынан даана угулгансыйт. Муну эч көңүлүнөн чыгара албай, кандайдыр кусалык каптап, өпкөсү көөп, жаздыгын кучактап жатып эки көзүнө тымызын ысык жаш келди.

Кыз эч максатсыз, эч бир мүдөөсүз ордуна туруп, халатын жамынып, эшиктин ачкычын бурап, шылдырт дей түшкөндө капилеттен “Ой, агайлар ойгонуп кетпесин?!” деген ой кылт этип, тык токтоло калып, бирпас дем тартпай турду да, эч шарпа угулбаган соң эшикти акырын жылдырып ачып, аяр мышыктай жымылдай басып тышка чыкты.

Көл те алыста түн койнунда күү-шау этип түйшөлүп жатат. Кай бир эс алуу жайларынын чырагы өчө элек экен. Көл тараптан, “дикари” деп аталып өзүнчө эс алып жүргөндөрдүн тобунанбы, же бир кыз менен жигит көл кылаалап жүрүшөбү, гитара кыңгыранып, назик басмырт сыр төгүп, биздин кыздын кусалуу көңүлүнө келип уланышты.

Ал кайда басарын, эмне үчүн басарын билбей, же дубалга сүйөнүп тура бере албай буту шилтенген жакка каалгып, гүл жыты буруксуп толгон аллеяга өттү. Шыңгыраган гитара “Кел мында, садага! Кубанчыңа кубанып, кайгың болсо бөлүшөйүн. Кел, садага!..” деп чакырып жаткандай көңүлдү азгырат.

Көл шапатасы кыздын алоолонгон денесин бир аз сергиткендей болду. “Агай, - деди өз оюнда, - сүйүү деген эмне?” Өз оюнан өзү чоочуп кетти. “Сүйөм! Сени издеп жүрөм!” деп жазылат китептерде. Сүйгөндүгүн кантип айтат кашкайтып?! Сүйүү деген уялуу, абийир тутуу, өз тагдырын убада албай багыштоо эмеспи? Ал эми “Сүйөм!” “Сени издеп жүрөм!” деген кыйкырыктын ичинде, көп учурда алдоо, сойкулук ишти ушул бийик сөздүн далдасынан алып өтүү кезигет. Муну али наристе кыз түшүнө элек. “Ошентип кантип

сурайсың?!” деп, өзүн-өзү уялтып, бетин басты.

Гитара үнү муңкана, “э, кагылайын?.. Алиш?.. Эмне, бирдеме оюнда турабы?..” деп, Эсен дагы көз алдына келип, эңилип тиктеп, гүл жыттанган аллеяда жанаша баскандай сезилди. Кыз өз кыялына өзү алпыгып, өзү сүрдөп, жүрөгү гана купуя туйлады.

Эртең менен эрте көл жээгине чыгышты. Кереметтүү Ысык-Көл сымаптай көйкөлө, те орто чени буу сыяктуу үлбүрөй, алыстан гана анда-санда жай “шау” деп түйшөлүп, жээкке майда түркүн мончок таштарга гана шырп-шырп урунуп, аялуу көздөй мөлтүрөп тунуп, тымып турган экен...

Ошол күнү жолго чыгышып, ошол бойдон көлдү тескей жагынан айланып, он күн чамасында Фрунзеге кайтышты.

Эки бөлмөлүү квартира, мейман бөлмөнүн ортосунда тегерек стол, чачыктуу көк кыжым скатерт жабылган, дубалдын эки кердигине тең гүлдүү килем тартылып, бир жагына диван коюлган, дубалдын ашкана тарабында муздаткыч турат. Сырдалган тактай полго саал эскирген кызыл-жашыл оюктуу төрбөлжүн төшөлгөн.

Башына жаздык коюп, бир жамбаштап чыканактап, диванда үй ээси жатат. Жашы элүүдөн ашкан. Сакалын, мурутун кырып алгандыктан, чачы көгала, кемпир түспөлдөшүп кетет. Терезеге коюлган кичинекей радио басмырт кыңылдап музыка берип жатат. Музыка өксүктүү, кайгылуу. Абышка мелтиреп, былк этпей угуп жатат. Анын буту ченде чоң көк мышык үргүлөп отурат.

Ошол учурда эшик тыкылдайт. Ою бузулуп, абышка башын көтөрөт.

А б ы ш к а. Э, кемпир!.. Келди окшойт...

Кемлир (ашкана жактан). Колум камыр эле. Өзүң тура калчы, абышка.

Абышка (жүрөкзаада болуп). Колуңду жууй койчу, кудай жалгагыр! (Жата баштайт.) Мени ооруу деп кой! Мына...

Кемпир колун сулгүгө аарчына ашкана бөлмөсүнөн чыгып, эшикти ачат. Бир байлам ак жоолукчан пошточу кыз кпрет.

К ы з. Саламатсызбы, эне?..

К е м п и р. Шүгүр, кызым...

К ы з (сумкасынан акча алып). Агай үйдөбү?

Кемпир. Бели ооруп жатып алды эле... Кыз. Мейли, тургузбай эле когоңуз, агай үчүн сиз кол коюп койсоңуз боло берет, (Кемпир көрсөтүлгөн жерге кол коюп, кыздын колунан акчаны алат.) Санап алыңыз, жүз сом...

Кемпир. Ыракмат, кызым.

К ы з. Пенсияны кечээ күнү алып келе турган күнүм эле, жетише албай калдым. Кечирип коюңуздар!..

К е м п и р Эчтеке эмес, кызым! Өткөн айдыкын деле жеп бүтө элекпиз, абышка экөөбүзгө эмне коройт?!

Кыз. Кош болуңуз.

К е м п и р. Кош... (Кыз чыгып кетет. Кемпир абышкасынын жанына келет.) Ушу сен, абышка, соо болбой калдың. Түнү бою түйшөлүп чыгасың. Мындай эмес элең...

А б ы ш к а. (өйдө болуп, башын ийкей). И, мындай эмес элем... Карачы, кемпир, чачым акпы? Ыя, эмне үчүн агарды?!

Кемпир. Ушул да сөзбү? Карыдың да!

Абышка. Карыдымбы? Кантип карыдым? Эмне көрүп, эмне иш бүткөрүп карыдым экен?!

Кемпир. О, сенин арманың жок, абышкам! (Столго дасторкон жая баштайт.) Сен иштеген ишти айылдаштардан эч ким иштей элек. Сен жыйырма жыл жетекчи орундарда жүрдүң...

Абышка. Ырас!.. (Кайгылуу күлөт.) Таап айттың. Жыйырма жылы жетекчи болгонум жок, жүрдүм! Басып гана жүрдүм!..

К е м п и р (абышкасын тигиле карап, чоочулагандай телефондун трубкасын ала). Сен эмне деп жатасың?.. Ыя, доктур чакырайынбы?..

А б ы ш к а (карсылдап күлөт). Эмне кыласың доктурду?

К е м п и р. Өйдө-төмөн сүйлөбө да анан?! Ооруп калдың окшойт...

Абышка. Соо элемин, кемпир. Койчу эми, анча алайып тиктебечи, соо элемин дебедимби?! Телефонду коюп койчу. Билгиң келсе, кемпирим, мен эски ооруларымдан айыгып келатамбы деп жүрөм...

К е м п и р. Кудай берсе де! Мемуар жазсаңчы, абышка.

Абышка. Эмнени жазам? (Колун шилтейт). Жээкке чыгып калган какшаал сыяктуу эч кимге кереги жок болуп, пенсия алып жатып калган чакта эрмек,

бир иш кылып жүргөндөй өзүн өзү алаксытуу жакшы. Бирок, ушуга чейинки партия жүргүзгөн иштердин баарын “Мен жүргүзгөм!” деп жазып алуу уят эмеспи? Экинчи жагы өзүнүн бала кезин, көргөн кыйынчылыгын тизмелейт. Кимге кереги бар, ошол мага окшогон эле ортозаар кызматчынын өмүр баяны?! Кимге мисал болмокчу?! Эптеп эле өз атын чыгарып, калп болсо болсун, өзүн мактап калуу. Аттиң, карыганда киши жылуу кеп көксөп калары чын экен! Бирок, жылуу сөздү башкалар айтса жакшы болбос беле?! А өзүң айтып отурсаң... (Колун терс шилтеп, мурдун тыржыйтат.) Эмне? “Палан жылы райондун малын мынчадан төлдөттүм! Түкүн жылы райондун пахта планын түкүндөй ашыгы менен толтурдум!” деп жазамбы?! Партия уюштурган, эмгекчил эл иштеген иш...

Кемпир. Доклад жасачу элең го? Газетага чыгып турчу эле. Эми, мемуар жазбасаң да, ошолорду өзүнчө китеп кылып чыгарып алсаң болбойбу?

Абышка (мазактуу кырт күлүп). Доклад! Газетага чыгып! Кемпир, айтчы, ошол кездерде доклад жазып саргайып түн катып, сени уктатпай жадатып отурган күнүм болгонбу?.. (Кемпир жооп бере албай калат). Мына, мен жазган эмесмин, көптөп даярдалган иш...

Кемпир. Сен үчүн бирөө иштеп жүргөн турбайбы? И Ушунча жылы?!

Абышка. Кеп ошондо.

Кемпир. Чайга кел... (Чай куят.)

Абышка (столго барып отуруп, ойго батып, чай ууртайт). О, текебер башым! Бу тоо районунда көп эле иштин башын кармап, бирин коюп, бирине өтүп көп жылы жүрдүм го. Ал кезде мен кишилерге өйдөтөн тиктеп, кескин каарып сүйлөп, кекетип тамашалап, ошол каарыганымды, кекеткенимди ошолорду эркелеткендей сезер элем. Кара оокатына жүргөн бактысыздар дечүмүн. Кол алдымда турган андай кийими жупуну, иреңи жүдөө адамдар кандайдыр атамдан калган кулумдай, алардын акылы да, күчү да меники, ал акылды, күчтү мага төкпөй-чачпай берүүгө алар милдеттүүдөй туяр элем. Кемпир, эсиңе алып кой, мен көзү тиктерди жаныма жолотподум. Мени тик тиктей албай жалтайлап, ылдый карап туруп сүйлөшкөнү, эмне айтсаң “куп!” дей бергени жакчу...

Кемпир. Сын айткан киши жок беле?

А б ы ш к а. Хи! Сын айткан киши өз арызы менен бошоп кетчү.

Кемпир. Жаман киши болгон экенсиң, абышка

А б ы ш к а. Өзүм да эми билип отурам. И-и, кемпир, сен да ойлон эми, карачы чачың кумүштөй жылтырап... маникюрдун убарачылыгы, моданын азабы жок сага азыр. Сенин бул турмуштан тартып келе жаткан жүгүң жалгыз ошолор эле. Аларды убакыт улам бирден жолго алып таштай берип, мына эми, көргөн күнүнүн, жеген наныңын баасын ойлосун деп, сени жеңилдетип койду. Ойлонбойсунбу эми?!

Кемпир (таңыркайт). Сен жиндейсиң, абышка!..

Абышка диванда көк мышыгын алдына алып, акырын сылап, ойго батып отурат. Көк мышык үргүлөп, акырын “кыр-р, кыр-р” деп коёт, жүнү чырт-чырт этет. Абышка телмирип бет алдын гана тиктейт. Бөлмө жымжырт. Эшик тыкылдайт. Абышка чоочуп кетет. Кара чийбаркуттан жасалган үй чапанын жеңин оңдоно эшик жакка кулак салат. Эшик дагы тыкылдайт. Ал ордуна туруп, бүжүрөп эшик жакка басып, кайра жүрөгү даабай, мойнун созгон бойдон токтолот.

А б ы ш к а (жарым үн менен). Э, кемпир!.. Эшик тыкылдап атат. Кайдасың, кемпир... (Кемпири үн бербейт.) Өзүм ачсам бекен? Жо, жүрөгүм калтырайт. Же башка кишидир?.. Ким болмокчу башка киши болсо?.. (Эшик катуулап тыкылдайт.) Э, кемпир!.. Кайсы бурчка тыгылып калдың, кокуй?! Ачсаңчы! Ошол экен...

Кемпир (ваннадан). Эмне болуп кетти? Өзүң ача койбойсунбу, абышка. Мен киринип жатпаймынбы...

А б ы ш к а (ваннанын оозуна жакын барып, кемпирине күңкүлдөйт). Өзүң ач! Мына, мен жокмун... Жаттым мен!..

К е м п и р (ваннадан). Олдо кокуй ай!..

А б ы ш к а. Мен жокмун... (Ичкерги бөлмөгө кирип кетет.)

Кемпир халатын жамынып ваннадан чыгыш, эшикти, ачат, пошточу кыз кирет.

К ы э. Саламатсызбы, эне?

К е м п и р. Шүгүр...

К ы з. Эртең келе турган күнүм болучу. Бир күн эрте келип калдым.

Өткөн айдагыны эселеп... (Сумкасынан акча чыгарат.)

Кемпир. Ыракмат, кызым, көшөгөң көгөрсүн (кол коёт).

Кыз. Кош болуңуз.

Кемпир. Кош...

А б ы ш к а (ички бөлмөдөн башбагып). Кеттиби?..

К е м п и р (акчаны столго таштайт). Ме...:

А б ы ш к а. Эмне кылайын?

К е м п и р. Көрбөйсүңбү?

Абышка. Сен көрдүң го, болот да. (Кемпири чачын тарап, өрөт, ичкери бөлмөгө кирип кийинип чыгат. Абышка, ойлуу. Өзүнчө күңкүлдөйт.) Бул айдын да аягы болуп калдыбы? Бул күн кантет? Спутниктин канатына жармашып учуп калганбы?

К е м п и р (столго дасторкон жаят). Кел, абышка.

А б ы ш к а (сүйүнө). О, бешбармак даярдап койдүң беле, кемпирим?

Кемпир. Оокаттан башка эмне ишибиз бар экөөбүздүн?!

А б ы ш к а. Туура! Эмне калды бизге?! (Жей баш.-айт.)

Кемпир (кабагы бүркөө). Эшик тыкылдаса эле титирей турган болуп кеттиң. Эмне? Ошол пошточу кыз жан алгычыңбы сенни?!

Абышка. Жан алгычым болгондо жакшы болор эле го! Мындан көрө талма коңуздай тырп деп өлүп тынат элем. Ха-ха-ха...

К е м п и р (серванттан эки хрусталь рюмка, жарым ичилген бөтөлкө апкелип, столго коюп). Суугуң ашынып кеткен окшойт, абышка. Тамак менен спирттен биртке ууртачы. Сенден коркуп жүрөм. Доктур чакырайын десе такыр болбойсуң...

Абышка. Доктурдун кереги жок. Тамырыңды кармайт, көкүрөгүңдү тыншайт, жөтөл дейт, деминди тарт дейт, тилиңди сун дейт, түз кара дейт. Эң акыры каериң ооруйт деп сурайт. Эмнени айтсаң ошону жазып алып, таблетка ич деп коюп чыгып кетет. А көрө, куй, кемпир, алдагыңдан! Мендей пенсионердин эн жакын жолдошу, көңүл жубатары мына ушул болуп калган. И-и, сууну азырак кош, баса куй, кемлирим, өрттөп гана кетсин! (Рюмканы колуна алат.) Кана, дартка дабаа, илдетке шыбаа болсун!.. (Тартып жиберет.)

Кемпир (кемпири биртке ууртайт). Дагы биртке ичесиңби?

Абышка. Болду го. Карыган организм көтөрө албайт экен. Башка кылар иши жок, мендей пенсинерлердин кай бири ушуга кыныгып кетип, көп ичип, бир күнү ажалдан мурда тоңкоюп өлүп калып жатат! Мен сен үчүн жашай турайын...

Кемпир. Кудай жалгасын!..

Абышка (эргий). Эсиңдеби, кемпир? Кайраным, анда райондун жалгыз көчөсүн как жарып, жаздын үлбүрөгөн булутундай шайы көйнөк кийип, аккуудай каалгып жүрөр элең... Жанындан майда кызматчылардын аялдары үзүлчү эмес...

Кемпир. Мени аралаштырбай сүйлөй бер.

А б ы ш к а. Кечигип суранып калдың, кемпирим Ха-ха-ха!.. Ошол учурда “ишиңе аралаштырба” деп бир ооз айтсаң, мен да ошондо эсиме келер белем?! Анткен эмессиң. Өзүң келип аралашып калчусуң. Эми эскерип отурган чакта кантип аралаштырбай сүйлөй аласың?!

Кемпир. Койдумчу!

Абышка. Кичинекей көк базарды кыдырып, тааныштар жолукса асем баш ийкешип, бирин-эки сөз менен жай сурашып өтө берчүсүң. Эркеги, аялы дебей көргөндүн баары сени кадырлашчу. Бири менин мансабымдын кадыры, экинчи жагы, чынын айтыш керек, кайран кемпирим, өз көркүң!

К е м п и р. И, дагы эмнеси калды?

Абышка. Кечке утур мейманга, же башка бир сейилге кетчүбүз. Бир жолу, аты эсимде жок, бир лыпылдаган жигит бизди зыяпатка чакырды. Зыяпатта отурганда шагындан дагы бир гүлүң жаңы ачылган сыңары ансайын өңүңө чыгып, кызыл гүлкайырдай толукшуп кетчүсүң. Эки бетиң кызыл бөйрөк ак алма болуп, эки көзүн алдында турган шампандай кылгырып, ичтен кайнап, ар кимди ошол сонун көз караш менен сыйлап, бирок, алтыным, өз баркыңды унутпай асте кымыйып, кептер куштай керилип отурар элең. Бөтөн көз түгүл өзүм суктанчумун, өзүм мактанчумун...

Кемпир. О-о!.. (Байыркы жаштыгы азыр жүрагүн окылытып, шыңкылдап күлүп коёт.) Менин абышкам жазуучу болуп кетеби?!

Абышка. Зыяпат көңүлдүү болду. Бизге кошулуп райондун башка аттуу-баштуу кызматчылары бар болучу, жана дагы этекте чай куюп, ичкилик куюп

кишилер отурган эле. Бир убакта кептен кеп чыгып отуруп, ошол бизди сыйлап отурган жигиттин кызмат жайы жөнүндө сөз жүрүп кетти. Ошондо сен, убада берип алгансынбы, же ошол жерде эле оюңа келдиби, иши кылып: “Сизге өзүңүзгө ылайык орун даяр экен го? Эл агартуу бөлүмүнүн башчысынын столу ушул убакка дейре сизди күтүп турат дейт. Кай бир мага таасирдүү кишилердин оозунан кулагыбыз чалып калды. Ошондой болуп калгысы бардыр, уккан кулакка жазык жок!..” деп, асем жылмайып койдун. Тиги шылуун тамашага саптырган болуп, ийилип кулдук уруп келип, сенин аппак колунду кошколдоп алып сүйүп калды. Чынын айтсам, эгим дүр этип кыжырым келди. Шылуунду жаакка салып жибергени калдым. Көп ичинде өз баамды кемитпейин деп, өзүмдү өзүм араң токтоттум. Андай шылуундардын эки ийни жок болорун жакшы билчүмүн...

Кемпир. Ошол жигиттен көпкө дейре кара көрүп журдун го?!

Абышка. Билбейм! Бирок, жүрөгүмдө азыр да түпөйүл турат.

Кемпир (жаштык күлкүсүн сала). Отеллом!..

А б ы ш к а. Сага тасирлүү киши ким? Мен элем. Мен сени тиктедим. Кылгырган кой көзүң колунда турган шампандай тередеп чертип кайнап, эргип, сырдуу кылгырып турган экен. Багындым! Эртеси райкомдун секретары каршылык кылса да болбой, ошол шылуунду өзүм жетелеп барып эл агартуу бөлүмүнүн столуна отугузуп келдим. Ошентүүгө мажбур болдум. Сенин бир ооз сөзүңдү кыя алган жокмун, кадырыңды сактадым. А кудай урган мурда ар жерде теричи, магазинчи болуп иштеп, аягы сай таппай сайгактап жүргөн неме экен, агартуу ишине кылдай тиешеси жок неме экен. Тегерегинде кыжың-кужун сөз болду. “Эмне? Адамдын колунан келбеген иш болобу?! Энебизден түшкөндө эле баарын билип, авторучкени төшүбүзгө сайына түштүк беле, жолдоштор?!” деп жапырып таштадым. Ушундай кеңештерди ал кезден сен мага аз берчү эмессин э, кемпирим?

Кемпир (жактырбай). Эмне, зыян тартчу белең?..

Абышка. Зыян тартканымды билсем, сенин айтканыңды кылат белем.

К е м п и р. Атаны кокуй ай!..

Абышка. Ошол жылдагы кайра шайлоодо катуу сын угуп, партиялык иштен четтеп, чарба жетекчилигине өттүм. Өзүң билесин, райондун пахта

сепчү “Тегизчил” колхозуна мен раис болуп кеттим го.

Кемпир (жадап). Э, абышка. Дымыгып кеттик го, үйдө отура берип. Жүрчү көчөгө басып келели!..

Абышка (ордунан тура). А жүрү эмесе...

Бөлмө караңгы. Абышка сырт кийимин чечип, кире бериштеги кийим илгичке илет. “Их, тизем уюп калды. Көп басып койдук окшойт!..” деген күңкүлү угулат, Мейман. бөлмөдөгү дивандын үстүндө көк мышык жатат. Караңгыда эки көзү жашыл болуп күйүп турат. Кемпир эшиктен кирип: “Светти жандырсаң боло!” деген үнү чыгат. Жарык кылат. Килейген көк мышык дивандан жерге түшүп, керилип-чоюлуп мыёолойт, кемпирдин колун тиктейт,

А б ы ш к а. Карды ачыптыр. Бирдеме бер.

Кемпир. Өпкөмдү басып албайынчы, үф! –

Абышка (пижамасын кийип, диванга отура). Э, кемпир...

К е м п и р (ички бөлмөдөн). Ыя!

А б ы ш к а. Көңүлүм сынып калды..

К е м п и р (халат кийип чыгып). Эмне болуп?

Абышка. Көп эле киши жолукту. Бир дагы салам айтпайт да?

К е м п и р. Тааныбаса айтпайт да. Анын эмнеси бар экен!

Абышка. Таанып эле жүргөн кишилер... Жанагы базарда алма сатып отурган сары мурутту байкадыңбы? Мени алыстан таанып, акырын кымырылып көрмөксөн болуп, нары карап туруп алды.

К е м п и р. Ал ким эле?

А б ы ш к а (салкын күлө). Өзүнчө жомогу бар анын. Бир кезде бул дагы эки ийни жок деген шылуундардын бири болучу. Ошол “Тегизчил” колхозунун бригадири кылдым...

Кемпир. Менин кеңешим мененби?

А б ы ш к а. Жо, ал сапар өзүм тандап койдум. “Башка колхоздордон кошоктолуп баатыр чыгып жатат. Биз эмне, чыгарбайбызбы?!” деп ойлодум да, сыйпаласам ушул колума кире түштү. Колхоздун бардык күчүн, жер семирткичин, техникасын ошол бригадага бере баштадым. Бирин эки деп, жалкысын эгиз деп, башка бригадалардын ийгилигин буга кошо баштадым.

Кабарчыларга арак алып берип, газетага аябай мактата баштадым. Колхоздогу жүздөгөн кишилердин бетин жууп оозуна кирген шор татыган жан тери ошонуку делинди. Жүздөгөн кишилердин акылынын оту, демилгеси ошонун демилгеси болуп эсептелинди. Мээнет ээлери болсо макталмак тургай кара оокатына кепилдикке араң жарап, менин баатыр болмокчу бригадиримдин алдында өзүлөрүн күнөөкөр сезип, ийинин кысып бүжүрөп отуруп калышты.

Кемпир. Ким эле аты өлүгүндү көрөйүндүн? И, Маматкул!.. Күнүгө кечинде куржунун көтөрүп келип эле: “Мени баатыр кыл, айланайын аксакал!..” деп, аракка мас болуп ыйлап отурчу эле го!.. И-и?

Абышка. Так ошол? Миндин эмгегин бирге ыйгарып, аны талтаңдатып эрке бала кылып койсоң, о, аны аралашпаган эл билбейт, ал эми акылы, тери кетип жаткан элдин ниети бузулат экен. Бери карап күлгөн болуп, нары карап түндөй түнөрүп, алардын асыл эмгектен кызыкчылыгы кетет экен. Эсимде, бир жолу Маматкулдун бригадасына барып жыйналыш өткөрдүм. Келүүдөгү максатымды акырын гана түшүндүрүп коюп, билмексен болуп отуруп калдым. Жанымда райкомдон келген өкүл кошо отурат. Маматкул бригадасы жөнүндө оозуна канча кирсе ошончо мактанып, айтып, тоокчо какылдады. “Былтыркыга салыштырганда быйыл милдеттенмени биз эки эсе көтөрүп алабыз!” деп желигип кетти. Мен көкүрөгүмдү керип акырын алакан чапкан болуп калдым. Бул менин колдоом болучу. Мени көрүп президиумда отурган башка активдер шашылып кол чаап калышты. Бир убакта отурган элдин арасынан узун бойлуу, какчыйган арык кара киши ордуна акырын турду. Муну ант урган Маматкул сүрөөн үчүн даярдап койгон экен го деп сөз бердим. Тиги муактанып, улам мен жакка алаңдап каранып: “Техника али жетишсиз. Адам күчү аз. Элге оорчулук келип калат го. Раис аке, сизге айтып коюш керек, райкомдун өкүлүнүн алдында, былтыркы милдеттенмени кайра алып, бардык мүмкүнчүлүктү жумшап, жакшы иштеп, бирок чын эсеп менен толтуруп алсак жакшы болбойбу?!” деп сүйлөдү. Отурган эл дуулдап коштоп кетти. А менин Маматкулум ачуудан капкара болуп: “Бузуку! Чык!” деп кыйкырды. Тиги бетин тыржыйытып мени кайгылуу тиктеди. “Адилеттик кайда? Өкмөт барбы акыры?” деди. Кебетеси менден жардам күткөндөн эле. О, текебер башым. “Өкмөт менен партия жок деп турасыңбы?” деп, кайра мен ушинтип сурапмын.

Шердене түшкөн Маматкул ага ок болуп, атылды: “Өкмөт?! Таанып ал! Мен өкмөт бул жерде!” деп атырылды.

Кемпир. Кутурган экен!

Абышка. Уккандырсың? Кайсы бир жылы көргөзмөнүн бир букасы өтө семирген соң, элирип кетип, жумуртка берип баккан ээсин дубалга жапшыра сүзүптүр. Ошол сыяктуу болду...

Кемпир. Экөөбүндун тең бетинер жок экен!

Абышка. Бет го болгон дечи, бирок, карайып кеткен экен. “Бул дүйнөдө үч нерсе туруксуз; булуттун көлөксү, жалган даңк, катындын сүйүүсү” деген экен бир акылман. Чын экен...

Кемпир (күлө). Баары эле чын бекен?

Абышка. Үчүнчүсүн аныктай албадым, чиркин! (Күлүшөт.) Көп өтпөй болгон окуя райкомго белгилүү болду. Текшерүү чыкты. Маматкулдун бүт жалганы чубалып партиядан айдалды, өзүң билесиң, мага катуу сөгүш жазылды. Мына, ошол караң өчкөн Маматкул бүгүн базарда куйкалагандай сары мурут коюп алып алма сатып отурат. Ушул дагы мени менен саламдашкысы келбейт!..

Кемпир. Илгеркисине беткат болуп калган го?..

А б ы ш к а. Э-э, кеп -анда да эмес!

Кемпир ашканасына кирип кетет. Табак кылдырайт. Кечки оокатын асып жаткандай. Абышка диванга чыканактап ойго батат.

К е м п и р. Тоок сорпо жасайын, абышка салып койдум.

Абышка. Түзүк! Карыганда кадыр көрсөтмөк болдуң, кемпирим.

Кемпир. Сенден башка эмнем бар, көзүңдү карап эле калдым.

Абышка. Карабаганда кантесиң? Ар убак өз мааниси менен. Карыганда эрди-катын бир тууган болуп калат дейт. Көнүл иштеринин кызыгы кетип, ошону менен сагыныч, таарыныч өзүнөн-өзү ташталып, бир тугандарча гана сыйлашуу калат турбайбы?! Деги кийинки учурда тамакты жакшы жасай турган болуп кеттиң, чынын айтыш керек.

Кемпир. Экөөбүз тең акылыбызга эми келбедикпи?

Абышка. Тамаша кыласың. Бирок, чыны да ушул.

К е м п и р. Окумуштуудан бетер ойчул болуп... Карачы, абышка

көзүндүн алды кабарчыктап, ирең боз чүпүрөк болуп калды. Кудай жалгагыр, сага көп ойлонууга болбойт. Тынч уктап жүрсөңчү эми?!

Абышкз. Хе-хе! Өз убагында ойлонбой, кызматымдын бийик атына корстон болуп, деңкейип басып жүргөн күндөрүмдүн эсесин чыгарып, ошонун өчүн алып жатам. О, кайран чоң кызматчы! Кызматынан келип, пижамасын чаарала кылып кийип, анан жолборстой компое диванга чыканактап, болсо колунда газета болуп, болбосо бопоросту салаасына кыстарып коюп, дүгдүйүп жатчу эле. Ха-ха! Элестетип көрчү, кемпирим?

Кемпир. Элестетип эмне кылам? Көргөн жок белем?!

Абышка. Мына эми тамактан башка жообуз жок. Тамактан башка кубанычыбыз да жок. Ыя, кемпирим, өмүрүбүздүн аягына дейре ушинтебиз го эми?..

Кемпир. Кантебиз анан?! Дагы эмне ооруу малдай ыңкыйып отуруп калдың? Эми эмнесине баш оорутасың?!

А б ы ш к а. Быйыл канча жыл болду пенсияга чыкканыма?..

К е м п и р. Беш жыл болду. Контузияңа шылтоолошуп, эрте чыгарып салышпадыбы?!

Абышка. О-о! Көп чыдаган экем. Беш жыл! Мага өтө оор жылдар ушул болду. Оор эмей, ыя, кемпир, беш жылдан бери биздин үйгө пошточу кыздан башка бир жан катташпаса, көчөдө басып турсаң бир жан кайрылып келип учурашып койбосо?..

К е м п и р . Болдучу эми, айланайын?!

А б ы ш к а (телмирип бет алдын тиктеген калыбында). Ох, кемпир ай... мен киши менен кол кысышып учурашканды сагындым! Бизди эч ким тиктебейт, биз менен эч кимдин иши жок. Ыя, башка жактан жаңы келдик беле? Биздин деле өмүрүбүз ушул жерде өттү эле го?! Турмуш бизсиз деле дуулдап жүрүп жатат. Адамдар бизсиз деле тирилик өткөрүп жүрүшөт. Бир адам биздин жардамыбызга муктаж эмес. Бул эмнеси? Же атайылап билмексен, көрмөксөн болушабы?

Кемпир (көз жашын көлдөтүп). Мен кайдан билейин?!

Абышка. Мен эми билдим! Ушунча болуп, бирөөгө даана жакшылык да кылбапмын, жалпы элдин эсинде калаарлык жумуш бүтөбөпмүн!

Кемпир. Карачы, колуң титиреп... нервинди бүт бузуп ала турган болдуң... Э, абышка, айылга кетели, тууган элдин четине бааралы.

Абышка (күрсүнө). Пенсияга чыгар жылы жыйында барганыбыз эсиңдеби? Бир кезде менин атымды тизгиндеп аткаруудан корунган бирөө, сакал күтүп карып алыптыр, айыл кадырлайт экен, мага теңтушсунуп: “И? Чондугундун пайдасын да көрсөтпөдүң. Мына, карып да калыпсың. Жок дегенде айылга мончо салдырып бер-бедин, мына эми экөөбүз киринип, жонубузду жышышып турат элек!” деп кажынат. Ушундай сөздү угуп кантип жүрө аласың?! (Улутунат.) Мына, менин ооруум, кемпи-рим!.. Кайсы мейнетим үчүн айына бир тутам акча алам?! Эшик тыкылдаган сайын жан алгычым келгендей заарканганым ошол...

Күндүн көзү чыккан кез. Бөлмө жарык, таза. Абышка ваннадан жуунуп чыгат. Бутунда тапочка. Майкеси жок, колунда түктүү ак сүлгү. Диванга барып отурат.

А б ы ш к а. Э, кемпир...

Кемпир (ашкана жактан). Ыя, тамак даярдап атам, абышка!..

А б ы ш к а. Мени бакмай болдуң го!.. (Кемпир алжапкыч тартынган, бери чыгып келет.) Бакмай болдуң го...

Кемпир. Сенден башка эмнем бар, абышкам ай?!

А б ы ш к а. Менин да сенден башка эч кимим жок, кемпир жан! Терезенин шторун тартып койчу. (Кемпир шторду тартып, терезени да ачат.) И-и, ошентчи... Карачы, күндүн нурун!.. Бөлмөдөгү суз көлөкө нурдан коркуп селт этип жыйрыла түшкөндөй болду. Кубанычы ааламга сыйбайт, дайыма жайнап күлүп, дайыма кас-кас турган баладай жаркылдайт. Тирүүлүктүн күлкүсү, жан азыгы нур. Ой кемпир, карачы күндүн нуру уулубузду сүрөтүнө жайылып түштү... Карачы!..

Кемпир (абышкасын нестейе карап). Эмне деп жатасың дагы?! Кайдагы уулубуз?! Ийе, жөн эле сүрөттү...

А б ы ш к а. Сүрөт да болсо... Карачы, алтын нур баланын сары чачына сиңип, коңур тартып боёлуп калды. Ыя, эки бети тамылжыгансып, ууртундагы күлкүсү ого бетер кубанычтуу болуп кетти. Садаган болоюн, оюнчук коёндун кулагынан бек кармап, бизге карап талпынып турат. Ыя, кемпир, сага ошонлой

сезилеби, кай тарабына өтсөм да мени ээрчип тиктей бергенсийт. Күлүп, талпынып, “мени эшикке жетелей чык” дегенсип сезилип кетет. Аталап чулдурап үн салгандай болул кулагыма угулат... Мен ошону кадыресе тыншайм, кадыресе жүрөгүм дүкүлдөп, кайрылып токтой калам... (Кемпирин карай) Карачы күлүшүн, бакырайган көздөрүн... (Эңилип кемпиринин жанына келет.) Ие!.. Ыйлап отурасыңбы?!

К е м п и р. Айта бер, айтылчу сөз эле!.. (Солуктайт.)

А б ы ш к а. Койдум, кагылайын кемпирим, койдум сага оор келсе?!

К е м п и р. Койбой эле айта бер, мынча баштап калдың. Сен таш боор кишисин, өзүңдү аябаган соң мени аямак белең?!

А б ы ш к а. Бул сүрөттүн биздин үйдө турганына көп болду го. Качантан бери? Беш-алты жылдан бери... “Огонёк” журналынан кыркып алып өзүң илип койгонсуң. Мына, ошол күндөн бери сен мага айтпайсың, мен сага айтпайм, экөөбүздүн тең көзүбүз ушул сүрөттө. Жалгыздап келип көп тиктейбиз. Эмне үчүн?... Ыя кемпир, сүрөт да болсо баласынып калдык!.. Эмне кылабыз, тагдырыбыз ушул экен, ичине саман тыккан тулупту торпогум деп мөөрөп күндө келген байкуш уй сынары болуп отурабыз! Кой, шолоктобо эми. Көзгө жаш алуу боштуктун белгиси.

К е м п и р (көз жашын сүртө). Сүйлөй бер!.. Акыры сүйлөнө турган сөз эле...

Абышка. Бала?! Экөбүз, кемпирим, бала жытын билбей кеттик, бала кубанчын сезбей кеттик. Балабыз болсо ушул аңгыраган үй кептерканадай бапырап, жандуу болуп турбас беле?! Мына бизге киши келбесе да, балабыздын теңтуштары кирип-чыгып, ошолор аркылуу тирүү турмуш менен байланышыбыз үзүлбөйт эле. Мына, отурабыз. Баласы жок киши тайгак жолдо колунда таягы жок бараткан карыдай болот экен. Таяктын кадыры карыганда билинет тура... Кантели, айыбыбыз өзүбүздө, өкүнүчүбүз ичибизде...

К е м п и р. Мен айыптуумун...

А б ы ш к а. Актай албайм. Ырас, сулуу элең, жаш элең. Мүчөм бузулуп калат дедиң. Жаштайымда төрөсөм жөжө баскан тооктой күйпүл болуп калам дедиң. Жашырын бүбү кемпирге барып, чөп кайнаттырып ичип, мына ошол бойдон төрөттөн калдың... Карачы, жаштык, сулуулук түбөлүктүү эмес экен.

Же карыбай коё албадың. Карыдың. Карыганда да, карачы, эки далың томпоюп, шыйрактарыңдан көк тарамыш чыгып, жүнүн жулуп муздаткычка таштап койгон тооктун кейпиндей болуп, бопбоз болуп карыдың! Же жалган айтамбы? Э, кемпир ай!.. Коомдук иште болсо тигинтип, үй ичибизде минтип жаңылып, карачы эми, бул жаркын дүйнөгө же атыбыз, же изибиз калбай өтүп кетип баратабыз...

Кемпир (уңулдап). О, жараткан!... Бул эмне деген кордук?!

Абышка. Жаратканга налыба, кемпир. Акың жок. Жараткан сенден эчтемесин аяган эмес. Сен өзүңө наалы. Болду, өзүң айткандай акыры сүйлөнчү сөз эле, сүйлөнүп кетти. Көзүңдүн жашын сүртүп ташта. Башыңды көтөр. Кантебиз, көтөрөбүз го?!.

Кемпир (абышкасынын мойнун кучактай). Бала багып алалы...

Абышка. Бу байкерчилик заманда ким берет баласын бизге?!.

Кемпир (шолоктой). Абышка садагаң болоюн, аял ал!.. Мен тамырыңды үзгөндөй болбоюн...

А б ы ш к а (кайгылуу күлүп ордуна тура). Же жаштык кубатым болбосо, же даңкым болбосо, же акчам болбосо! Ушул үч нерсенин бири менен жаш аялды тойгузуу керек го?

Кемпир. А тиги, атың өчкүр ким эле, Акбай чолок деле жаш аял алып алды го?!.

А б ы ш К а. Анын көргөн күнүн ит көрсүн! “Сен дагы эркексиңби?” деп куруган чолоктун эки көзүн чекчейтип туруп, үйүнө көчөдөн жигит ээрчитип келет экен жаш катыны. Бирдеме десе колунан өзүнүн таягын сууруп алып, өзүн уруп эшикке чыгарып жиберет экен Ха-ха-ха!..

Ке м п и р. Ий, өлүгүңдү көрөйүңдү... айтпачы...

Абышка. “Эмне үчүн тийген?” деп сурабайсыңбы? Акбай чолокту бүгүн өлөт, эртең өлөт деп, өлүп калса квартирасың алып калыш үчүн тийген...

Абышка пижамачан, көз айнек тартынып, газета карап креслодо олтурат. Килейген көк мышык диванда бөгүп үргүлөөдө. Эшик тыкылдайт. Абышка эшик жакты бир тиктеп алып, газетаны кармаган бойдон ичкери бөлмөгө кирип кетет. Эшик дагы тыкылдайт. Кемпир ашканадан чыгып, бирдеме чайнап, ошол бойдон барып эшикти ачат.

Кыз. Саламатсызбы, эне?

Кемпир. Шүгүр, кел, кызым.

К ы з. Мына акчаңыз. Бу жерге кол коюң... (кемпир кол коёт.) Агай түзүк болуп калдыбы?

К е м п и р. Шүгүр... Атың ким, кызым?

К ы з. Айгүл...

Кемпир. Сүйлөшүп жүргөн жигитиң барбы, айдай кызым? (Кыз жылмайып туруп, үнсүз баш ийкейт.) Бактылуу бол, көп балалуу бол!..

К ы з. Көп балалуу модадан чыгып калды дешет го?

Кемпир (көзүн чоң ачып чоочуй). Ким айтып жүрөт?! (Башын чайкайт.) Ким айтса да бекер айтыптыр!. “Балалуу үй базар, баласыз үй мазар” деген чын экен го, чиркин...

К ы з (уялыңкы). Жигитим...

К е м п и р. Э-эй, кагылайын... (шыбырай, акырын) тийбе андайга... андай киши бапа кылбайт...

К ы з. Кош болуңуз, эне.

К е м п и р. Кош, айдай кызым. (Акчаны столдун үс-түнө таштайт. Ичкертен абышка чыгып келет, Эшик кайра тыкылдайт. Экөбү тең тыңшай калышат). Кайра келди окшойт.

Абышка (апкаарый). Жо!.. Бул башка бирөө... , (Эшик акырын тыкылдайт.) Тыкылдатышы башка!.. (Эшикке учуп жетип ачат. Чоочун жигит кирет.) Кел, кел, жигит!.. Кел...

Чоочун жигит абышканы имерип тиктейт. Кемпир кабатырлана бери басат.

Кемпир. И, эмне ишиниз бар эле? Отуруңуз...

Чоочун жигит дивандын четине коомай отурат. Үй ичин айланта бир карайт. Абышка да, кемпир да аны аңкайып чоочуп тиктешет, оозунан эмне чыгарын күтүшөт,

Жигит. Кечирип коюңуз, мен бир жумуш менен...

А б ы ш к а. И, айта бер, чырагым?

Жигит (улутуна). Каным деген ким эле? Эсиңизде барбы?

Абышка. Каным?.. (Ой баса түшөт).

К е м п и р. Кайсы Каным? (Абышкасын суроолуу тиктейт.) Ким ал?..
(Жигитке карап, башын чайкайт.) Биз андайды билбейбиз.

А б ы ш к а. И... Ал качан өлгөн!..

Жигит. Сүрөтү калган экен сизде. Ошол сүрөтү керек эле...

Абышка (жигитти ичтен чоочуп тиктейт). Эмне кыласың?

Ж и г и т. Издеген соң кереги барго?!

Кемпир (туталана). Барбы ошондой сүрөт бизде? Бар болсо “бар”
дебейсиңби, абышка, жылаандай арбашпай э?! Чын эле, кереги болгонунан
издеп жүргөндүр да?!

Абышка (чарчагандай шылкыят). Жүргөн болуш керек эле бир жерде...

К е м п и р. Мен билбеген ал кандай сүрөт?

А б ы ш к а. Билесиң. Бул ким деп такыгансың! “Эски бир жолдоштун
карындашынын сүрөтү” дебедим беле? Ошол...

Кемпир (ордунан турат). Эй кокуй... Качаңкы! Тытылып эле кетпесе...
(Шкафтын түпкү суурмаларын чаңытып аңтара баштайт.) Ушул үйдө эле болсо
табам...

Абышка да чоочун жигит да үмүт менен карап калышат. Өзүнчө нары
карап күңкүлдөп, көпкө күймөнүп жатып, бир убакта кемпир эски папке
апкелет. Фото-сурөттөр көп.

Иретсиз, кымкуут, альбомдун ар бетинде топтолуп, сынып, бүктөлүп
калган. Чоочун жигит бирден алып карай баштайт. Кемпир сүрөттөргө эңилип
көз салып турат. Жигит эки сыйра аңтарат, нарктуудай көрүнгөн, өңү да түзүк,
бир аз улгая тарткан аялдын сүрөтүн бир нече жолу колуна алып карайт.
“Ушул бекен?..” деген ойго кабылгансыйт.

Кемпир. Ал менин ыраматылык апам.

Жигит (чоочуп кеткендей сүрөттү таштап жиберет). И, издеп жатам!..

А б ы ш к а. Жок бекен?

К е м п и р. Мына бу эмеспи? (Баятан бери жигиттин көз алдында эле
жаткан сүрөттү көрсөтөт.)

Жигит сүрөттү колуна алат. Жанына тушкөн кишиси кесилип салынган
жарты сүрөт. Саргарып эскирип кеткен. Ак шайы оромол салынган, алдына
өрүлгөн чачы беш көкүл, кабагынан саал санаркоо сезилген кыз түшкөн. “Бу

кемпир мени мазактап жатат. Мында жок экен...” деген кыязда өйдө карай албай, кабагы бүркөлүп, ал сүрөттү да көп сүрөттүн үстүнө таштайт. БИндыны өчө түшөт.

К е м п и р. Өзүң тааныбайт окшойсуң, садага?

Ж и г и т (кемпирге таң калып, же ишенерин, же ишенбесин билбей). Ушубу?..

К е м п и р. Э, абышка! Ушубу?

Абышка (жүрөгү ооруп жаткандай кабагы бүркөлө кыя тиктеп). Ошол... (Өзунчө баш ийкегилейт.)

Ж и г и т. (сүрөттү кайра алып,- кайра тиктеп, өзүнүн көзүндө, эсинде калган Канымдын өңүн, түспөлүн издейт. Мында толукшуган беш көкүл кыз отурат. Ал Каным байкуш турмуштан эрте тотуккан, улгайган, мээримдүү, жүдөө эмес беле?! Ойлуу ултунат). Кереги деле жоктур сиздерге? Же... мен фотографика көчүртүп алып, кайра берсем болобу?..

Кемпир. Эмнеге кереги тиймек эле?! Ала бер, садага.

А б ы ш к а (жигиттин колунан сүрөттү алып коюп, жүрөгүнүн үстүн укалай, саал демиге). И? Эми жөнүндү айт, иничек. Андан соң сүрөт сеники...

Жигит (томсоро). Сизге менин жөнүмдун кереги жок да?..

А б ы ш к а. Эмне үчүн кереги жок? Бул сүрөттү ким алып кеткенин билип калышыбыз керекпи, жок дегенде?! Атың ким?

Жигит (кубарып, өчөшө). И, билбейсизби менин атымды?! Эсиңизде жок болсо, ошол жок бойдон калсын...

Абышка. БИя?! (Буулгандай мукактанат, колунан сүрөт түшүп кетет). БИя?..

Жигит сүрөттү жерден алып, унчукпай чыга жөнөйт. Эки колун тең сунуп, абышка бирдеме деп токтотмокчу болот. Жигит артын карабай чыгып кетет. Абышка өңү өчүп, дагы жүрөгүнүн тушун мыкчый сендиректеп, дивандын четин таянат. Кемпири жетип сүйөйт...

IV

Эсен үчүн энесинин сүрөтү табылганы чон олжо болду. Же өңүн эсине

жашы сактай албай, же медеp тутунуп карай жүргөнгө сүрөтү калбай, атасын го көптүн катарында согушта жок болду деп жүргөн, кийин улам эс тарткан сайын, ата-эне баркын жете түшүнө баштаган кезде өзгөчө билинип, энеден туулбаган сыяктуу, бул жаркыраган дүйнөдө эч ыйыгы жок сыяктуу таянчыксыз тамырсыз сезип, куса болуп жүргөн болучу.

Жайлоодон бери жөнөгөн күнү Кадыркул узатып баскан. Эсен: “Эне-атамы көргөн экенсиз, жакын санашып жүргөн экенсиңер, ава, эсиңизде барбы, сүрөттөрү калган жок беле?” деп сураган эле. Кадыркул ошол учурда көңүлүндө катылган бирдемеге барып тийгендей токтолуп, “айтсамбы, айтпасамбы” деп, ою эки анжы болуп, тиги баланын сабыркаганын түшүнө: “Аттиң ай, ооз барбайт. Эми, Эсен-тай, уккан эмес экенсиң, айтсам сага катуу тиер, айтпасам болбос, сенин атаң Курманов Жайнак тирүү, азыр Фрунзенин өзүндө дейт, пенсияга чыккан дейт...” деген Кадыркул. Эсен нес боло түшкөн. “Каным байкуштун сүрөтү бар болучу, өз көзүм менен көргөм, Жайнак аскерге кеткенде ала кеткенин да билем, бир табылса ошол Жайнактан табылат. Ким билет, андан бери көп суу агып кетти, адамдын пейли миң өзгөрдү го, чиркин, сакталбай калышы да ыктымал. Кара кагаз келгени чын, согушта намыс болгон экен деген элек, кийин кызматчы болуп аты чыкканда билдик. Эмне үчүн бул жакка кайрылбай кеткени белгисиз. Эми, сурап калдың сүрөт үчүн, чыгып кетти оозуман, Эсен-тай, калганын өзүң бил. Бизге анын өлүсү, тириси бирдей...” деген Кадыркул. Эсен үнсүз гана башын ийкегенге араң жараган эле.

Мына эми: “Укпай, көрбөй кала берсем болмок экен, мен үчүн качанкы өлгөн киши эле го?! деп, касырет тартты Эсен. Ырас, “Кайран атам! Мекенге атылган окко көкүрөгүн тосуп, эл үчүн, мен үчүн курман болгон!” деп, эстеген сайын жүрөгү жылып, мактаныч да кылып жүрө бермек. Бир аз мундуу, өксүктүү тартып, балалык сезими жаралуу бойдон, назик бойдон сакталмак. Эми мунун баары кыйрады, көз алдында, балалык кыялында жүргөн ак ниет, баатыр атанын элеси заматта ташка чабылган айнектей быркырап жатып калды. Жүрөгүнө таарыныч, шек, ызалык кирди. Ата-энесинен, туугандарынан кечип, бир Жайнак деп этегин кармаган, ээрчиген боз тайлактаы баёо келинге да, жерде жаткан жумуртка сыяктуу томолонуп чарасыз жаткан наристеге да имерилбей кеткен ташбоор, жүзүкара адамдын кебетеси көз алдына пайда

болду.

Эсен детдомго өткөрүлгөн биринчи күнүн эстеди. Ал топураган көп балдардын арасында эки ийнин да кысып, кирбийип, карыш баса албай корунуп, же апасы, же бул жерге алып келип таштаган (адамдын атын билер кези боло элек эмеспи) авасы жолдон кайрылып келип, шоп деп чыга кала тургансып, колунан жетелеп алып кетчүдөй, эч үмүтү үзүлбөй жаш толгон эки карагат көзү телмирип, эки жагын тымызын каранып шөптүрөп турат. Кечки тамакка отургузушкан. Эсен алдыга коюлган тамакка колун суна албай, тиги шапырата тамак ашап, кужулдашып, бири ыйлап, бири каткырып жаткан балдарды тиктей да албай, жүрөгү титиреп коркуп, өзү быкыраган бир тажаалдардын дүйнөсүнө түшүп калгандай бүрүшөт.

И, жаңы бала, же тамагыңды, - деди дежур аял жанына келип эңилип. Эсен аны сайын ийнин кысып, кирпичи сыяктуу жыйрылды. Дагы бир жолу:

Элден калдың, же, садага, тамагыңды!., - деп эскертти да, дежур аял өзүнчө “Эчтеме эмес, жаңы го, корунуп жатпайбы. Саалде талашып жейт, тойбой калса тартып жейт. Э, курсак деген көп нерсеге үйрөтөт али, балам, сени?!” деп, нары кыдырып басты.

Көп бала тамактан кийин тышка дүргүп жөнөштү. Эсен үңкүйүп отурган боңдон калган эле. “Жаңы бала кандай?” деген үн угулду. “Тамагын жебей отурат” деп жооп берди дежур аял.

Эртең мененки орус аял Елена Васильевна эшиктен кирип:

- Ну, Эсенчик, - деп жанына отуруп, башынан сылады, - эмне болду, тамагыңды жебейсиңби?

Эсен өйдө карай алган жок, жооп да бере алган жок, бу-уу” деп, акырын өксөп ыйлап жиберди. Жылуу сөз, бешенесинен сылаган энелик мээрим, кам көрүү баланын жаралуу көңүлүн эреркетти.

- Ну-у, чоң эле жигит да ыйлайбы?! - деп, жубатты Елена Васильевна. - Ке, Эсенчик, экөөбүз тамак жейличи...

Ал көңүлү өксүк баланын көңүлүн көтөрүп, өзү кошо отуруп тамак жешкен болуп, жегизип алып, колунан жетелеп тышка чыкты. Балдарды аралатып ойнотту. Төөнүн сүрөтүн көргөзүп алаксытты,

Ошол күнү Елена Васильевна тунгө дежурлук кылды.

Балдардын баарын төшөгүнө жаткырып, ыйлаганын сооротуп, чырылдашканын тыйып басып жүргөн. Эсен кабагын чүрүштүрүп ойлонуп жатат. “Апасын ойлонуп жатат!..” деп болжоду Елена Васильевна. Жанына келип, кымтылап:

- И, уктай гой, Эсенчик... - деп, мандайынан сылады. Эсен улутунуп онтоп койду.

Елена Васильевна мындай басары менен, жанаша жаткан элөөрек сары бала Эсенге муштумун төшөгүнөн акырын чыгарып “урам!” дегенди түшүндүрүп оозун чормойтту. Эсен эчтеме дебей, жүрөгү бүкүлдөп көзүн ала качты. Ошол учурда чон бөлмөнүн нары бурчунан:

- Уруп жатат! - деп, бала ыйлады. Елена Васильевна барып күңкүлдөп мунайым сүйлөп, бирин сооротуп, бирин жемелеп тыйды. “И, мени да урат экен го?!” деп, Эсен төшөгүн чүмкөндү. Ошентип жатып, тердеп, камыгып, бир убакта мемиреп уктап кетти.

Түн жарымы болуп калган чак эле. Елена Васильевна оозгу бөлмөдө бүлбүлдөгөн кара чырактын жанында үргүлөп отурган. Ичкертен баланын чаңырыгы чыгып, Елена Васильевна ордуна ыргып жөнөдү. Эсен экен!. Элirme кармагандай эки көзү чакчайып, калтырап, эки жакты алаңдап каранып:

Апа-а!.. - деп бакырды. Елена Васильевна жетип кучактай:

Э, Эсенчик, Эсенчик.. эмне болду ыя?.. - деп күңкүлдөдү. - Карачы, балдар уктап жатышпайбы, акырын, Эсенчик, балдар ойгонуп кетет. Эмне болду, садага? Эмне болду?.. Жата гой...

Апам!.. - деп ыйлады. Эсен. Башка эчтеме айта алган жок “Апам!”.. деп солуктады.

Ну, Эсенчик, - деп мукактана түштү Елена Васильевна, - мен турам го, мен эми сага апа болом да, садага?!. Ыя? Кой, ыйлабачы, Эсенчик!..

“Апасы түшүнө кирген окшойт. Ой, байкуш ай!..” деп, ичинен боору ачыды. “Мен эми сага апа болом...” деген сөзүн кайта ойлонуп, ошол замат аргасыздан ашыкча дагы бир жүктү, оор милдетти мойнуна алганын сизди. Ыя, жаш баланын, болгондо да көкүрөгүндө дарты бар баланын көңүлүн кантип алдайсың?! Кантип жалган айта аласың?! Елена Васильевна Эсенди өйдө алды.

Эсен солуктап мойнуна жабышты.

- Жүр эмесе, Эсенчик, экөөбүз жатабыз, - деп Елена Васильевна аны оозгу бөлмөдегү дежурканага керебетке алып келди. Ошол учурда балага көңүл, бир аз мээрим керек болучу. Эсен ыйлаганын токтотуп, улутунуп, Елена Васильевнанын койнуна башын катты. Елена Васильевнанын да жүрөгү жибий түштү. Жанына алып жатты да, башынан тырмалап сылап, бооруна кыса-кыса: “Эсенчик! Эсенчик!..” деп эркелетти. Бала аны сайын боюн таштап ыктап, көкүрөгүн мышыктын баласындай жыттап, көөшүп кетти.

Ошондон тартып Елена Васильевна күндөн-күнгө балага үйүр алып, көңүлү түшүп, башка балдардан өзгөчө карай баштады. “Начар экен бала, ирденсин” деп болжоду. Бөлөк жакта жүргөнүндө да Эсен кылт деп оюна түшө бере турган болду. Эсен дайыма жолун карайт. Те алыстан көрүнсө алдынан чуркап чыгат. Елена Васильевна эми боору ачып эмес, астейдил сүйүнүп, жерден көтөрүп алып: “О, менин Эсенчигим!..” деп, бооруна басып, бетинен сүйөт. Бала ого бетер мойнуна кош колдоп жабышат, “апа” деп эркелейт. Елена Васильевна эне мээри төгүлө: “Менин уулум, Эсенчигим!..” деп, чөнтөгүнөн конфет алып берип, колунан тойпондотуп жетелечү.

Мына ушинтип, Эсен жетимканага келгени Елена Васильевнанын көз алдында эс тартты. Эсен эне санап, а Елена Васильевна кадимкидей чын жүрөктөн баласынып имерилип калды. Жалгыз бой эле, дем алыш күндөрү өзү менен кошо ала кетип, ойнотуп, кечинде алып да калчу. Эсен кыргыз классынан онунчуну жакшы бүттү.

Онунчу класстын коштошуу кечесинде:

- Эсенчик! Университетке өтөсүңбү? Филология факультетинин орусча бөлүмүнө өт, тилими алып, Эсенчик. Келечегине жакшы, ой жүгүртүү мүмкүнчүлүгүң байыйт, көз алдында өзүнчө бир кең, ажайып дүйнө ачылат сен үчүн. Өз тилиңди сенден эч ким тартып албайт, ал түбөлүк өзүңкү. Эки тилди тең сүйлөп ала турган болсоң өз элиң үчүн да өтө баалуу адам болуп каласың, Эсенчик! - деп акыл айтты.

Ошол эле жылы Эсен Кыргыз Мамлекеттик университетинин филология факультетине экзамен тапшырып, орусча бөлүмүнө кабыл алынды. Тыякта жетимканада болуп, Елена Васильевнанын шарапаты менен Эсен орусча

кадимкидей суйлөп, өз оюн башынан эле жакшы түшүндүрө алчу. Окууну эч кыйналышсыз, бат эле өздөштүрүп, башка студенттерге теңелип кетти. Программадан тышкары керектүү материалдарды китепканалардан өз бетинче издеп, сейилдөө, кыз жандоо, жаркырап кийинүү дегендин барын унутуп, билим кызыгына түштү. А орустун тарыхы, маданияты чалкыган мухит сыяктуу улам нарылаган сайын тереңдеп, жээги көрүнбөй кеңиди. Бири мамлекеттин бекемдеп, бири адеп-ахлагын тактап, бири адабиятын, музыкасын жаратып, маданиятын калыптап, орустун оор жүгүн миң жылдап мойнуна көтөрүп келген азамат уулдарына астейдил таң калды. Орустагы теңчил, досчул, демократ мүнөзгө ыраазы болду. Эсен университеттин толук курсун да жакшы бүтүп чыкты.

Мына, орус тилинен кыргыз мектептерине сабак берип, Ысык-Көлдө, Нарында иштеп келип, акыры туулган жерин эңсеп, эч качан эсинен чыгара албаган, эскирген сайын арман ыр сыяктуу көңүлгө терең бата берген эне кадыры аны жипсиз байлап өзүнө тартып, өзү издеп, “Тоолук” орто мектебине барган болучу.

Эсен “бул дүйнөнүн жакшы адамы жок эмес” деген орус макалын эсине алып, “биз дагы өлбөй чоңоюп, алтын аяктан суу ичмей болдук го?!” деп, Жайнакка болгон кеги артыла түштү.

V

...Шаар абдан өсүп кеткен экен, бир кезде бул жер шаардын чети деп саналчу, жолунун чаңы бырыксып жатчу, жаңы түшкөн төрт кабат үйлөрдүн арасына ар түркүн жаш көчөт тигилип, абжала албай, ар жерде эрбейип турчу, мына эми дүпүйгөн бак, арасы аллея, гүл жыттанат, шаардын чети тоого барып такалып, бул аймак ортосу болуп калган...

Эсен төрт кабат үйдүн алдына келип, эки жакты чоочуркай карап, жай басып токтолду. “Жаңылып калбадым бекен?..” деген күдүк ой келди. Ал төртүнчү кабатка чыкты да, төрт эшиктин экинчисинин коңгуроосун шыңгыратты. Ичкертен тырп-тырп баскан шарпа угулду. Эсендин көз алдына бир убакта кокустан жолугушкан келиндин үрөйү келди. Шырык деп эшик

ачылып, каржайган узун бойлуу, бетинде одурайган чаары бар, эки көзү бозомтук, мурду үшүк помидор сыяктанып кызгылт көгүш тартып, кеткен, көгала чачтуу киши көрүндү. Ал унчукпай, бирок көңүлүнө бир жаман ой келгенсип, шектүү мелтейип тиктеди.

Саламатсызбы? - деди Эсен оңтойсуз. Тигил алик албай маалкатып тиктеп:

И? ким керек сага? - деп кырс сурады, “жоголчу э нары” дегендей туюлду Эсенге.

Ушул үйдүн ээси...

Ээси мен...

Жо, үч жыл мурдагы ээси...

Тиги уруша кетчүдэй ормоё калды да, кайра бирдеме эсине келгенден өзүн тыйып, башын чайкап, жүзүн үйрүп:

Эй, ушул үйдүн үч жыл мурдагы ээси, киши келди го сизге?! деп, “сизге” дегенин өтө ныктап, кекетип сүйлөп, кажыган эски арабадай кыйшаңдап нары басты. Нары жактан наристе бала ыйлап калды. “Ыя?! Эмне дейсиң?! Баланы сооротуп койсончу?!” деген аялдын ыйламсыраган үнү ваннадан чыкты. “Ошол!” деди Эсен ичинен, үндү тааныды.

Э, чык быякка, жигит күтүп калды! - деп, кажылдады эркек сөрөй, дагы “жигит” дегенин ныктап.

Бир аз күймөндү да, баягы келин көрүндү, эки колу чыканагына дейре самындын көбүгү, алжапкытчына сүртүнө эшикти көздөй басты. Баягы сымбаты жок, денеси толгон, чекесине түйшүктүн бырышы түшкөн, кыйла картмак көрүнөт.

Саламатсызбы? - деди Эсен жылмаюуга аракет кылып. Келин, аял эмесии, дароо жымык этип, “Саламатчылык!” деп, башын ийкеди, бирок тааный албай, - “эмне жумушуңуз бар эле?” дегенди сездирип, элтейип тиктеп, жооп күтүп токтолду. Те нары бөлмөнүн оозу ченде жанагы эркек тамеки түтөтүп, күрс-күрс жөтөлүп, мурдун шуу тартып, акмалап турат. Ошол учурда келин, эми боолгоду белем, кашы серпиле, уурту жылмайып:

И, келиңиз, - деди муңайым. Артынан көк жөтөл дагы угулуп, ага эскертүү сыяктуу келин дароо:

Ким керек эле сизге? - деди жат үн менен.

Жо, кечирип коюңуз, - деди Эсен кетенчиктей, - мен жаңылып келип калыпмын...

Келин артын кылчая карап алды да, көзү кылгырып, башын акырын ийкей “көрүп турасың, кагылайыным” дегенин көзү менен айтып: '

- Эчтеме эмес... - деди.

Эсен кайрылып жөнөй, эшиктин кулпу кырсы деп жабылганын тепкичте келатып укту.

Үч жылы илгери, алтын күз убагы эле.

Ээн бак, бир дарак нурдай сапсары, бири жалбырттаган от сыяктуу кыпкызыл болуп, ар жерден серең, эте бири бирин куушуп ойноп жүргөн тыйын чычкан гана болбосо, ичи жымжырт, шырт этип кээде көк тиреген кары теректин бир жалбырагы кылда учунан үзүлүп, бутактан шакка тийип, калкып учуп, имерилип келип, сарала килем болуп тешөлүп жаткан көп жалбыракка сайылып түшүп калып жаткан. Кучак жеткисиз болуп көлкүлдөп батып бараткан күндүн нуру кыйгач тийип, бак ичи түркүн кубулуп, жалтылдап турган кез болучу.

Эсен өзү жалгыз, жалбырактарды шырп-шырп кечип, атайылап ойноп кечип, жыпжылуу мемиреген авага денеси балкып, көңүлдө санаа жок, жайма-жай келаткан. Бактын тиги башынан жалгыз караан көзүнө чалынды. Жаш келин, ал дагы жай, жеңил кийинген, тизесин анча жаппаган ак көйнөк, үстүнөн түктүү ак кофта, сол колунун карысына кичинекей ак сумка илип койтон, жакын келгенде жер тиктей берип, кадыресе ыйбаа менен өттү.

Эсен китепканадан кеч чыкты. Күндүзгү опур-топурдан көчө бошоп калган экен, айдын ак жарыгы төбөдөн алсыз үлбүрөп, жерден ар түркүн түс электр нурлары кошулуп, дарактар театрдын декорациясы окшоп күнгүрт көрүнөт. Ар жерде бир Эсен сыяктуу кеч калган бирөөлөр асфальтты тык-тык шаша басып өтүп бара жатышат. Куу-у этип, те чоң көчөдөн акыркы троллейбус өтүп кетти. Бирин-серин жеңил машина жөрмөлөп жүрөт. Эсен жай келатты.

Эң акыркы сейилчилер да кетип, кечки парк ээн калган, Эсен кайыңдуу аллеянын ортосун жара басып келе берди. Те алыстан өзүнчө кыңылдап, же

ырдаганы, же ыйлаганы, бир аял көрүндү, кол сумкасын боосунан узун кармап, нары-бери булгалап, тегеренип, жалбырактарды шарп-шарп тээп, кыял мас. Жакын келип, Эсен жанагы келин экенин тааныды. “Эмне кылып жүрөт бул убакка дейре?” деген ой кылт этти Эсенге, оозуна эч арам ойсуз тамаша келди:

И, күткөн кишиңиз келбедиби? - деди өтүп баратып. Келин кылчая калды, эки көзү шоктонуп, тигиле тиктеп:

Сизди күтүп жүрөм, - деди мыскыл кылган мүнөздө, айтарын айтып алып, бир кур чоочулоо, бир кур “колундан эмне келет эле, боз бала?!” дегендей, эмне десе да көргүсү, көкүрөгү менен тоскусу бардай, бирдеме күткөндөй.

“И, мына балакет!” деп, Эсен эми эмне дерин билбей жылмайып токтоло калды. Келиндин кашкөй көзү кадалып, эки ууртунан дагы эле мыскылы түшпөй “эмне сурадың? Эмне жооп бересиң?” деп турду.

- Узатып коёлубу?

Келин ийнин куушуруп койду. “Жигитчилигиңиз билет” дегенди түшүнүп, ичинен “чын эле балакет. неме го?!” деп, Эсен:

- Жүрүнүз, - деди дагы сынай.

Келин да эми кайра тарта албай Эсенге катарлаша басты. Өзүнүн бул кылыгына өзү таң, өзү бушайман болуп, башын жерге сала берди. Эсен анын ууртунан жанагы мыскылдуу жылмаюуну азыр да сезип келатты. “Сойку өңдөнөт?!” деп, бою жыйрылып, бирок сөздөн чалынып калган соң, эми кантип бөлүнүп кетерин билбей калды.

Кайда барабыз? - деди Эсен саатын карай. Келин башын көтөрбөй:

Биздин үйгө, - деди.

Эркек эмеспи, Эсендин ичи кым дей түштү, бирок, баса тушүп: “Же башта тааныш болбосом, көчөдөн эле ээрчип барганым кандай болот?..” деген суроого кабылды.

Аңгыча чоң көчөгө чыгышты. Зуулдап келаткай “Москвич”, келин колун көтөрүп койду эле, лып токтой калды. Келин арткы эшикти өзү ачып, нары шылгана отурду да, эшикти жаап албай, “И, кирбейсиңби?” дегендей Эсенди жымыйып тиктей берди. Эсен энкейип карап, “эркексиңби?!” деген сөздү келиндин көзүнөн окуду да, “Э, эшигине жеткирип коёюнчу, ушул машина

менен кайтармынчы!..” деп, өз көңүлүн өзү улап, машинага кирди.

Он экинчи микрорайон, - деди келин шоферге, машина лыпылдап жөнөдү, эч ким сөз катпай, жигитти мойнунан байлап алып келе жаткансып, аны өзү сезген сыяктуу, басмырт тарта түштү, жанагы кашкөйлүгү жоголуп, “эми эмне кылам?” деген ой баскандай болду. Шаардын четине чыгып, эң акыркы үйлөргө жакындаганда:

Биз келдик, - деди, машина токтогон соң кол сумкасынан бир сом алып, шоферго сунду: - Ыракмат...

Тилинин учунда турса да, Эсен “Мен ушул машинадан калбай кайтайын” дей алган жок, мелтиреген сулуу келиндин көңүлүн кыя албай, көз карашын таштабай, бир жагынан эркектик намысы анын арткы жолун бөгөп, кошо түштү. Келин унчукпай алдыга басып, же ошол бойдон карабай тез-тез басып кете бербей, же кайрылып токтоп, жигитке коштошууга мүмкүндүк койбой, аярлап басып, жипсиз байлап, сөзү жок азгырып ээрчитип баратты.

Төрт кабат үйдүн эшигине жеткенде келин “келдик” дегенди билдирип, те бийиктеги балкон жакты бир карап, Эсенди жымыйып тиктеп токтоду.

Эми мен кайтайын, үйгө болсо келдиңиз окшойт, - деди Эсен акырын, чарчаган өндүү, кыйыла.

Чоочуп атасызбы? - деп шыбырады келин.

Жо... - деди Эсен кайраттана, - ыңгайсыз болобу дейм да...

Эч ким жок...

Келин колун сунуп, Эсендин колун кармап, колу муздак экен, бир аз калтырагансып сезилет, акырын өзүнө тартты. Жигиттин жүрөгү дүк-дүк кагыш, эти дүркүрөп кетти. Келин кетенчиктеп, аны жетелеп, катуу да кармабай, коё да бербей, “эркек болбосо өзү качсын” деген сыноо менен, жигит качып жөнөсө каткырып күлүп калчудай оштонуп, ошого кошуп өзүнүн аялдык баасын ортого салып, эт-жүрөгү титиреп баратты.

Квартирасы төртүнчү кабатта, бир бөлмө үй экен. Келин кирер замат жарык кылып:

. - Келиңиз, төргө өтүңүз, бутуңузду чечпей эле коюңуз, пол муздак, - деп лепилдеп столунун үстүн сүртүп жиберип, орундуктарды оңдоп коё койду. Эсен болбой туфлисин чечти эле, ал “Э, эси бар экен!” деп ичи жылып, үйгө

кийчү тапичке бере салды:

- Пол муздак...

Өзү ашканасына шып кирип кетти. Күкүрт шыр-р чагылды. “И, чай койду” деди курсагы ач Эсен. Ал “эмне болсо да, болору болду, эми чыга качып кете албайсың!” деп, чыйралып, столго өттү да, үй ээси жок, өз бетинче отура бере албай, колун ушалап, кайсаланып токтолуп калды.

Жалгыз жыгач керебет, нары дубалында кичинекей килем тартылган, төшөгү жыйылган эмес, айнектин түбүнө такай коюлган столдо жашыл абажурлуу стол-лампа турат, жарым ачылган кандайдыр бир китеп жатат, столдун түбүнө бутка жылуу болсун үчүн эски шырдак төшөлгөн. Терезеде чачына ак бантик байланган секелек кызды жанына алып түшкөн жаш аялдын сүрөтү турат. Эркектин буюму козгө чалынбайт, бөлмө таза, тыкан күтүлгөн, атыр гана, аял гана жыттанат. “Жалгыз бой экен го?” деди Эсен өзүнчө.

Келин ашканасынан келин, Эсендин сүрөттү карап турганын көрүп:

- Апам, - деп койду акырын, столдун үстүн дароо сүртүп, кесилген нан, дүйүм таттуу даам, ысылыкка сары быштак, муздак эт, көңүл көтөргөнгө бир шише кызыл жүзүм шарабын апкелди: - Келиңиз, - деп төр болуп эсептелген бурчтагы орундуку асте жаңсады.

Эсен унчукпай орундукка коомай отурду. Келин да сөзгө батына албай, ылдый караган калыбында чай куюу менен күймөндү. Ал негедир өзүнчө демигип, жанагы көчөдөгү канжөнлүгүнүн, шоктугунун бири жок, жигит ээрчитип келгенинен өзү уялып, кысталып атабы, иши кылып, саал ыңгайсыз, иреңи тамылжып, өйдө карай албады.

Эсен чайдан бирткеден ууртап, чымын учса билинген жымжырт бөлмөдөн нан чайнаганы өзүнө күртүлдөп угулуп, же чайнабай коё албай оозуна нан салган соң мелтиреп столдун үстүн тиктеп, бирок эчтеме көрбөй ой басып отурду, көз алдына келинчектин ыйлоочудай телмирген сурмалуу кара көзү, тирсийген эки эмчеги кымча бели, ак куба жүзү, зымпыйган түз буттары. тартылып турду. “Түзүк эле неме экен, эмнеге жалгыз бой жүрөт алигиче?” деген суроо келди оюна.

Эң акыры келин өзү кайрат кылып, шарапты ачып, эки рюмкага мөлтүлдөтүп жайма-жай куюп, куярын куйган соң, эми эмне дешин билбей,

кагуу жеп калышын сезгендей, ар демени бир кармап, кайсаланып токтолду. Эсен анын абалын сезип:

- И-и... тааныш болуп жүрөлү... - деп, оңтойсуз жылмайып, рюмканы колуна алды. Келин шыңк эте бир түркүн назик күлүп, ошол күлкүсүнө кошо иреңи жарк дей түштү да, дагы эле өйдө карай албай, рюмканы саал көтөрүп, жигиттин сөзүн кубаттаганын аста сездирип, акырын башын ийкей, сырдуу жымыйып, качан Эсен шарапты толук алып койгон соң, рюмкасын жарымдатып ичип:

- Кечирип коюңуз, - деди үнү калтырай, - сизди зордуктап эле апкелдим окшойт...

- Жо, мен ыйлабайм, жакшы гана болбодубу, чайнекти калдыратып отурмакмын жалгыз, курсагымды тойгузуп кетейин!.. - деп, Эсен атайын жайдарланып, ушуну менен өзүндөгү да, келиндеги да оңтойсуз сезимди алып таштоону көздөп, күлө сүйлөдү. Бир жыпар киндик. жолдошу “аялдар менен көңүл ачкың келсе, учуру болуп калса, алардын алдында акылдуу кепти сүйлөйм деп убара болбо, жек көрүнүп чыгасың андай кезде лекциянын аларга кереги жок, эптеп көңүлүн көтөрүүгө гана умтул” деген акылы эсине түшүп, эми рюмкага кылкылдатып шарапты өзү куя баштады.

Келин да атайын шыңкылдап күлгөн болду. “Жалгыз” деген сөз жүрөгүнө тык тийип, күлкүсүн тез тыйына, таңыркаган сыяктуу элтейип, черткен шампандай жашыл көзү мөлтүрөп, Эсенге карай берди. “Сиз дагы жалгыз бойсузбу?!” деген өкүнүчтүү суроо турду.

- Сиздин саламатчылыгыңыз үчүн! - деп, Эсен рюмканы кагыштырды. Келин ушуга кадыресе кубанып, чын ыкласы менен ыракмат билдирип, кылтыя баш ийкеп рюмканы көтөрдү.

Ичишти.

- Музыкага кандайсыз?! - деп сурады келин ордуна тура баштап.

- Мейли, - деди Эсен.

Келин радиолога табак койду. Бир мундуу музыка те алыстан, тереңден акырындап күңгүрөнүп, жай башталып, муңканып ойноло баштады. Музыканын ыргагы менен көңүлү кошо акты белем, карлыгач канат кара кашы төмөн тушүп, аксаргыл жүзү кылайып, касыретти билинип, суз тартты. Жашыл

абажурлуу стол лампаны жандырып, тиги чон жарыкты өчүрүп койду. Бөлмө ичи кашыл саргылт күүгүм болуп, жерде жаткан шырдактын көөнөлүгү да, айнектин шторунун гүлүнүн жаңылыгы да өтө айрымаланбай, келинчектин жүзүндөгү санаа да көлөкөлөнүп, баары тегиз боло түштү. Келин тыңшап, бир аз шалдырагансып, унчукпай келип ордуна отурду. Музыканын муңу касыреттүү жүрөк кылына келип урунуп, аны сыдырып, тилекти да, өксүктү да бир алып, бирде ыр, бирде ый болуп, толуп-ташты.

Музыка бүткөн соң, келин көпкө унчукпай, былк этпей отурду да, өзүнчө акырын улутуна барып, табак жаңырткан жок, радиоланы өчүрдү. Кайра келип, рюмкаларга шарап толтуруп:

- Келиңиз, татып отуралы, - деди акырын, Эсенге телмире тиктеп, эки көзүнөн дагы кумар оту, жигиттен кичинекей жигиттик кайрат күткөн эч качан ачык айта албас купуя көңүл назы үлпүлдөп көрүнө.

Демдүү шараптан бирткеден кылт этишти. Келин:

- Бул дүйнөдөгү жалгыз медедим апам былтыр өлүп калды. Жаш эле болучу. Тыталанып фабрикада иштеп жүрүп, байкуш мени беш жыл окутту эле, эми гана иштей баштаган жылымда, убайымды көрбөй өлдү. Минтип бир уйдө жалгыз калдым. Ишке барам, иштен келем, кайгым да жок, кубанчым да жок, машина сыяктуу. Кийинки учурда өзүмдөн өзүм куса болом, эмнеден экенин билбейм, ыйлагым келет, башым ооруйт, бирөө менен катуу урушкун келгенсип жиндегенсип...

Эсен унчукпай гана угуп отурду. Эмне демекчи?! “0, кокуй ай, апаң өлбөй коё турса болмок экен?!” дейби, көп учурда көңүл айтуу кайгыны көбөйтөт эмеспи, нары да кайдыгер чоочун адамдын кайгырышып отурушунун кажаты эмне?! А көрө “Эрге тийип ал!” дегиси келди. Саал орой угулар, бирок мындай жалгыз бой аялдарга илгертен бериле келген туура да, түз да кеңеш ушул го.

Келин күлкү аралаш сабыркап:

- Бул дүйнөдө адамга керектүү нерсенин баарына эле тегиз жетише албайт экенсиң! - деди. - Биринин артынан түшсөң, бирине жетсең, бири калат. Ошол калып калганы турмушунда эң керектүү нерсе болуп чыгып, ошондон өксүк, кемчил экенинди сезип, аттиң дейт экенсиң, баарыдан да кайра киришүүгө, ондоого кеч болуп калганы кайгылуу экен...

Окудум, билим алдым, эл көргүдөй кызматка да жетиштим, акча жок эмес, үй мына, бирок тирүүлүктүн шааниси да, мааниси да болгон түпкүлүктүү нерсе - эрден калып отурам!..” дегенди түшүндү Эсен.

Келин чарчагансып, колунун артын тосуп, акырын эстенип, төшөгү жакты карап койду. Эсен ошол тапта көз карашын кармап, аны келин да сезип, ууртун тартып жымыйып, эми кандай айла кылсам деген сыяктуу ойго бата түштү.

- Түн да бир убак болду окшойт, - деди келин, Эсен башын ийкеди, - эми кайда бармак элениз, кыймыл токтоду, ушул жерге эле жатып эс алыңыз...

Эсен башын ийкеди. Келин стол үстүн жыйнап, ашканасына көтөрүп кетти. Көпкө кечикти, бир убакта кайра келип, баягы эле ордунда үңкүйүп отурган Эсенди көрүп таң калып тиктеди да, мышыкча жыла басып өтүп, стол лампаны өчүрдү. Бөлмө дароо капкараңгы боло түштү. “Сиз беймарал эс ала бериңиз эми...” деди келиндин шыбыш үнү жакын эле жерден угулуп, жылуу, саал энтиккенсиген деми сезилип турду, Наз кылгандай, жигит жактан биртке гана өктөмдүк күткөн сыяктуу, ушул азыр аял затынын шылтоо тапкысы келген аярлыгы гана токтотуп тургандай. “И-ги...” деп, басмырт күнк этти Эсен, эркек эмеспи, каны дүргүп, бирок ошол замат өз дилинен: “Эй, кокуй,, кандай немесиз?! Мен сизди адам катары эрмек болсун десе, жаман ойлоп алган турбайсызбы?! Кой, коё бериңизчи?!..” деген, келиндин капа болгон, ыйламыраган үнүн укту да, токтолуп калды. Бираз туруп, анан ошол замат басканынан шырп билинбей келин ашканасына кайра акырын чыгып кетти. Эсен: “Э, баштатан сыр билги болбогон соң, жалгыз бой неменин көңүлүн оорутуп койсом болбойт го?...” деп, өзүн өзү тыйды да, чечинип, төшөккө акырын жата баштады.

Эсен көзүн жумуп, бирок уктоо эсине да келбей көпкө жатты. Келин ашканасын жыйыштырып, ваннасына кирип, суу шыр-шыр этип, бирдемелерди иштеп жүрдү. Бир убакта ашкананын да чырагы өчтү. Жымжырт болду. “Э, ошол жакка жатмак болду окшойт?” деп ойлоду Эсен. Демек, келиндин ага көңүлү жок! Эсен бир аз көңүлү чөгүңкү тартып, түңүлүп, чарчаңкы улутунду да, нары карап оңдонуп жатты. Ошол туну Эсендин түшүнө ак куу кирди. Кыйрына көз жетпеген айдың көл экен, аккуулар кылактап, көл кылаасында

бирин бири куушуп, Эсендин башына тегеренип, а Эсен улам умтулуп, бирине да, же канатынын учунан, же куйругунан сермеп колун тийгизе албай, күйүгүп, антигип жүгүрүп жүргөн экен. Көл көк шайы болуп үлбүрөп, бир чети асманга чабылып толкуп кетти...

Эсен ойгонуп, айнек жактан булаңгыр шоола түшкөн караңгы бөлмөдө “Э, жатам деп, байкушту бекер кыйнадым го...” деп, ашканасында калган келинди эсине алды. Ошол учурда эшик жактан аста шыбыш угул гандай болду. Эсен башын көтөрүп тиктеп, кулак төшөдү. Эми солуктаган сыяктуу. Эсен ордунан туруп, муздак полду шырп эттирбей басып, босогого барып, эшиги ачык турган ашканага саал башбагып карады. Терезеде нары карап өбөктөп келин турган экен. Эми солуктаганы даана угулду. “Эмне болуп кетти буга?..” деп ойлонду Эсен. Кантала жөрмөлөсө билингидей түнкү тынч бөлмөдө келин Эсендин шарпасын сезбей койгон эместир, бирок артын кайрылып карап койгон жок, нары үнкүйүп турган калыбынан былк этпеди. Эсен барып, келиндин эки ийнинен кармаган болуп, колун аста тийгизди. “Эмне болду?..” деп сурагысы келип, дилинде “Эмне болгонун сен билбейсинби?!” деген катуу жоопту болжоп, батынып сурай албады. Келинди акырын бооруна тартты. Жаагына сарыккан көз жаш колуна урунду. Эсен келинди балача шап көтөрүп, төшөккө алып келди.

Келин унчукпай, жигиттин койнуна башын катып, эзеркеди белем, кадимкидей бышактап ыйлады. Эсен кой деген жок. Эч сөз айтпай, себебин түшүндүрбөй, бууруккан бала сыяктуу өзүнчө солуктап ыйлады. “Кагылайын!.. Сагындым сени, көп күттүм го сени?! Эртең менен кетесин, артыңды карабайсың, садагам, жаздыгымды кучактап, дагы мен жалгыз калам. Жалгыздыктан жаман күн жок экен. Тышка чыксаң бирөө узатпаса, үйгө келсең бирөө тосуп турбаса, кайгырсаң кайгыңды, кубансаң кубанчыңды бөлүшүп турган кишиң болбосо?! Түшүнөсүңбү ушуну, баатырым?!..” деп, көңүлүндө муң айтты. Эсен түшүндү муну. Түшүнгөндө кылар жардамы кайсы? “Мен турам жаныңда, мага сүйөн, мага ишен!” деп, калп айтып, жанды жеп, бечаранын көңүлүн алдоонун кажаты жок эмеспи, Эсен унчуга албады, келиндин ысык жашы төшүнө сарыгып жатты...

Эсен ойгонуп, башын көтөрдү да, келин жанында жок экен, “чай коюп

жүрөт го” деген ой кетип, саат он болуп калыптыр, тез ордунан туруп, кийине баштады. Кемсалы зымпыйып, шымы шаптай болуп кыры чыгып, кирдин тагы, майдын тагы да көрүнбөй таптаза, үтүктүн табы менен экен. “Түзүк неме го, байкуш!..” деп, ыраазы болду Эсен. Столдун үстүндө жаткан жарым барак кагазды көрдү.

Эсен эңкейип окуду. “Жигит, мен ишке кеттим. Кетсеңиз, эшикти чаптырып коюп кетерсиз...” Эсен башын акырын ийкегилеп, ичинен өкүндү. Ичи жылып, ошол тапта келин жанында болушун эңсеп, бу жыйырма беш жаш курагында турмуштун жалаң эле жыргалын көргөн беле, бул дүйнөдө анын жолун караган, амандыгын тилеген ким бар эле, али көрө элек бирок түштө көргөн ажайып дүйнөдөй жыл өткөн сайын эңсеткен, туулганы жөнүндөгү күбөлүк кагаздан, картадан гана атын билген туулган жери, тууган энеси тууралуу билгенин да, сезгенин да толук айтып, сагынычын, кусалыгын алдына төккүсү келди. Ичтеги арманды, ойдогу тилекти кай бир убакта кимдир бирөөгө көбүрүп сүйлөп берүү, ыйлап берүү арманды жеңилдетип, тилекке дагы шык берет экен го?!

Столдун үстүнө фарфор тарелкага эки кесим ак нан, бир шише кефир коюп, ак салфетка менен жаап кеткен эле. “И, ээн үйдө кефир ичип, ууру мышыкча жаланып отурайынбы?!” деген ой кетти Эсенге. Ошол замат ушунча жакшы көңүл менен коюлган даамдан, эсинин пейили үчүн болсо да, ооз тийип кетүү керектигин эске алып, нандан тике туруп биртке жеп, кефирди эки жолу стаканга куюп жутуп алды. Көңүлүнөн ыракмат айтып, коридорго чыгып, жылтырата тазаланып коюлган туф-лисин көрүп: “Э, аялдын баары эле ушундай камкор болор бекен, бу кыйын го?” деди чындап көңүлү жибий.

Эсен ошондо эшикке чыгып, эшикти чаптырган соң, кечинде колуна кармап жүргөн көк кагаз папкесин ич-кери унутуп калганын билип калды да, же ачкычы жок, же күтүүгө болбой, эмне кыларын билбей токтоло калды. “Эмнеси бар эле ичинде?” деп ойлонду ал. Э, күндөлүк дептери бар эмес беле! Чөнтөгүнөн документтерин жоктоп койду да, “дагы бир кайрылып келермин” деген ойдо, көңүлү тынып, тепкичтен тез-тез түшүп көчөгө чыгып кетти.

“Эми эмне кылам?” деп, Эсен же кете бере албай, же кайрылып бара да албай, эки колун артына алып, ошол чөлкөмдө имерилип басып туруп калды.

Баягыда ишке алаксып, нары да шаардан кетип жаткан соң, карбаластап жүрүп, эсинен чыгарып салган. Киши өткөн өмүрүн, баскан жолун эске алып, ошол кездеги ой санаасын дагы бир баамдап көрүп, эгер түзүк болсо кадыресе көңүлүнө ыразылык кирип, осолуна өзү уялып, аны мындан наркы жолунда кайталабоого аракет кылып, өзүнчө бир купуя жыйынтык жасап жүрөт эмеспи. Эс тарткандан бери жазып келе жаткан күндөлүгү - өз өмүрүнө, көргөн турмуш жагдайларына, күткөн жоролору жөнүндө, ошону менен бирге окуган китептеринин өзүнө жаккандарына ошол кездеги өз түшүнүгү боюнча теңшеген пикирлери, ой-санаасы болучу. Те айылга “Тоолук” мектебине барганда бир эстеген. Же аты жок, же үй адреси жок болгон соң кат аркылуу сурап алууга да мүмкүндүк болгон эмес. “Жок болуп кетти бекен? Өзүм үчүн керек нерсе эле!” деп ойлонду Эсен. Эми кантти? Жана эле келинди аяп, үйдөгү эркектин көзүнчө “мен жаңылып келип калыпмын” деп, кайра чыккан, дагы “папкем калган эле” деп кайра кантип бара алат?! Көз алдынан жанагы кекерлеп сүйлөгөн одурайган чаар кишинин кебетеси кетпей, бир кур кыжыры келип: “Какшыктап, кажынып сүйлөп, бу соо эмес, эр болуп алган неме окшойт. Кейпи да суук, түрмөдөн келген немеби өзү?!” деп, аргасыз башын чайкады.

Бир убакта подъездден эки жакты элтең каранып, келин көрүндү. Колунда газета салынган сетка. Эсен утурулай басты.

- Саламатсызбы? - деди келин, кайрыла айнеги жакты бир карап алып.

“И, жүрөгүнүн сары суусун сыгып алган окшойт байкуштун?!” деди Эсен өзүнчө, саламга баш ийкей.

Бурч жакка ыктай басышты. Келин акырын күңкүлдөп;

- Тааныбай калыптырмы, - деп, кабагы жаркып, кубанычын жашыра албай сүйлөдү, - кайдан көрдүм эле дейм, карасам эле сиз. Тааныбай калышка деле болот да, сууга тушкөн мончоктой болуп эле жок болуп кетсе кишилер...

Ырас, - деди Эсен суз, тааныбай калуу эмес, таанып деле тааныбайм десе ылайык болор шарт болду.

Тигинин көзүнчө эмне дей алам?! - деп, бушайман сүйлөдү келин. - Кечирип коюнуз, менин тааныганымды сезип эле, бирок үйгө киргизбей койгонума саал капа болуп кеттиңиз окшойт, анан...

Ким ал?

Эрим...

Эсендин жаагы жап болуп калды. “Ошентип ойлодум эле!” деди өз ичинен Эсен. Ошол бойдон унчугушпай көчөнү кесип өтүштү. Ар ким өз ою менен болуп, “кайда баралы” деп сурашпады, токтошподо да, балаты бактуу аллеяда үнсүз кете бериштн.

Троллейбус кайрылчу жерге келгенде:

- Убактыңыз болсо, бир аз отуралыбы? - деп сурады келин. Нары утуру бетмандайда “Кара көз” деген кафе бар боло турган. Эсен унчукпай ошол жакка басты.

Отурушту. Шаар чети эмеспи, кафе бош, өчүрөт жок экен. Эсен шалдырап, оозунан алдырган сыяктуу, уят болгондой өйдө карабай, көңүлү чөгүңкү болду. Келин өзү туруп, биртке ачкыл ысылыгы менен, бир бөтөлкө жүзүм шарап апкелди. Өзү бөтөлкөнү ачып, бирткеден куюп койду. Жаркын кабагы, дайыма кишиге ишенип, дайыма ага берилип, сыр жашырбай сүйлөгөнү, басмырт муңайым үнү, жымыйып, тымызын арбаган көз карашы Эсенди ыңгайсыз абалга салды, өзү келип сунган гүлдөй көңүлдү аттап качып кеткенсип, өзүн күнөөлүү сезип, кысталып отурду. Келии да Эсендин бушайманын сезип, ушул зкөбүнө тең кыйын абалдан чыгыш үчүнбү, рюмканы колуна алды. Эсен үнсүз башын ийкеди. Унчукпай таттуу кызыл шараптан бирткенден кылт этип коюшту.

Бир убакта:

- Эрке кыз элем мен дагы бир кезде, - деп, акырын сүйлөдү келин, - атадан эрте ажырасак да, апам байкуш эч нерседен кем кылбай алпечтеп баккан, ал кезде турмуш мен үчүн жаркып тийген күн болучу, мен каалагандай курула турган, мен каалаган жакка бурула турган болуп сезилчү. Бир күнү бир жигит жолуму тороп калды, ошол күнү мага кубаныч менен бир аз тартар кайгы бир келген экен. Көргөн кубанычым азыр эсимде да жок, кайгысы көңүлүмө өчпөс так болуп калды. Биз үйлөндүк, бир күнү, бирөөдөн уккан го, үйгө баласын мойнуна көтөрүп алып, бир шөптүрөгөн келин кирип келди, көзүнүн жашы он тала, менин “сүйгөнүмдүн” окууга келе электе алып койгон аялы экен. Эмне дейин?! Күйөөм бир эрдик жасап таштагансып, мылжыйып

күлүп, экөөбүздүн ортобузда турат! Эң акырында “мен сеңи менен жашайм” дейт мага. “Кой, жөнө жолуң менен!” дедим. Эмне демекчимин?! Кыз гүлүм тепселди бөөдө, адам катары көңүлүм сынды го?! Байкуш катыны ууру алган бактысын кайра бергендей сүйүнүп, бечара, менден жашы алда канча улуу болсо да, “эжеке” деп, “эжеке, ыракмат” деп, эрин колунан тартып үйдөн шашып чыгып кетти. Келин акырын улутунуп койду:

- Көп өтпөй чыныгы кайгы башыма тушту. Апакем, эшикке чыксам узатарым, жолумду карарым, келсем тосуп аларым, жөлөгүм апакем өлдү... Жалгыз калдым...

Келиндин көз жашы ирмелбей төгүлдү, бирок Эсенди таң калтырып, жүзүнөн жылмаюу кеткен жок, “соолук-кан чагы эмеспи” деп болжоду Эсен. Келин эми Эсенди астыртан тиктей:

- Жалгыздык эзет экен го, чиркин?! Жөн эле сүйлөшөр, көңүл алаксытар бирөөгө муктаж болот экенсиң, - деп сөз улады. - Ошондой бир куса болгон күнүмдө, көргөн туштөй болуп, өзүңүз жолуктуңуз, кеч күз эле, бир түнөп көздөн кайым болдуңуз, көргөн туштөй болуп...

Эсен өйдө карады. Келин сырдуу жымыйып кулуп койду. Эки көзү кылгырып, бир шойкондуу ойго оштонуп турган. Эсен башын ийкеди, ошол маалдагы келиндин абалын билген, бирок анын сезимин түшүнбөгөн.

- Эсимде, сиз мени ошондо өзүңүзгө тең көргөн жоксуз, - деди келин, - бооруңуз гана ачып, соороткон болуп койдуңуз, чынбы?

Эсен унчуга алган жок. Эмн келиндин көңүлү көтөрүлүп, эки көзүнөн учкун көрүнүп, бактылуу, наздуу шыңкылдап күлдү:

- Жолум ошобу, мага кишилер дайым эле көчөдөн, кокустан жолугат... Бир күнү иштен кечирээк келатсам, бакка сүйөнүп, ушул кайраным турган экен, көчөдө мас болуп жургөн аз эмес да, четтей басып кеттим. Аркаман ээрчий: “Карындаш...” дейт, жашы улуу киши болгон соң, кыя албай токтоп, “И?...” десем, чын эле ичип алган экен: “Карындаш, менден чоочуба, мен арактан башкага зыяны да, пайдасы да болбой калган кишимин, жата турган жер жок...” деп, мукактанып токтоп калды. “Тыштан келгенсизби?” дедим. “Ошондой десе да болот...” деди. Кыскасы, үйгө алып кеттим, атам катары боорум ачып, курсагын тойгузуп, жерге матрац салып, жаткызып койдум.

Эртең менен ишке кетип, кечинде кайра келсем, үйдө жүрөт. Мага да бир кара керек эле, кыскасы, көнүшүп кеттик. Ушул эле шаардык экен, залым аялдан запкы жеп, качып чыккан бир шордуу болуп чыкты... Жетет мага, байкушум көзүмдү карап отурат, “кагылайын”, “садагам” деп, кызындай жалбарып эркелетет, көңүлүмдү көтөрөт. Көргөнбүз, өзүң теңдүү го жакшы го, бирок, көп учурда жаштыгына чиренип, көңүлүнө карабайт, аяк асты кылат, анын көңүлүнө карашың керек, ага кошомат кылышың ке-рек, а бу жашы өтүп калган адам жаштыгынын эң акыркы күндөрүн жашап жаткан сыяктуу өтө кароо, өтө этият мамиле кылат экен. Эмне болсо да, ата катары кам көрдү, тепсендиде калган көңүлүмдү эр көкүрөк деген жигиттен өйдө көтөрүп алды...

Эсен бу келиндин жарым үн менен күңкүлдөп, астейдил, а түгүл бир аз туталана түшүндүрүп сүйлөгөнүнө, анын ууртунан сырдуу жымыйуу кетпей бактысын тапкан адамдай маңдайы жаркып отурганына таң калып тиктеп отурду. Баягы маанайы пас, көңүлү кирдүү, көкүрөгү муңдуу келин эмес, көңүл кири жуулган, көкүрөк муңу кеткен. “Түзүк болгон экен!..” деди Эсен ичинен. Жигиттин көз карашын башка болжоп, келин биртке ыңгайсыз:

- Ай-ий, баарын айтып салдымбы?! Болбой калдык го, аялдарча сырдашып, кокуй?! - деп кысына берди.

- Жо, эрөөнү жок, - деди Эсен астейдил.

Келин шыңк деп күлдү:

- Сырын билишкен кишилер сырдашат дешет го? Менин сырымды сизден жакшы эч ким билбейт...

Эсен шарап куя баштады. Келин:

- Кыскасы, ушинтип бирге жашап калдык. Чынын айтсамчы, ыйбаа кылам, сөзүн эки кыла албайм, “төрөм “, “рыцарым “ дейм ичимен, кокуй, боюна карап, эл көзүнчө да, жеке да кадырын төбөмө көтөрөм. Үйүмдүн куту уулумдун атасы...

- Кана, - деди Эсен бокалды көтөрүп, өйдө туруп, - ушуну сиздин тапкан бактыңыз үчүн, чын көңүлүм менен...

Бокал шыңгыр дей түштү. Келин эки көзү жалжылдап, ыраазылыгын эмне менен айтарын билбей, оозуна сөз да кирбей, башын ийкегилей берди. Таттуу шараптан ооз тийишти. Кычкыл жегиликтен тиштеген болушту.

Келин саатын карап койду, бул убакытынын бүткөнү эле. Тышка чыгышты.

Келин сеткасындагы оролгонду ачып:

- Кокуй, эсимден чыгып, кайра кете турган болгон тура, - деп, баягы Эсендин көк папкесин алып берди, - үйгө калтырып кеткен экенсиз, ушуга да болсо бир кайрылып келеби деген элем...

Эсен келиндин “жо, бу кагаз үчүн эмес, сизди бир көрүүгө зарылып...” деген сөздү күткөнүн сизди. Чыны, ошол бир көрүп коюу да оюнда жок эмес болучу. Ошол шартта ал бирдеме дей алган жок, ыңкыйып эле тим калды.

Келин жер тиктеп, башын ийкей:

- Кош болуңуз эми, - деди, бир аз кыйылып. - Кош болуңуз эми, өрттөнгөн көңүлүм, көргөн түшүм...

Келин тез-тез басып, кээде желе чуркап, артын каранбай, тиги ордуна жылбай турган Эсенди тиктегенин желкеси менен сезип, аны сайын шашып, бурчтан име-рилип кетти.

Эсен нес болуп, көк папкесин колтуктап, туруп калды.

Не деген менен, келиндин жүзүнөн эки башка сыр туюлат. Жашы өткөн болсо да, ал түтүл ичкич болсо да башбаанек, эрдүү болгон, бала тапкан кубанычы, экинчиси асылынан азабы күч сыяктанган бул эрдин көр тирилигине күймөнүп, көржемесин көтөрүп, жүдөп, улгайып баратканы. “Же мөмөсү жок, көлөкөсү жок жалгыз дарактай пайдасыз өмүр өткөргөндөн көрө, байкуш жанына отурар бир каран, жашында эрмек, карыганда сүнөк болор бала үчүн баарына кайыл болгон сыягы...” деп ойлоду Эсен. Дагы жанагы качып кеткенсиген, өзүн күнөөкөр сезген сезими көңүлүн тепседі...

Көп өтпөй Эсен балдарды алып, Төө-Ашуу аркылуу кыштакка кайтты.

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

I

Жаңы окуу жылы башталып калган эле.

“Сени районго чакырып жатышат, телефон чалышты, барып кел” деген Бийбала, эмне үчүн экенин айткан эмес, Эсен эрте мененки автобус менен

келип түштү.

Иреттүү көчө, эл аз, машина аз, баш каңгыраткан опур-топуру жок, райондун борбору эски Сарай кыштагы жымырап тынч. Жакшы уйлөр, ар бир короо дүпүйгөн дарактуу, көбүн эсе мөмө, “Намангендин алмасы” деп, Ташкенди жаңырта ырдалган даңктуу кызыл боор ак алмалары шагын ийет. Түнкү нымк жаңы гана тийген күнгө курганып, ава мемиреп, жылуу сейдана сепкен ысык нан менен алма жыттанып, береке, тоюнчулук магдырайт.

Эсен эки жагын карангыча районун башчысы Бейшен Тажибаев кызматына келип, эшигинде күтүп турган Эсенди көрүп:

- И, келдинби, жолдош Жайнаков? - деп, өзү кол сунуп учурашып, бою пакене, чыкылдап сүйлөгөн, тапан чүкөдөй тыгы бышык киши, токтолбой алдыга басып, кабинетине карай баштады.

Төргө ордуна барып отурган соң, чыкчыйып бир аз тиктеп отуруп, жүзү ачык, Эсенге жаман ою жок, жадырап:

- Сени чакыртканыбыз, жолдош Жайнаков, - деди Тажибаев, - башка мектепке которуп жатабыз, ошону...

Эсен жүрөгү шуу дей түшүп, аңкайып тиктей берди. Муну сезип:

- Чоочуба, - деди тиги күлө, - жакшы максат менен, өз алдыңча иш башкара турган кылалы деп чечтик.

- Эмне үчүн кетишим керек? Мен атайын өз туулган жериме иштейин деп келип отурсам?! Сизге жаңы келгенимде эле айтпадым беле, Бейшен Тажибаевич?! - деди Эсен кабагы буркөлүп.

- Өз оюңча, ошентип тынч иштеп жүрө берсең деле болмок, бирок, жигит, сага окшогон даярдыгы бар, күчү бар мугалимдерди колдон келишинче жакшы пайдаланып калалы дедик да, түшүнүү керек муну. Сен жөнүндө жакшы пикир түзүлүп калган. “Өзүнчө бир мектепти берсе муңбай тартып кете ала турган ишкер, билимдүү кадр экен” деп, айтып эле коёюн, Бийбала өзү мактап жүрөт. Мага нечен жолу айтты. Эсен аргасыз жылмайып, муңайып башын чайкады:

Мактап жүрөт деңизчи?! Аттин ай, “кам көрө баштаган “ экен го?!

И-и?.. - деди Тажибаев таң калып, дагы оозунан эмне чыгар экен деп, чекирейип тиктеп калды.

Эсен шашылбай мектептеги окуу-тарбия ишиндеги көз жумдулукту, мектеп менен чарбанын катнашындагы куру сүрөөндү бир баштан айтып, бул маселелер боюнча Бийбала менен болгон кагылышты түшүндүрдү.

Тажибаев ойлонуп, башын чайкап, ичинен бушайман, кызарып отуруп

- Кудай урган, - деди бир убакта, - бул чын болсо, кудай урган Бийбала сени мактап сатып жибергени жаткан турбайбы?! Болуптур, бир аз тура туралы, комиссия жиберип текшертип, аныгына жетели, макулбу?

Эсен коштошуп чыгып кетти. Кайра мектепке келер замат:

- И, барып келдиңби? - деп сурады Бийбала, телефон менен райондон сурап, Эсендин башка мектепке которулууга болбой койгонун угуп алган, жеме угуп да калган сыягы, кабагы түйүлүп, кабарып отуруп.

Эсен жылмайып койду:

- Ыракмат, Бике, жакшы пикир айткан экенсиз мен жөнүндө, кам көргөн экенсиз, бирок мен ушул жерде эле, жөн эле мугалим болуп иштей берейин дедим!

Бул какшык болуп угулуп, Бийбала буртуяп ордуна туруп:

Сен жөн жүрбөгөн бала экенсин, - деп күнгүрөнө сүйлөдү, - макул, жөн жүрө турган болсоң, эмне үчүн ичтеги ишти тышка чыгарып, комиссия чакыртасың? Жөн жүргөнүң, тууган болгонун ушубу?!

Мең сураганым жок, комиссияны районо жиберип жатат. Эмне? Жаман болобу? Комиссия келсе иштеги кемчиликтерди көрсөтүп, оң багыт берип, жардам кылып кетет да. Эч кимди киргизбей, эч кимди чыгарбай, өзүбүзчө быкшып отура берелиби?!

Сен быкшыган! - деп, жарылып кетти Бийбала. - Муну, “быкшып” деп коёт?! Сен кимсиң өзүң бизди теске салып жибергидей, сынап, окуп койгудай? Ыя?! Кантер экен деп койсо, деги...

Мен ким болмок элем? Мен мугалиммин, коммунистмин, Бике! - деди Эсен.

Эсен үнүн көтөрбөгөнү, дагы эле камырабаганы Бийбаланы аны сайын күйгүзүп жиберди. Эсен ушул жерде: “И? Мен ким экемин?! Ким деп турасыз?! Ыя?!” деп, кызырактап айтыша кетсе, Бийбалага жеңил болмок, кыла жүргөн кыялынча кыйкырышып бугу чыкмак. Эми өзүн токтото албай, көптөн

бери ичине жыйылган, ичинде кычып ачыган ачуусуна өзү уугуп:

- Мен бул мектепке иштетпеймин сени! - деди Бийбала кескин, үнү титиреп. - Уктуңбу? Сыйың менен, бала, ушунчаңда кайдан келсең ошол жакка кеткинин!..

Мына ушул “кет” деген сөз Эсенге катуу болду.. “Келгин дегени го? Бөлөксүнткөнү го?” деген ой зып деп, мунсуз да өксүгү бар кишинин жүрөгүн мыкчыды. Эсен кумсарып кетти:

- Эмне дейсиз? - деди акырын, тиги жүзүн үйрүп турган Бийбалага кадала. - Сиз бери карап сүйлөнүзчү, жолдош директор. Эмне, бул мектеп атаңыздан калган менчигиңиз беле, жакпаган мугалимди “кет” деп эле бир силкип кетирип жибере турган?! Мени кетириш оңой иш эмес, эскертип коёюн. Бул сөз ушул жерде калсын, жо чындагыңыз келсе, мейли бул маселени коллективдин ортосуна салып көрүшөбүз... Эсен кабинеттен чыгып кетти. Бийбала жалгыз калган соң:

- Токто, селсаягым, көзүңө чак түштө көрүнөйүн! “Коллективди ортосуна салып көрүшөбүз” деп үркүтөт турбайбы?! Көрүшөсүң, байкуш! Коллектив менин туугандарым экени эсиңде жок, селсаягым!.. - деп, ызырынып нары-бери басты.

Эч качан кызыраңдаганын көргөн эмес, бул жолу Бийбала Эсендин көңүлү сына турган талуу жерин сезип калды. “Токто, муну ыгы келсе да, ыгы келбесе да бөлөксүнтө берсе, акыры бир күнү жадаганынан да болсо, чемоданын көтөрүп автобуска чыгат экен!” деп, ушуну тапканына ыраазы да болуп, заардуу, кектүү күлдү. Бул кагылыштан кеп убакыт өтпөй, бир күнү райондук эл агартуу бөлүмүнүн башчысы “Тоолук” мектебине өзү келип калды. “Э, баягы комиссия дегени өзү го” деп ойлоду Эсен. Мугалимдер күбүр-шыбыр болушуп, элтейип калышты. “Эмнеге келди?” деген суроо ар кимисинин оюнда турду. Бийбала менен Жорокул кара көпөлөк болуп чарк айланып калышты.

Эң мурда Тажибаев окуу-тарбия иштери менен таанышып, мугалимдердин муктаждыгын сурап, окуучулардын жетишүүсү, катышуусу кандай экенин тактап, мектептин чарба менен катнашын иликтеп, бул маселелер боюнча ар бир мугалимдин пикирин сурап укту.

Ушундан соң Бийбала менен Жорокулду жалгыз алып калып, үстүнө эч кимди киргизбей көпкө сүйлөштү, Бир убакта Эсенди чакыртты. Эсен эшиктен киргенде бир аз башын ийкеп: - Кел, - деген болду колундагы бир барак кагазды кармалап, ынтаа коюп, сынайт. “Түзү ийги эле жигит көрүнгөн эле, кайсы кара шайтан шаштырды экен?” деген ою билинип турду.

Жорокул иреңи кызарып, кадыресе бир ууртун тартып жымыйып, жүрөгүндө күтүлбөгөн кубанычы бар сыяктуу, бирок жер тиктеп, бирдемеге карбаластаган болуп, тымпыйып билдиргиси жок. Бийбала кара көк болуп, тердеп кеткен, кабагы салыңкы, жеменин жоон башын ошол алган көрүнөт.

Эл агартуу бөлүмүнүн башчысы колундагы кагазды унчукпай Эсендин алдына таштады. Эсеп тез эле көз жүгүртүп окуп, иреңи бузулуп, эмне дешин билбей шал-дырап отуруп калды. Эсендин үстүнөн жазылган тоголок арыз экен.

Арыз райкомго жазылыптыр. Жазган киши түз эле “арыз” дебей, “билдирүү” деп, өзүн арызчыл эмес, билдирүү гана жасаган акыйкатчыл, калыс адам катары көрсөткөн. Эсенге эки күнөө жапкан, бири - кыйынсын-ган көпкөлөң деген, экинчиси - өзү окуткан Садыркулова Шайым деген окуучуну зордуктап койгон деп “билдирет”. Эң аягында “эгер буга тийиштүү чара көрүлбөсө биз жогору жакка кайрылууга мажбур болобуз” деп эскертип, райкомду акырын коркуткан. Бул “билдирүү” райкомдон текшерүүгө вмаз салынып райондук эл агартуу бөлүмүнө жиберилген болучу.

Буга эмне дейсиң? - деди Тажибаев аяр тиктей. Тиги экөбү кулак төшөп калышты. Эсен ыкшалып отуруп, акырын улутунуп:

Эмне дейин?! - деди армандуу. - Жалаа десем баары бир сиз ишене койбойсуз, ошон үчүн коллективдин алдында педсоветте ортого салынсын. Мейли, көргөн бардыр, уккан бардыр, шектенген бардыр, мойнума коюшсун, акыйкатчы чыгар.

- Жакшы, - деди Тажибаев, анан Жорокулга карап: - Кечкиге педсовет чакырып кой, бардык мугалимдер катышсын, ушул жерде партиялык учётто турган пенсионер эски мугалимдер да калбасын, жарайбы? - деп иш тапшырды. - Жалгыз бу тоголок арыз эмес, мектептеги окуу-тарбия иштеринин абалы, мектеп менен чарбанын катнашы, педагогдун милдети жана адаби күн

тартибине коюлат. Жарайбы?

- Жарайт, Бейшен Тажибаевич! - деп, Жорокул ордуна тура калды. Ишти Бийбалага эмес ага тапшырганын жакшылыкка жоруп, өрөпкүп, “Э, кудай, бер эми директорлукту, берчү болсон келди кыябы!” деп, көр лабизи алып учту.

Эсен эси энгиреп тышка чыкты. “Бу эмне деген бети жоктук?!” деп, өзүнчө туталанды. “Мени эмне кылса да эптеп жоготкусу бар экен го? Бул Бийбаланын гана кылган арамдыгы. Мени го аябасын, а кыз укса эмне болмокчу, аны эмне аябайт? Ушундай да таш боордук болот экен э?..” деп, ошол жерде кимден жардам сураарына көзү жетпей, жалгызсырап, ындыны өчтү. “Баары жабылып “кетсин” дешип туруп алышса канттим? Кайда кетем? Ким түшөт ортого?” - деп, ой толгоо тартты.

Жорокул тиктегиси келбейт, кебетеси жат болуп, атайылап жолобой, кекирейип өктөмсүү кыялы сезилет. Бийбала болсо табалап күлүп:

- И, алың кандай, бала? Жөн жүр деп какшаса болбой; койдун эле, мына, сени да жакалачу бирөө табылат экен го?! Жооп берип жат эми! - деди ачык эле. Эсен жийиркенип терс бурулуп кетти.

Сөз жайылып кетти белем, мугалимдер кулактарын түрүп, Эсенди элтейип тиктешип, “а кокуй, эми айласы эмне болот баланын?” дегеншишип, кай бири чоочулап, “эптеп жеп коймок болушту баланы “ деп, ичтен кейип да калышты. Бийбала бир жактан үрөй учурат. Өзүнө тиешеси бар мектептин окуу-тарбия иштеринин маселеси боло жүргөн, коюла жүргөн маселе, мындан баш жарылбайт деп. а тоголок арыздагы маселе кыпын иш дейт. “Иш райкомго жеткен, атайын тапшырма менен районо өзү келип отурат текшерүүгө, билип койгула мунун маанисин, бардык эле иш мынчалык катыран кубалана бербейт, райком тапшырган иш бу, уктуңарбы? Мына, бала колубузга түшүп турат. Эми бир баштан чыгып, баланы каралап, катуу айтуу зарыл, сот алдына түшпөсө да бул жерден тез жоголо турган болсун. Эй, эскертип коёюн, кокус дагы “андай эмес го” деп мылжындап, районун өзүнө жаман көрүнүп албагыла, айтып коёюн, антсеңер өз убалыңар өзүңөргө!” деп, мугалимдердин арасындагы тууганын, тагасын, жээнин, кайнисин көкүтүп, уюштура баштады.

Эсен өзүнчө ойлонуп, эч жакты карабай, алдынан чыккан ким экенине да

көңүл бөлө албай, дилинде кимгедир ыза болуп, көөнү калып, жалгызсырап, үңкүйө басып үйүнө келди. Түшкүгө бирдеме шамшум этип алышы керек эле.

Төркү дубалга илинип коюлган Канымдын чоңойтулган сүрөтү аны жалооруп карап тосуп алгансыды. “Садагаң болоюн, кабагың кирдүү го, эмне болду, жамандан жаман сөз уктунбу?” дегенсип үч толгонуп күйгөнсүп сезилди Эсенге. “Э, кагылайын апаке, бул жерге мен сени издеп, туулган жеримди самап келген элем го?! Мени четтетишип жатышат...” деп, муңканып сүрөттү тиктеди Эсен. “Сени четтете албайт, сени тууган элиң, туулган жерин сактап алат, садагаң болоюн, камыкпа, сынба!” деген кайрат укту өз дилинде, сүрөт да болсо эне үрөйү кубат берип, бел болду. “Токто, адилеттикке гана сыйынышып көрүшөбүз!” деп, жүрөгүнө өжөр зарде кайра ойгонуп келди.

Эсен алжапкыч байланып, нары бурчта жаткан эски сумканын түбүнөн карайып кеткен бир топ картөшкө тапты да, лепилдетип бирден аарчып баштады. Ошол учурда эшик акырын тык-тык урулду. Эсен башын көтөрүп, “ким болду экен, мугалимдерденби, ал сураганы келатабы” деген ой кылт этип, эмне дешин билбей токтолуп калды. Эшик дагы тыкылдады. Эсен:

- И, кире бериниз, - деди ордуна тура. Тыштан асте басып Алийма кирди да, акырын сыпаа салам айтты. Эсен жүрөгү шуу дей түшүп, бирок жалгызсырап турган киши кубанып да:

- Кел, Алиш, - деп кабагы жаркып тосту. Кубанычка кошо “жанагы кара санаа кишилерден бирөө көрүп калышса, дагы эмне кошумча кеп чыгарар экен аттиң ай” деген сезим жүрөгүн сестентип турду.

Алийма мурда деле Эсендин квартирасына көп келчү. Орус тили боюнча жардам алат, кай бир али түшүнө албаган суроолоруна жооп табат. Кай бир убактарда Эсен жокто да келип, үй ичин шыпырып, төшөктөрүн кагып-силкип, иреттеп жыйнаштырып кетет. Миң катмар тоонун бир байкалбаган бурчегинде таажысы чеңгел болуп ачылып турган кызыл гүлгө жолукса ар кандай адам бир карабай, ага суктанбай, ага кол сунбай өтө албасы белгилүү. Бирок, Эсен бул кыздын ачык мүнөзүнө, шагдан жүрүмүнө астейдил кубанып, жакшы окуучусу, жакшы көргөн кызы катары сезим менен делбиреп мамиле кылат, нары да кыздын атасы менен катнашы болуп калган сон, оюнда туугандыктан өзгө сезимге ушул убакка дейре орун бербейт. Алийма унчукпай Эсендин колунан

бычакты алды да, картөшкөнү аарчый баштады.

Кыз күндөн күнгө бой жетип, баягы азоо кулундай ойноок кыялы, оюна келгенди кайтарбай бетке айтма, шакылдап күлмөй адаты акырындап ташталып, эми кылтыйып адеп сактап, кимге да болсо сылык сүйлөп, асте тиктеп, ойлуу тиктеп, өз сөөлөтүн сактама, кылдат болуп калган. Көңүлүнө бир түркүн таттуу санаа кирип, бул күнүнөн зарыгып бир окуя күткөн сыяктуу, кээ күнү өзүнөн-өзү кара көзү кылгырып убайымга батканы сезилет. Гүлдөй ачылып, айдын он бешиндей толукшуп, сүйүү курагына жеткен чагы болучу.

Эсен колун жууп, сүлгүгө аарчып, нары карап турган бойдон же эшикке чыгып кете албай, эшикке чыгып кетсе кыртышы сүйбөгөнү, же баягыдай кеңири кепке өтө албай, өзгөчө тигинтип тоголок арыз түшүп турган кезде, бул кызга жанашуу кыздын бүт өмүрүнө кир кетире тургандай сезим бийлеп, кнчинекей бөлмөгө батпай калдайып туруп калды. “Ушу бүгүн келбей тура турса болмок!” деп өкүндү Эсен. “Же жанагы чуудан кабар угуп келди бекен?” деп жүрөгү шуу этти. Алийма картөшкөдөн эт кошуп жаркоб жасап, чай демдеп келди. Же басканы, же эңкейгени, дем тартканы билинбей, ак булуттай жеңил кыймылдап, өз адеби, кыз наркы менен. “Э, кагылайын баё элигим!” деп, өзүнчө, кызга байкатпай ийин кага үшкүрүп алды Эсен.

Ке, өзүң да кел, кагылайын, - деди. Кыз унчукпай келип, столдун четине орундук тартып отуруп, чай куйду.

Эсен жүрөгү дик-дик согуп, кыздын колунан чай алып, өйдө карабай, сабыры суз, ойго термелип, тамак жей баштады. Бир убакта дагы үшкүрүнүп алды. Байкап отурган кыз:

Табыңыз айнып турабы, агай? Врач чакырайынчы?.. - деди, жыбылжып жумшак. Эсен жарк эте өйдө карап:

Жо, кагылайын, соо элемин, баягы иш боюнча боло жүргөн көп санаа, - деп койду.

Бирок, сезимтал кыз анын көзү кайра тайгылганда эле көңүлүндө бир кымкуут кайгысы бар экенин жаздым кылбай сизди. Дагы батынып сурай албады. “И, менден жашырат, касыретин бөлүшпөйт, жашсынтып теңсиңбегени го?!..” деди анын кыз ою. Ошол замат оозуна биртке үзүп салган нанын чайнай албай, шагы сынып, санааркай түштү. Тамактан кийин идиш

жууду, ар бирин өз ордуна коюп, андан соң кетмекчи болуп, жыла басып жөнөдү.

- Алиш-тай, - деди Эсен муңканып, - эмне сурооң болсо мектептен сүйлөшөлү, кагылайын, оозуна алы жетпеген жаман кишилер көп болот турбайбы, дагы эмне деп ушак чыгарарын ким билсин, макулбу?

Алийма элтейип тиктеп, ошол замат иреңи кызарып, бул сөз “көзүмө көрүнбө, алдымдан чыкпа” дегендей, жаакка тарткандай болуп, ызадан кара көзүнө жаш кылгыра түшүп, үрккөн эликтей жалт берип, үйдөн чыгып кетти.

Эсен үшкүрүп жиберди. Чексиз өкүнүч сезим жүрөгүн эзип, үңкүйүп туруп кала берди.

Кечинде бир кең класска мектептин педагогикалык кеңеши чогулду. Өңүнө чыгып, районунун башчысын жандай президиумдун ортосун жара отуруп, чогулушту Жорокул ачты. “И, тизгин Жорокулга өтүп калды го? Бийбаланын иши бүткөн окшойт!?” дешип кай бир кыйды мугалимдер ой жооруп калышты. Эсен биринчи сөз алды.

- Жумушчулар кен казып, ГЭС куруп, жол салып, дыйкандар эгин эгип, пахта өстүрүп, мал багып, коммунизмдик материал базасын түзүп жатышат. Бизге, мектеп мугалимдерине, ошол материал базаны зарптай турган, убайын көрө турган коммунизмдин жакшы адамын тарбиялоо ишинин өстөн башы ишенип берилген. Ишканада, айыл чарбасында бир кемчилик кетип кала турган болсо аны кийинки жылы оңдоп алууга болот. Ал эми баланын алган билими тайыз, көргөн тарбиясы тескери болуп, бузулуп кала турган болсо баланын өткөн өмүрүн кайра кайруу, кайра окутуп, ак менен каранын, жакшылык менен жамандыктын ажырымын кайра баштан үйрөтүү жок, ал кайра келбес, кайра оңолбос, орду толбос жоготуу!

“О, тереңден көтөрүп чыкмай болду го?!” деп, кай бирөө кубаттап, “Э, баягы лекциясына дагы түштү э?!” деп, кай бирөө ич уруп, класс ичи жым болуп, эч ким кыймылдабай, мугалимдер баары кулак ташап калышты.

- Бул кыштактан көп жылдан бери жогорку окуу жайына бир да бала өтпейт экен. Эмне үчүн, себеби кайда? Тегине жетпей туруп, себебин башка жактан издеп, башка бирөөгө шылтап, жогорку окуу жыйына кирүү экзаменин алган кишилерге күнөө коюп калабыз. А, чында, себептин теги ушул жерде,

ушул мектепте, балдарды окуткан ушул жерде отурган мугалимдерде, өзүбүздө. Катышуу да эптелет, жетишүү проценти да эптелет, эң акыркы жетилүү аттестатына “4”. жана “5” деген баа эптеп толтурулуп, болбос оюна койбой ата-энелерди кой сойдуруп сыйланып, балдарды эптеп уядан учуруп тынабыз. Бирок, балдардын жалпы билим деңгээли “3” бойдон кетет. Кана, кантип өтөт жогорку окуу жайына? “Эптеп” кат таанытуу гана, “эптеп” төрт амалды түшүнтүү гана, “эптеп” глобусту тегеретип гана бүтүрүүбү биздин милдетибиз? Жо, он жылга ченелген программанын деңгээлинде билим берип, ага кошумча ак ниет, чынчыл, өз күчүнө таянган адилет гражданин кылып чыгарышыбыз милдет! “Эптеп” баа коюп, “эптеп” мектепти бүтүртүп, ушуну менен турмушка болгон көз карашын, мамилесин, идеалын бузуп, “эптеп окуган”, “эптеп бүткөн” жолго салып, мунун түпкү зыянын биле туруп, билмексенге салып, тымпыйып айлык акы алып жүрө берүүгө болобу? Макул, биз “эптеп бүтөрткөн” балдардын ичинен кай бирөөсү жогорку окуу жайына “эптеп” өтүп да калышы мүмкүн, бирок өмүр жолунун башын “эптеп” баштап, башынан ылай жолго түшүп алган соң, ал адат болуп кеткен соң андан эч качан кутула албай, мен ушерде кыргыздын “куш уясынан эмне көрсө кийин ошону алат” деген акылдуу ылакабын эске салайын, кийин да, өмүрүнүн аягына дейре да “эптеме”, соода менен, кошомат менен күн көрмө болуп кала берери шексиз. Бул аз келгенсип, мектептин жетекчилери “мына, коомдук малды шефке алып жатабыз”, “мына, коомдук малды багууда активдүү катышып жатабыз” деген ооз көптүрмө, куру сүрөөнгө өзгөчө берилип, зарылдыгы барбы, жокпу, анысына карабай балдарды дайыма окуудан үзгүлтүккө учурата беришет.

- Туура! - деп кубаттады арттан бирөө. Класс ичи дуу-дуу болуп жалпы кубаттоо сезилди.

- Кай бир мугалим, мындай шартта жүрө отуруп, эң акыры мугалимдик сапатын жоготуп койгон. Мына, мектептин жетекчилери улгү катары бетке кармап жүрүшкөн, албетте, “эптөө” жагынан, Баймат агайды эле алып көрөлү. Бул кишинин сабак убагында уктап калмайын мындай коёлу, ал кечиримсиз окуя, бул киши бир гана деңгээлде сабак берип, анысынан өзү да жадап бүткөн, алдында ашайын дегеп ашуу, койгон максаты жок, акырында кедерине кетип, уялбай балдарга аялынын тамекисин тиздирип алып, “акысына” жалган баа

коюп берүүгө чейин жетип, ага биротоло өзү көнүп алган. Мына, бүгүн кырынып, галстук байланып келип отурат, бул районунун башчысынын көзүнө көрүнгөнү, жөн күндөрүндө өз боюна такыр каранбайт, сакал-мурутун түктөйтүп басып жүрөт, качаң көрсөң бут кийими таза эмес, көйнөгү бырыш, тиши сапсары. Ушул кебетеси менен биздин “үлгү” Баймат сабакка кирүүгө акысы барбы? Окуудан башка да, балдарды тазалыкка, сыпаалыкка тарбиялоо милдети бар мойнубузда, аны сөз менен да, ар бир мугалим өзүнүн сылык да, сыпаа да, таза да жүрүмү менен үлгү көрсөтүшү талап кылынат.

Күлүп калышты.

- Эмне үчүн көз жумдулукка, куру сүрөөнгө жол коюлган? Эмне үчүн мугалимдер өз ишине кайдигер болуп, өз жоопкерчилигин сезбей калышкан? - деп суроо коюп: - Уюштуруу ордуна, демилге ордуна, шык берүү, сүрөө ордуна мектеп жетекчилери “эпте” деген талап коюшат. Окуучуларды айыл чарбанын кошумча, арзан күчү катары пайдалантып жиберешкен, Мугалим ишим болсо ошол болсун, тынч гана болсун деп, ык алып кетишкен. Тез аранын ичинде иштин стилин оң жолго, окуу-тарбия иши талап кылган жолго салбай турган болсок партиянын алдында, эл алдында кимибиз ким экенибизге карабай, кырка жооп берип калабыз! - деп буттү Эсен.

Кана, дагы ким сүйлөйт? - деп сурады Жорокул. Эч ким кол көтөрүп чыккан жок.

Туура! Айтылды го! - деп, мугалимдер жалпы пикир көрсөтүп тим калышты.

Бул коюлган биринчи маселе боюнча жыйынтык айтмакчы болуп, Жорокул өзү сүйлөдү. Ал “негизинен” деп, Эсендин сөзүн толук колдоп, күнөөнүн баарын Бийбалага оодарып өттү. Бийбала чыдай албай:

- Эй, Жорокул, ушул кемчиликтер болуп жаткан экен, сен кайда элең, ыя? - деп суроо берди. “Эмне иш болсо сен тең орток элең го?” деген таарыныч, кыжыр билдирди. Жорокул мизбакпай:

. - Кайда болгон элем?! Ушул жерде, Сиздин жаныңызда эле болгом! Айтып келгенбиз бул кемчиликтин баарын өз убагында, а сиз тыңшаган эмессиз, кайра “эпте” деп, буйрук гана кылып ушул убакка жеткенсиз! - деди. Бийбала обдулуп:

- Качан айттың эле, ой Жорокул? - деп күйүп кетти.

- И? Кечирип коёт экенсиз, “уктум” дедирип сизден тилкат алган эмес элек, - деп, мыскыл кыла күлдү Жорокул. - Бя, Сиз бу Жайнаков коюп отурган маселени да уккан жокмун дейсизби? Бя?..

Тажибаев “айтышпагыла” дегенди түшүндүрүп столду калем менен тык-тык урду. Ичи өрттөнүп; “Жалт берменди карматтың, ант ургур!” деп, Бийбала Жорокулду ичтен тилдеп, сыздап отуруп калды.

Экинчи маселеге өтүлдү.

Жорокул “билдирүүнү” жарыя окуп, андан соң алдын ала багыт берип коюш үчүн өзү бириичи сүйлөп, Эсендин “өзү билемдигин”. “көпкөлөндүгүн” баса айтып, ага күбө өтүп, үнүн көтөрө жекирип “сынап” өтгү да, “кызды зордуктаган” деген жерине келгенде:

- Ким билет, азар тартып калган кишиден арыз болбогон соң муну далилдеш кыйындыр, бирок мугалимге ушундай кеп ээрчип калыштын өзү, шек саналып оту-руунун өзү жаман нерсе, советтик педагог деген айнектей тунук, ар кандай шектен тышкары болушу керек, биз муну айыптайбыз! Бул иш тескөө органдарына берилип текшерилсин! - деп сунуш айтты.

Жорокул, - деди Жабай, жөжөдөй аккуп болуп карыган, пенсияга чыккан эски мугалим эле, - мен түшүнө албай турам, Жорокул! Бул кыз менен болду деген окуяны ким көргөн экен, ким уккан экен, бул “билдирүүдө” жок го, эгер кокустан унутуп калышса “билдирүү” жазган жолдоштор өзүлөрү азыр ордуна туруп далилдешпейби ушул жерде, атын жашырып отургудай коркунуч деле жок эмеспи аларга?

Туура! - деди арттан бнрөө.

Жаке, - деди Жорокул - түшүнбөсөнүз тынч отурбайсызбы, жарыктык. Ким жазганын ким билет?! Бул жерде биз фактыны текшерип жатпайбызбы!

Жо, Жорокул, “бир жактан ууру келеби” дегендей, Эсендин иши менен тиешеси жок бирөөнүн иши эмне, ушул эле өзүбүздүн ичибизден жазылган, ошон үчүн чын эле акыйкатчыл болушса ушул жерде туруп айтышсын! - деди Жабай көшөрүп.

Тынч отурбайсызбы эми, жарыктык?! - деп какты Жорокул. - Эчтемени түшүнбөй жатып, кулагыңыз да жакшы укпайт, дагы...

Тажибаев столду калем менен тырс-тырс чертип, Жорокулду тыйып:

- Өз оюнузду айтыңыз, агай, - деди Жабайга жумшак.

Жабай ордунан өчөйүп араң туруп, бирок бир аз айтыша калганга зки кезү кызарып, зардеси кызып, энтигип калган:

- Мен абдан түшүнүп турам, Жорокул, сен кам санабай эле кой, сөздүн керегин мен угуп алам! - деп катуу айтты. - Туруп бетине айта албаса, далилдей албаса - бул ушак! Же аты жок, же башы жок тоголок арызга таянып, жакшы адамдардын көңүлүн бөөдө оорута берүүгө эч болбойт. Тиги кыз укса эмне болот?! Киши көңүлү оюнбу силерге?! Далилденсин, мугалимдиктен айдалсын Жайнаков! А жалган болсо, жалаа болсо жок жеринен каралоого жол берилбесин жолдош Тажибаев!.. - деди катуу.

Бу Жабай кыркынчы жылдардан бери мугалим болуп иштеп, ушул мектепте өмүрү өткөн, ушул азыр мугалим болуп отурушкан жигиттердин дээрлик баары бир кезде колунан окушкан, ушул кезге чейин “агай” деп сыйлашып, сөзүн эч ким эки кыла албаган кадырлуу адам эле. Пенсияга чыккан соң мектепке көп деле келбейт, ушундай чогулушта же майрам күндөрү бир келет. Кичине кыркма мурут койгон, дайыма үтүктөлгөн ак көйнөк, кара шым, лакталган туфли кийип, таза кырынып, атыр жыттанып, камгактан жеңил көрүнүп, чыкчыйып жүргөнү жүргөн. Өзүнүн туура сөзү менен элге жаккан адам болучу.

Эсен адилеттик күтүлбөгөн жерден келип колтугунан сүйөгөнүнө кубанып, каңырыгы түтөп, жер тиктеп отуруп калды.

Жорокул саал шагы сына, бирок билгизбей: - И, кана, дагы ким сүйлөйт? - деп, отургандарды кыдырата карады.

Баймат баягы бойдон өйдө карабай отурат. Жорокулдун тиктегени аз келгенсип, эми аны башка мугалимдер да баамдай башташты. “И, бул эмне кирпичей жыйрылып калган?” дешти. Ошол замат “арызды ушул жазганбы” деген шек өзүнөн-өзү туулду. “Эй, мурдун агып кетмек болду, өйдө болсоңчу?! - деп, жанаша отурган мугалим шыбырап, капталга түрттү. - Эмне, арызды сен жазган окшойсуз?” Ал тамаша гана кылган. Баймат элтейип тиктеп, эки жакты каранды. Тажибаевдин көзү тигилип турганын көрүп, эми биротоло өзүн жоготуп, кайсаланып калды. Терин жеңи менен аарчынды.

И, сүйлөнүз, - деди Тажибаев.

Баймаке, и, айт эми болгон өз оюнду, - деди Жорокул ага дем берип.

Баймат тамагын кыра жөтөлүп алып, чекесинин терин дагы жеңи менен аарчып алып:

- Бейшен Тажибаевич, - деди дагы эки жакты жалтактап тиктеп, дудуктанып, - кечирип коюңуз арызды мен жазгам, кол меники...

Эл дуу-дуу боло түштү. Эсен таң калып кайрыла тиктеп калды. -

- Жалган баары! Мен эчтемени билбейм. Чын болоо Жорокул өзү далилдеп берсин! “Сени мына бу бала жамандап жүрөт, айтып коёюн, жыйырма жылдык эмгегине карабай жакында мугалимдиктен куулуп чыгасың! Ыя, сен карап отурасыңбы, шилтеп жибербейсиңби жогору жакка, тушмалдап болсо да?!” дегенинен, мас болуп отуруп, шайтан шаштырып, тушмалдап шилтеп жи-берипмин..., - деп, Баймат ылжайып, оңтойсуз ылжыйып, эки жакты жалдырап тиктеди.

“Коку-уй!” деген жалпы үн менен кошо мугалимдер түйшөлүп кетишти. Жорокул ордунан атып туруп:

Ой, Баймат, жаныңды жебе?! - деп атырылды.

Сен жебе жаныңды! - деп, тайманбай каяша айтты Баймат, - Эй, сен тура тур, жанкечти турбайсыңбы сен! Мени мас кылып алып, кыйкырба, бактын арасында жаздырбадың беле?!

Качан?!

Бир ай мурда, сен диктовать кылып, мен жазып, экөөбүз кагазга үңүлүп отурганда бирдеме сурамакчы болуп, онунчу класстын окуучусу Медеров келбеди беле, сен кагаздын бетин далдалап, “Эмне?! Жогол!” деп, сөзүн укпай кууп жибербедиң беле баланы?! Эсинден чыгып кеттиби ушунун баары?! Ыя?! Чакырып келем азыр баланы...

Жорокул дагы атырылып калганда Тажибаев аны жекире карап ордуна отургузуп салды.

- Бу эмне болуп баратасыңар, балдар?! - деп, Жабай ындыны өчө астейдил таң калып сүйлдү. - Өмүрүлчмө мектепке иштеп жүрүп, мен мындай ыплас окуяны көргөн да, уккан да эмесмин! Мен Байматка ишенип турам, кедерине кеткен неме, а бирок өзү дили таза, акчыл адам. Тигине

“аталанын тогу менен черүүгө аттанып” болуп, арактын күчү менен карасанаа кишинин жетегине кирип кеткенине өкүнүп, чынын аптып күйүп турат.

Баймат: - Кой, ошол жазгандыгым үчүн жазамды алайын, макул - деди туталана, - кулагым тынч болсун, “баягы Баймат ыйманын жептир” деген сөгүштү уккандан көрө, уштаптан чынын айтып, жазганым үчүн жазамды алып, мейли, тынч журөм!

Баягы Бийбала “соккула” деп үгүттөп койгои “өз кишилери” кынына кирип, ачык кара өзгөйлөнүп чыгууга даашпады. “Кой, кереги эмне агып бараткан менен кошо агып?!” дешип, анын өзүн да колдобой коюшту.

Жорокул Бийбаланын бошооруна ишенген, мунун артынан Эсенди жаманатты кылып, өзүнө жол тазалоого өткөн. Эки коёнду бир жебеге тепчимекчи болгон арам ою өз башына тийип, иреңи карарып үңкүйүп отуруп калды.

“Ой, балакет баскы-ыр, ушундай белең?!” деп, мугалимдер шыпшынып, таң болушту.

Тажибаев сөз сүйлөп, “бул мектепте окуу-тарбия иши талапка жооп бербейт, жакшы мугалимди жектөө, ушак жыйноо сыяктуу принципсиз күрөш пайда болгон” деп корутундулады. Мектептин директорун, окуу бөлүмүнүн башчысын жаңылоо, аны менен катар мугалимдердин активдүүлүгүн көтөрүү жагын сурап, педагогиялык кеңеш өз ишин аяктады.

Бир жумадан кийин Эсенди районго кайра чакыртышты. Тажибаев:

- Бийбаланы бошоттук, Жорокул башка мектепке кетем дейт, мейли дедик, барсын. Мына, буйрук, - деди түз эле куттуктамакчы болуп колун суна, - кут болсун жаңы орун, ишиндин ийгилигин каалайм, жигит!

Бул Эсенди “Тоолук” мектебине директор кылып дайындаган буйрук болучу.

Жо, кечирип коюңуз, - деди Эсен колун албай, - мен директор болуп иштебейм, жо, мен мугалим гана болуп иштей берем, Бейшен Тажибаевич. Ушул коюлган маселени “директор болуш үчүн коюп жүрөт” деп ойлосоңузда керек, сыягы?! Жо, такыр андай эмес!

О, жолуң болгу-ур, - деп, районун башчысы ордунан тура калды, - эч ким ойлогон жок андай деп?! Ойлосо Бийбала ойлоп калар, мейли, анын

күйгүлтүгүнүн баасы канча иштин кызыкчылыгын көздөгөндө, ыя?! Бу райком менен макулдашылып чечилген маселе, бала! - деп эскертти.

Ошентсе да, Бейшен Тажибаевич, мен бул жоопкерчиликти мойнума ала албайм, өзүңүз билесиз айыл мектебин, окуучулар орус тили боюнча өтө начар, ошол өз предметимди талапка ылайык жөндөп кетсем да жакшы иш, менин оюмча бул зарыл дагы иш...

Тажибаев эми кабагы салынып, чекеси туйулуп, чыртыйып, “оңго айдасаң терс кеткен бу кандай терсаяк неме эле?” деп көңүлү кирдеп калды.

II

Эсен тургандан ышынып, үй ичи муздак, көзүн ачып төшөгүндө жатты. Түн жарымына дейре китеп окуган, ар түркүн ойлор келип, көпкө түйшөлүп, уктай албай жатып, араң көз ирмеген. Жерге тушүп кеткен китепти алып, баш жагындагы стулга койду.

Тыштагы жалбырагы жок жазгы дарак термелгенсип, аста кыймылдап көрүнөт. Андан наркы боз асман бүркөө, тунарып, шамал бар окшойт, шау-у деген дабыш алыстан туңгуюктан угулат. Бир аздан соң айнекке күн тие баштады.

Боз чаңгыл асманда жаңы көтөрүлгөн күндүн көзү түтөп өчүп бараткан чырак сыяктуу үлдүрөп, жалбырак-сыз тарбайган бутактардын арасынан калчылдагансып көрүнөт. Бир топ чымчык келип конду. Жүндөрү үрпөйүп, быйылкы оор кыштан араң чыгышкан, жүдөө, бирине бири ыктап, чырпыктан чырпыкка секирип өтүп, кичинекей тумшуктары менен бирдемелерди чокулап оттогон болуп коюшат. Күндүн көзүнө кабат келип, канаттары жылтырап, моюн жүндөрү көк жашыл, кызгылт тартып, түркүн кубула баштады бир убакта.

“Эмне көйү бар? Табият өзү кам көргөн. Көр оокаттын машакатын билишпейт, жайы-кышы талаада, токой арасында, жел менен жарышып учуп, бийик учуп, алыс учуп, жаркын күндүн алдында эркин сайран кылып, мандайына атаа кылган жемин терип жеп, а мейли денедеги биртке кубаты түгөнгөн мүнөттө отургая бутагынан шырт деп жерге түшүп кала берет,

табыштын кереги жок, кепилдин кереги жок, артында оокатын өткөзө албай ыйлап турганы жок, өзү бутактан ылдый кулаганда жаңы учурган балапаны чоочуп, пыр-р учуп, ак баш кулунчактардын, кызыл гүлдүү гүлкайырлардын, жаңы гана баш алган көк буудайдын үстүнөн эч кейишсиз, тигитерейип жатып калган эмис зкенки туйбай, сезбей наркы шаркыратмага ийилген самби талга барып конот да, көңүлдүү чыйтылдап, көк тиктеп, андап нары учуп кете берет, өз күнү менен...” деп ойлонду Эсен.

Күн улам кыйгачтап, топ чымчык күн чарасынан сыртта калып калышты. Шамал күчөдү белем, дарактын башы дагы катуурак теңселип чымчыктар канаттарын жая берип, кайра оңолуп, бутакка араң тырмышып калып турушат.

“Бизчи? Адам өз курсагынын кулу сыяктанат, бүгүнкү тоюнганын эртеңки дагы түзүк тоюнушу үчүн, ошонун көйү үчүн зарп кылат. Көр тирилик менен жүрүп өмүр өткөрөт. Карып кеткенин, көр оозуна барып калганын акырында гана бир сезип, сезгенде бошко өткөргөн өмүрүнө кайгырып, “энеден кайра туулсамчы” деп арман кылат. Э, энеден кайра туулганда бүтөрөрү эмне?! Жанагы курсак деген түбү жок боз баштыкты ошол жакка таштай келсе го, анда бир жөн, таштап келе албаган соң дагы баягы көй - байкуш адам бири биринин алдында дагы түпкүч болуп ийилет, дагы калп айтат, дагы оозунан акаарат сөз чыгат. Бул жагынан караганда адам деле бир маглук экен го...” деп, тунжурап жатты Эсен.

“Байкуш адам ушун этип тыталанат, көзүнөн жаш сыгылат, тырмагынан кан сызылат, курсак тойгузар казына топтойт, ой тойгузар акыл жыйнайт, көп учурда мейнетинин убайын көрбөй жер жазданат, жер жамынат. Бирок, бул текке кеткен эмгек эмес, анын дүнүйө мүлкүнүн да, акыл мүлкүнүн да пайдасын артында калган эл көрөт. Мына, адамдын улуктугу мына ушунусу турбайбы!...” деди Эсен өзүнө.

Ошол учурда эшик тык-тык деп калды. Эсен ою бузулуп, “ким?” деген суроо көңүлүнө келип, ордуна тура баштады. Тыштан:

- Кат! - деди пошточунун каргыл үнү, Эсен кийимин кийип үлгүргөнчө тыкыр-тыкыр этип, нары басып кеткендей болду. Эшикти ача бергенде эшикке кыпчып кеткен конверт делдек этип жерге учуп түштү. “Кимден?” деген ою менен кошо жетип, Эсен катты алып карады. Конверттин этегинде жазган

кишинин адреси да, аты да жок экен, чиймелене коюлган гана кол турат.

Эсен конвертти ачты. Бир гана ак лилия гүл салынган открытка чыкты. “Саламатсызбы, агай?” деген жазуу көзүнө урунуп, колун тааныды да, жүрөгү ысып кетти. Ошол замат Алийманын үрөйү көз алдына келди. Эки колу титиреп, Эсен андан нары катты окуй албай, кубаныч термеп токтолду.

Мына, жарым жылдан ашып кетти, Эсен ушул кезге дейре, иш карбаласы менен жүрүп, бир ирет да кат жазып койгон эмес. Макул, жок дегенде окуткан мугалими катары, же бир тууган, же ага катары болсо көңүл бөлбөгөнүн күнөө сезди. Өткөн жайда Алийма окууга жөнөгөндө Эсен автобуска узатып чыккан. “Эми, Алиш тай, өтүп калсаң студент болуп каласын - жаңы чөйрө, жаңы курдаштар кезигет, акыл-эсиң такталат, кишиге да сыйга да, ойго да мамилең жакшырат, кечеги кылган ишиңе, ойлогон оюңа оңдоо киргизүүгө жетишесиң. Өсөсүң, Алиш тай!” деген сөзүн эстеп, жанына жипсиз байланып, санаалуу мелтиререп, “кош эми, кызым, жакшы оку” дегенде балдырган сезим наристе эчтеме айта албай, “кошуңуз” деш да оозуна кирбей, буулуп, көзүнө жаш кылгырганы көз алдына келди.

Эсен үшкүрүп жиберди. “Эмне деп жазды экен?” деп санааркады. Жүрөк сыздаткан өкүнүч сыдырып өттү. “Эмне деп жазды экен?” деген суроо шек санатып, ал катты улантып окуудан чоочулады, “Агай, Сиз айткандай болуп чыкты. Жакшы теңтуштарды таптым. Агай, куттуктап коюңуз, жаңы жылда күйгөөгө чыгам!” деди бекен? Эсендин жүрөгү дүкүлдөдү.

Жаңы гана бүр ачкан, биртке суук сыдырымга, биртке керимселге туруштук кылар өзөгү да ката элек гүлгүн байчечекей эле! Жырткычы көп турмуш токоюнун четинде көгала майсаңда жаңы гана көз жарган, жаңы гана телчиккен, жаңы гана тамтум баскан эликтин улагы эле го! Ошол кездеги кыздын наристе көңүлүн сезе туруп, бирок-”балалык ойго азгырылбасын, мен анын балалыгынан пайдалангандай болбоюн, мага чалынып мүдүрүлүп, өмүрү бүт өкүттө калбасын” деген камы, мугалимдиги быякта турсун, анын адамчылык милдети болучу.

Эсен сабыры сузданып, эми катты андан нары окууга көңүлү да чаппай, үңкүйүп отуруп калды. “Ыя? Жакшы агай, акылчы, боорукер ага болуудан башка энчи калган жокпу мага?! Мен дагы жигитмин го, эл катары бул

дүйнөнүн үзүрүн көрүүгө толук акым бар го?!” деп, дендароо ойлонду.

Эсен келгенден бери бул эл менен сиңишип эле кеткенсиди, Сурашып отуруп, торпокчу Медер таякеси болуп чыкты. “Жалгыз бой экен, ысык тамак ичсин” дешеби, нары да жакшы мугалим катары кадыры өсүп, сыйчыл журт жумасына бир мерте калтырбай меймандап турушат. Бир ирет Баймат үйүнө чакырып, баягы “тушмалдап урганы” үчүн кечирим сурады. Кыз кеч окуган, эркек көрсө эле мылжыйып бой салып турган жарым эс неме болучу. Жорокул ага акча берип да болсо “зордуктаган деп айттырмакчы экен. “Жо, Баймаке, бул жерде мен милдеттүүмүн сизге, мен ыракмат айтышым керек сизге, жарыктык!” деп, Эсен астейдил ыразылыгын айткан. Ушул күндө да Байматтын көңүлү жакшы, таза кийинип, таза кырынып келип: “Ой, Эсентай, - деп калат өз боюна каранып, - институтту жаңы бүтүп келген жылымдагыдай куштай болуп калдым. Карачы! Жеңең да койнуна көңүлү менен жаткыра турган болду. Ха-ха... Ой, бетке айткан сын оңдойт дегенге эми ишендим!” Эски мугалим Жабай, жылкычы Кадыркул, торпокчу Медер кадимкидей өз көрүшүп, катташып, турмуш зарылдыгына каралашып турушат.

Бирок, “бир үйдүн жарыгы бир үйгө тийбейт” деген ырас экен, үй бөлөк болгон соң тирилик бөлөк, кийинки күндөрү бул жалгыз бойлук тирилиги өзүнө оор сезиле баштаган. Сүйлөшөр киши жок үйдө, китеп менен гана алаксыйт, өзүнчө көңүлү кыра болуп, бул үйдөн эмнени кармаса ошонун баары муздак, ошонун баары жансыз, ичиркенип көңүлү чөгөт.

Эсен мешке от жакты, муздак сууга жуунду, чай койду, чай кайнаган соң демдеп, катып, муздап калган кечеги нандан кести. Ушунун баарын иштеп, биринчи жолу “ушинтип, куучуюп казанынды өзүң кармап, кечилдин өмүрүн кечирип, өтүп кетесиңби” деген өктө ойго кабылып, жемеледи өзүн. Ушундай кезде бул үйдү көркү менен жарык кылар, деми менен жылытар жан курдаш, сүйөк гана керек. Жалгыз отуруп өзү чай куюп, өзү уурттап, биртке нан чайнады. “Мусапыр!” деп, табалады өзүн.

Көпкө тунжурап отуруп: “Э, окубай коркуп отурганда, ыя жазылганын өзгөртүп жибере алмак белем?!” деп, эми кайдигер көңүл менен откыртканы кайра колуна алды Эсен.

Саламатсызбы, агай?

Ишиңиз ийгиликтүүбү? Мен болсо окуп жүрөм. Окуум жакшы. Ишиңизге ийгилик, өзүңүзгө чың ден соолук тилейм. Келе жаткан жаңы жылыңыз кут болсун, агай! Кош болуңуз...

Алийма “

Эсен канбай калды, бир аз гана сүйлөм, көптү күткөн, арзуу толгон көңүлү канбай калды. Кыздын дайыма ыкыластуу, дайыма коңур басмырт добушу катка жазылган сөздөрүн өзү сүйлөшкөндөй Эсендин кулагына даана угулуп, кабагынан нур төгүлгөн, гүлдөй назик чырайы көз алдына келип өттү. Эсен үшкүрүп жиберди.

Ал чайынан бирткелеп уурттап, ой басып, колуна эмне кармалаганын билбей, шалдырап отурду.

Катта же жүрөк түшөрлүк айрылуу, же бир кылайган ак үмүт ык салып көрүнгөн жок го, кайра көптөн бери куса кылган өзү да ачык ойлоого батынбаган, бирок күн өткөн сайын катмарланып көңүлдү ээлеп келе жаткан ышкы сезимин козгоп, бирөө менен “илешип калыш” коркунучу менен жылуу үмүт экөбү тең тизгиндеш калды.

III

Дагы районго чакырышкан экен, Эсен “дагы эмне шашылыш иш чыгып калды экен” деп, өзүнө тиешелүү иштер боюнча берер жообун камдана барды. Тажибаев жакшы көңүл менен кабыл алып, жалпы мектептин акыбалын сураштырган соң, “түзүк” дегенин билгизип башын ийкеп койду да:

- И, кана, жолдош Жайнаков, кыштак арасында орус тилин окутууну дагы кандай кылып жакшыртууга болот? Иштеп калдың түзүк эле, башыңдан өтүп жатат, сезгениң бар, айтчы? - деп сурады.

Эсен, албетте, өзү катышы бар иш болгон соң, көңүлүндө көп эле ойлору жүргөн, балким жөндүү чыгар, а балким жалпы шартка жараша орунсуз да болушу мүмкүн, бирок жүрөк өйүгөн оюн ортого салмакчы болду: - Эң биринчи, Бейшен Тажибаевич, - деди Эсен, - квалификациялуу кадрларды атайын чакырып, андан соң бул кыштак жерине турук алып каларлык турмуш шартын түзүү керек, антпесе көбүнчө жаш мугалимдер чыдай албай бардык

жакшы максатынан кечип, кетип калып жатышат. Эң жакшысы, менимче, ушул орусча жок тоолук кыштак ичине орусча мектеп ачуу керекпи дейм анткени орус тили мектептерге бир гана предмет катары кирип турганда, кандай аракет кылган менен, толук өздөштүрүү деги кыйын, биз каалаган, кысталбай сүйлөп түшүнө турган жыйынтык берер эмес. Орус жок жерде орус мектебин ачып кыргыз балдарын окутсак эң биринчи балдар орус тилин зарыл деген деңгээлге чыгара өздөштүрүп, жогорку окуу жайына барганда кыйналбай окуп кете ала турган болот, экинчиден үйүндө, көчөдө кыргызча алакадан ажырабай өз эне тилин кошо ала жүрөт. Эки жагына тең бирдей жарактуу киши чыгат. Жаманбы? Ушундай эле шаар ичинде кыргыз балдарын кыргызча окутуу пайдалуу сыяктуу. Мектепке кыргыз тили, тышта орус тили болуп, эки жагы тең өздөштүрүлөт. Шаар ичинде орус мектебине окуган кыргыз балдары, сөзсүз жакшы окушат, бирок көчөдө да, кээде үйүндө да орусча сүйлөшүп, жыйынтыгында өз эне тилинен жармач болуп калат экен. Бир аз түшүнүп, бирок сүйлөргө келгенде көп ичинде дудуктанып, уялып, өкүнүп жүрүшкөн жигиттерди көргөм.

Кызык! Бир орус жок; орус мектебин ачып койсок, ыя, эл эмне дээр экен?

Эл жактан кам жебеңиз! Эл керек нерсени бизден мурда турмуш зарылдыгынан улам бат сезет. Мектепти ачып коюңуз, көрөсүз, эл “жакшы чыкмам” деген балдарын “тил билсин” деп колунан жетелеп айттырбай өзүлөрү келишет. Мен бардык жерге орусча мектеп ачылсын деп жатканым жок, интернат мектеп тибинде районго ачып койсо жетиштүү. Бардык предмет орусча жүргүзүлсө ошого жараша окутуу деңгээли жакшырат, ой жүгүртүү тереңдейт, кеңийт. Илимге да, адабиятка да, чарба ишине да, башкаруу ишине да жетик кишилер ушул мектептен чыкканын кийин көрүп кубанасыз. Шыктын дүрмөтү дайыма мектептен алган алгачкы билимине, тарбиясына өтө байланыштуу эмеспи, Бейшен Тажибаевич!?

Тажибаев Эсенге ынтаа коюп тиктеп отуруп:

- Сени, Эсен, бул жерге чакырганым, бул маселе боюнча пикирлешип отурганым - орус тилин кыштак мектептеринде окутууну жакшыртуу боюнча республикалык семинар болот жакында, сен барасың. Ушул ойлорунду ошол жерде айтып, пикир алмашып, дагы пайдалуу кеңештер болуп калса, угуп кел.

Келген соң, мен принципте макулмун, ким эле өсөлү дегенге каршы болсун, бул маселени бардык жагынан негиздеп сунуш даярда, райкомдун алдына коюп көрөбүз, оң чечилип калышы ыктымал. Макулбу? - деди.

- Эң сонун!

Тажибаев башын ийкеди;

- Сонун болсо ошол мектепке директор болуп барасың, уюштурасың, бу сапар, бала, кыйшаңдашка шылтооң жок!

“Көрө жатабыз” дегенди түшүндүрүп, Эсен башын ийкеп, Фрунзеге барып келүү мүмкүнчүлүгү болуп калганына тымызын сүйүндү. Иш бүткөнсүдү, ал колун ушалап, коштошууга ниеттенип калды, бирок Тажибаев камырабаган соң өзү туруп кете албады.

Эми, - деп, кайра оюндагыны айтпай эле коймокчу кебетеленип, көпкө унчукпай, Эсенди бир имерип, уурту жымыйып тиктеп: - Менде дагы бир суроо бар, - деди Тажибаев.

Сураңыз, - деди Эсен.

Ыя? - деп алды Тажибаев. - Сурайын, катуу тийсе кечирип кой, эмне үчүн үйлөнбөй жүрөсүң?

Эсен мындай суроону күткөн эмес, лакталган күрөң столдун жалтыраган бетин тиктеп, эмне деп жооп айтышын билбей, кысталып отуруп калды. Тажибаев анын жообун күткөн жок:

- Мезгил деген кыйын нерсе, өтүп кеткен соң кайра келбейт, орду толбойт, - деп, үнү коңур, кам көрүп, ата сыяктуу жай күңкүлдөп сүйлөдү. - Сүйүү учуру өтүп кетет, көңүл оту пастайт, акыры келип кишини муздак акыл жеңип, эчтеме жакпай, жакканга даабай, шекчил болуп калат. Экинчи жагы, бир үйлөнүү акыры болот дечи, бирок туш келгенге жолугуп, - анын үстүнө кеч жөжөлөгөн тоок сынары турмуштун түйшүгү жаш өткөн ченде моюнга түшүп калат.

Эсен өйдө карап, Тажибаевди тиктеп, бушайман болуп, бир чети уялып, канткен менен да, анын агалык жүйө сөзүнө баш ийкебей коё албай калды. Тажибаев сөзү Эсендин көңүлүнө уюганын сезип, андан нары аярланганды коюп, түз батыл сүйлөдү:

- Мындайда, Эсен, “бак базарынан калба” деп кеңеш берет элибиз. Жаш

жагынан да, ой жагынан да жетилген курагың. Үйлөнүш керек, жигит! Үй күтүү, бүлөнүн башы болуу оңой милдет эмес. Үй-бүлөнүн өз алдынча камы, кызыкчылыгы, түйшүгү, ыркташтырып турган ийкеми, саясаты бар. Үй-бүлөсүн камсыз кыла билген, ийкемин бузбай башкара билген мамлекет башкарууга жарайт. Бир кишинин милдетин моюнга ала албай, алса да көтөрө албай тайгактап качып жүргөн киши сөзүнөн да, ишинен да эч кимге бапа көрсөтпөйт...

“Э, эмне кажаты бар, эркин ойноп жүрө берген жакшы эмеспи?! Эмне үчүн? Адам уругун улантыш үчүнбү? Ха-ха, маданияты аз кишилер жетишет, кокуй!” деп кезендегендер да чыгат. Көздөгөн максаты, ыйык көргөн идеалы эч качан болбойт андайдын, өзүнүн илээндилигин, тайыздыгын; жылдызы жоктугун ушундай бирдеме шылтап кер тартып сүйлөгөн сөзүндө да, кылган ишинде да жыйынтыгы жок, коомго түгүл өзүнө өзү пайдасыз, бөөдө аракет коротуп, нан түгөтүп басып жүрөт. Эсен андайлардан эмес болучу. Эсейген кезинде окуу менен болуп, окууну бүткөн соң иш менен алаксып, нары да бирөө менен сырдакана болууга бир орунда жеткиликтүү тура албай жүргөндүктөнбү, же, “эрди-катын - кош өгүз” дейт го кыргыз, ошол турмуш моюнтуругун тең тартыша турган жубай жөнүндөгү талабы бийик болуп, ыгы, шарты болбогондуктанбы, ушул күнгө жетип келген. Тажибаевдин камтама болуп, кам көрүп, жашы улуулык кылып айткан акылы, бир чети кейигенсиген туугандык сезими Эсендин өзгөчө ичин жылытты.

Ыракмат, Бейшен Тажибаевич, - деди ал астейдил, - эми бир жерге турук алып калдык ко, ойлонуу эмес аракет кылууга ыкылас болуп калды, көрөбүз...

А түзүк! - деп жиберди Тажибаев, ордуна туруп, жаркырап жылмайып, көзү бир түркүн жылуу күлүңдөп:

- Кана, эми жакшы бар, үкөм! - деп, Эсендин колун катуу кысып коштошту.

Эсен көңүлү куш болуп канат серпип тышка чыкты.

. Жорокул тик турма пивоканада бир кружка пиво алып, жалгыз буттуу таш столго коюп, эми эки жагын карангыча пивосун көбүктөнтүп, дагы бир тик турмачы жанына келди. Баш ийкешип коюшкан соң, унчукпай, ар ким өз ою менен, бирткелеп жутушту. Жыргай тамшанып, бир убакта Жорокул:

- Кечээ бир чоң феодал жолугуп калып, - деп, көкүрөгүн көтөрө манчыркай сүйлөдү, - “шашылыш ишим бар эле, аксакал” десем болбой, “э, иш бүтчү беле, балам, иш деген жан менен кошо жатчу нерсе” деп, ресторанга зордуктап сүйрөп кирсе болобу?! “Хи, эмне сый көрсөтөр экен бу абышка?” дедим да кирдим. Оу-ух, көп кетип калыпбыз да, кызыталак...

Тиги үч күн кырылбаган сакалы көгөрүп түктөйүп, мурдунун учуна чыйкан чыгып келе жаткансыган неме таң болуп, ишене да койбой көзүн жыртайттып тиктеп калды. Жорокулга бу көз тааныш гана, ким экенин билбейт, билип отуруунун кажаты да жок ал үчүн, пивокананын айланасынан көп кезиккен бирөө да, бирок эски тааныштай баш ийкешип, колдо тыйын бар учурунда бирден кружка пивого жарай бере турган болуп калышкан киши.

- Бир шуулдаган абышка экен, ичпес оюңа да коер эмес. “Кана, ал, үкө!” деп, деги жалынгандай болот. “Э, мен төлөп жаттым беле акчасын?! Өз чөнтөгүңдүн шору!” дедим да, тарттык сары коньягын, ысылыгына былчылдаттык куурулган жөжөсүн!

- Ыя, ушундай март кишилер али да жолугат экен э? - деп башын чайкады тиги. - Тааныш беле?

- Илгери, анда мен мектепте жетекчи болуп ишгеп турган кезим, окуучуларды пахтага алып барганда бир көрүшкөн гана кишим, пахта совхозунун директору бо-лучу. Менин бул борбор жакка келип калганымды билип, ошон үчүн...

- Ха-ха, - деди тиги мыскылдай, - алдын алып кошомат кылып жатат дегин бар го, ха-ха! Кой, андай феодал болсо, сен экебүзгө сары коньяк эмес, билип кой, сары суун бербейт. Ха-ха...

Жорокул башынан өз кадырын үкүдөй түн катып термелеп, ит сыяктуу ыркырап, каңшылап коргогон, колунан келсе ар кандай кишинден сөөм өйдө болууну, ар кандай кишини желкелеп басынтып турууну жакшы көргөн неме эмес беле, жини келди. Үңүрөйө тиктеп:

Шордуу, - деп койду акырын, атайын, - сен эмнени билесин, ичкениң суу кошкон пиво болсо, закускең көңсүгөн балык, шордуу.

И? - деп, тиги тиртендеп чыкты. - Сен эле жырғап кеткениңден мени менен турасыңбы ушул жерде? Жалган айтып көңүлүңдү кубантпай эле жөн жүрбөйсүңбү?

Ишенбесең кой, тууган, - деди Жорокул, деми кайтып, кадыресе оңтойсуз болуп, “э калпымды билгенде эмне, уялгыдай эмне атамдын абагайы беле бу? деп, өзүн-өзү жубатып, тигини ичинен сөгүп койду.

Эртең чарбалардын республикалык бир чогулушу болот деген күн болучу, “Биздин элден ким келер экен?”деп кечке жуук Жорокул чоң мейманкананы сагалап барган. Вестибюлге кирип, киоска карап, эки көзү эшиктен кирген-чыкканга астыртан баам салып көпкө имерчиктеп жүрдү.

Бир убакта чон эшиктен чаар топу кийтен, бою жапыс, курсактуу бир боз киши саквояжын көтөрүп, ыкшоо чайпала басып кирди.

Жорокул дароо “Жайык” пахта совхозунун директору Юнусту таанып, леп жетип:

- Э, саламатсызбы, Юнус аке! - деп, сүйүнгөн түр көрсөтө учурашып калды. - Келишиңиз менен!..

- А-а... - деди Юнус капылетте. - Саламатчылык...

Аңгыча болбой Жорокул анын саквояжын колунан алууга үлгүрүп, ыкчам баса алдыга түшүп, баштап жөнөдү. Орун алууга бирпас токтолушуп, андан соң лифт менен төртүнчү кабатка чыгышты. Номердин эшигине барганда Юнус эшикти ачып, Жорокулдун колунан саквояжын алды да, унчукпай өзү кирип кетти. Жорокул ээрчип кире албай, ууртундагы жасалма жылмаюусу экөбү коридордо туруп калды.

Бир убакта Юнус эшиктен көрүнгөндө Жорокул ээси чакырган иттей леп жетти. Юнус чарчаңкы ыңгырана:

- Кел, үкөм, - деди да, жанагысындай ыкшоо чайпала ичкери баштады.

Эң жакшы деген “люкс” бөлмө экен. Паркетте кызыл гүлдүү килем төшөлүп жатат. Наркы уктоочу бөлмөнүн саал ачык турган эшигинен ак шейшеп капталган көк гүлдүү жүн одеал жабылган жыгач керебет, баш жагындагы тумбада жашыл абажур көрүнөт. Конок күтүү бөлмөнүн кире

бериш бурчунда чоң күзгү, бир жагында полировать кылынган күрөң түстүү шифоньер, төрдөгү кичинекей жазуу столунда телефон турат, бир жагына телевизор коюлган. Оңтойлуу жерде күрөң кызыл мата капталган тербелтме креслолор, жумшак диван. Юнус саргылт шайы шторду тартты эле бөлмө ичи дагы көркүнө чыга жаркырай түштү.

Тегерете карап: “Бактылуу адам!..” - деп, Юнуска тымызын. көз артып ойлонду Жорокул. - Кайда барса ,жыргал...”

Ошол учурда Юнус үй кийимин ооштуруп кийип, курсагын сылап, саал энтиге басып, ички бөлмөдөн чыкты. Ою менен кошо чайкалып, тербелтме креслодо отурган Жорокул ызат көрсөтүп, ордуна тура калды.

- Отура бер, садага, - деп койду да, Юнус ага жакыныраак креслого келип отура баштады. - И, үкөм, сүйлөй отур. Иштеп жүрөсүңбү?

Жорокул салабаттуураак, этиятырак болуп:

И, академияга иштегени турам, - деди акырын.

А, жакшы, - деп алды Юнус кычыгындагы эти өсүп кеткен баамчыл боз көзүн аста тиге. - Адистик эмне?

Мугалим эмес белем, - деп токтолду Жорокул. - Эми партиялык, советтик кызматка кетсе да боло берет, диплом болгон сон... .

Юнус башын ийкеп:

- А түзүк, үкөм, иштин жаманы болбойт, - деп койду. - Бизге чарбачыл адистер керек болуп жатат.

Жорокул “экономист кылып алып туякка чаап иштеткиң бар э, өзүңдү мага берип койсо ликилдетет элем го, абышка!” деп отурду.

- Кийинки учурда ошол партиялык, советтик жетекчиликке түздөн-түз башкара турган, экономиканы, өнөр жайды, чарбаны биле турган, атайын адистиги бар жигиттер коюла баштады. Туура, бөдөнөнү сойсо да касап сойсун эмеспи?!

Жорокул унчуга албай калды. Бир аз ындыны өчө түшкөнсүдү. Юнустун астыртан кылыйган боз көздөрү муну дароо байкап, эсепке алып отурду. Уядан жаңы талпынып турган балапан куштай жаш үмүткө катуу тийди окшойт?..” деп, кайра жаяптай, жумшактай маани айтты:

- Баары келип, үкөм, кеп идиректе. Идиреги болсо адамдын колунан

келбей турган иш жок.

Бул сөз Жорокулду кайра тирилтти.

- Сизди эле алалычы?! - деп жиберди ал. - Эмне адистигиңиз бар? Көп жылы партиялык кызматтарда жүрдүңүз, мына кийинки он жыл бою республикадагы эн ири чарбанын бирин былк эттирбей, кынк эттирбей башкарып эле жатпайсызбы?!

Юнус дагы бир тиктеп алды. Жигиттин сөзүндө кошо-мат да, ошону менен бирге жүйө да бар. “Атаны, колдон суурулган неме экен!” деген ойго кабылып, чарчаңкы түр менен:

- Биз, үкөм, эскирдик, - деди ал жай - көнүмүш сокмокко салып, кара жанды канчалык карч урганыбыз менен, демилгебиз түгөнүп, чындап келгенде өзүбүз да чарчап, каржалып бүттүк. Жаштардын бири “жо, бул иш мындай башталып, мындай бүтүш керек го?” десе жиниң келет, ушуга чейинки кылган мейнетине, жыйган кады-рыңа кол салып жаткандай туясың. Бирок, кечинде жатып ойлонсоң ошол мадыра баштыкы туура, эрте менен келип оңдойсуң. Биз эмне? Жаштайыбызда колхоз уюштурууга катыштык, согушка барып келдик, бүлүнгөн чарбаны калыбына келтирдик, ирлештирдик, жаңы техника менен жабдыдык. Ошонун өзү бизге иш да, аспирантура да болгон. Ошол турмуш аспирантурасынан көбүбүз таалим алып, колдон келишинче өз диссертациябызды жазып алдык, көбүбүз танкага кылыч ала чуркагандай кыйкырыгыбыз менен калдык. Биз эмне, бар болгону практикбиз, иш аккан дайра болсо, биз ошол дайранын агымына кошо чабак уруп өздөштүрүп алууга мажбур болдук, биздин убактыбыз да, алыбыз да ошол болчу. Эмки жаш жетекчилерге бул кечиримсиз, өз убактысынын бийик талабына арзышы керек, агымга кошо чабак урбай, иш дайрасынан өзүнчө өстөн кайрып, өзүнчө жетелеп кете турган көсөм болушу керек!

Ошентсе да, жардам, сүйөк керек да! - деди Жорокул. Юнус таңыркагандай бир тиктеп койду:

Жардам? Бизге эч ким “мына муну минип убайын көр”! деп, айрымач ээр токуп алдыңа жорго тарткандай мансап берген эмес. Бизге “Ме, мына муну үйрөт, жы-гыласынбы, турасыңбы, үйрөтүп бересиң!” деп, азоонун чылбырын карматкандай катуу милдет тагылган өз учурунда, үкөм. Кол ишке тие электе

“жардам” деп отурушка болбойт. Жаш адистин ишине дайыма көз салынат, жакшы иши колдоого алынат, чеки иши сынга түшөт ошентип такшалтат ар бир калыс жетекчи.

Жорокул “Жаш адис?!” деп, ошол сөздү ичинен мыскылдады. Бир иштин адиси болуп, бир жерде өмүр өткөрүү, ошол жерде тууганынын да, касынын да бир керегине жарап кетерлик пайдалуу иш кылып кетүү максаты анын оюнда бар беле?! “Э, болсоң чоң бол, кишилер бүжүрөп турсун алдында!” дечу өзүнө, буга жетиш үчүн кошомат да, жалган да, тоголок арыз да ага жийиркенчтүү эмес “Жетекчилик адистерге берилип жатат” деген сөз азыр аны ойлонтуп салды. “Ка-ап, башында эле экономика факультетин бүтсөмчү!” деп, ичи сыйрылды.

Жорокулдун атын Юнус билчү эмес, билсе да эсине сакталган эмес, бирок азыр минтип жалпылдап учурашып турган кишинин “атың ким эле?” деп сурай албай: - И, үкөм, - деди саквояжын көрсөтө, - тиги баштыкты бери алчы.

Жорокул леп этип тура калды.

Үйдөн келгендиктин салтын кылалы, үкөм. Ресторанга деле барсак болот эле, үйдөн келген даам кызык го деп турам.

А, уйдүн даамы жакшы эмей! - деп, Жорокул жарпы жазыла саквояжды аңтара баштады. - Сагынып да калдык...

Саквояждан бышкан кекиликтен бешөө чыкты. Бир күрп оролуп жүргөн экен. “Э, бирөөнү кекилик менен тайып коймокчу болгон го? Мен шылып таштайын!” деп, табасы канып эки кекиликти, күрптү столго койду. Эки бөтөлкө кыргыз коньягы түбүндө солонуп жатыптыр, би-рин суурду. Бетине сейдана сепкен дандыр нан чыкты. . - Дагы бирдемеси бар өңдөндү эле? - деди Юнус. . “Мени какшыктап жатабы?” деген ойго кабылып, Жорокул токтоло калып, саквояжды кайра аңтарды. Башка бөлүгүнөн салофан баштыкка оролуп салынган бышкан чучук табылды.

- Ошондон да кес, үкөм, - деди Юнус тамшана. - Бери жөнөрдө главбух күйпөндөп жатты эле, тосуп чыккан ооз тийсин деген го...

Шыпылдап, өмүрүнчө ушундай жашы улуу, кадыры улуу кишилерди коштоп жүргөндөй шыпылдап, кекиликтердин санын айрып, күрптү майдалап,

чучуктан жука-жука кесип, буркураган жыттуу нанды туурап, ар бири пияладай сарыгалманы жылдызын чыгара тегерек кылып жарып, тиги серванттан эки хрусталь рюмка алып сууга мөлтүрөтө жууп келип койду Жорокул. Жардамдашайын дедиби, Юнус козголуп:

- Мен бир чай демдейин, өзүм демдебесем ичкендей болбойм, - деп калды эле, Жорокул ордунан турууга үлгүртпөй:

- Жо, отура бериңиз, аксакал! - деп дароо суу куюп, электр чайнекти разеткага сая салды.

“Бу бүткул республикага аты чыккан абышканын көңүлүн алып да калайын!” деп ойлоду ал. Бирок, абышка мындай кызматты кимден гана көрбөгөн, жаштын милдети дегенчелик кылып, камырабай кайра ордуна жайланышты.

Жорокул коньяктан мөлтүлдөтүп куюп

Кана, келишиңиз менен, Юнус аке, - деп, рюмканы алаканына салып, анын алдына ийиле тосуп берди, - алып жиберели!.. Кокустан келип, колуңуздан даам татып, чынын айтсам, аксакал, жетине албай отурам...

Юнус рюмканы алып, тигинин өзүн астейдил сүрөп:

И, өзүң, ал, үкөм, - деди, - биз жаагын айрыдык го чиркиндин. Качан ден соолукка отурбай калганда токтоттук... - Эрдин тийгизип, кубула жылтылдаган ичим-дикти столго кайра койду. - Бул дагы өз учурунда жаштыгыңа мас кезинде жарашат. ,

Сиздин саламатчылыгыңыз үчүн, - деп рюмканы бийик көтөрүп кагып жиберип, алмадан тиштеди Жорокул.

Ыракмат, үкөм, - деди Юнус.

Шише жарымдан өткөндө кара курсак Жорокул кызый баштады. Кекиликти кажып бүтүп, ысылыкка чучуктан сугунуп отурду. Соо кезинде оңойлук менен билине койбогон кыялы чыгып, саал менменсий, ар бир сөзү, кыймылы өзүнө туура сезилип, тиги анын баарын калетсиз туюнду катары кабыл алып жаткансып, аны сайын эргий баштады. Жанында боз көзүн кылайтып тиктеп отурган жыпжылма абышка эми ага анча айбыгар, кадырлаар эчтемеси жоктой көрүнүп калды.

Ушинтип, Юнус аке, - деп, Жорокул оолжуй, “аке” деген сөздү анын

жашы улуулугун гана сыйлап айтып жаткансып, мойнун короздой көтөрө көп этибарына кыспай сүйлөдү. - Биз дагы эртең адам болобуз! - Ал сөөмөйүн соройтуп: - Адам! - деп, тактап кайталап, абышканы ормoe тиктеди. Ошол учурда абышка анын алдында куштан корунган кекиликтей бужүрөп калган окшоп туйду ал. Аны сайын өзү кабагын түйө:

Биз али көрөбүз! - деп карк этип, сол колу менен бөйрөгүн таяна бергенде оң колундагы өзүнүн башынан жогору көтөргөн рюмкадан коньяк чайпалып кетти. - Көрсөтөбүз көп кишиге!..

И, ичип жибер, үкөм, - деди көптү көргөн Юнус жымыйып. “Э-э, мүйүздүү боло элек жатып, сүзөм деп коркутканы кызык болду го бу торпоктун?!” деп ичинен күлүп, кайра “Чиркин ичкиликтин деми эмеспи?” деп, кечирим кылды.

Жорокул рюмканы дароо бошотту. Эми ачырканганды да, ысылык тиштегенди да унутуп, аны кайраттын белгиси катары шылгап, чакчарылып:

- Сиз жакшы адамсыз, чынын айтыш керек! - деп, Юнусту майлуу колу менен далыга какты.

Көптөн кылайып, кечиримпоз болуп отурган Юнустун кичинекей боз көзү тирмейе калып, дагы өзүн токтотуп, далысынан тигинин колун итерип койду:

Ыракмат, үкөм!..

Кууланбаңыз! - деп, биротоло өзүнө тең сезип, Жорокул “Билем сени!” дегендей мекирене күлдү, - Куулугуңуз өтпөйт азыр! Сиз баатырсыз, ошон үчүн жакшы адамсыз!.. - Ошол замат тумандаган акылынын бир жери ачыла калып, ошол жерине “Бу кадырлуу абышкага өтө берилген, өтө урматтаган киши болуп көрүнүп коёюн...” деген кытмыр ой жылт этип, ан сайын күүлөндү. - Кадырлайбыз биз!.. Бүткүл республика кадырлайт!.. И? Ишенбейсизби? Өз кадырыңызды билбейт экенсиз эмесе?!

Юнус күлүп койду. Бул сапар ыракматын айтпады. Анын күлгөнүн ыраазы болгону деп билди белем, Жорокул эреркей:

- Биз көтөрөбүз сизди, билсеңиз! - деди, ыктытып кетти. - Сиз да бизди карай жүрүнүз, Юнус аке... Шыбырап коюңуз чоңдордун кулагына. Колуңуздан келет!

“О, кудай ургу-ур, мас болгондо да баягысынан жаңылбайт го?..” деп таң калды Юнус.

Жорокул рюмканы дагы толтуруп тартып жиберди. Юнус жер тиктеген калыбында;

- Аш болсун! - деп койду.

-Сиз эмне тымпыясыз? - деди Жорокул ыктытып. Юнус ошо жерде эмне дешин билбей калды. Жорокул анын көзүнө сөөмөйүн кезеп силкилдетти:

- Мен сиздин ордунузда болсом, жакшы балдарды бирин койбой көтөрүп салат болчумун! А сиз калыссынып; үкүдөй тымпыйып жүрөсүз!

Юнус жүзүн үйрүп кетти. Эми итатайы келди. Баятан баа коюп, кечиримпоз болуп отурбадыбы, эми ачуудан оозуна эчтеме кирбей ордунан туруп басты да, бирдемеге карашалаган болуп, бир аз өзүн тыйынып келди. “Арба деп алып, балакетке калып!” деп, өзүп табалап ичтен күлдү,

- Кана, жамандан жарым кашык кешик артат кылбай, алдагыны түгөтүп кой, мырза! - деди.

А Жорокул болсо “токто, бу зыкымды какшытып кетейин” деп, элдирселдир ойлоп, ошонусу өч алганы болуп сезилип өзүнө, шешенин түбүн сарыктырып куйду. - Биз деген “ич” десениз өлсөк да ичип коёбуз! - Мейли, аш болсун, - деп күңк этти Юнус жадап. Жорокул тартып жиберип, мурдун бышылдатып алып, дагы атырыла тиктеп сөзгө кирише баштады:

- Сен токто, айтып коёюн, сен отур мындай, мага десең уч жолу баатыр болуп кетсең да!..

- Өүх, кыргызчылыгым ай!.. - деп онтоп жиберди Юнус. - Мырза, күн кечтеп да калды окшойт, эс алсак кантер экен? Дагы бир сүйлөшөлү калганын...

- Ыя?..

Юнус эшикти көздөй басты. Эси кирди-чыкты болуп Жорокул ордунан турду:

- Кет деп калдыңбы, абышка? - деп булдуруктап ордунан турду. - Жооп бересиң бир күнү бул үчүн. Жооп!

Ал эшиктин көзүндө:

- Эми, абышка, эртең келем, ата-бала болуп калбадыкпы, - деп, темтеңдей баштады, - айтып коёюн, чоңдордун кулагына шыбырап кой, андан өлбөйсүң!..

Эй, абышка...

Не болсо да башын ийкегилеп, Юнус аны эптеп эшикке сүрүп чыгарып, эшикти жапканына сүйүндү:

- Кудай сендей баладан сактасын!..

Жорокул мактанган окуя ушул болучу.

- Ме, тууган, кыжылдашканды коюп, эки стакан вино апкел, - деп, аптешине бир “сары чолок” сунду Жорокул, - ичели өлбөгөн жанга бир жыргап!

Тиги баятан бери кырсыгып, тиш ачпай турган, “сары чолокту көрүп, чычкан көргөн мышыктай жым этип, “о, каркыбарым, катынынан жалынып эптеп согуп чыккан экен” деп, эмелеки кыжылдашканы көңүлүнөн жуулуп, шып илип алып, автоматты көздей дикилдеп жөнөдү. Жорокул мулууп, “пулуң болсо кулуң бу” деп, дикилдетип жумшап койгонуна өзүнчө корстон болду.

Ошол учурда эки кишинин ортосунда аяңдай басып келе жаткан Эсен Жорокулдун көзүнө чалынды. Жорокул жүрөгү зырп этип, оңдоп тиктеп, (тигилер жай өзүлөрүнчө маек кылышып, күлүшүп келатышкан) ниети карайып, мелтейип тиктеди. Тик турмадан кыя өтүп баратып, кимдир бирөө тиктеп турганын сезип, Эсен бир имерип карап, Жорокулду көрдү да, жанында итирейген бир жүдөө бырпырап шарап ташып жүргөнүн байкады. “Эй, баягы Жорокул борборго барып калган имиш!” деген кабарды алда качан эле уккан. Бирок, ал ушул жерде Жорокулдун көзүнөн чаарын сизди да, өзүнчө ичиркенип, “дагы эле баягы бойдон окшойт” деген ойго келип, учурашып койгонго да көңүлү чаппай, көрмөксөнгө салып, көчө менен түз өтө берди.

Тигини, кайрылгысы келбейт, көпкөн экен! - деп, сөгүндү Жорокул.

Ким? - деди аптешти, кара кочкул шарапты колу калтырап оозуна алып баратып, сөгүүнү өзүнө алып, итиркейи келе токтолуп.

Э, сен эмнеңе көпмөк элең, тууган?! Тетиги керсейип кетип бараткан немени көрдүңбү, ошону айтып жатам...

Ким ал?

Ал бир педераст! - деп ызырына күлдү Жорокул. - Катын албай карыган бир шордуу! Сягы, мени байкады окшойт, алдыма бет келе албай өтүп кетти, энеңди урайын...

Теңине албай кеткендир, балким?

Бу да Жорокулга катуу тийди. Бурчтан нары имерилип бараткан Эсенди ушул азыр көзүндө огу болсо тырп атып салгыдай болуп тиктеп:

Мунун да колдогону бар, энеңди урайын ай! - деп күйдү. - Өзү ойноштон туулган. Кыя келди ата сөрөйү ушул Фрунзеде экен, чоң кызматта жүрүп жоро арттыр-ган куудан дейт, ошол көтөрмөлөтүп жүрөт муну!

Кайдан билесиң?

Жорокул аптешинин сөзүм уккан жок, ичи кара күйүндү болуп, өз заарына өзү уугуп, “Шилтеп жибереш керек экен! Энеңди урайын, сөз болуп, шек түшүп, текше-рилип, нерви короо жатсын!” деп, кекенип турду.

Жорокул баягы мектептен “башка мектепке которулам” деп бошонгондон кийин эле “өсө турган болгон соң борборго тартыш керек” деген оюна жетеленип Фрунзеге баса берген. Өсүп алып, душмандарын бийиктен туруп сокмокчу болгон. Өзү математик эмес беле, аны пайдасы жок иш деп таштаган, чоң мансапка жол издеп, партиянын тарыхы боюнча аспирантурага кирүүгө нечен аракет жумшап андан өтпөй, жазуучу болуп кетмекчи болуп, бирдемелерди тантырап жазып газеталардын улагасын жыртып, андан мүдө чыкпай, акыры колунан иш келген эле адамга жини келип, көбүрүп ушак жайып, бүл дүйнөдө акыйкат жоктой кейип, сөгүнүп өзүн бөөдө четтетилип, бөөдө көзгө илинбей келаткан ишмер катары ойлоп, күйүтүн ичкилик менен бөлүшүүгө өтүп, минтип тик турмаларда жүрүп калган болучу.

Дайыма үнкүйүп жер тиктеп, эки колун артына алып, дайыма дүйнөнүн ою жалгыз ушуну баскансып жүрөт. Дайыма бирөөдөн шек санап, “Энеңди урайындар!” деп жалпы сөгүп, ойлогону, издегени, кылганы жамандык. Көзү эч качан аёо билбей турган өчтүү, кектүү. Күлгөнү күлкү эмес, жарашпайт, күлгөндөй болуп көрүнгүсү келген арамза кейпи гана!

V

Эсен каалгага барып, бир аз заарканып токтолуп турду да, акырын какты, тез жооп боло конгон жок, дагы какты. Тыңшады. Ичкертен эч шарпа угулбайт. “Эч ким жок окшойт” деп, кетмекчи болуп, артына бурулду. Ошол учурда эшик шырк деп ачылып, Эсен жалт карап, бир көзү менен шыкалап турган кемпирди көрдү.

- Саламатсызбы? . .

Кемпир оозун араң эле кыбыратып, башын ийкеп, акырын онтоп, суроолуу тигилди. Жүдөө, бир эски жүн жоолук салынып, тамагын оронуп алган, иреңи купкуу, эрди кеберсип турат.

Сен кайсы бала элең, садага?

Баягында бир сүрөт алып кетпедим беле?

Э-э, садага, аман жүрөсүңбү? Кел, ичкери кир, садага, эми тааныбадымбы...

Эсен ичкери кирди. Мейман бөлмөсүнүн төрүндө абышканын чоң сүрөтү илинип турат, чети кара менен сызылган, аза сүрөт! Эсен нестейип карап калды.

Муну сезип:

- О-о, кагылайын, абышкамдан айрылып, минтип ээн үйдө канаты сынган үкү сыяктуу үңкүйүп, жалгыз отуруп калдым го! - деди кемпир, күрк-күрк жөтөлүп.

Эсен эмне демекчи? Же кайрат айтарын, же таба кыларын билбей нес болду.

Кемпир шкафын аңтарып, бир көк конверт таап:

- Эсимден чыга электе берейин, - деп, конвертти Эсенге сунду.

- Байкуш абышкам “баягы сүрөт алып кеткен жигит бир кайрылып келип калгыдай болсо, берип кой” деп ооруканага кетип баратып берди эле. Өзү болсо өлүп тынчыды, тапшырайын, садага, аманатын...

Кемпир эзилип шуу үшкүрүп, диванга отуруп, энтигип сөзгө араң жарады:

- Чыпчаң эки ай болду коюлганына. Мурда эле кейикчел байкушум

баягы сүрөттү алып кеткениңден кийин кескин өзгөрүп кеткен. Түндө уйкусу качып, өзүнчө эле күңгүрөнүп, өзүн өзү табалап, кай бир күндөрү “Эсен! Эсен!” деп, чоочуп ойгонуп тура калчу. “Эмне болду, абышка?” десем, эчтеме айтпай онтоп, кайра нары карап жатчу. “Эсен” деген кандай балакети бар экенин зарылып сурап эч айттыра алган жокмун. Эрте өлүп алды...

Эсен кемпирдин сөзүн элтейип укту да, конверт ага арналган соң четин айрып ачты.

“Жигит!

Уулум десем кыжырың келет го, биз чоочун кишилербиз, ошон үчүн сыпаа гана “жигит” деп жазайын, бул сага да, мага да жеңил түшөт...”

Баягы абышканын аккүп иреңи, шишимек көзү, шыбактай боз болгон чачы Эсендин көз алдына келип, күңкүлдөгөн басмырт, касыреттүү үнү кулагына угулуп, ушул азыр өзү сүйлөп тургандай сезилди.

“...Согуштан контузия болуп чыктым. Туулган жеримдин адреси боюнча сестра алып келип, карыган ата-энемдин колуна тапшырып кетиптир. Бир жылдан кийин биринчи жолу атамды тааныдым, аппак сакалынан көз жашы сарыгып жанымда отурган экен! Э, садагасы кетейин туулган жердин авасы эм болдубу, тууган элдин, ата-энемдин мээри дем болдубу, иши кылып, акырындап сакайып, адам катарына кошулдум. Күндөн күнгө эс алып, өткөн күндөрүм оюма түшө баштады. “Тиякта аялым калды эле” десем, ата-энем эки жагымдан чыгышып, “биз сени бир өлүмдөн тилеп алып, экинчи тапкандай болуп отурсак, эми кайда тентиреп кеткиң бар” дешип, сүйлөтпөй коюшту. Төрүнөн көрү жуук болуп отурушкан карылардын көңүлүн тепсеп туруп кете албадым. Бир күнү туугандарым коңшу айылдын кара далы болуп отурган бир сулуу кызын “а!” дегиче, ойду жыйгыча койнума салып беришти. Ырас, көңүлүмдөн байкуш Каным чыккан жок, кийинки катын менен убактылуу өңдөнүп, ана кетем, мына кетем деген кыялда жүрдүм, бирок күн колго токтобойт экен, убакыт өтүп, “эми эмне деп бет карашам?” деп, уятым жолумду биротоло тосту. О, кийинчерек элүүнчү жылдарда акырын суроо салдым. “Өлүп калган” деген жооп алдым. “Эмне кылмак элем? Өлүп калган турбайбы?!” деп, өзүмдү өз арымдын астында актадым. “Күмөнгөрү бар эле, төрөдү бекен? Төрөсө баласы кайда экен?” деген санаа мени ушул күнгө чейин

ичиме кирип алган курт сыяктуу акырындап жеди. Бирок, “балам калды эле” деп суроо сала албадым. Же жароокер сулуу катынымдан коркконумду же уялганымды ушул убакка дейре өзүм билбейм. Мунун баары шылтоо эмес, актанып кетейин деген оюм да жок, кагылайын. “Эмне үчүн кайрылбай кетти экен?” деген суроо жүрөгүңдү өйүп жүргөндүр. Ошол үчүн, көңүлүңдү бир жаңсыл кылып коюш үчүн гана бул катты жазып отурам. Эсимде, “мен барганча эсен жүрсүн, эркек төрөсөң атын Эсен кой” деп, Канымга кат жазган элем. Атың Эсен, же багып өстүргөн кишилер башка ат коюп алышкан чыгар, ушундай болушу да мүмкүн. Кантейин, тагдырым ушул экен, мен эми балам экениңди биле туруп “балам” дешке даай албайм, антүүгө акым жок, өзүм сага аталык ,мээр бербеген соң балалык мээрин кантип талап кылам, бир жагы сен дагы бөлөк өстү болуп калгансың, жүрөгүңдө өчпөс так калган, аны баягы сүрөткө келгениңде эле көзүңдөн өзүм көргөм, сен мага бала мээрин берем деген күндө да бере албайсың. Кантейин, өз мандемим өзүмдө!

Кош, садагаң болоюн, кайда жүрсөң эсен жүр, мени эстебе, байкуш энеңдин кадыры үчүн ишиңде да, сөзүңдө да бийик, таза болуп, асыраган, жетилткен элиңдин тузун актап өмүр сүр!

Жайнак”.

Эсен мелтиреп, алдыңкы эрдин тиштеп, былк эте албай туруп калды.

Бул адамды, ырас, Эсен желкем көрсүн деп эле калган. Бирок, эч оюнан чыкпай, анын жүдөө, оорукчал иреңи, шыбактай боз чачы көз алдына келип, “кагылайын балам” деп мүнкүрөп, алсыз каргыл үнү кулагына угула берчү. “Эмне үчүн оюма келет бу?” деп, Эсен бир кур жини келип, такыр эстебөөгө тырышчу, бирдемеге алаксып кетүүгө көп аракет жасачу, баары бир кутула алчу эмес. Улам күн өткөн сайын буга өзү да көнүп, өз оюнда абышка менен бетме-бет сүйлөшүп, “Кана, эмне үчүн кабар албай койдуңуз? Ыя, шылтооңуз, актана турган бирдемеңиз барбы? Жок! Өзүн өлүп калган деп справка жөнөтүп, кымырылып жүргөн журт безериден белеңиз же?” деп, кадыресе айтышчу да болгон. Жообу табылбаган бул түпөйүл ой өмүр бою алыша турганына көзү жеткен соң абышканын өз оозунан угуп көкшүнүн суутмакчы болуп, кайрылып келгени болучу.

Өлөр алдында өз абийрине бетме-бет отуруп жазган кат! Өзүн аябаган,

кечирим; ырайым сурабаган катаал, адил сөз Эсендин жүрөгүн жибитти.

Ал эркелеп өскөн бала беле?! Турмуштун оңой, опалуу жагына эмес, катаал, өз башына, өзү мүмкүнчүлүгүнө таянып, кайгыга да, кубанычка да токтоо акыл менен карап көнгөн. Бирок, ушул жерде эркине, акылына баш бербей каңырыгы түтөп, илгерки көөдөк кезиндей өпкөсү көөп, көзүнө ысык жаш сыгылып чыкты. “Эмне болуп турам, ыя?” деп, өзүн өзү жемелеп да албай, катыйып кайрат да кыла албай, нагыз бала сезимине кабылды.

Башы да ооруйбу, кемпир чекесин басып мүргүгөндөй жүүнү бош:

- Э, эмнесин айтайын?! Бир сиңдилеримдин кичинекей баласын кара болсун деп апкелсем, мага такыр боор бербейт, имерилбейт. Кагазга чиймелеп өз энесинин атын жазып, киши сыяктуу сүрөт тартып, этегине “апам” деп, жанына дагы бирди тартып, этегине “атам” деп жазып коёт. Мында көңүлүң бир сынат экен, чиркин! Энеси да көрүнбөй тура турбай, “көрүп кетем” деп бир күнү келип калган экен, куса болгон бала мойнунан кучактап жыттап, кетерииде буркурап ыйлап отуруп кошо кетип калды. Э, менин бал бергенимден өз энесинин кара суу бергени артык турбайбы?! Түндө уктам албайм, чоочуйм, корком. Бир туруп, коркунучка өчөшөм, чын да, эмнеден коркмокмун, эн коркунучтуу өлүм эмеспи, а өлсөм бу жалгыздыктан кутулам, жашоо мен үчүн маанисиз, эмне үчүн жашайм, же бир пайдалуу иш бүтөрүп жатамбы, же бир баламдын убайын көрөйүн дейинби, жок, тигинси да жок, мунусу да жок, ошон үчүн өлүп калганым эле оң сыяктанып туюлат... - деп, кемпир онтоп отуруп, өйдө карап Эсендин көзүнөн жаш көрүп, мелтейип таң калып тиктеп:

- Э, кагылайын, ыя, эмне деп жазыптыр курган абышка, бир жаман сөз жазган го, кокуй, тынч өлбөй?.. - деп шыпшынды, катты улам тиктеп. - Ыя...

Эсен башын чайкады да, катты кемпирдин алдына таштап, тескери карап, жүз арчысын алды.

Кемпир катты көзүнө кармап, саал башын кетенчиктете берип баштап, бат эле иреңи өзгөрүп, бүт дитин коюп, колу калтырап окуду, көзүнө жаш толуп, кайра аарчып, кайра окуп бүтүп, калчылдап ордунан тура калды да, кайра отуруп, эрди бүлкүлдөп:

- О, кагылайын абышкам, артыңда туягың калган турбайбы?! Кагылайын

абышкам ай, эмне айтпадың муну көзүңдүн барында?! - деп, эки көзүнөн жаш ирмелбей төгүлүп, өңгүрөп жиберди.

Эсен кайрылып:

- Эне, - деди акырын, колтугунан сүйөй, - эмне үчүн өлөсүз, мен калыпмын го, эми мен үчүн, эне, энелик мээрим берип, ата ордуна ата болуп жашай туруңуз, эне...

Кемпир эркеп, Эсендин колун жүзүнө басып, эт жүрөгү болкулдап, өпкө кагып, арманын да, кубанычын да кошуп, укулдап ыйлады, ысык жашы Эсендин алаканын нымдап, жүрөгүн жумшатты...

Эсен троллейбустан университет остановкасынан түштү да, эми эмне кыларын билбей, эки жакты карап, плащын карысына илген бойдон бир аз туруп калды. Бул жерге аны көңүлүнүн тереиндеги бир көрүүгө ынтызарлык, самоо, сагыныч сезими айдап келди. “Эмне болор экен?” деген суроо жүрөгүн өйүдү. “Өзү теңдүү бирөөгө алаксып, чын эле балалык кумарынан өтүп кеткен бол-сочу?” деп ойлоду. “Ошентти бекен?..” деп ындыны өчө түшүп, минтип шерменде болгончо көрбөй да, күйбөй да койгусу келди. Ал ушундай эки анжы ойго кабылып, тиги студенттер жатаканасы жакты карап коюп, бактуу аллеяда үңкүйүп басты. Бүгүн эрте мененки кеңешмеде Эсен чыгып сүйлөп, орус тилин өздөштүрүү мектептеги гана педагогиялык проблема эмес, биздин эл үчүн социалдык, саясий зарыл иш болуп тургандыгын көп жүйө коюп айтты. Сөзүнө кеңешме чоң маани берди. Республиканын элге билим берүү министрлигинин өкүлү чыгып кубаттады. Бул жагынан Эсендин көңүлү көтөрүңкү болучу.

“Жатаканасында жоктур, балким, кечке утур сейилдеп чыгып кеткендир...” деген ой келди. Жок болсо же жолдон кыйчалыш өтсө, “жок экен, эмне кылмак элем” деп, сагынуу сезимин бир аз суутуп, дагы бир ыктуу учурга шылтап, кайрылып кете бере алат беле? Бул оюна да өзү макул боло алган жок. Көңүлү чөктү, бул жарыктык кең дүйнө ал үчүн ушул азыр битирдиги уучундай тарып, ага суук да, суз да учурап, өзүнөн өзү кабагын бүркөй, кимдир сүйлөшө турган, азидартин бөлүшө турган бирөө кемчил экени ан сайын сезилди. Ушул учурда баягы күнкү Жорокул жүргөн тик турма көз алдына келип, ачуу бирдеме жутуп, ошону менен көкүрөгүн кара күйүндү кылып турган өкүнүчүн, арманын же убактылуу болобу, же түбөлүккөбү, дымдап салууну самап кетти.

Эсен үйүндө дасторкон даярдап жаткан кемпирди көз алдына келтирди. Байкуш кемпир ордуна араң туруп, араң кыймылдап өлбөстүн гана аргасыз күнүн көрүп калган экен, көз көрүнөө дем байлап калбадыбы. Ушул күндө Эсен сыяктуу азамат уул эмес, үйүнө жолбун мышык байырлап кирсе ал үчүн каниет болучу, байкуш кемпир астейдил сүйүнүп, Эсендин көзүн карап: “Садагаң болоюн, абышкамдан башка мени бул дүйнөдө жакын адамым жок болучу, абышканын баласы болгон соң менин баламсың, дасторкон даярдап турам, кечинде кел, жолдошторун болсо ээрчиге кел, кагылайын!..” деп делбиреп, “ушул бойдон келбей коёбу” дегендей, жүрөгү чыккандай калтылдап, телмирип тиктеп калган. “Бирөө күтсө, дасторконун жайып коюп, жолунду карап отурса, барсаң маңдайы жаркып тосуп алса, аттиң ай, көңүлгө жакшы болот экен го?!” деп ойлоду Эсен. “Барам, Алийманы ээрчитип кирип, мына келиниңиз деп, кулагына шыбырайм!” деди, кемпирдин “садагаң болоюн” деп, Алиймага кучагын ачарына күмөн кылбай, алдын ала эле ичи жылып эстеди.

Не деген менен, ал Жайнактын баласы, анын ысмын алып жүрөт, көп ойлонуп, көп толгонуп, канчалык таарынычы жүрөгүндө тоңгон муз болуп жатса да, жамандыкка кыйбай турган абалга жетип, медресе тутунуп калганын эми сезди Эсен. “Чын өлүп калдыбы, өз оозунан жылуу сөз укпай түбөлүккө айрылышканыбыз ушубу?” деп, ичи сыйрылып ойлонду. “Байкуш ай!” деп, башын чайкады. “Мен дарегим чыкпаган бойдон кала берсем, жаны тынч болмок, куубаш деген тагдырына моюн сунган бойдон бир беткей күйүтү менен өтмөк. Чын эле менин табылышым эски жарасын жаңыртып, кыйла кайраттуу киши экен, өз күнөөсүн өзү кечире албай, өзүн табалап, өзүн өзү эзип өмүрүн кыскарткан окшойт. Аттиң ай! Жалган да болсо ийигип койсомчу, мойнунан кучактап “ата” деп койсомчу, кубат алып калмак, дем болмок, кайра күчтөнмөк. Бирок, мен анте алган жокмун. Шордуу энемдин бөөдө күткөн үмүтү, көлдөгөн көз жашы, өзүмдүн тири жетим күнүн көргөнүм кайда бекитилмек? деп улутунду.

Эсен жатакананын эшигине келди.

Жаштыгы бөлмөгө да, денесине да батпаган толукшуган кыздар балконго чыгышып, кай биринин колунда ачылган китеп, көпчүлүгү шыңкылдап

сүйлөшүшүп, те жерде асман тиктеп зарыгып турган жигиттерге көз салышып, өзүлөрүнчө кеп кылып турушат. Кылкандай иргелген жаштар, кабагынан рухи күч, көздөрүнөн жал-жылдап суйүү кумары, бул кең дүйнө бүт анын карамагында сыяктуу жаштыгына чиренген көтөрүңкү дымак, кийгендери бир баа.

Бул жерде Эсен өзүн артыкбаш сезип кетти, “бул эмне келди?” дегендей, балкондогу кыздар да, акыйып куткөн жигитчелер да баамдап, өөн көрүп турушкандай сезип, калдайып турган ордуна батпай калды. Айла барбы? Кете бере да албай, жипсиз байланып, имерилип басты.

Эки бала бир кызды ортого алышып, чыга качууга жол беришпей, улам бири алдын тосо, күлө бирдеме айтып, сөзгө тартып турушат. Эсен көз кыйыгы менен көрдү. Кыз шаарга жаңы келген сыяктуу, узун этек көйнөк кийген, чачы өрүлгөн, бутунда улгайган аялдар кие турган туфли, ал дагы биртке кеңирек белем, майрыйгансып турат. “Э, оңдонуп алат!” дел койду Эсен. Кыз бир сустая, ыйлап жиберчүдөй дилдиреп, бир аргасыз жылмайып, тиги жабышкан балдарды “кантишет эми?” деген көңүлүнө караган кыязда. Жо, жигиттер асылып коёр эмес, айылдан быйыл келген баёо, уяң кыздын уяңдыгынан пайдаланып эзмелеп жатышты. “Жортуп калган -бөлтүрүктөр!” деди кыжыры келип Эсен, алардын жору-гун жактырбаганын билгизер көз караш меиен жалт тиктеди. Балдар үзүлүп түшө “эй, карындаш”, “ой ка-рындаш, кабагыңызды бүркөбөсөнүз, жарк этип эле, бери тиктеп койсоңуз”, “токтой турсаңыз” дешип, сылык сүйлөгөн болушуп, Шаар көргөн, маданият көргөн киши болуп көрүнүүгө аракет кылып жатышты.

Эсен балдардын ашыкча жабышканына кейиди, жаштык отуна суктанды. “О, дайыма ичинде жүз грамм жүргөн, дуулдаган кайран жаштык ай!..” деди.

Кызым, - деди ал атайын кызга. Жигиттер кай-рылып карай беришти. Эсен аларды атайын байкамаксанга салып, баштарынан ашыра тиктеп:

Кичи пейилдикке, кызым, кабар алып бересиңби, Кадыркулова бөлмөсүндө болсо? - деди. Кыз умтула берип, эптеп тиги жигиттердин капканынан бошонуп кетүү да оюнда болду окшойт, укпай калган өңдөнүп, Эсенге карай басты.

Боз балдар кыжыры келип карап калышты. Бирок, узун бойлуу, кең

көкүрөк, дүгдүйгөн кара чачтуу, жүзү нурлуу, жашы кыйлага барган жигит агасын көрүшүп, көк жал бөрү көргөн көпөк сыяктуу жым болуп, кыпчынып калышты.

Ким дейсиз, агай? - деп сурады кыз.

Кадыркулова Алийма, - деди Эсен акырын, тиги кыраа жигиттерге угузбай, кандайдыр кызганыч сезими да келип. Кыз башын ийкеди:

И-и, тааныйм, Алийма эжеби? - деди Эсенге кунт коюп тиктеп. “Эмнеси болду экен?..” деген күдүгүн Эсен кыздын көзүнөн дагы сизди, дагы көңүлү сынып, башы кенгирегендей болуп кетти.

Кыз Алийманы чакырганы кетти.

Эсендин жүрөгү дүкүлдөй баштады. “Бар окшойт, чыгат го! Эмне дейм? Эмне сөз угам? Кабагы кандай болуп келер экен? Аттиң ай, баягы наристе сезими сакталды бекен? Же өзгөрүп, көңүлү жат болуп, менин келгеним итиркейин келтирсечи? Алаксыган болушу мүмкүн, унуткан болушу мүмкүн. Же көңүлүнүн тереңинде айтыла элек сыр болуп, ырдала элек ыр болуп, купуя сакталып жүргөн чыгар?..” деген суроолор көңүлүнө толуп келди. Жообу жок, чеги жок. Үмүт менен айрылуу кайгысы анын жүрөгүндө теңме-тең кармашып турду. Тердеп кеткенин сизди. Чөнтөгүнөн бет арчысын алып чекесин сүрттү.

Жүрөк байкуш бардык касыретти өзү аркылуу өткөрүп, жел ыргаган сабагында турган алмадай калтылдап, араң туруштук кылып тургансыды...

1975

Б ү т т у

İKİNCİ BÖLÜM

TRANSKRİPSİYONLU METİN

CETİLGEN KURAĞ

ROMAN

BİRİNCİ BÖLÜM

I

1 Too koyunda iyirilgen qara coldo bel aşır, suu keçip, meñköndögön kiçinekey avtobus rayondon çıkqandan beri tınımsız, ar qıştaqqı toqtoğon sayın biri tüşö biri çığıp, colooçu ulam cañılanat.

2 Esepte tarmaldanğan toqoy başqan böksö adır, andan berki kök çalgın ötok, sarğaldağ tartıp sozulup catqan egin cay, çöp añız, arıq astındağı qaraalcın tameki, mömösü şağın iygen qalıñ baq birinen sala biri almaşılıp köz aldınan ötüp, oy basıp, barar ceri, birinçi colu cüz körüşör kişi cönündö türkün qıyalğa termelip kelattı.

3 Şar aqqan suunu boylop, ör tarta cürüp kelip, avtobus bir köpürönün başına toqtodu. El tüşö baştadı. Col boyundağı quu mamığa qadalğan şapalaqtay kök tınıqedegi “Tooluq” dep cazılğan cazuunu körö, samap kelgen ceri uşul emespi, Esen ordunan qanday turğanın bilbey, tigi qurcun iyindep, balasın qolunan cetelep avtobusqa çığıp kele catqan ayaldan sıgılıp ötüp, cuqa plaşçın qarısına ilgen boydon cerge tüştü.

4 Dele mağdıratqan meelüün cel cortmolop turğan, talıqqıp kelgen Esen daroo sergiy tüşkündöy bolup eki caqtı añqayıp tiktep, körüp cer körkünö közü toyboy, narı bir qununda şau-şau etip ağıp catqan kök suu boyuna qaray bastı. Çala körgön tüşündögüdöy büdömük esinde qalğan kün batış taraptağı ayrı örköçtöngön qara toonu boolğop, al kündön beri nuğun neçen özgörsö da, balalığı ceeginde qalğan bu tunuq suu közünö özgöçö ciluu, taanış uçuradı. Esen qolun cuup betin çayqap, suu

cılımlık eken, bir çoçuştap cuttu.

5 Tigine, turat narķı öyüzdögü kızıl ırur, turat, biroķ al kezdegiden pas körüngönsüyt, anı bir başına cazdıķ kılıp biyik salınğan köpürö bolo turğan, baldar düpüröp çurķap ötüp, niçke köpürönün solķuldağanına kızıgıp, oynošçu, tübündögü kök irimge kirinip, suudan çıçķan sıyaķtuu şömtüröp çıgıp, ceektegi ısıķ taştarğa arta salınıp catıp, küngö kaçtanışçu. Köpürö çoķ, berki başına taştın astına bastırğan arça cazdıgı ğana ķalğan, cazgı seldin şağılı cayķap, cengel çöp tebelep ketken. Köpürö tömön caķķa, cazı cerge ele eki başı betondolup, eki maşına ķatar ötsö da bık etpes kılıp salınğan. Oşol kızıl ırur caķķı cayıķta mektep boluş kerek ele. Mektep emne dep ataların Esen esine keltire alğan çoķ, enesi eköbü al zamanda biyik körüngön kiçinekey baştalğıç mekteptin imaratının canındağı epeygen üstü cabıķ boz tamda çaşağandarın köz aldına keltirdi. Cay ayı oķşoyt, remont uçuru bolso kerek, mekteptin eşiginde elegen ırum, çılınğan aķ catķanın bilet, ırumdu butu menen çelip, aķke uuçtap çaçķan, sıyağı enesi mektepke ķarool bele, aķti bulğaba dep ıruuğanı esinde, Esen borpoñ topurağı butun salaasın küygüzgön ırara coldu çañıtķan boydon uşul kızıl ırurdun tübündögü kök irimge çurķap basa bergen.

6 Emi keç küzgö deyre kögünön cazbağan, cıbit büt mayda badalğa tolğon, bir cerinde da bozorğon taşı körünbögön, kilemdey cımıldağan ırırtıştuu böksö toonu tüptögön cayıķ caķtı ırarap, Esen öz kıyalına özü eerçip, ce enesi, ce balalığı kütüp turğanday sezilip, tez turup cönödü.

7 Esen cayıķķa bışıķ kıştan biyik salınğan çon ırorgongo kelip taķaldı. İçine ıratar-ıratar kılınıp, üstün şifer menen caap, dubalın aķtep, tegiz carıķ kirgizip, bir neçe uy saray salınğan, bir cağına asmandata çaşañ çöp, kök bede cıyılğan, etek cağı caķta ırorgondon tışķa lenta menen çığarılğan kıķ üymölönüp catat. Esen ırorgondu kıdırıp çıķtı, bir kezde uşul cerde mektep bolğon degen eç cülgö bilinbeyt, calğız narı arıķtın ceeginde turğan eki muķul tıttı boolğodu, tıt da arıķķa suu kelbey ıralğan soñ barķi ırunarsız bolup, alı ketken ırarı kişi sıyaķtanıp körksüz, öñsüz bolup büküröyüp turat.

8 Uy saraydın birinen erbeygen kök murutu bar, eki közü kirteyip kızarğan, cüdöö bir adam çıķtı da, bir az toķtolup, öte ele ceñil ğo, cer tüyşöltpöy aķırın basıp keldi. Esen cürögü şuu etip, taanır beken degen ümütkö tez baylanıp, elteyip tiktey berdi. Tigi ayar aķmalap, oozun bülk ettire aķırın baş iykep, ıraydığer salam aytıp,

boşoy ol alıştı. Andan narı sz calanbay, Esen maanayı pas tartıp, tigi bir az oouraanday, bir caınan ımsınanı bilinip, turup alıştı.

9 - Bayke, ilgeri uşul cerde mektep bolu bele? - dep suradı Esen.

10 Tigi başın iykep, “, baykeleyt, aral oşoyt?..” dep, coop berunun aldında daı bir nerseden alınıp albayın degenelik ılıp, ımırıla ayarlanıp, oylonup aldı da:

11 - -i... uşerde bir. kiinekey baştalı mektep bar boluu, “ızıl-Tuu” mektebi dep atalu. Kiyin souştan so mala cayluu, narı da an coldun boyu, kelgenge krn delinip, orduna mal saray salınan. E, kp cıl boldu, bul ıştatın baldarı cooru orto mektepke barıp oup alışan... - dep, aste coop ayttı.

12 Esen zn ulutunup, eki caa muana serp salıp totoldu. “Daı emne surar eken? Biyikten kelgen kl oşoyt?! Ce abarı bolup crbsn, e kim coto ba-sayın degen o?! Daı. emne dep surayt, canılbasam eken, aşaytıp ara teke szp! Kim ayttı, balana ayttı bolup, uday a tşt urup, z ondoruma caman krnp albayın. Bul emne, cazat da kete beret, kiyin tekşelirse “Cazılan sn tuura, ık etpey moyuna alabız, ondoybuz!” dep, canın suurup cerge aap utulup ketişet biyerde, orto coldo tilimdin cazıın tartıp, men baleege alam o?..” dep, ayar malı oy arıtıp, ooun cigitti astırtan baamdap turdu. şıa boyu, sınduu kiyimi, seselgen oyuu ara aı, ışa oyon ker murutu anın kzn ooun. Co, on cerden kelgen neme, tobunan adaşıp alan arıra sıyatanıp, bir zarıl tapşırması bolboso bul caa emnege kelsin?!” dep oy bekitti.

13 Esen:

14 - Mektep aerde? - dep suradı ketunu oylop.

15 - Caın ele, - dedi malı, - caş baldar urap ele barıp cruşt, cooru, beş aırıma bar o...

16 - Iramat, - dedi da, Esen artına arabay oron dun oozun kzdy bastı.

17 Tigi ce ordunda seldeyip ala bere albay, ce atarlaşa basıp, orondon ıarıp oyua niyettenbey, birdemege alasıan bolup, uurdana artınan tiktep uzattı.

18 Esen kprnun başına ayra keldi.

19 Sazdan aıp tşkn alı suunun bayuna tigilgen eki balatı kk taldın

tübündö eki butun cerge ornotup, üstünö uzun tahta kağıp, eptep somdop kıılınğan oturğuçtun tegeregine maşına kütön colooçular çoğulup qalışkan eken, balaluu ayaldar, qurcun kötörgön qarı kişiler, papurosu oozunan tüşpögön, aq köynökçön, cañı köpkön öspürümdör turat. Narı oboçodo eşigine “MAGAZIN” dep cazılğan tamdın canında temteñdeşip, biri-birine ileşip, biri-birine taarınıç aytıp, biroq birinin sözün biri uqpay carışa qacıldaşıp, küñküldöşüp eki-üç kişi cüröt.

20 Tuulğan cer demi özgöçö belem?! Közgö cıluu, köñülgö qubat eken go! Köp cılı temselep, sıypalap tappagan, eneden qalğan calgız esteligin, murasın taap, balanın köñülü ergip, cürögü çeksiz qubanıçqa balkıdı. Uşul azır biröo menen sırdaşqısı, büt qasiretin anın aldına tögüp, cayıp bergisi keldi. “Ey! Mina bu turğan kim? O, bayağı ölgöndön qalğan cetimçe go?!” dep, biri da taanıñan çoq. Biröo taanıp qalabı dep da ümüttöndü. Bul elden ketkenine köp bolğon, emi mintip erezege cetken çağında samap, sağınıp qayra kelip turğan bala uşul azır kimdir biröönün oozunan boorğo tartқан cılım söz uqsa öpkö kağıp ıylap ciberişi anıq boluçu.

21 Esen plaşçın iynine taştap, bar düynösü calgız portfelin qoluna qarmap, şaşpay basıp, çañduu, qay bir cerin tamediden tüşkön suu cayqağan qara coldu ceektep, özü orus tili boyunça muğalim bolup rayonodon buyruq alıp kele catқан coğorqu “Tooluq” orto mektebin közdöy ketti.

22 Cetkençe keç beşim bolup, mektepte eç kim qalğan emes eken, Esen emi qayda bararın bilbey, añğırağan keñ qoroodo qañqayıp turup qaldı.

23 Mektep bir gana qabat, qam qıştan salınğanı dubalının iyirilinen körünüp turat, qay bir cerine cölöoç urup bekemdep qoyğon, üstü şifer menen cabılğan. Eşigi türkün gül, bir cağı te boz adırdın түbünö deyre sozulğan qalıñ alma baq.

24 Bir ubaqta narı caqtan aq keynögünö qara galstuq baylangan, cılañ baş, sırtı qadirese sıpaa körüngön bir cigit basıp keldi:

25 - Keliñiz, bizge ciberilgen cañı muğalim sizbi?.

26 - Men..

27 - O, caqşı! Ketti dep rayondon telefon çalıstı ele, direktor özü kütup oturup azır gana ketti üyünö, qana, canı tuuğan, kettik bizdikine, biyerde şaardağıday meyman üy degen bolboyt, qıştaq ceri emespi?! Erteñden narı direktor özü eptep bir cerden başbaanek uyuşturuq beret.

28 Esen unçuqpay, içten iraaızı bolup baş iykep, qatarlaşa bastı.

29 Bul cigit Esenge bir kuraq, mekteptin matematika muğalimi, oquu bölümünün başçısı Coroqul boluçu.

30 Ertesi, oquu açılar aldındağı calpı lineykağa dayardıq körülüp catқан күn ele, mekteptin direktoru Biybala büt muğalimderdin aldında Esen Caynaqovdu taanıstırıp, caşar üyün dayın qıldı.

31 Keñeşten soñ Esen kvartirasın körüünü niyet qılıp tışqa cönögöndö Coroqul eerçiy çıqtı.

32 - Öz bilgeniñ - özögüñ, tuuğanım, biroq uşul cerde eseyip, uşul cerde qarıp kelatқан biz cadap cürsök sen emnege qızıqıp kelgeniñe tüşünböy turam. Emne bar biyerde? Teatr cılına, kino ayına bir kelse kelet kelbese coq, qayda qarabağın başı menen cerge sayılıp zle cayı-qışı iştep cürgön el, seyil degen nemege çolo tabılbayt. Özünçö rayon bolup turğan kez da tüzük eken, rayon irileşip, raysentr alıstap ketken soñ eski curt sıyaqtanıp añğırıp qaldı... - dep, keyiştüü bayan qıldı Coroqul.

33 Esen unçuqpay bastı.

34 - Partiyağa ötkönsüñbü? - dep suradı Coroqul bir ubaqtta.

35 - Tört cıl boldu, universitetin aqırqı qursunda oqup cürgön kezimde ötköm, - dep coop berdi Esen.

36 Coroqul tañırqap tiktep, “e, ösküsü kelgen azamat oqşoyt bu dağı” dep, içinen bir az şıpşınıp aldı:

37 - Ösö turğan oydo bolso, tuuğan, borborqo tartış kerek ele, qoldon kelişinçe, a bul cerdin kişisi tügül ceri qudaydın esinen çıqıp qalğan. Ce bir kömök taap, bir mektepke oğoco bolup alsa, anda eptep bir seltapqıç, antpese köp muğalimdin biri bolup cürüp kişi qor bolup ketet...

38 Qulağına cañı uğulup, adabiy kitepterden da uçuratpağan, Esen:

39 - Oğoco degen emne? - dep asteıdil suradı.

40 Coroqul “i, balanın başı caş eken, aligeçe oğoco degen sözdü bilbey cürsö oğoco boluu oyunda da coq turbaybı” dep, mıyığınan cılmaydı:

41 - Oğoco? Ege, qocoyun. Qışqası, bir mektepke direktor bolup aluu zarıl degen söz, - dedi, bir az özü da oylonup basıp, oyun uladı:

42 - Qocoyun bolğondo ele bir töñkörüş casap cibermek belek?! Dağı birtke pulqoşulat, sözüñ ötot qollektivge, öz erkiñçe eki caqqa basuğa bolot, demek öz

başñ için ğana bir az şart tüzölöt. Munusu bolboso, tuuğanım, ğarıřķırğa baylangan ulağtay bolboy, bir kün turbay başñ ooğon cağķa ğaçıp kete bergen oñ...

43 Tuş-tarap tarmal toğoyluu too, ortodo ğařķayğan özön, çařañ çöp, serüün, ciluu, sayrağan çımçıķtın ününön başķa řooķum sezilbey, suu boyundağı sambı talduu sayada niğsırıp sarala uylar cayılıp cüröt, terebel mağdırap tınç.

44 “Ēaçıp ketip can sağtoo emes, ğaçıp kelip, erkin çaşap, een catıp ölö turğan acayıp cer eken!” dep oylodu Esen.

45 Esendin toğuzunçu klasstağı al künkü sabağı ekinçi saatta boluçu. Sabağta calpı taanışuu ötkörgön. Ar bir balanın atın surap, çaşağan ceri mektepten ğançalıķ aralıķta ekenii, sabağ dayardooğo üydöğü şartı ğandaylığına çeyin teriştirgen, eñ aķırı baldardın suroo salğan köz ğaraşın sezip, ğısķaça ömür bayanınan ğabarlap, özün taanıştıruuğa ğana ülgürgön. Öz boyun dağı bir sıyra ğaranıp, ğalstuğun oñdonup, çaçın taranıp, uzun ğoridordo narı-beri basıp, çıdamı ketip turdu. Çoñ eşikten ğırğız til muğalimi Arıķov Baymat ğonçuna çeyin çañ bolğon ötüğün, özü da ğoñultaķ kiygenbi, tarpıldata basıp kirip kelip:

46 - Ēoķuy, - dep aldı çooçuğan bolup aķırım,anan:

47 - Çoñdor kele eleğpi, kiçine keçigip ğalğan turbaymınbı, közgö çalınbay lıp eteyin e, Esen-tay? - dep şaşıp klassķa kirip ketti.

48 Ēoñğuroo boloruna az ğalğan kezde Baymattın klassınan baldardın dabışı çığa baştadı, a Baymattın dareği çıķpayt. Esen bir az tıñřadı da, “tapşırma berip ğoyup, terezeden cilt etmey adatı bar munun” dep Coroķuldan uķķan, aķırım içkeri bařbaķtı.

49 Esen körünör zamat baldar duu tura ğalıştı. Baymat stoluna öböktöp uķtap ğalıptır, Esen emi emne ğıların bilbey, baldardın aldında özü uyat bolğonsup, arañ ele “olturgula” degendey başın iykep işara ğıldı da, Baymatķa ünüölö berdi. Baymattın bir uurtunan şilekeyi ağıp, deği eçtemeni sezer emes, ğoñuruķ tartıp ğoydu. Büt klass ğatķırıp külüp ciberişti.

50 Baymat selt etip bařıñnkötördü da, canında turğan Esendi körüp:

51 - İ, Esen-tay, kel, - dedi sarı tişterin körsötö ilcayıp, eç ğamırıp ğoyboy.

52 Oşol münöttö ğoñğuroo bolup ketti. Esen menen Baymat muğalimler ğabinetine kelişti. Esen başın çayķap:

53 - Uyat emespi, Baymaķe? - dep uyatķarmaķçı boldu. A Baymat “Bul bala

emne küyügöt?!” degen oygo keldi, biroq eç kaçan biröö menen tikeleşip aytışıp körböğön Baymat unçuqpay kutulmaççı bolup:

54 - Oh, başım sınıp qalıptır tim ele, keçe aşıqça ketip cibergen ekenbiz Biybalanın üyündö, attiñ ay, mintip kesepetin tartıp qalardı da unutup... - dep, buşayman bolğon kebete körsötüp, qaraquşun sıypalap, oozun açıp estenip qoydu.

55 Esen Baymattı aq köñül, içine kir saqtabağan, eç kimge camandıq oyloboğon, momun kişi qatarı caqtırıp qalğan. Bul qılığın körgön soñ irencip:

56 - E-e, Baymaqe, - dedi asteysil keyip, - muğalimdik sapatıñızdı bozoğo qoşup içip qoyğon turbaysızbı, carıqtıq?!

57 Añğıça. muğalimder kele baştap, Esen da, Baymat da unçuqpay qalıştı.

58 Ekinçi saatta Esen öz sabağına kirdi. Oquuçular duu tura qalışıp ağa ızat kersötüşüp, salamdaşқан soñ:

59 - Oturgula, dedi Esen, beker tizme caqırıp oturgusu kelbey: - Kim coq? - dep suradı. Oşol künkü decür qız Qadırqulova Aliyma ordunan turup:

60 - Toluq, - dep coop qıldı.

61 - Eñ caqşı, - dedi Esen, - cabaqqa toluq qatışuu oqutuluuçu predmetke bolğon calpı qızıguunu tüşündüröt, eñ caqşı! Bügün oqutula turğan predmet cönündö süylöşöbüz. Mından soñ, aqırındap, programma boyunça bir baştan özdöştürö berüü kerek. Qana, baldar, orus tilin biz emne üçün oquyuz? Kim coop beret?

62 Eç kim unçuqpay, baldar camırap muğalimdi tiktep, andan kiyin klasstağı “qıyın” atanıp cürgöndörün cıqanaq menen türtüşüp, “sen ayt”, “tigil aytsın” bo-lup, birin biri süröp, biroq biri da qol kötörüp ordunan turuğa batına alıspadı. Esen:

63 - İ, Qadırqulova, sen aytıp körçü?

64 Aliyma ordunan turup, bir qamdanıp alıp, anan qayta oyundağısın coğotup, ce oyu oyuna töp kelbedibi, ordunan turğanına buşayman tartqansıp, eki beti qızarıp, cer tiktep turup qaldı.

65 Esen:

66 - İ, ayta ber!

67 - Ağay, atam ayttı ele, - dep muqaqtana süylödü Aliyma, ünü dirildey, - atam ayttı zle, “Taşkenden narı ötköndön kiyin bizdin qırğız tili carabay qalğan” dep. “İlgeri askerge barganda öz başımdan ötkördüm” degen. “Orus tili carayt, orus tilin

bilgen kişiler qayda bolbosun qor bolboyt eken” degen. Oşon. üçin...

68 Te arttan-bir bala:

69 - Hi, atası menen aqıldışıp kelgen turbaybı?! - dep şıldıñğa almaqçı bolgondo.

70 Esen:

71 - Caqşı, - dep, qızdın sözün qubattap, balanın colun böğödü, - orus tili kerek, “önör aldı qızıl til” deyt el aqını, til bilüü oydu bayıtat, til bilseñ qor bolboo bıyaqta tursun, ubayın körösün! Tuura, uşul ele maanini ulantıp, keñitip, tereñdetip maek qılabız, - dedi oy ulay. Biri da mıdır etişpey oquuçular Esendin oozun tiktep qalıştı. Esen oylonup basıp, klass için qıdırata tiktep, basmırt qoñur süylöy baştı:

72 - Öz tilibiz biz üçün ıyık, öz tilibiz menen özübüz gana tüşünö turğan qıldıat oy-sanaabızdı süylöşöbüz, atadan qalğan muras aqılıbızdı, narqıbızdı muundan muunğa, baladan balağa ötköröbüz. Öz tilibizde körköm adabiyatıbizdı önüktüröbüz, ötkön künübüz cönündö, keler künübüz cönündö oy tolgoybuz - bul bizdin uluttuq muras, uluttuq kenç. Öz içibizde tekteş tilde süylögön el arasında mundurbayt. Al emi bul çekten tışqarı qarış çıgarıbiz menen, orustun özünö coluqsaq da, başqa tilde süylögön ce çet eldik bir eldin adamına coluqsaq da, bizge orus tili cardamğa kelet, aqıl albas, baa cetkisiz qızmat körsötöt.

73 Oquuçular meltirep uğıştı.

74 Te arttan bir bala qolun kötörüp, qıyılıp ordunan turdu da.

75 - Aqay, orus tilisiz kün körüügö bolboybu? - dep suradı, surağan suroosunan özü çooçup, “aqaydan qağuu ceym go” degen qıyasta, elteyip coop küttü.

76 Esen:

77 - Emne üçün bolbosun?! - dedi, balanın tüşünügün oñdoy. - Kün körüü maselesi qapqaçan çeçilgen. Öz respubliqabız bar, öz tilibizde basma söz colgo koyulğan, adabiyatıbiz tüzülgön, sayasiy caqtan da, eķonomiķa caqtan da, sotsialdıķ caqtan da SSSR degi qanday gana ulutqa bolbosun teñbiz, teñ ata tuuğanbız! Kün körö berüügö toluq bolot.

78 - Ana, uşunu tüşünböysüñbü ali?.. - dep, balanı canınan biröo küñküldöp cemelep qaldı. Esen qolun kötörüp tınçtıandırdı da:

79 - Biroq, men bul cerde “kün körüü mümkünçülüğün” emes, mindan narı ösüü, önügüü zarıldığın aytıp ca-tam, - dep, andan narı maanı uladı - Biz düynölük

ağımdan qalbay ösüş için, cetiliş için, ulut qatarı dağı güldöo dooruna barış için sözsüz orus tili kerek, orus tilinin kömögünö öto muqtacbiz. Bir ilimdin ötosünö çığış bıyaqta tursun, a cön ele bir az tüşünügü bar sabattuu kişi boluş için qırğız tilinde cazılğan cana qırğız tiline qotorulğan adabiyat, informatsiya azdıq qılat, al için calğız SSSRdegi ğana emes, bütkül düynölük oy-pikirden qabardar boluu kerek, bul bügünkü sabattuu adamdın biyiktigi, bul biyiktikke baruunun calğız colu - orus tili. Esen öz oyun tez aytıp, anın baldarğa cuğumu qanday boluru menen işi bolboy, qutulğanına ğana şüğürlük qılıp, klasstan çığıp kete berçü muğalimden emes boluçu. Eger aytqanı baldarğa.cetiñkirebese, ce baldar maqul bolboy qıyılıp turğanın bayqasa köşörüp qaytalap, suroo ce talaş oy bolup qalsa zekibey, qaqpay tüşündürüp ketçü. Emi da şaqıldatıp kete berbey, toqtolup, baldardın türün bayqap, uğup catabı ce köñüldörü başqağa oop turabı, serp sala tiktedn. Baldar elteyip, qızdar qıltıyıp, biri da, surooğo batınbay meltirep tiktep qalıştı. Esen sözgö atayılap tartıp:

80 - İ, kim qoşumça qılat? - dep suradı. Eç kim unçuta alğan coq. Esen:

81 - Rasul, qana, senin oyuñ qanday, aytıp körösüñbü? - dedi, çette oturğan quba cülün, uzun boyluu balağa. Al eç kim menen caqındaşa albay, çooçurqap, suz oturğan, şaardan bıyıl kelgen bala boluçu.

82 Rasul ordunan turup:

83 - Men dağı uşunday dep oyloym, - dep orusça süylödü, uyalıñkı.

84 - Orus mektebinde belen? . Bala başın iykedi.

85 - Emne için ayılğa qırğız mektebine keldiñ?

86 - Bilbeym, atam ciberdi ğo, - dep, Rasul iynin qısıp krydu.

87 - Caqşı, - dedi Esen, - “orus tilin özdöştürdü, emi öz tilin taqtap, ayıl turmuşu menen taanışıp, öz curtunun duhun sezıp kelsin” degen ğo, caqşı. Öz ene tilin bilbey, ce bilse da tantır-muntur bolup qaluu öz arabızda çoñ uyat, keçirimsiz nerse, antkeni kiyin anday kişinin paydası bir caqtuu bolup qalat, a biz için eki cağın teñ özdöştürüü, teñ ala cürüü paydaluu. Qay bir nuqura orusça oqığan baldar öz ene tilinde eki sözdün başın qoşço albay qızarıp turğanın körgöm, oşondoy ele qay bir qolunan ar iş kelçü azamattar orus tilinde spravqa cazuuğa carabay qatarınan öksüp qalğanın körgöm. Biz orus tili arqaluu bütkül orus qalqının dañazaluu tarihin, adabiyatın, saltın, qıla kelgen düynölük sayasatın, azamat uuldarının basıp ötkön uluq colun ayqın köröbüz.- Bul özünçö bir acayıp duynö, bul bizdey el için, bizdey

eldin balası için üyrönünün tügöngüs qazınası. Eñ berki ontoğuzunçu qılımdağı orus işkusstvosu - adabiyatı, süröt önörü, muzıqası - bul düynölük biyiktik, buğa cetken el az, cetpegen el köp. Özgöçö, cazuuçu bolom degen, sürötçü bolom degen, qompozitor bolom degen, bir söz menen aytkanda, öz elinin baymanasına ançamınça kömölgö qılam degen kişi mına uşul madaniyattın orus oqeanınan süzüp taqşalmayınça ne qılğan araşeti, ne degen ümütü, qara canına qarç urğan dalalatı tekke ketken ubara gına iş! Demek, baldar, orus tili - kündük turmuş, tirilik alağasını tartıp, eñ biyik umtuluştı paydalana turğan birden bir ulut aralıq daneker. Orus tili - düynölük sotsializmdin tili, bizdey mayda elderdi bayırqı qarañğılığınan beri çıqarğan, zombuluqtan, uluttuq ezüdüön qutqarğan, mından narı da qanatının aldına qorgoy turğan qommunisttik uluu printsipterdin tili, birimdiktin, doctuqtun tili. Oşon için, qaytalap aytamın, bizge orus tilin üyrönüü orus bolup ketiş için emes, öz tilibizdi kemsintip, anı başqa tilge almaştırap alış için emes, orus tilin bilgenge mançırqoo, çirenüü için emes, biz öz tilibizdi bayıtış için, mümkünçülüğün keñitiş için, oşol arqaluu uluttuq madaniyatıbizdi calpı sovettik madaniyattın qatarında dağı örkündötüş için, elibizdi bugünkü zaman menen carıştıra östürüü için üyrönöbüz!

88 Oquuqular muyup qalıştı.

89 - Emi, baldar, mına uşul zarıldıqtı seze turup, men muğalim qatarı küçümdü da, ubaqtımdı da ayabaym, al silerden bul zarıldıqqa asteydil maani berip, predmetke caqşı qatışuuñardı talap qılam! - dep büttü Esen - Oquybuzbu?

90 - Oquybuz, ağay! - deşti oquuqular köñüldörü kötörünkü.

91 Esen oquuquların bul türünön sabağının maqsatına cetkenin bolcop, özü da bir az qanağat alıp, köñülü qubanıp qaldı.

92 Dem alış kün ele.

93 Baymat qoroosunda küdüñdöp alma bağına suu salıp cürgön. Eski şımın tizesine çeyin türüp alğan, maykeçen, küngö küygön eki iyni bozala bolup cılandın terisindey sıyrılıp tülöp, cılcığan suunu çılp- çılp keçip, ketmenine tayana toqtolo suunun cayılışın tiktep, köñülü caq oqşoyt, birdemeni murdunan qıñqıldap ırdap qoyot.

94 Tamdın artına qırqa tigilgen bir qılqa mırza terekterdin başına uyalğan tarançı çimçiqtar tı-nımsız uçup-qonup çırkıldayt. Narı caqta, ce cu-murtqaladı, ce

cılan kördübü, tooğ kuşuluqtayt. Kölöködö bir luşuyğan qoroozu menen üç kürp közdörün çaşıldantıp, eki caqtı çarçañkı qaranıp aqaqtap turuşat. Bir arıq kök it közünün qıçığına üymölöktögön mayda celimçi çımındı qoruy albay dubaldın tübündö but serppey solup ürgölöp catat.

95 Baymattın qatını oquu caşına cete elek eki ba-asın canına alıp, sayaluu çoñ tüp tıttın kölököşündö baş kötörböy üñküyüp tameki tizip oturat.

96 Baymat köçödö ötüp baratқан Esendi körüp:

97 - O-o, Esen-tay! - dep ün berdi. Esen bayağıdan beri Baymat menen añgemeleşüünü eñsep cürgön, unçuqpay beri qayrıldı. Baymattın aqa taanış sarı tişteri alıstan ele köründü. Baymat qoroonun oozuna çığıp tosıp:

98 - Caqşısı kelip qaldıñ erigip oturup uqtap, anan mına bu qoroo quurap ketken eken, bayqabay cürö beriptirmin, qatın cırıldap qulağımdın qucurun alğanınan, muraptan suu uurdap salıp cattım ele... - dep qoburap, üyün közdöy baştadı.

99 - Alma bıyıl caqşısı go, Baymaqe?

100 - E, buyursa, - dedi Baymat ıraazı bolo, - bıyıl baldardın cegenine da, satқанğa da cetişet!

101 Baymat boyu pas, turqu coon, caçı tüşüp ketken sarı çiykil kişi. İyri şıyağınnın arbayğan cündörünö ılay qatıp, maylanışқан. Kir maykesi bir iyninei tüşüp turat. Al qamırabay kedeye basıp, “Bul körünüşüm emgek ubağı” degen qıyazda.

102 Meyman kele catқанın körüp, Baymattın qatını ayttırbay tura kelip, üygö oturuuğa töşök caydı. Baldarı tañırqağansıp moynun sozup qarap qoyuşat, qoldoru epildey tamekinin qaldayğan kök calbırağın şişke tizüüdö.

103 - Qana, törkü üygö, - dedi üy ocoğosu daliske kirgende qol cañsay.

104 Tamı üç bölmölüü, şifer menen cabılğan, şıbı şıbalıp, aldı mizildete taqtalanğan. Biroq, köp cılı kişi turbağan sıyaqtuu tışının şıbağına suu tiy-ip, ar cerinen cırtılıp ketken. İçi nım cıttanat, ağı qarala bolup sürülüp, burçtarına cörgömüş uyalap, polunun qızıl sırı kirden körünböy qalğan.

105 - Ke, qatın, - dedi Baymat meymandın etek cağına töşöktün çetine ılay buttarın polgo sunup taştap qoomay otura, - barbı birdemeñ?..

106 Qatını:

107 - Azır... - dep, lepilep dastorqon cayıp nan qoyup, aşqanasınan oozu cabıq kök qostryuldu apkelip, içinde qol qaşığı bar, Baymattın aldına qoydu.

108 - Emi, ısılgın tezdet! - dedi Baymat bir az qorston bolup, anan qostryuldun qapqanın aqıp, bozonun cıtı bur dey tüşkondö al bozonu tamşana aralaştırdı da, özü aldınan qol qasıq menen bir cutup, piyalğa melt-qalt qılıp quyup:

109- Ke, - dep Esenge sunup, bozo cuqqan celki erinin calanıp qoydu.

110 İqip könbögön Esen bozodon birtke içti. A tigi özü ulam quyup şıñgıtıp, artınan qart-qart kekirip qoyup, itraqattanıp oturdu.

111- Baymaqe, remont qılbaysızbı bul üydü? - dedi Esen anı sözgö tartıp. Baymattan murda qatını arızdanıp ciberdi:

112 - İ-iy, qağılayın, anı bilgen kişi qana?! Ayta berip tilim teşildi. “Rayongo qattağanıñda aq apkelip ber, quday calğaqr, özüm ele aqtaq alayın!” deym, bolboyt, “ötör, keter bir ookat” deyt. Ce özüm barganğa çolo coq, baldardan çığa albaym. Uşintip kelgen kişiden uyalıp da ölö turğan boldum...

113 Baymat eç qamırabay qursağın qasınıp, bozonu köp içkenden saal ıntığa dem alıp, canı cer tartqanday nıqsırap, çıqanaqtay berdi.

114 Dubalina qıcımnan quraqtap, ortosuna cuqa şayıdan salıp casalğan eski ülgüdögü köşögö tartılğan. Burçta eki eşiktüü kiyim ilgiç boz şqaf turat. Törgö taqtadan sekiçek casap, üstünö kiyiz, şırdaq, töşök cıylğai. Bir burçunda, Baymat oquunu cañı bütüp işke kirgen ubağındağı boluu kerek, eskirip bütön eki gana tekçelüü kiçinekey etacerqa. Çañ basıp, eski-usqu kitepter qıñqayıp turat, köbünçö oquğan baldarının kitepteri. Çon kişiler oquy turğan ce sayasiy, ce körköm adabiy kitepten coq. Qırğız tili boyunca coğorqu oquu caylarına arnalğan eki oquu kitebi catat, özü paydalanğan aqıl azıgı uşular gana körünöt. Köşögö tartılğan dubalda ramqata salınıp qatını eköönün canaşa oturğan sürötü ilingen. Caş kezderindegi süröttörünön ököbü ten qastarın çiyip, betterin qızartıp boyop, çala sürötçü çoñoytqon. Dağı bir çoñ aynektelgen ramqada instituttu bütköndögü studentter çoquu tüşkön süröt ortogo alınıp, aylanasına ar türkün foto süröt qıstarılğan. Uşul uy içinen uy eesinin aqılı da, madaniyatı da Esenge ayqın körünüp turdu.

115 Baymat elüünçü cıldın başında Calal-Abaddağı muğalimder institutun caqşı bütüp kelgen boluçu. Al kezde caş kezi eken, taza kiyinip, taza cürüp, öz predmetinen tıñ, mıqtı muğalimderdi qatarında cürgön. Kiyinçereek Oştoğu pedagogiyalıq institutun sırttan oqup, özü dayıma moynuna alğanday, “epte” bütüp, biroq bilim dengeeli, madaniyat dengeeli murdağı ele boydon qalğan. Uşul orto

mektepte bir neçe cıl oquu bölümünün başçısı bolup da iştep körgön. Üylönüp, beş balaluu bolup, tam salıp, eşigine baq tigip, el qatarı ot eesi bolup üy-orozkul kütkön. Caşı da kırkıtan aşıp, denesi tolup etkel tartıp, kündön-küngö alğan bilimi, körgön tarbiyası tayızdap, aylanasındağı qaralaman turmuştun ağımina turuştuq qıla albay qoşo ağıp, eñ artqı qıştaq adamının qatarına tüşüp ketken. “Öydö bolsoñcu!” degen kişige “E, bizdin qıştaq şartı uşunday...” dep, özünün ileendiligin, moqoktuğun uşunu menen aqtap qoyot. Tegereginde caqşı iş bolup catsa qubanbay, caman iş bolup catsa küyböy qaydıger qıyalğa ötüp alğan. “E, emne qılsan da ötöt da bir ooqat!” dep cürö beret. Dağı ele öz predmetinen caman emes, bilgenin ayabay beret, biroq muğalimdik uşul dep, öz boyuna qarabay, bozo içip sabaqqa kirip, uqtap qalıp, neçen iret eskertüü alıp, talquuğa tüşüp, qanqa “çıralayın” dep ubada bergeni menen, baarı bir, qadimki coloyunan, özünü ılayıqtap alğan “e, ötöt da bir ooqat” degen erecesinen çığa albayt. Bul muğalim gana emes, birtke taalim körgön kişi qatarı da kederine ketken kişi ele.

116 Qatını ısılıqtı alıp keldi. Ezile bışqan semiz tooq. Baymat tamşanıp ciberip, tabaqtı aldına tart tı da, bıcaq menen qoldu-sandı qılıp, tooqtun bir sanın Esendin aldına qoydu.

117 - Kel degen baldarıñ kelişiptir... - dedi qatını erin ayar tiktep. “Emne qılayın? Bu kişinin közünçö emne bolor eken?..” degen oydu sezdi Esen. Munu tüşünüp, Baymat da bir az qıynalıp, qabağın saal çıtıy cer qaray berip:

118 - Kelse, emi... işke sala ber emi... - dep küñk etti. Qatını süyüngöndöy sırtqa şaşa cönödu. Eşiktin közünön etegi bulaq ele dep qaldı.

119 Ooqat celip bütönçö Baymat narı-beri oy tolgoo tartıp, aqır ayağında:

120 - Kelgen baldar, senden caşıra albaym, Esen-tay, caman oquğan baldar, - dedi. - Çeyrekte “5” qoyup bereyin dep ubada qılıp, ceñeñdin tamekisin üzdürgönü çaqırdım ele...

121 - E-e... - dedi Esen irenciy. - Beşikten beli çığa elekte buzup bütöt ekensiñer da baldardı, Baymaqe?!

122 - Anısı bar, - dep moynuna aldı Baymat.

123 - Bile turup, emne üçün. minday işke barasız?

124 - Turmuş uşul eken, üköm! Ayla coq, ceñeñe cardam kerek, caman oquğan baldarğa da cardam kerek.

125 - Soodalaşpay ele, “baldar, cardam kıılıp kıoygula”! debeysizbi?

126 - Hi, kıuu takıım baldar kelgeni turabı? Cetişe albağan baldarğa künügö kıoşumça eki saat sabaķ ötü berse bolot ele, sözsüz adamkerçilikke catat ele, biroķ, ayla coķ, adamkerçiliktin calğız özün nan kıılıp cey albayt ekensiñ...

127 - Mına, cetişe albağan bala çeyrekte “2” aları şeksiz, anı özü da caķşı bilet, oşonu üçün sizdin soodanızğa baş urbay kelip oturat. Siz “5” kıoyup ötkörösüz, biroķ balanın bilimi oşol “2” boydon kıalat, buğa kıoşumça balanın aldındağı işti cöndöümü menen, bilimi menen butkörüü zardesi maytarılat da, cağmıp, soodalaşıp, kışi salıp bütkörüü coluna tüşüp ketet, bul taalimdi başķa birödön emes, ıyık körgön muğaliminen alıp catқан soñ munun ıplas taalim ekenin taķır eske albay, kıyin özü ar kıanday işte tartınbay, ciyirkenbey kıoldono bere turğan erecesi bolot. Uķtıñuzbu? Demek, siz bul cerde öz adamkerçiliğiziğe kıoşup baldardın keleçegin “nan kıılıp cep”. catқанıñızdı sezesizbi?!

128 Baymat kıamırağan coķ. “Senin oñdop cibergeniñdi körö catarbiz! Turmuş degen senin da eki butuñdu bir kıonçuña tıgat, balam”! degen oyu cüzünön bilinip turdu. Esen unçukıpay ordunan turup, kıoştoşpoy üyünön çığıp ketti.

129 “Munu alğa süröşkö bolobu? Cemelep sına alışķa bolobu?” dep oylondu Esen coldo. “Co, eçteme çıķpayt, keç bolup kıalğan eken, cıyırma cıl murda kıam körülsö bolmoķ!” dep coop berdi özünö. “Emne kııluu kerek anda?” dep suradı özünön, şartķa kıanığa elek neme özü coop bere albadı.

III

130 “Şartķa caraşa”, “ava ırayının buzula baştağanına baylanıştuu” delinip, bardıķ orto mekteptin coğorķu klashtarının oķuuçuları sentyabrdın on beşinen baştap, caķadağı pahta ekken sovhozdorģo terimge çegilgen.

131 “Cayıķ” sovhozunan barğan üç avtobus “Tooluķ” mektebinin baldarın alıp kelip, melmildegen pahta talaasının çetindegi calğız tütün kıoşķanağa alıp kelip tüşürdü.

132 Kün muruntan dayardalıp turğan eken, eşiği şıpırılıu, kıırķa cuunģuç kıoyulğan, kıazanı asılıu. Kıırķma saķal abışķa ar bir balanı külüñdöy tiktep, aldığa salģanğa birden matrats, üstügö camıñanğa birden cün odeal, aarçınģanğa birden

tüktüü sülgü tarattı.

133 - Ey, aqsakal, - dedi başçı bolup kelgen zavuç Coroşul, - silerde araqsamın degen bolobu?

134 Candap turğan Baymat ılcaya külö:

135 - Samını qurusun, araqı tabılabı degi?! - dep tamaşağa saptırıp söz qıstarıp qaldı.

136 Cüzünön cılmayuusun tüşürböy abışka uvaqilderdi bir tiktep alıp, ce çını ekeni belgisiz, ce qaqsıgı ekeni belgisiz:

137 - Tabılat, adamın canınan başqası tabılat, - dep, lep-lep baş iykey berdi.

138 Esen köngön adatı boyunca erte turdu. Tañ carğandan baştap ele terimçiler kelip qalışkan boluçu. Te ar qay cerde közgö ilinbey qoñuz sıyaqtuu cermölöp terimçi-qombayndar curüşöt. Cük Maşınalar eki caqqa tınımsız çubap qalışkan. Kök eşegin “qıh” dep teminip, bir abışka qoşqananın canınan ötüp barattı.

139 “E, qurortqo kelgensip, mintip cata bersek, bul meynetkeç elge keleke bolobuz go?!” dep, Esen oquuçuların eşikterin tıqıldattı:

140 - Ey! turğula! Baldar, turğula!..

141 Eñ birinçi sağızğanday saq qızdar qıltıyıp tura kelişti. Keçindegi baqçayğan abışka, tün carımınan qaminganbı, ooqatın bısıyıp, buloolontup aralaştırıp turğan ele.

142 Esen:

143 - Qana, baldar, tez cuungula da, stolgo oturğula. Qaraçı, bul el tañ qaraqçısıman iş üstündö dayar bolot eken, biz uqtap catqanıbiz carabas e? Tuu-rabı?

144 - Tuura, - deşti baldar boşoi, qay biri uyquğa qaramıgıp, qıncılıp arañ turğan.

145 Esen baldardı tamaqtandırıp bütüp, işke alıp cönöp qalğan kezde Coroşul nıqsırıp turup kelip, aq sülgü iyninde, araqsamını qolunda, papirosu oozunda, çaçı uypalağan:

146 - Yoldoş Caynaqov, - dedi Esenge, - uşunça da erte turğuzasınbı caş baldardı, qıynap?!

147 - emne qılabız anan? İşteybiz dep kelgen son... - dedi Esen buruyğan uyquluu qabağın tiktey.

148 Coroşul iraaızı emestey başın çayqap, narı cuunguç caqqa basıp ketti.Oşol

uçurda şaşıp brigadir kelip, salam dele aytpay:

149 - Cetekçiñer qayda? - dep suradı tüz ele. Esen cuunğuç caqtı körsöttü. Qılday ubaqtısı coq belem, brigadir üñküyüp cuunup catqan Coroqlu bir tik-tep alıp, Esenge qarap:

150 - İş qızuu, özüñör körüp turasıñar, - dep kep uladı, - canıñarğa eç kim kelbeyt, aytıp qoyoyun, eç kim süröböyt, calınbayt, ar kim öz işi menen, özüñör bilip işti uyuştura beresiñer, bıyıl körüp turğan iş bele, emne muqtadıq bolso bu Mamacan aqge ayta bergile - baarın tabat, ooqattı bolso mına bugünküdöy özü bıdırıp qamsız qılat, Suroo coqpu? Suroo boluşuna dele kütpöy özü aldığa tüştü da, pahta başınan terile turğan çek körsötüp berip qoyup, brigadir şaşqan boydon andan narı ketti.

151 Bir çeti sarğaymaқтаğan boz adırğa sozulup, bir çeti kürpüldögön Narın boyuna taqalğan keñirsigen tüz talaa, taraqtay cer qaltırbay bir tegiz pahta egilgen. Kün batış cağına köz cetpeyt, öñürü kök munarıq camınıp, andan narqı özübek tuğandardın çegine ulanışıp melmildeyt. Ar qay cerinde qırqta tartqan mayda tit körünöt, cıl sayın cibek qurtqa qırqılıp alışa berip, muqul bolup, qudu caştayında belinen mertingen şorduu pendeçe büküröyüp, körkü da coq, qunarı coq. Tit darağının tabiygat sıylap bergen özgöçö paydaluu qasiyeti özünö zıyañğa tüşkön eken, qara qumdağı körpölüü qoydun tağdırına oqşoş. Biri qozulap, qozuçağın tamırı iyip emgize albayt, toypondotup eerçitip, ene qumarın qandıra albayt, körüp közü qana elegeinde qozuçaqtın terisi sıyrılat. Biri emi erte cazda noodalap, señselip calbıraç cayğanda, mala qızıl mömösü cañı gana çegilip kele catqanında qurç teşe menen birçıldata qırqılıp, şabırağan cut qurtqa toyut qılınat, dağı biltırqı keypin kiyip multuyup qala beret. Bul melmildegen keñ talaa keçee gana zmes, cüz cıldan beri ce miñ cıldan beri da emes, adam balası kör ooqatına cer tırmalay baştağan zamandan beri iştelip kelatqan, meynetkeçtin teri menen qanına nım bolğon, may bolğon bayırqı qara cer. Muñbayt, ontoboyt, arızdanbayt, bağıuuna caraşa önüm berip, adam uruğun toyuntup kelatat. Cerdin baasın, özgöçö bu dıyqançılıq qıla bilgen ölködö, caqşı bilişet. Topurağı semiz, ceri tegiz, suğa müröön cerlerdi közdün qaregindey saqtap kelişken. Qıştoo, turaq cay sözsüz çetine, kerige, taştıq üstünö salına kelgen. Önümdüü cer muundan muunğa, elden elge saqtalğan. “Cer toyuntat” deyt ilgerten, oşon üçün “cer - ene” dep atalat emespi?!

152 Esen aylananı serepçilep köpkö tiktedi.

153 Esen:

154 - Emi, baldar, - dep aqıl ayttı, - tepsebey, aralap bir cööktön bir cöökkö qalıñ pahta qıuup ötpöy, çala qaltırıp ısırap qılbaş, bir tegiz sıdırıp, taza tergile. Özü ele çıqıp qalğan emes bul pahta. Cıl boyu túbünön ketpey, suuqqa toñup, ısıqqa qaqталıp, sebilgen darının cıtına uuqup östürgön munu dıyqan qalk. “Otun albağanga ot qaqtırba” degendey qılbaş, baldar, buğa ketken adal emgekti qadırlap tereli...

155 - Norma qança bolot, aqay? - dep qıyqırdı çetten bir bala.

156 - Elüüdön cüzgö çeyin, azırınça, - dedi Esen. Sovhoz tarabınan norma koyula elek, “oquuçu baldar emespi, terişinçe bolsun” deşken sıyaqtuu boluçu.

157 Üç klasstı öz-özünçö bölüp, Esen özü başçı bolup kelgen ortodoğu toğuzunçu klassta bolup, baldardı qırqça tizip, terimge saldı:

158 - Mina, on qol qağında on oquuçu, sol qol qağında on oquuçu. Sen, Aliyma, bir topqo cetekçisiñ, Camşitbek, sen bir topqo cetekçisiñ. Öz ara meldeşebiz. Klass boyuiça tigi Arıqov aqayıñar başqargan segizinçi klass menen meldeştik. Künügö keçinde öz ara qontrol doybuz, bir on küdüktö eki klass boyunça cıyıntıq çıqarabız. Ceñgen topqo, ceñgen klassqa mekteptin direksiyası tarabınan da, sovhoz tarabınan da sıylıq bolot.

159 - O-o! - deşip qaldı baldar candanıp. - Sıylıq emne boldu eken?

160 Onunçu qaqtan bir bala:

161 - E, aqay, - dedi qolun şiltep, - meldeşip emne qılabız, bılır ölüp kete cazdap meldeşip ceñsek, “cuuğula” dep, Arıqov aqaylar bölüp içip alışqan!

162 Esendin oozuna söz kirbey qalıp, arañ:

163 - Co, bıyıl anday bolboyt! - degenge caradı. Bala degen bala, qaşşı sözgö kiret, cüyöögö işenet, eerçiyt! Duuldap qalıştı.

164 - Ey, Aliyma! - dep, demeyde köp süylöbögön Camşitbek darıldap qaldı. - Men sağa körsötöm emi.:

165 - Men körsötsöm ıylap ciberesiñ, suu murun, - dep qoydu Aliyma aqırın, Esenge uğuzbay. Canındağı qızdar gana şıñıldap külüp qalıştı.

166 - Qana, baldar, emese, işbiz iygiliqtüü bolsun, - dep, Esen özü baştap terimge kirdi.

167 Kün uluu şaşke bolup qalğan ele. Cöcölörün otqo cayıp cürgön çoñ kürp

sıyaqtanıp, etegi pahtağa qampayıp, Esen baldardın ortosunda. Qudu calbıraq cegen bula qurt öñdüü baldar qağ gozonu şabıratıp, bulayğan aq pahtanı lepildetip terip cürüşkön, qay bir ıçcam qızdar eteklerin bir-eki tolturup, ceekke çığıp tögüp qalışqan. Qara köz aynek kiyip, papirosu oozunda, murdun kötörö asman tiktep, Coroqlul basıp keldi. Kedeyip Baymat eerçip alğan.

168 - Emi, coldoş Caynaqov, baldarğa baş-köz bolup, sen bul cerde bol, - dedi Coroqlul böyrögün tayanıp, - sen coldoş Arıqov...

169 - Men canağı caqqa, - dep, murdatan maqludaşqan işi bar belem, Baymat közün qılıtıp tiktedi.

170 - Meyli, - dedi Coroqlul, - sen oşol cağıñdın qamın qıl.

171 Özü qayda bararın keñeşpey, baarının üstünön başçı emespi, qara köz aynegi menen asman tiktep, qaldaya basıp, sovhozduñ qıştağı caqqa qayta ketti.

172 “Meyli, işke tiyeşelüü zarıl bir cumuş bolso bütörsün, baarımız ele terim başında otura berişibiz kerekpi?!” dep oylondu Esen. “Öz işimdi qılaym” dep küñk etip, Esenge bir közün qısıp, negedir köñülü kötörünkü, Baymat qoşqanani közdöy cönödü. Esen “öz işi” emne ekenin taqip oturabı, unçuqqan coq.

173 Onunçu klassqa Coroqlul özü, segizinçi klassqa Baymat cetekçi bolup kelişken. Eköo ketken soñ oşol eki klasstın baldarı erkin bolup, ekiden, üçtön toptolup qoburaşıp, külüşüp, qızdar menen şınarlaşıp oynop qalıştı. Alardı körmökçü Esen özü arasında cürgön toğuzunçu klasstın baldarının da köñülü alaqsıy baştı.

174 Esen onunçu klassqa aralap keldi:

175 - İ, baldar, emne oyunğa kirip qaldıñar, iya, oynoy turğan caqı azır?

176 - E, aqay, alıbızdın cetişinçe terebiz da! Biz menen ele pahta bütüp ketmek bele!? - dedi, derbeyip murdunan emi köbö baştağan qara bala. “Tuura aytat” deşkensip, qalgandarı tımızın muluyup, söz aqırın kütüp qalıştı.

177 - Co, anday emes, - dedi Esen, - “beker cürgönçö beker işte” degen aqıl bar, iştegenge caraşa tüzük iştegen caqşı! Bekerçilikten kelip oturğan coqpuz go, küñgö oquy turğan sabağıbızdı taştap, bu qıymın sezondo çarbağa cardam qılalı dep atayı kelgenbiz, oynogonu kelgen emespiz. Bul altınğa teñ tartılıp alına turğan dünüyö bul. Ertelep cıynap albasa qardın aldında qalbaybı?! Bu dünüyö “emne bolso oşo bolsun” degidey bir gana uşul sovhozduku emes, ölkönükü bolgon soñ eldiki, demek qoromcu qılba cıynap aluu baarımızdın mildetimiz bolup çıqat.

178 - Ey, “alıbızdın cetişinçe” dep, başka baldardın köñülün iritkençe, sen baldardın tiri qarağısıñ go, “qana, çamdaylı” dep ülgü körsötüp tursañ bolo?! Öz boyuñdu qara, öz caşıñdı sana, sendeydi emi qılar işin, süylör sözün aqıldan ötkörgön cigit deyt! - dep Esen ker süylögön qara balanı uyatqardı.

179 Cumşaq süylöp, cüyö sözgö taqap, birin maqtap, birin ardantıp, Esen baldar arasın bir qıyla candantıp qoydu. İştese iş çaq kelbey turğan, küçkö tolup cetilip qalğan qurağı emespi, baldar, qızdar qayra cabıla qaptap, köñüldörü kötörolüp, terimge asteydil kirişti.

180 İş ayağında oquuçular tergen pahtaların tarazağa alıp kelişti.

181 Esen özü tergen pahta cüz kilo çıktı. Aliymanın pahtası seksen kilo çığıp, üç klasstın teñ baldarının aldı boldu. Eñ aqırkı bala kırq, elü kilodon pahta tergen.

182 Esen bardıq baldardı qırmandın çetine imerip:

183 - İştin baştalışı caman emes, baldar, - dedi, özü da qubanıçtuu, - mına, toğuzunçu klasstın oquuçusu Qadırqulova Aliyma seksen kilo pahta terdi. Calpı oquuçuların aldında alqış carıyalaymın!

184 Uşuğa oqşoğon söz bolğondo ele qol çap köngön baldar şatratıp ciberişti. “O-o-o! Aliyma-a, ura-a-a!” dep oştonuşup, tamaşağa saptırıp qay bir teñtuşarı qıyqırık salıp qalıştı.

185 Esen söz uladı:

186 - Cana “qolubuzdan kelişinçe” dep qıyılğandar boldu ele, mına qolubuzdan qup kelet eken go, aldı seksen, artı kırq kilodon dan pahta terildi! Emi bir norma belgilep qoyolu. Onunçu, toğuzunçu klasstın baldarı üçün bir kündük norma seksen, segizinçi klasstın baldarı üçün cetimiş bolsun. Caraybı?

187 - Carayt! - dep, segizinçi, toğuzunçu klasstın baldarı cabıla ün berişti. Onunçu klasstan canağı qara bala dağı “biz norma albaybız” dep qıyşaqtap qaldı.

188 Esen tike qaradı;

189 - Emne üçün?

190 Bala muğalimden caltaylap, aytarın aytıp alıp, qayra özü buşayman bolup:

191 - Özübüzdün aqay “keregi coq” degen... - dep miñqıldadı. “Özünün aqayı” Coroqul! Esen emne qıların bilbey toqtolup qaldı da:

192 - İşte bir közdögön maqsat, bir çenem deñgeel boluşu kerek. Oşol maqsatqa, oşo deñgeelge umtulğanda gana kişi iştin ötösünö çığat. Munu, baldar,

ağayıñar caqşısı bilet! - dep cımsaldadı. - Canağıday sözdü aytpayt...

193 - Aytқан ele, - dep kübö öttü çetten bir қız. Esen uқmaқsan bolup, sözdü başқа caqқа bura:

194 - Uyat! - dedi қатуu. - Büt mektepti uyatқа қaltırasıñar bul kebetеñer menen, қоқуy. Özüñördön kiçinekey, tömönkü klasstın oқuuçuları iştep catқан işti emne үçün siler iştey albaysıñar, ıya?! Emne, carım cansıñarbı?! Bul söz uşul cerde қalsın, eç kim uқpasın, sadaғalar, erteñden baştap öz қадırıñardı özüñör қолғo alıp çыралғıla, ileñ-salañ cürgөndü taştaғıla emi!

195 Cüyө sözgө iyigip, onunçu klasstın baldarı dımıp unçuқpay қalıştı, Coroқul al күnü iş üstүнө da, tarazaға da kelgen coқ, keçinde қоşқanaға baldar oоқatқа barganda al çarpayada kök çay uurtap қoyup, salқındap oturған eken.

196 - Ё, қандаy, coldoş Caynaқov, iş caqşıbı? - dep, işke қızıққан bolup, Esenden surap қoydu.

197 - Caqşı, biroқ ayırım baldardı eptep teske saluuға tuura kelip catat.

198 - Cılıға iştey kelgen iş. Köp ele candı saboonun қacatı coқ...

199 Canağı balanın “өzübüzdün ағay aytқан” degen sözü Esendin esine қıлт dep түştü. Bul cönүндө açılışıp aluu zarıldығın sezip, Esen көñүлүнө oy toptop, emi Coroқulға suroo aytuuға қaminganda, te narı oоқat bışırған kemege başınan Baymat cetip kelip, oyun buzup saldı. Al öтө көнүлү çaq, kedeñdep tez-tez basıp, uurtunan cılmayuu ketpey, eki közü cıtırıp maylanışıp алған, lepildep қолундағı paloону astına газета төşөp, ortoғo buloolontup қoyo başтаdı.

200 - Vah! Etiyat bolғula, barmağıñardı қırça тіштеp alasıñar, etiyat bolғula. Özum basıp, көp қunava cep atıp...

201 Caqşı demdelgen, üstүнө tooқ basılған sarı paloodon bir uқmuş cıt urat. “Öz işimdi қılayın” degeni Esendin esine түşүp, “öz işi uşul turbaybı” dep oylondu.

202 - Va, Baymaқem uşunday ele degem?! - dep, Coroқul da carpı cazılıp қоpşolup, biroқ daғı birdemeni күtkөndөy közü күlüñdөp, Baymattı tiktey berdi. Sırın bilgen Baymat anın oyun ayttırбай түşүнүp, narı caқта burçta bayқalбай catқap sumқadan bir şişe kon'yaktı қultuytup suurup çıқtı. Coroқul таñ қалған bolup, köзүн çekireytip:

203 - Mina, aytpadım bele, Baymaқem kökcal dep?! Iya, uşundayıñız da bar bele, busurman?! - dep ciberdi. - Ha, uşintip Baymaқem baға beret emi!

204 Baymat muluñdap:

205 - Emi, talaada cürgön soñ, uydögüdüy şamıbizdi körö turgan canıbizda şatınımız çoş, şırsaşkın şamın özübüz şılbasaş bolboyt emespi?! - dep, şambıldıgına şadirese şorston boldu.

206 Demdüü tamaştan kiyin “men baldardı şarayın” dep Baymat cataşanağa ketip, Coroşul menen Esen keşki serüündö birge çığıştı.

207 - Mina bu direktordun kişisi, - dedi Coroşul aşırm, tigi Baymat ketken caşka köz şiltey, - bayşap dele cürgön boluñ kerek, muşalimdik şapatın alda şaşan çoşotup şoyşon neme, eptep şaştap cürüşöt.

208 Esen unçuşpay baş iykep, buğa maşul bolup, “kederine ketken” dep keyip oylondu. Munu sezgen Coroşul:

209 - Bilbeym, şaşan şutulaar ekenbiz bu tuuşançılış, süyömöşülük degen adattan?! Toştotor mezgil dele kelip şaldı, partiya col körsötüp, şurüşüp dele catat... - dep keyip kirdi. - Eki caşındı şaraysıñ, şay bir eskilik söögünö tuzday sıñgen adamdardın süylögön sözü bir başka, şılğan işi dağı bir başka, işi menen sözü ölsö töp kelbeyt! Özüñ bayşagandırsıñ, aşırı, canağı direktor söröy murda şarba şızmatkeri eken, andan cıdıp şalğan soñ eptep muşalimdikke carmaşıp, eptep Oştogu pedinstituttu sırttan oşup, eptep büttü esebi şılıp diplom alğan. Şıyındığı - rayondon şolunan iş kelgen biröo kelip şalsa, bir şaşırım cerden şuşağın cayıp tosup alat, üyunö apkelip, böcöñdöp basıp, özü aldına dastorşonun caynatat. “Taş, a taştı eritken aş!” dep bilet. Etek çenge oturup, pırsıldatıp baş buzup, közdü oyup alaşanına şalıp, sarı kon’yağının artınan ısılıgına suşuntat. Şudayğa urşur, “aşşakal” dep cüz üyrölüp şaytalap, cımıldap süylöp, közünün ağı menen teñ ketip kütöt. Mina! Şıyındığı da, direktorluğı da uşul!

210 - Caman eken, - dedi Esen.

211 - Va-a, “caman eken” deyt?! Oşuu-tarbiya işterinin bügünkü talabı degen menen tük işi çoş, şoşuy. “Eki şoyulğan bala bolbosun, eptep birdeme şılıgıla” degenden başkanı bilbeyt, ilgerki şarbada cürgönündöy ele pripişka şılat! - dedi Coroşul.

212 Eñ aşırı söz oşuuşulardın emgekke könüğüüşü, şarbağa şol şabış, terimdegi күnümdük norma cönündö kelip taşaldı. “Sen normanın keregi çoş, aldın cetişinçe depsiñ” dep Esen tike aytşan çoş, işti süröş üçün şandaydır bir çektin zarıl

ekendigin sıpaa ğana kıyıttı.

213 - ay bir cerde ol menen tergen terimini be cüz kilo terdi dep kötörö alıp, sürötün ğazetağa ığarıp, cerge-suuğa tiygizbey matap cürüşpöybü, - dedi Coroul külö, - a ınında üyündöğü kötöröm enesi, ouuğa kire elek balası oulup teriet eken, mınday ouma kücü bolboğon bir terimi e açan be cüz kilo tere albayt! “Aldın cetiine” degenim uul. Özüñ oylop körö ber, mintip bir kiinnn olunan kelbey turğan normativdi oyup alıp, “mına uuğa cetkile”, “mına, balana cetip catat” dep, köz körünöö alp aytıp otursa, bul “iti uyuturuu”, “alğa süröö” bolup albayt, ce munu kii körböyt deysiñbi, keröt, ool körüp turğan, calañ öz küçünö tayangan a niyet emgekil alktın köñülün irencitet...

214 - E, irencitmek tüğül, emgekke bolğon ızığuunu, ceke initsiativanı öltüröt!

215 - A bali, - dedi Coroul maaırlana.

216 - Oy tuura, biro bul tuura oydu ay bir ker ayı baldar baaa tüşünüp, “aldın cetiine” bolğon soñ kereli-keke on kilo pahta terimi bolup oyup, “aldın cetkeni uul” dep basıp cürgüsü kelip catpaybı?! Iras, ali abırğası ata elek a baldar, bul tüşünüktüü, oon üçün ool “aldın cetiine” degen ele printsipten ketpey testiyerine seksen, maydasıña cetimi dedik. Maul, birtke aı tersin, birtke kem bolup alsın, soto berip catan e kim co emespi?!

217 Ool uurda cataananın eigi catan Baymattın kecidlegen ünü uğulup aldı. Biröö menen caataıp catan sıyağı. Barıp:

218 - Emne bolup ketti? - dep suradı Coroul.

219 - Ye, - dedi Baymat uyüğüp, - aydın carığına oynoot imi?! Bıyatan biri azınasa, tıyatan biri kiinep ığat, oy degen söz e ulatarına ilipeyt, aylamdı ğana ketirip salıtı, oy!

220 Özü kedeyip, ızdardı bir caa amap, baldardı bir caa amap salıp, badaıdan beter arııp ortoğo turup alğan.

221 - Emne, meyli oynosun, - dedi Esen. Baymat bir türkün sırduu ılcaıyıp:

222 - Cön oynoy berise ğo maul, ekiden ceteleip ğozopayağa kirip ketise antebiz, ıya?

223 - Co cerden uu ığarbasañızı, Baymae?! - dedi Esen. - Ötö ele tıyuu sala berüü öötürüp ciberet. Siz açanga eyin keltek alıp aytarıp otura alasız?!

Cetilgen qurağı, oyunga qumar kezi, meyli oynosun, biyleşsin. Calañ gana azgırıq emestir. Caştıq, süyüü qumarı bar bolso, aqa özgöçö işenim, erkindik zarıl. Antpese caşırınuu, uurdanuu başalat, anda sözsüz cañılıştıq ketet!

224 - E-ey, uqқанbız minday lektsiyanı, qoқuy! Nanımdan acırap qalayınbı böödö?! - dep ızıldap, qolun silkti Baymat. - Erteñ özüñ decür bolğondo oynotup al, qoқuy...

225 Uğup turuşqanbı, qızdardın bölmösünön cüzü albırıp, saal cımıya cer tiktep, Aliyma çığıp keldi:

226 - Qızdar suranıp catışat, aqay, - dedi qız ünü qaltaarıy, - birtke oynoylu deşip catışat. Baymat aqay “baldarğa colobogula” dep qıyqırat. Emneden qorqot aqay? Öz barqıbizdı özübüz bilebiz biz dağı! “Özüñör oynosoñor” deyt, uşu da bolmoq bele?! Qantip emi, aqay, baldarsız bizdin oyunubuzdun qızığı bolmoq ele, cımın aytqanda?! Uyqu da kelbeyt, birtke oynoylu, aqay...

227 - Caqşı, - dedi Esen Aliymağa, - oşol öz barqıñardı özüñör bilip, madaniyattuu, sıpaa bolsoñor ele bolğonu! Mına, ay çığıp kele catat, oyunuñardı qura bergile.

228 Carq dep külüp, Aliyma narı qaalğanın artında dem tartpay kütüp turuşqan qurdaştarına qubanıp qayra kirip ketti. Baymat dağı umtulup; Esenge birdeme demekçi bolup qaldı ele, Coroqlul bir tiktep tımızın tıyıp saldı. Zavuqtun közünön “coobun özü beret” degendi tuşunup, qızuu Baymat tilin tiştep tim qaldı.

229 Üç muğalim üç başqa oy menen, unçuğuşpay cataqanağa ketiştı. Birpastañ soñ ele eşiktegi ayant duu-duu bolup, zamatta bayan, qomuz ünü cañırıp, ır-biy dooru cürüp ketti.

230 Esen köpkö çeyin tiñşap, kirpik qaqpay catıp, “erteñ uqtap tura alışpay qalışar beken” dep oylondu. Biroq, baarı, özgeçö qızdar kündögüdön erte turup, uyqudan qalğanı, çaalıqqanı eç sezilbey, cabıla ooqatın içip, cabıla işke köñüldüü çığıp ketiştı.

231 Ustattın aytqaninan da qılğan işi, cürüm-turumu şaqirtke qızıq, ülgü bolot emespi. Esen qoşo catıp, qoşo turup, qoşo pahta terip, qanday ooqat içişse oşonu içip, cumşaq, cıluu süylöp, baldardın canınan qarış çıqpayt. Keçkisin bir az ubaqıtqa oyun, ır uyuşturuq, ruñiy tazalıq, adamkerçilik, dostuq, curt aldındağı azamattıq mildet cönündö baldarğa oyun ayttırıp, artınan taqtap añgame dükön qurat. Qızdar eliktey

çooçurķap tañırķap tikteşip, erkek baldar kündön-küngö imerilip, sözgö da, işke da asteydil boluşup, Esenge ķadimkidey üyralıp ketiştı.

232 Coroķul bolso, iştin caķşı cürüp catķanına sanaası tınganbı, “sovhozduñ cetekçileriye coluğamın” dep, köbünçö oşol caķķa ketet, “balkim, zarıl çığar” degen oydo Esen anın ķayda cürgönün eç kaçan taķıbayt. Baymat da Esenge süyönüp alğan, “öüg, çarçay elek bala eken, ķuday calğap, işke oğoco bolup alğanı caķşı bolbodubu” dep, ķoķus uğup ķalsa aynıp ketpesin degendey Esenge bayķatpay tımızın ıraazı. Cürgön ceri kölökö, ķoşķana, iş menen kele ķalğan sovhozduñ brigadirin candap basıp, elge körünüp, “coldoş brigadir, bizge tigil cetpeyt, bul cetpeyt” dep, keregi coķ bolso da, talap ķılğanı sovhozdo coķ bolso da, atayın taķımdap, zaķündöşüp, eñ aķırı eçteme öndürüp alıp dele ķalbayt, özü ıraazı bolup, ee, antpese bular tootpoyt, ķoķuy” dep, özü küöldöyt.

233 Bir künü keçinde üç klass teñ ķırmanğa pahta ötkörüp catışķan ele. Baymat saal ireñi tamılıp alğan, tarazanın canında aylançıķtap cüröt. “Ey, aşına, menin baldarımın pahtasın saal köböytüp aytıp turçu, eldin közünö ğana, depterine tuurasın cazıp ala ber meyliñ...” dep, tarazaķeçtin ķulağına ulam şıbayt. Ce baş iykerin bilbey, ce baş çayķarın bilbey, uyğaktay cabışķan Baymattan ķutula albay, arğasız ırcayıp, ķıstalıp cattı.

234 Etekke tañılğan birtke pahtanı içķına taytaķtap kötörüp, Baymattın bir oķuuçusu tarazağ a keldi. Bala şumduķ ķılıp taytaķtap cataıbı, ce çın ele oorbu, pahta birtke ele körünöt. Bala eki caķtı ayar tiktep, pahtasın tarazağ a koydu. Baymat:

235 - Ba! Sen bugün tüzüksüñ ğo? Az-zamat! - dep, elge uğuz a maķtap ķaldı. Tarazaçı tartıp:

236 - O-ğo! Elüü kilo... - dedi ķubana.

237 - Malades! - dep, dağ a maķtadı Baymat balağ a bir közün astırtan ķısıp. - İ, tök alparıp ķırmanğa...

238 Esen bayımın basıp turğan ele:

239 Toķtoçu, - dedi balağ a. Balanın üröyü uça tüştü. Ce ķayaş a ķıla albay, ce toķtoy albay, Baymattı cal-cal tiktep ķıncıldı.

240 - Tökçü, - dedi Esen buyra, bala bık etpedi ele, tañıluu etekti alıp, bir silkip töğüp ciberdi. Oor birdemeler kür-t-ķırt dep pahtağ a aralaşıp asfal'tķa tüştü. Esen butu menen teep ķozğodu, kileygen eki taş curöt.

241 Körüp turğan baldar:

242 - Oy-i-iy!.. - deşip ciberiştı. Bala kıpkıızıl bolup ketti. Esen başın çaykıp:

243 - Bul emne?! Oy, coluñ bolğur!.. - dep, cekire tiktedi. Bala başın cerge salğan boydon, aq etekti süyröy topton çığa cönödü.

244 - E-e, uşu dağı adamkerçilikpi, Baymat aqe?! dep tarazaqeç qatuu qapa boldu.

245 - Eseptüü duynö da bu! Qamalıp qalsam caqşı bolobu, quday calğagırlar, çiyedey beş balam bolso?! Qoy, keyibe, aşına. Bala emespi, balalıq qılıp qoyğon tura. Toqto, biz anın qulağın qızartıp çoyup gana qoyobuz! - degen boldu Baymat. A cüzündö qıpınday da qabatırılanuu, uyaluu izi coq, qayta Esendi aldirtan qapaluu tikteyt. Uyaluu orduna al:

246 - E, baarın qarabasa bolboyt qo, iya? - degen bolup, içinen “emi men açıp qoyoyun ayıbın” dep kekenip, öñköy Esendin klassının baldarı pahtasın tarazağa qoyğondo, eñ aqırqısına deyre saqsaqtap, ulam pahtası oor çıqqanın ortoğö töktürüp, arasın özu butu menen çelgilep çaçıp qarap ubaralandı. Esen cön qoydu. Taap alsa, “E-e, coldoş Caynaqov, qıyınınasıñ, qoquy, bul emne?!” dep çaqçarılmaq, canağı uyattı Esenge teñ bölüp köñülü caylanmaq, taba albay, anday şumduq menen işi bolboğon oquuçuların taza dilin gana kirdetti, bilse özü ekinçi uyat boldu. Baymat şıbış qılğan eken, keçinde başçı qatarı Coroqlul qabağın çıtıp oturup:

247 - Bu emne bolup ketti, coldoş Caynaqov, - dep aqırın suradı, - a boluptur, taş salıp qoyğon eken, balalıq qılğan eken, anı bilgen kündö da, köpçülüktün közünçö abıyrın açpay ele, minday çıgarıp alıp, uyatqarıp qoyso bolot bele?! Bolmoq! Biroq, sen öçüñ barday ortoğö kötörüp çapqansıñ!

248 Meyli dep, abalkı kündördö ubaraçılıqtı qoldon alğanına Coroqlul ıras boldu deçü, kün ötkön sayın Esen işti uyuşturunup, köz körünöö calpı baldarğa alınıp baratqanına çiday albay, “e, bu selsayak qıyınınsına baştadıbı” dep, içi tırışa baştap, ıgı kelse “tizginin qağıp qoyuunu” samap cürgön. Bul ağa tabılığs şıltoo bolup berdi.

249 - Caş balanı qurdaştarının közünçö, özgöçö köñülü caqın qızdarının közünçö öltürüp salğan turbaysıñbı, coldoş Caynaqov? - dedi al qayğırgan kebetelenip. - Qatuu arına kelip qalğan caş bala caştıq qılıp suuğa boyun taştap ciberse emne qılabız?! Iya?! Coop beresiñ, coldoş Caynaqov!..

250 Baymat tabası ƙanƙan sɣaƙtuu muluyup oturdu. Esen tañ ƙalƙansıp, köpkö Coroƙuldu oozun aƙıp tiktep, eñ aƙırɣı uurtunan cılmaɣıp, başın ƙayƙay:

251 - E, ƙoysoñƙu, Coƙe, adamdın üröyün uƙurbay?! Iya, suuƙa boyun taştama keliptirbi, ƙatıƙın?! - dedi aƙırın.

252 - Eñ zarıl oƙuunu caap, atayın cardamƙa dep kelip, anan “aldın cetiřinƙe” dep, ce oƙuudan coƙ, ce işten coƙ, et menen ƙeldin ortosunda ker basıp, pahta, orduna taş tartıp berip cürsök, bul emne bolor eken? İştin natıycasın suray turƙan mekeme bar ƙo?! Emne dep coop berebiz? - dep Esen maanige taƙadı. - İşti uyuşturƙandın orduna biz “e, ƙıynalbaƙıla, ƙaraan bolup cürö bergile bir ayƙa” dep, birinƙiden oƙuuƙulardın adal emgekke bolƙon aƙ köñülün buzup, aramzalıƙƙa türtüp, tarbiyası buzup, ekpñiden ƙoomduƙ işke tüzdön-tüz sabotac ƙılsaƙ bolbos deym?!

253 Coroƙul söz “biz” ketip catƙanı menen aƙa ƙana aytılp catƙanın tüşünüp, tootmoƙson bolup:

254 - Ey, ƙaƙılayın, biz dele bilebiz anı, rayondun büt tizginin ƙarmap turƙansıp, deƙi rayƙomdun sekretarı sɣaƙtanıp süylöysün da?! - dep, ciyirkengendey cüzün üyürdü. Ƙanday ƙabaƙ körsötpösün, “sabotac” degen sözdön ƙooƙup ƙaldı. “İ, cılaandın başın bařbaƙtırdı ƙo?!” dep oy bastı.

255 Esen:

256 - Emne, “rayƙomdun sekretarı sɣaƙtanıp?” Mınday sözdü rayƙomdun sekretarı ƙana süylöş kerekpi? Bul iş calƙız ele rayƙomdun sekretarının moynuna taƙılƙan işpi? Biz emne için ƙüyböybüz? Biz emne için ƙüygübüz kelbeyt?

257 Coroƙul;

258 - E, ƙoy anƙalık tereñge ketpe, üke! - dedi ƙülgön bolup, taysaldap, biroƙ köñülünö cek körüü payda boldu.

259 Cumuştun aƙırında cüz tonna pahta terip ötkörüşüp, sovhozdun alƙışın da, esepteşip, ooƙattan ařƙan ařƙasın da alışıp, möönöt büt köndö üygö ƙayıřtı.

IV

260 Öñköy ƙıdıyƙan torpoƙ, baƙƙan ƙiřisin ƙadirese taanıp ƙalabı, Meder kirer zamat ƙay biri eki közün caynatıp, moynun sozup, muñayım “mö-ö” dep ƙalıřtı.

Cundörü cıltırap, kırsakları torsoyup baarı öndüü, baarı ettüü. Öz aqırınan çığıp ketkenderi birine biri sekirip, tumurañdap süzüşö ketip, oynop turuşat.

261 Torpoqçu kıdırıp, boşonup ketkenderin öz qanalarına qayra kirgizip, ergençeklerin tartıp, bir sıyra köz salıp çıktı. Eki gana ay murun sovhoz özü qoyğon arzan baa boyunça elden çoğultulup alıñan, cayı menen enesi qaqtalıp saalıp, conunan ısıq ötüp cünün quyqalağan bir qılqa arıq moyunçalar boluçu. Cemi, çöbü öz ubağında suusu öz ubağında, a tütul bir maal ar türdüü irdentçü vitamin qoşulğan undan atala qılınıp berilet. Arıq boylop, birtke qaşanğa qadalana carmaşıp ottop, taqımınan şatalaq ketpegen kirbiygen moyunçalar azır qadimkidey semire baştağan, eşiktin oozunan közdörü ötüp, erigişken sıyağı, edireñdeşet. Urgaçısı tuqum bolot, buqaçarı dağı cıl aylantıp bordolup, caşı, salmağı cetkende etke tögülöt. Meder aşıqpay, çayqala basıp, murdunan birdemeni qıñıldap qay bir torpoğunun aldın tazalap, baarına birdey çöp cañırtıp cürdü. “Bala sıyaqtuu bayquştarım, - deyt torpoqçu içinen, - caqşı körgönüñdü da, açuñ kelgendi da alıstan bilet. Caş baladan beter muñayıp tikteyt! Oyunqaraqtıqıp aytpa bulardın?!” Qaysınısının bolso da, “mö-ö” degeni ağa “ata-a” degen balanın ünüñdöy uğulat.

262 Tıştan maşınanı dür-r etkeni uğuldu. “İ, dağı biri cardam bergeni keldi oqşoyt?!” dep, qırtışı süyböy oylondu torpoqçu, çığa qoyuuğa şaşılğan coq. Maşınadan biröölör tüşköñdöy boldu. Saraydın oozuna kelip, qoburaşıp süylöşüp da qalıştı. Biröö:

263 - Ey, kim bar? - dep un saldı. Eki kişinin qaraanı carıqtın şañında közgö ileşti. Torpoqçu maalqatıp, çın ditinde bargısı kelbey, minday cardamsız cardamçılardan cadağan boluçu, cay bastı. Mal saraydın oozuna çığıp, calğan ele tişin qaşqayıp, narqı gaziqtin canında buulanıp turğan eki kişini toşkon bolup qaldı.

264 - Salamatsızbı? - dedi uzun boyluu, emi saamay qaçına aq kire baştağan, biroq ireñi caş sımaq, közü külüñdögön qızıl kişi. Torpoqçu teñsinbey, qaydıger gana baş iykegen bolup, “İ, emne işiner bar ele, aytkıla, şaşıp turam?” degendi tüşündürüp, qabağın saal çıtıy saraydın içi caqtı qaranıp qoydu:

265 - Meni taanıysız e? - dedi qızıl cüzdüü kişi. Torpoqçu başın iykep, mıyığınan küldü. Rayonduq gazetanın redaktoru boluçu.

266 - Bul coldoş rayonduq madaniyat bölümünün başçısı, - dep taanıştırdı redaktor canındağı oozun bek qımtınğan torsoyğon boz kişini. “İ, tüzük” degendi

sezdirip, torpoqçu cer tiktegen qalibında ele baş iykegen boldu.

267 - İ, qanday, torpoqtoruñuz caqşıby? - dedi redaqtor, çöntögünön bloqnotun alıp.

268 - Şügür, - dep küñk etti Meder, “i, surağı başaldı” dep qıcırı keldi.

269 - Çöp cetiştüübü?

270 - Cetiştüü.

271 - Cemiçi?

272 - Cetiştüü.

273 - Emne muqtacdıq bar? Emne cardam kerek?

274 Torpoqçu melteyip turup:

275 - Mağa go zarıldığı coq ele, mul’tfil’ m köröbüz deşip, torpoqtor mööröşüp, çataq çıqarışıp atat, bir televizor kerek, - dedi.

276 Redaqtor añqayıp tiktep qaldı. Madaniyat bölümünün başçısı ce çındap külörün bilbey, ce qaşşıq ekenin acırata albay, berki eköön alma-telme tiktey berdi.

277 - Co-o, çın aytam, canağı “Nu poğodi, Zayats!” degendi köröbüz deyt. “O, koygula! Qaysı atañar kino kördu ele, qoquy?! Biriñ uy bolup süt ber, emi küçüñördün keregi coq, birin ögüz bolup et ber - boldu!” desem, çuu turup mööröşüp, cer tepkileşip könüşpöyt!..

278 - Oy, sizdin torpoqtoruñuz ay! - dep, aqırı külgön boldu redaqtor, içinen “qaşşıqtap catat bul şumpay!” dep, baştı çayqadı. - Qana, süylöşölüçü torpoqtorunuz menen...

279 Saraydı közdöy külö basıştı.

280 - O-o! Meş qoyup salgansızby?! Cıpcıluu go?! - dep ciberdi redaqtor, saraydın eki burçunda eki temir meş qızarıp küyüp turgap ele. - O-o, baatır, munuñ cañılıq...

281 - Bul cönündö gazetağa atayın bir maqala uyuşturuş kerek eken, - dep qaldı madaniyat bölüm başçısı.

282 - Uya bolup qalğan turbayby?! Kerebet qoyup catıp alsa bolot bir çetine!

283 - Kim oylop tapқан munu? - dep surap, redaqtor bloqnotuna birdemelerdi caza baştadı.

284 - Estüü kişiler bar da! - dep qoydu Meder suz.

285 Al azır bücüröp töründö olturğan qarığan atası menen bolğon sözdü esine

aldı. Ceti atası mal menen kün körgön Camaşe: “E, balam, kaydağı şumduktu çıgarıp oturasıñ, mal sarayğa da ot caqçu bele?! Mal öz demi menen ele cıluu turat, campası toñboso bolgonu, qıday albayt!” dep peçke cağuuğa qarşı çıqқан. A biyligi bar mal brigadir: “Caq degende caq! Qoqus, biri içi ötüp ölüp qalat eken, körgülüğüñdü körösüñ, bayquş Meder. Cıluu bolgonu caqşı emey?! Senin üyüñdöğü qış peçkañdı erten aldirtıp salayınbı, alcığan atañ eköbüñ toroyup toñup ele qalasın! Boldu toqtot başqa sözdü, coğorton ayılıp catқан son, caq degende caq tez!” degen. Emne kılasıñ, eesi aytқан soñ köngöndön başqa çara coq. Meder oşol qar tüşkön birinçi küñdön beri lıpılatıp ısıtat. Bir küñü Camaşe uuluna: “Emi, balam, bolor iş boldu, torpoqtoruñ caydın küñküdüy nımşıp, eti balbırıp cırğap qalıştı. Mından narı, birin da eşikke çıgarba, suunu qatınıñ eköñ çon özöndön kötürüp taşıp ber, taq cerden toñ çıqқанça eşikke çığardıñ deginçe torpoqtoruñdun öpkösün suuq urat, öpkö ketkenden kiyin cem tögül çığı menen naarın berseñ da semirbeyt, cay aldında qara öpkö bolup baarı ölüp qalat!” - dep aqıl aytқан.

286 - Az-zamat! - dep maqtadı redaktor maşinasına oturup catıp. - Birinçi sekretardıñ özünö kirip aytam senin bul işiñ cönündö! Men özüm maqtap, sürötüñdü gazetağa qaçaytıp basamın, uqtuñbu? Emne muqtadığıq bolso rayon sovhozdan cetekçilerine qamsız qıluu cağın sözsüz mildettendiret. Qayır...

287 Cürüp ketiştı. “O, kıyratarsıñ?!” dep, minday ubadanı köp uqқан kıydı torpoqçu çıyt tükürüp üyü caqqa bastı.

288 Emi üyünö kirip, çıla bolgon oor kerzo ötügün daliske çeçip, ooqatqa oturganda saray caqtan dağı maşına tütüldöp, aqa qoşulup:

289 - Oy, Mede-er! - degen kıyırık çığıp qaldı. Oozuna salğan nanın çaynağan boydon, dağı kimisi bolup ketti dep, murdunan mınkıldap sögünüp, qabağın tırıştırıp, bosogodon baypaqçan turup qaradı. “Kim eken?” dedi özünçö, eger mayda-çüydö biröo bolso, “E, tura tur oşondoy” dep qoyup, ooqatına qayra kirmek, ce taqır ele barbay qoymoq, rayatqomdun maşinası eken, kıncılıp ötügün qayra kiyip, tışqa çıqtı. Al caqındağanda gazikten qudu suur sıyaqtanğan multuyğan kışi başın çıgarap:

290 - İ ye, bu Meder bay, - dep, bir az keker menen, biroq qaraqüçkö qlgön bolup, kine aytıp qaldı, - çaqırğanda tez çığa da qoyboysuñ maalkatıp, bu qanday? Eldin baarı senin qamıñda cürsö çıqırağan çildede! İ, torpoqtoruñ tüzükpü?

291 - Tamaqtanayın dep üygö kire qaldım zle, - dep muqaxtı Meder. -
Oynop turuşat torpoqtorum, üyü cıluu, qursaqtarı toq, şügür...

292 - Rayondon kimder kelişti?

293 - Köp ele kelip ketiştı.

294 - A caqşı. Emne cardam beriştı?

295 - Cay surap qoygonu da bayaqı.

296 - A, caqşı, - dep qoydu tigi oylonboy ele.

297 - Men torpoqtordun aldın qurqaqtamaqçı elem, - dedi Meder saray caqqa köz taştay, şaşıp turğan öñdönüp, eptep qutulmaqqa.

298 - A, meyli anda! Caqşı, bar, bar, azamat, torpoqtoruña! - dedi tigi. -
Caqşı baq...

299 Ğazik tütüröp cürüp ketti. “Qayran er! Kereli keçke uşintip qıdırıp, malçılarga cardam beret da!” dep, Meder torpoqçu bir cağı qıcırı kelip, bir cağı mışkıldap, başın çayqap, anan üydögü cayıluu qalğan dastorqon köz aldına kelip, qayra üyünö cönödü.

300 Emi on çaqtı balanı çuuldatıp eerçitip, mekteptin cañı muğalimi Caynaqov Esen aldınan çıqtı. Ögünü mekteptin bir klassı şefke aldı dep uqқан, “İ, bağışkanı kele catışқан eken” dep oylondu Meder, içinen qıcırı kelip, “bulardan da uşul cerden qutulayın” dep, kütüp toqtop qaldı.

301 Esen salam aytıp kelip qol alıştı. Meder torpoqçu başın arañ iykep, biroq, ne qılğan menen Esen bul aylğa cañı kişi emespi, ıybaa qılıp, erbeygen birtke murutu bık etip cımıyıp, közü tereñden quytu cıltırap:

302 - Kel, ököm, - dedi, - bayaqıda men seni borbordon kelgen kezitçi eken dep oylopmun, a körsö özübüzdün bala turbaysıñbı, qaqılayın?! İ, qanday, işteriñ tüzükpü? Curtuñ menen taanışıp catasıñbı?

303 - Tüzük, Meder bayke, - dedi Esen.

304 - A uşu “bayke” degeniñden çooçuğam! - dep külüp qaldı Meder. - İ, kelipsiñ, cöcölörüñdu çöcürötup. “Oy, coğorton surap qalsa emne coop aytabız? Coq degende, şefke alınğan mal qoroonun çetine bargan bolup qoygula. Barganbız dep qutulğanğa caqşı” dep, mekteptin direktoru aqırqı sabaqtardı toqtotup, ar klasstı özülorü şefke alğan cağına klass cetekçisin qoşup quuğan boluçu.

305 - Cardam qılalı, - dedi Esen.

306 Meder atayın qabağın üyrüp:

307 - Cardam bergeniñer uşubu?! Kün qaysı ubaq boldu, ıya?! Qıynalıp catabız. Torpoqtor kenelep ketti. Cetişe albay catabız! - dep, qaraqüçkö doq urunup qaldı. 308 - Şefke alğaniñar uşubu?! Aytıp salabız ayta turğan cerge biz dağı...

309 - Keyibeñiz, - dedi Esen çın körüp, cumşartıp, - baldardın oquusu bar emespi, mına ubaqıt bolo qalğanda keldik da, emi emne cumuş bolso ayta beriniñiz...

310 Dağı bayağı ker süylömöy coloyuna ketip:

311 - Biz dağı oquy buz deşip, qulağımdın qucurun alıp catışat torpoqtorum, - dedi Meder.

312 Esen külörün, ce iza bolorun bilbey, bir uurtun tartıp ırsaydı:

313 - E, .tamaşanı qoysoñuzçu, Meder bayke!

314 Özü da maaşır bolup, aqırın külüp:

315 - E, üküm, “küygöndön aytam bir sabaq “ degendey kep da, - dedi. - Emi çımımdı aytayın, calğız sağa aytilğan söz emes, qapa bolbo. Ögünü ataman: “Ata, aqmaqtın qanday belgisi bolot?” dep surasam: “Kim özünö tiyeşesi coq cerde qarbalastap cürsö oşol aqmaq, aqmaqtın belgisi uşul” dedi. Mal bağuu menin işim, cemim qamdalu, çöbüm mol, suu ticine sayda ağıp catat, satıp albaym, demek kırq torpoqtu caqşı bağıp aluğa özüm cetişem. Emne üçün “biz torpoq bağışıp catabız” dep, coğorqu cağıñardı da, özünördü da aldap, baldarğa birdeme üyrötö turğan altın ubaqtıñardı böödö öltürüp, mal sarayğa kelip qarbalastap cürösünör? Men go silerge aqıl üyrötö albaym, men coğorqu bilimdüü emesmin, misalı men torpoqçumun, kırq torpoqtun biri arıq bolup qalsa uyalam, ölüp qalsa orduna qoyom, a siler oqutқан baldarıñardıñ çala sabat bolup qalğanı üçün betiñer çımırabaybı, teskep alar kişi tügönüp qalğanbı? Onunçuñardı bılır bütkön tun balam coğorqu oquu cayna barıp, ötpöy qayra keldi. Qantıp ötöt şapalaqtay qağazğa öz oyun tüzüktöp tüşürö albasa, al gana tügül ütür, suroo belgilerin qoyğondu bilbese, ıya? Özümö bergile Camşitbegimi, minday oquğa qayran ömürün qor qılıp oturğança emiten ele cardamçı qılıp alam, aqırı başqa birdemege carabay turğan bolğon soñ, aqırı mal bağa turğan bolğon soñ...

316 Cıra talaşıp, qacañdaşıp qarözgöylük qıluu başınan tarbiyasında coq Esen tuura sözgö cıgılıp, nes bolup, cer tiktep turup qaldı.

V

317 Җуду boyun чаşıрып отурған микйү үкүгө оқшоп, көк суқно cabılған çoñ stoldon kökürögü ğana arañ ыığıп, чаçı suyulup baratқан başın bir чағына saal қыңырайтып, Esendi sınap tiktep, sözün buzбай, қunt қoyup уқты.

318 Esen baya күнкү torпоқчу Meder menen болғон sözdü аyttı da:

319 - Emne deybiz tuura sözgö? Mıñk ete alбай қaldım! - dedi күлүp. - Biz көp uçурда “mına, қoomduқ maldı şefke alıp catabız”, “mına, қoomduқ maldı asıroodo ақтивдүү қатышып catabız” degen ooz көптүрмө қuru сүрөөngө satılıп, бıяақтағы өз mildetibizdi unutup salat ekenbiz. Sözsüz, mektep menen çarbanın alaқası bolsun, biroқ keregi bolso ğana, зарıl bolso ğana, зарıldıғы coқ turup, oқуучulardı oқуusunan böödö öksütö berүү tuura iş emes, Biybala Töröқuloviç.

320 Biybala başın iykep, oylonup қaldı.

321 Cañı muğalimdin sıpaa cürümü, үlpöt oturuştarğa қоşulбағanı astırtan baарın ele çooçutup cүrgön. Özgöçö anın oқuu işine belsemdüülүğü, çarba cumuşu ubağında üzgültük болғон sabaқtarğa қay bir muğalimder sıyaқtuu “ötүldү” қılıп eptep curnal tolturbay қоşumча sabaқ uyuşturuп, proğrammanı қoldon kelişinçe түзүк özdöştүрүүgө қılıған asteıdil арақети anın қıyınsınғанı қатарı sezilip ketken. “Ye, қудay қıynaған neme ğo bu? He-he, қара canın қарç urup, kimdin közүнө көрүнүп, kimge miқtısinğısı kelet eken munun?!” dep, Coroқul bir çeti içten күнүлөp cүrgön. “Caş da, қacıy elek kezi, көрө-өm, bir күнү ele içmekten қаçқан coor attay titirep ğana işten қаçıп қalat. Sınтаğıp tura tursun azırınча!” deyt Baymat қamırabay. Қıydı Biybala “Iya? Bul özü? Tuuған izdep kelgen bir beçarabı ce iç-қoyнуңду añtarıp, anan bir күнү teriңdi teskeri sıyrıp, başıña çүmköp taştap basa berçü şumdanbı? Bıyaққа munu kim ciberdi eken?” dep, oy tolgoo tartıp, bu cürümүнön da, işinen da қıntıқ ыıғарбаған kelgendin tayanған toosu қayda ekenin, kim ekenin көптөн bsri ilikteп tappayt. Al oşoğo caraşa mamile қılмақ.

322 Biybala oylonup oturuп, Esendin bul oyun işine sın, miқtısinuu, қır көрсötүү қатарı қabil aldı. Niyeti қarayıp, cıldızı cerge түşүp oturuп:

323 - Maқul, oylonuşa catalı, - dep, bir cañsıl emes sıyғalaқ coop аyttı.

324 “Meyli, oylonuşa catsın” dep, Esen mindan direktor bir iykemdüü cıyıntıқ ыıғarat ğo degen caқşı ümüttö, көñүлүнө eç күmön alбай, қоştoşup ыığıп ketti.

Biybala burtuyup, eki olon artına alıp, een abinette kpk narı-beri bastı. “Emne ılıuu kerek?” degen suroo crgn yd. ana teredep oylongon sayın Esenden egi kcp, e aır bu Esen anın ekesine ıan ıyanday sezile batadı. “Anı orun talacu, sıy talacu uul bolup ımaq boldu!” Oyun cıyıntıtap aldı. “Emiten bir ara krp aluu abzel, kiyin coo tkn so ılıcıdı boo ap bolup, keigip alııbız ıtımал!” dep, ool zamat Coro-uldu aırttı.

325 - Kel Coen, - dep, cıluu ıray menen tostı Corouldu, - kel, otur. , i anday?

326 - Caı, - dedi Coroul oturup atıp, aa dit oygon bolup, iinen “O-o, ın knln menen surap alandırn caman?!” dep, biro madayı cadrap, cırcılma bolup, anısın e bildire oygon co. Calızdatıp aırıp alanda ele Biybalanın caırın bir kebi bolup alu. Coroul z birini szg tpy amaladı.

327 - Bu, - dedi da, Biybala eki ancı oyo totolup, “aytsambı, aytpasambı” dep, anan arbaan cumaq, onur n menen muayım kep batadı, - canaı caı kelgen mualim bala bayaı patada crgnd cetekiliktı senden tartıp alıp oydu dendi? ımbı uu?

328 Coroul cılmayıp:

329 - Tarttırıp o cibergen copuz, - dedi Coroul, - biro, emi, iker cigit eken, urap itey bersin dep, oyuna oygon elek. ?

330 - z anday neme krnt? Silerge da bilingen boluu kerek ıyalı?

331 “, emne imerip surap aldı munu?” dep, ayar oylondu Coroul:

332 Tıı bıı ele neme krnt, - dep szn eki catama maani salıp, sz menen matap, iin ura ııranganı arılıuu ek bildirip coop ayttı.

333 Iya, - dedi Biybala ikpts tıc aldırbay atırıp, - sen z emessinbi, Coen, anın tıı bııtıınan bizge emne payda? Uunu aytı, degi ollektiv menen tuuana ıntımaq ılıp, tıcında cr ala turam nemebi z?

334 “, ayran Esen munu rktp salan belem?!” dep ım etti Coroul:

335 - Kıı cnnd, iine kirip ıpaan so, birdeme dep kese aytuu ıyın emespi, bilbeym, z iine tı, betke aytma sıyaktanat, bilbeym, - dep bsnp: - Saal mensinme ıyalı da barday o, - dep, Biybalanın kksgn knln aırın cik tatap, artınan: - Kim bilet uday urandı, mensinnn artınan daı kp nerse ubalıp ııp alu ele?! - dedi cılaandın baın babatırıp.

336 Biybala “artınan köp nerse çubalıp çıgıp alçu ele” degen sözdön “orun talaşıp alçu ele” degen maanini tuyundu. Al ordunan turup, olun artına alıp, köpkö unçupay narı-beri basıp, oygo battı. Coroul an sayın:

337 - Degisi, olunan da, tilinen da iş kelçü neme eken, moyunğa alış kerek, - dedi atayın Esendi matoogo alıp, tigini dağı basmırlap, adırın tebelep.

338 - Satçuday mataysıñ! - dep ciberdi Biybala acırı kelip, emi direktorlu kreslosuna ayra barıp otura albay aı sözgö öttü:- Oşo, tilinen iş kele baştadı go munuñdun?! Oyuna oysoñ, çıdap otura berseñ “oñdop” oyğusu bar go baarıbızdı?! oy, aylanayın, olunan iş kelmekten altın çııp berse da bizge keregi co mındaydın, küñgö ele cıra tartışıp, sınçılı ıla bergen soñ!

339 - Mağa go ılday zıyanı co işi, - dedi Coroul, aldın ala mildetin Biybalaga cüktöy; - biro sizge asıla baştağan bolso, anın emnesin kep ılıp oturmapız, bala öz ırısın özü ele ıyat” Anın da, uday alsın, taluu ceri tabılat.

340 - Tap taluu cerin, Coen! - dedi Biybala çeçkindüü. - Munu ketireli köptöp!

341 Coroul cımyıp başın iykedi.

342 Bir az ubaıttan kiyin, ekinçi çeyrekin cıyıntığı boyunça söz ozgöp, Biybala Esendi ısmaa ala baştadı. Cıltıra çekesin tırıştırıp, öto ay-ğırğan kebeste kiyip, abağın bürköp oturup:

343 - Bu anday, coldoş Caynaov, - dep kekeerlep suroo berdi, - sen bilimdüü ele, tüşünö turğan ele muğalimsiñ, biz oşondoy oyloybuz, emne üçün outan baldarıñ talaptağıday cetişe alışıpayt? Bul cerde anday sekret bar?

344 Esendi “armoogo bolo turğan taluu ceri” uşul cetişüü protsenti dep oyloşkon. Biybala ulam imerip, uşunu gına taıp, müñkürötküsü keldi:

345 - Iya? Senin predmetiñden aysı gına klass bolbosun cetişe albağan ouuçu köp, caman alıp cürgön ouuçular da co emes. Emne üçün? Iya? Moyunğa alış kerek, mektep boyunça cetişüü protsentin calgız sen gına arta tartıp catasıñ, aytıp oyoyun, coldoş Caynaov. Coğoru ca surayt bizden, tekşeret. antebiz, emne arğa ılabız, emne cıyıntık çığarabız, aytçı özüñ?

346 Esen terikpey da, moynuna albay da, oylonup bir az oturup aldı. “İ, şılıybayt bekensiñ?!” dep.erdemsidi Biybala.

347 - Orus, tilin outuu boyunça murunu cıldarda bul mektepte talaptağıday iş

cürgüzülbögön eken, Biybala Törökuloviç, - dedi Esen, - caqşı oqutulbağan, al ğana tüğul caş muğalim ayıl şartına könö albay, üy cağınan kısilip ketip qalğan ubaqta, bıltrıķı cılı, başqa muğalim tabuu orduna sabaq berüü emes, oruşca eptep süylöy albağan kişi priqazdan ötkörülüp, carım cıl boyu aylıq aqı tölönüp, biroq bir da colu sabaq ötülgön emes. Bir “sekreti” mına uşul. Meni oquta albay catat degen oy bolso, meyli, men maqulmun, qomissiya tüzülsün, anıqtasa caraqsız muğalim qatarı boşotup taştasa bolot. Biybala öz ayalın ötkörgön boluçu priqazdan, munu calğız Coroqul bilçü. “Bılğıtqan ekensñ, ant urğan!” dep, Coroquldu tiriley cegidey bolup, içi sızdap ketti. Demi qayıtıp:

348 - Iya, birdeme dey elekte ele şılto taap, “qomissiya” dep, kerqayıştıq qılıp kirgenden körö, “araqet qılalı, oñdoylu” degen, çınında ele araqet qılğan işke payda ğo deym, üke? Iya, eptep cetişüünü kötörüüğö dalalat qılsa bolboybu? - dedi.

349 Esen:

350 - Emne “eptep?”, “eptep baa qoy”, “eptep cetişüü protsentin kötör” degeniñizbi? Oşentsek ele “el qatarı bolup”, “başqa mektepterge teñelip” ketken bolobuzbu? Bizge oquuçuların alğan bilimi emes, calğan da bolso curnalğa qoyulğan “caqşı” baası ğana, protsent ğana kerekpi? Uşunu talap qılmaqçısız ğo?

351 Eç sözgö qatıspay, aldın tiktep unçuqpay oturğan Coroqul “Qoqu-uy, naqa kökcal ğo bul bala! Tike ele betine atırıldı ğo azamat!” dep, içinen kıpıldap, emi Biybalanın çamınıp kirişin qızığıp küttü.

352 Köp cıldan beri bir mektepte direktor bolup.cürüp, qol aldınan bir da muğalim qıñk debey, çoğuluşun da, uyuşmasın da özü başqarıp, sözdü özü baştap, özü bütürüp köngön, minday çuqul qayaşa uqpağan Biybala oozuna söz kirbey, öz demine özü muunup, qızarıp oturup qaldı. “Oñdoylu”, “araqet qılalı”, “oquta albay catabız ğo, ayıp özümdö” deyt dep bolcoğon, antse quyruğu menen qum saymaq, anı sayın cekirip argasın tüğötmök, “öz qaaloosu boyunça” arız cazdırıp qıstamaq. “İ, sezdim ele, tayanğan toosu biyik oqşoyt, bolboso canınan tüñülgönbü mağa mintip qıçaş süylöp?!” dep, qayratı taşqa tiyip moqodu. Munun da “taluu ceri” uşul eptemeyi boluçu. Çındap qomissiya tüzölö turğan bolso “Esen oquta albay” dep ayta almaqçı emes, qayra oquu işindeği köz cumdulıq añtarılıp çığıp qalat boluçu.

353 Biybala çamınıp kirmek tüğul:

354 - Sağa eç kimdin caman oyu coq, Esen, - dep, sözdü aqırın cumşarttı, -

işke payda bolsun üçün el qatarında gana ayılğan söz. Meyli, öz bilgeniñdey qılçı, cetişüü cağın eske alçı, maqulbu?

355 - Carayt, - dedi Esen oyluu.

356 Ertesi küñü sabaqtan kiyin Coroqul:

357 - İ, kördüñbü özüñ? Aytpadım bele men, munun direktorluğı uşu gana?! - dep muluñdadı,

358 Emne üçün öz közunö aytқан emessiñer uşul ubaqqa deyre? - dep suradı Esen.

359 Coroqul qolun ters şiltep:

360 - O, qoquy, “öz közünö aytıp”, “coldoştuq sır” dep, “oñoybuz” dep oturğanda emne çığat?! A körö türköndö ele añgekke tüşö turğan bolup, bıxısı köböyö bergeni caqşı emespi?! Ölör gana cerinen qul qarmadıñ da, keptaşqa qamalğanday alaqtap qaldı! Emi sen bir caqtan çıq, men bir caqtan çığayın, qulatıp salalı munu... - dep, andan narı şıbrap süylödü. - Oy, cerge kire qoysun, munun qıyındıqın aşırıp qılsa bolot. Tiysinçi oğocoluq qolubuzğa, quday ala qoysun, közü emes, qozunu terisin sıyrıbay bükülü boydon suğuntsa bolot tiyiştüü kişiğe, qoquy!..

361 Esen Coroquldu tiktep qaldı. Munun oquu-tarbiya maselesi boyunça keyip, quyügüp süylögönü, öz tuuğanı Biybalanın artınan aytқан “sırı” eptep mektepke “oğocoluqqa” qara canın oozuna tiştep çurqap, cörmölöp, soylop cetkeni catқан cantalaşı gana ekenin sezdi.

EKİNÇİ BÖLÜM

I

362 Te alısta aq qarлуу toolor bülbüldöp, andan berki tarmaldanğan çilk toqoyлуу ötok, andan berki balıq condonup, tilkelenip sunalğan tegiz tötö coldun eki tarabın emi boğoq bolğon kök buuday, ceegi öskülöñ türdüü çöp, celge asta ırğalıp, birde aqçıl, birde qaraalcın tartıp qılqıldayt.

363 Qara calduu sur corğo qanattuu cebe sıyaqtuu bir qununda tört tuyağı cerge ileşpey, közğö ileşpey, düñgürögön çuu çıgarıp, “at adamdın qanatı” degen uşul belem, ovodo qalqığan quştay lepildep kelet. Aliyma eki üzöñgünü teñ teep, saal

çalkalay tizgindi teñ qarmap, buruluşta oşol cağma ıqtay, corgo qayra tüz colgo tuşköndö qayra asta boyun tüzöy, keede gana qamçısın saal kötörö ses berip, oşonusu menen dem berip, özü da corgonun curuşünö köykölüp, bir qıyalğa ergip, sur corgonun señselgen qara calın oyluu tiktep cuysalıp alğan.

364 Köpkölöñ qara aygır adırañdap taşkaş urup, Esen ce tizginge alı cetpey, ce çü qoyup kete albay, şapkesi tüşüp, çaçı sekseñdep, ce qulüp kelatqanı, ce çımır-qanğanı belgisiz tişi ele alıstan qaşqayat. İreñi albırğan Aliyma tiginin atqa cürö albağanına ıqşıy külüp:

365 - Oy, ağay ay, çü debeysizbi? - dep, ansaym oştono corgoğa qamçı üyürdü. Emi cete bargan qara aygır ataandaşıp, baş berbey corgonun artınan duuldata boy urdu. “Ay!.. Ay!..” degen Esendin küñkülü arttan uğulup, “toqto” dep atabı, ce aygırdın başın tarta albay qorqup ketkenbi, Aliyma bilgen coq, corgonu zırğıtıp colsuz congö qayrıy berdi. Corgo eeligip, üzöñgüğü çabilğan öskülöñ çöptü şatırata urup, aq güllqayırlardı aralay cönödü. Oştongon qız qıylada imerik casap, bir ubaқта Esendin aldınan uturlay çıqtı da:

366 - Ağa-ay!.. - dep şañk etip, corgonu alçaqtatıp dağı öto berdi. Qara aygır köbüktönüp terdep ketken. Esen bayatan beri loşuldağandan içi ezilip, eki şıyrağına üzöñgü ötüp, birotolo qıynalıp alğan, artınan çaba albay: “Oy, quturğan qı-ız!..” dep qarap qala berdi. Oşol uçurda, ne qılğan menen, bul düynö ağa uşunçalıq keñ, qolu açıq bereşen sezilip, köñülü bir türkün öröpküy, oşol “quturğan qı-ız” degen sözündö cürögündögü eñ cıluu sezimi çıqқanday boldu.

367 Aliyma te narı kök cayıqtın ortosundağı calğız qarağan çenge cetip, corgonun başın tartıp, qayrılıp toqtoy qaldı. “Oy, quturğan qı-ız!..” dep, Esen aygırdın tizginii oşol caqqa burdu.

368 Eti oor, ıqşoo aygır eelikkeni basılğan soñ teminse da bolboy, kileñdep arañ cele cürdü.

369 Aliyma:

370 - Oy, ağay ay!.. - dep, ireñi tamılcıp, uşunçalıq asteıyıl şañkıldap külüp qaldı. “Oy, quturğan qız, emne boldu mınçalıq külgüdüy?” dep, Esen suray alğan coq. “Oşol, atqa cürö albağanına külüp catat!” dep oylodu al, oşol tapta uyaltmaq tügül bu cadırağan şayır qızdın uşul münözünön acıratpay uşul azır dağı opondop, anı dağı küldürüp, qarap turğusu keldi. Esendin aygırdın başına ee bolo albay, uröyü

uçup, sekseñdep kelatkanı qayra cañılanıp közünö körünüp, qayra corğonun calına öböktöy ıqşıp alıp, anan: “E, obu coq külöm da?! Cindep qalğanbı debeybi aqay?!” dep, özün arañ tıyına qaldı.

371 Caqın ele cerden sarala başayı çımçıq beypil sayrap, uçup-qonup, seyildep cüröt. Terebel tıptınç, meelüün celge öskülöñ çöp, bir tegiz boqoq bolğon kök buuday kölbüp ırğalıp, ıqşalıp gana tolquyt.

372 Qara aygır çöp çalıp, kürt-kürt çaynap, suuluğu asta şıldirt-qıldirt etip, canıbar, cañı qoşulğan baytalı esine tüşöbü, too caqtı elire tiktep, adamça ulutuna şuu demin alıp, qayra baarın unuta kürt-kürt çöp çalat.

373 Teñ bastırıp cürüp ketiştı.

374 Aliyma canağı oştongon oynooq qıyalın taştap, sur corğonu erkine qoyup, cayma-cay bastırıp, oşol uçurda öz oyuna da, corğonun basıqına da birdey termelgendey qıltıyıp, attın calın tiktep oyluu. Zatı qız neme, cigitti aldirtan baamdap, “bir söz aytadı, aytsa emne deer eken?!” degen qıyalda qooptonup, bir çeti qızıqıp, samap kelatқан sıyaqtuu. Qızdın qoş etektüü ülbürögön sarı şayı köynögü, çımçıy köktön çıptaması, aqa öndöş saymaluu cuqa ötügü, qaldırқан köpölöktün qanatınday qızıl-qara çoñ-çoñ güldörü bar bir baylam cooluğu birine-biri caraşıp, birin-biri toluktap, baarı kelip qızdın körkün çıqarıp turat. Eki örüm qara çaçı bulayıp, tamağı cumurtqaday cumuru da, appaq da, qulağındağı sarı altın sabağı corğonun basıqına qılt-qılt etip, cıltıldap küngö oynop kelet.

375 “E, emne üçün artisttey casanıp alğan bu quturğan qız?..” dep, esine kelip oylondu Esen. İreñi cañı açılğan mandalaq güldöy tamılcığan, eki közü qılıra küygön, emçekteri kökürögünö tolup boygo cetken bu suluu qızğa başayı çımçıqtay kiyingeni töp kelip, mingeni qara calduu sur corgo, bu kerilgen beypil quttuu cer baarı bir caralğanday caraşıp köründü. Ce andan bir söz kütüp qatar bastırıp baratқан süyüü eñsep qalğan suluu qızdın demi, ce toluxşuğan caydın demi, ce köñülünö qanat bütürgön aldındağı aygır attın demi, işi qılıp, Esen azır qıyalğa mas bolup, qız caqqa oop cıgılığday abalğa qabıldı. Qız da oşonu sezgen sıyaqtuubu? Meltirep, ireñi bir aqçıldanıp, bir tamılcıp, bayağıday oştunup öydö qaray albay, curögü tuylağansıp kelatqanday.

376 Qızdın cuqa qapron baypaq kiygen cumuru tizesine Esendın tizesi urunup, üzöngü qağışıp qaldı. Esen oy-cıya:

377 - Keçirip qoy!.. - del, aqırın küñk etti, bayatan berki köñül tolqununa özü azır bir az uyala tüşkөndөy aygırdı teminip oolaqtata bastıra berdi.

378 Aliyma artınan cımıyıp tiktep, “Keçire turğan emne boldu?” dep oylondu. Esine teñtuş baldar tüştü. “Sөгüşөt, siz dep süylөгөndü da bilişpeyt, coluqqanda ele emçekke asılışıp, köñülündün kirdep qaları menen da işi çoq, kültüñdөp tentektik qılışat...” dep, ökünüç oygo qabıldı. “Bu aqaycı?.. Münözu cumşaq, kimge gana bolbosun mamilesi cıluu, közüñdü tiktep süylөp, oyuñdağını taap, özü duynönün түbün bilet go, biroq bilem dep maqtanbayt, dayıma sılıq, sıpaa!.. Cigittin baarı uşul kişidey ele bolboybu, ıya?..” dedi öz içinen.

379 Egin caydan çıqıp, ör tarta too ötөktөp ketiştı. Andan narı mayda badal toqoy baştaldı.

380 Colmo-col düyüm mömö - emi booru aqarıp suu cügürө baştağan alma, qurt bışıq bolup qıyarğan alça, qaraqat, cüzüm salbırap şağın iyet. Cıbit-cıbit qoktularda cüz cıldıq baytүp cañqaktar kelbersip turat. Şaqtarı biri-birine tiyip, ötüşүp, kündun közün ötkөrbөy, түbündөгü mayda cıqactardı, çөptөrdü qıl paya qılıp östүrbөy salğan. Alistan qarağan közge бүтүndөy qaraalcın caşıl tartıp, bir tegiz küdürөyүp, bıcıgır tarmaldanıp sozulup catat.

381 Ar qay cerinde birtkeden beti aqıq tüzөñ, ce egin cay, ce çöp cay bolgon cer közge çaldıqat. Sayınan cuu burqurağan calbızdın түbүнön cılcıp, sayılıp tüşө qalğan nurğa caltıray qalıp, ulam tünt, ulam qalıñ bolup ketken een toqoydun içinde özüñçө bulduruqtağan şooqum çıqarıp ağıp catat.

382 Eki atçan suu boylop, keede ulam bir öyүzge ötüp, tik boordun түbü menen qıyalap, asman tiregen çöñ cañqaktardıñ kölökösünön çıga albay kelatiştı. Qay bir cerde üstүнө toqoy ösүp, cılıga çirigen çöp bir caqtan basıp, topuraq basıp, bir kezdegi eski dubal sıyaqtana arañ körünүp qalğan capıs qasaba taştar uçurayt.

383 Aliyma kiçinekey kölçүktü eñilip qarap, “Beri keliñiz, aqay..” degendey qolon bulğay, Esen canına kelgende:

384 - Aqay!.. Qarañızçı!.. - dep, kölmönu körsөттü.

385 Şarqıratmadan tüşkөн suu kümüşтөy çaçırap, bışılıp aq köbüktөнүp, anan ulam köbүgü tarap, aq teñgelenip, anan mölt-mөlt tunup, etegi calbızduu cayıqqa ketip catat. On çaqtı sarı, qızıl alma kölmөdө qalqıldap, birde aralaşıp ketip, birde ağımğa tüşүp qayra tegerenip turğan ele. Esen:

386 - E-e, alma toқтыoy қалған turbaybı!.. - dedi қızıға. Aliyma eerge öböktöy:

387 - Andan narı қараңыз, ағай!.. - dedi capıs süylöp, narı da suunun қulduraған doбушу basıp. “Andan na-rı? Emne bar andan narı?..” degen Esen köl түpkürүнө көз таştadı. Al süyүнө:

388 - Oy-i-i!.. - dep ciberdi. Kök irimde sarı boor қара балықтар salaadap örüp, biri oyt berip, biri қaalğıp eerçip, suunun çaypalışına caraşa қıltıldap cayılıp cüröt. Köpkö қарap turушту.

389 - Tor sala turған cer eken! - dedi Esen. Aliyma corғonu aқırın temine cürüp berdi:

390 - E, tor salıp oturabı uşuға? Birtike suunu coғoru caғınan başқа nuққа burup ciberip ele, kölmödön bapıratıp қол менен suurup çıға berse bolot! - dedi. “Oy, adamdan amal қаçıp қutulbayt eken го?!” dep, таñ қалıp başın çayқadı Esen.

391 Oşol tapта badaldın artınan eki қулаğı üyduқunday daldayған, booru sарғыç, conu köғuş kelgen bir canıbar arbandap celip çıқtı da atçandardı körüp, mañқayıp таñırқap toқtolo қалdı. Eki köзү қапқара, қılıғра caynap, tınoosunan dem алғанı sezilip turat.

392 Aliyma:

393 - Қағılayın, аға-ay!.. Maraldı kördүнүzbü?! - dep ciberdi. Maral şart sekirip, oşol zamat artıpan taacı kiygen padışaday söölöt mepen on eki ayrı buғu alçaқtap basıp çıқtı. Atçandardı körüp oyt berip maralına canday berip, eköübü teñ қаyrılıp, mañқayıp tiktep toқtolo қалышту. Buғu қunan noopastay bar eken. Maralına қарағанда cүнü öskülөñ sıyaқтанıp, қараalcın köғuş tartıp көрүндü. Köz қubantıp birpas turушту da, toptoşқon boydon badalға kirip ketiшту.

394 - Oy, ағай ay! Kördүнүzbü, қандаy sonun canıbar ay?! - dep, eki köзү calcıldap ketti Aliyma. - Köрüp қанbay қалдым, ағай ay...

395 Esen dele eç қақан көрө elek bolуçu. “Қоруқтан oop kelse kerek?” dep oylop:

396 - Cerdin қту emespi?! Oşo көрүнбөгөнү caқşı, adamға көp көрүнүп көзүн қıçıştırbay, canın saқtasın, az tuқumun ulantsın canıbar... - dedi al.

397 Biyik teskeyden oyrumalap көтөрүлүп, cañғақ toқoy ulam suyulup, te қıraңға çıға bergen çende üstүн munarıқ basıp, қарalcın caşıl tartıp tarmaldanıп, ar cerde bir kelkilenip қıyla töмөндө қалды.

398 Cayloo...

399 Aşk möngülüü çoçular kırkçalap, korgoşun ireñdenet, Taş oşondon baştalıp, çarık ciptey ağarıp çubalıp ağın suular ağıp catat. Te narķı bettin kırında çağılđan tiyip kara küyündü bolđon arçanın ıaldığı körünöt. Caşın ele cerden üpüp sayrayt. Toptomolođ bolup, kızıl çetin alıstan düpüyöt.. Çayır ıuuray, ayuu şaşır, şıraalcın cıtı buruqsuyt. Tuu çoçusuna şıķalıp arça çıķķan ıur aşķanın üstündö eki bürküt ıaalđıp aylanıp cüröt.

400 Esen aalamdın ekinçi ıabatına çığıp ketkendeý sezdi.

401 Suu boyundağı baldırđan öskön sarala sazda cuuşağan kök uy. Andan berige tarta etegi türölö cıbirap sansız aş koy inıķıp cayılıp cüröt. Ar ıay cerden malçılardın çatırları körünö baştadı. ıaydandır kürsüldöp ürgön ittin ünü uğuldu.

402 - Bizdin üy, - dep Aliyma ağın suudan oboço kök tektirdegi calđız boz üydü ıamçısı menen körsöttü.

403 - ıonuştı Kümüş bulağ deyt. Narı ıaptalındağı kiçinekey sayçada çın ele kümüştöy cıltılđan ıaynar bulağı bar, körösüz go...

404 Suuğa caşın arçaluu bettin eteginde cayılıp cürgön bir üyür cılķı köründü. Bayatan basığın tezdetip, ulam aldı caķtı caķçañdap tiktep kelatķan ıara ayđır şaňıray azınap ciberdi. Cılķı içinen baytal şıňırap kişenep ün berdi. ıara ayđır emi başın tartķanğa bolboy, oozduğun ıaçırata kemirip, cerge nığıra cütkünüp, tıbirçılay baştadı. “Buğa cin tiydibi?..” dep özünçö oylop Esen ayđırdın tizginin ıağa:

405 - No! No-o!.. - dedi ıabağın tüydü. Aliyma Esendın “No!” degeni ıulağına ön uçurap, ürpöyđön kebetesine dağı:

406 - Oy, ağay ay!.. - dep ııtķılıķtap küldü.

407 ıara ayđır dağı şaňırap azınadı, cılķı üyüp eesin dürgüy tiktep ıaldı. ıara ayđır cer cıttap, başın çulđup, üstündö cürgön kişini emi taķır tootpoy ıuyruğun kötörö tezek taştap, cer çapçıp azınadı. Eki közü ıantalağanday caķçayıp, bışķırıp, ııyğaçtap saldı. Baş berbey, öňgül-döňgülgö ıarabay, catķan ıoydoy taştardı, suu cırđan añdan şart-şart sekirip cürüp berdi. Esendın oozuna “no” da kirbey, tizgindi tınımsız bulķķulap, bir ıolu eerdin ıaşına ıarışıp, üroyü uçup barattı. Aliyma:

408 - Taş! Ta-aş!.. - dep, çıñırıp candap çaptı.

409 Ayđır anı sayın alķınıp, oķuranıp, ıamış ıulaķtarın tikçiñdetip, oyt berip, corđonu aldına ötkörböyt. “Taşķa cığıp ketpegey ele, ölüğüñdü köröyün, aram ölgür

ay!.." dep, muunu titirep kelattı Aliyma. Esen "cığılıp mayıp bolbosom eken" degen oygo qabıldı. Qara aygır öz uyürünö caqınday bererde bir arıq kök at aldığa celip cıgıp, içegisi qurq-qurq ete bir imerik casap, moynun caaday iyip, aygırğa ses körsötüp qaldı.

410 - Hay! Hay! - dep Aliyma aybat qılıp çaptı. - Qoquy ay, angi qoşulup qalğan turbaybı, qoquy!..Ağay! Attan tüşüñ...

411 Añgini körüp qara aygır quturup ketkendeı boldı. Oozun araanday açıp, qulağın çunayta capırğan boydon kürkürötö qaçırıp sala berdi. Eki sanı qalaqtay arıq kek at da qayrat qılıp, artqı eki ayağı menen tike tura qalıp, caalduu azınap qarşı aldı. Qara aygır cetkeninçe barıp kök attı celkeden alıp kirdi. Kök at aygırdın tizesine asıldı. Köp qarmaştan çıqqan qara aygır tizeden tişetpey saal bögülö qolqosunan kürküröp qıcırlana kök attı cerge nıgırdı, Arıq at çıñırıp ciberdi. Uröyü uçqan Esen:

412 - Ay, öltürösüñ bayquştı?! - dep, aygırdın tizginin qatuu qağıp saldı. - Aygır keceñdeı tüşköndö añgi köçügün salıp qoş ayaktap tepkilep ıqtay berdi. Kök attın butu eki colu Esendın tizesine tiye cazdap öttü. Oşol tapta "Ağay! Attan tüşüñ, ağay!.." degen Aliymanın çırıldaqan ünü qulağına cetti da, qara aygır ıntılıp cönögüçö Esen üstünön tüşö qaluğa ülgürdü.

413 Qara aygır dağı oozun araanday açıp, eki qulağın capırıp, añginin artınan düpürötö qaçırıp sala berdi. Kök añgi bir az kerceñdep, al dağı qulağın çunaytıp, biroq qara aygırdın qayratı, sürü esin çıgardı belem, emi turuştıq qıla albay qıyğaçtap ıqtap qaldı. Qara aygır ömgöktöp barıp tiş salıp, kök añginin qoş ayaktap qarşıdata tepkenine bolboy quyruqtun üstünön atqıp ırğıttı. Kök añgi oçorulup cıgıldı. Qolqosu kürküröp caaldanğan qara aygır celkelep, qoş tizesin nıqtay bastı. Bayquş kök añgi çıñırıp qışınep ciberdi. Esendın qulağına "Cardam qılğıla-a!.." degendeı calınıp cardamğa qaçırıp catqanday uğıldı. Esen qoluna taş alıp çurqay bergende:

414 - Ağay! - dep qıyqırıp toqtottı anı Aliyma külö. - Cön qoyuñ!

415 - Öltürüp qoyot go?!

416 Aliyma şañıldap:

417 - E, tentekti birtike töpöştöp esine keltirsın! - dep qoydu. - Ekinçi kelbes bolot. Baytal candağandı qoyup, alına qarap cürö turğan bolot!..

418 Bir ubaqta kök añgi aygırdın aldınan eptep boşonup, ar cerinen qancalap,

canağı içegisi kırkuldagan kayratınan acırap, şölpöktöp karağaydı aralay kaçıp cönödü. Emi öçü kandı belem, kara aygır artınan quubay adırayıp tiktep, kürsüldötö cer çapçıp toktoldu. Kök aňgi taqır közdön dalda ketken soň, al başın cerge sala kulağın çunayta capırıp, cılkıını bir çetinen türö üyrüp, “kök aňgini canıña cuutқан sensiñbi” degendey caaldana kay bir beelerin kacıy kubalap, kulun-tayın topoľofdotup, tör cayıtka karay aydap cönödü.

419 Aliyma Esendin çaçı saqsayıp, ireñi da bir türdüü alaqtap turğanın körüp, dağı nazdana şılkıldap küldü. Esen aylasız irsayğan boldu. Aliyma:

420 - Oy, ađay ay! Kördüñüzbü, aygır caman bolot üyürünün çetine aňgi kelse, tim elebi, canı çığıp ketet?! Dağı kудay saqtadı, uşunday qorqup kettim, aňgi attın butu tizeñizge şaq ete tüşö taştabadı?! Kaydan tentirep kele qalğan?! Qoyçularđın qoyo bergen atı oqşoyt. Özü da körgülüktü kördü e, ađay baytal candamaqtan artığı çığıp bayquş? - dep, şaşıla süylöp coburap, corgonu cetelep qoşo bestı.

421 Qadırkul sarı tonun küpüytüp celbegey camıñan, başında eskirgen sülöösün tebetey, özü daldayğan qursaqtuu kişi ele. Esendin közünö tik turğan ayuu kebetelenip köründü. Eki beti saal tuurula kırkıızıl, birtke çoqço saşalduu, sarđıç kök közü Esenge qadalıp tostu. Esen:

422 - Assaloomu aleykum!.. - dep ciberdi şaşıla.

423 - O, Esen-tay! - dep, Qadırkul Esendin sunğan qolun qarabay quçaqtap kökürögünö bastı.

424 Esen abışqanın cıtın sezıp, eç qaçan mındaydı uçuratpağan, atası kelip quçaqtağanday eti dürgüp ketti. Qadırkul da Esendin uzun boyuna, señselip celkesine tuşkön qapqara çaçına, kırkıtırıp kısqıa qoyğon cıtır sıpaa murutuna, kerilgen biyik qabağına imere-imere tiktedi. Qadırkuldun zayıbı Zeyne: “Arıba, qağılayın!” dep, Esendin qolun qoş qoldop alıp, toop kıldı. Mınday uçurda “Bar bolgula!” dep alik alnat. Esen tappay qalıp, şaşıp ele, köngön “salamatsızbı?” degenin arañ aytışqa caradı. Zayıp saamayına ali aq tuşö elek, cüzündö tırışı da çoq, sarı çiykil kıızıldıu, abışqasına qaraganda alda qanqa caş, mañdayı carıq - qolunan da, tilinen da camandıq kelbey turğan asıl kişi oqşoyt. Esen bulardın mintip cıluu cüz menen toşkonuna cetine albay, qanday köñül, qanday mamile menen coop kaytararın bilbey, alma-telme cal-cal qarana berdi.

425 adırul meymandı yg kргызdi.

426 Aliyma akananın oozuna keregege tpty ornotulan maylanikan ara sabanı bir topo kürsüldötö bııp, caa cıatan asemdep ırılan ızıl keseye ımızdan uyup Esenge sundu. Esen keseni alıp, “emi emne ılu ele?” dep, birtke oy basıp totolo aldı da:

427 - ana, aaal, siz ala keliiz... - dep, keseni adıruldun aldına armay berdi.

428 - , al, Esenim, sen meymansın!.. - dedi adırul. - Meymandın colu uluu...

429 Bayap oturan zayıp: “E, taalim körgön ele caı bala ooyt, aılaym?!” dep, iten baalap, zn aırın ba iykegilep oturdu.

430 Boz ydn trnn araanda sol aıtına baına alabaan ornotup, trkn tr salınan ırmalan iyden krkm aana tartılan. Etek caında “ayak ap” dep atalan közü on-on toulan ke tor batık eki ulaıman kereginin baına ilinip, tpk aıı cerge ara tiyip turat. i tolo cuulan idi. O aıtının ulaa eninde terdigı stnd “anciyan eer”, “u ba eer” dep atalan oyoyon sır eer turat. Kereginin baında trlgn cgn, noto-ıta ilinip oyulan. Andan yd aıt boylop adam otura turan ılıp, kiyiz tlp catat. Trg keregege ılayıtap saal iye tarta nike uzun seki casap, stn ızıl-caıl tala ılıp toulan cn ala caap, eki kerdi ılıp ck (cuuran, tk) cıyılan. Cktn aana caı burunda boosu eki uua, etegi kereginin baına baylanan ızdın saymaluu ızıl “capsar batıı” sarı cibek aıı samsaalap turat. Keregesi tört anat, eski ustalardın olunan ıan buyum ekeni körünüp turat, betine eyin salınan, ne ubaıt ts da ızıl ına menen sırdalanday coosu onboon. Cala abat aarılap amıtan toulan ıa alanan, sırtınan kn ondurup, iinen ı arartıp tuurduu kn. amaraınan kök asman yktg tungan suoday möltüröp körünöt.

431 “zn ele muzey eken” dep oylondu Esen.

432 y iine serp salanın bayap oturan adırul:

433 - Bul ilgerten bolo cürgön tört anat ortoo boz y, - dedi özü da y iin imere tiktep. - Co bolup kete turan boldu. Bul elde calız men caylooo tigip ıam.

434 - E, Aliymanın atası, matana batadıızbı daı?! - dedi zayıbı kl.

435 - Gm, keede çının aytsañ maqtanganday uğulat. El boz üydü oorsunup ıaldı. “Cayloo eki aylık mezgil eken, cüktönüp cüröbüzbü?!” deşet. A men oorsunbaym. “Kerektüü taştın ooru çok!” degen ilgerkiler. Unaa kötöröt, azır andan beter oñ bolup maşına kötörüp ıaldı. Cayloonun ıaysıl cerine bolso da, ıaraçı keñdigin, mintip keñirsitip cayılıp tigip alam. Tigine, ıazanıñ öz ordunda, töşögüñ öz ordunda. Kelgen meyman mintip kenen-caykın butun sunat. Erteñ ayıldatam, körösüñ, balam. Canağı berezent çatır bar emespi, içine kirseñ köçük aylanbayt, ıara köö ıazanına ıatını aralaşıp, ögüzünün çomuna özü aralaşıp oturat. Birtke camğır sebelep ötüp sırım bolso içi şaarlıqtardın et toñdurguçu, kiçine ele kün ısısa barbı, meeñdi şaraqtatıp ıaynatıp ciberet, aylañ çok töşögüñdü süyröp daraqtın kölökösun izdep cönöysüñ. Özgöçö caanda, ıuday betin salbasın, ıatını ıudu tooqtoy bolup baldarın öñürünö ıatıp, eşikten buyukқан eçkisi maarap, müyüzgö çapsa bolboy ıaptap kirip tebelep, moynunan caan şorgolop, aldınan söögünö sız ötüp, körbögönü ele kör bolot. E, bu baykuş çökçöygön ata murasım köçmön tiriçilikke ıup caralğan mülk emespi?! Suuқта ılımta, ısıқта salkınça, özü büktömö, bir unaga cüktömö!..

436 - İ, üydün üydöy baası da bar, Aliymanın atası. Cün kerek, çiy kerek, casağanga ıol kerek...

437 - E, cün çok degen malçı ıymanın ceýt! - dedi murdun çıyra ıadırıul. - Cün tolup ele catat. Meyli, köptün aıısı ıyık, ortoluıça ıol salbasın, ar birinde çok degende cıyırmadan ıoyu bar, emne, al ıoylor cün çııpağan ıoylor deysiñbi, eki cıldıı cünü bir boz üydü tik turğuzbaybı! Casağanga ıol kerek. Bul tuura. Dayarğa köñüp alğan ıatındarı ıayran düynönü saıtay albay küböğö talatıp, ce özülorü ulamıısın ulam araıça almaşıp tüğötüşöt. Eñ ayla ıuruğanda surasa, malçıdan ökmöt eçtemeni ayabayt, birden boz üydü ıazınasının esebinen casatıp dele bermek. Özüloründö köñül çok, baarı kelip. Ubaıtıluu malçı bolup cürgöndöy cürüşöt. “E, tübölükkö üy tigip ötmök belek?!” dep oyloşot, oorsunuşat, a canağı şalaı ıatındarı ışnat, oşentip özülorü olutun tarıtıp, çaşoo şartın oorlotup alışat da, “O-oy, çabandın işi ııyım iş!” dep ırdap, ökmötkö künüğü doı urunup basıp cürüşöt...

438 - Kün keçtedi, - dedi zayıbı aıırım, sözdü abışıasına bağıştay. Emneni eskertip catıanın daroo tüşünüp, ıadırıul dastorıongö bata ııla ordunan ıozğoldu:

439 - ıoy, öz işimdi ıılayım! “ıonok kelse ıongongö cetebi, ıonso ıoy soyğongö cetebi?!” degen el aıını.

440 ırğızda mal soyuu  z n    bir  n r. ıl ılбай, cin ılбай taza armayt ept   kişi. Ar bir ciliktin atı, kimge tartıla turğan uluu, ki  u colu bar, demek birinin etin birine oodurbay ciliktenet. Bir n n da u u sındırılбай abırğası s g l t.    ti  y g n, baş etı uykum delinet.

441 Ot  atırıp k y p, ızıl u k n tuş-tuşka cilt ete  acırap s p p,  y içi bir u muş ar a cıttanıp, cıluu t tun udurgup t nd kt n çıgıp ketip catti.

442 - Suu  cep alba, - dep, adırul Esenge i ik captı. Emi eki b yr g  cılıp, beşenesin ot tabı ısıtıp, Esen deni cayılıp: “ , miņ, cıdar boyu atam ırğız uşintip can saќtıp kelgen eken go!..” dep, taņ bolup oy tolğodu.

443 Süt emdi bağalan ozunun etı bat ele bıştı. K n l  tartıp tursa da, Esen balboruqtan aaladıncı cey alğan coğ, adırul  y g nd p kesip bergen i  etten, baştın uykumunan ğana birtke aşadı. uymul ak titirep ala berdi. adırul etke başman orendi bolğon kişi emespi. Aşıkpay bir cambaştı bıçak menen abdan şılıp, ırakattana cedi da:

445 - E, Zeyneş, - dep k z ıyıgın saldı zayıbına, - bu meymaniņ o at cebey oydu go?..

446  al emneni zskertip turğanın Zeynep daroo bile unçukpay aşkanasına kirip, bekitten cerinen bir bötölkö alıp çıgıp berdi. adırul Esendi cımıya tiktep:

447 - Işırt, - dedi cay, - darılıkka alıp c r b z. Bu keregik taşka tiygir, ce suuğta bel ooruy alabı, ce tamağ ooruy alabı, işi ılıp, sıypansa,  aykasa şıpaa bolo alğansıyt. ana, birtkeden ılt etip oyolu, meymanım? ımız i iņdi k pt r p saldı o soyt, mındayğa ışırt miņden bir dabaa, k z p ele tüşüp ketet...

448 - C n ele oyuņuz, i im oorugan dele coğ, - dep k ld  Esen. adırul spirtten piyalağa möltüldötüp birtkeden uya baştadı:

449 - Men, uulum, k p kişinin  y n n daam sızıp, k p kişiğe  y m n daam berip cürgön kişimin.  lgerekte meymandın eki közü ettin  y g n nd , maylusunda bolor ele, şilekeyin cutup, tamşanıp oturuşar ele. Aldına bir tabağ et oysoņ arışkırday aysap cep,  z n da,  y eesin da umardan  ıgar u. “Dosuņdun bergenin asıņday cel!” degen söz bar emespi. S y p  aırğan meyman o atın cağrı cep berse ırğız ubanıp alat. Kiyiņcereek el toğ meyde bolup ketti, etke oņduu arabayt, dastorongo oyulğan a uu-  c  u ıslıktı a ırat da, bu kök moyun urgur k r nb s  oozuna salğın tamağın ulam çaynap, cuta albay, bir nerse kemip

turganday, üyünö birdemesin unutup kelip algansıp, omsuna beret. Kz ilteysiñ, zayıp daroo apkelet kk moyundu kzdn caşınday mltrtp, oşondo ana meymandın abağı kz krno car degenin krsñ. Eko bolso birden alıp cibergen soñ çeçekeyleri çeç bolup szgo kirişip, luuldap ooata da iteyi aılat.

450 Esenge bul sz ta zn aytıp catanday tiydi. Uyalıp beti ızarıp, emne deerin bilbey, ulağı dñgrp aldı.

451 - Bul szd zño alba, - dedi adırul - mındaydı sen ali başıñdan tkro eleksiñ, meymanılıta duuldap crşko caşıñ da, oomatıñ da kele elek, men deginkisin aytıp catam. Şart oşondoy emespi?! Oturuta cer tarıp, cılı kt ıyın bolup alat eken, başıtağıday y başı sayın ımız co. Un maazinde, bir tap cer iybeybiz, bkl egin co bir toolo, bozo salıp ie turgan. Emne ılabız aılsıraanda!? , ana, birtke...

452 z oşo ikisi kelip turgansıan uy eesinin kñln aytara albay:

453 - Siz ala keliñiz, - dedi Esen. Zeynep tıyatan:

454 - Avañ ipeyt, aılayın! - dep aldı.

455 adırul zayıbının szn ubattap klo başıñ iykedi:

456 - Bizdin mından alanıbiz aan?! Uyat eken caşardın arasında saalıñdan ıldıy sarıtırıp iip otursañ. Narı da eskirgen cn ciptey ldrp alan muunuñ, birtke iseñ ktro albay ertesı alıldap alasıñ, arıan işini lgndn stno kmgn ılıp alcıtat eken...

457 Esen alıp oydu. Suu az oşulan spirt iin uyalap ele tşp ketkensidi.

458 adırul et tuuray oturup:

459 - E, oy stno toroy cumurtalaan zaman degen uşul oşoyt, - dep sz başıtağı, - el tegiz ooattuu bolup aldı. Kiygeni bir baa, cegeni bir baa, “aş kp bolso, aada kp” degen emespi, birin biri aırımay, zıyapat, lpt. Kim bolso da itegen işinin zrn krt. Teñilik, beypililik. Bir ana ceri, irkin, araa eldin cabıla knp ketkeni kñlmo oturbayt...

460 Esen:

461 - işinin orgnizmine ara tbndo zıyan. zgo, başıta ipey orgnizmi kngo elekte ele eginen ıara ie başıto zn z tamırın kpgo ıran menen barabar, keeri ana aralaşat, ana kirgen son atadan balaa tt, demek zalalı tuuma tiyet; sıroo kbyp, tuulu azayat, mr ışarat.

462 - Ötö caman eken gö, ıya? - dep, Qadırqul qashın kötörö qaradı Esenge. - Iya, araktını zootun caap salsa bolboybu?..

463 - Uşul kezde caap saluğa bolboyt, - dep tüşündürdü Esen. - Sebebi, içip köngön el egindi, kızılçanı, a tügül düköndögü qumşekerdi talap, araq qılıp tartıp ciberet.

464 - O-o!.. Quday urğandın oşondoy balaqet cağı bar bele?!

465 - İçkilik, çılım ilgerten kelatқан adat. Bir kündö tıyıp qoyo albayt. Başqa eskilik sıyaqtuu ele bara-bara özünön özü coldo qalıp qala turğan nerse. “İçkile! Bul darı bolot!” dep ökmöt tarabınan ügüt cürgüzülböyt, bayqap cürösüz gö, qayta dayıma içimdiktin adamdın den sooluguna, qoomduq turmuşqa qılğan zıyanı ayılıp, içpöö cönündö, içkender taştoo kerektigi cönündö nasıyat ayıtlat. Mümkün boluşunça taza qılıp çıgarıp, kenen satıp turuu azırınça macburluq. Esiñizde bardır, qırqınçı cıldarda aqtiv atangandardan biröo araq içpey qoyso “dinçil”, “eskiçil” dep, estüü kişiler ele mazaqtap, içken kişini: “Suuday- şıñgıt araktı! Qança içse da cıgılbayt, attın eki cağına oop caap kete beret, azamat!” deşip, körgön el añız qılışçu eken gö? Emi anın biri coq, araq içip kemçilik ketirgen adam qatuu söz uqat,

466 - O, oşol cıgılbay caap kete bergendin biri mına biz elek da! - dep küldü Qadırqul.

467 Ooqattan soñ “aş tamırlasın” qılıp, ot boyunda köpke süylöşüp, qaranday çay içip oturuştı.

468 Bul eçtemeden kemi, küygültüğü coq, birinin sözü birine ep, qılğan işi töp, qatalıqın qabaq çıtıbay cayğargan, bir daraqtın butağında özöktöş kelgen birimdigi bar üy-bülö boluçu. Qadırquldun çoñ baldarı üylü-cayluu, balaluu boluşup, özüörünçö dos-car kütüp, öz aldınça bolup ketişken. Ce birdemeni aqıldeşanda, ce soğum soyulğan sıy dastorqon bolğondo, mayramda coluşat. “Öz ırışqısın özü terip cesin” dep, Qadırqul alardın turmuşuna kirişpegenine dalay cıl bolğon. Estüü baldardan anın qamı coq, köñülü toq. Eñ kencesi, bir az erke öskön Aliyması menen zayıbı eköbü özüörünçö bir tütün bolup, beypil çaşat. Bolboğon cerde kerişken, biri öydö, bir ıldıy qarap, bir cip menen qoşoqtolğon eki ittey intımağı kelişpegen ce bölünüp kete alışpağan, turmuş zarıldığı bek baylağan kişiler emes, bulardı estüü tağdır özü tabıştırıp, birinin kemdigin biri toluqtap, köñüldörünö ırayım, ooqatına bereke berip qoyğon baqtılıular boluçu.

469 - Emi, Esen-tay, - dep aqırın sır açtı Qadırqul, - bıyılqı oquuñar bütkön eken, emne ele, “eksşursiya” deysiñerbi, cer qıdırıp kelebiz dep catқан ekensiñer, qızım eelenip ele “baram” dep bolboyt. Öz oozum menen tabıştap, özüm qoşup bereyin degen oy menen qaşırttı ele özüñdü. A tüzük, “tüsü iygiden tüñülbö” degen, sağa işenip oturam, meyli, qızım siler menen barsa barıp, cer körüp, köñülü ösüp kelsin...

470 Zayıbı munğanıp közün irmep-irmep aldı. “Iya, Aliymanın atası, alpeçtep östürgön calgız qızdı bu qoy deer qocosu coq, öz betinçe cürgön nemege, narı da şaar ceri bolso, qantıp işenip qoşup ciberesiz? Qızdı ilgen boydon cogolso, ce abiyirin tögüp colgo salsa, anda qanttik?..” degen küyüttü Qadırqul zayıbının közünön kördü. “Caşı da qartmaq eken, qatın qoyo berip, ayağı say tappay qaşıp cürgön şıluunbu, kim bilet?!” dedi enenin közü. “Qoy, kempirim, adam cönündö aldın ala caman oy cooruba, sayaqatı bütsö tez ele kelip qalışat, körösün go.

471 Emese bul cigit mağa cağıp qaldı. Cüzü açığı, caqşı sözgö ten bere bilgen, caman sözgö baa bere bilgen tetik turbaybı?! Mınday adam dayıma aqılı menen bolot, camandıq işti qılayın dep da qıla albayt, adamkerçiligi azgırıq şaytanınan dayıma öydö bolot!” dep cubattı Qadırquldun oyluu közü. “Kim bilet, qudayım ay, azırqı caştardı?!” dep, ene köñülü tütpöy, bu Esen caqşı adamdın keypin kiyip kelip, qastarlap baqqan qızın ırayımsızdıq menen qolunan köz-körünöo suurup ketkeni cürgön cankeçti cüzüqara sıyaqtanıp körünüp turup aldı

472 - Pulu cetişet, - dedi Qadırqul

473 Enenin şektenip turğanın sezip, bir köñülü oorup, qabağın saldı da:

474 - Eç qam sanabañız, - dedi Esen.

475 Qadıqul köpkö çeyin unçuqpay, qaçankı ötkön qataal turmuştu esine ala oturup, bir ubaqta: -E, al ubaq körgön caman tüştöy ötüp ketti go? Eneñ ölgöndö etegiñdi caba elek köödök eleñ. Tüzük, cetimçem, “it toyğon cerinde, cigit tuuğan elinde” degen, caman bolbopsuñ, kindik qanıñ tamğan ceriñdi unutupay, samap, mintip qayrılıp kelip oturğanıñ meni asteydil qubanttı. Tam sal emi, Tamır say, daraq bir cerde kögöröt... - dep, nusqoo qıldı.

476 1944-cıldın cazı boluçu.

477 Töbedö kün meerim tögüp kölküldöp turğan. Cazdın kök asmanı tungan köldöy melmildeyt. Te biyik toolordun qarluu qarqalarına ceekke şılğanıp taştalğanday seyrek aq bulut sabalıp qoyulğan kebez bolup üymölönüp turat. Andan berki böksö too, miñ qabat bolup catқан mayda adır, ötok, kök özön boyundağı tüzöñ bir öñdöş qarayıp catat. Erte cazdın süyünçüsü sarı bayçeçek üç qulağın sereytip, çoñ qara coldun boyunda ar cerden bir körünö altın teñgedey cıltıdayt, Tez toborsuğan qumaqta alğaçkı kök çımırıp, birin-serin caşıl çırıç tumpuyup başbağa baştağan. Ava cıluu, terebel mağdırıp, can kirgen nım toparaq cıttanat.

478 Ötöktö cazdıq egin aydo. “A!”, “O!” dep ıqşoo ögüzdörünö dem bergen qoşçulardın ünü, üzül-kesil ışqırığı alıstan uğulat. Közgö ança ileşpey, birt-keden cer qarayıtıp, keñ adırda kibirep cürüşöt.

479 Tört caşar Esen, apası Qanım malalanıp bütkön aydoonu ceektep, cerden baş kötörböy, cayma-cay temselep kelatıstı. Esen, oşol uçurda köñülü çaq, caz ıraqtına balalıq qıyalı alaqsıp, bayçeçek qubalayt. A enenin oyu, közdögönü başqa, qara cerden cey turğan “ısmalaq” dep atalğan mayda calbıraqtuu çöp izdeyt. Esen anı menen işi coq, möntöñdöp çurqap, çekesi terdep alğan.

480 - Esen-ta-ay! Köp çurqaba, qağılaym. Köp küyükpö, qarun ketip qalat!.. - dep, Qaxım canınan alıstay tüşkön Esenge üyrölö qarap ün saldı. Esen ilmiñdep qayra çurqap kelip, qılaqtap kök köpölök çığa qaldı ele, “İ, qarmaym!..” dep, ırdağanday küñküldöp, dağı alaqsıp ketti. Köpölök qarмай albay kelgen Esen:

481 - Apa-a, qarđım açtı-ı... - dep, emi köñülü çögö ıylamsıradı.

482 - Köp çurqaba debedim bele? - dedi Qanım. - Köp çurqasa köp qarđı açat kişinin. Meni kördüñbü, cay basıp cüröm, qarđım açpayt. Oturup es alsañ qarđıñ açqanı bilinbey qalat...

483 Esen işenip, murdun şır tarttı da, andoo ceegindegi bılırkı quu çöpkö çalkasınan cattı. Tüpsüz kök asman, too başındağı uymölöngön buluttar çüçödöy taptaza, qarattalıp köründü. Köçüp turuşqansıyt. Esendin başı aylanıp ketti. Qayra oonap tura qaldı.

484 - Esen-tay! Me...

485 Esen calt qarap, apası birdemeni mülcüñdep catqanın körüp, eesi çaqırğan küçüktöy lep cügürüp bardı.

486 - Me, қағılayın!.. - деп, апасы анın алақанına он җақтн буудай салıp берди.

487 Esen көктү җарap оозuna буудайдн баарн салıp ciberди. Ҙайнай бақтади.

488 - Caқşı beken? - деп suradı enesi. - Cer eneñ бışıрıp қойгон да.

489 - Caқşı eken! - dedi Esen җаймаñdap, saal көпчүп önө түшкөн уруқтун көк cıtн бурқурap турғанına җарabay. - Қайдан aldıñ, apa? - деп, дағн cutқундап җарандн.

490 - Cer eneñ berди! - деп қойду Қаным көñүлдүү.

491 Ayrı қуыруқтан җалған calғыз cөcөлүү tooқtoy болуп, Қаным kiçinekey balasın eerçitip, үñкүyүп, көпкө temselep cүрдү. Emne terip catқanın balasına көрсөtpөyt.

492 - İlgeri sendey bir balanın җардн açқан eken, - деп, Esendi alaқsttı, - cey турған eçtemeleri coқ, emne қılardı билиşпей қалышат маға оқшогон enesi eköө. Oşondo enesi җазанға mayда таştardan салıp җайнатат. Balasн барылдаған caman bala оқşoyт. Sen caқşı balasñ e, қағılayын? Uлам ele “җарднм açтн-ı!..” деп, бıрıldap ıylay берiptir. Enesi bayқуş “Mına, җарaldım, cıday tur. Mına, şamörük җайнатıp atam, azır бıшат!” deyt.

493 - A men ıylabaym e, apa?

494 - Sen baatırdım balasısñ, azamatsñ da, қағılayын! - dedi Қаным. - Enesi таştardı kereli-keçke җайната берет. Keçinde balasн қиñıldap catıp uқtap қалıptır. Bir maalda enesi özünun da şayн oop, açқа emespi, җазандн җапқағн açса, җудayдн қудureти ay, şıғıraған таştн баарн şamörük болуп бışıрп қалıptır deyt!..

495 - Sen da keçinde таş җайнатçı, apa. Nan болуп җалсын... - dedi Esen.

496 - Sözsüz җайнатабыз, Esen-tay. Nan болboso da, бүкүлү буудай болуп җалғısı bardır! - деп, balanın көñүлүн caylap, Қаным canatan beri tergen bir uuç буудайına işendi.

497 Esen қултаñdap сүйүнүп:

498 - Таştн sayдан men terip kelem, apa! - dedi.. - Cürçү üygö, tez...

499 - Azır... - деп, Қаным narн җарap oturup, cerge үñүлүп, cañн ғана malalangán borpoñ җара topuraқтн беş salalap tırmap, көзүн altındнм uçқунunday cılt деп җıға түшкөн dандн lepildete terди. Esen aldı caғına öтүп eñildi ele, caş balaға көрсөtpөyүн dedibi, işin toқtotup;

500 - Sen narн oynop basa ber, uşundan narн üygö ketebiz, - dedi da, oolaқtay

bastı. Esen aylanıp kelgen kögala moyun kögüçköndörgö kesek ırğıtıp alaqsıdı. Qanıım dağı otura qalıp, cöcösünö cem izdegen ene tooqtoy topuraqtı tita baştıadı.

501 Oşol uçırda attın dübürtü çıqtı. Qanıım selt etip artın qaray berdi. Eki közü çaqçayıp, brigadir Qadırqul kelatıptır:

512 - Emne qılıp oturasıñ? - dedi al şektüü. - Emne işke çıqpay cürösüñ? Sen başın cetelegen at boş turup qalıptır go tıyaqta?! Iya?!

503 Eçteme ayta albay Qanıım aydoodon qımırılıp çığa berdi. Eki cerde uy ordunday aydoo titalanıp cañırıp qalğan ele. Qadırqul daroo tüşünüp:

504 - Oy, sen qatın, emne qılığansıñ?! - dep, qatuu baqırıp sögündü. - Tuqum qurut qılıpsıñ go cerdi?! Uşul cerge buuday çığabı emi?! Iya?!

505 Qanıım narı qarağan boydon:

506 Ölüp ket deysiñbi?! - dedi açuulu küñk ete. - Caş balamı...

507 Mina sağa “ölüp ketken?” - dep, Qadırqul atqa ömgöktötüp, qamçı menen eki saldı. Qanış kömkörösünön cıgılıp turdu. Qıñ degen coq. Tigi dağı at salıp:.

508 O, ceti atañdın etin cegir!! Sekseygen albarstı! - dep şıbatıp söktü. Qanıım unçuqpay, qamçıdan eki qolu menen başın qalqalay, soğonçoğun at sıyra basıp bürüşüp, eç qayaşa körsötpödü.

509 Esi çığıp, Esen tıyaqtan cügürüp kelip apasının etegine cabışıp, öksöp ıyladı. Eki közü alayıp, “Apa-a!.. Apa-a...” dep qalçıldadı. Qadırqul teminip kelatqanda, emi çıday albay:

510 - Boldu!!! Cürögü tüşöt balanın!! - dep çañırıp ciberdi Qanıım. Bul ayaldın qorqqonu, can sooğalağanı emes boluçu. Qadırqul tizgin tarttı. Közünö bir kezdegi uyañ kelin emi eçtemeden tayuu tartpay turğan, böltürügün qoruğan, açtıqtın da, qorduqtun da qaarı, zaarı közünö çıqqan ene qarışqır bolup köründü. Bir uuç buuday terip alğan eken, ceñinen çaçılıp tüştü. Qabağın tüyö, taarınıçtuu, kektüü Qanıım çırqırıp ıylağan balasın soorotup da albay, artın qarabay basıp ketti. Esen soluqtap barattı. Qadırquldun qamçı şiltegeni, apasının eki qolun qalqalay başın bekitkeni, Qadırquldun közü çaqçañdap, oozu arbañdap kıyqıra sögüngönü balanın köz aldınan ketpedi. Öpkölöp, “avam...” adep oylondu. Coluqqan sayın “İ, Esen-bay!.. Çoñ cigit bolup cürösüñbü, ıya?” dep erkeletçü Qadırqul avası. “İ-yi!” dep, töbösu kökkö cetip, Esen anı candap çurqaçu. Qadırqul “Oo, ananayın! O, ananayın...” dep, cerden eñip alıp, qıyla cerge öñörüp barıp, anan başınan sılap-sılap cerge tüşürüp “Çap! O,

ananayın...” dep oyor ele. adıruldun atın biler kezi bolo elek Esen “Avam!,” dep taarını oylondu. Emne n avası mintip atuu uruup oygonun bile albay, biro balanın knln cek kr muzday toup barattı.

511 - Avam cindi eken! - dedi Esen dulduya. - Menbi? Men anı onoysom uram!..

512 anım eteme bolboğondoy, aı n salıp:

513 - Tamaa ılbadıbı ava? Oynogonu da!.. - dedi, knln cubattı, a balanın aldında dağı ıylap crgn caralağısı kelbey, klgn bolup coop ayt-tı. - Iylaba, sadağam!.. Körgön el emne deyt? Caman, aı bala eken debeybi?!

514 - Ta aynatabızbı?

515 - Azır barıp aynatabız! O, sadağañ boloyun...

516 Ene-bala ıtaa tp ketiti.

517 Ool kezde anım cıyırma eki ana ata boluu. Tınılı, toulu bolso, eldin batağiday booru btn baı esen bolso, anım azır ızıl glayırday toluup turar ağı ele. Ana, soğuş degen camı curttun baına tkn bir alaamat eken, ırıldaqan maydanda ana an tglby, bıyatağı oorutağı alı curttun da aldındağı cayılğan malın, cayalğan dastoronun ıpırıp, aatılıtı aptatıp, mnkrt cdtp, bozortup anın imidi. Mına, kptn biri anım. n srnt bolup, kiygeni camaılıuu köynök, cooluğu oğon, butundağı maasısı eskirgen, kepii ayrı, coulu ezip urağınan alda ana art körünöt. a elem dep, calınıp ıylap ne tabat? Eptep can bağuu, bııılıa cet ana kerek boluu.

518 anım da birnn calğız ızı ele. Soğuşun aldını cılı atası anı udalaan cerine bermey boldu. Ky dese bir ırdaq murun, ızıl czd, ıl murutu caı ılayğan, kökürögü menen kök tiregen azamat kz aldına kel. a cürögü tımızın dk-dk eter ele. Bir kn ky kelip aldı. Ceeləri y artınan coluturutu. ız bala ılayıp tiktep, ky atalıp canında beti-közü tırıan, beli bkr, bir temteygen bir turganın kördü. Selt etip, tula boyu drldp yg kire atı. Iylağanına bolupadı. “ız degen buylalağan boz boto!” deti. Al kezde “aalamay” de caı salt crp turgan, e obolu cigit da, ız da rayongo barııp doturğa krnp tazalıqtan tmy, anan ekbunn te atayın atar omissiyasının aldında maulduğun suramay, maul bolusa nıke kblgn cazıp bermey.

519 anım irencip, itireygen Őir ara nemedan ciyirkenip, biro ata-enesin ana iya albay, narı caş emespi, cür degen caa cetelenip, rayongo keldi. Colmo col cenesi “Atan alıñ aldıbı dese, “co” dep ayt. “Aldı” desen atañdı amap oet. Küyööñdü aalaysıñbı dese, “aalaym” de. Utuñbu?” dep, ulaına uyup keldi.

520 Tördö ızıl mata cabılan stolo eki olun oomay oyup, saal alkalabıraa, bir ulayan işi oturat. Bir caında orusa kiyingen ırgız kelin - el aartuu bölümünön ökül. Bir caında uzun boyluu, ara aŐ, uurtunan cımyıyıp aldirtan tiktegen caş cigit - caştar uyumunun ökülü.

521 ız-küyöö eşikten kirgende ara aŐ cigit ordunan elpek tura alıp, eköönö teñ orundu körsöttü. OŞol boydon öz orduna oturbay, tigi omissiyain baŐıŐı ız-küyöönün atı-cönün, tuulan cerin suramcılap cazıp bütküçö telmirip ızdan e közün ala albay turup aldı. anım sürdöp ımsınıp aldı.

522 - ana, - del omissiya baŐıŐı suroo baştadı, - ızım, Şaşpay, oylonup coop ber, özüñdün erteñki batın cönündö söz, orpoy, tartınbay süylö. Küyööñdü aalaysıñbı?

523 anım aıqtuu a Şayı cooluun samsaalatıp cer tiktey berdi. Titirek basa tüştü.

524 - Uyalba, sindim!.. - dedi omissiya kelin köñülün ala. - ana, baŐıñdı kötör. Azır ayaldar teñdigi cürup turan kez! aalasañ barasıñ, aalabasañ seni zordooo e kimdin aıŐı co, zaün sen cata. Aı ayt, sadaa...

525 - Baarının közü tigilip turanın sezip, anı sayın ısılıp, coop berbey oyuua da mümun emes, anım:

526 - Co... - dep aırım mıñk etti.

527 - Zordop berip catıŐabı? - dep turalana suradı ara aŐ cigit, caştar uyumunun ökülü. Bul kelişimdüü cigit anın tadırına küyüp catanday, ününön andaydır bir öbök bolu ayrattı utu anım.

528 - İ-yi... - dedi baş kötörböy. A cibek coolutun uzun aıqtarın armalap üñküyüp turup aldı. omissiyanın baŐıŐı auusı kelgendey ordunan tura:

529 - Nike kübölük berilbeyt! - dep olundaı alemin stolo atuu taştap ciberdi. - Emne üün mınday? TekŐerüü caı terööçüö ötkörölsün...

530 - E-e... Sen Şumpay, feodal oŐoysuñ e? - dep el aartuu bölümünön ökülü

küyöönü cekire tiktedi. - Bayağı zamanıñdı qoyo bergiñ coq go senin! Satıp, zordop alıp catқан ekensiñ go?!.

531 Küyöö kirbiñdep tura qalıp, qomissiyain başçısının aldına:

532 - Coldoş... Coldoş naçandik... sizge... - dep arız aytmaqçı bolup qaldı.

Qabağın uyrüy:

533 - Men sağa coldoş emesmin! - dep qağıp qaldı. - Seni caqtırğan kız menen kel, men sağa coldoş gana emes, ata bolup ele bereyin, o bürüşkön qızıtalaq!

534 Sırtta ariqtın boyunda qudalar, qudağıylar attarın talğa baylaşıp, qaalamay bütsö quttuqtağan elge tarta turğan dastorqonun dayardap, zarıqıp oturuşqan ele.

Küyöö:

535 - Ata-a-a!.. - dep baqırğan boydon çığa cönöldü. Qanım selt etip betin basıp qaldı. “Emi emne bo-lot?” degen qımquut oygo qabıldı.

536 - Qorqpo, qarındaş, qorqpo!.. - dep bir türkün munayım süylöp, tura kelip, qara qaş cigit qolunan qarmap, qolunun üstünön asta siladı. - İlgerki cırqıratçu zaman ötkön. Zaqün bar, biz barbız, qorqpo...

537 - Qomissiyanın başçısı oylonup qaldı. Emne qıluu kerek? Qızdı emne qıluu kerek? Eskilik söögünö siñgen atanı cemelep, aqıl aytıp, qızdı qayra qoluna tapşırıştan başqa eçteme coq. Tüşünöbü çoñ tebetey türkoy? Kiçinesinde qudalaşıp, qalıyağa birdeme cep alğan neme qızdı qayra beret tigi küyöögö. Coq, qızdın uquğun qorgoo emi printsip bolup qaldı. Uşunça söz cürgüzüp alıp, aqırında eçteme çığara albay, qızdı cek körümçü küyöösünö qayra tarttırıp ciberse, qızdın köñülü emne bolot, qaalamaydın qadırı qayda qalat?! Co, qorgoo kerek, bul cañı zamandın, ayaldar teñdiginin talabı! Qomissiyanın başçısı emi köşördü.

538 Qız da bir tegetetip öz taqdırın oylonup qaldı oqşoyt, ce qalıp qaların bilbey, ce çığıp keterin bilbey, qudu cırtqıçtan qorunğan elik simal elteñ qaranıp, cer tiktey qomissiyaga cük taştap, coop qutköndöy oturat. “Qoqu-uy! Emne betibiz qaldı-ı?!” dep ızıldağan ayaldın ünü uğuldu. Culunup kelatişqanday. Qanım tıştı tıñşay enesinin ünün acıratdı da, ordunan tura tör caqqa ıqtap, közü ayanıçtuu calcıldap ketti. Tıştan biröö ölükkö ökürgöndöy ozondop kelatti.

539 Qomissiya başçısı içkeri kirüügö culunğandardın colun toso çıqtı:

540 - Emne qıyqırık? Emne çuu? Söz büttü! Qız qaalagan coq, uqtuñarbi?! Çataq çığarsañar, aytıp qoyoyun, militsiya caqıram!.. - degen ünü tıştan uğuldu.

Kimdir biröo öngüröp ıylap cattı. Qanıım kim ekenin acırata alğan coq. “Cepireygen ölügüñdü köröyün oqşoyt!..” dep, ciyirkeniçtüü oy keldi. Qara qaş cigit muñayım süylöp:

541 - Eç qorqpo, qarındaş!.. - dep anı dağı qolunan alıp, orunduqqa oturguzup, qlonun üstünön aqırın sılap qoydu. Süyüü, erkeletüü caz sıyaqtuu köñülünö kirip qalğan cetilgen qızdın curögü mayday cımırıp erip ketti. Oşol cer tiktep oturğan qalıbında tigi uzun boyluu, qırdaç murun, qızıl cüzdüü, qunduzday qara qaştuu, kökürögü menen kök tiregen azamat cigittin söölötü, uurtunan sırduu cımıyışı köz aldına kelip turdu. “Ce uşunday bolsoçu?!” degen ökünüç oy öttü. Qomissiya başçısı qayra keldi. Törgö öz orduna ötüp oturup:

542 - Taza cantalaşqan caman kişiler turbaybı, qoquy! - dep keyiy süylödü.

543 - Tuura qıldıñ, qızım. Azır ayaldar teñdigi! Teñdiginden paydalan, köñülüñ süygön kişiñe baş qoş, qızım. Emi, atañ alıp ketem dep atat, ketesiñbi?

544 Qanıım qıyılıp, oşol sabılğan boydon unçuqpay qaldı.

545 Qomissiya başçısı:

546 - Ce küyööñö kete beresiñbi? - dep surap qoydu. Qanıım öydö tiktey:

547 - Co... - dedi şaşıla. Anda emne qılabız, qızım?

548 Qanıım emi aylası qurup cer tiktedi. “Cañılğan ekemin!” degenge köñülü car berbeyt, “Tuura qıldım!” deyin dese, mina, emi qayda barmaqçı? Oy basa tüştü.

549 Ayaldın oyunda emne barın ayal cazdım ketirbey baamdayt. El aqartuu bölümünün ökülü kelin:

550 - Munoqu cigitke alıp berelibi? - dep tamaşağa saptıra cımıyıp külö süylödü.

551 Qanıım qımıñ etip qara qaş cigitti bir tiktep aldı. Uyalıp aq şayı cooluğunun çaçıqın qarmalap üñküydü. Özünçö telmirip türkün oygo qabılıp oturğan cigit qapiletten oyun qarmağan bul sözgö:

552 - E, qoysonuzçu, Şayır ceñe!.. - dep qızıl cüzü anısayım qızarıp ketti. Söz tamaşa emespi, qomissiyanın başçısı cigitti muluñdap tiktep:

553 - Eñ sonun cubay bolmoq! - dedi da qızdan: - Iya, sindim, uşul cigitti qaalaysıñbi? - dep surap qoydu.

554 - İ-yi... - dedi Qanıım qaltaarıy.

555 Tamaşa çınğa aylanıp, qızdın kütüüsüz coobu baarının oozunan sözün

tüşürüp taştadı. Külkü tıyılıp, qomissiya müçölörü biri-birin tiktep, tım-tırs oturup qalıştı. Qomissiyanın başçısı emi başqaça coop aluunu közdep:

556 Azır ele kete beresiñbi qoşulup? - dep moynun alğa sozup surap qaldı.

557 - İ-yi... - dedi Qanım tıñıy.

558 “Emi ayla emne bolot?” dep qomissiya başçısı qara qaş cigitti ümüttüü qaray berdi. Qara qaş cigit qulağına çeyin qızarıp, uurtunan dağı ele cımıya, nes bolup oturat. Qomissiya kelin: “İ, mından artıq qızdı tögöröktü tört aylansañ da tappaysın!” dep cımıñdap şıbradı. Qara qaş cigit canatan ele qızğa köñülü tüşüp oturğan, köñülü ümütkö cetelenip, köñülü tımızın ergip, aqırın başın iykedi. “Özüñ turup suraçı?” degendey qomissiya başçısı cigitti qız caqqa eegi menen işara qıldı. Emi canağı qalıstıq da, qaydıgerlik da cigittin ireñinen cogolup, qolunun uçu saal qaltıray, qarbalastay ordunan qozgolup, aqırın turup Qanımdın aldına keldi da, eñilip qolun qarmadı:

559 - Ketelibi qoşulup, canbirgem?.. - dep, ünü qaltaarıp ketti.

560 Qanım ünsüz başın iykedi. Qara qaş cigit Qanımdın qarısınan süyöy öydö turğuzup:

561 - Çın elebi?.. - dep albırğan cüzün tiktedi, bışқан qızıl şabdalıday bala tüşö elek qız-buraq, cigitin cürögü samoo tolup alıp uçtu.

562 - Men da saydım ömürümdü, canbirgem!.. Mına, el kübö, ökmöt kübö, özüm kübö, közüm ötkönçö seni eç kimge qor qılbaym, köñülüñdü sındırbaym... Cür emese...

563 Ooluqqan cigit qızdın qolunan asta tarttı. “Kel uçalı, canbirgem, uluu toonun başına!..” dep çın baqtısı qolunan cetelegendey Qanım arbalıp, qılıqtana albay, et-cürögü cımıldap, ün coq, söz coq eerçiy bastı.

564 Eki qomissiya müçösü qol çaap ciberdi.

565 - Ey, Caynaq! - dep qomissiya başçısı tura kelip qolun qıstı, - Uşintip emi, baqtılu bol, inim...

566 Eşikte qudalar dağı ele ümütün üzböy kütüp turuşқан eken. Qoqus qol salışıp çır qılbasın üçün qomissiya başçısı militsiyadan kişi çaqırtıp qoşup berdi. Quda, quyöö ökmöt kişisinin sürünön batına alışpay ketençiktep aqıyıp tiktep qala berişti.

567 - Tuuy albay ö-öl!.. - dep artınan ayaldın qan qaqşatқан çıñırığı çıqtı.

568 Caynaç Leylek cañtan bul cañña işke kelgen calgız ayak cigit eken. Bir az teñtuştarın çağırıp kiçine toyçuç ötkördü da, köp ötpöy ayılğa baştalğıç mektepke muğalim bolup keldi. Mekteptin canındağı üstü calpaç cepireygen tamdın için-tışın aqıtıp baş qalkalaştı. İlgeri zamanı bolso tuugandarı quba kelişmek, qız özü qaalap, bolğondo da ökmöttün aqıyqat üyünön, qaalamaydın üstünön öz teñin taap qaçқан soñ, eç kimisi qıñk ete alışpay qala beriştı. Biroq Qanıñ üçün eñ camanı ata-enesi “keçtik, köp ölgön balanım biri” deşip, tübölökkö cüz üyrüp salıştı. Qanıñ bir az ıylap, munun qançalıq oor, ökünüçtüü ekenin tuysa da, aqırını narı sezimtal, narı kelbettüü cigittin qıçağında caş baladay erkelep, aqıç-cabığı, aqı-toğı közge körünböy caştıqtım tolup-taşқан qurbalında ömür keçirip, bat ele unutup qoydu. Künügö köñülü ösüp, özü da boyluu, köküröğü kelişken, qoş örüm qoloñ qaçı tolorsuğuna tüşüp, ağı aq, qızılı qızıl - bir qarağança erkek tügül ayaldı da nes qılğıday cıldızı caynap turğan kelin bolup çığa keldi.

569 Terebel ıyık kündün ene meerimine mağdırıp telegeyi tegiz bolup turğan qaçta, qaç tüstö qağılğan “Çart!” etken sımal Qanımdın şoruna “Soğuş!” degen söz cer solqunttu. Cer termelip, qılqanday irgelgen azamattar maydanğa tegiz alındı. Köptün içinde, mögdögön ata, müñkürögön ene, çırkırağan bala, Qanıñ da öpkölöp ıylap, köz qaşın aylasız sorup, qoştoşup qalıp qaldı.

570 Mekteptin storocu köğala saçal Qoşmat abışqa menen Caynaqtın köñülü qaçın ele. Caynaç emnegedir bötön cerde Qoşmatqa tayanğansıp, mal soyğondo, qonoq kütköndö anı başıma alçu, “ağam” dep taanıştırıp, törgö çıgarçu. Qoşmat da sıyğa sıy körsötüp, “inim” dep imalasın cañı tuuğanı menek an sayın qaçın qılçu. Oşondon ulam al Qoşmat abışqağa işenip, keterinde Qanıñğa: “Emi, canbirgem, kepkö kelgen şor eken, mañdayıbizğa cazğandı köröyün kelip qalarmın, bir üydö calgız tura albaysıñ, canbirgem, batpay catқан bülösü coq, Qoşmat avamdar menen birge qaşa...” dep, üydü biriktirip ketti.

571 Ketkenden çıpçañ üç aydan kiyin qat keldi. Aman-tügöl surağan soñ özü cönündö aytıp kelip, “Qanıñ, tört aylıq kümöngörüñ bar boyuñda esen köz carsañ, uul tapsaq, men bargança esen bolsun, atım Esen qoy. Uqtuñbu?” dep, aldın sızıp qoyğon ele. Uşul qat birinçi da, aqırqı da qat boldu.

572 Caz aylanğanda qara qağaz keldi. Caş kelin eç kimge körsötüp, eç kimge aytıp ıylay-sıqtay qağgını kötürüp, emi bar mederi cürögünün aldındağı bülkü-bülk

tebingen öz çanı, öz canı ğana boldu. Köp ötpöy Çanım uul törödü. Atasının suroosu dep, balanın atın “Esen” dep koyuшту. Çoşmatın töründö kempirler çoğulup, birtke mayğa talğan köölöşüp, ağa çurğatğan örük aralaştırışıp, azğantay centek çılıştı. Baarı asteydil çoburaşıp, naristege çudaydan körör kün, ceer ırışkı, çuunar baçıt tilep, bata çılıştı.

573 Oor kündör cay çubap catti. Esen tört caşar bolup, çuldurap tili çığıp, tashaçtap butu çığıp, bir üydün çutu bolul çaldı. Özgöçö atalap Çoşmat abışkağa üyür. Çoşmat an sayın içi cılıp, aylanıp-çağılıp booruna tartat. Calğız uulu üylönö elekte askerge ketip, erkeleter öz neberesi bolboğon soñ, Çoşmat çadimkidey cıtığışıp balasınıp ketti. Çatın-çalaçtan “Çoçuy, bayağı şordu maalim balanın alda çaçan ele cazdığı çuurap çalğan imiş! Tigi beybaç aytpay çüröt deyt. Çantet anan? Ümutün üzö albayt ğo beytaalay!..” degen kübür-şıbir köptön beri çüröt. Eñ açırı “Çuurağan Çoşmat çal! Bilmeksenge salıp çaççıybay, kelinge uğuzup, çarasın caap, çarasın alıp degendey, caştın colun açıp çoyboybu?!” degen kinee söz uçtu. Bir künü Çoşmat çoñşuların çaçırıp, booruna tayak matap;

574 - Oy, boorum! Boorumdan ayrıldı-ım!.. - dep öküruk çığardı. Çuu turup ıylaşıp, çatındar Çanımğa çara salıştı. “Eçkirip betin titat ğo şor-duu!” deşti. Co, ıylap-ıylap bütkön, közdün caşı soolğon, ireñi alda çaçan cez bolğon Çanım misireyip ğana tim boldu. Çarasın çümkönüp, ertesi ele çolhozdun cumuşuna aralaşıp ketti. Caçında Caynaç menen soğuşça birge ketken Çadırçul sol çoluna oç tiyip, mılıç çarmağanğa caraçsız bolup askerden kelgende Çanım çoş çoldop çolun ööp, arız-muñun töğö ünsüz şoloçtop bir ıyladı.

575 Bir künü Çoşmat kelinge bir uruç tuuğaç atalğan biröönü üygö çaçırıp te döñgö eendey basışıp, köpkö küñküldöştü. Keçke cuuç kelişpp, biraz unçuçpay oturuştı da, törkün söroy:

576 - Emi, çarındaşım, estüü cansıñ, - dep, cumşaçtap alıstan kep baştadı, - ılayığına çara, mintip el başına kün tüşüp, bir caçtan soğuş, bir caçtan çaatçılıç çaptadı, azır kimge kim küyöt, kimge kim çayrılal?!.. Mına bu öğöndön çalğandı çayda süyröp çürösüñ, üyrönüşkön, cıtığışçan eliñen çayda bölösüñ, ılayığına çara, çarındaşım...

577 Çanım söz ayağın tüşüñböy unçuçpay oturdu.

578 - Ağa ölsö, cesir ininiki, ini ölsö ağağa taandıç. Çoldon töğülsö çoyunğa,

qoyundan sariqsa qonqo. Bul k6pk6nd6k emes, ilgerten kelatqan qaygılıu muqtacdıq salt...

579 “Emne dep tantırap atat?!” dep, Qanımdın c6r6g6 şuu dey t6şt6. T6rk6n s6r6y s6z uladı:

580 - Mına, payqambarday Qoşmat aqe bir eldin qutmanı! Cayqan dastorqonun, basqan-turqanıñ alal bolsun, Qoşmat aqege başındı baylap, 6z6m aq nıkeñdi qıyıp qoyoyun, qarındaşım...

581 Qanımdın selt qaradı. T6rk6n6n başın iykey:

582 - Oşent, qağılayın, Qoşmat aqe balaña ata bolot, qıday etegiñden calqap t6r6p berseñ, başıña ketpes taalay qonot!.. - dep arbadı.

583 Qoşmat abışqa 6ñk6y6p cer tiktep, qandaydır iqt6n muluñdap oturganday. K6yn6g6 cuulqan, saqalı taralqan, qıday buyursa cañı t6ş6k basuuga 6z6n 6z6 peştep alqan. “E-e, qıday qıldı qanteli, qırağım!..” degen bolup, bismilla aytıp qıñqayıp s6n6tk6 oturmaqçı. “Qağılayın, men emi qarıdım, 6y6ñ6 emi 6z6ñ k6t, maqa bir piyala qayıñdı ayabasañ boldu!..” dep, kempiri bışaqtap oturat.

584 Atasınday k6r6q6 ele go bul abışqanı?! Erkekke ar coq oqşoyt? Et k6rg6n mışıqtay labizi 6rtt6n6p, qımırılıp turqanı go?! Qanımdın eti 6rk6p ordunan tura qaldı.

585 - Ay, ay esi coqtuq qılba, qarındaşım!.. - dep t6rk6n s6r6y ileşe turdu. - Zaman uşul bolso, oylon, 6z6ñd6 qantip baqasıñ, balañdı qantip baqasıñ, qoquy?!

586 Oşol boydon Esendi qolunan cetelep, oqatıbız bir ele, eñibiz bar ele debey, aldına salqan şalçasın, bir t6ş6k, bir cuurqanın, cazdıqın qoltuqtap, qayrılbay qıgıp ketti. Qıdaydan qorqıp Qoşmat 6z6 birdeme b6l6p bergen coq. Caynaqtan qalqan eski tam malqana bolup qalqan ele. Qanımdın k6r6kt6p tazalap, suu seep şıpırıp, balası ek6b6 qayra kirip alıştı.

587 Booru taş eken, qızımın başına uşunday qaygı t6şk6n mezigilde da atası qayrılıp koybodı. Caqında “atañ 6ld6” dep qabar kelgende k6ñ6l6n6 6qt6s tamqa basılqan Qanımdın k6g6n6 tayanıp, “Atam baladan keqken k6n6 ele men atadan keqkem!” dep, taziyasına barbay qoydı.

588 Mına, uşintip ce s6yg6n cardan coq, ce alpeştegen atadan coq, ce ılımsınar eşiqt6ş qoñşudan coq, turmuştun şarpıldaqan tacaal tolqununda calqız aqqan ustunqa cabışqan sıñarı calqız perzentin meder tutunup, mintip cepireygen eski tamda ot

cıltıratıp, ölböstün künün keçirip oturup qalğan ele...

589 Keçinde Esendi cootqotuş üçün Qanıım aytqanın qılıp, qazanğa mayda taş terip salıp, aqırında qaynata baştağı. Andan başqa aylası emne?! Kimden surayt? Kim beret? Oşol kezde qardı toq eç kim coq ele. Mañıroo tartıp ottun qızılın tiktep oygo batıp oturdu.

590 Qıñılđağan Esendi soorotup:

591 - Sen cata goy, qağılayım!.. Taş qatuu zmespi, uqtap turbasa şamörökkö aylanbay qoyot... - dep alaqsıttı. Bir ubaqta Esen uqtap ketti. Tüşünö bışqan, buloolongon şamörük kirdi.

592 Oşol uçurda tışqa biröö kelgendey bolup, Qanıım başın kötörö tiñşay bergençe qacığan eski qaalğa “qır-rk” dep açılıp, Qadırqul köründü:

593 - Kirsek bolobu?

594 Qanıım selt etip, ot içkeriştirip oturğan temir ataşkürögün qarmay ordunan tura qaldı. Ayal emespi, “qarıalağanı kelgen go?!” degen oygo ketip, an sayım cek körö melteyip tiktedi:

595 - İ? Emne kerek bolup qaldı ele? Cürögü tüşöt balanın!..

596 Qadırqul kelindin kebetesin körüp, törgö ötpöy ulağağa dubalğa süyönö oturdu.

597 - Qanıım... - dedi al çarçañkı, oygo batıp, cer tiktey. - Menden kemçilik öttü, keçirip qoy...

598 - Urbay ele aytpaysıñbı?!

599 Qadırqul üşkürunö keyiştüü süylödü:

600 - E, tigi qoşçulardan köñülüm qıra bolup kelatqan elem! Dayım ele quuruğan buuday cıttanıp turat, canağı ant urğan uruqçu Qoşmat. Ansız dele suyuq septirip catabız. Künügö bir topu uruqtu quurup cep qoyuşat eken. Aydağan meenet talağa ketip, buuday ar cerde bir serbeygen qodura bolup qalbaybı? Oşolor menen ittey ırqıraşın següşüp, caman niyetim qarayıp kelattım ele... Emi, Qanıım-can, arbaq üçün oşonu köñülüñdön bir çıgarıp qoy...

601 Qanıım otura qalıp, betin basıp, ererkep ketti belem, ünsüz şoloqtop ıylap ciberdi. Unçukpay “ıylasa buğu çıqat” dep oylodu Qadırqul. Qaçan Qanıım baş kötörüp ceñinin uçu menen köz çaşın sürtköndö:

602 - Uşunça qıynalıp catıpsıñ, emne mağa bir ooz aytpaysıñ? - dep, dağı

açuusu kelip keketkendey küñküldödü al. - Iras, azır eldin baarı ele uşul, kaaatçılık, soğuş köpkö sozduğup ketkeni, soğuşun zaldarı. Men cüröm go? Mağa kelip emne aytpaysıñ, eptep birdeme taap beret elem go?! - dedi.

603 Cağşısı söz-can eritet. Qadırquldun qayrılıp kelip, “Mağa kelip emne aytpaysıñ?” dep boor tartıp oturğanınan kiyin urmaq tügül tebelese da kötörümdüü ele. Qanım emi özün küñöökör sezip şılkıydı.

604 - Me, - dedi Qadırqul şaldırağanday basmırt, - talqan birtke... Isıq suuğa çañıtıp, özök calğap turgula...

605 Qoynunan tompoyğon baştıq alıp Qanımdın aldına taştadı. Oşol kezde brigadirdin da baymanası taşıp catqan emes. Qarığan ata-enesi, caş eki balası bar. Küñögö bir merte calğız aqelek uydun bir çöyçök sütünö suu qoşup kök şıldır qılıp, ağa bir çımçım talqan çañıtıp içip oturuşat. Oşentse da, keçinde talqandan eki qoçuş bölüp salıp mında kelgeni.

606 - Eçteke emes, çıdaylı. Quday berse caqında soğuş bütöt. Caqın qaldı, - dep Qanımdın köñülün kötördü Qadırqul.

607 - Ey, ekinçi aydoodo temselep cürbö, Qanım... - dep küñküldöp çığıp ketti.

608 Qanım lep tura qalıp, cıtı buruqsuğan cügörü talqan eken, çenep bir camkep salıp, çenep bir piyala suyuq atala casadı da:

609 - Esen!.. Esen-tay, tura qoy, qağılayın... - dep balasın şaşıp oyğottu. Esen közün uşalap turdu:

610 - Taş qaynadıbı, apa-a?..

611 Qaynadı!.. Qaraçı, eñ sonun cügörü atala bolup qaldı. Ke, içe goy, qaraldım!..

612 Köptön beri mınday ısıq tamaq körö elek ene-bala bölüp uurtaşıp, darı içkendey eköbü teñ kölşal terge batıp, şaldırap oturup qalıştı. Esen ürgülöy baştadı:

613 Apa-a, erten suudan calañ kızıl taş terip kelem e? Qaynatıp beresiñ e?.. - dep cattı. - Et bolup qalsın e...

614 Maqul, qağılayın. Emi uqtay goy... - dep Qanım üstün caap qımtıladı.

615 Küñü cıday uzarğan mezigil ötüp cattı.

616 Bir küñü qara qağaz ıy-qoşoq çığarsa, ertesi ele biröo qoş baldaq tayanıp maydandan kelip, qayğı qubanıçqa aylanıp, ayıl içi dürböp, öçkön ottu tutantqan-day

camı curtka ümüt, qayrat tartuu.

617 “Caqaluu ketkenden tuñülbö” deşet ilgerten. Qara qağazın öz közü menen körüp, qarasin kiyip cırtsa da, Qanım beçara uşul ubaqqa çeyin Caynaqtı camandıqqa qıya albayt, “öldü” degen tüşünükkö eç kelişe albayt. “Cañılıştır, balkim, kelip qalar bir künü carq etip, qoş baldağın tayanıp?..” dep tımızın ümütkör. E, ümütümü üzdüm degende paydası emne? A körö, ümüt qılsa, tilegin tilese oşol ümütü, oşol tilegi öz köñülün bir az cılatat, oor turmuşqa tike qararıp, can aylası, eptep can saqtap qaluu küröşündö qıyıl dem.

618 Isıq suuğa bir çımçımdan talqan çañıtıp, küñügö bir maal berip, Esendi asıradı. İşke da dayıma eerçite cüröt. Talaadan ceçü çöp tabılsa, birge işte-genderden bir uurtam ayran çalap bölüşsö Esenge. Özü balasının cuğun cuqtap, oşoğö qaniyet qılıp, aq çırıçtın tamırın qaynatıp cep, şişip-kööp küñ ötkördü. “T-ıg bışığına ceter bekenbiz, quday?” dep kelin bek baylandı.

619 Otoo maalı.

620 Uruq cetişpey qoşçular suyuq sepkep buuday calğız ayaktap qalğai. Kekire, aq mıya degek danı açuu çöp başqan. Ala qalğan cerlerge, taqır ele aydalbay qalğan añızdarga qızıl gül bir çığıp qalğan deysiñ, bir tegiz qılqıldap, aqırın sıdırğan celge señsele ırğalıp, birde sarğılt, birde qızğılt qulpurup tolqup turat. Say boyundağı kök qamış düñgüröp öskön. Türkün çöp celkildep, atqulaq, qoyonqulaq calbırağın cayğan kez.

621 Kempir, çal, ali qabırğası qata elek caş bala - baarı birden sapal oroq alışıp, kekire quup, mıya quup möñköñdöp buuday arasında cürüşöt. Bir caqta öñköy azır erleri qoynunda coq kelin, qara dalı qız qırqa tizilip, qızıl gül başqan caşıl buudayluu teskeydi qaptap ketken.

622 Demeyki küñdö aldınan qıya ötüügö bolboy turğan qarı kişilerdin canaşa cürgönünö qarabay kelinder muñqana ırdaşat, şaq-şaq külüşup, biri cigit bolup söz aytıp, biri kelin bolup uyañ coop aytıp, tamaşa-oyun duuldayt. Biroq, oşol tamaşa-oyundun teginde eñsöö, caştıq qumarı bar, alar oşonu menen köñül soo-rotuşat. A qarılar “Ee, qayran caştıq böödö ötüp baratsa, ırdamaq tügül ıyloo ılazım go!..” dep qayğı-qasıret bölüşüp, keçirip, qayta “İ, sozolonto tuşkülö, sadağalar!” deşip süröngö alıшат. Muñduu, armanduu bolso da tilegi taza köñül ırı kimdi gana qubantpay qoysun?!

623 Te tömöntön, qolhozduñ keñsesi caqtan bir atqan qaap kele catqanın körüştu. Kelinder ürkkön maraldarday dür ete elteyip qarap qalıqtı. Oşol uçurda caman da, caqşısı da qabar ar kimdin oyun biyledi. “Emne? Dağı qara qağazbı? Ce caqşılıqpı? Soğuş bütökön oqşoyt?!” Oo tekşi bastı.

624 - Süyünçu! Süyünçü! - dep qıyqırıp qaap keldi. Qarı, caş debey baarı duuldap aldın toso çurqadı. Eñ artta qalğan kempir bükçüñdöp: “O, caratqan!... Toğuz toqoç baabedin, caratqan, calğızımdı bere kör!..” dep, süyünüçtüü qabardı öz uuluna corup temteñdep çöpkö çalınıp barattı.

625 Qanım nesteyip qarap turdu. “Qaydan kelet bizdin kişi?!.” dep öksük oylondu. Kempir cete elekte oolukqan kelinder qayra qayrılıp, kempirdi qaptağan boydon cabalaqtap beri çurqaştı. Aldıñkı adırañdağai qara kelin:

626 - Oy, ölüğüñdü köröyün, emne turasıñ?! Cugür, Caynağıñ kelip qalıptır!! - dedi Qanımqa.

627 - Qoyçu?! - dedi Qanım esi çıqqanday. Cürögü şuu etip, anın artınan qantalap ketkendey ısıy tüştü.

628 - Qoyboy ele! - dep entige lıqıldadı qara kelin. Anın qalğan sözün uqpay, uğuuqa çaması da kelbey, “Kim kördü?”, “Qayda?” dep suray albay, baş alalek köts buundaydı şatırata aralap, señselgen kızıl güldördü közdöy tolqunta cügürüp cönödü. Enesin körüp, artınan çurqay “Apa-a!” dep qorqup ketti Esen. Qanım balasın da unutup, kök cooluğu iynine tüşüp celbirep, tüptüz qolhozduñ keñsesine qaray ketti.

629 Orto qıyyla cer boluçu. Qanım quyügüp ketti. Kişi köp eken. Qadırqul bir baldaq tayanğan biröe menen süylöşüp turat. Qanımdın cürögü selt etti, qandaydır bir camandıqtı sezgendey. Soldattın kelbeti kiçine, çooçun uçuradı közünö.

630 Qadırqul Qanımdı kördü:

631 - İ, emne boldu? Emne keldiñ işti taştap?! - dep qabağın bürködü. Oşol uçurda soldat beri qayrılıp qaray berdi. Başqa! Quba cülün, balalıq sarı tüğü tüşö elek, capcaş cigit eken. Qanım entigip, şilekeyin cuta albay tamağı qurgap, ökünüç, küyüt emi bütökön boyun örttöp, anan emne bolğonun bilbey közü qarangılap, cıgılıp ketti.

632 Qadırqul cügürüp cetti. Kişiler çoğula qalıqtı. Emne boldu buğa? Tigi askerden kelip turğan cigittin atı Caynaq ele. Coğorqu ayıldan eken, pastan kelgen maşınadan uşerden tüşüp, emi mından narı Qadırqul at taap berip üyünö cetkizgeni

catқан. Қадırқұл түшündі:

633 - Atanı қоқуы, арман күн ай!.. - деп башын чайқadı. - Бу beybaқ “menin Caynaғım” деп cügürgön turbaybı?!.

634 Mına uşintip Қанım үчүн сүйүктүү Caynaқ eki öldü, күyütүн eki tarttı. Köptön beri özü қursaғı toyboy қара өзök bolup arañ ildirep cürgön neme canın қarıштаp чурқap, қалған күчүн cogotup, bir caғman күyütü esin alıp, Қанım munun baarın bir kötörө albay қatuu oorup қaldı.

635 Özü kötörüp Қанымdı үyүнө cetkirip, Esendi elirip cürgön cerinen talaadan taptırıp, Қадırқұл қam kördü.

636 - A қоқуы a, тақtap surap alıp cügүrbөy... - деп keyidi al. - Meyli emi, tinç catıp es al. İşke қаçан caқşı tınıғanda чıғarsıñ...

637 Қанım coop bere алған coқ. Aқırın, alsız eçkirip ıylap, közүнön caş чıқpay, ce bolғon oқуyanı unutup tinç alalbay cattı. “Cindep ketpegey ele!..” деп чооçulap ketti Қадırқұл. Bir şışe naқ сүт, eki kilo buuday un таap, al keçke cuuқ қayra keldi. Қанım башын kötörüp қumsarıp oturған ele. Mınday uçurda қayrat aytuu қayғımı қayra ırbatat, Қадırқұл Esendi erkeletip:

638 - Toқoç қılıp cegile, - деп қoyup, қayra чıғıp ketti.

639 Қанım чımırқанıp, belin arañ сүйрөp, iyiktin ғana башınday birtke қамır casap, toқoç қılıp calpaytıp қorғo kömdü da:

640 - Bışқanda alıp ce... - деп, alııı қuruy töşөгүнө қayra баш қoydu.

641 Esen murдun şır tartıp қoyup, eki közü oçoқto tirmiyip oturup, bir ubaқта күldü şilep, toқoçtu қordon чıғardı. Bir beti bozala, bir beti қarala bolup қалған eken, күlүн қағıp, ısıғına, таñdayı күyгөнүнө қarabay luқuldata cep saldı. Anan:

642 - Apa-a, - dedi uyқucu kelip. Қанım bık etken coқ, tamaғı ғana қır-қır etkendey boldu. Bala күчүктөy tırmalanıp, қоynuna башын салıp, köкүрөгүн cıttap, emi көñүлү caylandı belem, bir ulutuna tinçtanıp, oşol boydon memirep ketti.

643 Ertesi uluu şaşkede oyғondu Esen. Keçindegi çala bışқан toқoçtun toғu қursaғınan kete elek boluçu. Eçtemeden қaparı coқ, özü calғız oynop köngön bala emespi, чүкөлөрүн alıp өзүнчө mıñқıldap oyungа kırışti. Қанım keçindegi қalıbında memirep catқан boydon. Caş köödök түşti, keçti bilebi? Қursaғı aç-қanda:

644 - Apa-a, - -dedi қıñılday, - қursaғım açtı-ı...

645 Қанım daғı oyғonboyt. Esen kelip iyininei қarmap tartқıladı.

646 - Apa-a!.. Toçoç kılip ber, apa...

647 Qanam bık etpedi. “Qağılayın!..” dep qadimkisindey calbarıp tura albadı, al şordu keçinde ele túbölük uyquğa ketken boluçu. Tünü boyu caş bala enesinin ulam muzdap qatıp baratqan denesin sezbey kökürögün cıttap qoynunda cata bergen ele...

648 Calğız tamda ıyłağan balanın ünü basılbağanınan coldon ötüp baratqan bir kempir qayrılıp kelip körüp, qoquylap elge qabar kıldı.

649 El çoğulup keldi. İlgerten kele catqan ölük kömüü şaanisin ötüşüp cattı. Esen emneni tüşünsün? İreñi kersarı belup, ar kimdi elteñdep qarap, dildirep ıylamsırap turat. Bir kempir coburap kelip qoluna alıp:

650 - Me, şoru arılbağan!... - dep şıpşına qoluna bir sındırım nan qarmattı da, eşikke alıp çığıp ketti. Nanga cabışıp bala sooronup qaldı.

651 Sööktü tabıtqa salışıp beyitke qaray kötörüp cönöştü. Esendi Qadırqulğa öñörtüştü. Ölgön kişinin aqırkı saparında tuuğan el ıy çıgarıp qoştoşuu salt. Erkekter qoştop beyit başına barışıp, topuraq salışıp köömp qayıtaşat, Qadırqul tabıttın artman atın temine:

652 - Ökür! - dep Esendi iyninen qarmap bulktu. “Enem!..”, “Mekenim!..” dep ökür.

653 Özü:

654 Qurdaşı-ım!.. Qurdaşımdan ayrıldı-ım... - dep ökürüp ciberdi. Esen Qadırquldun bulqқанına ıza boldu oqşoyt:

655 Aa!.. - dep öpkölöp ıyladı. Parız üçüp bir-eköö ün çıgarğan bolup basılıştı. Tüşünböso da üñüldöp, soluqtap Esen gana ıylap ketti. Eç kim anı qoy degen çoq, soorotqon çoq.

656 Beyitten kelgen soñ Qadırqul Esendi önörüp üyünö bardı. Özünün eki balası çurqap çığışıp, atasının aldına öñörülüp kelgen çooçun balağa tañ qalıp tiktep qalıştı.

657 - Aqbar! - dedi Qadırqul çonurağına cılmaya qarap. - Mına, sağa üke taap keldim. Caqşı körüp, eerçitip, oynotup al, sadağam... Baldar Esendi tegerektep, quculdaşıp üygö eerçitip kiriştı. Artman qarap, “A tüzük...” dep içi cılıy tüştü Qadırquldun.

658 Biroq, qubanıç köpkö sozulğan çoq, künügö keçinde kelse ele Esendin erdi

kebersip, közü çaşıldanıp dubaldın túbündö oturat, kirbiyip oyundan da alan.

659 “Emi emne ılam? Iya, ayran bala böödö mayıp bolot o?..” dep adıruldu oy bastı. Al kezde avtomasına degen anda. Bir rayon boyunca rayotomdo ana bir carım tonnalık oñuzday cörmölögön bir avtomasına bar boluu. Anı dayım tóraa minü. adırul oşonu bir tünö dep başarmanı ortogo salıp catıp surap aldı da, bir künü el catar ubata abınaa oturup, Esendi sarı tonunun öñürünö orop alıp, colo ıtı.

660 Erteñ menen Calal-Abada kelip, “Detskiy dom” degen cazuusu bar oroonun eşiine kelip toktoştı. Esen utap alan ele, abınaa altırıp, adırul oroogo kirip ketti.

661 Bir ubata “Esen-tay!..” degen ündön oyonup, bet mañdayında adırul menen a surp kemsal kiygen ooun bir ayal turanın kördü. Balanın közünö ayaldın murdu ötü oñoyup, ireñi kemsalınan ayırması co, kirpigi da a sıyatanıp köründü. Eki közü suunun tereñindey köültür, cımıyıp meerimdüü tikteyt. Birdeme dep oburaştı. Esen tüşüngön co.

662 Nu!.. - dep, acarlana “kel, kötöröyün” degende y eki olun teñ sunup, baş iykep aırdı. Esen kirpidey cıyrılıp, ayal olun armaanda oo beter burüşüp, iynin ısıp, “i-i...” dep ıylamsırap ıñıldadı. adırul:

663 Esen-tay! orpo, aılayın, bul tarbiyaı, saa emi apa bolot, Esen-tay... - dep mañdayınan sıladı. Esen adırula tırımışıp ıylap ciberdi.

664 Nu, Esenık! Cür emi, üygö ketebiz... - dep, özünö erkelete oruşa süylöp, balanın oourap tıbrap ıylaanına bolboy booruna basa kötörüp aldı. - Eteme emes, könüp ketet...

665 Etiyat ıla körgölö. Mınday uurda “balanı saa tapşırdım, seni udaya tapşırdım” deyt bizde. Ene sütün berbeseñiz da elik sütün berip, balaa ene bolup oruñuz, marca, - dep, askerden birtke üyrönö kelgen, ala arpıt tüşündürdü adırul.

666 am sanabañız, - dedi tarbiyaı.

667 adırul Esendin başman cıttap, “ulaına kirse esinde alsın” degeni belem, adimki oñ kişi menen oştoşondoy olun alıp:

668 - Esen-tay, “cer saınbas at bolboyt, el saınbas er bolboyt” deyt eköobüzdün elibiz, ölböy boorundu kötörsön, esiñ bolso, “cerim ayda, elim ayda”

dep kelersin bizdi izdep, hoş emi, kağılayın... - dedi da, eki közünö kele qalğan qılayğan caştı balaağa körsötpöy burulup, üñküyüp qabınağa kirdi.

669 Şofer maşınanı ot aldırıp, tarbiyaçı ayal hoştoşup qolun kötörö bergiçe maşına öñgöl-döñgölgö qaldırt-şaldırt etip qayrılıp cönöy berdi. Esen eerçiy qarap, erip:

670 - Apa-a!.. Apa-a... - dep aptıgıp ıylap, soluqtap ıylap qalıp qalğan boluçu.

III

671 Tündün qaysı ubağı ekeni belgisiz, muzdaq birdeme çekesin muzdatqanın sezip oyğondu Esen. Çiydin tübünön “çı-ız!” dep aqırın işqırık çığarıp, birde küçöy, birde tımy qalıp, üygö kirip catqan şamal Esendin betine duu-duu cabıla tüşüp turğan eken.

672 Te alısta arçaluu toqoydu şuuduratıp añtarıp, suu ceegindegi şıraalcın aralaşqan öskülön çöptördü uyulğutup culmalap, andan narı ör tarta qaçırğan boydon bu tektirdegi calğız boz uydü kötörüp taştağıday atırılğan çapqın şamal udurguy, oqtorula kelip tiyip catat. Cılqı celege kelgende qarmap, col cürüp terdegen neme suusun üçün Aliyma tañ aşırıp qoyğon qara aygır ce suuq şamal çıyırqırğanbı, ce btton qalğanınabı, ce “qara boroondo emnege coluqtu” degendey üyürünön qamtamabı, kürsüldötö cer çapçıp, mamısına tegerenip, şaňırıp kişinep turat.

673 Eçteme körünböyt, qapqarañğı üy içi cımcırt, comoqtoğu qayberen eesi aq çaç kempirdey meyman qılıp, aqırında uqtatıp qoyup özü qayıp bolup ketip qalğan sıyaqtuu eç şarpa çıqpayt, eç kimdin dem alğanı sezilbeyt. Esen canın sıypalap, qoluna dünküyüp narı qarap catqan Qadırqul urundu. “İ, çümkönüp alışqan go?!..” dep oy qıldı.

674 Oşol tapta qudu tolqun urğanday qatuu şamal kelip üygö tiydi da, ulam canılanıp, ulam küçöp uyulğup, udurgup, kerege-uuq qıçırıp, tündük cabuu dabıl soqqondoy düpüröp, boz üy bütündöy qıyrıp baratqanday boldu.

675 - E-ey!.. - dep ciberdi Esen obdula, közge sayca körünbögön qarañgıda eki qolun arbaytıp sunup, qıyrıp basıp kelatqan keregeni tayap qalçuday, ce taq çoqusuna tegerenip tüşçüdöy sezilgen çamgaraqtan qorunğanın bilbey. Şamal qışa zşikti kiteptin barağında şart açıp, qayra qatuu küç menen orduna şaşıldata eki-üç

çaap taştadı.

676 - Tınç cata ber, uulum, - dedi Qadırqul dobuldu eç tanazarına albay, kozgolup qoyboy, kirkirep capıs ün salıp.

677 Kimdir biröönün narı caqtan “hi-hi-hi...” dep tımızın külgönü uguldu. “Ošo quturğan qız!...” dep negedir qıcıru kelbey, qayta cürögü cılıy, özünçö cımıyıp bolcodu Esen. Biröö ağa aqırın küñk-küñk dedi, apası boluu kerek, tıyıp catqansıdı. Qız Esendin esi çığa “E-ey!” degen ünü qulağına qaytalanıp, özü qançalıq külböyün degenine bolboy, oozun basıp töşöktü çümköñüp bıqıldap külö berdi. Tıšta şamal küöldöyt. Qara aygır cer çapçıp kişinep cattı.

678 - Aliyma! - dedi Qadırqul. Aliyma külböy qaldı. Qızı ünün uqқанın bilip:

679 - Tur, qızım, aygırdı ağıtıp ciber, - dedi Qadırqul, - üyrünö köz bolsun...Unçuqpay, Aliyma öydö bolup, çapanın iç köynögünün sırtınan camınıp, sıypalana eşikke cönödü.

680 “Özü tura qalbaybı?! Uşul caman tundö da eşikke cumşaybı qızdı?” dep, Esen tañ qaldı. Qıyalında ce “çeki”, ce “tuura” degen açığı coop taba albay, biroq uşul azır “Aliyma! Sen qoy, qağılayım, men ağıtıp keleyin aygırdı!...” dep, ordunan tura qaluuğa dayar boldu. “Qoy, biröönün üy tartibinde emne cumuşum bar?! Emnege ele küyörman bolup ketti bu dep, şektüü oylop qalışaarı mümkün!...” dep köñülün bastı bir oyu.

681 Aliyma eşikke çıqқanda estüü mal süyüngönün bildirgendey çıdamı ketip cer çapçıp, calbarıñkı oқuranıp ciberdi. Aliyma cetip cügönün sıyrır zamat qarañ ete bir közge çaldıqça-çaldıqpay köödöy tundün uygu-tuygu şamal tolgon tınçsız qoynuna boy urdu. Dübürtün şamal qoştıp, te narı bara tüşköñdö “qaydasınar?” degendey, toqtop qalıp bir şañğırap kişenep aldı. Tömönkü arçaluu ötok caqtan şıñğırap baytal coop qıldı. Qara aygırdın dübürtü oşol caqқа aққanday boldu. Señselgen cal-quyruğu şamalğa oñdu-soldu uyulğup baratқанın Esen köz aldına keltirdi.

682 Aliyma şaq-şaq urunup catқан qışa eşikti oñdop, sırtınan baқandı beldik salıp, cip meiyen eki qurçooğo tañıp keldi. Zeynep;

683 - Eşiktegi mal catabı? - dep suradı.

684 - Cer da körünböyt, asman da körünböyt!.. - dedi Aliyma, öto üşüp ketkeni ününün qaltırağanınan sezildi. Aşqana tarabınan birdemeni qıldırata sıypalanıp törgö ötüp, bir ubaqta dımı çıqpay qaldı töşögünö kirip çümköñüp aldı

oqşoyt.

685 Tıŧta ŧamal ali basañdabay, arasınan birdeme ulugunday ozondop, birdeme qars-qurs etip, qayra tımıp ketip, türkün ŧooqumdana berdi. Bir ubaqta te alıstan ŧatırap, ulam caqındağan sayın qatuulap, buytarğa, baŧ qatarğa cer qoyboy bir tegiz camğır qaptap keldi. Tündük cabuunun aqıq cerinen caqırandı bürkölüp, mupmuzdaq bolup Esendin betine sebildi. Camğır sürüp saldı oqşoyt, ŧamal saal caylap, emi ıqşooroq udurgup, oŧoço caraŧa qatuulap “ŧar-r”, “ŧatır-r” dep, oñgo-solgo çaba tögülön qara nöşör tınımsız quyup, aalam düñgüröp ele uyup qalgansıdı.

686 - Me-e!.. - dep, eçkirip ıylağan baladay ulaq maaradı tıŧtan.

687 - Ye, qoquy!.. - dep küñküldödü Zeynep. - Butu sıñan cetim ulaq buyğağa kire albay qalğan oqşoyt?..

688 Enesin köp süylötpöy, dağı unçuqpay Aliyma küymönüp ordunan tura baŧtadı. Esen baŧın kötörüp:

689 - Qaerde? Men barayın, ece... - dep obdula berdi. Qadırkul ıqşalıp, cötölüp:

690 - Qoy, sen taba albaysıñ, uulum, al cer cutqur qayda turğanın... - dep qoydu.

691 Dağı birdeme süylögüço Aliyma tıŧqa çıgıp ketti. Esen ŧılkıyıp töşögünö qayra catti. Muzdaq ŧamal udurgup, qara nöşör ŧatırap, dağı öçöŧköndöy töktü. Esendin üstünö “tıp!” dep tamçı tamdı. Tıŧta aqsaq ulaq çıday albay bala sıyaqtuu ayanıçtuu baqıra baŧtadı. Müyüzünön qarmaq Aliyma dırıldatıp süyröp kelatqan, bir ubaqta qıŧa eŧik ŧıtırıp:

692 - İ, qarañ öçkür, tartınat da?! - dep keyigen küñkülü çıqtı, ulaqtı ulağağa taŧtap, aqırın cılıp sıypalanıp töşögünö öttü.

693 - Qılğanıñ biz üçün, üyröngönüñ özüñ üçün, qızım!.. - dep qoydu Qadırkul.

694 Esen oylonup, “üyröngönüñ özüñ üçün” dep, abıŧanın sözün qaytalap, baŧın çayqadı da, “Öz turmuŧuña bıŧıq bolosuñ degeni go?!” dep taalimge tan berdi özüñçö.

695 Tıp!.. Tıp!..

696 Tamçı taamp, bayatan tıŧtı tıñsay baŧın kötörüp catqan Esendin qoynuna suuq auldap kirip, töşögü muzdap, eti çıyrığa cuurqandı çümkönüügö macbur boldu.

697 Tışta kaçan ele tañ atıp, kün cayılıp alğan ele. Esen emi oyğondu. Çamğaraqtan kök asman çukur çöyçöktöğü tungan suuday möltüröp köründü. Aalam tınçığan. adırul catқан ordunda co, Zeynep da co, ertelep turup tiriçilikke tüşüp ketişken. Narı çette aşananın oozu çende özüñçö salınğan töşögündö Aliyma ali turbay utap catat. Közü çalar zamat Esendin cüröğü zırp ete tüştü. Öydö bolup kiyine baştadı. Cele cata “Tek! Tek!” degen adıruldun ünü çıgat. Cayıttan cılıqsın aydan kelip, saan beelderdi celege imerip, ulundardı baylap cürgön. “uturğan ızdı tündöğü ızmatın eselep, utap alsın deşken eken go?!” dep oyloğu Esen, oşol zamat eki közü özüñön-özü tigi ali eçtemeni sezbegendey kerilip tınç catқан Aliymağa kelip totoldu. Saal çalalay, çekesine bir bilegin sırtınan aste oğap, ulutuna birdemeni oylonup közün cumup catansıp, demin ança tartpay memirep catat. Köküröğü saal açılğan, ülbürögön sargıç a şayı iç köynök, ali emçek tartıç tartına elek eken, eki emçegi cumurtaday cumurlanıp carımına deyre körünüp, a tamağı ılayıp, eki betinii otu taramdalıp ızarıp, eki örüm ara çacı cazdıqtan narı artıla ız bir türkün toluşsup köşülöt.

698 Zeynep uyun saap bolup, süt tolo çaqasın kötörüp kelatқан, ta eşiktin tışında arp-urp colugup:

699 - İ, ağılayın, caşı catıp turduñbu? - dep, cıluu cüz menen tiktep suradı. Esen başın iykep:

700 - Caşı, - dep aırın ötüp ketti.

701 Zeynep üygö kirip:

702 - Ey, çoñ ız! Utap catasıñbı ali?! - dep ızın erkelete oburadı. Oşol zamat Aliyma eç uyqusurap iñıranuusuz:

703 - açan ele oyğongom!.. - dep řañıldap külgönü Esenge daana uguldu. Kün too arasına tegiz cayılıp, canğa ubat, iraqat bergen cıluu meerimi düynönü köşültö uçağına alğan. Te bir tegiz appa bolup güldögön ımızdı tolğon tömönkü ötoqtön tartıp, kök çalğın çöp arasınan, iyirilip aқан ařa suunun czeğinen asta tütögöndöy suydañ buu kötörölüp, saal coğorulağanda aydadır közgö ileşpey avağa tarap ketip cattı. Tünkü nöşördön alğan şüüdürüm möltüldöp, ıylagan közdön aқан caş sıyaqtanıp calbıraqtan sarıgıp tüşöt. Ava nımduu, andaydır açuu çayırdın cıtı, miñ turün güldün, şıraalcın çöptün cıtı aralaşıp buruşsup, sergileñ tartıp añıp turat.

704 Esen aptaldap ketken bir taman colgo tüşüp, narı nike olottoęu ağın suuğa barıp cuundu. Uurtu cımıyıp, közü ılığırıp tiktep türęan Aliyma köz aldına kelip turup aldı. Canağı enesi üstünö kirgendeği külküsü ulam ulağına uğula berdi. Keede erke ız enesi menen sırdaş bolot, enesine oynop aytıp oysoçu? “İ-iy, apa!.. Canağı ağay uğtamış bolup catsam tikteyt, canıman eç kete albayt hi-hi-hi!..” dedi beken? “Oy, ölüęüñdü köröyün, ağay bolboy cerge kirgir, al emnesi?” degendir enesi.

705 Uşul uçurda baęanęa eki aqa iyindep, Aliyma suu alęanı keldi. Esen ordunan turup, biroğ dit bağıp Aliymanın cüzünö aray alęan coę, cüröğü bir ooptu sezgendeý dük-dük soęo baştadı. “Emne deer eken?..” degen oy kelip, demin tarta albay aldı. Aliyma unçuęķan coę. ökörlöp suudan ağasına narı arap oturup uya baştadı. Anı da oy başķan sıyaķtıu. “Ce, enesine aytpasa da, caş emespi, özü uyalıp alęan oğşoyt?..” dep oy coorudu. Bul oy köñülünö bir az tötök bolo aldı. Esine kirip, boyęo cetken ızdın öz adırın da, kişi adırın da saķtay bilgen sıpaalığına sıyındı.

706 Eki ağasına suu tolturup bolup, saal ıyılęansıp, al dağı Esen caķtan bir söz kütkön sıyaķtıu birtke toķtolup, anan iyindedi da unçuęķpay, öydö arabay, suunun salmağına süyök ıla bir böyrögün tayana burañ-burañ basıp aptal colgo tüştü.

707 Esen üygö kelatķanda Aliyma ağasın arısına ile uķuruķtı süyröp celege kelgen ele. Al ardı salıķ on ara beeni uķuruķtap, uķuruķtun etin sabın cerge süyröp oydu. Moynuna birdeme ilingen soñ cooş mal baylandım ęo degendeý bık etpey baş salıp turup beret emespi. Aliyma öydö arabay:

708 - ulunun salıp oyuñ emi, ağay, - dedi aķırın Esenge. aysı ulundu?
709 Esen arbalastay tüştü. etki toru ulundun ıķtasınan, eçe baştadı ele, Aliyma aldirtan cımıyıp:

710 - Oy, ağay ay, - dep caydarı unçuęķtı, - anı emes, tigi, culķunup atpaybı?!
E-e... - dep culķunęan arağer ulundu barıp ağıttı Esen. - Öz enesin taanıyt eken e?

711 ızęa bul añķooluķ bolup uğulup, özüñçö tımızın cımıyıp külüp oydu.

712 “Uy arısa öl bolot, bee arısa köl bolot” deşet. On asıy bolup arığan ara bee canıbar celini torsoyup, bir ürpün süyüktüü ulunu opuldatıp soro baştağanda, bir ürpünön süt dirkirep iyip ciberdi. Özü bolburañķı boş tartıp, eki

kulağı şalpayıp, ene meerin tögüp, iňgiranıp kööşüp turat.

713 -İ, tartıñ emi, aǵay, -dep şańk etti Aliyma.

714 Çooçuǵanday tez Esen noǵtosunan ǵulundu cula tartıp ketti. Ǵulun tıbrap, enesine ǵaray culunup, Esendi narı-beri temteñdetip, butun sıya basıp da aldı. “Ey, ey... tentek, tentek!..” dep Esen ǵulundu erkeletip cooşutuǵa araǵet ǵıldı.

715 Ǵız sıñar tizelep, tizesine ǵaǵasın ǵoyup, beenin sanın ǵuǵaǵtaǵan ǵalıbında torsoyǵon celindin eki ürpün tez-tez ǵoyǵulap şau-şau saay baştadı. Bee anı sayın kööşülüp, ürgülöp, aǵırın şıypana, ürpötön tartǵandan soorusu solk-solk ete beyǵapar iyip turdu. Saap bolup:

716 - Emi, aǵay, ǵoyo beriñ, ǵulunu toyǵuǵa emsin, anan ǵayra baylap ǵoyuñ, - dedi da, özu uǵuruǵ menen tigi ulam oǵuranıp turǵan toru baytaldı ǵarmay baştadı. Öz enesin taanıp, ǵudu balaǵa erkelegen ǵulun, “sadaǵañ boloyun tentegim”- degensip, kömököydön aǵırın oǵuranıp iyigen ene bee, öz cıtın, öz ǵanın sezüü, tilsiz meerim tögüü - munun baarı Esenge belgisiz acayıp düynö. Al asteydil tañırǵap, ǵızıǵıp bayǵoo salıp, cele bütökönçö bee saadırdı;

717 Uлуу şaşkedegi ǵımızdan son kiyin, şüüdürüm kübülüp, kün ǵadimkidsy dalıdan ötüp cıltıp ǵalǵan mezgilde Ǵadıǵul “cer körsötüp ǵoyoyun” dep, Esendi eerçitip üydön ǵıǵtı. Işǵın termekçi bolup, Aliyma ǵoşuldu.

718 Kerilgen kök teskey, tabiyǵattın ǵeberligin körüp, al bir tilke bütündöy sarı gül, bir tilke aymaǵta calañ sarı ireñ ğulgün gül atayın bölüp-bölüp aydap ǵoyǵondoy, küngö cıltıdap, aydarım celge köbügün ıǵaltıp señselip turat. Cıpar cıt añǵıyt. Çoñduǵu alaǵanday sargılt, ǵızǵılt ǵaldırǵan köpölöktör şayı ǵanattarı cay ırmep, ar cerden ǵılaǵtayt. Ava memirep tıptınç. Te narǵı bettegi başınan ǵuurap, aǵ baş bolup körüngön bayırǵı arǵa ǵaǵtan kükük ǵuş ün salat. Tuu condo ǵuzǵun ǵalkıp cüröt. Andan narǵı azuu sıyaǵtuu arsaǵ ǵoǵularǵa türmöktölö ǵubalıp aǵ buluttar oturup ǵalǵan.

719 İyirilgen bir taman ǵaptal col aǵırındap ör tartıp ketken. Ǵadıǵul unǵuǵpay eki ǵaǵtı bügün körüp turǵansıp serepçiley imere ǵarap ǵoyup, eki ǵolun ar-tına alıp, demikpey cay basıp baratat.

720 Kiçinekey ǵolot sayın şıldıraǵan suu, eribey ǵalǵan sargıç möñgü. Taştın ǵurlarınan moynun sozup camırap turǵan köp kekilik baştanıp, möntök baş ışǵındar ǵıltıyat.

721 anı suyu kezi emespi, totono albay balalı ıyal tartıp, “İ-i!..” dep sutana, a sargıl gldrd teñselte aralay Aliyma ışına urayt. Ulam birine barıp, ata eletin, baldıran tabın tandap culat. Tergenin oltutap, özü birin aarıp cegen boydon, albırıp entige aptalday basat. ızıl köynök, kök ıptama, baına gld sarı cooluu ıralan gldrg bütündöy ooup, gl teskeydin sıyırluu bir eesi oop sezilet.

722 Esen da tuabaday aıl pt keip, ıldıytan srdg ışına başanda tmnrktn Aliyma ool ışındardı kzdp kelatan ele, ıtılıtap klgn boydon Esenden murda cetg cgrd. Eeligip ketip, Esen da ıldıy aray arbañ-arbañ etip boyun tatadı. Iına cetpey, nazdana: “Oy, aay ay!..” dep, Aliyma aıl ptn stn, ılıldıan gldrdun arasına ubalıp cıgılıp catıp aldı. Esen da ergip, zn ele atırıp kl ışından eki-ct culup aldı. ız alasınan catıp, te bulut kkn kök asmandı oyluu tiktep, uurtuna bir ıyal, bir batıluu klk totop alan. Esen kz ıyıın tatabay oyo albay, biro krmksng salıp candap ötüp, mntk ba ışına ñl berdi. ız anı sayıp ekilenip, “Oy, aay ay!..” dep, señselgen gldrd apıra oynop, ıldıy aray bir nee oonap ketti. “Bala ele boydon!” dep, cürögü cılıp oylondu Esen.

723 ızdın atası ır colo tp, olun artına alan boydon beymaral ele biyikten krngnsd. “Atası krs emne deer eken?..” dep oylondu Esen. Al Aliyma etemeden aparı co, añıldap klp, cooluup oñdonup, ayra ışın uulap cönödü. Mal tuyaı ilgerten salan, azır p basıp alan bir taman somo col menen Esen artınan bastı. Somo coldu ceektep, kbkter bir eñgelden aı sarı, glgn ızıl gldrd aralatırı terdi. “Aliymaa bereyin!” degen oy znn-özü köñülünö keldi.

724 - Aay, biz tigi mñgnn stnn ötüp, narı p ıpaan kök torpudan tez ele atamın aldınan ıgabız! - dedi Aliyma.

725 Esen:

726 - Carıabızbı? - dedi saal entige. Al “uunalı tez crbz kerekpi” degen maani aytmaı ele, ız tz maanisin tunp:

727 - Meyli, carıalı! ala beresiz, aay! - dedi otono, azır ele eelikken boydon dır oyup ketg dilgirlene. “Co, demignp arañ baratam” dep Esen antıp aytat emi? “Oy, aay ay, aldırıp arıp alansızbı?” dese aylası emne bolmou?

Esen:

728 - Kim çala bererin köröbüz, Aliş-tay!.. - dedi erkelete,  n  asteydil cürögünün bir t rk n cumŐaŐ, cıluu muŐam menen ıŐtı. - Baygenin başı aş m nŐ !

729 Kettik emese...

730 Esen loŐuldap cügürüp c n du. Aliyma bayŐababay turup teŐ kete albay Şalıp:

731 - A-i-i-iy!.. - dep ıŐıra k l p, artınan ımıldap urŐap berdi. ŐadıŐk l abıŐŐa eki biyik d b n n ayrı belesine barın ŐalıŐan ele, Őızının ıŐırırırđı ıŐŐanda calt Őaray carışıp kelatŐanın körüp, başın ayŐap Şarap Şaldı. “E, sadaŐası keteyin, aŐtıŐ ay!” dep  z n  ıyalı ergip turdu.

732 Esen bardıŐ k  n  r p, ulam tula boyu salmaŐtanıp, öpkösü k  p, oozun açıp demin araş alıp, urŐap barattı. G ld rd  Şatırata k l l ng n Aliyma canınan ŐıtŐılıŐtap  t p ketti. Esen emi andan narı but Şiltey albay:

733 -  h-h!.. Sen ceŐdiŐ, Aliş... - dep toŐtolo Şaldı. A Aliyma elirip alŐan, ŐaŐılıŐtap k l p, Esenge Őaralay toŐtop, aŐındaŐa Çayra oyt berip c n y, artınan urŐasa, eerise degendey celiget. Esen calındap turŐan aŐ ŐızŐa teŐele alŐan coş, “ŐarıŐan oŐŐoym?” degen oy c r g n oşol uurda bir sıdırıp ötüp, maanayı pas bolup, an sayın Őaldıradı. Tigi k yn g  da, özü da atırıp k yŐn ottun calınınday aldastaŐan Őızdın “Oy, aŐay ay! C g rb ys zb !” degen nazduu  n , özü menen teŐ alıp ket  g  bolŐon asteydil azŐırırđı, t b  kelip aŐŐı k Ő l  Esendin k Ő l n  Şubat boldu.

734 ŐadıŐk l belde kütüp turŐai ele, Esen menen Aliyma aldına barganda:

735 - K y kt rb , aŐayırđı, - dedi Őızına, - könbögön neme t t g p ketip c rb s n?!

736 - A eçteme emes! - dep Őoydu Esen ŐubanıŐtuu.

737 Belden narı ŐıŐŐayıp t Ő  berıŐte sol Şol tarapta k p aş Őoy oŐuraŐıp apılıp turŐan eken. Coldun saal aldı aŐında boz  yd n cumŐaŐınday taş tum-ŐuŐtun ılımtasında, keŐdiŐi Őırmanday ele bolŐon t z nd  calpayŐan bir boz atır. Tegerete  n r n n Őudu ıŐtıŐ salgansıp buruldap tütün ıŐıp catat. EŐiŐinde ar taştın  st nd  Őızarıp, Őararıp toŐ k, kiyiz ayılŐan. Bir aŐ ayal taş kemegege eŐkeyip, otŐo birdeme ŐuyŐalap bıŐırıp oturgansıyt. Canında ottu Şarap sekseygen eki Őız Őıbırıp c r Ő t.

738 Coldon ötüp baratqandardı birinçi iti körüp, bir ürgön bolup çoñk etip, kızdar elteyip qarap qalısqanda, “A, qabarladım, emi mildetimden qutuldum” degensip, conun küngö tosup, narı qarap iyirilip cata ketti.

739 - Qayrıla ketelibi? - dedi Qadırqul Esenge aqırın. Esen iynin qısıp qoydu. Qadırqul aldıqa baştap qayrıldı.

740 Ayal ordunan turup, ünsüz tiktep qaldı. “Özüm arañ oturganda qayaktan kelatqan el?!” dep süyö berbey tımpıyıp. Erkegi narı qarap, coruqa taşqa oturup, eki ötügün çeçip, butun sunup qoygon, sıyağı çulgoosun qurgatıp oturgan oqşoyt, qozgolgon coq,

741 Qadırqul:

742 - Assalomu aleyqu-um! - dep, atayın qıyqırıp salam ayttı.

743 Tigi moynun burup, ıylagısı kelgendey bırışqan cüzün beri qarattı. Qadırquldu taanıdı belem, ışınğan kebetelenip, biroq Esendi körüp, çooçun emes-pi, ızat körsötküsü keldibi, ce “coğorton kelgen biröösü bolup, kışığına qalbayın” dedibi, ordunan öçöyüp arañ turdu da:

744 İ, kelgile, - dep oozun qıbratqan bolup qaldı. Qaerge oturgula deyt? Emne qıların bilbey, “qaerge otursa özülörü bilişsin, oturbasa turup turuşsun, özüm cırğap oturganım coq” degen qıyazda meltiredi. Kebetesiide “Aytarın aytıp, tezireek ketişse eken?!” degen tilek turdu. Közünün qıyığı menen taştın túbündö turğan carım içilgen arağın qarayt.

745 İ, Asker, dağı cayılıp qalıpsıñ go? - dedi Qadırqul kiçine mışkıldap külümsüröy.

746 İ... - dep miñk etip, başın iykegen boldu Asker. - Tündö camgır bolup...

747 - Bizge caağan coq go?!

748 - Qudayıñar başqadır da?! - dedi Asker qabağın tırıştırıp.

749 Qadırqul qarşıldap külüp, daldada turğan araqtı eñkeyip atayı tiktep qoydu.

750 Araq menen cılınıp oturgan ekensin, kökcalım! Emne, mal bağış qıyın beken?

751 Toydum, - dedi Asker.

752 Söz tıñşap turğan ayalı tıyaqtan keyip qoşuldu.

753 - Mindan körö tameki bağıp ele, elçilep cıluu cerde ele kün köröt elem! Mina bu “maçıyne alam”, “baatıy bolom” dep, köşörüp turup albadıyı?! Qızdarım

mayıp bolo turğan boldu suuқта!..

754 - Kelin tuura aytat! - dedi Қадırқұл keyiştüü. - Mından körö, maldı da, toonu da caman attı қылбай, қолуңдан kelgen tiriçiligiңdi қılsaңçı!.. Bul emne degen kebeta?!

755 - Eptep қыштоого cetssem, қудай ursun, тапşıрам, - dedi Asker. - Keçtim baydın қızınан!

756 Қадırқұл менен Esen қайра colго чығıstı. Estüü kişi köpkö oylonup basıp, bir ubaқта:

757 - Kişinin baarı keçlös tınç turmuşқа bet alıp ketiştı. Iğın alsa, könüp ketse, baarı oñoy. Könböгөн tiriçilik dayıma қıyın uçuray берет. Köзün bilbegendik! Tirilikti чақтап, ігін alıp, könüp alsa mal baғuudan oñoyu coқ, қıста da, cayda da мақсattuu emgek bolup, үзүrlüü ele bolot, - dedi. - Munu қарabaysıñbı?! Mal baғuуға mal baғıш үçün emes, eptep bir az cıl чıdap, “maçiyne almaқçı”, “baatıy bolmoқçu” bolup kelgenin қарabaysıñbı?! Uşul ele biz baғabız Anday bolғon soñ, eldin baarı ele şaarlıқ bolup ketpegen soñ, aқırı қutulbaғan soñ, beldi bekem buup, eñ obolu özünün caşoo şartın caқşılap alıp, “baқpasa mal ketet, қарabasa қatın ketet” deyt, maldı malday asırap, özü da үзүrүн көрүp, ökmöttü da қазınasın cün менен etke tolturup қubantsa bolot... Oşondo canaғı “maçiyne” da, “baatıyлық” da қayda қаçat aқırı?!

758 Ulam biyikteп, қarool döböгө чығıstı.

759 Cer biyik, zırıldap cel arғı cürүp turat, sermeseñ қolго kirçüdüy samsaalap bir az bulut köçүp cüröt. Чөp қısqа, bozomtұқ tartıp, tuқabaday cılbırsқа betege, cerden saal ele başbaққан aқ teñge güldör anda-sanda bir cıltrayt.

760 Aalam çeksiz keñip, күn batıш taraptaғı ayrı örkөçtөngөн қara-toolor cerge төşölgөndөy capıs, uç-қıyırsız adırмақ bolup көrүнүp, чаңға aralaşқansıған kirgil sarı bulutu üstүндө çubalıp gаna catқanday. Eki toonun aralıғındaғı keñ öroön çalkayıp daғı keñ sezilip, ar cerinde çoғuraған қıстақтары, aқталғai üylөрü, күкүrttun қutusunday ireettüü. Eki tarabınан eki suu iyirilip kelip, öroөndүн қууш etegine birigip, қарарған қапçıғayға қuyup ketken. Күн қılқıldap маңdayқı munarıқ çүmkөngөн toodon narı çөгүp, aқırқı nurları күn чығıш чақтағı көz cetskis alıстағı aқ möñgүlüü қırқанı caltıratıp, eki toonun ortosuna nur көpүрө қılayıp cattı.

761 Dүrbü менен miñ қatmarлаңан san toolorго, oñ чақтағı da, sol чақтағı da

keñirsigen öröndörgö köz taldırıp qarap, eç kimisi unçuqpay köpkö oturuştı.

762 - E, quttuu toolorum! Uç-qıyırına köz cetpeyt, qadırına söz cetpeyt, Kööşülgön keñsiñ, kök munar biyik-siñ, oy çenemi cetpegen tereñsiñ, açtı toyuntqan, arıq-tı semirtken bereşen ene - cer. Kindik qanı tamğan bir burçek cerin estey albağan, anı tübölökkö coğotup, kör tiriliktin selinde cumalanıp ağıp cürgöngö keñ aalamdın keñdigi sezilbeyt, qayda barsa qara cer alağanday tar, qabağı bürköö, çooçun bolot. Alistan dañkıñ uğulsa alıstan qubanıp, caman atıñ çıqsa qadirese kepke kemtik bolup uyalıp, aqırı başta bir ölüm, ölüp qalsañ qaydan bolso da cüktöp kelip, booruñan birtke qazanaq oyup, eñ aqırqı ızatın körsötüp ökürüp kömüp alat tuuğan el. O kiyin estey turğan da, artıñda qalğan aqıl mülküñdü baalap, muras qılıp saqtap alıp cürö turğan da calğız özüñsüñ, tuulğan cer, tuuğan el...

ÜÇÜNÇÜ BÖLÜM

I

763 Ekskursiyağa barmaqçı oquuçuların köbü ar türdüü sebepter menen barbay turğan boluşup, calğız gana Camşitbek baş bolup, beş gana bala qamdanıp turğan eken.

764 Camşitbek bayağı torpoqçu Mederdin “uşunumdan birdeme çığat” dep cürgön, caqşı körgön balası. Sööktüü, qolu-butu uzun, küñgöydün taşınday caltırağan qara toru öspürüm. Qaçan körsöñ oozun qalbiytıp, oy başqansıp, üñküyüp cürgönü cürgön, Mektep boyunca plaqat, transparant, uraan cazuu, körgözmö, dubal gazeta qoozdoo Camşitbektin gana qolunan kelet. Emne aytılsa, emne tapşırılsa unçuqpay baş iykep, tapşırılğan işke bir az oy cügürtüp, andan soñ başqa düynönu esinen çıgarıp, oşol iştin qızıgına tüşüp, büt möyünçö eç tınbayt. Köp baldarday özünçö ele qıyqırınıp, öröpküp, ce bir qızdar menen culmalaşıp erkektanalıq qılğanı sezilbeyt. “Camamdın bir atı momun” degen söz bar emespi, tentuştarı: “Ey, mo-mun!” dep şıldıñdaşsa, al turmuştu köp körüp qağılğan kişiçe şaykeleñ baldardı teñsinbegendey, şaykeleñdigin keçirgendey ılcayıp ünsüz külüp tim qalçu. Özü calğız een basıp, temselep cürüp, qandaydır bir cer körünüşün, ce bir aybanattın sürötün tür qalem menen tartıp cüröt, biroq anısın eç kimge eç qaçan körsötkön emes. “Mederdin balası

duvana peyil bolup alıptır, kişi menen işi co, birdemeni tiktep ele esi oop otura beret eken!..” degen kbr-şıbrı ıştaa cayılıp ketken ele. Munu uup da, atasının say-sogn ceten cemesine da nsz ılcayıp klp tim bolot. Bala maıroo emes, z urbularınan oy caınan biyik da, tere da bala boluu.

765 Taş-Kmr temir col stantsiyasınan poezdge ııştı; Cer krp ketişmek. Calal-Abad - Frunze poezdi zbek, Tacik, aza cerlerinnn ayırım-ayırım burtarın ıdırıp tt emespi, alar ar trl şaarlara, stantsiyalara totop, ar trkn kiyingen, ar trkn tilde sylgn, turn tstg eldi krp, ar trkn daam tatışıp, eki sutada Frunzege kelişti.

766 Biyik uylrd, asfal’ttanan tz coldordu, andaı dayraday tınımsız aan maşınalardı, trotuarlardaı uyuktuu umursaday arşı-terşi ubaan kp eldi krşp, baldardın oozdoru aılıp aldı. Esen ataylap baldardı anıtırıp trt un cn ele k ıdırıtıp, es aluu caylarına, partara, bazara, maazinderge baştap alıp crd. şaardı, şaar tartibin tşndrd.

767 Aliyma coldo ele Camşıtbehti başarıp alan. “Ey, emodandı ktr!” , “Ey, ouy, şmtrbsn, Camşıtbek?!” dep, z tıındap tıan basıp, eki catı kp aaybay aranıp, cz cadırayt. Camşıtbek baş burabı? Emne aytsa oşonu atarıp, ayaşa emes, abaın brkp da oyboyt. Ekb te urbal, biro ızbala tez eseyip, adırese z te urbalınan ydsnp, tesinbey, znn sm yds menen mamile casooo umtulat emespi, mnz tı balanı: “Ay-iy! Uşu seni anteyin!” dep, başanına sıntaıp, şaıldap klp, şaebe ılat. A Camşıtbek nsz ılcayıp klp, kznn “A tentek ız!” degen keirimi kernp ana oyot.

768 Trt-beş kn eeritip, Esen baldardı respublianın tr çaarın tolu ıdırıtı. Eski muzeyge, srt muzeyine alparıp, ırız srtlrnn mıtı atalan ıarmaları menen taanıştırdı. Eki iret et elden kelgen kino fil’mge kirip ııştı. Bir kelgen kişie tr şaardın tarıı menen nr esteliklerin - ruhi baymanasın cetkilikt krgndy boluştu.

769 Ertesi tasi alışıp, Isı-Kl baıtına crp ketişti.

II

770 Bul meztildi “kl bışan uba” deşet. Caydın tolon maalı, cer ulpurup,

ķum ısıp, kl cıyırma beş gradusķa cıluu bolup, canġa ıraķat bergen kez. Es aluu cayları, ķurorttor ķızuu işke kirişip, kl ceegi sayranġa tolot. lknn bardıķ burķunan es aluuķular, a cn ele bir körüp avaz ķılıp ketlr künügö kelip-ketip turat. Ķasıyett Isıķ-Kl bardıġına birdey ķuķaķ cazıp, bardıġına birdey meerim tġup keñirsip catķan ķaġı bolot.

771 Erten menen Esen baldardı erte turgzup, bufetten ceñil tamaķtanıp alġan soñ kptn beri krş elek carooķeri menen uķuraşa turgn ñd cürögü alep-celep bolup, şaşıp kl ceegine ķıķtı.

772 Kl tıptınķ, meltirep kpkk bolup, ķıġış caķķa ķaray ulam keñip, ķadim deñiz sıyaķtuu ķalkayıp sozulup catat. Uturu bet mañdaydan Teskey Ala-Toonun lbrgn aķ ķar başkan ķırķaları blbldyt. Batış tarabınan sumsayġan buluttar birde aķ ķañġıl tartıp, birde ķaraalcın tsk ötüp ķaalġıyt. Tündük ceegi taķalġan Kñgy Ala-Too tarabı ķayıttay aķıķ kn tiyip, mnglr kġş tarta kmş sımaķ cıltıldayt. Kl ķılaasında ķanattarın carķıldatıp, oyķup-ķayķıp, ķıyk-ķuyk n salıp, aķ ķardaķtar cürüşöt.

773 Esen da, baldar da n ķata alışpay, ar birinin tañı, ķubanıķı z menen bolup, kpk dal bolup, meltirep turup ķalıştı. Eki kz baķırayıp, balbıldap, oozu taķır aķılıp, Camşıtbek zgķ nes boldu.

774 - Ey, oozuñdu capsañķı? - dedi aġa Aliyma aķırın. A Camşıtbek "ışp!" dep şilekeyin tartnıp ġana, ķızdın mazaġı menen da işi coķ, kl betinen kz ala albayt.

775 Ceektep basıştı.

776 Köldün krk aķırındap ooşo baştadı. Aķırından teskey toolorun da, kñgy toolorun da bulut ķmkp, kldn ceek suuları ķararıp suz tarttı, buluttardı carıp ötüp sayılıp tiygen kn kldn taķ ortosun capcarıķ ķılıp, oşol cerde ġana altın nur bir uķmuş bolup kölküldöp ķalıp ķaldı.

777 Bir az ubaķıt tpy daġı ooştı. Batış caķtın bulutu aķırındap suyulup, aķırındap tarap, bir ubaķta coķ bolup ketti da, kndn közü ķayradan carķ etip, aķ mñgl coķularġa kşl cayıldı. Kngy caķta bulut oġo beter ķoyuulanıp, tnrp, bütündöy ķerdenip ķaldı. A kl suluu carıķtın almaşılışı menen birde ķaraalcın kök, birde aķıķ kök, birde balırday caşıldanıp, birde bozomuķ, birde sarı ñ aralaşķan klgn tsk oop, san ķubulup sılanıp cattı.

778 Temgildengen mayda tolķun ķumġa urunup, kbktr cıbray y tige

cılıldap, qayra tartıla qumğa siñip, qayra beri temine köbüktönüp aqırın şırp-şırp etet. Ava cıpcıluu, köl caqtan meelün salqın şamala temgil tolqun menen kelip, abağa aralaşıp, köñüldü anısayın tınçtantıp mağdırooço salat.

779 - Suuğa tuşçu kiyimiñerdi alğansınarbí? - dep suradı Esen. Camşitbek başın iykedi. Esen:

780 - Tigindey barıp suuğa tüşüp körgülöçü, etiyat bolgula, tereñdebegile, - dedi da, butun çeçip, ısıq qumğa köçük basıp, eegin tayana meltiregen köl betin qayra tiktedi.

781 “Hi!” dep şıñk külüp, Camşitbekti dağı birdeme dep şıldınga alıp, Aliyma narı baştap cönödü. Onoyluq menen termelbegen Camşitbek unçuqpay artınan ileşti. Oboço cerge barışıp çeçine baştaştı. Aliymanın ünü gana çıgat. “Ey! İ-iy, ayban! Hi-hi-hi!..” dep, Camşitbekke tınsınıp catqansıdı. Bir ubaqta qubalaşıp suuğa tüşüşüp ketti. Aliymanın “Ay-i-iy, sonun eken!..” degen qubanıqtuu çıñırığı Esenge daana uğuldu.

782 Esen carıqtın, miñ türkün boyoktun, miñ türkün öñdün tınımsız ooşuşup qubuluşun bayqap, birine biri siñe, birine biri ayqalışa bir şumduq acayıp turgö ötüp turuularına tañ bolup, andan narı aq kögültür tartıp baratqan too qırqaların, buluttardın aqırında orun qotoruşqanın tamşanıp tiktep oturdu.

783 Bir neçe kün turup qalıştı. - Esen künügö maalı menen köl ceegine çıgat. Köldün acayıp qubuluşun künügö tikteyt. Aliyma menen Camşitbek oynooq kezderi emespi, ağa teñelip bir neçe saat boyu bık etpey otura alışpayt.

784 - Qayıqqa tüşölübü, aqay?.. - dep surandı Aliyma bir künü közün qılıgırtıp. Esen başın iykedi:

785 - Etiyat bolgula...

786 Aliyma süyünüp, Camşitbekti degdeñdete qolunan tartqan boydon cügürdü. Eköbü birdeme dep köñüldüü süylöşüp baratıştı. Esen artınan qarap, negedir Camşitbek bala Aliymanı uşul boydon tartıp kete turganday, ce Aliyma özü Camşitbekke alaqsıp, qalğan düynönü unutup baratqan sıyaqtuu cürögünö çooçuloo sezimi payda boldu. İçinen birdeme dürt etip, qayra çaqırıp alıp: “Oy, irsañdaşpay cön cürgölö!” dep eköbün teñ qağıp qoygusu da keldi. Qantıp aytat?! Emne üçün?! Esen indını öçköndöy ordunan turup bastı.

787 Qumda ar türkün es aluuçu keziget. Özü qızılday mas, arañ teñselip, “Oh,

cırğal eken köl ceegi...” dep, ırdın bir sabın bulduruқтаp aytıp қойup, eki көзün boz çalıp oturgandar coқ emes. Suuға түşү кiyimderi menen süysala basıp cürüşкөн, күнөстөгөн tyulendey danқayışıp қумда catқан ayaldar abdan көp. Esen baarina көñül burbay, cay aralap öтүp, dağı narılap eendep barıp oturup, özü calğız көlgө көz salıp, özü calğız köl menen süylөşөт.

788 Tüşkü tamaқтан kiyin Esen dağı köl ceektep çıktı. Aliyma menen Camşıtbek dağı қайыққа түşкөнү ketiшти. Esen çeçinip көlgө түшти. Özü calğız ceekke caқın cerde del’findey erkip oynop süzdü. Çarçaғanda çalқasınan köl üstündө catıp alıp, көlgө termelip, tüpsuz көk asmandı tiktep, eçtemeni da oylonboy, te köldün түpkürүнөн kelip catқansıған tüyşөlgөнүн, küü-şau şooқumun tıñşap, oşoғo özü aralaş, balıғındaу canı birge қатарı sezildi. Bir ubaқта ısıқ қumға çıғıp cattı.

789 Kün keçtey baştadı. Köldün қıymılı da cayлағандау. Suu üstü ıқşoo, bolburap uyқуға nıқsırap, cay termelgensiyt. Bir ele ceri birde aғara, birde қараalcın tarta түşкөнүнөн bilinet. Abaylap, bara-bara suu üstü taptaқır başқа түскө öтүp, қандауdır sıya irendeş, bir turup қызғılt, bir turup sarғılt bolup қubulat. Bul күндün batışı. Toolor қандауdır narı cılıp ketkendeу alıstan үlbürөp, aldındağı көlü sıyaқтуu meltirey көгültür munarıққа төнүp қaldı.

790 Kün қarayған toodon parı aşıp түşүp ketti. A toolor салқın tartқansıp, көгültür bir көлөкө camındı da, күндün ақırқы şoolası çıғıш toolorunun möñgөлөрүнө carmaşıp, bir az da bolso cer üstүнө carқıldıаған қubanıçtın cışaanasın көrsötөp турғандау. Te biyiktegi чаçılған çömölө sıyaқтуu ar cerde bulayған қunarsız boz buluttar қızıl-sarı bolup örttөндü. Қызғılt nur köl üstүнө төгүлүp түşүp, бışқан anardın suusunday cayılıp irañ bolup catıp қaldı da, al dağı ақırındaу көл түбүнө çөгүp, көл üstü ovoғo қalkıldap турған үlbürөк көк şayı cooluқ түспөлүнө kelip memiredi.

791 Esen ceekte турған боş қайықтın birin көlgө iterip түşүрүp, artın қарabay көл meуkinin közdөp, қоş қалақтı bir қununda cay tartıp, cıldırıp cөнөдү.

792 Möñgülü toolordun söölötü көlgө чағılıp түşүp, a көл tıptıң, saal ғana қıymılda, birde бүтүндөу öydө көтөрүлүp, birde қayra бүтүндөу pastap ketkendeу azdap sezilip, toolordun көчүрмөсү көл түбүндө cay termelgendeу, caқınқы көz cetken tereñdik ayқın көрүнүp, erbeyip турған öсүмдүк, sarғılt caşıl balır, arasınan öрүp cүргөн mayda чабақ balıқtar көzгө ileşet. Keçki cemge cabıla çıғıшқан

sıyaqtuu.

793 Ceekten saal alistay tüşkön son Esen qalaq tartqandı toqtottu da, qayıqtı öz aldınça qoydu. Suu közdün caşınday taptaza, kökmök, tübü çoqtoy, ulam tereni qararıp, emi anın alağanında turğanınday cürök sıdırğan bir qorqunuqtu könülgö alıp kelet. Esen tereñdi tiktegesi kelbey, qayıqqa çalqasınan catıp aldı. Kök da köl sıyaqtuu, uçu-qıyrı çoq, tübu çoq meltireyt. A..qayıq Esenge salqın beşik bolup, mayda tolqunğa qılt-qılt termelip catti.

794 Asman sur tarta baştadı. Emi köl qapqara bolup, qabağı tüyülgöndöy sürdüü köründü. Cel cortmolop, ava dağı salqındap, ulam köz baylana te ceektegi es aluu cayları, andan narqı too tübünö carmaşqan qıştaqtar ımırtqa çömülö baştadı. Ar qay cerden caşıl, aq, sarı lampoçqalar alsız bülbüldöp küydü. Emi köldün beti körünböy tunguyuk küü-şau.

795 “Çulp!” dep birdeme caqın ele terebelde şooqum beret. Esen eñkeyip köldün betin sıdırıp tiktedi. Ceektegi carıqtan aran kelip catqan şoolanın qap-şabında birdeme köz irmemge calt körünüp, “qayra çulp!” dep suuğa tüşüp ketti. Ana! Dağı biröo! “Balıq oynop catat!” dedi Esen süyünö. Birde mıdan, birde tiginden “şarp! çulp” ete aq qanatı şoolğa calt-calt etip catti.

796 Bir ubaqta too başınan asta qılayıp, anan öydö kötörülgön sayın büt körkü, büt simbatı açılıp, toluqşup tolup ay çıqtı. Oşol uçurda ceek da qut tüşköndöy miñ san carıq cıdırıp, birine biri ulanıp, uyup qalğan ele. Emi aydın söölötünön qorunğanday, öz tegeregine gana öz nurun arañ caçıp, cerge cabışıp bozomtuq tarttı. A toluqşuğan ay köl betin süttöy ağırtıp, ilgerki enebiz aytqan comoqtoğu qadır tün sıyaqtuu memiretip, kölküldötüp, kööşütüp saldı. Sekirgen balıqtardın qanattarı dağı taasin carqılday baştadı. Köl beti aq tengelenip, caçılğan qauhar bolup, miñ qubula cilt-cult ete cımırıp catti.

797 Emi toodon arqan boyu kötörülgön aydan beri küñürt kölöködön artılıp, tik sayılıp köl betine cumşaq aq nur tüşüp, aından beri ulanıp, qayıqtın tübünö uçu kelip taqaldı. Nur col asta qaltıldap, köl qıymılına anı Sayın ekilene, birde niçkergensip, iyreñdep, birde ebegeysiz keñiy köölgüp köl tübünö çögüp baratqanday. Esen qolun kölgö salıp şapşıp qoydu ele, aq nur niqsıroodon çooçup oyğongondoy selkildey tüştü. Esen qayıqtın tumşuğun aq nur colgo salıp, aqırın cıldırıp cönödü.

798 Oşol uçurda te köldün tereñ cağınan ırdağanday sozolongon cañırık kelip

ketti. Esen ala Őiltebey tıŐay çaldı. Irdap catat! Tee ara k ug m tuŐguyuktan, k l t b n n çıgıp catanday, cay, basmırt, ukulutuu sozolonup, ayağı taasın bolboy ŐıŐırap ketkensip, aırındap basılıp, ayra ovoğo k t r l p catti. “Kim?” degen k d k oy Esenge daroo keldi. “Suu perisibi?!” dep, negedir eti d r ld p, oşol uurda ouloo emes, ayra suu perisi menen antse da coluđuŐuuđa uŐtar bolđonsup, k Ő l  andaydır Őumdutuu aŐk y arzuğa tolup, ergip ıktı. Suu perisi irdap catti. Esen anı sayın udu sıyırlanđanday oşol caa araya aırın ala tarttı, a nur col menen ündü ulap, k ld n tereŐ cağına ulam narılap ketti.

799 Bir ubata tündük taraptağı too başınan  ym kt y bulut ulam sozulup, ulam keÇip cayılıp, bat ele aydın közün bastı. Birpasta alıŐkı toolordun ŐaŐnı da, ceekteği bülbül carık da k Ő g l n p, k ld n beti aparanđı bolup, suu perisi da k ld n tübünö s Őg p ketkendeğy ırın totottu. Esen aldındağı a nur coldon, aldığa arbap aırđan suu perisinin ovonunan, emeleki k k r g nd ğ   r pk s n n da adaŐtı. Şamal c r  baştadı. ayık ce cılıp baratđanı, ce bir ordunda totop turđanı belgisiz, k t t  tolđun t rm kt l p kelip bir aptalna soğulup, birde ebegeysiz  yd  k t rg nd y, birde ayra  t  t m ng  taştap cibergendeğy bolup catti.

800 K n tamılap keldi. Emi atuu tolđun c r t. Esen ketmekçi bolup, ayıa  yd  turup, te ceek catı bolcop aradı. TuŐguyuk araŐđının arasınan anda-sanda đana elektr carığı cılt dep ayra coğolup catti. Ceek ıyyla alıs sezildi. OŞol tapta caın ele aylanadan “Şarp-Şarp” etip birdemenin Őoođumu, “Ey!..” degen sıyaçtanıp, adamdın  n  uđulđanday bolup ketti. Esendin eti dağı d r ld y t Őt . UŞu azır ıyalında suu perisi anın art cağında eki oldop ayığtın ceegin armap, balık uyruğu menen suunu aap turđanday  Őd n p sezildi. Esen ayığtın ceegine eegin tağay k l  st n sıdırıp tiktedi, eçteme co, k l đana can kirgendeğy k  -Şau tolđonup,t rm kt l p, ayra cazılıp, san tüyşölüp catti. Tolđun arasınan oburaŐıp s yl Ők n  n dağı uğuldu. “UŞul ubata kim c r t boldu eken?..” dep oylondu Esen. “Sağa oŐođon go?!” dep  z n  özü coop berdi da, ayığtı oşol caa Őiltedi. Bir ubata k t r l  tüşkön tolđundun başınan birdeme arayıp k r nd . A birdeme k zɡ  bula dep, “ayığ!” dep apaarıy tüşkön ızdın  n  uğuldu. “İ, ın ele suu perisi colutubu?!” dep, abatırlana oylodu Esen.

801 - Ey, kimsiŐ?.. - dep, Esen abaylap  n ığardı.

802 - Biz... - dep coop berdi erkektin  n . CaŐı uğuzbay ortodo tolđun k  -

şau bolup catti. Esen qayıgın caqın alparıp, tigilerdin qayıgın qarmap toqtottu. Al üñülüp tiktedi. Qayıqtın başında bürüşüp Aliyma oturat. Camşitbek!

803 Esen çooçup ketti:

804 - Oy! Emne qılıp cürösünör bıyaqta?! - dep qıyqırıp ciberdi.

805 Qız menen öspürüm miñk ete alışpay turup qalıştı. Bir ubaqta:

806 - Birtke süzölü dep... - dedi Camşitbek ünü qaltaarıy.

807 - E süzgönüñ qurgur! - dedi Esen ökünüç menen. - Qana, qaytqıla tez ceekke! Tolqun cüröt azır...

808 - Qayıqtı cıldıra albay catam, aqay... - dep, murdun şır tarttı Camşitbek. Aliyma ıylaqtap ciberdi:

809 - Ulam ele suu tolup ketet, ulam ele... Qoçuştap töksök da bolboyt...

810 Esen qayıqtın tübünö qolun ciberip, suu carım bolup ketkenin sezdi. Qızdın eki butu suuda, üşüp da, qorqup da bütön sıyaqtuu. A Camşitbek erkektanalıq qılıp, qızdın köñülün cubatıp “qorqpo” dep qoyup, qalaq menen gana alek bolqon oqşoyt.

811 - Qana, bul qayıqqa ötkülö! Tez! - dedi Esen, qarañgıda alardın ireñi körüngön coq, Aliymanın qolunan alıp, qayıqqa ötüügö cardam qılıp, qorqqonunan qaltıraq basıp qalğanın daana sezdi. - A qoquy ay...

812 Camşitbek qala bere turgansıp, şasıla qayıqqa sekirip tüştü. Qayıq oodarılıp kete cazdap tüzöldü.

813 - Etiyat bolsonçu?! - dep çıyıldap ciberdi Aliyma.

814 - Eçteme emes... - dep, qarañgıda küñküldöp, Esen teşik qayıqqa öttü. - İ, baldar, suu perinin ırın siler da uqtuñarbí? - dep ün berdi, ünü köñülü caylan-ğan kişinikindey quunaq çıktı.

815 Tigiler tım bolup, anan kübüröşö tüşüştü da, Camşitbek:

816 - A-a... A mına bu “suu peri”... qoy dese bolboy añıldap... dep, buşayman cegeni sezildi, coop berdi.

817 - E-e, sen bele, Aliş? Eñ sonun uquldu maqa!... - dedi Esen qubaniçtuu, andan soñ: - Emi, tezdep ceekke qaytqıla! Qatuu tolqun cüröt! - dep qıyqırıp.

818 Oozun cıygança tolqun türmöktölüp kelip, küöldöp eki qayıqtı biyikke kötörüp ketti. Oşol arada Camşitbektin:

819 - Aqay! Birge keteli, aqay! - dep, qardıqqan ünü uquldu.

820 - Ayda-a!.. - dep kıyıkırdı Esen.

821 Tolğun eki kayıktı karañğı tundö birinen birin ulam alıstatıp, burğan-şarğan tüşüp, katuulana başadı.

822 Esen başına basa kiygen çiy çalpağı mepen kayıqça tolğon suunu sırtқа töktü da, hoş қoldop қалақ tarttı. Қайық ceñildenip lep-lep cılıp cönödü. Közgö saysa körünböyt. Camğır қатуулап, şatırата қуууp da ciberdi. Esen şömtüröp, anda-sanda cılıт etken carıқ баğıтın болcоп, çooçubay, şaşpay, salмақ менен қалақ tartıp kele berdi. “Oy, caştıқ ay!.. Teşigin da bayқaşpay, sınıgın da bayқaşpay, ceekte турған eski қайықтı сууга iterip салıp, сууга қалқıp caştıқ ilebine қалқıp kele berişкен го?!” деп, keçirimdüü oylонdu. Қайық қайра oorлоšo başadı. Тübүнөн суу қайнап kirip, üstünen қара нөşör қуууp, суу bat ele oturғуқча чıға kelgen ele. Esen tolğun oñtetiri aydağan қайықтın içinde ulam bir қırına şалақтап çayқalıп catıp, tolğon suunu dağı bir colu қалпақ менен sıртқа төктü. Öydö болуп ceek caқты tiktedi. Bul maşaqattan körö қулақ urup ketüünü болcodu. Ceektegi carıқтın şoolası çеçеkeyge sayılğansıp турғанı менен орто қыла аралық болуçu. Esen қайра қалаққа oturdu. Nөşör şatrap, baş қаңғытқан күүлдөктүн arasında, қараңғыда ulam күчөгөн tolğun қичинеkey қайықтı наrı-beri ırғыта başadı. Esen қайықтın oogan чағынан бйағына boy таşтап, бйағы қиңқaysa қайра тйағына alasalıп, eptep teñ salмақ сақтап, ölö-tala қалақ şiltep kele berdi.

823 “Ağa-ay!..” degen ün қулағына араñ kelip ileşti. “Suu peri” қыздın үнү! Чақыруу emes, aldastağan чıñırıқтай туйулду. “Дагы ele köldö cürüşөbü? degen ойго аралаш Esendin cürөгү şuу dey түştü. Coop берүүгө, izdөögө çaması қана? Tacaal tolğun менен özü betme-bet қармаşıп, өз canı менен alek болуп қулағы тунду. Bir ubaqta oşol caқтан tolқundun şarpıldağanı қатуулуп uғula başadı. “E, ceekke urunup catat!..” деп, süyünüç ой keldi. Tolğun қайықтı çамındıday serpip, acıdaarday işқıra толғонгон bir tolқundan bir tolқунға чаap ciberip cattı. Esen bir қур қалақ şilteşke мүмкүндүгү болboy, қайықтın ele eki ceegin bek қармап, eptep ele oodarılıп ketpeske тıрмıştı. “Ağa-a-ay!..” деп öksөгөн ün hoş cañırıқтап, şatırağan нөşör, күр-şar tolğun arasında қалқıp cүрдü.

824 Suu dağı tolup ketken қайықтı tolğun бйик көтөрүп қайра terenge таşтағанда ernөösүнөн şarpıldaп суу аşıп көмүлө түştü da, dağı бйикке көтөрүлгөндө alasalıп көмкөрүлүп ketti. Esen қайықтан acırap, aptıға суу cutup,

candalbas kılıp eptep qalkuuğa araqet kıldı. Kömkörülgön qayıqqa cetti. Cetip çetine tırmışıp esin cıydı da, qayra oodarıp oñdop aluuğa közü cetpey, qorquu emes, cürögünö negedir tobkel, tağdırğa baş baylağan erdemsüü tolup, qayıqtan qol üzdü da, qulaç urup cönödü.

825 Bir ubaqta tolqun Esendi sel alganday ağızıp küöldöp kelip qumduu ceekke urdu. Kimdir biröölördün cañ-cuñ ündörü çıqqansıyt. Çın ele ünbü, ce qulağının çınırığıbı, alı ketken Esen acırata alğan coq. Al sürdügüp cıgılğan boydon tolqun artqa tartılıp ketkende qulaçtap catқан ordunan öydö bolo albadı. Tolqun qayra qaptap kelgende kimdir biröölör qoltuğunan alıp, özülorü da suuğa bapırıp aralaşıp, anı ceekke süyöp çığıştı.

826 - Qağılayın aqay ay!.. - dep, Aliyma qalçıldap ıylap ciberdi.

827 - Öh, özüñör aman barsıñarbí?.. - degenge arañ carap, Esen qumğa sulap cığıldı.

828 Mayda qum qançalıq nım bolgonu menen da, kündüzgü kündün ötkön tabı bar emespi, aqırındap cımıldap Esendin boorun cılıtıp, canına qıyla qubat berdi. Emi azdap qulağı açılıp, köldün küöldögön şooqumu, tigi es aluu cayları caqtan kelip catқан çayqalğan biy muzıqası uqulup, tirүүлüktü daana sezdi. Ordunan turdu da, narı basıp köynögün, bridcasın çeçip, kölgö çayqap sıgıp kiyindi. Çiy qalpağı coq. Tolqundan tolqunğa qalqıp cürgönün köz aldına keltirip tim boldu. Dilinde baldardın ceekke çığıp ketişkenine abdan qubandı. Özü ce ölüm qorqunuçun sezüü, ce ölüm qorqunuçunan qutulğanğa qubanu cısaanı coq, balbanğa tüşüp bir quruşun cazıp çıqqanday köñülü qanaqat aldı.

829 Cay künü - caş balanın köñülü. Tez ele bulut sürülüp, nöşör tıylıp, sıdırım cumşaq cel ozon cıttanıp cortmolop, aylana bir az carığa da tüştü,

830 - Ay, qağılayındar ay!.. Etiyat bolgula debedim bele?! - dedi Esen cumşaq. - Cürgölö emi...

831 Özülorün küñöökör sezişip, Camşıtbek menen Aliyma miñk etişpey eki cağınan cikildap eerçişti...Aliyma eç uqtay albay qoydu. “Oy, qağılayın aqay ay! Bizdi çığaram dep özü ölüp qala taştadı e?” dep, cürögü titirep, bir cağınan ıraazılıq sezimi aşıp tögüldü. Esendin uröyü köz aldınan ketpey, al özgöçö caralğan til bilgi, adam üçün canın ayabağan mıqtı adam bolup, anın qandaydır bir qupuya qayğısı bar sıyaqtanğan qasırettüü, sırduu qılğırgan qara közü cılt-cılt etip, bir çekti, bir adepti

attay albay turgansıgan köz qaraşı qayradan körünö berdi. Kağılayın!..” degen qoñur capıç şıbrı tıstağı küü-şau tolğun arasınan daana uğulğansıyt. Munu eç köñülünön çığara albay, qandaydır qusalıq qaptap, öpkösü kööp, cazdıgım qıçaqtap catıp eki közünö tımızın ısıq caş keldi.

832 Qız eç maqsatsız, eç bir müdöösüz ordunan turup, halatın camınıp, eşiktin açqıçın burap, şıldirt dey tüşkündö qapiletten “Oy, aqaylar oygonup ketpesin?!” degen oy qılt etip, tıq toqtolo qalıp, birpas dem tartpay turdu da, eç şarpa uğulbağan soñ eşikti aqırın cıldırıp açıp, ayar mışıqtay cımılday basıp tışqa çıktı.

833 Köl te alısta tün qoyunda küü-şau etip tüyşölüp catat. Qay bir es aluu caylarının çırağı öçö elek eken. Köl taraptan, “dıqari” dep atalıp özünçö es alıp cürgöndördün tobunanbı, ce bir qız menen cigit köl qılaalap cürüşöbü, gitara qıñğıranıp, nazik basmırt sır tögüp, bizdin qızdın qusaluu köñülünö kelip ulanıştı.

834 Al qayda basarın, emne üçün basarın bilbey, ce dubalğa süyönüp tura bere albay butu şiltengen caqqa qaalğıp, gül cıtı buruqsup tolğon alleyağa öttü. Şıñğırağan gitara “Kel mında, sadağa! Qubançıña qubanıp, qayğıñ bolso bölüşöyün. Kel, sadağa!..” dep çaqırıp catqanday köñüldü azğırat.

835 Köl şapatası qızdın aloolonğon denesin bir az sergitkendey boldu. “Aqay, - dedi öz oyunda, - süyüü degen emne?” Öz oyunan özü çooçup ketti. “Süyöm! Seni izdep cüröm!” dep cazılat kitepterde. Süygöndüğün qantip aytat qaşqayıp?! Süyüü degen uyaluu, abiyir tutuu, öz tağdırın ubada albay bağıştoo emespi? Al emi “Süyöm!” “Seni izdep cüröm!” degen qıyırıqtın içinde, köp uçurda aldoo, soyquluq işti uşul biyik sözdün daldasınan alıp ötüü keziget. Munu ali nariste qız tüşünö elek. “Oşentip qantip suraysıñ?!” dep, özün-özü uyaltıp, betin bastı.

836 Gitara ünü muñkana, “e, qagılayın?.. Alış?.. Emne, birdeme oyunda turabı?..” dep, Esen dağı köz aldına kelip, eñilip tiktep, gül cıttanğan alleyyada canaşa başqanday sezildi. Qız öz qıyalına özü alpqıp, özü sürdöp, cürögü gana qupuya tuyladı.

837 Erteñ menen erte köl ceegine çığıştı. Keremettüü Isıq-Köl sımıptay köykölö, te orto çeni buu sıyaqtuu ülbüröy, alıstan gana anda-sanda cay “şau” dep tüyşölüp, ceekke mayda türkün monçoq taştarğa gana şırp-şırp urunup, ayaluu közdöy möltüröp tunup, tımıp turgan eken...

838 Oşol künü colgo çığışıp, oşol boydon köldü teskey çagınan aylanıp, on kün

çamasında Frunzege kıyıştı.

839 Eki bölmölüü kvartira, meyman bölmönün ortosunda tegerek stol, çaçıktuu kök kıcım şkatert cabılğan, dubaldın eki kerdigine teñ güldüü kilem tartılıp, bir çağına divan kıoyulğan, dubaldın aşkana tarabında muzdatkıç turat. Sırdalğan taqtay polgo saal eskirgen kızıl-caşıl oyuktuu törbölcün töşölgön.

840 Başına cazdıq kıoyup, bir cambaştap çıkanıktap, divanda üy eesi catat. Caşı elüüdön aşkan. Saşalın, murutun kıırıp alğandıktan, çaçı kögala, kempir tüspöldöşüp ketet. Terezege kıoyulğan kıçinekey radio basmırt kıñıldap muzıka berip catat. Muzıka öksüktüü, kıayğıлуу. Abışka meltirep, bık etpey uğup catat. Anın butu çende çoñ kök mışık ürgölöp oturat.

841 Oşol uçurda eşik tıkıldayt. Oyu buzulup, abışka başın kötöröt.

842 Abışka. E, kempir!.. Keldi oqşoyt...

843 Kempir (aşkana caqtan). Kıolum kıamır ele. Özüñ tura kıalçı, abışka.

844 Abışka (curökzaada bolup). Kıoluñdu cuuy kıoyçu, kıuday calğadır! (Cata baştayt.) Meni ooruu dep kıoy! Mına...

845 Kempir kıolun sulgüğü aarçına aşkana bölmösünön çığıp, eşikti açat. Bir baylam aq cooluqçan poštoçu kıız kıret.

846 Kıız . Salamatsızbı, ene?..

847 Kempir. Şügür, kıızım...

848 K ı z (sumkıasınan aqça alıp). Ağay üydöbü?

849 Kempir. Beli oorup catıp aldı ele... Kıız. Meyli, turğuzbay ele kıogoñuz, ağay üçün siz kıol kıoyup kıoysoñuz bolo beret, (Kempir körsötülgön cerge kıol kıoyup, kıızdın kıolunan aqçanı alat.) Sanap alıñız, cüz som...

850 Kempir. Iraqmat, kıızım.

851 K ı z. Pensıyanı keçee künü alıp kele turğan künüm ele, cetişe albay kıaldım. Keçirip kıoyuñuzdar!..

852 K e m p i r Eçteke emes, kıızım! Ötkön aydıqım dele cep bütö elekpiz, abışka eköobüzgö emne kıoroyt?!

853 Kıız. Kıoş boluñuz.

854 K e m p i r. Kıoş... (Kıız çığıp ketet. Kempir abışkasının canına kelet.) Uşu sen, abışka, soo bolboy kıaldıñ. Tünü boyu tüyşölüp çıgasıñ. Mınday emes eleñ...

855 A b ı ş k a. (öydö bolup, başın iykey). İ, mınday emes elem... Kıaraçı,

kempir, çaçım aqı? İya, emne üçün ağıadı?!

856 Kempir. Uşul da sözbü? Qarıdıñ da!

857 Abışqa. Qarıdımbı? Qantip qarıdım? Emne körüp, emne iş bütkörüp qarıdım eken?!

858 Kempir. O, senin armanıñ coq, abışqam! (Stolgo dastorqon caya baştayt.) Sen iştegen işti ayıldıştardan eç kim iştey elek. Sen cıyırma cılı cetekçi orundarda cürdüñ...

859 Abışqa. İras!.. (Qayğıлуу külöt.) Taap ayttıñ. Cıyırma cılı cetekçi bolğonum coq, cürdüm! Basıp ğana cürdüm!..

861 K e m p i r (abışqasın tigile qarap, çooçulağanday telefondun trubqasın ala). Sen emne dep catasıñ?.. İya, doqtur çaqırayımbı?..

862 A b ı ş k a (qarsıldap külöt). Emne qılasıñ doqturdu?

863 K e m p i r. Öydö-tömön süylöbö da anan?! Oorup qaldıñ oqşoyt...

864 Abışqa. Soo elemin, kempir. Qoyçu emi, ança alayıp tiktebeçi, soo elemin debedimbi?! Teleföndü qoyup qoyçu. Bilgiñ kelse, kempirim, men eski oorularımdan ayıgıp kelatambı dep cüröm...

865 K e m p i r. Quday berse de! Memuar cazsañçı, abışqa.

866 Abışqa. Emneni cazam? (Qolun şilteyt). Ceekke çıgıp qalğan qaşşaal sıyaqtuu eç kimge keregi coq bolup, pensiya alıp catıp qalğan çaқта ermek, bir iş qılıp cürgöndöy özün özü alaqsituu caqşı. Biroq, uşuğa çeyinki partiya cürgüzgön işterdin baarın “Men cürgüzgöm!” dep cazıp aluu uyat emespi? Ekinçi cağı özünün bala kezin, körgön qıyınçılığın tizmeleyt. Kimge keregi bar, oşol mağa oqşogon ele ortozaar qızmatçının ömür bayanı?! Kimge misal bolmoqçu?! Eptep ele öz atın çıgarıp, qalp bolso bolsun, özün maqtap qaluu. Attıñ, qarıganda kişi cıluu kep köksöp qaları çın eken! Biroq, cıluu sözdü başqalar aytsa caqşı bolbos bele?! A özüñ aytıp otursañ... (Qolun ters şiltep, murdun tırcıyat.) Emne? “Palan cılı rayondun malın mınçadan töldöttüm! Tükün cılı rayondun pahta planın tükündöy aşığı menen tolturdum!” dep cazambı?! Partiya uyuşturğan, emgekçil el iştegen iş...

867 K e m p i r. Doqlad casaçu eleñ ğo? Ğazetağa çıgıp turçu ele. Emi, memuar cazbasañ da, oşolordu özünçö kitep qılıp çıgarıp alsañ bolboybu?

868 A b ı ş k a (mazaqtuu qırt külöp). Doqlad! Ğazetağa çıgıp! Kempir, aytçı, oşol kezderde doqlad cazıp sarğayıp tün qatıp, seni uqtatpay cadatıp oturğan künüm

bolğonbu?.. (Kempir coop bere albay alat). Mina, men cazğan emesmin, köptöp dayardalğan iş...

869 Kempir. Sen üçün biröö iştep cürgön turbaybı? İ Uşunça cılı?!

870 A b ı ş k a. Kep oşondo.

871 K e m p i r. Çayğa kel... (Çay uyat.)

872 A b ı ş k a (stolgo barıp oturup, oygo batıp, çay uurtayt). O, tekeber başım! Bu too rayonunda köp ele iştin başın armap, birin oyup, birine ötüp köp cılı cürdüm go. Al kezde men kişilerge öydötön tiktep, keskin aarıp süylöp, keketip tamaşalap, oşol aarıganımdı, keketkenimdi oşolordu erkeletkendey sezer elem. ara ooatına curgön baqtısızdar deçümün. ol aldımda turğan anday kiyimi cupunu, ireñi cüdöö adamdar andaydır atamdan alğan ulumday, alardın aılı da, küçü da meniki, al aıldı, küçtü mağa tökpöy-çaçpay berüügö alar mildettüüdöy tuyar elem. Kempir, esiñe alıp oy, men közü tikterdi canıma colotpodum. Meni tik tiktey albay caltaylap, ıldıy arap turup süylöşköñü, emne aytsañ “up!” dey bergeni caçu...

873 K e m p i r. Sın aytқан kişi co bele?

874 A b ı ş k a. Hi! Sın aytқан kişi öz arızı menen boşop ketçü.

875 Kempir. Caman kişi bolğon ekensiñ, abışka

876 A b ı ş k a. Özüm da emi bilip oturam. İ-i, kempir, sen da oylon emi, araçı çaçıñ umüştöy cıltırap... manikyurdun ubaraçılığı, modanın azabı co sağa azır. Senin bul turmuştan tartıp kele catқан cügüñ calgız oşolor ele. Alardı ubaıt ulam birden colgo alıp taştay berip, mina emi, körgön küñüñün, cegen naniñın baasın oylosun dep, seni ceñildetip oydu. Oylonboysunbu emi?!

877 Kempir (tañırayt). Sen cindeysiñ, abışka!..

878 Abışka divanda kök mışığın aldına alıp, aırın sılap, oygo batıp oturat. Kök mışık ürgölöp, aırın “ır-r, ır-r” dep oyot, cünü çirt-çirt etet. Abışka telmirip bet aldın gana tikteyt. Bölmö cimcirt. Eşik tııldayt. Abışka çooçup ketet. ara çiybaruttan casalğan üy çapanın ceñin oñdono eşik caa ula salat. Eşik dağı tııldayt. Al ordunan turup, bücüröp eşik caa basıp, ayra cürögü daabay, moynun sozğon boydon totolot.

879 A b ı ş k a (carım ün menen). E, kempir!.. Eşik tııldap atat. aydasıñ, kempir... (Kempiri ün berbeyt.) Özüm açsam beken? Co, cürögum altırayt. Ce başka kişidir?.. Kim bolmoçu başka kişi bolso?.. (Eşik atuulap tııldayt.) E,

kempir!.. aysı bura tıgılıp aldıñ, ouy?! Asañı! Ool eken...

880 Kempir (vannadan). Emne bolup ketti? zũñ aa oyboysunbu, abıa. Men kirinip catpaymınbı...

881 A b ı  k a (vannanın oozuna caın barıp, kempirine kũnkũldoyt). zũñ a! Mina, men comun... Cattım men!..

882 K e m p i r (vannadan). Oldo ouy ay!..

883 A b ı  k a. Men comun... (çkerge blmg kirip ketet.)

884 Kempir halatın camınıp vannadan ıgıp, eikti, aat, potou ız kiret.

885 K ı z. Salamatsızbı, ene?

886 K e m p i r. ũgũr...

887 K ı z. Erteñ kele turan kũnũm boluu. Bir kũn erte kelip aldım. tkn aydaını eselep... (Sumasınan aa ıgarat.)

888 Kempir. Iramat, ızım, kgñ kgrsũn (ol oyot).

889 ız. o boluñuz.

890 Kempir. o...

891 A b ı  k a (ki blmdn babaıp). Kettibi?..

892 K e m p i r (aanı stolo tatayt). Me...:

893 A b ı  k a. Emne ılayın?

894 K e m p i r. Krbysũñbũ?

895 Abıa. Sen krdũñ g, bolot da. (Kempiri aın tarap, rt, keri blmg kirip kiyinip ıgat. Abıa, oyluu. zũn kũnkũldoyt.) Bul aydın da ayaı bolup aldıbı? Bul kũn antet? Sputnikin anatına carmaıp uup alanbı?

896 K e m p i r (stolo dastoron cayat). Kel, abıa.

897 A b ı  k a (sũyũn). O, bebarmaq dayardap oyduñ bele, kempirim?

898 Kempir. Ooattan baa emne ibiz bar ekbũzdũn?!

899 A b ı  k a. Tuura! Emne aldı bizge?! (Cey ba.-ayt.)

900 Kempir (abaı brk). Eik tıılda ele titirey turan bolup kettiñ. Emne? Ool potou ız can alııñbı senmn?!

901 Abıa. Can alıım bolondo caı bolor ele g! Mından kr talma oñuzday tırp dep lũp tınat elem. Ha-ha-ha...

902 K e m p i r (servanttın eki hrustal' rymka, carım ilgen btlk apkelip, stolo oyup). Suuuñ aınıp ketken ooyt, abıa. Tama menen spirtten birtke

uurtaçı. Senden qorqup cüröm. Doqtur çağırayın dese taqır bolboysuñ...

903 Abışqa. Doqturdun keregi coq. Tamırınıdı qarmayt, kökürögünüdü tıñsayt, cötöl deyt, demiñdi tart deyt, tiliñdi sun deyt, tüz qara deyt. Eñ aqırı qaeriñ ooruyt dep surayt. Emneni aytsañ oşonu cazıp alıp, tabletqa iç dep qoyup çığıp ketet. A körö, quy, kempir, aldağıñdan! Mendey pensionerdin en caqın coldoşu, köñül cubatarı mına uşul bolup qalğan. İ-i, suunu azıraq qoş, basa quy, kemlirim, örttöp gana ketsin! (Ryumqanı qoluna alat.) Qana, dartqa dabaa, ildetke şıbaa bolsun!.. (Tartıp ciberet.)

904 Kempir (kempiri birtke uurtayt). Dağı birtke içesiñbi?

905 Abışqa. Boldu go. Qarığan oorqanizm kötörö albayt eken. Başqa qılar işi coq, mendey pensinerlerdin qay biri uşuğa qınığıp ketip, köp içip, bir küñü acaldan murda toñqoyup ölöp qalıp catat! Men sen üçün caşay turayın...

906 Kempir. Quday calğasın!..

907 Abışqa (ergiy). Esiñdebi, kempir? Qayranım, anda rayondun calğız köçösün qaş carıp, cazdın ülbürögön bulutunday şayı köynök kiyip, aqşuuday qaalğıp cürör eleñ... Canından mayda qızmatçılardın ayaldarı üzülçü emes...

908 Kempir. Meni aralaştırbay süylöy ber.

909 A b ı ş k a. Keçigip suranıp qaldıñ, kempirim Ha-ha-ha!.. Oşol uçurda “işine aralaştırba” dep bir ooz aytsañ, men da oşondo esime keler belem?! Antken emessiñ. Özüñ kelip aralaşıp qalçusuñ. Emi eskerip oturğan qaқта qantip aralaştırbay süylöy alasıñ?!

910 Kempir. Qoydumçu!

911 Abışqa. Kiçinekey kök bazardı qıdırıp, taanıstar coluqsa asem baş iykeşip, birin-eki söz menen cay suraşıp öto berçüsüñ. Erkegi, ayalı debey körgöñdün baarı seni qadırlaşçu. Biri menin mansabımdın qadırı, ekinçi cağı, çının aytış kerek, qayran kempirim, öz körküñ!

912 K e m p i r. İ, dağı emnesi qaldı?

913 Abışqa. Keçke utur meymańa, ce başqa bir seyilge ketçübüz. Bir colu, atı esimde coq, bir lıpıldağan cigit bizdi ziyapatqa çağırdı. Zıyapatta oturğanda şağıñdan dağı bir gülüñ cañı açılğan sıñarı ansayın öñüñö çığıp, kızıl güllqayırday toluqşup ketçüsüñ. Eki betiñ kızıl böyrök aq alma bolup, eki közün aldıñda turğan şampanday qılğırıp, içten qaynap, ar kimdi oşol sonun köz qaraş menen sıylap, biroq, altınım, öz

barķınıdı unutpay aste kıımıyıp, kepter kıuştay kerilip oturar eleñ. Bötön köz tügül özüm suķtanķumun, özüm maķtanķumun...

914 Kempir. O-o!.. (Bayırķı caşıķı azır cürağün oķılıtıp, şıñķıldap külüp kıoyot.) Menin abışķam cazuuķu bolup ketebi?!

915 Abışķa. Zıyapat köñüldüü boldu. Bizge kıoşulup rayondun başķa attuu-baştuu kıızmatķıları bar boluķu, cana dağı etekte çay kıuyup, içkilik kıuyup kışiler oturğan ele. Bir ubaķta kepten kep çıķıp oturup, oşol bizdi sıylap oturğan cigittin kıızmat cayı cönündö söz cürüp ketti. Oşondo sen, ubada berip algansınbı, ce oşol cerde ele oyuña keldibi, işi kıılıp: “Sizge özünüzgö ılayık orun dayar eken go? El aģartuu bölümünün başķısının stolu uşul ubaķķa deyre sizdi kütüp turat deyt. Kıay bir maģa taasirdüü kışilerdin oozunan kıulağımız çalıp kıaldı. Oşondoy bolup kıalgısı bardır, uķķan kıulaķta cazıķ coķ!..” dep, asem cılmayıp kıoyduñ. Tigi şılıun tamaşaaģa saptırğan bolup, iyilip kıulduķ urup kelip, senin appaķ kıoluñdu kıoşķoldop alıp süyüp kıaldı. Çının aıysam, etim dür etip kııcırim keldi. Şılıundu caaķķa salıp cibergenı kıaldım. Köp içiñde öz baamdı kemitpeyin dep, özümdü özüm arañ toķtottom. Anday şılıundardın eki iyni coķ bolorun caķşı bilķümün...

916 Kempir. Oşol cigitten köpkö deyre kıara körüp curdüñ go?!

917 Abışķa. Bilbeym! Biroķ, cürögümdö azır da tüpöyül turat.

918 Kempir (caşıķ külküsün sala). Otellom!..

919 A b ı ş k a. Saģa tasirlüü kışi kim? Men elem. Men seni tiktedim. Kıılğırğan kıoy közüñ kıoluñda turğan şampanday tereñdep çertip kıaynap, ergip, sırduu kıılğırıp turğan eken. Bağındım! Ertesi rayķomdun sekretarı kıarşılık kıılsa da bolboy, oşol şılıundu özüm cetelep barıp el aģartuu bölümünün stoluna otuģuzup keldim. Oşentüügö macbur boldum. Senin bir ooz sözüñdü kııya alğan coķmun, kıadıırınıdı saķtadım. A kıuday urğan murda ar cerde teriçi, maģazinçi bolup iştep, ayağı say tappay sayģaķtap cürgön neme eken, aģartuu işine kıılday tiyeşesi coķ neme eken. Tegereginde kııcıñ-kıucuñ söz boldu. “Emne? Adamdın kıolunan kelbegen iş bolobu?!

Enebızden tüşķöñdö ele baarın bilip, avtoruķkeni töşübüzgö sayına tüştük bele, coldoştor?!” dep capırıp taşadım. Uşunday keñeşterdi al kezden sen maģa az berçü emessiñ e, kempirim?

920 Kempir (caķtırbay). Emne, zıyan tartçu beleñ?..

921 Abışķa. Zıyan tartķanımdı bilsem, senin aytķanıñdı kıılat belem.

922 K e m p i r. Atanı çoğuy ay!..

923 Abışka. Oşol cıldağı kayra şayloodo katuu sın uğup, partiyalık işten çettep, çarba cetekçiligine öttüm. Özün bilesiñ, rayondun pahta sepçü “Tegizçil” qolhozuna men rais bolup kettim go.

924 Kempir (cadap). E, abışka. Dımıgıp kettik go, üydö otura berip. Cürçü köçögö basıp keleli!..

925 Abışka (ordunan tura). A cürü emese...

926 Bölmö qarañğı. Abışka sırt kiyimin çeçip, kire beriştegi kiyim ilgiçe ilet. “İh, tizem uyup qaldı. Köp basıp koyduq oqşoyt!..” degen küñkülü ugulat, Meyman. bölmödögü divandın üstündö kök mışıq catat. Qarañğıda eki közü caşıl bolup küyüp turat. Kempir eşikten kirip: “Sveti candırsañ bolo!” degen ünü çıgat. Carıq qılat. Kileygen kök mışıq divandan cerge tüşüp, kerilip-çoyulup mıyooloyt, kempirdin qolun tikteyt,

927 A b ı ş k a. Qardı açıptır. Birdeme ber.

928 Kempir. Öpkömdü basıp albayıncı, üf! –

929 Abışka (picamasın kiyip, divanğa otura). E, kempir...

930 K e m p i r (içki bölmödön). Iya!

931 A b ı ş k a. Köñülüm sınıp qaldı..

932 K e m p i r (halat kiyip çıgıp). Emne bolup?

933 Abışka. Köp ele kişi coluqtu. Bir dağı salam aytpayt da?

934 K e m p i r. Taanıbasa aytpayt da. Anın emnesi bar eken!

935 Abışka. Taanıp ele cürgön kişiler... Canağı bazarda alma satıp oturğan sarı muruttu bayqadıñbı? Meni alıstan taanıp, aqırın qımırılıp körmöksön bolup, narı qarap turup aldı.

936 K e m p i r. Al kim ele?

937 A b ı ş k a (salqın külö). Özünçö comoğu bar anın. Bir kezde bul dağı eki iyni coq degen şıluundardıñ biri boluçu. Oşol “Tegizçil” qolhozunun brigadiri qıldım...

938 Kempir. Menin keñeşim menenbi?

939 Abış k a. Co, al sapar özüm tandap qoydum. “Başka qolhozdordon qoşoqtolup baatır çıgıp catat. Biz emne, çıgarbaybızbı?!” dep oy lodum da, sıypalasan uşul qoluma kire tüştü. Qolhozdun bardıq küçün, cer semirtkiçin,

tehnikasın oşol brigadağa bere baştadım. Birin eki dep, calqısın egiz dep, başqa brigadalardın iygiligin buğa çoşo baştadım. Qabarçılarga arağ alıp berip, gazetağa ayabay maqtata baştadım. Qolhozdoğu cüzdögön kişilerdin betin cuup oozuna kirgen şor tatığan can teri oşonuğu delindi. Cüzdögön kişilerdin aqılının otu, demilgesi oşonun demilgesi bolup esep telindi. Meenet eeleri bolso maqtalmağ turğay qara ooqatına kepildikke arañ carap, menin baatır bolmoqçu brigadirimdin aldında özülorün künöökör sezip, iyinin qısıp bücüröp oturup qalıştı.

940 Kempir. Kim ele atı ölüğündü köröyündün? İ, Mamatqul!.. Qunügö keçinde qurcunun kötörüp kelip ele: “Meni baatır qıl, aylanayın aqsaqal!..” dep, arağqa mas bolup ıylap oturçu ele go!.. İ-i?

941 Abışqa. Tağ oşol? Miñdin emgegin birge ıyğarıp, anı taltañdatıp erke bala qılıp qoysoñ, o, anı aralaşpağan el bilbeyt, al emi aqılı, teri ketip catqan eldin niyeti buzulat eken. Beri qarap külgön bolup, narı qarap tündöy tünörüp, alardın asıl emgekten qızıqçılığı ketet eken. Esimde, bir colu Mamatquldun brigadasına barıp cıynalış ötkördüm. Kelüüdöğü maqsatımdı aqırın gana tüşündürüp qoyup, bilmeksen bolup oturup qaldım. Canımda rayqomdon kelgen ökül çoşo oturat. Mamatqul brigadası cönündö oozuna qanqa kirse oşonço maqtanıp, aytıp, tooqço qağıldadı. “Bıtırqığa salıştırğanda bıyıl mildettenmeni biz eki ese kötörüp alabız!” dep celigip ketti. Men kökürögümdü kerip aqırın alağan çapqan bolup qaldım. Bul menin qoldoom boluçu. Meni körüp prezidiumda oturğan başqa aqtivder şaşılıp qol çap qalıştı. Bir ubaqta oturğan eldin arasınan uzun boyluu, qaççıyğan arıq qara kişi ordunan aqırın turdu. Munu ant urğan Mamatqul süröön üçün dayardap qoyğon eken go dep söz berdim. Tigi muqaqtanıp, ulam men cağqa alañdap qaranıp: “Tehniqa ali cetişsiz. Adam kücü az. Elge oorçuluq kelip qalat go. Rais aqe, sizge aytıp qoyuş kerek, rayqomdun ökülünün aldında, bıtırqı mildettenmeni qayra alıp, bardıq mümkünçülüktü cumşap, cağşı iştep, biroq çin esep menen tolturup alsaq cağşı bolboybu?!” dep süylödü. Oturğan el duuldap çoştöp ketti. A menin Mamatqulum açuudan qağqara bolup: “Buzuqu! Çıq!” dep qıyqırdı. Tigi betin tırcıyıtıp meni qayğıluu tiktedi. “Adilettik qayda? Ökmöt barbı aqırı?” dedi. Kebetesi menden cardam kütköndön ele. O, tekeber başım. “Ökmöt menen partiya çoğ dep turasıñbı?” dep, qayra men uşintip surapmın. Şerdene tüşkön Mamatqul ağa oğ bolup, atıldı: “Ökmöt?! Taanıp al! Men ökmöt bul cerde!” dep atırıldı.

942 Kempir. uturđan eken!

943 Abişka. Ukandırıñ? aysı bir cılı krgzmqnn bir buası t semirgen soñ, elirip ketip, cumurta berip baan eesin dubalđa capııra szptr. Oıol sıyatuu boldu...

944 Kempir. Ekbndun teñ betiñer co eken!

945 Abişka. Bet o bolđon dei, biro, arayıp ketken eken. “Bul dynd u nerse turusuz; buluttun klks, calđan dañk, atımdın syys” degen eken bir aılman. ın eken...

946 Kempir (kl). Baarı ele ın beken?

947 Abişka. unsn anıtay albadım, irkin! (Klışt.) Kp tpy bolđon ouya rayomđo belgily boldu. Tekıery ıtı. Mamatuldun bt calđanı ubalıp partiyadan aydaldı, zn bilesiñ, mağa atuu sğış cazıldı. Mına, oıol arañ kn Mamatul bğun bazarda uyaladıy sarı murut oyup alıp alma satıp oturat. Uıul dağı meni menen salamdaııısı kelbeyt!..

948 Kempir. İlgerkisine betat bolup alđan o?..

949 A b ı ř k a. E-e, kep -anda da emes!

950 Kempir aışkanasına kirip ketet. Tabaq ıldırayt. Keki oatım asıp catanday. Abişka divanđa ıanatap oyđo batat.

951 K e m p i r. Too sorpo casaym, abişka salıp oydum.

952 Abişka. Tzk! arığanda adıır krstmk bolduñ, kempirim.

953 Kempir. Senden baışka emnem bar, kznd arap ele aldım.

954 Abişka. arabađanda antesiñ? Ar ubaq z maanisi menen. arığanda erdi-atın bir tuuğan bolup alat deyt. Knl iıterinin ızızđı ketip, oıonu menen sağıncı, taarınıc znn-z taıtalıp, bir tuğandara ana sıylaııuu alat turbaybı?! Degi kiyinki uurda tamatı caııı casay turđan bolup kettiñ, ının aytıı kerek.

955 Kempir. Ekbz teñ aılıbızđa emi kelbedikpi?

956 Abişka. Tamaıa ılasıñ. Biro, ını da uıul.

957 K e m p i r. Oumuıtuudan beter oyul bolup... araı, abişka kzndn aldı abarıtap, ireñiñ boz prk bolup aldı. uday calđadıır, sağa kp oylonuuğa bolboyt. Tın utap crsn emi?!

958 Abişka. He-he! z ubağında oylonboy, ızmatımdın biyik atına orston bolup, deñkeyip basıp crgn kndrmdn esesin ığarıp, oıonun n alıp catam.

O, kayran çoñ kızmatçı! Kızmatınan kelip, picamasın çaarala kılıp kıyıp, anan colborstoy kımpoe divanga çıkanıktap, bolso kıolunda ğazeta bolup, bolboso boporostu salaasına kıstarıp kıoyup, düğdüyüp catçu ele. Ha-ha! Elestetip körçü, kempirim?

959 Kempir. Elestetip emne kılam? Körgön coķ belem?!

960 Abışka. Mına emi tamaķtan başka coobuz coķ. Tamaķtan başka kıubanıçıbız da coķ. İya, kempirim, ömürübüzdün ayağına deyre uşıntemiz ğo emi?..

961 Kempir. Kıantemiz anan?! Dağı emne ooruu malday ınkıyıp oturup kıaldın? Emi emnesine baş oorutasın?!

962 A b ı ř k a. Bıyıl kıanča cıl boldu pensiyağa çıķkanıma?..

963 K e m p i r. Beş cıl boldu. Kıontuziyaña şıltooloşup, erte çığarıp salışpadıbı?!

964 Abışka. O-o! Köp çıdağan ekem. Beş cıl! Mağa öto oor cıldar uşul boldu. Oor emey, İya, kempir, beş cıldan beri bizdin üygö poştoçu kıızdan başka bir can kıattaşpasa, köçödö basıp tursaın bir can kıayrılıp kelip uçuraşıp kıoyboso?..

965 K e m p i r . Bolduçu emi, aylanayın?!

966 A b ı ř k a (telmirip bet aldın tiktegen kıalıbında). Oh, kempir ay... men kışi menen kıol kıısışıp uçuraşkandı sağındım! Bizdi eç kim tiktebeyt, biz menen eç kimdin İşi coķ. İya, başka caķtan caını keldik bele? Bizdin dele ömürübüz uşul cerde öttü ele ğo?! Turmuş bizsiz dele duuldap cürüp catat. Adamdar bizsiz dele tirilik ötkörüp cürüşöt. Bir adam bizdin cardamıbizğa muķtac emes. Bul emnesi? Ce atayılap bilmeksen, körmöksön boluşabı?

967 Kempir (köz caşın köldötüp). Men kıaydan bileyin?!

968 Abışka. Men emi bildim! Uřunča bolup, biröögö daana caķřılıķ da kıılbaşmın, calpı eldin esinde kıalaarlıķ cumuş bütöböpмін!

969 Kempir. Kıaraçı, kıoluın titirep... nerviıdi büt buzup ala turğan bolduın... E, abışka, ayılğa keteli, tuuğan eldin çetine baaralı.

970 Abışka (kürsünö). Pensiyağa çığar cılı cıyında başanıbız esiıdebi? Bir kezde menin atımdı tizgindep atķaruudan kıorunğan biröö, saķal kütüp kıarıp alıptır, ayıl kıadırlayt eken, mağa teıtuşsunup: “İ? Çoıduğuıdun paydasın da körsötpödüın. Mına, kıarıp da kıalıpsın. Coķ degende ayılğa monço saldırıp ber-bediın, mına emi eköübüz kirinip, conubuzdu cışışıp turat elek!” dep kıacınat. Uşunday sözdü uğup

kantip cürö alasıñ?! (Ulutunat.) Mina, menin oorum, kempir-rim!.. Qaysı meynetim için ayına bir tutam aqça alam?! Eşik tıkıldağan sayın can algıçım kelgendet zaarqanım oşol...

971 Kündün közü çıqқан kez. Bölmö carıq, taza. Abışqa vannadan cuunup çıgat. Butunda tapoçqa. Maykesi coq, qolunda tüktüü aq sülgü. Divanga barıp oturat.

972 A b ı ş k a. E, kempir...

973 Kempir (aşqana caqtan). Iya, tamaq dayardap atam, abışqa!..

974 A b ı ş k a. Meni baqmay bolduñ go!.. (Kempir alcapqıç tartınğan, beri çığıp kelet.) Baqmay bolduñ go...

975 Kempir. Senden başqa emnem bar, abışqam ay?!

976 A b ı ş k a. Menin da senden başqa eç kimim coq, kempir can! Terezenin ştorun tartıp qoyçu. (Kempir ştoru tartıp, terezeni da açat.) İ-i, oşentçi... Qaraçı, kündün nurun!.. Bölmödöğü suz kölökö nurdan qorqup selt etip cıyrıla tüşköndöy boldu. Qubanıçı aalamğa sıybayt, dayıma caynap külüp, dayıma qas-qas turğan baladay carqıldıyt. Tirüülüktün külküsü, can azığı nur. Oy kempir, qaraçı kündün nuru uulubuzdun sürötünö cayılıp tüştü... Qaraçı!..

977 Kempir (abışqasın nesteye qarap). Emne dep catasıñ dağı?! Qaydağı uulubuz?! İye, cön ele süröttü...

978 A b ı ş k a. Süröt da bolso... Qaraçı, altın nur balanın sarı çaçına siñip, qoñur tartıp boyolup qaldı. Iya, eki beti tamılcıqansıp, uurtundağı külküsü ogo beter qubanıçtuu bolup ketti. Sadağan boloyun, oyunçuq qoyondun qulağınan bek qarmap, bizge qarap talpınıp turat. Iya, kempir, sağa oşonloy sezilebi, qay tarabına ötsöm da meni eerçip tiktey bergensiyt. Külüp, talpınıp, “meni eşikke ceteley çıq” degensip sezilip ketet. Atalap çuldurap ün salğanday bolul qulağıma uğulat... Men oşonu qadırese tınşaym, qadırese cürögüm düküldöp, qayrılıp toqtoy qalam... (Kempirin qaray) Qaraçı külüşün, baqırayğan közdörün... (Eñilip kempirinin canına kelet.) İye!.. Iylap oturasıñbı?!

979 K e m p i r. Ayta ber, ayılçu söz ele!.. (Solıqtayt.)

980 A b ı ş k a. Qoydum, qağılaym kempirim, qoydum sağa oor kelse?!.

981 K e m p i r. Qoyboy ele ayta ber, mınça baştap qaldıñ. Sen taş boor kişisiñ, özüñdü ayabağan soñ meni ayamaq beleñ?!.

982 A b ı ş k a. Bul süröttün bizdin üydö türğanına köp boldu go. Qaçantan

beri? Beş-altı cıldan beri... “Oğonyok” curnalınan kırkıp alıp özüñ ilip qoyğonsuñ. Mina, oşol kündön beri sen mağa aytpaysıñ, men sağa aytpaym, eköbüzdün teñ közübüz uşul süröttö. Calğızdap kelip köp tikteybiz. Emne üçün?... Iya kempir, süröt da bolso balasınıp qaldıq!.. Emne qılabız, tağdırıbiz uşul eken, içine saman tıqqan tuluptu torpoğum dep mööröp kündö kelgen bayquş uy sınarı bolup oturabız! Qoy, şoloqtobo emi. Közgö caş aluu boştuqtun belgisi.

983 K e m p i r (köz caşın sürtö). Süylöy ber!.. Aqırı süylönö turğan söz ele...

984 Abışqa. Bala?! Eköbüz, kempirim, bala cıtın bilbey kettik, bala qubançın sezbey kettik. Balabız bolso uşul añırağan üy kepterqanaday bapırap, canduu bolup turbas bele?! Mina bizge kişi kelbese da, balabızdın teñtuştarı kirip-çıgıp, oşolor arqılıu tirüü turmuş menen baylanışımız üzülböyt ele. Mina, oturabız. Balası coq kişi taygaq coldo qolunda tayağı coq baratqan qarıday bolot eken. Tayaktın qadırı qarıganda bilinet tura... Qanteli, ayıbımız özübüzdö, ökünüçübüz içibizde...

985 K e m p i r. Men ayıptuumun...

986 A b ı ş k a. Aqtay albaym. Iras, suluu eleñ, caş eleñ. Müçöm buzulup qalat dediñ. Caştayımda törösöm cöcö başqan tooqtoy küypül bolup qalam dediñ. Caşırın bübü kempirge barıp, çöp qaynattırıp içip, mina oşol boydon töröttön qaldıñ... Qaraçı, caştıq, suluuluk tübölüqtüü emes eken. Ce qarıbay qoyo albadıñ. Qaradıñ. Qarıganda da, qaraçı, eki daliñ tompoyup, şıraqtariñdan kök taramış çıgıp, cünün culup muzdatqıçqa taştap qoygon tooqtun keypindey bolup, bopboz bolup qaradıñ! Ce calğan aytambı? E, kempir ay!.. Qoomduq işte bolso tigintip, üy içibizde mintip cañılıp, qaraçı emi, bul carqın düynögö ce atıbiz, ce izibiz qalbay ötüp ketip baratabız...

987 Kempir (uñuldap). O, caratqan!... Bul emne degen qordıq?!

988 Abışqa. Caratqanğa nalıba, kempir. Aqıñ coq. Caratqan senden eçtemesin ayagan emes. Sen özüñö naalı. Boldu, özüñ aytqanday aqırı süylönçü söz ele, süylönüp ketti. Közüñdün caşın sürtüp taşta. Başıñdı kötör. Qantebiz, kötöröbüz go?!.

989 Kempir (abişqasının moynun qıçaqtay). Bala bağıp alalı...

990 Abışqa. Bu baykerçilik zamanda kim beret balasın bizge?!.

991 Kempir (şoloqtay). Abışqa sadağañ boloyun, ayal al!.. Men tamırıñdı üzgöndöy bolboyun...

992 A b ı ş k a (qayğıлуу külüp ordunan tura). Ce caştıq qubatım bolboso, ce dañqım bolboso, ce aqçam bolboso! Uşul üç nersenin biri menen caş ayaldı toyğuzuu kerek go?

993 Kempir. A tigi, atıñ öçkür kim ele, Aqbay çoloq dele caş ayal alıp aldı go?!

994 A b ı ş K a. Anın körgön künün it körsün! “Sen dağı erkeksiñbi?” dep quruğan çoloqtun eki közün çekçeytip turup, üyünö köçödön cigit eerçitip kelet eken caş qatını. Birdeme dese qolunan özünün tayağın suurup alıp, özün urup eşikke çıqarıp ciberet eken Ha-ha-ha!..

995 Ke m p i r. İy, ölüğüñdü köröyüñdü... aytpaçı...

996 Abışqa. “Emne üçün tiygen?” dep surabaysıñbi? Aqbay çoloqtu bugün ölot, erteñ ölot dep, ölüp qalsa kvartirasıñ alıp qalış üçün tiygen...

997 Abışqa picamaçan, köz aynek tartınıp, qazeta qapap kreslodo olturat. Kileygen kök mişik divanda böğüp ürgülöödü. Eşik tıqıldayt. Abışqa eşik caqtı bir tiktep alıp, qazetanı qarmağan boydon içkeri bölmögö kirip ketet. Eşik dağı tıqıldayt. Kempir aşkanadan çığıp, birdeme çaynap, oşol boydon barıp eşikti açat.

998 Qız. Salamatsızbı, ene?

999 Kempir. Şügür, kel, qızım.

1000 K ı z. Mına aqçañız. Bu cerge qol qoyuñ... (kempir qol qoyot.) Aqay tüzük bolup qaldıbı?

1001 K e m p i r. Şügür... Atıñ kim, qızım?

1002 K ı z. Aygül...

1003 Kempir. Süylöşüp cürgön cigitiñ barbı, ayday qızım? (Qız cılmayıp turup, ünsüz baş iykeyt.) Baqtiluu bol, köp balaluu bol!..

1004 K ı z. Köp balaluu modadan çığıp qaldı deşet go?

1005 Kempir (közün çoñ açıp çooçuy). Kim aytıp cüröt?! (Başın çayqayt.) Kim aytsa da beker aytıptır!. “Balaluu üy bazar, balasız üy mazar” degen çın eken go, çirkin...

1006 K ı z (uyalıñkı). Cigitim...

1007 K e m p i r. E-ey, qağılayın... (şıbıray, aqırın) tiybe andayqa... anday kişi bapa qılbayt...

1008 K ı z. Qoş boluñuz, ene.

1009 K e m p i r. oş, ayday ızım. (Açanı stoldun üs-tünö taştayt. İçkerten abışka ıgıp kelet, Eşik ayra tııldayt. Eköbu teñ tıñşay alışat). ayra keldi oşoyt.

1010 Abışka (apaarıy). Co!.. Bul başka biröö... , (Eşik aırın tııldayt.) Tııldatışı başka!.. (Eşikke uup cetip aat. ooçun cigit kiret.) Kel, kel, cigit!.. Kel...

1011 ooçun cigit abışkanı imerip tikteyt. Kempir abatırlana beri basat.

1012 Kempir. İ, emne iřiñiz bar ele? Oturuñuz...

1013 ooçun cigit divandın etine oomay oturat. Üy için aylanta bir arayt. Abışka da, kempir da anı añayıp ooçup tikteşet, oozunan emne ıgarın kütüşöt,

1014 Cigit. Keçirip oyuñuz, men bir cumuş menen...

1015 A b ı ř k a. İ, ayta ber, ırağım?

1016 Cigit (ulutuna). anım degen kim ele? Esiñizde barbı?

1017 Abışka. anım?.. (Oy basa tüşöt).

1018 K e m p i r. aysı anım? (Abışkasım surooluu tikteyt.) Kim al?.. (Cigitke arap, başın ayayt.) Biz andaydı bilbeybiz.

1019 A b ı ř k a. İ... Al açan ölgön!.,

1020 Cigit. Sürötü alđan eken sizde. Oşol sürötü kerek ele...

1021 Abışka (cigitti iten ooçup tikteyt). Emne ılasıñ?

1022 C i g i t. İzdegen soñ kereği bargo?!

1023 Kempir (tutalana). Barbı oşondoy süröt bizde? Bar bolso “bar” debeysiñbi, abışka, cılaanday arbaşpay e?! ın ele, kereği bolđonunan izdep cürgöndür da?!

1024 Abışka (çarçağanday şılıyat). Cürgön boluş kerek ele bir cerde...

1025 K e m p i r. Men bilbegen al anday süröt?

1026 A b ı ř k a. Bilesiñ. Bul kim dep taıđansıñ! “Eski bir coldoştun arındaşının sürötü” debedim bele? Oşol...

1027 Kempir (ordunan turat). Ey okuy... açañı! Tıtılıp ele ketpese... (şkaftın tüpkü suurmaların añıtıp añtara baştayt.) Uşul üydö ele bolso tabam...

1028 Abışka da ooçun cigit da ümut menen arap alışat. Özünçö narı arap küñküldöp, köpkö küymönüp catıp, bir ubata kempir eski papke apkelet. Foto-suröttör köp.

1029 İretsiz, ımuut, albomdun ar betinde toptolup, sınıp, бүктөлүп alđan.

Çooçun cigit birden alıp qaray baştayt. Kempir süröttörgö eñilip köz salıp turat. Cigit eki sıyra añtarat, narqtuoday körüngön, öñü da tüzük, bir az ulğaya tartқан ayaldın sürötün bir neçe colu қолuna alıp qarayt. “Uşul beken?..” degen oyğo қабilğansıyt.

1030 Kempir. Al menin iramatılıq apam.

1031 Cigit (çooçup ketkendeıy süröttü taştap ciberet). İ, izdep catam!..

1032 A b ı ş k a. Coğ beken?

1033 K e m p i r. Mina bu emespi? (Bayatan beri cigittin köz aldında ele catқан süröttü körsötöt.)

1034 Cigit süröttü қолuna alat. Canına tuşкön kişisi kesilip salınған cartı süröt. Sargarıp eskirip ketken. Aқ sayı oromol salınған, aldına örülgön çaçı beş kökül, қabağınan saal sanarқoo sezilgen қız түşkön. “Bu kempir meni mazaқtap catat. Mında coğ eken...” degen қıyazda öydö qaray albay, қabağı бүркөлүp, al süröttü da köp süröttün üstүнө taştayt. Indını öçö түşöt.

1035 K e m p i r. Özüñ taanıbayt oқsoysuñ, sadağa?

1036 C i g i t (kempirge tañ қалıp, ce işenerin, ce işenbesin bilbey). Uşubu?..

1037 K e m p i r. E, abışқа! Uşubu?

1038 Abışқа (cürögü oorup catқanday қabağı бүркөлө қıya tiktep). Oşol... (Özunçö baş iykegileyt.)

1039 C i g i t. (süröttü қayra alıp,- қayra tiktep, özünün közүндө, esinde қалған Қanımdın öñүн, түspölүн izdeyt. Mında toluқşuған beş kökül қız oturat. Al Қанım bayқuş turmuştan erte totuққан, ulğayған, meerimdüü, cüdöö emes bele?! Oyluu ultunat). Keregi dele coқtur sizderge? Ce... men fotografқа köçürtүp alıp, қayra bersem bolobu?..

1040 Kempir. Emnege keregi tiymek ele?! Ala ber, sadağa.

1041 A b ı ş k a (cigittin қолunan süröttü alıp қoyup, cürögүнүн üstүн uқalay, saal demige). İ? Emi cönüñdu ayt, iniçek. Andan soñ süröt seniki...

1042 Cigit (tomsoro). Sizge menin cönүmdun keregi coğ da?..

1043 A b ı ş k a. Emne үçүн keregi coğ? Bul süröttü kim alıp ketkenin bilip қalıñbız kerekpi, coğ degende?! Atıñ kim?

1044 Cigit (қubarıp, öçöşө). İ, bilbeysizbi menin atımdı?! Esiñizde coğ bolso, oşol coğ boydon қalsın...

1045 Abışқа. Iya?! (Buulğanday .muқaқtanat, қолunan süröt түşүp ketet).

Iya?..

1046 Cigit süröttü cerden alıp, unçukpay çığa cönöyt. Eki olon teñ sunup, abışka birdeme dep toqtotmoçu bolot. Cigit artın arabay çığıp ketet. Abışka öñü öçüp, dağı cürögünün tuşun mıçıy sendirektep, divandın çetin tayanat. Kempiri cetip süyöyt...

IV

1047 Esen üçün enesinin sürötü tabılğanı çon olco boldu. Ce öñün esine caşı satay albay, ce meder tutunup aray cürgöngö sürötü albay, atasın o köptün atarında souşta co boldu dep cürgön, kiyin ulam es tartan sayın, ata-ene barın cete tüşünö baştağan kezde özgöçö bilinip, eneden tuulbağan sıyatuu, bul carırağan düynödö eç ıyırı co sıyatuu tayanıqsız tamırsız sezip, usa bolup cürgön boluçu.

1048 Cayloodon beri cönögön küñü adırul uzatıp başkan. Esen: “Ene-atamı körgön ekensiz, caın sanaşıp cürgön ekensiñer, ava, esiñizde barbı, süröttörü alğan co bele?” dep surağan ele. adırul oşol uçurda köñülündö atılğan birdemege barıp tiygendey totolup, “aytsambı, aytpasambı” dep, oyu eki ancı bolup, tigi balanın sabırağanın tüşünö: “Attiñ ay, ooz barbayt. Emi, Esen-tay, uan emes ekensiñ, aytsam saa atuu tiyer, aytpasam bolbos, senin atañ urmanov Cayna tirüü, azır Frunzenin özündö deyt, pensiyaga çıan deyt...” degen adırul. Esen nes bolo tüşkön. “anım bayuştun sürötü bar boluçu, öz közüm menen körgöm, Cayna askerge ketkende ala ketkenin da bilem, bir tabılsa oşol Caynatan tabılat. Kim bilet, andan beri köp suu aıp ketti, adamdın peyli miñ özgördü o, çirkin, satalbay alışı da ıtımal. ara aaz kelgeni çın, souşta navıt bolon eken degen elek, kiyin ızmatçı bolup atı çıanda bildik. Emne üçün bul caa ayrılbay ketkeni belgisiz. Emi, surap aldıñ süröt üçün, çığıp ketti oozuman, Esen-tay, alğanın özüñ bil. Bizge anın ölüsü, tirisi birdey...” degen adırul. Esen üñsüz ana başın iykegenge arañ carağan ele.

1049 Mina emi: “Upay, körböy ala bersem bolmo eken, men üçün ačanı ölgön kiři ele o?! dep, asıret tarttı Esen. Iras, “ayran atam! Mekenge atılğan oo kökürögün tosup, el üçün, men üçün urman bolon!” dep, estegen sayın cürögü cılıp, mataniç da ılıp cürö bermek. Bir az muñduu, öksüktüü tartıp, balalı sezimi

caraluu boydon, nazik boydon saǵtılmaq. Emi munun baarı ǵıyradı, köz aldında, balalıǵ ǵıyalında curgön aǵ niyet, baatır atanın elesi zamatta taşǵa ǵabılǵan aynektey bırǵırıp catıp ǵaldı. Cürögünö taarımıç, şek, ızalıǵ kirdi. Ata-enesinen, tuuǵandarınan keçip, bir Caynaǵ dep etegin ǵarmaǵan, eerçigen boz taylaǵtay bayoo kelinge da, cerde catǵan cumurtǵa sıyaǵtuu tomolonup ǵarasız catǵan naristege da imerilbey ketken taşboor, cüzükara adamdın kebetesi köz aldına payda boldu.

1050 Esen detdomǵo ötkörülǵön birinçi künün estedi. Al topuraǵan köp baldardın arasında eki iynin da ǵısıp, kirbiyip, ǵarış basa albay ǵorunup, ce apası, ce bul cerge alıp kelip taştaǵan (adamdın atın biler kezi bolo elek emespi) avası coldon ǵayrılıp kelip, şop dep ǵıǵa ǵala turǵansıp, ǵolunan cetelep alıp ketçüdöy, eç ümütü üzülböy caş tolǵon eki ǵaraǵat közü telmirip, eki ǵaǵın tımızın ǵaranıp şömtüröp turat. Keçki tamaǵǵa oturǵuzuşǵan. Esen aldıǵa ǵoyulǵan tamaǵǵa ǵolun suna albay, tigi şapırata tamaǵ aşap, ǵuculdaşıp, biri ıylap, biri ǵatǵırıp catǵan baldardı tiktey da albay, cürögü titirep ǵorǵup, özü bıǵıraǵan bir tacaaldardın düynösünö tüşüp ǵalǵanday bürüşöt.

1051 - İ, cañı bala, ce tamaǵındı, - dedi decur ayal canına kelip eñilip. Esen anı sayın iynin ǵısıp, kirpi sıyaǵtuu cıyrıldı. Daǵı bir colu:

Elden ǵaldıñ, ce, sadaǵa, tamaǵıñdı!.. - dep eskertti da, decur ayal özünçö “Eçteme emes, cañı ǵo, ǵorunup catpaybı. Saalde talaşıp ceyt, toyboy ǵalsa tartıp ceyt. E, ǵursaq degen köp nersege üyrötöt ali, balam, seni?!” dep, narı ǵıdırıp bastı.

1053 Köp bala tamaǵtan kiyin tışǵa dürgüp cönöştü. Esen üñküyüp oturǵan boñdon ǵalǵan ele. “Cañı bala ǵanday?” degen ün uǵuldu. “Tamaǵın cebey oturat” dep coop berdi decur ayal.

1054 Erteñ menenki orus ayal Yelena Vasil’yevna eşikten kirip:

1055 - Nu, Esençik, - dep canına oturup, başınan sıladı, - emne boldu, tamaǵındı cebeyciñbi?

1056 Esen öydö ǵaray alǵan coǵ, coop da bere alǵan coǵ, bu-uu” dep, aǵırın öksöp ıylap ciberdi. Cıluu söz, beşenesinen sılaǵan enelik meerim, ǵam körüü balanın caraluu köñülün ererketti.

1057 - Nu-u, çoñ ele cigit da ıylaybı?! - dep, cubattı Yelena Vasil’yevna. - Ke, Esençik, eköobüz tamaǵ ceyliçi...

1058 Al köñülü öksük balanın köñülüñ kötörüp, özü қошо oturup tamaқ ceşken bolup, cegizip alıp, қолunan cetelep тışқа çıktı. Baldardı aralatıp oynottu. Töönün sürötün körgözüp alaқsıttı,

1059 Oşol күнү Yelena Vasil'yevna tungö decurluқ қıldı.

1060 Baldardı baarın töşөгүнө catқırıp, ылағанın soorotup, қırлдаşқаннн тıyp basıp cürgön. Esen қabaғın cürүştүрүp oylonup catat. "Apasın oylonup catat!.." dep bolcodu Yelena Vasil'yevna. Canına kelip, қımtılap:

1061 - İ, uқtay гоy, Esençik... - dep, mandayınan sıladı. Esen ulutunup ontop қoydu.

1062 Yelena Vasil'yevna minday basarı menen, canaşa catқан elöörök sarı bala Esenge muştumun töşөгүнön aқırın қıғарıp "uram!" degendi түşүндүрүp oozun çormoyttu. Esen eçteme debey, cürögü бүкүлдөp közün ala қаçtı. Oşol uçурда çon bölmönүн narı burçunan:

1063 - Urup catat! - dep, bala ıyladı. Yelena Vasil'yevna barıp küñküldөp muñayım süylөp, birin soorotup, birin cemelep тıydı. "İ, meni da urat eken го?!" dep, Esen töşөгүн çүmkөndü. Oşentip catıp, terdep, қamıғıp, bir ubaқта memirep uқtap ketti.

1064 Tün carımı bolup қalған қақ ele. Yelena Vasil'yevna oozғu bölmөdө бүlbүldөгön қара қıraқтın canında үrgүлөp oturған. İçkerten balanın қаñırığı қıғıp, Yelena Vasil'yevna ordunan ırғıp cönөdү. Esen eken!. Elirme қarmaғanday eki közü қақçayıp, қaltırap, eki қақтн alañdap қaranıp:

1065 - Apa-a!.. - dep baқırdı. Yelena Vasil'yevna cetip қuçaқtay:

1066 - E, Esençik, Esençik., emne boldu ıya?.. - dep küñküldөdү. - Қараçı, baldar uқtap catıspaybı, aқırın, Esençik, baldar oyғonup ketet. Emne boldu, sadaға? Emne boldu?.. Cata гоy...

1067 - Apam!.. - dep ıyladı. Esen. Başқа eçteme ayta alған coқ "Apam!.." dep soluқtadı.

1068 - Nu, Esençik, - dep muқақтана түştү Yelena Vasil'yevna, - men turam го, men emi saға apa bolom da, sadaға?!. Iya? Қoy, ıylabaçı, Esençik!..

1069 "Apası түşүнө kirgen oқşoyt. Oy, bayқuş ay!.." dep, içinen booru açıldı. "Men emi saға apa bolom..." degen sözün қayta oylonup, oşol zamат arғasızdan aşıқça dağı bir cүктү, oor mildetti moynuna alғаннн sezdi. Iya, caş balanнн, bolғondo

da kökürögündö dartı bar balanın köñülün qantip aldaysıñ?! Qantip calğan ayta alasıñ?! Yelena Vasil'yevna Esendi öydö aldı. Esen soluqtap moynuna cabıştı.

1070 - Cür emese, Esençik, eköobüz catabız, - dep Yelena Vasil'yevna anı oozğu bölmödegü decurqanağa kerebetke alıp keldi. Oşol uçurda balağa köñül, bir az meerim kerek boluçu. Esen ıyłağanın toqtotup, ulutunup, Yelena Vasil'yevnanın qoynuna başın qattı. Yelena Vasil'yevnanın da cürögü cibiy tüştü. Canına alıp cattı da, başınan tırmalap sılap, booruna qısa-qısa: “Esençik! Esençik!..” dep erkeletti. Bala anı sayın boyun taştap ıqtap, kökürögün mışıqtın balasında cıttap, kööşüp ketti.

1071 Oşondon tartıp Yelena Vasil'yevna kündön-küngö balağa üyür alıp, köñülü tüşüp, başqa baldardan özgöçö qaray baştadı. “Naçar eken bala, irdensin” dep bolcodu. Bölök caqta cürgönündö da Esen qılt dep oyuna tüşö bere turğan boldu. Esen dayıma colun qarayt. Te alıstan körünsö aldınan çurqap çıgat. Yelena Vasil'yevna emi booru açıp emes, asteydil süyünüp, cerden kötörüp alıp: “O, menin Esençigim!..” dep, booruna basıp, betinen süyöt. Bala ogo beter moynuna qoş qoldop cabışat, “apa” dep erkeleyt. Yelena Vasil'yevna ene meeri tögülö: “Menin uulum, Esençigim!..” dep, çöntögünön konfet alıp berip, qolunan toypondotup ceteleçü.

1072 Mina uşintip, Esen cetimqanağa kelgeni Yelena Vasil'yevnanın köz aldında es tarttı. Esen ene sanap, a Yelena Vasil'yevna qadimkidey çın cürektön balasınıp imerilip qaldı. Calgız boy ele, dem alış kündörü özü menen qoşo ala ketip, oynotup, keçinde alıp da qalçu. Esen qırğız klassınan onunçunu caqşısı büttü.

1073 Onunçu klasstın qoştoşuu keçesinde:

1074 - Esençik! Universitetke ötösüñbü? Filologiya fakul'tetin orusça bölümünö öt, tilimi alıp, Esençik. Kelecegiñe caqşısı, oy cügürtüü mümkünçülüğüñ bayıyt, köz aldında özünçö bir keñ, acayıp düynö açilat sen üçün. Öz tiliñdi senden eç kim tartıp albayt, al tübölük özüñkü. Eki tildi teñ süylöp ala turğan bolsoñ öz eliñ üçün da ötö baaluu adam bolup qalasıñ, Esençik! - dep aqıl ayttı.

1075 Oşol ele cılı Esen Qırğız Mamlekettik universitetinpn filologiya fakul'tetine ekzamen tapşırıp, orusça bölümünö qabil alındı. Tıyaqta cetimqanada bolup, Yelena Vasil'yevnanın şarapatı menen Esen orusça qadimkidey suylöp, öz oyun başınan ele caqşısı tüşündürö alçu. Oquunu eç qıynalışsız, bat ele özdöştürüp, başqa studentterge teñelip ketti. Programmadan tışqarqı kerektüü materialdardı

kitepkanalardan öz betinçe izdep, seyildöö, kız candoo, carçırıp kiyinüü degendin barın unutup, bilim kızığına tüştü. A orustun tarıhı, madaniyatı, çalkığan muhit sıyaqtuu ulam narılağan sayın tereñdep, ceegi körünböy keñidi. Biri mamleketin bekemdep, biri adep-ahlağın taqtap, biri adabiyatın, muzıkasın caratıp, madaniyatın qalıptap, orustun oor cügün miñ cıldap moynuna kötörüp kelgen azamat uuldarına asteydil tañ qaldı. Orustağı teñçil, dosçul, demoqrat münözgö ıraazı boldu. Esen universitetin toluq qursun da caqşısı bütüp çıqtı.

1076 Mına, orus tilinen qırğız mektepterine sabaq berip, Isıq-Köldö, Narında iştep kelip, aqırı tuulğan cerin eñsep, eç qaçan esinen çıgara albağan, eskirgen sayın arman ır sıyaqtuu köñülgö teren bata bergen ene qadırı anı cipsiz baylap özünö tartıp, özü izdep, “Tooluq” orto mektebine bargan boluçu.

1077 Esen “bul düynönün caqşısı adamı coq emes” degen orus maqalın esine alıp, “biz dağı ölböy çoñoyup, altın ayaktan suu içmey bolduq go?!” dep, Caynaqqa bolğon kegi artıla tüştü.

V

1078 Şaar abdan ösüp ketken eken, bir kezde bul cer şaardın çeti dep sanalçu, colunun çañı bırıqsıp catçu, çañı tüşkön tört qabat üylördün arasına ar türkün caş köçöt tigilip, abcala albay, ar cerde erbeyip turçu, mına emi düpüygön baq, arası alleya, gül cıttanat, şaardın çeti tooğó barıp taqalıp, bul aymaq ortosu bolup qalğan...

1079 Esen tört qabat üydün aldına kelip, eki caqtı çooçurqay qarap, cay basıp toqtoldu. “Cañılıp qalbadım beken?..” degen küdük oy keldi. Al törtünçü qabatqa çıqtı da, tört eşiktin ekinçisinin qoñguroosun şıñğırattı. İçkerten tırp-tırp başqan şarpa uğuldu. Esendin köz aldına bir ubaqta qoqustan coluğuşqan kelindin üröyü keldi. Şırıq dep eşik açılıp, qarçayğan uzun boyluu, betinde odurayğan çaarı bar, eki közü bozomtuq, murdu üşük pomidor sıyaqtanıp kızğılt köğüş tartıp, ketken, kögala çaçtuu kişi köründü. Al unçuqpay, biroq köñülünö bir caman oy kelgensip, şektüü melteyip tiktedi.

1080 - Salamatsızbı? - dedi Esen oñtoysuz. Tigil alik albay maalqatıp tiktep:

1081 - İ? kim kerek sağa? - dep qırs suradı, “coğolçu e narı” degendey tuyuldu Esenge.

1082 - Uşul üydün eesi...

1083 - Eesi men...

1084 - Co, üç cıl murdağı eesi...

1085 - Tigi uruşa ketçüdey ormoyo ıaldı da, ıayra birdeme esine kelgenden özün tıyıp, başın çaykıap, cüzün üyrüp:

1086 - Ey, uşul üydün üç cıl murdağı eesi, kişi keldi go sizge?! dep, “sizge” degenin ötö niıktap, keketip süylöp, ıacııan eski arabaday ııyşañdap narı bastı. Narı caıktan nariste bala ıylap ıaldı. “İya?! Emne deysiñ?! Balanı soorotup ıoysoñçu?!” degen ayaldın ıylamsıraıan ünü vannadan ııktı. “Oşol!” dedi Esen içinen, ündü taanıdı.

1087 - E, ıık bıyaıka, cigit kütüp ıaldı! - dep, ıacııdadı erkek söroy, daıı “cigit” degenin niıktap.

1088 Bir az küymöndü da, bayaıı kelin köründü, eki ıolu ııkanıına deyre samındın köbüğü, alcarıkıtına sürtünö eşikti közdöy bastı. Bayaıı sımbatı coı, denesi tolıon, çekesine tüyşüktün bırışı tüşkön, ııyla ıartmaıı körünöt.

1089 - Salamatsızbı? - dedi Esen cılmayuuıa araıet ıılıp. Kelin, ayal emesii, daroo cımıık etip, “Salamatlılıı!” dep, başın iykedi, biroı taanıy albay, - “emne cumuşuñuz bar ele?” degendi sezdirip, elteyip tiktep, coop kütüp toıktoldu. Te narı bölmönün oozu çende canaıı erkek tameki tütötüp, kürs-kürs cötölüp, murdun şuu tartıp, aımalap turat. Oşol uçurda kelin, emi boolıodu belem, ıası serpile, uurtu cılmayıp:

1090 - İ, keliñiz, - dedi muñayım. Artınan kök cötöl daıı uıulup, aıa eskertüü sıyaıtuu kelin daroo:

1091 - Kim kerek ele sizge? - dedi cat ün menen.

1092 - Co, keçirip ıoyuñuz, - dedi Esen ketençiktey, - men cañılıp kelip ıalıpmın...

1093 Kelin artın ıılçaya ıarap aldı da, közü ıılıırıp, başın aıırın iykey “körüp turasıñ, ıaıılayınım” degenin közü menen aytıp: '

1094 - Eçteme emes... - dedi.

1095 Esen ıayrılıp cönöy, eşiktin ıulpu ıırs dep cabılıanın tepkıçte kelatıp uıktı.

1096 Üç cılı ilgeri, altın küz ubaıı ele.

1097 Esen baq, bir daraq nurday sapcarı, biri calbırtağan ot sıyaqtuu qıpqızıl bolup, ar cerden sereñ, ete biri birin qıuuşup oynop cürgön tıym çıçkan gana bolboso, içi cımcırt, şırt etip keede kök tiregen qarı terektin bir calbırağı qıldı uçunan üzülüp, butaqtan şaqqa tiyip, qalqıp uçup, imerilip kelip, sarala kilem bolup teşölüp catқан köp calbıraqqa sayılıp tüşüp qalıp catқан. Qıçaq cetkisiz bolup kölküldöp batıp baratқан күndün nuru qıygaç tiyip, baq içi türkün qubulup, caltıldap turğan kez boluçu.

1098 Esen özü calgız, calbıraqtardı şırp-şırp keçip, atayılap oynop keçip, cıpcıluu memiregen avağa denesi balqıp, könüldö sanaa coq, cayma-cay kelatқан. Baqtın tigi başınan calgız qaraan közünö çalındı. Caş kelin, al dağı cay, ceñil kiyingen, tizesin ança cappağan aq köynök, üstünön tüktüü aq qofta, sol qolunun qarısına kiçinekey aq sumqa ilip qoyton, caqın kelgende cer tiktey berip, qadirese ıybaa menen öttü.

1099 Esen kitepқанadan keç çıktı. Kündüzgü opur-topurdan köçö boşop qalğan eken, aydın aq carıgı töbödön alsız ülbüröp, cerden ar türkün tıs elektr nurları qoşulup, daraqtar teatrdın deqoratsiyası oqşop küñgürt körünöt. Ar cerde bir Esen sıyaqtuu keç qalğan biröölör asfalttı tıq-tıq şaşa basıp ötüp bara catıшат. Qıuu-u etip, te çoñ köçödön aqırqı trolleybus ötüp ketti. Birin-serin ceñil maşına cörmölöp cüröt. Esen cay kelatti.

1100 Eñ aqırqı seyilçiler da ketip, keçki parq een qalğan, Esen qayıñduu alleyanın ortosun cara basıp kele berdi. Te alıstan özünçö qıñıldap, ce ırdağanı, ce ıyłağanı, bir ayal köründü, qol sumqasın boosunan uzun qarmap, narı-beri bulgalap, tegerenip, calbıraqtardı şarp-şarp teep, qıyal mas. Caqın kelip, Esen canağı kelin ekenin taandı. “Emne qılıp cüröt bul ubaqqa deyre?” degen oy qılt etti Esenge, oozuna eç aram oysuz tamaşa keldi:

1101 - İ, kütkün kişiniz kelbedibi? - dedi ötüp baratıp. Kelin qılçaya qaldı, eki közü şoqtonup, tigile tiktep:

1102 - Sizdi kütup cüröm, - dedi mışqıl qılğan münözdö, aytarın aytıp alıp, bir qur çooçuloo, bir qur “qoluñdan emne kelet ele, boz bala?!” degendey, emne dese da körgüsü, kökürögü menen toşqusu barday, birdeme kütköndöy.

1103 “İ, mına balaqet!” dep, Esen emi emne derin billbey cılmayıp toqtolo qaldı. Kelindin qaşköy közü qadalıp, eki uurtunan dağı ele mışqılı tüşpöy “emne

suradıñ? Emne coop beresiñ?” dep turdu.

1104 - Uzatıp koyolubu?

1105 Kelin iynin quuşurup koydu. “Cigitçiligiñiz bilet” degendi tüşünüp, içinen “çın ele balaket. neme go?!” dep, Esen:

1106 - Cürüñüz, - dedi dağı sımay.

1107 Kelin da emi kayra tarta albay Esenge qatarlaşa bastı. Özünün bul qılığına özü tañ, özü buşayman bolup, başın cerge sala berdi. Esen anın uurtunan canağı mışkılduu cılmayuunu azır da sezip kelatti. “Soyqu öñdönöt?!” dep, boyu cıyrılıp, biroq sözdön çalınıp qalğan soñ, emi qantıp bölünüp keterin bilbey qaldı.

1108 - Qayda barabız? - dedi Esen saatın qaray. Kelin başın kötörböy:

1109 - Bizdin üygö, - dedi.

1110 Erkek emespi, Esendin içi qım dey tüştü, biroq, basa tuşup: “Ce başta taanış bolbosom, köçödön ele eerçip barganım qanday bolot?..” degen suroogo qabıldı.

1111 Añğıça çoñ köçögö çığıştı. Zuuldap kelatqai “Moskviç”, kelin qolun kötörüp koydu ele, lıp toqtoy qaldı. Kelin artqı eşikti özü açıp, narı şılğana oturdu da, eşikti caap albay, “Í, kirbeysiñbi?” degendey Esendi cımıyıp tiktey berdi. Esen enkeyip qarap, “erkeksiñbi?!” degen sözdü kelindin közünön oqudu da, “E, eşigine cetkirip koyoyunçu, uşul maşına menen qaytarminçı!..” dep, öz köñülün özü ulap, maşınağa kirdi.

1112 - On ekinçi mikrorayon, - dedi kelin şoferge, maşına lıpıldap cönödü, eç kim söz qatpay, cigitti moynunan baylap alıp kele catqansıp, anı özü sezgen sıyaqtuu, basmırt tarta tüştü, canağı qaşköylüğü cogolup, “emi emne qılam?” degen oy başqanday boldu. Şaardın çetine çığıp, eñ aqırqı üylörgö caqındağanda:

1113 - Biz keldik, - dedi, maşına toqtoğon soñ qol sumqasman bir som alıp, şofergo sundu: - Iraqmat...

1114 Tilinin uçunda tursa da, Esen “Men uşul maşınadan qalbay qaytayın” dey alğan coq, meltiregen suluu kelindin köñülün qıya albay, köz qarashın taştabay, bir cağınan erkektik namısı anın artqı colun bögöp, qoşo tüştü. Kelin unçuqpay aldığa basıp, ce oşol boydon qarabay tez-tez basıp kete berbey, ce qayrılıp toqtop, cigitke qoştoşuuga mümkindük koyboy, ayarlap basıp, cipsiz baylap, sözü coq azğırıp eerçitip baratti.

1115 Tört qabat üydün eşigine cetkende kelin “keldik” degendi bildirip, te biyiktegi balkon caqtı bir qarap, Esendi cımıyıp tiktep toqtodu.

1116 - Emi men qaytayın, üygö bolso keldiñiz oqşoyt, - dedi Esen aqırın, qarqağan öndüü, qıyıla.

1117 - Çooçup atasızbı? - dep şıbiradı kelin.

1118 - Co... - dedi Esen qayrattana, - iñgaysız bolobu deym da...

1119 - Eç kim coq...

1120 Kelin qolun sunup, Esendin qolun qarmap, qolu muzdaq eken, bir az qaltırağansıp sezilet, aqırın özünö tarttı. Cigittin cürögü dük-dük qağıp, eti dürküröp ketti. Kelin ketençiktep, anı cetelep, qatuu da qarmabay, qoyo da berbey, “erkek bolboso özü qaqsın” degen sinoo menen, cigit qaçıp cönösö qatqırıp külüp qalçuday oştunup, oşoğo qoşup özünün ayaldıq baasın ortoğo salıp, et-cürögü titirep barattı.

1121 Kwartirası törtünçü qabatta, bir bölmö üy eken. Kelin kirer zamat carıq qılıp:

1122 - Keliñiz, törgö ötüñüz, butuñuzdu çeçpey ele qoyuñuz, pol muzdaq, - dep lepildep stolunun üstün sürtüp ciberip, orunduqtardı oñdop qoyo qoydu. Esen bolboy tuflisin çeçti ele, al “E, esi bar eken!” dep içi cılıp, üygö kiyçü tapiçke bere saldı:

1123 - Pol muzdaq...

1124 Özü aşqanasına şıp kirip ketti. Kükürt şır-r qağıldı. “İ, çay qoydu” dedi qursağı aç Esen. Al “emne bolso da, boloru boldu, emi çığa qaçıp kete albaysıñ!” dep, çıyralıp, stolgo öttü da, üy eesi coq, öz betinçe otura bere albay, qolun uşalap, qaysalanıp toqtolup qaldı.

1125 Calğız cıqaç kerebet, narı dubalında kiçinekey kilem tartılğan, töşögü cıyılğan emes, aynektin tübünö taqay qoyulğan stoldo caşıl abacurluu stol-lampa turat, carım açılğan qandaydır bir kitep catat, stoldun tübünö butqa cıluu bolsun üçün eski şırdaq töşölgön. Terezede çaçına aq bantik baylangan sekelek qızdı canına alıp tüşkön caş ayaldın sürötü turat. Erkektin buyumu qozgö çalınbayt, bölmö taza, tıqan kütülgön, atır gana, ayal gana cıttanat. “Calğız boy eken go?” dedi Esen özünçö.

1126 Kelin aşqanasınan kelin, Esendin süröttü qarap turğanın körüp:

1127 - Apam, - dep qoydu aqırın, stoldun üstün daroo sürtüp, kesilgen nan, düyüm tattuu daam, ısılıqqa sarı bıştaq, muzdaq et, köñül kötörgöngö bir şişe qızıl

cüzüm şarabın apkeldi: - Keliñiz, - dep tör bolup eseptelgen burçtağı orunduğu aste cañsadı.

1128 Esen unçuqpay orunduğa qoomay oturdu. Kelin da sözgö batına albay, ıldıy qarağan qalıbında çay quyuu menen küymöndü. Al negedir özünçö demigip, canağı köçödögü qancönlüğünün, şoqtuğunun biri coq, cigit eerçitip kelgeninen özü uyalıp, qıstalıp atabı, işi qılıp, saal iñgaysız, ireñi tamılıp, öydö qaray albadı.

1129 Esen çaydan birtkeden uurtap, çımın uça bilengen cımcırt bölmödön nan çaynağanı özünö kürtüldöp uqulup, ce çaynabay qoyo albay oozuna nan salğan soñ meltirep stoldun üstün tiktep, biroq eçteme körböy oy basıp oturdu, köz aldına kelinçektin ıylooçuday telmirgen surmaluu qara közü, tirsiygen eki emçegi qımça beli, aq quba cüzü, zımpıyğan tüz buttarı. tartılıp turdu. “Tüzük ele neme eken, emnege calğız boy cüröt aligçe?” degen suroo keldi oyuna.

1130 Eñ aqırı kelin özü qayrat qılıp, şaraptı açıp, eki ryumqağa möltüldötüp cayma-cay quyup, quyarın quyğan son, emi emne deşin bilbey, qaquu cep qalışın sezgendey, ar demeni bir qarmap, qaysalanıp toqtoldu. Esen anın abalın sezip:

1131 - İ-i... taanış bolup cürölü... - dep, oñtoysuz cılmayıp, ryumkanı qoluna aldı. Kelin şıñk ete bir türkün nazik külüp, oşol külküsünö qoşo ireñi carq dey tüştü da, dağı ele öydö qaray albay, ryumkanı saal kötörüp, cigittin sözün qubattağanın asta sezdirip, aqırın başın iykey, sırduu cımiyıp, qaçan Esen şaraptı toluq alıp qoygon soñ, ryumqasın carımdatıp içip:

1132 - Keçirip qoyuñuz, - dedi ünü qaltıray, - sizdi zorduqtap ele apkeldim oqşoyt...

1133 - Co, men ıylabaym, caqşı gana bolbodubu, çaynekti qaldıratıp oturmaqmın calğız, qursağımdı toyguzup keteyin!.. - dep, Esen atayın caydarlanıp, uşunu menen özündögü da, kelindegi da oñtoysuz sezimdi alıp taştoonı közdöp, külö süylödü. Bir cıpar kindik. coldoşu “ayaldar menen köñül açqıñ kelse, uçuru bolup qalsa, alardın aldında aqılduu kepti süylöym dep ubara bolbo, cek körünüp çıgasıñ anday kezde lektsiyanın alarğa keregi coq, eptep köñülün kötörüügö gana umtul” degen aqılı esine tüşüp, emi ryumqağa qılqıldatıp şaraptı özü quya baştadı.

1134 Kelin da atayın şıñkıldap külgön boldu. “Calğız” degen söz cürögünö tıq tiyip, külküsün tez tıyına, tañırqağan sıyaqtuu elteyip, çertken şampanday caşıl közü möltüröp, Esenge qaray berdi. “Siz dağı calğız boysuzbu?!” degen ökünüçtüü suroo

turdu.

1135 - Sizin salamatçılığınız için! - dep, Esen ryumkanı қаğıştırdı. Kelin uşuğa қадиресе қубанıp, çın ıқласı менен ıraқmat bildirip, қıltıya baş iykep ryumkanı көтөрдü.

1136 Іçішти.

1137 - Muzıқаға қандaysız?! - dep suradı kelin ordunan tura baştap.

1138 - Meyli, - dedi Esen.

1139 Kelin radiolaға tabaқ қoydu. Bir muñduu muzıқа te alıstan, tereñden aқırındap күñgürönüp, cay başталıp, muñқанıp oynolo başтаdı. Muzıқанın ırғаğı менен көñүлү қошо ақтı belem, қарlıғаç қанат қара қашı төмөн туşүp, ақсарғıl cüzü қılayıp, қасireti bilinip, suz tarttı. Caşıl abacurluu stol lampanı candırıp, tigi çon carıқtı öçürüp қoydu. Bölmö içi қашıl sarğılt küügüm bolup, cerde catқан şırдақтın көөнөлүğü da, aynektin ştorunun gülүнүн cañılığı da öтө ayrımalanbay, kelinçektin cuzündögü sanaa da көлökөлönüp, baarı tegiz bolo түştü. Kelin tıñşap, bir az şaldıraғansıp, unçuқpay kelip orduna oturdu. Muzıқанın muñu қасirettüü cürök қılına kelip urunup, anı sıdırıp, tilekti da, öksüktü da bir alıp, birde ır, birde ıy bolup, tolup-taştı.

1140 Muzıқа бүtkön son, kelin көpkö unçuқpay, bık etpey oturdu da, özünçö aқırın ulutuna barıp, tabaқ cañırtқан coқ, radiolanı öçürdü. Қayra kelip, ryumқalarға şarap tolturup:

1141 - Keliñiz, tatıp oturalı, - dedi aқırın, Esenge telmire tiktep, eki көzünön dağı қumar otu, cigitten kiçinekey cigittik қayrat күtkön eç қачан ачық ayta albas қupuya көñүл nazı үlpүлдöp көрүнө.

1142 Demdüü şaraptan birtkeden қılt etішти. Kelin:

1143 - Bul дүйнөдөгү calғız mederim apam bıtır ölüp қалdı. Caş ele болуçu. Tıtalanıp fabриқada іштеp curüp, bayқuş meni beş cıl oқuttu ele, emi gana іштей başтаған cılımda, ubayımdı көrböy öldü. Mintip bir uydö calғız қалдым. Ішке baram, іштен kelem, қayғım da coқ, қубанçım da coқ, maşına sıyaқтуu. Kiyinki uçурда özümdөн öзім қуса bolom, emneden ekenin bilbeym, ıyлағım kelet, başım ooruyt, biröө менен қатuu uruşқum kelgensiyt cindegensip...

1144 Esen unçuқpay gana uғup oturdu. Emne demekçi?! “0, қоқuy ay, apañ ölböy қoyo tursa bolmoқ eken?!” deybi, көp uçурда көñүл aytuu қayғımı көböytöt

emespi, narı da qaydıger çooçun adamdın qayğırışıp oturuşunun qacatı emne?! A körö “Erge tiyip all!” degisi keldi. Saal oroy uğular, biroq mınday calgız boy ayaldarğa ilgerten berile kelgen tuura da, tüz da keñeş uşul go.

1145 Kelin külkü aralaş sabırqap:

1146 - Bul düynödö adamğa kerektüü nersenin baarına ele tegiz cetişe albayt ekensin! - dedi. - Birinin artınan tüşsoñ, birine cetseñ, biri qalat. Oşol qalıp qalğanı turmuşında eñ kerektüü nerse bolup çığıp, oşondon öksük, kemçil ekenindi sezip, attiñ deyt ekensin, baarıdan da qayra kirişüügö, ondoogo keç bolup qalğanı qayğıлуу eken...

1147 Oqudum, bilim aldım, el körgüdüy qızmatqa da cetiştim, aqça coq emes, üy mına, biroq tirüülükün şaanisi da, maanisi da bolgon tüpkülüküü nerse - erden qalıp oturam!..” degendi tüşündü Esen.

1148 Kelin çarçağansıp, qolonun artın tosup, aqırın estenip, töşögü caqtı qarap qoydu. Esen oşol tapta köz qarashın qarmap, anı kelin da sezip, uurtun tartıp cımıyıp, emi qanday ayla qılsam degen sıyaqtuu oygo bata tüştü.

1149 - Tün da bir ubaq boldu oqşoyt, - dedi kelin, Esen başın iykedi, - emi qayda barmaq eleñiz, qıymıl toqtodu, uşul cerge ele catıp es alñız...

1150 Esen başın iykedi. Kelin stol üstün cıynap, aşqanasına kötörüp ketti. Köpkö keçikti, bir ubaqta qayra kelip, bayağı ele ordunda üñküyüp oturğan Esendi körüp tañ qalıp tiktedi da, mışıqça cıla basıp ötüp, stol lampanı öçürdü. Bölmö daroo qapqarañğı bolo tüştü. “Siz beymaral es ala beriñiz emi...” dedi kelindin şıbış ünü caqın ele cerden uğulup, cıлуу, saal entikkensigen demi sezilip turdu, Naz qılğanday, cigit caqtan birtke gana öktömdük kütkön sıyaqtuu, uşul azır ayal zatının şıltoo tapqısı kelgen ayarlığı gana toqtotup turğanday. “İ-gi...” dep, basmırt küñk etti Esen, erkek emespi, qanı dürgüp, biroq oşol zamat öz dilinen: “Ey, qoquy,, qanday nemesiz?! Men sizdi adam qatarı ermek bolsun dese, caman oylop alğan turbaysızbı?! Qoy, qoyo beriñizçi?!..” degen, kelindin qapa bolgon, ıylamsırağan ünün uqtu da, toqtolup qaldı. Biraz turup, anan oşol zamat başanınan şırp bilinbey kelin aşqanasına qayra aqırın çığıp ketti. Esen: “E, baştatan sır bilgi bolboğon soñ, calgız boy nemenin könülün oorutup qoysom bolboyt go?...” dep, özün özü tıydı da, çeçinip, töşökkö aqırın cata baştadı.

1151 Esen közün cumup, biroq uqtoo esine da kelbey köpkö cattı. Kelin

aşkanasın cıyıştırıp, vannasına kirip, suu şır-şır etip, birdemelerdi iştep cürdü. Bir ubaқта aşkananın da çırağı öçtü. Cımcırt boldu. “E, oşol caçka catmaç boldu oçşoyt?” dep oyloodu Esen. Demek, kelindin ağa köñülü çok! Esen bir az köñülü çögünkü tartıp, tüñülup, çarçañkı ulutundu da, narı qarap oñdonup cattı. Oşol tunü Esendin tüşünö aç kıuu kirdi. Kıyrına köz cetpegen aydıñ köl eken, ačkıuular kılaçtap, köl kılaasında birin biri kıuuşup, Esendin başına tegerenip, a Esen ulam umtulup, birine da, ce kıanatının uçunan, ce kıuyruğunan sermep kıolun tiygize albay, küyügüp, entigip cügürüp cürgön eken. Köl kök şayı bolup ülbüröp, bir çeti asmanga çabılıp tolkıup ketti...

1152 Esen oyğonup, aynek caçtan bulañgır şoola tüşkön karañğı bölmödö “E, catam dep, baykıştı beker kıynadım gö...” dep, aşkanasında kıalğan kelindi esine aldı. Oşol uçurda eşik caçtan asta şıbış uğul gınday boldu. Esen başın kötörüp tiktep, kıulaç töşödü. Emi soluktağan sıyaçtuu. Esen ordunan turup, muzdaç poldu şırp ettirbey basıp, bosogogo barıp, eşigi açık turğan aşkanağa saal başbağıp qaradı. Terezede narı qarap öböktöp kelin turğan eken. Emi soluktağanı daana uguldu. “Emne bolup ketti buğa?..” dep oyloodu Esen. Kıantala cörmölösö bilingidey tünkü tınc bölmödö kelin Esendin şarpasın sezbey kıoyğon emestir, biroç artın kıayrılıp qarap kıoyğon çok, narı ünküyüp turğan kıalıbınan bılk etpedi. Esen barıp, kelindin eki iyninen kıarmağan bolup, kıolun asta tiygizdi. “Emne boldu?..” dep surağısı kelip, dilinde “Emne bolğonun sen bilbeysinbi?!” degen kıatuu cooptu bolcop, batınıp suray albadı. Kelindi aqırın booruna tarttı. Cağına sarıkkıan köz caş kıoluna urundu. Esen kelindi balaça şap kötörüp, töşökkö alıp keldi.

1153 Kelin unçukpay, cigittin kıoynuna başın kıatıp, ererkedi belem, kıadimkidey bışaçtap ıyladı. Esen kıoy degen çok. Eç söz aytpay, sebebin tüşündürböy, buuruqqan bala sıyaçtuu özünçö soluktap ıyladı. “Kıağılayın!.. Sağındım seni, köp kıüttüm gö seni?! Erteñ menen ketecin, artıñdı kıarabaysıñ, sadağam, cazdığımı kıuçaçtap, dağı men calgız kıalam. Calgızdıktan caman kün çok eken. Tışka çıksañ biröö uzatpasa, üygö kelseñ biröö tosup turbasa, kıayğırsañ kıayğıñdı, kıubansañ kıubançıñdı bölüşüp turğan kıışıñ bolboso?! Tüşünösüñbü uşunu, baatırım?!” dep, köñülündö muñ ayttı. Esen tüşündü munu. Tüşüngöndö kıılar cardamı kıaysı? “Men turam canıñda, mağa süyön, mağa işen!” dep, kıalp aytıp, candı cep, beçaranın köñülün aldoonun kıacatı çok emespi, Esen unçuğa albadı, kelindin

ısıķ caşı tüşünö sarıgıp cattı...

1154 Esen oyğonup, başın kötördü da, kelin canında çok eken, “çay koyup cüröt go” degen oy ketip, saat on bolup alıptır, tez ordunan turup, kiyine baştadı. Kemsalı zımpıyıp, şımı şaptay bolup ırıp ıgıp, kirdin tağı, maydın tağı da körünböy taptaza, ütütün tabı menen eken. “Tüzük neme go, baykuş!..” dep, ıraazı boldu Esen. Stoldun üstündö catan carım barak ağazdı kördü.

1155 Esen eñkeyip oçudu. “Cigit, men işke kettim. Ketseñiz, eşikti çaptırıp koyup ketersiz...” Esen başın aırın iykegilep, içinen ökündü. İçi cılıp, oşol tapta kelin canında boluşun eñsep, bu cıyırma beş caş urağında turmuştun calañ ele cırgalın körgön bele, bul düynödö anın colun arađan, amandığın tilegen kim bar ele, ali körö elek biroç tüştö körgön acayıp düynödöy cıl ötkön sayın eñsetken, tuulđanı cönündögü kübölük ađazdan, artadan đana atın bilgen tuulđan ceri, tuuğan enesi tuuraluu bilgenin da, sezgenin da toluğ aytıp, sağınıçın, usalığın aldına tökküsü keldi. İçteği armandı, oydoğu tilekti ay bir ubağta kimdir biröögö köbürüp süylöp berüü, ıylap berüü armandı ceñildetip, tilekke dağı şıķ beret eken go?!

1156 Stoldun üstünö farfor tarelağa eki kesim ağ nan, bir şışe kefir koyup, ağ salfeta menen caap ketken ele. “İ, een üydö kefir içip, uuru mışıça calanıp oturayınbı?!” degen oy ketti Esenge. Oşol zamat uşunça cağşı köñül menen koyulđan daamdan, eesinin peyili üçün bolso da, ooz tiyip ketüü kerektigin eske alıp, nandan tike turup birtke cep, kefirde eki colu stađanđa uyup cutup aldı. Köñülünön ırağmat aytıp, oridorđo ıgıp, cılırata tazalanıp koyulđan tuf-lisin körüp: “E, ayaldın baarı ele uşunday amor bolor beken, bu ıyın go?” dedi çındap köñülü cibiy.

1157 Esen oşondo eşikke ıgıp, eşikti çaptırđan soñ, keçinde oluna armap cürgön kök ađaz papkesin iç-keri unutup alđanın bilip aldı da, ce aıçı çok, ce kütüügö bolboy, emne ıların bilbey toğtolo aldı. “Emnesi bar ele içinde?” dep oylondu al. E, kündölük depteri bar emes bele! Çöntögünön doğumentterin çoktop koydu da, “dağı bir ayrılıp kelermin” degen oydo, köñülü tınıp, tepkiçten tez-tez tüşüp köçögö ıgıp ketti.

1158 “Emi emne ılam?” dep, Esen ce kete bere albay, ce ayrılıp bara da albay, eki olun artına alıp, oşol cölkömdö imerilip basıp turup aldı. Bayağıda işke alaçsıp, narı da şaardan ketip catan soñ, arbalastap cürüp, esinen ığarıp salđan. Kişi ötkön ömürün, başđan colun eske alıp, oşol kezdeği oy sanaasın dağı bir

baamdap körüp, eger tüzük bolso qadirese köñülünö irazılıq kirip, osoluna özu uyalıp, anı mindan narqı colunda qaytalaboogo araqet qılıp, özünçö bir qupuya cıyıntıq casap cüröt emespi. Es tartqandan beri cazıp kele catqan kündölügü - öz ömürünö, körgön turmuş cağdaylarına, kütkön coroloru cönündö, oşonu menen birge oquğan kitepterinin özünö caqqandarına oşol kezdegi öz tüşünügü boyunça teñşegen pikirleri, oy-sanaası boluçu. Te aylğa “Tooluq” mektebine barganda bir estegen. Ce atı coq, ce üy adresi coq bolğon soñ qat arqıluu surap aluğa da мүmkündük bolğon emes. “Coq bolup ketti beken? Özüm için kerek nerse ele!” dep oylondu Esen. Emi qantti? Cana ele kelindi ayap, üydögü erkektin közünçö “men cañılıp kelip qalıpmın” dep, qayra cıqqan, dağı “papkem qalğan ele” dep qayra qantip bara alat?! Köz aldınan canağı kekerlep süylögön odurayğan caar kişinin kebetesi ketpey, bir qur kıcırı kelip: “Qaqşıqtap, qacınıp süylöp, bu soo emes, er bolup alğan neme oqşoyt. Keypi da suuq, türmödön kelgen nemebi özü?!” dep, argasız başın çayqadı.

1159 Bir ubaqta pod`ezdden eki caqtı elteñ qaranıp, kelin köründü. Qolunda gazeta salınğan setqa. Esen uturulay bastı.

1160 - Salamatsızbı? - dedi kelin, qayrıla aynegi caqtı bir qarap alıp.

1161 “İ, cürögünün sarı suusun sıgıp alğan oqşoyt bayquştun?!” dedi Esen özünçö, salamğa baş iykey.

1162 Burç caqqa ıqtay basıştı. Kelin aqırın küñküldöp;

1163 - Taanıbay qalıptırmı, - dep, qabağı carqıp, qubanıçın caşıra albay süylödü, - qaydan kördüm ele deym, qaragam ele siz. Taanıbay qalışqa dele bolot da, suuga tuşkön monçoqtoy bolup ele coq bolup ketse kişiler...

1164 - Iras, - dedi Esen suz, taanıbay qaluu emes, taanıp dele taanıbaym dese ılayıq bolor şart boldu.

1165 - Tiginin közünçö emne dey alam?! - dep, buşayman süylödü kelin. - Keçirip qoyuñuz, menin taanığanımdı sezıp ele, biroq üygö kirgizbey qoyğonuma saal qapa bolup kettiñiz oqşoyt, anan...

1166 - Kim al?

1167 - Erim...

1168 Esendin caağı cap bolup qaldı. “Oşentip oylodum ele!” dedi öz içinen Esen. Oşol boydon unçuğuşpay köçönü kesip ötüştü. Ar kim öz oyu menen bolup, “qayda baralı” dep suraşpadı, toqtoşpodu da, balatı baqtuu alleyada ünsüz kete

beriştn.

1169 Trolleybus kayırılçu cerge kelgende:

1170 - Ubaqtıñız bolso, biraz oturalıbı? - dep suradı kelin. Narı uturu betmañdayda “Qara köz” degen kafe bar bolo turğan. Esen unçukpay oşol caqqa bastı.

1171 Oturuştu. Şaar çeti emespi, kafe boş, öçüröt coq eken. Esen şaldırap, oozunan aldırğan sıyaqtuu, uyat bolğondoy öydö qarabay, köñülü çögünkü boldu. Kelin özü turup, birtke açqıl ısılgı menen, bir bötölkö cüzüm şarap apkeldi. Özü bötölkönü açıp, birtkeden kuyup qoydu. Carqın qabağı, dayıma kişige işenip, dayıma aqa berilip, sır caşırbay süylögönü, basmırt muñayım ünü, cımıyıp, tımızın arbağan köz qarışı Esendi iñgaysız abalğa saldı, özü kelip sunğan güldöy köñüldü attap qaçıp ketkensip, özün künöölü sezip, qıstalıp oturdu. Kelii da Esendin buşaymanın sezip, uşul zköbünö teñ kıyın abaldan çığış üçünbü, ryumkanı qoluna aldı. Esen ünsüz başın iykedi. Unçukpay tattuu kıızıl şaraptan birtkenden kılt etip qoyuştu.

1172 Bir ubaqta:

1173 - Erke kıız elem men dağı bir kezde, - dep, aqırın süylödü kelin, - atadan erte acırasaq da, apam bayquş eç nerseden kem kılbay alpeçtep baqqan, al kezde turmuş men üçün carqıp tiygen kün boluçu, men qaalağanday qurula turğan, men qaalağan caqqa burula turğan bolup sezilçü. Bir künü bir cigit columu torop qaldı, oşol künü mağa qubanıç menen bir az tartar qayğı bir kelgen eken. Körgön qubanıçım azır esimde da coq, qayğısı köñülümö öçpös taq bolup qaldı. Biz üylöndük, bir künü, biröödön uqqan go, üygö balasın moynuna kötörüp alıp, bir şömtürögön kelin kirip keldi, közünün caşı on tala, menin “süygönümdün” oquuğa kele elekte alıp qoygon ayalı eken. Emne deyin?! Küyööm bir erdik casap taştağansıp, mılcıyıp külup, eköobüzdün ortobuzda turat! Eñ aqırında “men señi menen caşaym” deyt mağa. “Qoy, cönö coluñ menen!” dedim. Emne demekçimin?! Kız güüm tepseldi böödö, adam qatarı köñülüm sındı go?! Bayquş qatını uuru alğan baqtısın qayra bergendey süyünüp, beçara, menden caşı alda qanča uluu bolso da, “ecele” dep, “ecele, ıraqmat” dep, erin qolunan tartıp üydön şaşıp çığıp ketti. Kelin aqırın ulutunup qoydu:

1174 - Köp ötpöy çınığı qayğı başıma tuştı. Apaqem, eşikke çıksam uzatarım, columdu qararım, kelsem tosıp alarım, cölögüm apaqem

öldü... Calgız kaldım...

1175 Kelindin köz caşı irmelbey tögüldü, biroq Esendi tañ qaltırıp, cüzünön cılmayuu ketken coq, “soolux-qañ çağı emespi” dep bolcodu Esen. Kelin emi Esendi astırtan tiktey:

1176 - Calgızdıq ezet eken go, çirkin?! Cön ele süylöşör, köñül alaqsıtar biröögö muqtac bolot ekensiñ, - dep söz uladı. - Oşondoy bir qusa bolgon künümdö, körgön tuştöy bolup, özüñüz coluqtuñuz, keç küz ele, bir tünöp közdön qayım bolduñuz, körgön tuştöy bolup...

1177 Esen öydö qaradı. Kelin sırduu cımıyıp qulüp qoydu. Eki közü qılqırıp, bir şoyqonduu oygo oştonup turğan. Esen başın iykedi, oşol maaldağı kelindin abalın bilgen, biroq anın sezimin tüşüñböğön.

1178 - Esimde, siz meni oşondo özüñüzgö teñ körgön coqsuz, - dedi kelin, - booruñuz gana açıp, soorotqon bolup qoyduñuz, çıñbı?

1179 Esen unçuğa alğan coq. Emi kelindin köñülü kötörülüp, eki közünön uçqun körünüp, baqtıluu, nazduu şıñqıldap küldü:

1180 - Colum oşobu, mağa kişiler dayım ele köçödön, qoqıstan coluğat... Bir künü işten keçireek kelatsam, baqqa süyönüp, uşul qayranım turğan eken, köçödö mas bolup curgön az emes da, çettey basıp kettim. Arqaman eerçiy: “Qarındaş...” deyt, caşı uluu kişi bolgon soñ, qıya albay toqtop, “İ?..” desem, çın ele içip alğan eken: “Qarındaş, menden çooçuba, men araqtan başqağa zıyanı da, paydası da bolboy qalğan kişimin, cata turğan cer coq...” dep, muqaqtanıp toqtop qaldı. “Tıştan kelgensizbi?” dedim. “Oşondoy dese da bolot...” dedi. Qışqası, üygö alıp kettim, atam qatarı boorum açıp, qursağın toyguzup, cerge matrats calıp, catqızıp qoydum. Erteñ menen işke ketip, keçinde qayra kelsem, üydö cüröt. Mağa da bir qara kerek ele, qışqası, köñüşüp kettik. Uşul ele şaardıq eken, zalim ayaldan zapqı cep, qaçıp çıqқан bir şorduu bolup çıktı... Cetet mağa, bayquşum közümdü qarap oturat, “qağılayın”, “sadağam” dep, qızınday calbarıp erkeletet, köñülümdü kötöröt. Körgönbüz, özüñ tendüü go caqşı go, biroq, köp uçurda caştığına çirenip, köñülüñö qarabayt, ayak astı qılat, anın köñülünö qarashiñ kerek, ağa qoşomat qılışñ ke-rek, a bu caşı ötüp qalğan adam caştığının eñ aqırqı küñdörün caşap catқан sıyaqtuu öto qaroo, öto etiyat mamile qılat eken. Emne bolso da, ata qatarı qam kördü, tepsendide qalğan köñülümdü er kökürök degen çigitten öydö kötörüp aldı...

1181 Esen bu kelindin carım ün menen küñküldep, asteydil, a tügül bir az tatalana tüşündürüp süylögönünö, anın uurtunan sırduu cımıyuu ketpey baqtısın tapқан adamday mañdayı carқıp oturғанına tañ қалıp tiktep oturdu. Bayağı maanayı pas, köñülü kirdüü, kökürögü muñduu kelin emes, köñül kiri cuulған, kökürök muñu ketken. “Tüzük bolғon eken!..” dedi Esen içinen. Cigittin köz қараşın başka bolcop, kelin birtke iñgaysız:

1182 - Ay-iy, baarın aytıp saldımbı?! Bolboy қaldıқ го, ayaldarча sırдаşıp, қоқуy?! - деп қısına berdi.

1183 -Co, eröönü coқ,- dedi Esen asteydil. Kelin şıñk деп күldü:

1184 - Sırın bilişken kişiler sırдашат deşet го? Menin sırımdı sizden caқşı eç kim bilbeyt...

1185 Esen şarap қуyа baştadı. Kelin:

1186 - Қıсқası, uşintip birge caşap қaldıқ. Çının aytsamçı, iybaa қılam, sözün eki қıla albaym, “töröm “, “rırsarım “ deym içimen, қоқуy, boyuna қарap, el közünçö da, ceke da қадırın töbömö kötöröm. Üyümdün қutu uulumdun atası...

1187 - Қана, - dedi Esen boқaldı kötörüp, öydö turup, - uşunu sizdin tapқан baқtıñız үçün, çın köñülüm menen...

1188 Boқal şıñır dey түştü. Kelin eki közü calcıldap, iraaзіліğın emne menen aytarın bilbey, oozuna söz da kirbey, başın iykegiley berdi. Tattuu şaraptan ooz tiyişti. Қıçқıl cegilikten tiştegen boluştu.

1189 Kelin saatın қарap қоydu, bul ubaқıtının бүtkönü ele. Tışқа çığıştı.

1190 Kelin setқasındağı orolғondu açıp:

1191 - Қоқуy, esimden çığıp, қayra kete турған болғон тура, - деп, bayağı Esendin kök papkesin alıp berdi, - üygö қaltırıp ketken ekensiz, uşуға da bolso bir қayrılıp kelesi degen elem...

1192 Esen kelindin “co, bu қағаз үçün emes, sizdi bir körüügö zarılıp...” degen sözdü күtkönün sezdi. Çını, oşol bir körüp қоyuu da oyunda coқ emes bolуçu. Oşol şartta al birdeme dey алған coқ, iñқыyıp ele tim қaldı.

1193 Kelin cer tiktep, başın iykey:

1194 - Қоş болуñuz emi, - dedi, bir az қıyılıp. - Қоş болуñuz emi, öрттөngön köñülüm, көrgön түşüm...

1195 Kelin tez-tez basıp, keede cele çurçap, artın қаранбай, tigi ordunan cılbay turğan Esendi tiktegenin celkesi menen sezip, anı sayın şaşıp, burçtan ime-rilip ketti.

1196 Esen nes bolup, kök papkesin қолтуқтап, turup қалdı.

1197 Ne degen menen, kelindin cüzünön eki başқа sır tuyulat. Caşı ötkön bolso da, al tütül içkiç bolso da başbaanek, erdüü bolğon, bala tapқан қубанıcı, ekinçisi asılman azabı küç sıyaқтанған bul erdin kör tiriligine küymönüp, körcemesin kötörüp, cüdöp, ulğayıp baratқан. “Ce mömösü coқ, kölökösu coқ calğız daraқtay paydasız ömür ötkörgönden körö, bayқuş canına oturar bir қаран, caşında ermek, қarıғанда sünök bolor bala үçün baарına қайıl болғон sıyağı...” деп ойлodu Esen. Dağı canağı қаçıп ketkensigen, өзün күнөөкөр sezgen sezimi көñülün tepsedi...

1198 Köp ötpöy Esen baldardı alıp, Töö-Aşuu arқılıuu қыстаққа қайттı.

TÖRTÜNÇÜ BÖLÜM

I

1199 Cañı oқuu cılı baştalıp қалған ele.

1200 “Seni rayonго қақırıп catıшат, telefon çalıştı, барıp kel” degen Biybala, emne үçün ekenin aytқан emes, Esen erte menenki avtobus menen kelip tüştü.

1201 İrettüü köçö, el az, maşına az, baş қаңғıratқан opur-topuru coқ, rayondun borboru eski Saray қыстаğı cımırap tıң. Caқşı uylör, ar bir қoroo düpüygön daraқtuu, köbün ese mömö, “Namangendın alması” деп, Taşkendi cañırta ırdalған dañktuu қızıl boor aқ almaları шағın iyet. Tünkü nımıқ cañı ğana tiygen күngö қurғанıp, ava memirep, cılıuu seydana sepken ısıқ nan menen alma cıttanıп, bereke, toyunçuluқ mağdırayt.

1202 Esen eki cağın қаранғыча rayononun başçısı Beyşen Tacibaev қызmatına kelip, eşiğinde күтүп turğan Esendi körüp:

1203 - İ, keldiñbi, coldoş Caynaқov? - деп, özü қол sunup uçuraşıп, boyu paқene, çıқıldap süylögön, tapan çüködöy tığı bışıқ kişi, toқtolboy aldıға basıp, қabinetine қарay başтаdı.

1204 Törgö orduna барıp oturған soñ, çıқçıyıp bir az tiktep oturup, cüzü açық, Esenge caman oyu coқ, cadırap:

1205 - Seni çağırtdkanımız, coldoş Caynaşov, - dedi Tacibaev, - başka mektepke ktotorup catabız, oşonu...

1206 Esen curögü şuu dey tüşüp, añkayıp tiktey berdi. Munu sezip:

1207 - Çooçuba, - dedi tigi külö, - caqşı maqşat menen, öz aldınça iş başkara turğan kılalı dep çeçtik.

1208 - Emne üçün ketişim kerek? Men atayın öz tuulğan cerime işteyin dep kelip otursam?! Sizge cañı kelgenimde ele aytpadım bele, Beyşen Tacibaeviç?!. - dedi Esen kabağı burkölüp.

1209 - Öz oyunça, oşentip tınç iştep cürö berseñ dele bolmoq, biroq, cigit, sağa oqşoğun dayardığı bar, kücü bar muğalimderdi koldon kelışınçe caqşı paydalanıp kılalı dedik da, tüşünüü kerek munu. Sen cönündö caqşı pikir tüzülüp kalgan. “Özünçö bir mektepti berse muñbay tartıp kete ala turğan işker, bilimdüü kadr eken” dep, aytıp ele koyoyun, Biybala özü maqtap cüröt. Mağa neçen colu ayttı. Esen argasız cılmayıp, muñayıp başın çaykadı:

1210 - Maqtap cüröt deñizçi?! Attin ay, “kam körö baştağan “ eken go?!

1211 - İ-i?... - dedi Tacibaev tañ kılıp, dağı oozunan emne çıgar eken dep, çekireyip tiktep kaldı.

1212 Esen şaşılбай mekteptegi oquu-tarbiya işindegi köz cumduluktu, mektep menen çarbanın katnaşındağı kuru süröndü bir baştan aytıp, bul maseleler boyunca Biybala menen bolğun kağılıştı tüşündürdü.

1213 Tacibaev oylonup, başın çaykay, içinen buşayman, kızarıp oturup

1214 - Kудay urğan, - dedi bir ubakta, - bul çın bolso, kuday urğan Biybala seni maqtap satıp cibergenı catkan turbaybı?! Boluptur, bir az tura turalı, komissiya ciberip tekşertip, anıgına ceteli, maqulbu?

1215 Esen koştoşup çıgıp ketti. Kayra mektepke keler zamat:

1216 - İ, barıp keldiñbi? - dep suradı Biybala, telefon menen rayondon surap, Esendin başka mektepke ktotoruluğa bolboy koygonun ugup alğan, ceme ugup da kalgan sıyağı, kabağı tüyülüp, kabarıp oturup.

1217 Esen cılmayıp koydu:

1218 - Iraşmat, Bike, caqşı pikir aytkan ekensiz men cönündö, kam körgön ekensiz, biroq men uşul cerde ele, cön ele muğalim bolup iştey bereyin dedim!

1219 Bul kaqşık bolup ugulup, Biybala burtuyup ordunan turup:

1220 - Sen cön cürbögön bala ekensin, - dep küñgürönö süylödü, - maqul, cön cürö turğan bolsoñ, emne üçün içtegi işti tışqa ııgarıp, qomissiya qaqırtasın? Cön cürögönüñ, tuuğan bolğonun uşubu?!

1221 - Meñ surağanım coq, qomissiyanı rayono ciberip catat. Emne? Caman bolobu? Qomissiya kelse iştegi kemçilikterdi körsötüp, oñ bağıt berip, cardam qılıp ketet da. Eç kimdi kirgizbey, eç kimdi ııgarbay, özübüzcö bıqşıp otura berelibi?!

1222 - Sen bıqşığan! - dep, carılıp ketti Biybala. - Munu, “bıqşıp” dep qoyot?! Sen kimsiñ özüñ bizdi teske salıp cibergidey, sınaq, oqup qoyğuday? İya?! Qanter eken dep qoyso, degi...

1223 - Men kim bolmoq elem? Men muğalimmin, qomunistmin, Bike! - dedi Esen.

1224 Esen ünün kötürböğönü, dağı ele qamırağanı Biybalanı anı sayın küyüzüp ciberdi. Esen uşul cerde: “İ? Men kim ekemin?! Kim dep turasız?! İya?!” dep, qızırdaqdap aytışa ketse, Biybalaa ceñil bolmoq, qıla cürögön qıyalınqa qıyqırışıq buğu çıqmaq. Emi özün toqtoto albay, köptön beri içine cıyılğan, içinde qıçıp açılan açuusuna özü uuğup:

1225 - Men bul mektepke iştetpeymin seni! - dedi Biybala keskin, ünü titirep. - Uqtuñbu? Sıyıñ menen, bala, uşunçañda qaydan kelseñ oşol caqqa ketkinin!..

1226 Mına uşul “ket” degen söz Esenge qatuu boldu.. “Kelgin degeni go? Bölöksüntkönü go?” degen oy zip dep, munsuz da öksüğü bar kişinin cürögün miqçıdı. Esen qumsarıp ketti:

1227 - Emne deysiz? - dedi aqırım, tigi cüzün üyrüp turğan Biybalaa qadala. - Siz beri qarap süylöñüzcü, coldoş direktor. Emne, bul mektep atañızdan qalğan mençigiñiz bele, caqpağan muğalimdi “ket” dep ele bir silkip ketirip cibere turğan?! Meni ketiriş oñoy iş emes, eskertip qoyoyun. Bul söz uşul cerde qalsın, co cındağıñız kelse, meyli bul maseleni qollektivdin ortosuna salıp körüşöbüz... Esen qabinetten çıqıp ketti. Biybala calğız qalğan soñ:

1228 - Toqto, selsayağım, közüñö caq tüstö körünöyün! “Qollektivdi ortosuna salıp körüşöbüz” dep ürkütöt turbaybı?! Körüşösüñ, bayquş! Qollektiv menin tuuğandarım ekeni esiñde coq, selsayağım!.. - dep, ızırınıp narı-beri bastı.

1229 Eç qaçan qızırandağanın körgön emes, bul colu Biybala Esendin köñülü sına turğan taluu cerin sezip qaldı. “Toqto, munu ığı kelse da, ığı kelbese da

bölöksüntö berse, aqırı bir künü cadağanınan da bolso, çemodanın kötörüp avtobusqa çıgat eken!” dep, uşunu tapқанına iraaızı da bolup, zaarduu, kektüü küldü. Bul қағılıştan kep ubaқıt ötpöy, bnr künü rayonduқ el aғartuu bölümünün başçısı “Tooluқ” mektebine özü kelip қалdı. “E, bayağı қomissiya degeni özü го” dep oylodu Esen. Muғalimder kübür-şıbır boluşup, elteyip қalıştı. “Emnege keldi?” degen suroo ar kimisinin oyunda turdu. Biybala menen Coroқul қара көпөлök bolup çarқ aylanıp қalıştı.

1230 Eñ murda Tacibaev oқuu-tarbiya işteri menen taanışıp, muғalimderdin muқtacdıǵın surap, oқuuçularдын cetişüüsü, қatısuusu қanday ekenin taқtap, mekteptin çarba menen қatnaşın iliktep, bul maseleler boyunca ar bir muғalimdin pikirin surap uқtu.

1231 Uşundan soñ Biybala menen Coroқuldu calǵız alıp қalıp, üstünö eç kimdi kirgizbey köpkö süylöştü, Bir ubaқta Esendi çaqırttı. Esen eşikten kirgende bir az başın iykep: - Kel, - degen boldu қolundağı bir baraқ қағazdı қarmalap, intaa қoyup, sinay. “Tüzü iygi ele cigit körüngön ele, қaysı қара şaytan şaştırdı eken?” degen oyu bilinip turdu.

1232 Coroқul ireñi қızarıp, қadirese bir uurtun tartıp cımıyıp, cürögündö kütülbögön қubanıçı bar sıyaқtuu, biroқ cer tiktep, birdemege қarbalastaған bolup, tımpıyıp bildirgisi coқ. Biybala қара көк bolup, terdep ketken, қabağı salıñқы, cemenin coon başın oşol alған körünöt.

1233 El aғartuu bölümünün başçısı қolundağı қағazdı unçuқpay Esendin aldına taştadı. Esep tez ele köz cügürtüp oқup, ireñi buzulup, emne deşin bilbey şaldırıp oturup қалdı. Esendin üstünön cazılған toғoloқ arız eken.

1234 Arız rayқomго cazılıptır. Cazған kişi түz ele “arız” debey, “bildirüü” dep, özün arızçıl emes, bildirüü ǵana casaған aқıyқatçıl, қalıs adam қатарı körsötkön. Esenge eki күнөө capқан, biri - қıyınсın-ған көpkölöñ degen, ekinçisi - özü oқutқан Sadırқulova Şayım degen oқuuçunu zordуқtap қoyǵon dep “bildiret”. Eñ ayaǵında “eger buǵa tiyiştüü çara körülbösö biz coǵoru caққа қayırılıuǵa macbur bolobuz” dep eskertip, rayқomdu aқırın қorқutқан. Bul “bildirüü” rayқomdon tekşerüügö vmza salınıp rayonduқ el aғartuu bölümünö ciberilgen boluçu.

1235 - Buǵa emne deysiñ? - dedi Tacibaev ayar tiktey. Tigi eköbü қулақ töşöp қalıştı. Esen ıқşalıp oturup, aқırın ulutunup:

1236 - Emne deyin?! - dedi armanduu. - Calaa desem baarı bir siz işene koyboysuz, oşon üçün kollektivdin aldında pedsovette ortoĝo salınsın. Meyli, körgön bardır, uqқан bardır, ŗektengen bardır, moynuma koyuŗsun, aqıyqatçı çıĝar.

1237 - Caqŗı, - dedi Tacibaev, anan Coroqulĝa qarap: - Keçkige pedsovet qaırıp koy, bardıq muĝalimder qatıŗsın, uŗul cerde partiyalıq ucyotto turĝan pensioner eski muĝalimder da qalbasın, caraybı? - dep iş tapŗırdı. - Calĝız bu toĝoloq arız emes, mekteptegi oquu-tarbiya işterinin abalı, mektep menen çarbanın qatnaŗı, pedaqoĝdun mildeti cana adebi kün tartibine qoyulat. Caraybı?

1238 - Carayt, Beyŗen Tacibaeviç! - dep, Coroqul ordunan tura qaldı. İŗti Biybalaa emes aĝa tapŗırĝanın caqŗılıqqa corup, öröpküp, “E, qıday, ber emi direktorluqtu, berçü bolson keldi qıyabı!” dep, kör labizi alıp uqtu.

1239 Esen esi engirep tıŗqa çıqtı. “Bu emne degen beti coqtuq?!” dep, özünö tutalandı. “Meni emne qılsa da eptep coĝotqusu bar eken ĝo? Bul Biybalanın ĝana qılĝan aramdıĝı. Meni ĝo ayabası, a qız uqsa emne bolmoqçu, anı emne ayabayt? Uŗunday da taŗ boorduq bolot eken e?..” dep, oŗol cerde kimden cardam surarına közü cetpey, calĝızsırap, mdını öçtü. “Baarı cabılıp “ketsin” deŗip turup alıŗsa qanttim? Qayda ketem? Kim tüŗöt ortoĝo?” - dep, oy tolĝoo tarttı.

1240 Coroqul tikteĝisi kelbeyt, kebetesi cat bolup, atayılap coloboy, kekireyip öktömsüü qıyalı sezilet. Biybala bolso tabalap külüp:

1241 - İ, alıñ qanday, bala? Cön cür dep qaqsasa bolboy; qoyduñ ele, mına, seni da caqalaçu biröo tabılat eken ĝo?! Coop berip cat emi! - dedi aqıç ele. Esen ciyirkenip ters burulup ketti.

1242 Söz cayılıp ketti belem, muĝalimder qulaqtarın türüp, Esendi elteyip tikteŗip, “a qoquy, emi aylası emne bolot balanın?” degensiŗip, qay biri çooçulap, “eptep cep qoymuq boluŗtu balanı “ dep, içten keyip da qalıŗtı. Biybala bir caqtan üröy uçurat. Özünö tiyeŗesi bar mekteptin oquu-tarbiya işterinin maselesi bolo cürgön, qoyula cürgön masele, mindan baŗ carılbayt dep. a toĝoloq arızdaĝı masele qıpın iş deyt. “İŗ rayqomĝo cetken, atayın tapŗırma menen rayono özü kelip oturat tekŗerüĝö, bilip qoyĝula munun maanisin, bardıq ele iş mınçalıq qatıran qubalana berbeyt, rayqom tapŗırĝan iş bu, uqtuñarbí? Mına, bala qolubuzĝa tüŗüp turat. Emi bir baŗtan çıĝıp, balanı qaralap, qatuu aytuu zarıl, sot aldına tüŗpösö da bul cerden tez coĝolo turĝan bolsun. Ey, eskertip qoyoyun, qoqus daĝı “anday emes ĝo” dep

mılçıñdap, rayononun özünö caman körünüp albağıla, aytıp qoyoyun, antseñer öz ubalıñar özüñörgö!” dep, muğalimderdin arasındağı tuuğanın, tağasın, ceenin, qaynısın kökütüp, uyuştura baştı.

1243 Esen özünçö oylonup, eç caqtı qarabay, aldınan çıqqan kim ekenine da köñül bölö albay, dilinde kimgedir ıza bolup, köönü qalıp, calğızsırıp, üñküyö basıp üyünö keldi. Tüşkügö birdeme şamşum etip alışı kerek ele.

1244 Törkü dubalğa ilinip qoyulğan Qanımdın çoñoytulğan sürötü anı caloorup qarap tosıp alğansıdı. “Sadağan boloyun, qabağıñ kirdüü go, emne boldu, camandan caman söz uqtuñbu?” degenip üç tolğonup küygönsüp sezildi Esenge. “E, qağılayın apaqe, bul cerge men seni izdep, tuulğan cerimdi samap kelgen elem go?! Meni çettetişip catısat...” dep, muñqanıp süröttü tiktedi Esen. “Seni çettete albayt, seni tuuğan eliñ, tuulğan cerin saqtap alat, sadağan boloyun, qamıqpa, sınba!” degen qayrat uqtı öz dilinde, süröt da bolso ene üroyü qubat berip, bel boldu. “Toqto, adilettikke gana sıyınışıp körüşöbüz!” dep, cürögüne öcör zarde qayra oyğonup keldi.

1245 Esen alcapkıç baylanıp, narı burçta catқан eski sumqanın túbünön qarayıp ketken bir top qartöşkö taptı da, lepildetip birden aarçıp baştı. Oşol uçırda eşik aqırın tıq-tıq uruldu. Esen başın kötörüp, “kim boldu eken, muğalimderdenbi, al surağanı kelatabı” degen oy qılt etip, emne deşin bilbey toqtolup qaldı. Eşik dağı tıqıldadı. Esen:

1246 - İ, kire beriniz, - dedi ordunan tura. Tıştan aste basıp Aliyma kirdi da, aqırın sıpaa salam ayttı. Esen cürögü şuu dey tüşüp, biroq calğızsırıp turğan kişi qubanıp da:

1247 - Kel, Aliş, - dep qabağı carqıp tostu. Qubanıçqa qoşo “canağı qara sanaa kişilerden biröo körüp qalıssa, dağı emne qoşumça kep çıgarar eken attıñ ay” degen sezim cürögün sestentip turdu.

1248 Aliyma murda dele Esendin kvartirasına köp kelcü. Orus tili boyunça cardam alat, qay bir ali tüşünö albağan surooloruna coop tabat. Qay bir ubaqtarda Esen coqto da kelip, üy için şıpırıp, töşöktörün qağıp-silkip, irettep cıynaştırıp ketet. Miñ qatmar toonun bir bayqalbağan burçeginde taacısı çeñgel bolup açılıp turğan qızıl gülgö coluqsa ar qanday adam bir qarabay, ağa suqtanbay, ağa qol sunbay öto albası belgilüü. Biroq, Esen bul qızdın açığı münözünö, şağdan cürümünö asteıyıl

ķubanıp, caķşı oķuuçusu, caķşı kõrgön kıızı ķatarı sezim menen delbirep mamile kılat, narı da kızdın atası menen ķatnaşı bolup ķalģan son, oyunda tuugandıķtan özgö sezimge uşul ubaķķa deyre orun berbeyt. Aliyma unçukķpay Esendin ķolunan bıçaķtı aldı da, ķartöşķönü aarçıy baştadı.

1249 Kıız künden kungö boy cetip, bayağı azoo ķulunday oynooķ kıyalı, oyuna kelgendi ķaytarbay betke aytma, şaķıldap külmöy adatı aķırındap taştalıp, emi kıltıyıp adep saķtap, kimge da bolso sılıķ süylöp, aste tiktep, oyluu tiktep, öz söölötün saķtama, kıldat bolup ķalģan. Köñülünö bir türkün tattuu sanaa kirip, bul kününön zarıģıp bir oķuya kütķön sıyaķtuu, kee künü özünön-özü ķara közü kılgırıp ubayımģa batķanı sezilet. Güldöy açılıp, aydın on beşindey toluķşup, süyüü ķuraģına cetken çağı boluçu.

1250 Esen ķolun cuup, sülgügö aarçıp, narı ķarap turģan boydon ce eşikke çıģıp kete albay, eşikke çıģıp ketse kırtışı süybögönü, ce bayağıday keñiri kepke öto albay, özgöçö tigintip toģoloķ arız tüşüp turģan kezde, bul kızģa canaşuu kızdın büt ömürünö kir ketire turģanday sezim biylep, knçinekey bölmögö batpay ķaldayıp turup ķaldı. “Uşu bugün kelbey tura tursa bolmoķ!” dep ökündü Esen. “Ce canağı çuudan ķabar uģup keldi beken?” dep cürögü şuu etti. Aliyma ķartöşķödön et ķoşup carķob casap, çay demdep keldi. Ce başķanı, ce eñkeygeni, dem tartķanı bilinbey, aķ buluttay ceñil kıymıldap, öz adebi, kıız narķı menen. “E, ķaģılayın bayo eligim!” dep, özünçö, kızģa bayķatpay iyin ķaģa üşķürüp aldı Esen.

1251 - Ke, özüñ da kel, ķaģılayın, - dedi. Kıız unçukķpay kelip, stoldun çetine orunduk tartıp oturup, çay kıuydu.

1252 - Esen cürögü dik-dik soģup, kızdın ķolunan çay alıp, öydö ķarabay, sabırını suz, oyģo termelip, tamaķ cey baştadı. Bir ubaķta dağı üşķürünüp aldı. Bayķap oturģan kıız:

1253 - Tabınız aynıp turabı, aģay? Vraç çağırayınçı?... - dedi, cıılıcıp cumşak. Esen carķ ete öydö ķarap:

1254 - Co, ķaģılayın, soo elemin, bayağı iş boyunça bolo cürgön köp sanaa, - dep kıoydu.

1255 Biroķ, sezimtal kıız anın közu ķayra tayģılģanda ele köñülündö bir kımķuut kıayģısı bar ekenin cazdım kılbay sezdi. Dağı batınıp suray albadı. “İ, menden caşırat, ķasıretin bölüşpöyt, caşsıntıp teñsiñbegeni ğo?!...” dedi anın kıız oyu.

Oşol zamat oozuna birtke üzüp salğan nanın çaynay albay, şağı sınıp, sanaarkay tüştü. Tamağtan kiyin idiş cuudu, ar birin öz orduna qoyup, andan soñ ketmekçi bolup, cıla basıp cönödü.

1256 - Aliş-tay, - dedi Esen muñkanıp, - emne suroñ bolso mektepten süylöşölü, qağılayın, oozuna alı cetpegen caman kişiler köp bolot turbaybı, dağı emne dep uşaq çıgararın kim bilsin, maqulbu?

1257 Aliyma elteyip tiktep, oşol zamat ireñi kızarıp, bul söz “közümö körünbö, aldımnan çıqpa” degendey, caaqqa tartqanday bolup, ızadan qara közünö caş qılgıra tüşüp, ürkkön eliktey calt berip, üydön çığıp ketti.

1258 Esen üşürüp ciberdi. Çeksiz ökünüç sezim cürögün ezip, üñküyüp turup qala berdi.

1259 Keçinde bir keñ klassqa mekteptin pedagogikalık keñeşi çoğuldu. Öñünö çığıp, rayononun başçısın canday prezidiumdun ortosun cara oturup, çoğuluştı Coroqlul açtı. “İ, tizgin Coroqlulğa ötüp qaldı go? Biybalanın işi bütökön oqşoyt!?” deşip qay bir kıydı muğalimder oy coorup qalıştı. Esen birinçi söz aldı.

1260 - Cumuşçular ken qazıp, GES qurup, col salıp, dıyqandar egin egip, pahta östürüp, mal bağıp, qommunizmdik material bazasın tüzüp catışat. Bizge, mektep muğalimderine, oşol material bazanı zarptay turğan, ubayın körö turğan qommunizmdin caqşsı adamın tarbiyaloo işinin östön başı işenip berilgen. İşqanada, aylı çarbasında bir kemçilik ketip qala turğan bolso anı kiyinki cılı oñdop aluuga bolot. Al emi balanın alğan bilimi tayız, körgön tarbiyası teskeri bolup, buzulup qala turğan bolso balanın ötkön ömürün qayra qayruu, qayra oqutup, aq menen qaranın, caqşılıq menen camandıqtın acırımın qayra baştan üyrötüü coq, al qayra kelbes, qayra oñolbos, ordu tolbos coğotuu!

1261 “O, tereñden kötörüp çıqmay boldu go?!” dep, qay biröo qubattap, “E, bayağı lektsiyasına dağı tüştü e?!” dep, qay biröo iç urup, klass içi cım bolup, eç kim kıymıldabay, muğalimder baarı qulaq taşöp qalıştı.

1262 - Bul qıştaqtan köp cıldan beri coğorqu oquu cayına bir da bala ötpeyt eken. Emne üçün, sebebi qayda? Tegine cetpey turup, sebebin başqa caqtan izdep, başqa biröögö şıltap, coğorqu oquu cıyına kirüü ekzamenin alğan kişilerge künöo qoyup qalabız. A, çında, sebeptin tegi uşul cerde, uşul mektepte, baldardı oqutqan uşul cerde oturğan muğalimderde, özübüzdö. Qatışuu da eptelet, cetişüü protsenti da

eptelet, eñ aqırkı cetilüü attestatına “4”. cana “5” degen baa eptep tolturulup, bolbos oyuna qoyboy ata-enelerdi qoy soydurup sıylanıp, baldardı eptep uyadan uçurup tınabız. Biroq, baldardın calpı bilim deñgeeli “3” boydon ketet. Qana, qantip ötöt coğorqu oquu cayına? “Eptep” qat taanituu gana, “eptep” tört amaldı tüşüntüü gana, “eptep” globustu tegetetip gana büturüübü bizdin mildetibiz? Co, on cılğa çenelgen programmanın deñgeelinde bilim berip, aqa qoşumça aq niyet, çinçil, öz küçünö tayanğan adilet gracdanın qılıp çıqarışımız mildet! “Eptep” baa qoyup, “eptep” mektepti bütürtüp, uşunu menen turmuşqa bolğon köz qarashın, mamilesin, idealın buzup, “eptep oquğan”, “eptep bütökön” colgo salıp, munun tüpkü zıyanın bile turup, bilmeksenge salıp, tımpıyıp aylıq aqı alıp cürö berüügö bolobu? Maqul, biz “eptep bütörtökön” baldardın içinen qay biröösü coğorqu oquu cayına “eptep” ötüp da qalışı mümkün, biroq ömür colunun başın “eptep” baştap, başınan ılay colgo tüşüp alğan soñ, al adat bolup ketken soñ andan eç qaçan qıtula albay, men uşerde qırğızdın “quş uyasınan emne körsö kiyin oşonu alat” degen aqıldıu ılaqabın eske salayın, kiyin da, ömürünün ayağına deyre da “epteme”, sooda menen, qoşomat menen kün körmö bolup qala bereri şeksiz. Bul az kelgensip, mekteptin cetekçileri “mına, qoomduq maldı şefke alıp catabız”, “mına, qoomduq maldı baquuda aqtıvdüü qatışıq catabız” degen ooz köptürmö, quru sürööngö özgöçö berilip, zarıldığı barbı, coqpu, anısına qarabay baldardı dayıma oquudan üzgültökkö uçurata berişet.

1263 - Tuura! - dep qubattadı arttan biröö. Klass içi duu-duu bolup calpı qubattoo sezildi.

1264 - Qay bir muğalim, mınday şartta cürö oturup, eñ aqırı muğalimdik sapatın coğotup qoyğon. Mına, mekteptin cetekçileri ulgü qatarı betke qarmap cürüşkön, albette, “eptöö” cağıman, Baymat aqaydı ele alıp körölü. Bul kişinin sabaq ubağında uqtap qalmayın mınday qoyolu, al keçirimsiz oquya, bul kişi bir gana deñgeelde sabaq berip, anısanın özü da cadap bütökön, aldında aşayın degep aşuu, qoyğon maqsatı coq, aqırında kederine ketip, uyalbay baldarğa ayalının tamekisin tizdirip alıp, “aqısına” calğan baa qoyup berüügö çeyin cetip, aqa birotolo özü könüp alğan. Mına, bugün qırınıp, galstuq baylanıp kelip oturat, bul rayononun başçısının közünö körüngönü, cön kündöründö öz boyuna taqır qaranbayt, saqal-murutun tüktöytüp basıp cüröt, qaçañ körsöñ but kiyimi taza emes, köynöğü bırış, tişi sapsarı. Uşul kebetesi menen bizdin “ülgü” Baymat sabaqqa kirüügö aqısı barbı? Oquudan

başka da, baldardı tazalıqqa, sıpaalıqqa tarbiyaloo mildeti bar moynubuzda, anı söz menen da, ar bir muğalim özünün sılıq da, sıpaa da, taza da cürümü menen ülgü körsötüşü talap qılınat.

1265 Külüp qalıştı.

1266 - Emne üçün köz cumdulıqqa, quru süröngö col qoyulğan? Emne üçün muğalimder öz işine qaydiger bolup, öz coopkerçiligin sezbey qalışqan? - dep suroo qoyup: - Uyuşturuu orduna, demilge orduna, şıq berüü, süröo orduna mektep cetekçileri “epte” degen talap qoyuşat. Oquuçulardı ayıl çarbanın qoşumça, arzan küçu qatarı paydalantıp ciberişken, Muğalim işim bolso oşol bolsun, tınç ğana bolsun dep, ıq alıp ketişken. Tez aranın içinde iştin stilin oñ colğo, oquu-tarbiya işi talap qılğan colğo salbay turğan bolsok partiyanın aldında, el aldında kimimiz kim ekenimizge qarabay, qırqa coop berip qalabız! - dep buttü Esen.

1267 - Qana, dağı kim süylöyt? - dep suradı Coroqlul. Eç kim qol kötörüp çıqqan coq.

1268 - Tuura! Aytıldı ğo! - dep, muğalimder calpı pikir körsötüp tim qalıştı.

1269 Bul qoyulğan birinçi masele boyunça cıyıntıq aytmaqçı bolup, Coroqlul özü süylödü. Al “negizinen” dep, Esendin sözün toluq qoldop, künöönün baarın Biybalağa oodarıp öttü. Biybala çıday albay:

1270 - Ey, Coroqlul, uşul kemçilikter bolup catqan eken, sen qayda eleñ, ıya? - dep suroo berdi. “Emne iş bolso sen teñ ortoq eleñ ğo?” degen taarınıç, qıdır bildirdi. Coroqlul mizbaqpay:

1271 - Qayda bolğon elem?! Uşul cerde, Sızdin canınızda ele bolğom! Aytıp kelgenbiz bul kemçiliktin baarın öz ubağında, a siz tıñsağan emessiz, qayra “epte” dep, buyruq ğana qılıp uşul ubaqqaca cetkensiz! - dedi. Biybala obdulup:

1272 - Qaçan ayttıñ ele, oy Coroqlul? - dep küyüp ketti.

1273 - İ? Keçirip qoyot ekensiz, “uqtum” dedirip sizden tilqat alğan emes elek, - dep, mışıl qıla küldü Coroqlul. - Iya, Siz bu Caynaqov qoyup oturğan maseleni da uqqan coqmun deysizbi? Iya?..

1274 Tacibaev “aytıspağıla” degendi tüşündürüp stoldu qalem menen tıq-tıq urdu. İçi örttönüp; “Calt bermeñdi qarmattıñ, ant urğur!” dep, Biybala Coroqluldu içten tildep, sızdap oturup qaldı.

1275 Ekinçi maselege ötüldü.

1276 Coroşul “bildirüünü” carıya oşup, andan soñ aldın ala bağıt berip qoyuş üçün özü biriiçi süylöp, Esendin “özü bilemdigin”. “köpkölöndüğün” basa aytıp, ağı kübö ötüp, ünün kötörö cekirip “sınap” öttü da, “qızdı zorduqtağan” degen cerine kelgende:

1277 - Kim bilet, azar tartıp qalğan kişiden arız bolboğon soñ munu dalildeş qıyındır, biroq muğalimge uşunday kep eerçip qalıştın özü, şek sanalıp otu-ruunun özü caman nerse, sovettik pedaqoğ degen aynektey tunuq, ar qanday şekten tışqarı boluşu kerek, biz munu ayıptaybız! Bul iş tesköö organdarına berilip tekşerilsin! - dep sunuş ayttı.

1278 - Coroşul, - dedi Cabay, cöcödöy aqqüp bolup qarığan, pensiyağa çıqqan eski muğalim ele, - men tüşünö albay turam, Coroşul! Bul qız menen boldu degen oşuyanı kim körgön eken, kim uqqan eken, bul “bildirüüdö” coş go, eger qoqustan unutup qalıssa “bildirüü” cazğan coldoştor özülorü azır ordunan turup dalildeşpeybi uşul cerde, atın caşırıp oturguday qorqunuş dele coş emespi alarğa?

1279 - Tuura! - dedi arttan biröö.

1280 - Caqe, - dedi Coroşul - tüşünböönüz tıñ oturbaysızbı, carıqtıq. Kim cazğanın kim bilet?! Bul cerde biz faqtını tekşerip catpaybızbı!

1281 - Co, Coroşul, “bir caqtan uuru kelebı” degendey, Esendin işi menen tiyeşesi coş biröönün işi emne, uşul ele özübüzdün içibizden cazılğan, oşon üçün çın ele aqıyqatçıl boluşsa uşul cerde turup aytıssın! - dedi Cabay köşörüp.

1282 - Tıñ oturbaysızbı emi, carıqtıq?! - dep qaqtı Coroşul. - Eçtemeni tüşünböy catıp, qulağıñız da caqşı uqpayt, dağı...

1283 Tacibaev stoldu qalem menen tırs-tırs çertip, Coroşuldu tıyıp:

1284 - Öz oyunuzdu aytıñız, ağıay, - dedi Cabayğa cumşaq.

1285 Cabay ordunan öçöyüp arañ turup, biroq bir az aytışa qalğanğa eki kezü qızarıp, zardesi qızıp, entigip qalğan:

1286 - Men abdan tüşünüp turam, Coroşul, sen qam sanabay ele qoy, sözdün keregin men uğup alam! - dep qatuu ayttı. - Turup betine ayta albasa, dalildey albasa - bul uşaq! Ce atı coş, ce başı coş toğoloq arızğa tayanıp, caqşı adamdardın köñülün böödö ooruta berüügö eç bolboyt. Tigi qız uqsa emne bolot?! Kişi köñülü oyunbu silerge?! Dalildensin, muğalimdikten aydalsın Caynaqov! A calğan bolso, calaa bolso coş cerinen qaralooğ col berilbesin coldoş Tacibaev!.. - dedi qatuu.

1287 Bu Cabay kırkıncı cıldardan beri muğalim bolup iştep, uşul mektepte ömürü ötkön, uşul azır muğalim bolup oturuşkan cigitterdin deerlik baarı bir kezde қолunan оқуşқан, uşul kezge çeyin “ağay” dep sıylaşıp, sözün eç kim eki қıla albağan қадırluu adam ele. Pensiyağa çıkқан soñ mektepke көp dele kelbeyt, uşunday çoғuluшта ce mayram күндөрү bir kelet. Kiçine kırқma murut қoyғon, dayıma ütүktölgön aқ köynök, қара şım, laқталған tufli kiyip, taza қırınıp, atır cıttanıp, қамғақтан ceñil көрүнүp, çıkқыyıp cүргөнү cүргөн. Özүнün tuura sözü menen elge caққан adam boluçı.

1288 Esen adilettik күtүlbögön cerden kelip қoltuғunan süyögönünö қubanıp, қаңırıғı tütöp, cer tiktep oturup қaldı.

1289 Coroқul saal şağı sına, biroқ bilgizbey: - İ, қana, dağı kim süylöyt? - dep, oturғandardı қıdırата қaradı.

1290 Baymat bayağı boydon öydö қarabay oturat. Coroқuldun tiktegeni az kelgensip, emi anı başқа muğalimder da baamday baştaşı. “İ, bul emne kirpidey cıyrılıp қalған?” deşti. Oşol zamат “arızdı uşul cazғанbı” degen şek özünön-özü tuuldu. “Ey, murdun ağıp ketmek boldu, öydö bolsoñçu?! - dep, canaşa oturған muğalim şıbırap, қaptalға түrttü. - Emne, arızdı sen cazған oқşoysuz?” Al tamaşa ғana қılған. Baymat elteyip tiktep, eki caқты қarandı. Tacibaevdin közü tigilip turғанın көрүp, emi birotolo өзün coғotup, қaysalanıp қaldı. Terin ceñi menen aarçındı.

1291 - İ, süylöñüz, - dedi Tacibaev.

1292 - Baymaқe, i, ayt emi bolғon öz oyundu, - dedi Coroқul aға dem berip.

1293 Baymat tamağın қıra cötölүp alıp, çekesinin terin dağı ceñi menen aarçıp alıp:

1294 - Beyşen Tacibaevič, - dedi dağı eki caқты caltaқtap tiktep, duduқtanıp, - keçirip қoyuñuz arızdı men cazғam, қol meniki...

1295 El duu-duu bolo түştü. Esen tañ қalıp қayrıла tiktep қaldı. -

1296 - Calған baarı! Men eçtemeni bilbeym. Çın boloo Coroқul özü dalildep bersin! “Seni mina bu bala camandap cüröt, aytıp қoyoyun, cıyırma cıldıқ emgeгine қarabay caқında muğalimdikten қuulup cıғasıñ! İya, sen қarap oturasıñbı, şiltep ciberbeysiñbi coғoru caққа, tuşmaldap bolso da?!” degeninen, mas bolup oturup, şaytan şaştırıp, tuşmaldap şiltep ci-beripmin., - dep, Baymat ilcayıp, oñtoysuz

ilciyıp, eki caqtı caldırıp tiktedi.

1297 “Қоқу-uy!” degen calpı ün menen қошо муғалимдер түйşөлүп ketiştı. Coroқul ordunan atıp turup:

1298 - Oy, Baymat, caniñdı cebe?! - dep atırıldı.

1299 - Sen cebe caniñdı! - dep, taymanbay қayaша ayttı Baymat, - Ey, sen tura tur, cankeçti turbaysıñbı sen! Meni mas қılıp alıp, қıyқırba, бақтın arasında cazdırbadıñ bele?!

1300 - Қақан?!

1301 - Bir ay murda, sen diktovat’ қılıp, men cazıp, eköbüz қағазға üñülүп oturғanda birdeme suramaқçı bolup, onunçu klasstın oқuuçusu Mederov kelbedi bele, sen қағазdın betin daldalap, “Emne?! Coғol!” dep, sözün uқpay қuup ciberbediñ bele balanı?! Esiñden çıғıp kettibi uşunun baarı?!. Iya?! Çaқırıp kelem azır balanı...

1302 Coroқul dağı atırılıp қалғанда Tacibaev anı cekire қарap orduna oturғuzup saldı.

1303 - Bu emne bolup baratasıñar, baldar?! - dep, Cabay ındını öçö asteydil tañ қалıp süyldü. - Ömürülicmө mektepke iştep cürүп, men minday ıplas oқuyanı körgön da, uққан da emesmin! Men Baymatқа işenip turam, kederine ketken neme, a biroқ özü dili taza, aқçıl adam. Tigine “atalanın toғu menen çerüügө attanıp” bolup, арақтın küçü menen қарasanaa kişinin cetegine kirip ketkenine ökүнүп, çının aptıp küyүп turat.

1304 Baymat: - Қoy, oşol cazғandıғım үçün cazamdı alayın, maқul - dedi turalana, - қулағım тıң bolsun, “bayağı Baymat ıymanın ceptir” degen söğüştü uққandan көрө, uştaptan çının aytıp, cazғанım үçün cazamdı alıp, meyli, тıң curөm!

1305 Bayağı Biybala “soққula” dep ügüttөp қoyғoi “öz kişileri” қımına kirip, ақıқ қара özgöylөнүп çıғuuға daaşpadı. “Қoy, keregi emne aғıp baratқан menen қошо aғıp?!” deşip, anın өзün da қoldoboy қoyuştu.

1306 Coroқul Biybalanın боşooruna işengen, munun artınan Esendi camanattı қılıп, өзүнө col tazaloogo ötkön. Eki қoyondu bir cebege tepçimeкçi болғон aram oyu өз başına tiyip, ireñi қарарıp üñküyүп oturup қaldı.

1307 “Oy, balaқet basқı-ır, uşunday beleñ?!” dep, муғалимдер şıpşınıп, tañ boluştu.

1308 Tacibaev söz süylöp, “bul mektepte oquu-tarbiya işi talapka coop berbeyt, caqşı muğalimdi cektöo, uşaq cıynoo sıyaqtuu printsipsiz küröş payda bolğon” dep qorutunduladı. Mekteptin direktorun, oquu bölümünün başçısını cañıloo, anı menen qatar muğalimderdin aqtıvdüülügün kötörüü cağın surap, pedagogiyalıq keñeş öz işin ayaktadı.

1309 Bir cumadan kiyin Esendi rayonoğo qayra çaqırtıştı. Tacibaev:

1310 - Biybalanı boşottuq, Coroqlul başqa mektepke ketem deyt, meyli dedik, barsın. Mina, buyruq, - dedi tüz ele quttuqtamaqçı bolup qolun suna, - qut bolsun cañı orun, işiñdin iygiligin qaalaym, cigit!

1311 Bul Esendi “Tooluq” mektebine direktor qılıp dayındağan buyruq boluçu.

1312 - Co, keçirip qoyuñuz, - dedi Esen qolun albay, - men direktor bolup iştebeym, co, men muğalim gana bolup iştey berem, Beyşen Tacibaeviç. Uşul qoyulğan maseleni “direktor boluş üçün qoyup cüröt” dep oylosoñuzdar kerek, sıyağı?! Co, taqır anday emes!

1313 - O, coluñ bolğu-ur, - dep, rayononun başçısı ordunan tura qaldı, - eç kim oylogon coq anday dep?! Oyloso Biybala oylop qalar, meyli, anın küygültügünün baası qanqa iştin qızıqçılığın közdögöndö, ıya?! Bu rayqom menen maqludaşılıp çeçilgen masele, bala! - dep eskertti.

1314 - Oşentse da, Beyşen Tacibaeviç, men bul coopkerçilikti moynuma ala albaym, özüñüz bilesiz ayıl mektebin, oquuqlar orus tili boyunça öto naçar, oşol öz predmetimdi talapka ılayıq cöndöp ketsem da caqşı iş, menin oyumça bul zarıl dağı iş...

1315 Tacibaev emi qabağı salınıp, çekesi tuyülüp, çırtyıp, “oñgo aydasañ ters ketken bu qanday tersayak neme ele?” dep köñülü kirdep qaldı.

II

1316 Esen turğandan ışıñıp, üy içi muzdaq, közün açıp töşögündö catti. Tün carımına deyre kitep oquğan, ar türkün oylor kelip, köpkö tüyşölüp, uqtay albay catıp, arañ köz irmegen. Cerge tuşüp ketken kitepti alıp, baş cağındağı stulğa qoydu.

1317 Tıštağı calbırağı coq cazğı daraq termelgensip, asta qıymıldap körünöt. Andan narqı boz asman bürköo, tunarıp, şamal bar oqşoyt, şau-u degen dabış alıstan

tuñguyuktan uğulat. Bir azdan soñ aynekke kün tiye baştadı.

1318 Boz çañgıl asmanda cañı kötörülğön kündün közü tütöp öçüp baratқан ırağ sıyaqtuu üldüröp, calbırağ-sız tarbayğan butaqtardın arasınan alçıldıağansıp körünöt. Bir top ımçık kelip ondu. Cündörü ürpöyüp, bıyılkı oor ıştan arañ ıgışқан, cüdöö, birine biri ıqtap, ırpıqtan ırpıqқа sekirip ötup, kiçinekey tumşuqtarı menen birdemelerdi oқulap ottoğon bolup oyuşat. Kündün közünö abat kelip, anattarı cılırap, moyun cündörü kök caşıl, ızgılt tartıp, türkün ubula baştadı bir ubaқта.

1319 “Emne köyü bar? Tabiyat özü am körgön. Kör oоқattın maşaqatın bilişpeyt, cayı-ışı talaada, toқoy arasında, cel menen carışıp uçup, biyik uçup, alıs uçup, carқın kündün aldında erkin sayran ılıp, mañdayına ataa ılğan cemin terip cep, a meyli denedegi birtke ubatı tügöngön münöttö oturgaya butağınan şırt dep cerge tüşüp ala beret, tabıptın keregi coқ, kepildin keregi coқ, artında oоқatın ötközö albay ıylap turğanı coқ, özü butaqtan ıldıy ulağanda cañı uçurğan balapanı çooçup, pır-r uçup, aқ baş ulunçaqtardın, ızıl güldüü gülğayırıldın, cañı ana baş alğan kök buudaydın üstünön eç keyişsiz, tigitereyip catıp alğan emis zkenki tuybay, sezbey narқı şarқıratmağa iyilgen sambı talğa barıp onot da, köñüldüü ıyıldıap, kök tiktep, andap narı uçup kete beret, öz künü menen...” dep oylondu Esen.

1320 Kün ulam ıyğaçtap, top ımçık kün arasınan sırtta alıp alıştı. Şamal küçödu belem, daraqtın başı dağı atuuraқ teñselip ımçıqtar anattarın caya berip, ayra oñolup, butaққа arañ tırmışıp alıp turuşat.

1321 “Bizçi? Adam öz ursağının ulu sıyaqtanat, bğünkü toyunğanın erteñki dağı tüzük toyunuşu üçün, oşonun köyü üçün zarp ılat. Kör tirilik menen cürüp ömür ötköröt. arıp ketkenin, kör oozuna barıp alğanın aқırında ana bir sezip, sezgende boşқo ötkörgön ömurünö aygırıp, “eneden ayra tuulsamçı” dep arman ılat. E, eneden ayra tuulğanda bütörörü emne?! Canağı ursaқ degen түbü coқ boz baştıqtı oşol caққа taştay kelse o, anda bir cön, taştap kele albağan soñ dağı bayağı köy - bayқuş adam biri birinin aldında dağı түpküç bolup iyilet, dağı çalıp aytat, dağı oozunan aқaarat söz ıgat. Bul cağınan arağanda adam dele bir mağluқ eken o...” dep, tuncurap cattı Esen.

1322 “Bayқuş adam uşun etip titalanat, közünön caş sıgılat, tırmağınan an

sızılat, kırsak toyguzar kazına toptoyt, oy toyguzar aqıl cıynayt, köp uçurda meynetinin ubayın körböy cer cazdanat, cer caminat. Biroq, bul tekke ketken emgek emes, anın dünüyö mülkünün da, aqıl mülkünün da paydasın artında qalğan el köröt. Mina, adamdın uluqtuğu mina uşunusu turbaybı!...” dedi Esen özünö.

1323 Oşol uçurda eşik tıq-tıq dep qaldı. Esen oyu buzulup, “kim?” degen suroo köñülünö kelip, ordunan tura baştadı. Tıştan:

1324 - Qat! - dedi poştocunun qarğıl ünü, Esen kiyimin kiyip ülgürgönçö tıqır-tıqır etip, narı basıp ketkendeıy boldı. Eşikti açq bergende eşikke kıpçıp ketken qonvert deldek etip cerge uçup tüştü. “Kimden?” degen oyu menen qoşo cetip, Esen qattı alıp qaradı. Qonverttin eteginde cazğan kişinin adresi da, atı da coq eken, çiyemelene qoyulğan gana qol turat.

1325 Esen qonvertti açtı. Bir gana aq liliya gül salınğan otkritqa çıktı. “Salamatsızbı, aqay?” degen cazuu közünö urunup, qolun taanıdı da, cürögü ısıp ketti. Oşol zamat Aliymanın üröyü köz aldına keldi. Eki qolu titirep, Esen andan narı qattı oquy albay, qubanıç termep toqtoldı.

1326 Mina, carım cıldan aşıp ketti, Esen uşul kezge deyre, iş qarbalası menen cürüp, bir iret da qat cazıp qoygon emes. Maqul, coq degende oqtuqan muqalimi qatarı, ce bir tuuğan, ce aqa qatarı bolso köñül bölböğönün künö sezdi. Ötkön cayda Aliyma oquuğa cönögöndö Esen avtobusqa uzatıp çıkqan. “Emi, Aliş tay, ötüp qalsañ student bolup qalasıñ - cañı çöyrö, cañı qurdaştar keziget, aqıl-esiñ taqtalat, kişige da sıyğa da, oygo da mamileñ caqşirat, keçegi qılğan işiñe, oylogon oyuna oñdoo kirgizüügö cetişesiñ. Ösösüñ, Aliş tay!” degen sözün estep, canına cipsiz baylanıp, sanaaluu meltirep, “qoş emi, kızım, caqşı oqu” degende baldırğan sezim nariste eçteme ayta albay, “qoşuñuz” deş da oozuna kirbey, buulup, közünö caş qılqırğanı köz aldına keldi.

1327 Esen üşürüp ciberdi. “Emne dep cazdı eken?” dep sanaarqadı. Cürök sızdatqan ökünüç sızdırıp öttü. “Emne dep cazdı eken?” degen suroo şek sanatıp, al qattı ulantıp oquudan çooçuladı, “Aqay, Siz aytqanday bolup çıktı. Caqşı teñtuştardı taptım. Aqay, quttuqtap qoyuñuz, cañı cıldı küygöögö çıqam!” dedi beken? Esendin cürögü düküldödü.

1328 Cañı gana bür açqan, birtke suuq sızırımğa, birtke kerimselge turuştuq qılar özögü da qata elek gülgün bayçeçekey ele! Cırtkıçı köp turmuş toqoyunun

çetinde kögala maysañda cañı ğana köz carğan, cañı ğana telçikken, cañı ğana tamtum başķan eliktin ulağı ele ğo! Oşol kezdegi kızdın nariste köñülün seze turup, biroķ-”balalıķ oyğo azğırılbasın, men anın balalığınan paydalanğanday bolboyun, mağa çalınıp müdürölüp, ömürü büt öküttö ğalbasın” değen ğamı, muğalimdigi bıyaķta tursun, anın adamçılıķ mildeti boluçu.

1329 Esen sabırı suzdanıp, emi ğattı andan narı oķuuga köñülü da çappay, üñküyüp oturup ğaldı. “İya? Caķşı ağay, aķılçı, booruķer ağa boluudan başķa ençi ğalğan coķpu mağa?! Men dağı cigitmin ğo, el ğatarı bul düynönün üzürün körüügö toluķ aķım bar ğo?!” dep, dendaroo oylondu.

1330 Esen kelgenden beri bul el menen siñişip ele ketkensidi, Suraşıp oturup, torpoķçu Meder tayakesi bolup çıķtı. “Calğız boy eken, ısıķ tamaķ içsin” deşebi, narı da caķşı muğalim ğatarı ğadırı ösüp, sıyçıl curt cumasına bir merte ğaltırbay meymandap turuşat. Bir iret Baymat üyünö çaçırıp, bayağı “tuşmaldap urğanı” üçün keçirim suradı. Kıız keç oķuğan, erkek körsö ele mılçıyıp boy salıp turğan carım es neme boluçu. Coroķul ağa aķça berip da bolso “zorduķtağan dep ayttıрмаķçı eken. “Co, Baymaķe, bul cerde men mildettüümün sizge, men ıraķmat aytışım kerek sizge, carıķtıķ!” dep, Esen asteydil ırızılığın aytķan. Uşul kündö da Baymattın köñülü caķşı, taza kiyinip, taza ğırınıp kelip: “Oy, Esentay, - dep ğalat öz boyuna ğaranıp, - instituttu cañı bütüp kelgen cılımdağıday ğuştay bolup ğaldım. Ķaraçı! Ceñeñ da ğoynuna köñülü menen catķıra turğan boldu. Ha-ha... Oy, betke aytķan sın oñdoyt degenge emi işendim!” Eski muğalim Cabay, cılķıçı Ķadıırķul, torpoķçu Meder ğadimkidey öz körüşüp, ğattaşıp, turmuş zarıldığına ğaralaşıp turuşat.

1331 Biroķ, “bir üydün carığı bir üygö tiybeyt” değen ıras eken, üy bölök bolğon soñ tirilik bölök, kiyinki kündörü bul calğız boyluķ tiriligi özünö oor sezile baştağan. Süylöşör kişi coķ üydö, kitep menen ğana alaķsıyt, özünçö köñülü ğıra bolup, bul üydön emneni ğarmasa oşonun baarı muzdaķ, oşonun baarı cansız, içirkenip köñülü çögöt.

1332 Esen meşke ot caķtı, muzdaķ suuga cuundu, çay koydu, çay ğaynağan soñ demdep, ğatıp, muzdap ğalğan keçegi nandan kesti. Uşunun baarın iştep, birinçi colu “uşintip, ğuuçuyup ğazanındı özüñ ğarmap, keçildin ömürün keçirip, ötüp ketesiñbi” değen öktö oyğo ğabilip, cemeledi özüñ. Uşunday kezde bul üydü körkü menen carıķ ğılar, demi menen cıltar can ğurdaş, süyök ğana kerek. Calğız oturup

özü çay kıuyup, özü uurttap, birtke nan çaynadı. “Musapır!” dep, tabaladı özün.

1333 Köpkö tuncurap oturup: “E, oqubay qorqup oturganda, ıya cazılğanın özgörtüp cibere almaq belem?!” dep, emi qaydıger köñül menen otkritqanı qayra qoluna aldı Esen.

1334 “Salamatsızbı, aqay?

1335 İşiñiz iygiliktüübü? Men bolso oqup cüröm. Oquum caqşı. İşiñizge iygilik, özüñüzgö çıñ den soolux tileym. Kele catqan cañı cılıñız qut bolsun, aqay! Qoş boluñuz...

1336 Aliyma”

1337 Esen qanbay qaldı, bir az gana süylöm, köptü kütkön, arzuu tolqon köñülü qanbay qaldı. Qızdın dayıma ıqılastuu, dayıma qoñur basmırt dobuşu qatqa cazılğan sözdörün özü süylöşköndöy Esendın qulağına daana uqulup, qabağıman nur tögülgön, güldöy nazik çırayı köz aldına kelip öttü. Esen üşkürip ciberdi.

1338 Al çayınan birtkelep uurttap, oy basıp, qoluna emne qarmalağanın bilbey, şaldırıp oturdu.

1339 Qatta ce cürök tüşörlük ayrılıuu, ce bir kılayğan aq ümüt ıq salıp körüngön coq go, qayra köptön beri qusa kılgan özü da açık oyloogo batınbağan, biroq kün ötkön sayın qatmarlanıp köñüldü eelep kele catqan ıqqı sezimin qozqop, biröo menen “ileşip qalış” qorqunuçu menen cıluu ümüt eköbü teñ tizgindeş qaldı.

III

1340 Dağı rayonqo çaqırışqan eken, Esen “dağı emne şaşılış iş çıqıp qaldı eken” dep, özünö tiyeşelüü işter boyunca berer coobun qamdana bardı. Tacibaev caqşı köñül menen qabıl alıp, calpı mekteptin aqıbalım suraştırğan soñ, “tüzük” degenin bilgizip başın iykep qoydu da:

1341 - İ, qana, coldoş Caynaqov, qıştaq arasında orus tilin oqutuunu dağı qanday kılıp caqşırtuuğa bolot? İştep qaldıñ түzük ele, başıñdan ötüp catat, sezgeniñ bar, aytçı? - dep suradı.

1342 Esen, albette, özü qatışı bar iş bolqon son, köñülündö köp ele oyloru cürrön, balkim cöndüü çıqar, a balkim calpı şartqa caraşa orunsuz da boluşu mümkün, biroq cürök öyügön oyun ortoqo salmaqçı boldu: - Eñ birinçi, Beyşen

Tacibaeviç, - dedi Esen, - kvalifikatsiyaluu qadrlardı atayın çağırıp, andan soñ bul qıştaq cerine turuq alıp qalarlıq turmuş şartın tüzüü kerek, antpese köbünçö caş muğalimder çıday albay bardıq caqşısı maqsatınan keçip, ketip qalıp catıшат. Eñ caqşısı, menimçe, uşul orusu.coq tooluq qıştaq içine orusça mektep açuu kerekpi deym antkeni orus tili mektepterge bir gana predmet qatarı kirip turğanda, qanday araqtet qılğan menen, toluq özdöştürüü degi qıyın, biz qaalğan, qıstalbay süylöp tüşünö turğan cıyıntıq berer zmes. Orus coq cerde orus mektebin açıp qırğız baldarın oqutsaq eñ birinçi baldar orus tilin zarıl degen deñgeelge çığara özdöştürüp, coğorqu oquu cayına barganda qıynalbay oqup kete ala turğan bolot, ekinçiden üyündö, köçödö qırğızça alağadan acırabay öz ene tilin qoşo ala cüröt. Eki cağına teñ birdey caraqtuu kişi çığat. Camanbı? Uşunday ele şaar içinde qırğız baldarın qırğızça oqutuu paydaluu sıyaqtuu. Mektepke qırğız tili, tışta orus tili bolup, eki cağı teñ özdöştürülöt. Şaar içinde orus mektebine oquğan qırğız baldarı, sözsuz caqşısı oquşat, biroq köçödö da, keede üyündö da orusça süylöşüp, cıyıntığında öz ene tilinen carmaç bolup qalat eken. Bir az tüşünüp, biroq süylörgö kelgende köp içinde duduqtanıp, uyalıp, ökünüp cürüşkön cigitterdi körgöm.

1343 - Qızıq! Bir orus coq; orus mektebin açıp qoysoq, ıya, el emne deer eken?

1344 - El caqtan qam cebeñiz! El kerek nersenı bizden murda turmuş zarıldığınan ulam bat sezet. Mekteptı açıp qoyuñuz, körösuz, el “caqşısı çıqmam” degen baldarın “til bilsin” dep qolunan cetelep aytırbay özülorü kelişet. Men bardıq cerge orusça mektep açılısın dep catқанım coq, internat mektep tibinde rayongo açıp qoyso cetiştüü. Bardıq predmet orusça cürgüzülsö oşogo caraşa oqutuu deñgeeli caqşirat, oy cügürtüü tereñdeyt, keñiyt. İlimge da, adabiyatqa da, çarba işine da, başkaruu işine da cetik kişiler uşul mektepten çıqqanını kiyin körüp qubanasız. Şıqtın dürmötü dayıma mektepten alğan alğaçqı bilimine, tarbiyasına öto baylanıştuu emespi, Beyşen Tacibaeviç!?

1345 Tacibaev Esenge intaa qoyup tiktep oturup:

1346 - Seni, Esen, bul cerge çağırғанım, bul masele boyunca pikirleşip oturғанım - orus tilin qıştaq mektepterinde oquutuunu caqşırtuu boyunca respublikalıq seminar bolot caqında, sen barasıñ. Uşul oyloruñdu oşol cerde aytıp, pikir almaşıp, dağı paydaluu keñeşter bolup qalsa, uğup kel. Kelgen soñ, men printsipte maqulmun, kim ele ösölü degenge qarşı bolsun, bul maselenı bardıq

cağınan negizdep sunuş dayarda, raykomdun aldına koyup köröbüz, oñ çeçilip qalışı ıktımal. Maqulbu? - dedi.

1347 - Eñ sonun!

1348 Tacibaev başın iykedi;

1349 - Sonun bolso oşol mektepke direktor bolup barasıñ, uyuşturasıñ, bu sapar, bala, kıyşañdaşka şıltoñ coq!

1350 “Körö catabız” degendi tüşündürüp, Esen başın iykep, Frunzege barıp kelüü mümkinçülüğü bolup qalğanına tımızın süyündü. İş bütkönsüdü, al qolun uşalap, qoştoşuğa niyettenip qaldı, biroq Tacibaev qamırabağan soñ özü turup kete albadı.

1351 - Emi, - dep, qayra oyundağını aytpay ele qoymoqçu kebetelenip, köpkö unçuqpay, Esendi bir imerip, uurtu cımıyıp tiktep: - Mende dağı bir suroo bar, - dedi Tacibaev.

1353 - Surañız, - dedi Esen.

1353 - Iya? - dep aldı Tacibaev. - Surayın, qatuu tiyse keçirip qoy, emne üçün üylönböy cürösüñ?

1354 Esen mınday suroonu kütkön emes, laqtağan küröñ stoldun caltırağan betin tiktep, emne dep coop aytışın bilbey, qıstalıp oturup qaldı. Tacibaev anın coobun kütkön coq:

1355 - Mezgil degen qıyın nerse, ötüp ketken soñ qayra kelbeyt, ordu tolboyt, - dep, ünü qoñur, qam körüp, ata sıyaqtuu cay küñküldöp süylödü. - Süyüü uçuru ötüp ketet, köñül otu pastayt, aqırı kelip kişini muzdaq aqıl ceñip, eçteme caqpay, caqqañga daabay, şekçil bolup qalat. Ekinçi cağı, bir üylönüü aqırı bolot deçi, biroq tuş kelgenge coluğup,- anın üstünö keç cöcölögön tooq sıñarı turmuştun tüyşüğü caş ötkön çende moyunğa tüşüp qalat.

1356 Esen öydö qarap, Tacibaevdi tiktep, buşayman bolup, bir çeti uyalıp, qantken menen da, anın ağılıq cüyö sözünö baş iykebey qoyo albay qaldı. Tacibaev sözü Esendin köñülünö uyuğanın sezip, andan narı ayarlanğandı koyup, tüz batıl süylödü:

1357 - Mındayda, Esen, “baq bazarınan qalba” dep keñeş beret elibiz. Caş cağınan da, oy cağınan da cetilgen qurağıñ. Üylönüş kerek, cigit! Üy kütüü, bülönün başı boluu oñoy mildet emes. Üy-bülönün öz aldınça qamı, qızıqçılığı, tüyşüğü,

ırқтаştırıp turğan iykemi, sayasatı bar. Üy-bülösün qamsız qıla bilgen, iykemin buzbay başqara bilgen mamleket başqaruuğa carayt. Bir kişinin mildetin moyunğa ala albay, alsa da kötörö albay tayğaqtap qaçıp cürgön kişi sözünön da, işinen da eç kimge bapa körsötpöyt...

1358 “E, emne qacatı bar, erkin oynop cürö bergen caqşı emespi?! Emne üçün? Adam uruğun ulantış üçünbü? Ħa-ħa, madaniyatı az kişiler cetişet, qoquy!” dep keceñdegender da çıgat. Közdögön maqsatı, ıyık körgön idealı eç qaçan bolboyt andaydın, özünün ileendiligin, tayızdıgım; cıldızı coqtuğun uşunday birdeme şıltap ker tartıp süylögön sözündö da, qılğan işinde da cıyımtıgı coq, qoomgo tügül özünö özü paydasız, böödö araç qorotup, nan tügötüp basıp cüröt. Esen andaylardan emes boluçu. Eseygen kezinde oquu menen bolup, oquunu bütön soñ iş menen alaqsıp, narı da biröo menen sırdaqana boluğa bir orunda cetkiliktüü tura albay cürgöndüktönbü, ce, “erdi-qatın - qoş ögüz” deyt go qırğız, oşol turmuş moyunturuğun teñ tartısa turğan cubay cönündögü talabı biyik bolup, ıgı, şartı bolboğonduqtanbı, uşul küngö cetip kelgen. Tacibaevdin qamtama bolup, qam körüp, caşı uluuluk qılıp aytқан aqılı, bir çeti keyigensigen tuğandıq sezimi Esendin özgöçö için cılıttı.

1359 - Iraçmat, Beyşen Tacibaeviç, - dedi al asteıdil, - emi bir cerge turuq alıp qaldıq qo, oylonuu emes araçet qıluuğa ıqılas bolup qaldı, köröbüz...

1360 - A tüzük! - dep ciberdi Tacibaev, ordunan turup, carqırap cılmayıp, közü bir türkün cıluu külüñdöp:

1361 - Qana, emi caqşı bar, üköm! - dep, Esendin qolon qatuu qısıp qoştoştı.

1362 Esen köñülü quş bolup qanat serpip tışqa çıqtı.

IV

1363 Coroqlul tik turma pivoqanada bir kruçqa pivo alıp, calğız buttuu taş stolgo qoyup, emi eki cağın qaranğıça pivosun köbüktöntüp, dağı bir tik turmaçı canına keldi. Baş iykeşip qoyuşқан soñ, unçuqpay, ar kim öz oyu menen, birtkelep cutuştı. Cırğay tamşanıp, bir ubaqta Coroqlul:

1364 - Keçee bir çoñ feodal coluğup qalıp, - dep, kökürögün kötörö mançırqay süylödü, - “şaşılış işim bar ele, aqsaqal” desem bolboy, “e, iş bütçu bele,

balam, iş degen can menen қошо catçu nerse” dep, restoranga zorduqtap süyröp kirse bolobu?! “Hi, emne sıy körsötör eken bu abışka?” dedim da kirdim. Ou-uh, köp ketip qalıpbız da, kızıtalaq...

1365 Tigi üç kün qırılbağan saqalı kögörüп tüktöyüp, murdunun uçuna çyqan çıgıp kele catqansığan neme tañ bolup, işene da qoyboy közün cırtaytıp tiktep qaldı. Coroqluğa bu köz taanış gana, kim ekenin bilbeyt, bilip oturuunun qacatı da coq al üçün, pivokananın aylanasına köp kezikken biröö da, biroq eski taanıştay baş iykeşip, qoldo tıym bar uçurunda birden kruçqa pivogo caray bere turğan bolup qalışkan kişi.

1366 - Bir şuuldağan abışka eken, içpes oyuña da qoer emes. “Qana, al, üke!” dep, degi calınganday bolot. “E, men tölöp cattım bele aqçasın?! Öz çöntögüñdün şoru!” dedim da, tarttıq sarı qon’yağın, ısılıgına bilçıldattıq quurulğan cöcösün!

1367 - Iya, uşunday mart kişiler ali da coluğat eken e? - dep başın çayqadı tigi. - Taanış bele?

1368 - İlgeri, anda men mektepte cetekçi bolup işgep turğan kezim, oquuçulardı pahtağa alıp barganda bir körüşkön gana kişim, pahta sovhozunun direktoru bo-luçu. Menin bul borbor caqqa kelip qalğanımdı bilip, oşon üçün...

1369 - Ha-ha, - dedi tigi mişqılday, - aldın alıp qoşomat qılıp catat degiñ bar go, ha-ha! Qoy, anday feodal bolso, sen ekeöbüzgö sarı kon’yak emes, bilip qoy, sarı suun berbeyt. Ha-ha...

1370 Coroqlul başman öz qadırın öküdöy tün qatıp termelep, it sıyaqtuu ırqırıp, qañşılap qorgogon, qolunan kelse ar qanday kişinden sööm öydö boluunu, ar qanday kişini celkelep basıntıp turuunu caqşı körgön neme emes bele, cini keldi. Üñüröyö tiktep:

1371 - Şorduu, - dep qoydu aqırım, atayın, - sen emneni bilesin, içkeniñ suu qoşqon pivo bolso, zaquskeñ köñsügön balıq, şorduu.

1372 - İ? - dep, tigi tirtendep çıqtı. - Sen ele cırğap ketkeniñden meni menen turasıñbı uşul cerde? Calğan aytıp köñülüñdü qubantpay ele cön cürböysüñbü?

1373 - İşenbeseñ qoy, tuuğan, - dedi Coroqlul, demi qayıtıp, qadirese oñtoysuz bolup, “e qalıpımdı bilgende emne, uyalğıday emne atamdın abağayı bele bu? dep, özün-özü cubatıp, tigini içinen sögüp qoydu.

1374 Erteñ çarbalardın respublikalıq bir çoğuluşu bolot degen kün boluçu,

“Bizdin elden kim keler eken?”dep keçke cuuq Coroqul çoñ meymañnananı sağalap bargan. Vestibyulge kirip, kiosqa qarap, eki közü eşikten kirgen-çıqqağa astırtan baam salıp köpkö imerçiktep cürdü.

1375 Bir ubaқта çon eşikten çaar topu kiyten, boyu capıs, qursaqtuu bir boz kişi saqvoyacın kötörüp, ıqşoo çaypala basıp kirdi.

1376 Coroqul daroo “Cayıq” pahta sovhozunuñ direktoru Yunustu taanıp, lep cetip:

1377 - E, salamatsızbı, Yunus aqe! - dep, süyüngön tür körsötö uçuraşıp qaldı.
- Kelişñiz menen!..

1378 - A-a... - dedi Yunus qapilette. - Salamatçılıq...

1379 Añğıça bolboy Coroqul anın saqvoyacın qolunan aluuğa ülgürüp, ıqçam basa aldığa tüşüp, baştap cönödü. Orun aluuğa birpas toqtoluşup, andan soñ lift menen törtünçü qabatqa çığıştı. Nomerdin eşigine barganda Yunus eşikti açıp, Coroquldun qolunan saqvoyacın aldı da, unçuqpay özü kirip ketti. Coroqul eerçip kire albay, uurtundağı casalma cılmayuusu eköbü qoridordo turup qaldı.

1380 Bir ubaқта Yunus eşikten körüngöndö Coroqul eesi çaqırğan ittey lep cetti. YUnus çarçañkı mñğırana:

1381 - Kel, üköm, - dedi da, canağısınday ıqşoo çaypala içkeri baştadı.

1382 Eñ caqşısı degen “lyuks” bölmö eken. Parqette qızıl güldüü kilem töşölüp catat. Narqı uqtooçu bölmönün saal açıq turğan eşiginen aq şeyşep qaptalğan kök güldüü cün odeal cabılğan cıqaç kerebet, baş cağındağı tumbada caşıl abacur körünöt. Qonoq kütüü bölmenün kire beriş burçunda çoñ küzgu, bir cağında polirovat’ qılınğan küröñ tüstüü şifon’yer, tördögü kiçinekey cazuu stolunda telefon turat, bir cağına televizor qoyulğan. Oñtoyluu cerde küröñ qızıl mata qaptalğan terbeltme kreslolor, cumşaq divan. Yunus sargılt şayı ştordu tarttı ele bölmö içi dağı körkünö cıqa carqıray tüştü.

1383 Tegerete qarap: “Baqtılıu adam!..” - dep, Yunusqa tımızın. köz artıp oylondu Coroqul. - Qayda barsa ,cırğal...”

1384 Oşol uçurda Yunus üy kiyimin ooşturup kiyip, qursağın sılap, saal entige basıp, içki bölmödön çıqtı. Oyu menen qoşo çayqalıp, terbeltme kreslodo oturğan Coroqul ızat körsötüp, ordunan tura qaldı.

1385 - Otura ber, sadağa, - dep qoydu da, Yunus ağa caqınıraaq kresloğö

kelip otura baştadı. - İ, ũkŕm, sũylŕy otur. İşteped cũrŕsũnĖbũ?

1386 Coroğul salabattuuraaq, etiyatırağ bolup:

1387 - İ, ağademiyağa iştegeni turam, - dedi ağırım.

1388 - A, cağşı, - dep aldı Yunus ęıęıęındaęı eti ŕsũp ketken baamęıl boz kŕzũn asta tige. - Adistik emne?

1389 - Muğalim emes belem, - dep toğtoldu Coroğul. - Emi partiyalığ, sovettik ęızmatęa ketse da bolo beret, diplom bolęon son... .

1390 Yunus başın iykep:

1391 - A tũzũk, ũkŕm, iştin camanı bolboyt, - dep ęoydu. - Bizge ęarbaęıl adister kerek bolup catat.

1392 Coroęul “eğonomist ęılıp alıp tuyakęa ęaap iřtetkiñ bar e, ŕzũndũ mağa berip ęoyso likildetet elem ęo, abıřęa!” dep oturdu.

1393 - Kiyinki uçurda oşol partiyalığ, sovettik cetekęilikke tũzdŕn-tũz bařęara turęan, eğonomığanı, ŕnŕr caydı, ęarbanı bile turęan, atayın adistigi bar cigitter ęoyula baştadı. Tuura, bŕdŕnŕnũ soyso da ęasap soysun emespi?!

1394 Coroęul unęuęa albay ęaldı. Bir az ındını ŕęŕ tũřkŕnsũdũ. Yunustun astırtan ęılıyęan boz kŕzdŕrũ munu daroo bayęap, esepke alıp oturdu. Uyadan cañı talpınıp turęan balapan ęuřtay caş ũmũtkŕ ęatuu tiydi oğşoyt?..” dep, ęayra cayaptay, cumşağtay maani ayttı:

1395 - Baarı kelip, ũkem, kep idirekte. İdiregi bolso adamdın ęolunan kelbey turęan iş coğ.

1396 Bul sŕz Coroğuldu ęayra tiriltti.

1397 - Sizdi ele alalığı?! - dep ciberdi al. - Emne adistigiñiz bar? Kŕp cılı partiyalığ ęızmatlarda cũrdũnũz, mına kiyinki on cıl boyu respublikadağı en iri ęarbanın birin bık ettirbey, ęınk ettirbey bařęarıp ele catpaysızbı?!

1398 Yunus dağı bir tiktep aldı. Cigittin sŕzũndŕ ęořo-mat da, oşonu menen birge cũyŕ da bar. “Atanı, ęoldon suurlęan neme eken!” degen oyęo ęabılıp, ęaręañęı tũr menen:

1399 - Biz, ũkŕm, eskirdik, - dedi al cay - kŕnũmũř soęmoęęo salıp, ęara candı ęanęalıę ęarę uręanıbiz menen, demilgebiz tũęŕnũp, ęındap kelgende ŕzũbũz da ęaręap, ęarcalıp bũttũk. Caştardın biri “co, bul iş minday baştalıp, minday bũtũř kerek ęo?” dese ciniñ kelet, uşuğa ęeyinki ęılıęan meynetie, cıyęan ęadı-rıña ęol

salıp catķanday tuyasıñ. Biroķ, keçinde catıp oylonsoñ oşol madıra baştıkı tuura, erte menen kelip oñdoysuñ. Biz emne? Caştayıbızda ķolhoz uyuşturuuğa ķatıştık, soĝuşķa barıp keldik, bülüngön çarbanı ķalıbına keltirdik, irleştirdik, cañı tehniķa menen cabdıdık. Oşonun özü bizge iş da, aspirantura da bolĝon. Oşol turmuş aspiranturasınan köbübüz taalim alıp, ķoldon kelişinçe öz dissertatsiyabızdı cazıp aldık, köbübüz tanķağa ķılıç ala çurķaĝanday ķıyķırırğıbız menen ķaldık. Biz emne, bar bolĝonu praktıkbız, iş aķķan dayra bolso, biz oşol dayranın aĝımına ķoşo çabaķ urup özdöştürüp aluuga macbur bolduķ, bizdin ubaķtıbız da, alıbız da oşol bolçu. Emki caş cetekçilerge bul keçirimsiz, öz ubaķtıssının biyik talabına arzısı kerek, aĝımğa ķoşo çabaķ urbay, iş dayrasınan özünçö östön ķayırıp, özünçö cetelep kete turĝan kösöm boluşu kerek!

1400 - Oşentse da, cardam, süyök kerek da! - dedi Coroķul. Yunus tañırķaĝanday bir tiktep ķoydu:

1401 - Cardam? Bizge eç kim “mına munu minip ubayın kör”! dep, ayrımaç eer toķup aldıña corĝo tartķanday mansap bergem emes. Bizge “Me, mına munu üyröt, cı-ĝılasınbı, turasıñbı, üyrötüp beresiñ!” dep, azoonun çılıbırın ķarmatķanday ķatuu mildet taĝılĝan öz uçurunda, üküm. Ķol işke tiye elekte “cardam” dep oturuşķa bolboyt. Caş adistin işine dayıma köz salınat, caķşısı işi ķoldooĝo alınat, çeki işi sınĝa tüşöt oşentip taķşaltat ar bir ķalıs cetekçi.

1402 Coroķul “Caş adis?!” dep, oşol sezdü içinen mışķıldadı. Bir iştin adisi bolup, bir cerde ömür ötkörüü, oşol cerde tuuĝanın da, ķasımın da bir keregine carap keterlik paydaluu iş ķılıp ketüü maķsatı anın oyunda bar bele?! “E, bolsoñ çoñ bol, kişiler bücüröp tursun aldıñda!” deçu özünö, buĝa cetiş için ķoşomat da, calĝan da, toĝoloķ arız da aĝa ciyirkennçtüü emes “Cetekçilik adisterge berilip catat” degen söz azır anı oylontup saldı. “Ķa-ap, başında ele eķonomiķa fakul’tetin bütsömçü!” dep, içi sıyrıldı.

1403 Coroķuldun atın Yunus bilçü emes, bilse da esine saķtalĝan emes, biroķ azır mintip calpıldap uçuraşıp turĝan kişinin “atıñ kim ele?” dep suray albay: - İ, üküm, - dedi saķvoyacın körsötö, - tigi baştıkı beri alçı.

1404 Coroķul lep etip tura ķaldı.

1405 - Üydön kelgendiktin saltın ķılalı, üküm. Restoranga dele barsaķ bolot ele, üydön kelgen daam ķızık ĝo dep turam.

1406 - A, uydün daamı caşşı emey! - dep, Coroşul carpı cazıla saşvoyacı aıtara baştadı. - Saşınıp da aldı...

1407 Saşvoyacıdan bışan kekilikten beşöö çıktı. Bir kürp orolup cürgön eken. “E, biröönü kekilik menen tayıp oymoçu bolon o? Men şılıp taştayın!” dep, tabası anıp eki kekilikti, küriptü stolo oydu. Eki bötölkö ırız kon’yağı túbündö solonup catıptır, bi-rin suuru. Betine seydana sepken dandır nan çıktı. . - Dağı birdemesi bar öndöndü ele? - dedi Yunus. . “Meni aşıtap catabı?” degen oyo abılıp, Coroşul totolo alıp, saşvoyacı ayra aıtardı. Başa bölüünön salofan başıa orolup salınan bışan çuçu tabıldı.

1408 - Oşondon da kes, üköm, - dedi Yunus tamşana. - Beri cönördö glavbu küypöndöp cattı ele, tosüp ıan ooz tiysin degen o...

1409 Şıpıldap, ömürünçö uşunday caşı uluu, adıırı uluu kişilerdi oştop cürgöndöy şıpıldap, kekilikterdin sanın ayırıp, küriptü maydalap, çuçutan cua-cua kesip, bururaan cıttuu nandı tuurap, ar biri piyaladay sarıalmanı cıldızın ıara tegerek ılıp carıp, tigi servanttan eki rustal’ ryuma alıp suua möltürötö cuup kelip oydu Coroşul. Cardamdaşayın dedibi, Yunus ozolup:

1410 - Men bir çay demdeyin, özüm demdebesem içkendeı bolboym, - dep aldı ele, Coroşul ordunan turuua ülgürtpöy:

1411 - Co, otura beriız, asaal! - dep daroo suu uyup, elektr çaynekti razetaa saya saldı.

1412 “Bu bütul respubliaa atı ıan abışanın köñülün alıp da alayın!” dep oyloğu al. Biro, abışa mınday ızmatkı kimden ana körböön, caşkın mildeti degençelik ılıp, amırabay ayra orduna caylanıştı.

1413 Coroşul kon’yaktan möltüldötüp uyup

1414 ana, kelişinız menen, Yunus ae, - dep, ryumanı alaanına salıp, anın aldına iyile tosüp berdi, - alıp cibereli!. oustan kelip, oluuzdan daam tatıp, cının aytsam, asaal, cetine albay oturam...

1415 Yunus ryumanı alıp, tiginin özün asteydil süröp:

1416 - İ, özün, al, üköm, - dedi, - biz caaın ayırđđ o çirkindin. aan den sooluka oturbay alanda totottu... - Erdin tiygizip, ubula cıltıldaan içim-dikti stolo ayra oydu. - Bul dağı öz uçurunda caştıına mas kezinde caraşat. ,

1417 - Sizdin salamatçılıınız için, - dep ryumanı biyik kötörüp aıp

ciberip, almadan tiştedi Coroqul.

1418 - Iraqmat, uköm, - dedi Yunus.

1419 Şişe carımdan ötköndö qara qursağ Coroqul qızıy baştadı. Kekilikti qacıp bütüp, ısılıqqa çuçuqtan suğunup oturdu. Soo kezinde oñoyluq menen biline qoyboğon qıyalı çığıp, saal menmensiy, ar bir sözü, qıymılı özünö tuura sezilip, tigi anın baarın qaletsiz tuyundu qatarı qabil alıp catqansıp, anı sayın ergiy baştadı. Canında boz közün qılıytıp tiktep oturğan cıpcılma abışqa emi ağa ança aybıgar, qadırlaar eçtemesi coqtoy körünüp qaldı.

1420 - Uşintip, Yunus aqe, - dep, Coroqul oolcuy, “aqe” degen sözdü anın caşı uluuluğun gana sıylap aytıp catqansıp, moynun qorozdoy kötörö köp etibarına qıspay süylödü. - Biz dağı erteñ adam bolobuz! - Al sömöyün soroytup: - Adam! - dep, taqtap qaytalap, abışkanı ormoe tiktedi. Oşol uçurda abışqa anın aldında quştan qorungan kekiliktey bucüröp qalğan oqşop tuydu al. Anı sayın özü qabağın tüyö:

1421 - Biz ali köröbüz! - dep qarq etip, sol qolu menen böyrögün tayana bergende oñ qolundağı özünün başman coğoru kötörgön ryumqadan kon'yak çaypalıp ketti. - Körsötöbüz köp kişige!..

1422 - İ, içip ciber, uköm, - dedi köptü körgön Yunus cımıyıp. “E-e, müyüzdüü bolo elek catıp, süzöm dep qorqutqanı qızıq boldu go bu torpoqtun?!” dep içinen külüp, qayra “Çirkin içkiliktin demi emespi?” dep, keçirim qıldı.

1423 Coroqul ryumqanı daroo boşottu. Emi açırqangandı da, ısılıq tiştegendı da unutup, anı qayrattın belgisi qatarı şılğap, çaqçarılıp:

1424 - Siz caqşı adamsız, çının aytış kerek! - dep, Yunustu mayлуу qolu menen dalığa qaqtı.

1425 Köptön qılıyıp, keçirimpoz bolup oturğan YUnustun kiçinekey boz közü tirmeye qalıp, dağı özün toqtotup, dalısınan tiginin qolun iterip qoydu:

1426 - Iraqmat, uköm!..

1427 - Quulanbañız! - dep, birotolo özünö teñ sezip, Coroqul “Bilem seni!” degendey mekişene küldü, - Quuluğunuz ötpöyt azır! Siz baatırsız, oşon üçün caqşı adamsız!.. - Oşol zamat tumandağan aqılının bir ceri açıla qalıp, oşol cerine “Bu qadırluu abışqağa öto berilgen, öto urmattağan kişi bolup körünüp qoyoyun...” degen qıtmır oy cilt etip, anı sayın küülöndü. - Qadırlaybız biz!.. Bütkül respubliqa qadırlayt!.. İ? İşenbeysizbi? Öz qadırlıñızdı bilbeyt ekensiz emese?!

1428 - Yunus külüp qoydu. Bul sapar ıraqmatın aytpadı. Anın külgönün ıraazı bolgonu dep bildi belem, Coroqlul ererkey:

1429 - Biz kötöröbüz sizdi, bilseñiz! - dedi, ıqtıtıp ketti. - Siz da bizdi qaray cürünüz, Yunus aqe... Şıbirap qoyuñuz çoñdordun qulağına. Qoluñuzdan kelet!

1430 “O, qıday urğu-ur, mas bolğondo da bayağısınan cañılbayt go?..” dep tañ qaldı Yunus.

1431 Coroqlul ryumqanı dağı tolturup tartıp ciberdi. Yunus cer tiktegen qalıbında;

1432 - Aş bolsun! - dep qoydu.

1433 - Siz emne tımpıyasız? - dedi Coroqlul ıqtıtıp.

1434 Yunus oşo cerde emne deşin bilbey qaldı. Coroqlul anın közüne sömöyün kezep silkildetti:

1435 - Men sizdin orduñuzda bolsom, caqşı baldardı birin qoyboy kötörüp salat bolçumun! A siz qalısınıp; üküdüy tımpıyıp cürösüz!

1436 Yunus cüzün üyrüp ketti. Emi itatayı keldi. Bayatan baa qoyup, keçirimpoz bolup oturbadı, emi açuudan oozuna eçteme kirbey ordunan turup bastı da, birdemege qaralağan bolup, bir az özün tıyınıp keldi. “Arba dep alıp, balaqetke qalıp!” dep, özüp tabalap içten küldü,

1437 - Qana, camandan carım qaşıq keşik artat qılbay, aldağını tügötüp qoy, mırza! - dedi.

1438 A Coroqlul bolso “toqto, bu zıqımdı qaqsıtıp keteyin” dep, eldir-seldir oylop, oşonusu oç alğanı bolup sezilip özunö, şişenin tübün sarıqtırıp quydu. - Biz degen “iç” deseniz ölsök da içip qoyobuz! - Meyli, aş bolsun, - dep küñk etti Yunus cadap. Coroqlul tartıp ciberip, murdun bışıldatıp alıp, dağı atırıla tiktep sözgö kirşe baştadı:

1439 - Sen toqto, aytıp qoyoyun, sen otur mınday, mağa deseñ uç colu baatır bolup ketseñ da!..

1440 - Öüñ, qırğızçılığım ay!.. - dep ontop ciberdi Yunus. - Mırza, kün keçtep da qaldı oqşoyt, es alsaq qanter eken? Dağı bir süylöşölü qalğanın...

1441 - Iya?..

1442 Yunus eşikti közdöy bastı. Esi kirdi-çıqtı bolup Coroqlul ordunan turdu:

1443 - Ket dep qaldıñbı, abışqa? - dep bulduruqtap ordunan turdu. - Coop

beresiñ bir künü bul üçün. Coop!

1444 Al eşiktin közündö:

1445 - Emi, abışka, erteñ kelem, ata-bala bolup çalbadıqı, - dep, temteñdey baştadı, - aytıp qoyoyun, çoñdordun qulağına şıbrap qoy, andan ölböysüñ!.. Ey, abışka...

1446 Ne bolso da başın iykegilep, Yunus anı eptep eşikke sürüp çıgarıp, eşikti capğanına süyündü:

1447 - Quday sendey baladan saqtasın!..

1448 Coroqlul maqtangan oquya uşul boluçu.

1449 - Me, tuuğan, qıcıldeşandı qoyup, eki stağan vino apkel, - dep, apteşine bir “sarı çolok” sundu Coroqlul, - içeli ölbögön canğa bir cırğap!

1450 Tigı bayatan beri qırısıqıp, tiş açpay turğan, “sarı çoloktu körüp, çıçqan körgön mişıqtay cım etip, “o, qarqıbarım, qatının calınıp eptep soğup çıçqan eken” dep, emeleki qıcıldeşanı köñülünön cuulup, şıp ilip alıp, avtomattı közdey dikildep cönödü. Coroqlul muluyup, “puluñ bolso quluñ bu” dep, dikildetip cumşap qoyğonuna özünçö qorston boldu.

1451 Oşol uçurda eki kişinin ortosunda ayañday basıp kele catğan Esen Coroqluldun közünö çalındı. Coroqlul cürögü zırp etip, oñdop tiktep, (tigiler cay özlörünçö maek qılışıp, külüşüp kelatişqan) niyeti qarayıp, melteyip tiktedi. Tik turmadan qıya ötüp baratıp, kimdir biröo tiktep turğanın sezip, Esen bir imerip qarap, Coroqluldu kördü da, canında itireygen bir cüdöo bırırap şarap taşıp cürgönün bayqadı. “Ey, bayağı Coroqlul borborgo barıp qalğan imiş!” degen qabardı alda qaçan ele uqқан. Biroq, al uşul cerde Coroqluldun közünön çaarın sezdi da, özünçö içirkenip, “dağı ele bayağı boydon oqşoyt” degen oygo kelip, uçuraşıp qoyğongö da köñülü çappay, körmöksöngö salıp, köçö menen tüz öto berdi.

1452 - Tigini, qayrılığı kelbeyt, köpkön eken! - dep, sögündü Coroqlul.

1453 - Kim? - dedi apteşi, qara qoçqul şaraptı qolu qaltırap oozuna alıp baratıp, sögüünü özünö alıp, itirkeyi kele toqtolup.

1454 - E, sen emneñe köpmök eleñ, tuuğan?! Tetigi kerseyip ketip baratқан nemeni kördüñbü, oşonu aytıp catam...

1455 - Kim al?

1456 - Al bir pederast! - dep ızırına küldü Coroqlul. - Qatın albay qarığan bir

şordu! Sıyağı, meni baykadi oşoyt, aldıma bet kele albay ötüp ketti, eneñdi urayın...

1457 - Teñine albay ketkendir, balkim?

1458 Bu da Coroşulğa şatuu tiydi. Burçtan narı imerilip baratқан Esendi uşul azır közündö oğu bolso tırp atıp salgıday bolup tiktep:

1459 Munun da şoldoǵonu bar, ekeñdi urayın ay! - dep küydü. - Özü oynoshton tuulǵan. Qıya keldi ata söröyü uşul Frunzede eken, çoñ qızmatта cürüp coro arttır-ǵan şuudan deyt, oşol kötörmölötüp cüröt munu!

1460 - Qaydan bilesiñ?

1461 Coroşul apteşinin sözüüm uqқан coq, içi qara küyündü bolup, öz zaarına özü uuǵup, “Şiltep ciberiş kerek eken! Eneñdi urayın, söz bolup, şek tüşüp, tekşerilip, nervi qorop catsın!” dep, kekenip turdu.

1462 Coroşul bayağı mektepten “başqa mektepke qotorulam” dep boşoǵondon kiyin ele “ösö turǵan bolǵon soñ borborǵo tartış kerek” degen oyuna cetelenip Frunzege basa bergen. Ösüp alıp, duşmandarın biyikten turup soqmoqçu bolǵon. Özü matematik emes bele, anı paydası coq iş dep taştaǵan, çoñ mansapqa col izdep, partiyanın tarihi boyunca aspiranturaǵa kirüügö neçen araşet cumşap andan ötpöy, cazuuçu bolup ketmekçi bolup, birdemelerdi tantırap cazıp ǵazetalardıñ ulaǵasın cırtıp, andan müdö çıqpay, aqırı qolunan iş kelgen ele adamǵa cini kelip, köbürüp uşaq cayıp, bül düynödö aqıyqat coqtoy keyip, söǵünüp özün böödö çettetilip, böödö közgö ilinbey kelatқан işmer qatarı oylop, küyütün içkilik menen bölüşüügö ötüp, mintip tik turmalarda cürüp qalǵan boluçu.

1463 Dayıma üñküyüp cer tiktep, eki qolun artına alıp, dayıma düynönün oyu calǵız uşunu başqansıp cüröt. Dayıma birödön şek sanap, “Eneñdi urayındar!” dep calpı söǵüp, oyloǵonu, izdegeni, qılǵanı camandıq. Közü eç qaçan ayoo bilbey turǵan öçtüü, kektüü. Külgönü külkü emes, caraşpayt, külgöndöy bolup körüǵüsü kelgen aramza keypi ǵana!

V

1464 Esen qaalǵaǵa barıp, bir az zaarqanıp toqtolup turdu da, aqırın qaqtı, tez coop bolo qoǵon coq, daǵı qaqtı. Tiñşadı. İçkerten eç şarpa uǵulbayt. “Eç kim coq

oğşoyt” dep, ketmekçi bolup, artına buruldu. Oşol uçurda eşik şırk dep açılıp, Esen calt qarap, bir közü menen şıkalap turğan kempirdi kördü.

1465 - Salamatsızbı? . .

1466 Kempir oozun arañ ele kıbıratıp, başın iykep, aqırın ontop, surooluu tigildi. Cüdö, bir eski cün cooluq salınıp, tamağın oronup alğan, ireñi qıpquu, erdi kebersip turat.

1467 - Sen qaysı bala eleñ, sadağa?

1468 - Bayağında bir süröt alıp ketpedim bele?

1469 - E-e, sadağa, aman cürösüñbü? Kel, içkeri kir, sadağa, emi taanıbadımbı...

1470 Esen içkeri kirdi. Meyman bölmösünün töründö abışkanın çoñ sürötü ilinip turat, çeti qara menen sızılğan, aza süröt! Esen nesteyip qarap qaldı.

1471 Munu sezip:

1472 - O-o, qağılayın, abışkamdan ayrılıp, mintip een üydö qanatı sınğan ükü sıyaqtuu üñküyüp, calgız oturup qaldım go! - dedi kempir, kürk-kürk cötölüp.

1473 Esen emne demekçi? Ce qayrat aytarın, ce taba qların bilbey nes boldu.

1474 Kempir şqafın añtarıp, bir kök qonvert taap:

1475 - Esimden çığa elekte bereyin, - dep, qonvertti Esenge sundu.

1476 - Bayquş abışkam “bayağı süröt alıp ketken cigit bir qayrılıp kelip qalğıday bolso, berip qoy” dep ooruqanağa ketip baratıp berdi ele. Özü bolso ölüp tinçıdı, tapşırayın, sadağa, amanatın...

1477 Kempir ezilip şuu üşkürüp, divanğa oturup, entigip sözgö arañ caradı:

1478 - Çıpçañ eki ay boldu qoyulğanına. Murda ele keyikçel bayquşum bayağı süröttü alıp ketkeniñden kiyin keskin özgörüp ketken. Tündö uyqusu qaçıp, özünçö ele küñgürönüp, özün özü tabalap, qay bir kündörü “Esen! Esen!” dep, çooçup oygonup tura qalçu. “Emne boldu, abışqa?” desem, eçteme aytpay ontop, qayra narı qarap catçu. “Esen” degen qanday balaqeti bar ekenin zarılıp surap eç aytıra alğan çoqmun. Erte ölüp aldı...

1479 Esen kempirdin sözün elteyip uqtu da, qonvert ağa arnalğan soñ çetin ayırıp açtı.

1480 “Cigit!

1481 Uulum desem kıcırın kelet go, biz çooçun kişilerbiz, oşon üçün sıpaa

ğana “cigit” dep cazaym, bul sağa da, mağa da ceñil tüşöt...”

1482 Bayağı abışkanın aqküp ireñi, şişimek közü, şıbaqtay boz bolğon çaçı Esendin köz aldına kelip, küñküldögön basmirt, qasırettüü ünü qulağına uğulup, uşul azır özu süylöp turğanday sezildi.

1483 “...Soğuştan qontuziya bolup çıqtım. Tuulğan cerimdin adresi boyunça sestra alıp kelip, qarığan ata-enemdin qoluna tapşırıp ketiptir. Bir cıldan kiyi birinçi colu atamdı taanıdım, appaq saqalınan köz caşı sarıqıp canımda oturğan eken! E, sadağası keteyin tuulğan cerdin avası em boldubu, tuuğan eldin, ata-enemdin meeri dem boldubu, işi qılıp, aqırındap saqayıp, adam qatarına qoşuldım. Kündön küngö es alıp, ötkön kündörüm oyuma tüşö başadı. “Tiyaqta ayalım qaldı ele” desem, ata-enem eki cağımdan çığışıp, “biz seni bir ölümdön tilep alıp, ekinçi tapqanday bolup otursaq, emi qayda tentirep ketkiñ bar” deşip, süylötpöy qoyuştu. Törünön körü cuuq bolup oturuşkan qarılardın köñülün tepsep turup kete albadım. Bir küñü tuuğandarım qoñşu ayıldım qara dalı bolup oturğan bir suluu qızın “a!” degiçe, oydu cıyğıça qoynuma salıp berişti. Iras, köñülümdön bayquş Qanımdı çıqqan coq, kiyinki qatın menen ubaqtılıuu öñdönüp, ana ketem, mına ketem degen qıyazda cürdüm, biroq küñ qolgo toqtoboyt eken, ubaqtıt ötüp, “emi emne dep bet qarashañ?” dep, uyatım columdu birotolo tostu. O, kiyinçerek elüünçü cıldarda aqırın suroo saldı. “Ölöp qalğan” degen coop aldım. “Emne qılmaq elem? Ölöp qalğan turbaybı?!” dep, özümdü öz arımdın astında aqtadım. “Kümöngörü bar ele, törödü beken? Törösö balası qayda eken?” degen sanaa meni uşul küngö çeyin içime kirip alğan qurt sıyaqtuu aqırındap cedi. Biroq, “balam qaldı ele” dep suroo sala albadım. Ce carooqer suluu qatınımdan qorqqonumdu ce uyalğanımdı uşul ubaqqā deyre özüñ bilbeym. Munun baarı şıltoo emes, aqtanıp keteyin degen oyum da coq, qağılayın. “Emne üçün qayrılbay ketti eken?” degen suroo cürögüñdü öyüp cürgöñdür. Oşol üçün, köñülüñdü bir cañsıl qılıp qoyuş üçün ğana bul qattı cazıp oturam. Esimde, “men barganqa esen cürsün, erkek törösöñ atın Esen qoy” dep, Qanımqā qat cazğan elem. Atıñ Esen, ce bağıp östürgön kişiler başqa at qoyup alışkan çıqar, uşunday boluşu da mümkün. Qanteyin, tağdırım uşul eken, men emi balam ekeniñdi bile turup “balam” deşke daay albaym, antüügö aqım coq, özüñ sağa atalıq ,meer berbegen soñ balalıq meerin qantıp talap qılam, bir cağı sen dağı bölök östü bolup qalğansiñ, cürögüñdö öçpös taq qalğan, anı bayağı sürötkö kelgeniñde ele közüñdön özüñ

körgöm, sen mağa bala meerin berem degen kündö da bere albaysıñ. anteyin, öz mandemim özümdö!

1484 oşç, sadağan boloyun, ayda cürsöñ esen cür, meni estebe, baykuş eneñdin adırı üçün işinde da, sözüñdö da biyik, taza bolup, asırağan, cetiltken eliñdin tuzun atap ömür sür!Cayna”.

1485 Esen meltirep, aldıñkı erdin tiştep, bık ete albay turup aldı.

1486 Bul adamdı, ıras, Esen celkem körsün dep ele alğan. Biro, eç oyunan ıpay, anın cüdöö, oorukal ireñi, şıbatay boz açı köz aldına kelip, “ağılayın balam” dep müñküröp, alsız argıl ünü ulağına uula berçü. “Emne üçün oyuma kelet bu?” dep, Esen bir ur cini kelip, taır esteböögö tırışçu, birdemege alasıp ketüügö köp araet casaçu, baarı bir utula alçu emes. Ulam kün ötkön sayın buға özü da köñüp, öz oyunda abıka menen betme-bet süylöşüp, “ana, emne üçün abar albay oyduñuz? Iya, şıltoñuz, atana turğan birdemeñiz barbı? Co! Özün ölüp alğan dep sprava cönötüp, ımırılıp cürgön curt bezeriden beleñiz ce?” dep, adirese aytışçu da bolgon. Coobu tabılbağan bul tüpöyül oy ömür boyu alısa turğanına közü cetken soñ abıkanın öz oozunan uup kökşünün suutmaçı bolup, ayrılıp kelgeni boluçu.

1487 Ölor aldında öz abiyrine betme-bet oturup cazğan at! Özün ayabağan, keirim; ırayım surabağan ataal, adil söz Esendin cürögün cibitti.

1488 Al erkelep öskön bala bele?! Turmuştun oñoy, opaluu cağına emes, ataal, öz başına, özü mumkünçülüğünö tayanıp, ayğıға da, ubanıa da totoo aıl menen arap köngön. Biro, uşul cerde erkine, aılına baş berbey añırığı tütöp, ilgerki köödök kezindey öpkösü kööp, közünö ısı caş sığılıp ıtı. “Emne bolup turam, ıya?” dep, özün özü cemelep da albay, atayıp ayrat da ıla albay, nağız bala sezimine abıldı.

1489 Başı da ooruybu, kempir ekesin basıp mürgügöndöy cüünü boş:

1490 - E, emnesin aytayın?! Bir siñdilerimdin kiinekey balasın ara bolsun dep apkelsem, maға taır boor berbeyt, imerilbeyt. ağazға iyમેlep öz enesinin atın cazıp, kişi sıyatuu süröt tartıp, etegine “apam” dep, canına dağı.birdi tartıp, etegine “atam” dep cazıp oyot. Mında köñülüñ bir smat eken, irkin! Enesi da köñüböy tura turbay, “köñüp ketem” dep bir künü kelip alğan eken, usa bolgon bala moynunan uatap cıttap, keteriide bururap ıylap oturup oşo ketip aldı. E,

menin bal bergenimden öz enesinin çara suu bergeni artık turbaybı?! Tündö uqtam albaym, çooçuym, çorçom. Bir turup, çorçunuçça öçöşöm, çın da, emneden çorçmoçmun, en çorçunuçtuu ölüm emespi, a ölsöm bu çalgızdıktan çutulam, çasoo men üçün maanisiz, emne üçün çasaym, ce bir paydaluu iş bütörüp çatambı, ce bir balamdın ubaym köröyün deyinbi, çoç, tiginsi da çoç, munusu da çoç, oşon üçün ölüp çalğanım ele oñ sıyaçtanıp tuyulat... - dep, kempir ontop oturup, öydö çarap Esendin közünön ças körüp, melteyip tañ çalıp tiktep:

1491 - E, çayılaym, ıya, emne dep çazıptır çurğan abışça, bir caman söz çazğan çö, çokuy, tınç ölböy?.. - dep şıpşındı, çattı ulam tiktep. - İya...

1492 Esen başın çayçadı da, çattı kempirdin aldına taştap, teskeri çarap, cüz arçısın aldı.

1493 Kempir çattı közünö çarmap, saal başın ketençiktete berip baştap, bat ele ireñi özçörüp, büt ditin çoyup, çolu çaltırıp oçudu, közünö ças tolup, çayra aarçıp, çayra oçup bütüp, çalçıldap ordunan tura çaldı da, çayra oturup, erdi bülküldöp:

1494 - O, çayılaym abışçam, artıñda tuyaçıñ çalğan turbaybı?! Çayılaym abışçam ay, emne aytpadıñ munu közünöñün barında?! - dep, eki közünön ças irmelbey töçölüp, öñçöröp çiberdi.

1495 Esen çayrılıp:

1496 - Ene, - dedi açırın, çoltuğunan süyöy, - emne üçün ölösüz, men çalıpmın çö, emi men üçün, ene, enelik meerim berip, ata orduna ata bolup çasay turuñuz, ene...

1497 Kempir ererkep, Esendin çolun cüzünö basıp, et cürögü bolçıldap, öpkö çayıp, armanın da, çubanımın da çošup, uçıldap ıyladı, ısıç çası Esendin alaçanın nımdap, cürögün çumşattı...

1498 Esen trolleybustan universitet ostanovçasınan tüştü da, emi emne çıların bilbey, eki çaktı çarap, plaşçın çarısına ilgen boydon bir az turup çaldı. Bul cerge anı köñülünün tereñindegi bir körüögö ıntızarlıç, samoo, sağıniç sezimi aydap keldi. “Emne bolor eken?” degei suroo cürögün öyüdü. “Özü teñdüü biröögö alaçsıp, çın ele balalıç çumarınan ötüp ketken bol-soçu?” dep oyloğu. “Oşentti beken?..” dep ındını öçö tüşüp, mintip şermende bolçonço körböy da, küyböy da çoyğusu keldi. Al uşunday eki ancı oyço çabılıp, tigi studentter cataçanası çaktı çarap çoyup, baçtuu alleyada üñküyüp bastı. Büğün erte menenki keñeşmede Esen çıçıp süylöp, orus tilin

özdöştürüü mekteptegi ğana pedagogiyalıq problema emes, bizdin el üçün sotsialdıq, sayasiy zarıl iş bolup turgandıĝın köp cüyö qoyup ayttı. Sözüñö keñeşme çoñ maani berdi. Respubliqanın elge bilim berüü ministriginin ökülu çıĝıp qubattadı. Bul caĝınan Esendin köñülü kötörünkü boluçu.

1499 “Cataqanasında coqtur, balkim, keçke utur seyildep çıĝıp ketkendir...” degen oy keldi. Coq bolso ce coldon kıyçalış ötsö, “coq eken, emne qılmaq elem” dep, saĝınuu sezimin bir az suutup, daĝı bir ıqtuu uçurĝa şıltap, qayrılıp kete bere alat bele? Bul oyuna da özü maqlul bolo alĝan coq. Köñülü çöktü, bul carıqtıq keñ düynö al üçün uşul azır bitirdii uuçunday tarıp, aĝa suuq da, suz da uçurap, özünön özü qabaĝın bürköy, kimdir süylöşö turgan, azidartin bölüşö turgan biröö kemçil ekeni an sayın sezildi. Uşul uçurda bayaĝı künkü Coroqlul cürgön tik turma köz aldına kelip, açuu birdeme cutup, oşonu menen köküröĝun qara küyündü qılıp turgan ökünüçün, armanın ce ubaqtılıu bolobu, ce tübölökköbü, dımdap saluunu samap ketti.

1500 Esen üyündö dastorqon dayardap catqan kempirdi köz aldına keltirdi. Bayquş kempir ordunan arañ turup, arañ qıymıldap ölböstün ğana argasız künün körüp qalĝan eken, köz körünö dem baylap qalbadı. Uşul küñdö Esen sıyaqtuu azamat uul emes, üyünö colbun mışıq bayrılrap kirse al üçün qaniyet boluçu, bayquş kempir asteydil süyünüp, Esendin közün qarap: “Sadaĝañ boloyun, abışqamdan başqa meni bul düynödö caqın adamım coq boluçu, abışqanın balası bolĝon soñ menin balamsıñ, dastorqon dayardap turam, keçinde kel, coldoştorun bolso eerçite kel, qaĝılayın!..” dep delbirep, “uşul boydon kelbey qoyobu” degendey, cüröĝü çıqkanday qaltıldap, telmirip tiktep qalĝan. “Biröö kütsö, dastorqonun cayıp qoyup, coluñdu qarap otursa, barsañ mañdayı carqıp tosup alsa, attiñ ay, köñülgö caqşı bolot eken ĝo?!” dep oyloğu Esen. “Baram, Aliymanı eerçitip kirip, mına keliniñiz dep, qulaĝına şıbraym!” dedi, kempirdin “sadaĝañ boloyun” dep, Aliymaĝa qıçaĝın açarına kümön qılıbay, aldın ala ele içi-cılıp estedi.

1501 Ne degen menen, al Caynaqtın balası, anın ismin alıp cüröt, köp oylonup, köp tolĝonup, qançalıq taarınıçı cüröğündö toñĝon muz bolup catsa da, camandıqqa qıybay turgan abalĝa cetip, meder tutunup qalĝanın emi sezdi Esen. “Çın ölüp qaldı, öz oozunan cıluu söz uqpay tübölökkö ayrılışqanıbiz uşubu?” dep, içi sıyrılıp oylondu. “Bayquş ay!” dep, başın çayqadı. “Men daregim çıqpaĝan boydon qala

bersem, canı tınç bolmoq, q̄uubaş degen tağdırına moyun sunğan boydon bir betkey küyütü menen ötmök. Çın ele menin tabılışım eski carasın cañırtıp, q̄ıyla q̄ayrattuu kişi eken, öz künöösün özü keçire albay, özün tabalap, özün özü ezip ömürün q̄ısqartқан oqşoyt. Attiñ ay1 Calğan da bolso iyigip q̄oysoñçu, moynunan q̄ucaqtap “ata” dep q̄oysoñçu, q̄ubat alıp q̄almaq, dem bolmoq, q̄ayra küçtönmök. Biroq, men ante alğan coqmun. Şorduu enemdin böödö kütkön ümütü, köldögön köz caşı, özümdün tiri cetim künün körgönüm q̄ayda bekitilmek? dep ulutundu.

1502 Esen cataқанanın eşigine keldi.

1503 Caştığı bölmögö da, denesine da batpağan toluqşuğan q̄ızdar balqongo çığışıp, q̄ay birinin q̄olunda açılğan kitep, köpçülüğü şıñkıldap süylöşüşüp, te cerde asman tiktep zarıqıp turğan cigitterge köz salışıp, özülörünçö kep q̄ılıp turuşat. Q̄ılq̄anday irgelgen caştar, q̄abağınan ruhi küç, közdörünen cal-cıldap suyüü q̄umarı, bul keñ düynö büt anın q̄aramağında sıyaqtuu caştığına çirengen kötörünkü dımaq, kiygenderi bir baa.

1504 Bul cerde Esen özün artıqbaş sezip ketti, “bul emne keldi?” degendey, balqondoğı q̄ızdar da, aq̄ıyıp q̄utkön cigitçeler da baamdap, ön körüp turuşq̄anday sezip, q̄aldayıp turğan orduna batpay q̄aldı. Ayla barbı? Kete bere da albay, cipsiz baylanıp, imerilip bastı.

1505 Eki bala bir q̄ızdı ortoğö alışıp, çığa q̄açuuğa col berişpey, ulam biri aldın toso, külö birdeme aytıp, sözgö tartıp turuşat. Esen köz q̄ıyığı menen kördü. Q̄ız şaarğa cañı kelgen sıyaqtuu, uzun etek köynök kiygen, çaçı örülgen, butunda ulğayğan ayaldar kiye turğan tufli, al dağı birtke keñirek belem, mayrıyğansıp turat. “E, oñdonup alat!” del q̄oydu Esen. Q̄ız bir sustaya, ıylap ciberçüdöy dildirep, bir argasız cılmayıp, tigi cabışқан baldardı “q̄antişet emi?” degen köñülünö q̄arağan q̄ıyazda. Co, cigitter asılıp q̄oyor emes, ayıldan bıyıl kelgen bayoo, uyañ q̄ızdın uyañdığınan paydalanıp ezmelep catıştı. “Cortup q̄alğan -böltürüktör!” dedi q̄ıcırı kelip Esen, alardın coru-ğun caqtırbağanın bilgizer köz q̄araş meiyen calt tiktedi. Baldar üzülüp tüşö “ey, q̄arındaş”, “oy q̄a-rındaş,.q̄abağıñızdı bürköbösoñüz, carq̄ etip ele, beri tiktep q̄oysoñuz”, “toqtoy tursadıız” deşip, sılıq süylögön boluşup, Şaar körgön, madaniyat körgön kişi bolup körunüügö araşet q̄ılıp catıştı.

1506 Esen baldardın aşıqça cabışқанına keyidi, caştıq otuna suqtandı. “O, dayıma içinde cüz gramm cürgön, duuldağan q̄ayran caştıq ay!..” dedi.

1507 - Kızım, - dedi al atayın kızğa. Cigitter kay-rılıp qaray berişti. Esen alardı atayın baykamaşsanğa salıp, baştarınan aşıra tiktep:

1508 - Kiçi peyildikke, kızım, qabar alıp beresiñbi, Qadırqulova bölmösündö bolso? - dedi. Qız umtula berip, eptep tigi cigitterdin qapqaninan boşonup ketüü da oyunda boldu oqşoyt, uqpay qalğan öñdönüp, Esenge qaray bastı.

1509 Boz baldar qıcırı kelip qarap qalıştı. Biroq, uzun boyluu, keñ kökürök, dügdüygön qara qaçtuu, cüzü nurluu, caşı qıyylağa bargan cigit aqasın körüşüp, kök cal börü körgön köpök sıyaqtuu cım bolup, qıpçınıp qalıştı.

1510 - Kim deysiz, aqay? - dep suradı qız.

1511 - Qadırqulova Aliyma, - dedi Esen aqırın, tigi qıraa cigitterge uqzabay, qandaydır qızganıç sezimi da kelip. Qız başın iykedi:

1512 - İ-i, taanıym, Aliyma ecebi? - dedi Esenge qunt qoyup tiktep. “Emnesi boldu eken?..” degen küdügün Esen qızdın közünön dağı sezdi, dağı köñülü sınıp, başı kengiregendey bolup ketti.

1513 Qız Aliymanı qaçırganı ketti.

1514 Esendın cürögü düküldöy baştadı. “Bar oqşoyt, qıqat go! Emne deym? Emne söz uqam? Qabağı qanday bolup keler eken? Attıñ ay, bayağı nariste sezimi saqtaldı beken? Ce özgörüp, köñülü cat bolup, menin kelgenim itirkeyin keltirseçi? Alaqsıqan boluşu mümkün, unutqan boluşu mümkün. Ce köñülünün tereñinde aytıla elek sır bolup, ırdala elek ır bolup, qupuya saqtalıp cürgön qıqar?..” degen suroolor köñülünö toluq keldi. Coobu coq, çeği coq. Ümüt menen ayrılıu qayğısı anın cürögündö teñme-teñ qarmaşıp turdu. Terdep ketkenin sezdi. Çöntögünön bet arçısın alıp çekesin sürttü.

1515 Cürök bayquş bardıq qasıretti özü arqılıu ötkörüp, cel ırqağan sabağında turğan almaday qaltıldap, arañ turuştuq qılıp turğansıdı...

1975

Büttü

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVİRİ

“ OLGUN NESİL ”

ROMAN

BİRİNCİ BÖLÜM

I

Dağ koynunda bir sağa bir sola kıvrılan yolda ilçe merkezinden beri tepeleri aşarak, sulardan geçerek ilerlemeye çalışan eski küçük otobüsteki yolcular inenin yerine binen yolcularla sürekli yenileniyor.

Esen, otobüs camından ta uzaktaki ormanlı tepeye, biraz daha yakında bulunan sarımtırak tarlaya, otağa, dere boyunda yetişen siyaha çalan tütüne, olgun meyvelerin ağırlığı altında eğilmiş ağaç dallarına bakarken gitmekte olduğu köyü ve orada ilk defa karşılaşacağı insanları düşünerek ilerliyordu.

Dağdan gelen derenin kıvrımlarıyla tırmanan otobüs bir köprünün yanında durdu. İçindekiler inmeye başladılar. Yol kenarında kurumuş bir ağaca asılmış levhada “Tooluk” yazısını görünce, yerinden nasıl kalktığını bilmeden, sırtında çantası, elinde çocuğuyla otobüse binmeye çalışan kadının yanından sıkışarak geçip, ince ceketini sırtına atarak otobüsten indi.

İnsanı rahatlatan serin dağ yeli Esen’in uyuşmuş bedenini hemen diriltti. Etrafındaki güzelliklere hayranlıkla bakarak ileride “şarıl şarıl” akan suyun kenarına doğru yürüdü. Yarım kalmış rüya gibi hayal meyal hatırladığı batıdaki iki kara dağa baktı. O günden beri yatağını birçok kez değiştirse de, çocukluğunu kenarında geçirdiği bu temiz su ayrıca sıcak, tanıdık göründü. Esen ellerini yüzünü yıkadı, bir avuç da su içti.

Karşıda eski sur duruyor ama eskisinden de alçak görünüyor, onun bir ucunda direk olarak yapılmış ince ve yüksek bir köprü vardı. Çocuklar oradan koşarak geçerken ince köprünün titremesine bayılır, üzerinde oynarlardı. Köprünün altından akan suya girer, suya düşmüş sıçan gibi ıslak bir şekilde sudan çıkar, kenarındaki ısınmış taşlara yatarak güneşte kurulanırlardı. Köprü yok, öbür ucunda direk amacı ile kullanılan çam ağacı da kurumuş, oraya su taşkınının kumları yığılmış, üzeri de otlarla kaplanmış. Yeni köprü aşağı tarafa geniş bir yere iki ucu betonla tutturulup, iki araba geçse bile bir şey olmayacak kadar sağlam bir şekilde yapılmış. O kırmızı surun arkasındaki düzlükte okul olması lazımdı. Okulun ismini Esen hatırlayamadı, annesiyle beraber o zaman büyük görünen küçücük okulun yanındaki küçük, topraktan yapılmış evde yaşadıklarını hatırladı. Yaz aylarıydı galiba, okulun tadilat zamanı, kapıda elenmiş kum, dağılmış kireçler vardı. Kumları ayakları ile sürükleyerek getirip avuçlarıyla alıp kireçlere karıştırmış, annesiyle okulun bekçisi olsa gerek, kireci kirletme diyerek onu kovalamıştı. Esen ise yalın ayaklarıyla yolun yumuşak toprağına basarak arkasında toz bırakarak surların yanındaki suya kadar kaçmıştı.

Şimdi ise sonbaharın sonlarına kadar hiç yeşilliği eksilmeyen, hiçbir yerinden taşı görünmeyen geniş düzlüklere bakan Esen, kendi hayallerinden kendisi de etkilenererek, ya annesi ya da çocukluğu orada onu bekliyormuş gibi yerinden hızlıca kalkıp, yürüdü.

Esen kerpiçten yapılmış büyük bir duvarın yanına gelip durdu. İçine sıra sıra birkaç ahır yapılmıştı, içi badanalanmış, elektrikle aydınlatılmıştı. Bir tarafında inekler için ot yığılmış, diğer tarafına da hayvan dışkıları toplanmıştı. Esen burada her yeri gezdi ama eski okulunun izini hiçbir yerde bulamadı. Sadece iki dut ağacını görebildi, fakat onlar da sulanmadığı için yaprakları sararmış, güzellikleri kaybolmuş, kurumaya başlamışlardı.

Ahırların birinin yanından bıyıklı, gözleri içine girmiş, elbiseleri eskimiş bir adam, yavaş adımlarla onun yanına geldi. Esen beni tanır mı acaba diyerek ona baktı. Fakat o ürkekçe el sıkışıp, ağzının ucuyla selamlaştı. Esen içinden üzülererek, adam ondan çekinerek konuşmadan beklemeye başladılar.

- Bayke, eskiden şuralarda okul var mıydı?- diye sordu Esen.

“Bayke” dediğine göre kuzeyli galiba diye düşündü, adam. Kendince, cevap

vermeden önce bir yerde hata yapmamak için düşünerek:

- Evet, şuralarda bir küçük ilkokul vardı. “Kızıl Tuu” adında. Savaştan sonra yol üstü, ulaşım da daha kolay diye yerine bu ahırı yaptılar. Uzun zaman oldu, bu köyün çocukları yukarıdaki ortaokula gidip geliyor- diye cevap verdi.

Esen derince nefes aldı, iki tarafına üzülmüş gibi bakınarak, olduğu yerde durdu. “Başka ne soracak, yukarıdan gelen bir müfettiş galiba. Ya da haberci olmasın, kimse yokken baskın mı yapmak istedi?! Sorularına doğru cevap veririm inşallah! Kim dedi, o söyledi diye kendi büyüklerimle aramız bozulmasın. Buna ne ki, yazar gider, sonra da “Yazılanlar doğru, hiç ses çıkarmadan kabul ediyoruz, düzeltiriz” diye yalanlarını ortaya döker kurtulurlar, ortada dilimin cezasını çeken, kötü olan ben olmayayım.” diyerek yabancı adamın yüzündeki değişikliklere baktı, tedirgin bir şekilde bekledi. Yakışıklı görünüşü, giydiği elbiseler ona yabancı. “Yok, bu mutlaka merkezden gelen müfettiş, önemli işi olmazsa sürüsünden ayrılmış bir kuş gibi onca yoldan buraya neden gelsin!” diyerek kendi düşüncesine kendisini inandırdı.

Esen:

- Okul nerede?- diye sordu gitmeyi düşünerek.

- Yakın dedi - Çocuklar her gün gidip geliyorlar, yukarıda beş kilometre kadar var...

- Teşekkür ederim-der demez Esen arkasına bile bakmadan girişe doğru gitti.

Adam, bir şeylerle meşgul gibi yaparak onu kapıya kadar geçirmeden göz ucuyla uğurladı.

Esen köprübaşına tekrar geldi.

Akarsuyun kenarına dikilmiş iki ağacın yanına iki ayağı yere batırılıp üstüne uzun bir ağaç konarak yapılmış şekilsiz durak oturağında insanlar tekrar toplanmış. Arasında çocuklu bayanlar, çuvalları ellerinde yaşlılar, beyaz gömlek giymiş elleri sigaralı ergenlik çağındaki gençler var. Biraz uzaktaki “MAGAZİN” yazılı binanın yanında yerinde duramayan biri birine alındığını anlatıp, birinin sözünü biri duymayan hepsi birden yarışa konuşup bağrıışan iki-üç kişi var.

Kendi memleketinin havası da ayrı oluyor galiba? Göze hoşluk, gönüle kuvvet veriyor. Uzun yıllar arayıp bulamadığı, annesinden kalan tek yadigarını bulan gencin yüzündeki sevinç dışarıya yansyordu. Şuracıkta birileriyle konuşmak, kendini

tanıtmak istiyor. Fakat kimse “Şu bizim köyün torunuymuş, komşumuzun yetimi, kendi toprağımız” gelmiş demedi, tanıyamadılar. Biri tanır mı diye ümitlendi. Buradan uzun yıllar önce giden, şimdi yetişkin biri olarak dönen genç, birilerinden iyi bir söz duysa ağlayacak haldeydi.

Esen ceketini sırtına alıp, bütün varlığı olan tek çantasını eline alarak tozlu, bazı yerleri tütün sularken taşan suyla kaplı yolda yavaşça, Rus dili öğretmeni olarak tayininin çıktığı “Tooluk” ortaokuluna doğru yürüdü.

Okula vardığında akşam olmuştu, okulda kimse kalmamış. Esen nereye gideceğini bilemeden, okul bahçesinin ortasında durdu.

Okul tek katlı, topraktan yapıldığı duvarlarının eğriliğinden belli oluyor, bazı yerlerine de yama yapılmış, sağlamlaştırılan yerleri de var. Ön bahçesindeki çiçekler açmış, arka bahçesi de geniş, dağ eteklerine kadar uzanan kalın elma ağaçları var.

Biraz zaman geçtikten sonra beyaz gömlekli ve kravatlı, başında şapkası olmayan, dışarıdan oldukça sakın görünen biri yanına gelerek:

- İlçe müdürlüğünün gönderdiği yeni öğretmen siz misiniz?
- Benim...

- İyi o zaman. Geldiğinizi ilçeden haber verdiler. Müdür de seni bekliyordu, şimdi gitti. O zaman, yani arkadaş, burada şehirdeki gibi misafirhane diye bir şey yok, bize gidiyoruz. Bugün bizde kalırsın, yarın sana müdür, kalacak bir yer ayarlar-dedi.

Esen bir şey demedi, içinden sevinerek onunla yürüdü.

Bu adam Esen’le aynı yaşlarda, matematik öğretmeni olan Corokul idi. Aynı zamanda okulun eğitim işleri başkanlığını da yapıyordu.

Ertesi gün okulun açılış hazırlık toplantısının günüydü, müdür Biybala bütün öğretmenlere Esen Caynakov’u tanıştırdı, kalacağı evi de ayarladı.

Tanışma toplantısından sonra kalacağı evi görmek için okuldan ayrıldığında Corokul da beraberinde çıktı.

- Kendin bilirsin kardeşim, fakat burada büyüüp, burada yaşlanmaya başlayan biz bıktık, senin buranın nesinden etkilenerek geldiğini anlamış değilim. Ne var burada? Tiyatro senede bir, film de ayda bir gelir gelmez, gelmezse o da yok. Nereye bakarsan başıyla yer kazarak çalışan işçiler. Eskiden daha iyiydi şimdi işçiler birleştirildi ve ilçe merkezi buradan uzaklaşınca burası tamamen boş kaldı- diyerek

Corokul buranın halinden dert yandı.

Esen ses çıkarmadı.

- Partiden misin?-diye sordu Corokul.

- Dört yıl oldu, üniversite son sınıfta girmişt看-dedi Esen. Corokul şaşırarak baktı, “bu da yükselmeyi hedefleyen birisi” diye düşündü.

- Birisi yükselmek istiyorsa, merkeze doğru yol alması gerekir, arkadaş. Buranın yeri değil insanları bile Allah’ın aklından çıkmış bir yer. Ya da bir yolunu bulup “ogoco” olursan belki. Yoksa her öğretmen gibi unutulur gidersin.

Kulağına yeni, edebi kitaplarda da rastlamadığı bir kelime. Esen:

- “Ogoco” ne demek?- diye sordu.

Corokul, “çocuk daha genç, hiçbir şey görmemiş “ogoco”yu bilmiyorsa, bir yerlere gelme düşüncesi bile yok demektir” diye içinden sevinerek:

- Ogoco! Ev sahibi demek, kısaca okul müdürü olmak lazım- diyerek, kendisi de biraz düşündü ve devam etti:

- Müdür olunca bir devrim yapamayız elbet. Sadece biraz maaşın yükselir, başkalarına emir verirsin, kendince bir şeyler yapabilirsin, başkasının emriyle çalışmazsın, daha doğrusu iyi imkân sahibi olursun. Yoksa kardeşim, kurt için bağlanmış oğlak olmak olmaz, kafanın rahat ettiği tarafa gitmen gerekir...

Etrafta ormanlarla kaplanmış dağ, ortada akarsuyu olan vadi, yemyeşil ot, ormandaki kuş sesinden başka ses yok, dere yatağındaki ormanlık alanda dinlenen inekler var, sağır bir sessizlik hâkim.

“Kaçıp gidip yaşayacak değil, kaçarak gelip çalışarak burada ölünecek yermiş” diye düşündü Esen.

Esen’in 9. sınıflara dersi ikinci ders idi. Derste genel tanışma yaptı. Her öğrencinin adını, yaşadığı yer ile okul arasındaki mesafeyi, evde ders çalışma imkânlarının olup olmadığını sordu, sonra çocukların gözlerinden kendini merak ettiklerini anlayarak kendinden biraz bahsetti. İlk derste ancak bunları yaptığı için ikinci ders için sabırsızlanıyordu. Koridorun ucundaki büyük aynada kendine baktı, kravatını düzeltti. O sırada kapıdan Kırgız Dili öğretmeni Arıkov Baymat topuklarına kadar toz olmuş ayakkabılarıyla girdi. Yanına gelerek:

- Aman- dedi, kendi kendine korkmuş gibi, sonra da:

- Biraz geç kalmışım, müdürlere fark ettirmeden gireyim dersime, değil mi

Esenciğim- diye aceleyle sınıfa girdi.

Teneffüse az kalmıştı ki Baymat'ın girdiği sınıftan çocukların sesleri gelmeye başladı. Esen kapı arkasından biraz dinledi. "Baymat, çocuklara ödev verip pencereden atladığı gibi gidiyor" dediğini Corokul'un hatırladı, kapıyı yavaşça iterek içeriye girdi.

Esen'i gören çocuklar yerlerinden kalktılar. Baymat masasına yaslanmış uyuyordu. Esen ne yapacağını şaşırarak çocukların önünde kendini suçlu hissetti başıyla işaret ederek "oturun" dedi. Baymat hiçbir şeyden habersiz horluyordu. Bunu duyan çocuklar hep beraber kahkahayla güldüler.

Baymat uyanarak başını kaldırdı ve yanında duran Esen'i gördü:

-Gel, Esen-tay, gel-dedi sararmış dişlerini göstererek gülümseyip, hiç telaşlanmadan.

O anda zil çaldı ve beraber öğretmenler odasına gittiler. Esen üzülerek kafasını salladı:

- Ayıp değil mi Baymeke?!- diye onu ikaz etmek istedi. Baymat ise "Bu çocuğa da ne oluyor?" diye düşündü ama daha önce hiç kimseyle tartışmamış olan Baymat, cevapsız bırakıp kurtulmak için:

- Oh, başım yarılmış gibi, dün ölçüyü fazla kaçırmışız, böyle olacağını hesaplayamamışız, arkadaşlarla- diye, durumundan şikâyet ederek, üzülmüş numarası yaptı.

Esen Baymat'ı içinde kötülük yok, kimseye kötülük düşünmeyen iyi birisi diye beğenmişti. Bu yaptığından sonra ondan nefret edip:

- Ee, Baymake, dedi üzülerek, -öğretmenlik sıfatınızı bozayla beraber içmişsiniz meğerse?

O anda diğer öğretmenler de gelmeye başladı, ikisi de sustu.

Sonraki derste Esen kendi dersine girdi. Öğrencilerle selamlaştıktan sonra:

- Oturun- dedi ve boşuna herkesin ismini okumak istemeyerek - Kim derse gelmedi?- diye sordu. O günün görevlisi olan Kadırkulova Aliyma:

- Herkes burada- dedi.

- Çok iyi- dedi Esen- derse katılmak o dersin önemini gösterir. Bu çok iyi. Bugün bu dersimiz hakkında genel bir giriş yapalım, sonra da belirlenen programı takip etmeye başlarız. Bizim için Rus dili niye gerekli, bilen var mı?

Kimse ses çıkarmadı, çocuklar öğretmene baktılar sonra da kendi aralarında bakiştılar, iyi okuyan öğrencileri dirsekleriyle iterek “ sen söyle, o söylesin” oldular, fakat kimse el kaldırıp ben biliyorum diyemedi.

- Kadırculova, haydi sen söyleyebilir misin?- dedi öğretmen.

Aliyma yerinden kalktı ama düşüncelerini toparlayamadı galiba, yerinden kalktığına pişman olmuş gibi, iki yanağı kıpkırmızı oldu, yere bakarak yerinde durdu.

- Evet, başlayabilirsin- dedi Esen.

- Öğretmenim, babam demişti ki,- diye kekeleyerek devam etti Aliyma, sesinde de biraz titreme vardı. – Babam: “Taşkent’i geçtikten sonra bizim Kırgız dilimiz işe yaramaz” demişti. “Askere gittiğimde kendim gördüm” demişti. “Rus dili oysa Rusça bilenler nerede olursa olsun zorlanmazlar”. O yüzden...

Arka sıraların birinde oturan bir öğrenci:

- Ha babasıyla anlaşarak gelmiş- diyerek alay etmek istemişti ki, Esen:

- Güzel- diyerek kıza sahip çıkıp alaycının sesini kesti:- Rusça lazım, halk şairleri “hünerin öncüsü dil” demişler, dil öğrenmek düşüncelerimizi de geliştirir, dil bilirsen zorlanmayı bırak iyiliğini görürsün! Doğru, bu meseleyi genişleterek, daha derinlemesine konuşacağız- dedi. Öğrenciler nefeslerini tutmuş Esen’in ağzına bakıyorlardı. Esen düşünceli sınıfa göz attıktan sonra, yumuşak bir sesle konuşmaya başladı:

- Kendi dilimiz bizim için özeldir, onunla bizlerin anlayabileceği dertlerimizi konuşuruz, gelenek-göreneklerimizi bizden sonraki kuşaklara o dilde aktarıyoruz. Kendi dilimizde edebi kitaplar yazarız, geçmiş tarihimizi, gelecek hakkında düşüncelerimizi konuşuruz- o bizim milli zenginliğimizdir. Aynı lehçeler arasında da işimize yarar. Onların dışına çıktığımızda ise Rusça bize yardımcı olur. Karşılaştığımız Rus veya yabancı olsun, Rusça konuşarak anlaşabiliriz.

Öğrencilerden hiç ses çıkmadı. En son sıradan bir öğrenci el kaldırarak:

- Hocam, Rus dili olmazsa geçinemeyecek miyiz?- diye sordu, ama sorduğu soruya öğretmeni kızacak diyerek de korkarak baktı Esen’e.

- Neden olmasın? – dedi Esen. Geçinmek meselesi çoktan çözülmüştür. Bütün SBCB ülkeleriyle şartlarımız aynı, kendi dilimiz, özerk devletimiz var.

- Bak, bunu da mı bilmiyorsun- diye çocuğu yanındaki arkadaşı ikaz etti. Esen

el kaldırarak çocuğu sakinleştirdi:

Fakat ben burada “geçinme meselesi” neden değil, bizim daha da gelişmemiz, geliştirmemizden bahsediyorum- diye devam etti. – Başka dünya halklarından geride kalmamak, gelişmek için, millet olarak daha da iyi yerlere gelmemiz için mutlaka Rusça şart, onun yardımına muhtacız. Bir bilim adamı olmak şöyle dursun, sadece o bilim hakkında biraz bilgi sahibi olmak için bile Kırgızca kaynaklar yetersiz kalır, onun için sadece SBCB’deki değil bütün dünyadaki son durumlardan haberdar olmak lazım. Bugünkü bilim adamlarının seviyesine ulaşmanın yolu – Rus dilidir. Esen kendi diyeceklerini çabucak söyledikten sonra, anlattıklarının çocukların üzerinde nasıl etki uyandırdığına bakmadan hızla sınıftan çıkan öğretmenlerden değildi. Eğer dediklerini çocukların anlamadığını hissederse tekrar anlatır, sorularla veya tartışarak sonuna kadar konuyu aydınlatmadan gitmezdi. Şimdi de konuşmasını keserek çocukların dinleyip dinlemediğini anlamak için sınıfa göz attı. Çocukların hepsi ona bakıyordu, kimse soru sormadı. Onları cesaretlendirmek ve düşüncelerini almak için:

- Başka bir şey eklemek isteyen var mı?- dedi. Kimseden ses çıkmayınca Esen:

- Rasul, sen ne düşünüyorsun, söyleyebilir misin?- dedi, kenarda yalnız oturan, esmer, uzun boylu çocuğa. Kimseyle kaynaşamayıp yalnız oturan utangaç çocuk, şehirden yeni gelmişti.

Rasul yerinden kalkarak:

- Ben de öyle düşünüyorum- diye Rusça konuştu, çekinerek.

- Rus okulunda mıydın?

Çocuk başını salladı.

- Neden köye, Kırgız okuluna geldin?

- Bilmiyorum babam gönderdi- diye omzunu silkti çocuk.

- Güzel,- dedi Esen- “Rus dilini öğrendi, kendi dilini, köy hayatını da öğreysin, doğduğu yerin özelliklerini hissetsin” demiştir. Kendi dilini bilmemek, bilse de çok az bilip konuşmamak, kendi aramızda çok ayıp, çünkü o tek taraflı birisi olur, bize ise iki tarafı da aynı seviyede kullanabilenler gerek. Sadece Rusça okuyan çocukların Kırgızca bilemediği için utandıklarını veya elinden her iş gelen yetişkinlerin Rusça dilekçe yazamayıp, hayatının fırsatını kaçırdıklarını gördüm. Rus dilinin büyük yazarlarının eserleriyle, geleneklerden, dünyada yürüttükleri siyasetlerden haberdar oluruz, bu apayrı bir dünyadır. Bizim için, bizim gibi halkların çocukları için

bilinmeyen hazinedir. XIX yy. daki Rus sanatı - edebiyatı, güzel sanatları, müziği-dünyanın önündedir. Bu yüksekliğe ulaşanlar az, ulaşamayan çoktur. Ayrıca yazar, ressam, besteci olmak isteyen, başka bir deyişle halkına bir şey katmak isteyenlerin Rus kültürünün okyanusuna girmeden kendi başına çabalaması bütün emeğinin boşa gitmesidir. Demek ki çocuklar- Rus dili günlük hayatla sınırlı değil, büyük insan olmak isteyenlerin de kullanacağı bir dildir. Rus dili – sosyalizmin dili, bizim gibi küçük halkları karanlıktan kurtaran, kölelikten kurtaran, bundan sonra da kanatları altında koruyacak olan komünizmin prensiplerinin dili, birliğin, dostluğun dilidir. Bu yüzden bize Rus dili- Rus olmak için değil, kendi dilimizi küçümsemek, onu başka dillere değiştirmek için değil, yabancı dil biliyorum diye övünmek için değil, kendi dilimizi zenginleştirmek, geliştirmek için, onunla milli gelenek-göreneklerimiz bütünü SBCB'nin medeniyetleri sırasına, hatta öne geçirmek, halkımızın bugünkü hayatını refah bir seviyeye çıkarmamız için gereklidir!

Öğrenciler sessizliğe büründüler.

- Şimdi çocuklar, size bütün gücümle bunları öğretmeye çalışacağım. Siz de devamsızlık yapmayın!- dedi Esen- Öğrenecek misiniz?

- Öğreneceğiz hocam!- dediler çocuklar bir ağızdan.

Esen çocukların bu cevabından dersinin amacına ulaştığını anlayarak, kendince sevindi.

II

Pazar günüydü.

Baymat bahçedeki elmaları suluyordu. Eski pantolonunun paçalarını dizlerine kadar sıvamış, üstüne de kirlili bir atlet giymiş. Güneşten yanan sırtının derileri soyulmuş, yalın ayaklarıyla suya dalarak, burnundan şarkı söylüyor, keyfi yerinde görünüyordu.

Evin arkasındaki bahçeden kuşların sesi geliyor. Yılan mı gördü, yumurtladı mı bilinmez, tavuğun gıdıklamaları duyuluyor. Evin gölgesinde bir horoz üç tavuk güneşin sıcaklığından korunuyor. Onların yanında zayıf bir köpek, sıcaktan bunalmış, gözlerine konan sinekleri dahi ürkütmeye güçsüz yatıyor. Dut ağacının gölgesinde okul yaşına gelmemiş iki çocuğunu yanına almış olan Baymat'ın karısı

hiç durmadan tütün yapraklarını iğneye diziyordu.

Baymat sokaktan geçen Esen’i görünce:

- Oo, Esen-tay- diye seslendi. Geçen olaydan sonra zaten onunla konuşmak istiyordu. Esen, hiç ses çıkarmadan yanına geldi. Baymat’ın tanıdık sarı dişleri ona uzaktan görüldü. Baymat ağzını açarak karşıladı:

- Geldiğin iyi oldu. Boş boş oturmaktan sıkılmış uyuyordum, sonra hanımın sözünü dinleyip kalktım, kurumaya başlamış ağaçları, subaşından kaçak suluyordum.

- Elmalar bu yıl iyiymiş, Baymake?

- İnşallah dedi Baymat da memnun olarak- bu sene çocukların yemesine de satmaya da yetecek!

Baymat, kısa boylu, şişman, saçları dökülmüş sarı benizli. Çarpık ayaklarındaki sarı tüylerine kadar çamur yapışmış, yağlanmıştı. Kirlenmiş atletinin de bir tarafı omzundan sarkmış. Bunlara aldırmadan “bu görünüşüm iş halim” der gibi geziyor.

Konuk geldiğini gören, Baymat’ın hanımı söyletmeden eve girip, oturulacak yere minderleri serdi. Çocuklar konuğa ilgiyle baktı, fakat elleri tütün yapraklarını hızlı bir şekilde ipe dizmeye devam ediyordu.

- Buyur salona, - dedi ev sahibi koridordan salonu eliyle göstererek,

Ev üç odalı, çatısı iyi yapılmış, tavanı boyanmış, tabanı da parkelenmiş. Fakat senelerdir insan yaşamamış gibi dışarıdan evin yüzeyine su değdiğinden, bazı yerlerin toprakları düşmüş. İçerisi nem kokuyordu, boyası beyaz değil kirlenmiş, köşelerde örümcek ağları, kirden tavanın boyalı olduğu bile belli olmuyor.

- Evet, hanım, - dedi Baymat konuğunun yanına minderin bir kenarına çamurlu ayaklarını uzatarak otururken – var mı bir şeylerin?...

Hanımı:

- Şimdi geliyor- deyip hızlı bir şekilde sofrayı hazırladı. Ekmek getirdi, sonra içinde kaşıyla bir tencere getirip Baymat’ın önüne koydu.

- Şimdi, yiyeceğini hazırla!- dedi Baymat sevinerek tencerenin kapağını açtı, boza kokusu etrafa yayıldığında onu memnuniyetle karıştırdı ve bir kaşık içtikten sonra kâseye doldurup:

- Buyur, - diye Esen’e uzattı.

Daha önce boza içmeyen Esen, kenarından biraz yudumladı, Baymat ise arka

arkaya iki-üç kâse içti.

- Baymeke, bu eve bir tadilat yaptırmayacak mısınız?- dedi Esen. Baymat'tan önce karısı:

- Ee, onu bilen kişi nerede? Söyleye söyleye dinletemedim. “ Her ilçeye gittiğinde kireç getir badanayı kendim yaparım derim!”, dinlemiyor. “ Nasılsa hayat geçer” diyor. Kendim gidecek hâlîm de yok, çocuklardan çıkamıyorum. Gelenlerden utanıp ölecek oldum deyiverdi.

Baymat hiç aldırmadan karnını kaşıyordu, bozayı çok içtiğinden olsa zorlanarak nefes alıyor, yanı çekmiş olacak ki, ayaklarını tamamen uzatıp yana uzanıverdi.

Duvarda kenarları güzelce işlenmiş ortasına da ince ipek kumaş eklenmiş bir eski halı asılmış. Köselede iki tarafa açılan gri bir gardırop var. Başköşede bir masa yapılmış üzerine de döşek, minder gibi şeyler konulmuş. Bir köşesinde de Baymat'ın mezun olup yeni çalışmaya başladığı dönemlerden kaldığı belli, eskimiş küçücük bir kitaplık var. Tozlanmış eski kitaplar duruyor, çoğunluğu çocuklarının kullandığı kitaplar. Büyüklerin okuyabileceği siyasî veya edebî kitaplar yok. Kırgız dili ile ilgili üniversite için bir -iki kitap görünüyordu. Kendisinin kullandığı başvurduğu sadece bunlar galiba. Duvara eşiyile beraber çektirdiği resimler asılmış. Gençlik resimlerinden, ikisinin de kaşları boyanmış, yüzlerine kırmızı boya sürülerek büyütülmüş. Başka büyük bir çerçeveye enstitüden mezun olan öğrencilerle beraber çekilmiş resmin ortaya konulup etrafına da birkaç resim yerleştirilmiş. Bunlar ev sahibinin aklını da, medeniyetini de Esen'in önüne serdi.

Baymat 50'li yılların başında Calal-Abad öğretmen enstitüsünden iyi bir notla mezun olup gelmiş. O zamanlar genç, kendine bakan, temiz giyimli, dersini iyi anlatan öğretmenlerin arasındaymış. Daha sonra Oş'taki “pedagoji” enstitüsünü açıktan okumuş, kendisinin de kabul ettiği gibi, “zar zor” bitirmiş, fakat medeniyeti, aklı eskisi gibi kalmış. Okulda birkaç sene okul iç işleri başkanı olarak da çalışmış. Evlenip, beş çocuk sahibi olmuş. Kırk yaşlarına geldiğinde ise kilo almaya, her gün daha kötüye gitmeye, aldığı eğitimi zayıflatmaya, yaşadığı hayatın zorluklarına dayanamayarak akıntıya kapılmaya başlamış, şimdilerde köyün en önemsizlerinin arasında.

“Yapma, kendine gel”- diyenlere de “Bizim köy şartları böyle işte...” diyerek

tembelliğini, zayıflığını örtmeye çalışıyor. Etrafında iyi bir şey olsa sevinmez, kötü bir şey olsa üzülmez olmuş, “Ya, nasılsa geçecek bu hayat!” diye dolaşır olmuş. Fakat yinede de kendi branşına hâkim, bildiklerini çocuklara sonuna kadar öğretmeye çalışır. Sadece öğretmenlik böyle diye kendine bakmaması, bozayı çok içmesi, onun etkisiyle derste uyuyakalıp, yakalanarak birkaç defa uyarı alması, her defasında “değişeceğim” diye söz vermesine rağmen yine de hiçbir şey yapmaması, kendine her zaman söylediği “nasılsa geçecek bu hayat” anlayışından kurtulamaması var. Bir öğretmen olarak değil, biraz bilgili bir insan olarak da durumu hiç de iyi değil.

Hanımı yemeği getirdi. İyice pişmiş bir tavuk. Baymat sevinerek tabağı önüne çekti ve bıçakla parçalayarak tavuğun bir bacağına Esen’in tabağına koydu.

- Çağırdığım çocuklar gelmiş- diyerek hanımı göz ucuyla Baymat’a baktı. “Şimdi ne olacak?” –diye düşündüklerini hissetti Esen. Baymat da biraz rahatsızlandı ve kıvrınarak eşine:

- Ne yapalım, işe başlasınlar...- dedi. Hanımı sevincinden dışarı fırladı.

- Gelenler derste başarılı olamayan çocuklar. Dönem sonunda notlarını “5”e yükseltmeye söz verip, yengenin tütününe yardım etmeye çağırılmıştım- dedi.

- Ee... – dedi Esen ondan iğrenmiş gibi- Daha çocukken yoldan çıkmalarına neden oluyorsunuz, Baymake?

- Evet, öyle- dedi Baymat.

- Bile bile neden böyle bir yolu seçtiniz?

- Hayat böyle, kardeşim! Çaresizim, yengene de, çocuklara da yardım lazım.

- Pazarlık yapmadan, “Çocuklar yardım edin” deseyseniz ya?

- Ah, niye gelsinler? Başarısız olanlara her gün ayrıca iki ders fazladan yaparsan eksikleri kapanıyor, fakat insanlık hayatta sana asla eklemek olmuyor... – dedi.

- Bak, başaramazlarsa öğrencilerin dönem sonunda karnelerinde “2” olacak, bunu kendileri de iyi biliyor, o yüzden sizin pazarlığınıza hayır demeden geliyorlar. Siz şimdi bunların karnesini “5” yapacaksınız ama bilgileri “2” olarak kalacak. Üstelik çocukların bir işi kendileri halletme inancını da söndürmüş oluyorsunuz. Yakınarak, birilerini araya sokarak iş halletme fikrini kafalarına soktunuz. Bunu başkalarından değil, en saygıdeğer kişiler olan öğretmenlerden almış oldular. Onun

için bu işin kötü olduğunu düşünmeden kendi hayatlarında çok rahat bir şekilde kullanacaklar. Anladınız mı? Demek siz burada kendi insanlığınızı çocuklarınızı de ekleyerek ekmek gibi yediğinizi görmüyorsunuz?!

Baymat bir şey demedi. “Senin düzeltereklerini de göreceğiz. Hayat senin iki ayağını da bir pabuca sokacak, oğlum” diye düşündüğü yüzünden okunuyordu. Esen sessizce kalkıp, vedalaşmadan evden ayrıldı.

“Bunun çaresine baksa olmaz mı? Uyarsa olmaz mı?” diye düşündü Esen yolda. “Hayır, hiçbir şey çıkmaz. Çünkü çok geç kalınmış. 20 sene önce olsaydı belki olurdu” – diye cevap verdi kendine. “Ne yapmalı, o zaman?” sorusuna, buraların şartına daha alışmamış kendisi de cevap veremedi.

III

“Çaresizlikten”, “havaların soğumaya başlamasından dolayı” denilerek, bütün okulların büyük sınıflarındaki öğrenciler, Eylül’ün 15’inden itibaren, aşağıdaki ilçelerin pamuklarını toplamaya yardıma gönderilmişti.

“Cayık” köyüne giden üç otobüs, “Tooluk” ortaokulunun çocuklarını alarak, geniş pamuk tarlasının kenarındaki yemekhanenin yanına getirdi.

Önceden hazırlanmış, etrafı temizlenmiş, sırasıyla birkaç lavabo kurulmuş, yemekler de kazanlarda pişiriliyor. Görevli ihtiyar adam her çocuğa birer yorgan, çarşaf ve havlu dağıttı.

- İhtiyar, sizde “ırak sabun” var mı? – dedi yönetici olarak gelen okulun eğitim işleri sorumlusu Corokul. Yanındaki Baymat gülümseyerek:

- Saman olmazsa da olur arak bulunur mu? – diyerek şaka karışımı gönderme yaptı. Yüzünden gülümsemesi eksilmeyen yaşlı görevli onlara bir baktı ve o da şaka karışımı cevap verdi.

- Buluruz, insan ruhundan başkası bulunur. Esen alıştığı gibi bu gün de erkenden kalktı. Başka toplayıcılar da gelmişlerdi. Geniş tarlada karınca gibi arada bir pamuk toplayıcı makineler gözüküyor. Yük kamyonları da işe başlamış. Yakından eşeğe binmiş yaşlı bir amca geçiyor.

“Biz otele gelmişçesine böyle yatarsak, bu çalışkan işçi halkına alay konusu oluruz”- diye düşünen Esen, çocukların kapısını çalarak – “Çocuklar, kalkın!”- dedi.

İlk önce uykusu hafif kızlar kalktı. Dünkü ihtiyar gece yarısı kalkmış mı bilinmez ama kazanlarda yemekler hazır, dağıtıyordu. Esen:

- Çocuklar, çabuk yıkanın ve masaya gelin. Buradakiler işe gün doğmadan başlıyorlarmış. Bizim uyumamız ayıp, öyle değil mi?

- Evet- dedi çocuklar, bazıları esneyerek, bazıları uykulu uykulu.

Kahvaltılarını yapan öğrencileri yanına alarak tarlaya doğru yönelmişlerdi ki, uykulu gözleriyle, omzunda havlu, ağzında sigara, elinde sabun, odasından çıkan Corobek:

- Yoldaş, Caynakov- dedi Esen'e- çocuklar bu kadar da erken kaldırılır mı?

- Ne yapmalıydım?! Çalışacağız diye gelmedik mi... – dedi Esen uykulu yüzüne bakarak.

Corokul memnun olmamış bir tarzda lavaboların olduğu tarafa gitti.

O anda aceleyle tarla görevlisi geldi, selam vermeden:

- Başkanınız nerde?- diye sordu direk. Esen yüzünü henüz yıkamaya başlayan Corokul'u başıyla işaret etti. Ona bir baktıktan sonra tekrar Esen'e dönen başkan:

- İş çok, kendiniz de görüyorsunuz- diye devam etti,- yanınızda kimse olmayacak. Şimdiden söyleyeyim, herkes kendi işinde olacak, kendi bildiğiniz gibi yapacaksınız, ilk defa yapmıyorsunuz. Bir ihtiyacınız olursa Mamacan amcaya söyleyebilirsiniz, hepsini halledecek. Yemeği de bugünkü gibi kendisi yapacak. Soru var mı? Sorusunun cevabını bile dinlemeden önden gitti ve onlara ayrılan tarlayı gösterdikten sonra başka işlere koyuldu.

Bir tarafı gökyüzüyle birleşen, diğer tarafı da korkunç sesler çıkararak hızlı hızlı akan Narın-Derya'sına kadar uzanan dümdüz geniş düzlüğün avuç kadar geniş yeri bırakılmadan pamuk ekilmiş. Batı tarafın da sonu görünmüyor, düzlüğün devamına Özbek kardeşlerin pamuk tarlaları eklenmiş, göz alabildiğin her yer bembeyaz pamukla kaplanmış. Bazı yerler de dut ağaçları görünüyor, her yıl ipek böcekleri için budakları kesildiğinden, erkenden beline darbe almış hastalar gibi göze hoş görünmüyor. Dut ağaçlarının kendilerine ait kerametleri kendilerinin sonu olmuş sanki Kara-Kum çölündeki yünlü koyunların hayatı gibi. Birisi yeniden doğurup sütünü iyice emziremeden, yavrusuyla zaman geçiremeden, annelik duygusunu iyice tadmadan kuzusu kesiliyor. Diğerlerinin de baharda açmış budakları, daha yeni yaprak açmaya başladığında keskin bıçaklarla kesilerek, aç ipek böceklerine yem

olarak kullanılıyor, yine geçen seneki hâlini hatırlayarak duruyor. Bu düzlükte, dünden beri değil, yüz-bin yıldan beri de değil, insanoğlu yaratıldığından beri kullanılan, işçilerin teri ve kanıyla nemlenmiş, yağlanmış kara toprak. Sesini çıkarmadan, üzülmeden, birine gönül koymadan asırlardır sarf edilen emeğin karşılığında insanların karnını doyuruyor, bu toprak. Toprağın değerini, ayrıca buradaki tarlada çalışarak yaşamlarını sürdüren halk iyi bilir. İyi yerleri, düz alanları, suya kolay ulaşılabilir toprakları gözünün karası gibi saklarlar. Evler, bahçeler her zaman taşlı, kullanışsız yerlere yapıla gelmiş, kullanışlı topraklar kuşaktan kuşağa saklanmıştır. “Toprak doyurur” der ezelden beri atalar, o yüzden “Toprak-ana” demişler değil mi?!

Esen etrafını inceleyerek uzun süre baktı.

Sonra:

- Şimdi çocuklar- diye öğüt verdi - Ayağınızla ezmeden, acele etmeden, pamukları titizlikle yerinde bırakmadan, dibine kadar iyice bakarak, temiz toplayın. Bunlar kendi kendine bu hâle gelmediler. Yıl boyunca dibinden ayrılmadan, soğukta üşüyerek, sıcakta kavrulurken, ekilen şeyin kokusuna katlanarak çalışan işçiler sayesinde bu hâle geldi. “Odun almayana ateş yaktırtma” demesinler sonradan. Herkesinin emeğine saygı göstererek çalışalım...

- Günlük ölçü ne kadar, hocam- dedi birisi kenardan.

- Elliyle yüz arası, şimdilik, - dedi Esen. Çünkü yetkililer daha günlük ölçü belirlemediler, “ çocuktur, zorlanmasınlar, toplayabildikleri kadar toplansınlar” diye düşünmüşler, belli bir şey söylememişlerdi şimdilik.

Üç sınıfı ayrı ayrı bölüp, kendisi de görevli olarak geldiği ortadaki 9.sınıflarla beraber işe başladı.

- Haydi çocuklar. On öğrenci sol tarafıma, onunuz da sağ tarafıma dizilin. Sol tarafa Aliyima, sağ tarafa Camşitbek siz başkansımsınız. Kendi aramızda yarışacağız. Sınıf olarak da, 8. Sınıflarla yarışacağız. Her akşam kendi aramızda kontrol edeceğiz. - On günün sonunda hangi taraf çok toplarsa o kazanır. Kazananlara okulumuzca da, burada da sürpriz hediyeler verilecek.

- Yaşasın- diye çocukların gözleri parladı. – Hediye ne olacak acaba?

Onuncu sınıflardan birisi:

- Ya hocam, - dedi elini silkerek - yarışmayalım, çünkü geçen sene çok

çalışarak kazandıklarımızın hepsini hocalar alıp içmişlerdi- diye bağırdı!

Esen söyleyecek söz bulamadı:

- Hayır, bu sene öyle olmayacak!- diyebildi ancak.

Çocuk nerede olsa çocuk, iyi söze inanır, doğru şeyi anlar, arkandan gelir.

Heyecanlandılar.

- Hey, Aliyma, - diye normalde hiç konuşmayan Camşitbek bağırdı – Ben sana göstereceğim şimdi...

- Ben sana gösteririm, ağlarsın o zaman çocuk- dedi yavaşça Aliyma, Esen'e duyurmadan. Yanındaki kızlar kendi aralarında gülüştü.

- Haydi çocuklar. Kolay gelsin, hepimize başarılar- dedi ve ilk kendisi işe başladı.

Güneş öğleye yaklaşmıştı. Cıvcıvlerini otların arasına dağıtmış tavuk gibi, önlüğüne pamuk dolduran Esen çocukların ortasında. Yaprak yiyen böcek gibi çocuklar da bembeyaz pamukları topluyorlar. Bazı eli çabuk kızlar önlüklerini pamukla doldurarak bir-iki kenara boşaltmaya bile başladılar. Siyah güneş gözlüğü takmış, sigarası ağzında, havalı havalı yürüyerek Corokul geldi. Yanında Baymat da var.

- Şimdi, yoldaş Caynakov, sen çocuklarla burada kal- dedi Corokul elini beline dayayarak- sen yoldaş Arıkov...

- Ben o tarafa- dedi, daha önce anlaşmış gibi, Baymat ona baktı.

- Tamam- dedi Corokul- sen o tarafın hazırlığını yap.

Kendisinin nereye gideceğini söylemeden, hepsinin başkanı değil mi, güneş gözlüğüyle yukarıya bakarak köye doğru gitti.

“Tamam, işinize nasıl geliyorsa, hepimizin burada olması şart değil” diye düşündü Esen. “Kendi işimi yapayım” diye Esen'e göz kırpan neşesi yerinde Baymat kaldıkları yere doğru gitti. “Kendi işin ne ki” diye sormadı Esen de.

Onuncu sınıfa Corokul, sekizinci sınıfa Baymat görevli olarak gelmişlerdi. İki de gittikten sonra o iki sınıfın çocukları kendi aralarında konuşmaya, kızların yanlarına gidip, oynamaya başladılar. Onları gören Esen'in aralarında olduğu dokuzuncu sınıf çocuklarının da dikkati dağılmaya başladı.

Esen onuncu sınıfların arasına geldi:

- Ee, çocuklar, niye oynuyorsunuz? Oynayacak zaman mı şimdi.

- Hocam, toplayabildiğimiz kadar toplayacağız! Biz toplayınca bitecek mi sanki?!- dedi, yeni ergenlik çağına girmiş diklenen, “doğru söylüyor” dercesine diğerleri de sessizce onu desteklediler.

- Hayır, öyle değil – dedi Esen. “Boş gezeceğine, bedava çalış” demişler, çalıştığımızı göre de düzgün çalışmalıyız! Boşuna gelmedik, derslerimizi bırakıp zor zamanda elimizden gelen yardımı edelim diye geldik, oyun için değil. Altınla kıyaslanacak kadar değerlidir bu pamuklar. Elimizi çabuk tutmazsak kar altında kalır! Bu iş “ne olursa olsun” denecek iş değil, bu ilçenin değil, ülkemizin işi. Ülkenin olan bizim de ortak malımız, zamanında toplamak hepimizin işidir. Toplayabildiğimiz kadar demeden, hem iri-yarısı sensin aralarında, “haydi arkadaşlar” diye diğerlerini de işe yöneltsen daha iyi olmaz mı- diye ikaz etti o çocuğu.

Yumuşak sözleriyle, birini överek, diğerini utandırarak Esen, çocukları epeyce işe yöneltti, moral verdi. Çalışsa da bitiremeyecek yaşta olan çocuklar tekrar işe yöneldiler.

Gün sonunda öğrenciler topladığı pamukları tartıya getirdiler.

Esen’inki tam yüz kilo olmuş. Dokuzuncu sınıftan Aliyma seksen kilo toplamış, üç sınıfın da en fazla toplayanı oldu. En sondakiler bile kırk, elli kilodan pamuk toplamışlar.

Esen çocukları pamuk toplanan alanın yanına toplayarak:

- Bugün iyi iş çıkardınız, çocuklar- dedi kendisi de sevinçli – bakın, dokuzuncu sınıf öğrencisi Kadırkulova Aliyma seksen kilo pamuk toplamış, herkesin önünde kutluyorum, alkışlar!

Böyle konuşmaları duyunca hemen alkışlamaya alışmış çocuklar alkışladılar. Bazıları “Ura-a Aliyma, ura-a” diyerek abartmayı da ihmal etmediler.

Esen tekrar devam etti:

- Bakın, “elimizden geldiği kadar” diyen, boş yere üşenenler vardı, ama elimizden çok iş geliyormuş. En çok seksen kilo en az elli kilo topladık. Bundan sonrası için günlük ölçü belirleyelim. Dokuzuncu ve onuncu sınıflar için günlük seksen kilo, sekizinci sınıflar için yetmiş kilodan olsun, anlaştık mı?

- Anlaştık! - dediler sekizinci, dokuzuncu sınıflar hepsi bir ağızdan. Onuncu sınıflardan, sabah konuşan çocuk yine “biz günlük ölçü istemiyoruz” dedi.

Esen gözlerine baktı:

- Neden?

Çocuk öğretmeninden korkarak, söylediğine pişman olup, alçak bir sesle:

- Kendi hocamız “mecburî değil” demişti...–diye mırıldandı. “Kendi hocaları” ise Corokul! Yine ne yapacağımı şaşırın Esen:

- İyi, ama herkesin bir amacı olması lazım, her yerde değil mi? O amaca ulaşmaya çalışmazsa, bir işi doğru düzgün yapamaz. Bunu çocuklar, hocanız iyi bilir!- dedi – o sözü söylemez hocanız...

- Demişti- diyerek bir kız kenardan seslendi.

Esen duymamış gibi yaparak,

- Ayıp! – dedi sert. - Bu gidişle siz bizim okulun adını kötüye çıkaracaksınız. Sizden küçük sınıftaki öğrencilerin yaptığı işi siz neden yapamıyorsunuz ki? Yoksa engelli misiniz?! Çok ayıp, bu söz burada kalsın, kimse duymasın çocuklar. Yarından itibaren herkes kendini toplasın, bugünkü gibi görmek istemiyorum- dedi yüksek sesle.

Söz tam yerinde olduğu için onuncu sınıf çocukları seslerini kesti.

Corokul o gün işe de tartıya da gelmedi, yatakhaneye yemeğe geldiklerinde, o terasta çay içiyordu.

- Evet, işler nasıl Caynakov, iyi mi? – işle ilgileniyormuş gibi dilinin ucuyla sordu.

- İyi, fakat bazı öğrencileri de ikaz etmek zorunda kaldık.

- Her sene yaptığımız iş. Fazla yüklenmemek lazım- dedi Corokul.

O çocuğun “hocamız demişti” sözünü hatırladı Esen. Bu konu hakkında açık konuşarak anlaşmaya varmaları gerektiğini düşündü, düşüncelerini toparlayıp, Corokul’a soru sormaya hazırlanmıştı ki, yemek yapılan taraftan Baymat’ın gelmesiyle düşünceleri dağıldı. O ayrıca sevinçli, hızlı adımlarla, gülümseyerek gelerek, elindeki sıcak pilavı ortaya koydu.

- Vah, vah, dikkat edin, parmaklarınızı yiyeceksiniz, kendi ellerimle yaptım.

İyi demlenmiş, üzerine pişmiş tavuk kondurulmuş sarı pilavdan çok güzel kokular etrafa yayıldı. “Kendi işimi yapayım” dediğini hatırladı Esen. “Kendi işi buymuş meğerse” diye düşündü.

- Vay, Baymakemin eli böyledir işte- diyerek Corokul sevinçle hazırlandı,

fakat başka bir şey bekliyormuş gibi Baymat'a baktı.

Onun bakışından ne istediğini anlayan Baymat köşede belli olmadan duran çantadan bir şişe şarap çıkardı. Corokul bilmiyormuş gibi yaparak:

- Bak, işte bu! Baymakem aslan demiştim. Böyle bir şeyiniz de mi vardı?! – deyiverdi. – Ya, Baymakem bizi böyle besleyecek artık!

Baymat da sevinerek:

- Şimdi dışarıdayız, evdeki gibi her şeyi hazırlayan hanımımız olmayınca kendimize iyi bakmazsak olmaz ki-? dedi yaptığı işten çok mutlu olduğunu belli ederek.

Demli bir yemekten sonra “ben çocuklara bakayım” –diye Baymat onların kaldığı tarafa gitti. Corokul ve Esen akşam yürüyüşüne çıktılar.

- Bu müdürün adamı- dedi Corokul alçak bir sesle, Baymat'ın gittiği tarafı işaret ederek – kendin de şahit olmuşsundur, öğretmenlik sıfatını çoktan kaybetmiş, ama hâlâ çalıştırılıyor.

Esen de başını sallayarak ona katıldığını belirtti. Bunu gören Corokul:

- Bilmiyorum ne zaman kurtulacağız bu dost akraba düşkünlüğü gibi kötü alışkanlıklarımızdan. Durdurmanın zamanı geldi geçti bile, partimiz yol gösterip, uğraşiyor...- diye üzülen içtekileri dökmeye başladı: - hemen yanına bakarsan eski âdetler kemiklerimize kadar tuz gibi işlemiş, konuştuklarıyla yaptıkları birbirleriyle uyuşmuyor! Kendin de fark etmişsindir, şimdiki müdür eskiden tarla işleri başkanymış. Orada işinden olduktan sonra öğretmenliğe başlamış, Oş'taki pedinstitütüyü dışarıdan okuyarak, zar zor bitirip diploma almış. Ayrıcalığı- merkezden gelen kim olursa olsun, bir kilometre uzaktan karşılar, evine götürerek bir güzel misafir eder. Tek bildiği “taşı eriten-yemek” düşüncesi. Gelenler küçük de olsa yukarıya oturtur, yüzlerine bakınca diyeceğini önceden anlar, bütün yemekleri önlerine koyar. Onun tek bildiği de müdürlüğü de bundan ibaret.

- Kötüymüş – dedi Esen.

- Vah, vah... kötü de ne demek, eğitim işlerinin bugünkü ihtiyaçlarıyla, yenilikleriyle hiç ilgilenmiyor. “Karnesinde “2” si olan öğrenci olmasın, bir şeyler uydurun” der, o kadar. Eski tarla işlerindeki yöntemlerle işleri yürütüyor- dedi Corokul.

En son olarak konuşmaları, öğrencileri çalışmaya alıştırmak konusuna, böyle

işlere yardım etme, pamuk toplamadaki günlük ölçüye takıldı. “Sen günlük ölçü istemiyoruz, herkes toplayabildiği kadar toplansın demişsin” diye doğrudan sormayı uygun görmedi Esen. Şu an işin ilerleyebilmesi için yumuşak dille, onu da kendi tarafına çekmesi gerektiğini düşünerek Esen, biraz ucunu gösterdi:

- Şu an bazı yerlerde el ile toplamayla bir kişinin 500 kilo pamuk topladığını söylüyorlar- dedi Corokul gülererek, fakat gerçekte ise evdekilerin hepsi onlara yardım ediyormuş, eğer onlar yardım etmese bir insan bir günde 500 kilo toplayabilir mi. Toplayabildiğiniz kadar dediğim de bu zaten. Kendin de düşün, her gün bir barajı geçmek için sabahtan akşama kadar çalışmayı doğru bulmuyorum. Başkaları böyle yapıyor diye onun yaptığını örnek gösterirseniz, bu çalışmaya alıştırmak değil onların yeni yalanlar bulmasına neden olmak demektir.

- Sadece onu değil, işe olan ilgiyi de öldürür.

- İşte bu- dedi Corokul kendi kendine sevinerek.

- Düşünce doğru, fakat bazı öğrenciler bunu yanlış anlayıp, “herkes toplayabildiği kadar” dedi diye, sabahtan akşama kadar boş boş gezip, 10 kilo ancak toplayarak günün geçmesini bekliyorlar. Doğru, bunlar çocuk, anlıyoruz, o yüzden büyükler 80, küçükler 70 kilo diye ölçü belirledik. Bazıları daha fazla, bazıları daha az toplayabilir, sonuçta onları kimse mahkemeye götürmüyor ki?!

O sırada öğrencilerin kaldığı evden Baymat’ın yüksek sesle konuşması duyuluyordu. Birileri ona karşı çıkıyordu galiba. Oraya gittiler.

- Ne oldu?- diye sordu Corokul.

- Ne olsun – dedi Baymat – ay ışığında oynayacaklarmış?!

Biri buradan biri oradan konuşmama izin vermiyor, olmaz dememi dinlemiyorlar canımı çıkardılar.

Kızları ayrı, erkekleri ayrı kapatmış, kendisi de ortada bekçi gibi oturuyor.

- Tamam, oynasınlar, bırakın- dedi Esen.

Baymat gülererek:

- Oynasınlar bir şey değil, bazıları oynamayıp ikişer ikişer pamuk tarlalarına giderse nasıl toplarız?

- Olmadık yerde olay çıkarmayın Baymake?!- dedi Esen. – Çok sıkı denetlerseniz düşman yaratırsınız. Ne zamana kadar burada oturacaksınız? Yetişkin dönemleri, oynamak istedikleri zamanlar, oynasınlar, eğlensinler. Sadece kötü

düşünmeyelim. Gençlik, sevgileri varsa ona da ayrı bir anlayış, özgürlük gerekir. Olmazsa gizliden görüşmeye başlarlar, gizlilikten mutlaka yanlışlık olur.

- Ee, böyle nutukları çok işittik, ama sen yarın kendi nöbetin olduğunda oynatırsın, ben olmadık yerde ekmeğimden olmak istemem- dedi elini kaldırarak sinirli konuştu Baymat.

Duyuyorlardı galiba, kızların tarafından utanarak gülümseyen Aliyma çıktı:

- Hocam, kızlar oynamak istiyorlar- dedi sesi biraz titreyerek, - Baymat hocamız erkeklere yaklaşmayın diyor, neden korkuyor ki? Biz de kendi değerimizi biliriz! Kendi aranızda oynayın diyor, erkekler olmadan eğlenceli olmaz ki, biz büyüdük, biraz oynayalım uykumuz da yok-dedi.

- İyi- dedi Esen Aliyma'a – oyun sınırlarının dışına çıkmadan oynayın. Bakın ay da doğmaya başladı.

Aliyma sevinerek kızlar odasının kapısından içeri girdi. Baymat Esen'e bir şey demeye yönelmişti ki, Corokul bir bakışıyla onu durdurdu. Onun gözünden "sorumlusu o" dediğini anladı ve bir şey demedi.

Üç öğretmen, farkı düşüncelere dalarak odalarına gitti. Biraz sonra dışarıdaki alanda sesler yükselerek, şarkı, dans, eğlence etrafı sardı.

Esen uzun zaman dinleyip, uyuyamadı, "yarın kalkabilecekler mi acaba?" diye düşündü. Fakat hepsi, ayrıca kızlar erken kalktılar, herkesin morali yerinde, yorgunlukları belli bile değil, hep beraber kahvaltı yapıp, hep beraber mutlu bir şekilde işe koyuldular.

Ustanın dediklerindense yaptığı işe, kendine hâkim olması çırağı için nasıl daha etkileyiciyse, Esen de erken kalktı, geç yattı, gündüz de beraber çalışıp, onlar ne yerse ondan yedi, öğrencilerinden hiç ayrılmadı. Akşamları da biraz oyun oynatıp, şiir okuttu, temizlik, insanlık, dostluk, insanların halkına olan sevgisi v.s. konularda tartışmalar düzenledi, çocukları dinledi, kendisi de konuştu. Kızlar biraz mesafeli davransalar da erkekler her gün daha da alışıp, işte de verimliliklerini arttırdı.

Corokul ise işin iyi gitmesinden memnun, her gün "başkanlarla görüşeceğim" diye, merkeze doğru gidiyor. "Belki gereklidir" diye düşünerek Esen onun ne yaptığını, nereye gittiğini hiç sormuyor. Baymat da bütün yükü üstünden alan Esen'den çok memnun. "Ya, daha kuvveti yerinde genç çocukmuş, işe başkanlık etmesi bu yüzden hepsinden iyi oldu..." diyor, eğer duyarsa belki vazgeçer diye de

ona hissettirmemeye çalışıyor. Her zaman gölgeden yürür, konaklama yerinde oturur, arada sırada uğrayan yetkililerle konuşur, gözlerine görünmeye çalışır. Gelen yetkiliye “Yoldaş o yok, bu yok” diye gereksiz şeyleri bile isteyip gözdağı vermeye çalışır. “Böyle yapmazsan kimseye derdini anlatamazsın” diyerek kendi yaptığından memnun olur.

Bir akşam herkes topladığı pamuğu tartıdan geçiriyordu. Baymat biraz içmiş, yüzü kızarmış, tartının etrafında dolaşarak: “Arkadaş, doğruyu yaz ama biraz fazla söyle, çocuklarım sevin sin” diye tartan adamın kulağına fısıldıyor. O da ne tamam ne de hayır diyebiliyor, çaresiz gülüyor.

Torbaya topladığı pamuğu zar zor kaldırarak zayıf bir çocuk tartıya yaklaştı. Çocuk artistlik mi yapıyor yoksa gerçekten mi ağır, kimse bilmedi, çünkü görünüşte az gibi. Çocuk tartıya torbayı koyduğunda Baymat:

- Sen bugün iyisin galiba?, aferin!- diye yüksek sesle çocuğu övdü.

Tartıcı da:

- Vay, elli kilo...- dedi sevinerek.

Aferin! – dedi yine Baymat çocuğa göz kırparak. – Şimdi götürüp dök pamuklarını...

Esen çocuğun davranışında bir gariplik hissetmişti:

- Durur musun, - dedi tartıdan torbasını kaldıran çocuğa. Çocuğun korkusundan elleri titreyip, yerinden kıpırdamadan donup kaldı. İki gözü Baymat’a “ne yapacağız?...” der gibi bakıyor.

- Döker misin, – dedi Esen, çocuk dökmedi, fakat karşılık da vermedi. Esen çocuğun elindeki torbayı alarak asfalta döktü. İçinden ağır bir şeyler kır-kırt diye ses çıkararak düştü. Esen ayaklarıyla karıştırdı, kocaman iki taş.

Etraftaki çocuklar:

- Aa- dediler – şaşırarak. Çocuğun utancından yüzü kıpkırmızı oldu.

Esen başını sallayarak:

- Bu nedir? Nerden öğrendin böyle yapmayı!...- diye tersledi. Çocuk başını kaldırmadan torbasını sürükleyerek oradan ayrıldı.

- Bu insanlık değil, Baymat ağabey, -diye tartıcı da çok üzüldü.

- Hesaplı iş bu da! Hapse girersem iyi mi olacak, küçücük beş çocuğumu kime bırakırım, arkadaş?!

- Ya üzülme arkadaş. Çocuk kendine göre bir şeyler yapmış. Biz onun kulağını çekeriz. Sen bizi bağıyla diyerek üzülmüş gibi yaptı- fakat başkalarına da bakalım, belki başkaları da vardır- dedi Baymat.

Bu dediği Esen'e olan kinindendi ve onun öğrencileri pamukları tarttırırken sonuna kadar tartının başından ayrılmadı. Küçücük bir şey olsa hemen yere döktürerek, taş bulmaya çalıştı, fakat bulamadı. Esen bir şey demedi. Bulursa “Bak Caynakov, böbürleniyorsun bu da nedir?” diye kaldıracak, utancını onunla paylaşacaktı, bulamadı. Böyle bir şeyi aklının ucundan bile geçirmeyen öğrencilerin temiz kalplerini kirletti, aslında kendisi ikinci defa çocukların önünde değerini kaybetti.

Baymat ulaştırmış olacak ki akşam Corokul kaşlarını çatmış, sinirli bir şekilde:

- Ne oldu yoldaş Caynakov – diye sordu. –Tamam, çocukluk yapmış bir kere, o kadar insanın gözü önünde bunu yapmamalıydınız, kenara çekerek ikaz etseniz daha iyi olmaz mıydı?! Fakat sen onunla davalıymış gibi herkesin önünde utandırdın!

Tamam ilk günlerde yüklerini üzerlerinden aldığı için Corokul da memnundu, gün geçtikçe işi başarıyla yürütmesine, çocuklara alışmasına daha fazla dayanamıyordu, “bu yeni gelmiş yabancı böbürlenmeye mi başladı?...” diyor, eline bir fırsat geçse “dizginini çekmeyi” içinden planlıyordu. O fırsat da şimdi eline geçti:

- Genç öğrenciyi arkadaşlarının, ayrıca bazılarına karşı içinden hisler beslediği kızların önünde çok kötü duruma düşürmüşsün yoldaş Caynakov! – dedi üzüntülü gibi – çok fazla etkilenen genç gidip ırmağa atlarsa sen sorumlusun!...

Baymat buna sevinmiş gibi, ses çıkarmadan dinliyor. Esen şaşırmış gibi uzun süre Corokul'un ağzına baktıktan sonra çaresiz gülümseyerek:

- Ne suya atlaması Coke, şakası bile hoş değil! Her şey bitti de o mu kaldı- dedi yavaşça.

- En önemli işimizi, okulumuzu kapatarak yardıma geldik, sonra “toplayabildiğimiz kadar” deyip yaptığımız işi doğru düzgün yapmazsak, pamuk yerine taş toplayıp götürürsek halimiz ne olur, acaba- Esen: - İşin başında olup el birliğiyle yapılmasını sağlayacağımıza, “zorlanmayın, günü geçirmeye bakın” dersek, öğrencilerin temiz kalplerini karartmış, terbiyesini bozmuş, üstelik düzgün işe düpe-düz karşı çıkmış olmaz mıyız?

Corokul konuşmada “biz” geçmesine rağmen, kendine söylendiğini anlayarak

cevap verdi:

- Ee kardeş, biz de biliyoruz öyle olduğunu, sanki her şeyi avucunun içine almış ilçe başkanı gibi konuşuyorsun?- diyerek kızgınlığını dile getirdi. Fakat karşı çıkmak kelimesinden yine de etkilendi “işte şimdi yılanın başını çıkardı” diye düşünceye daldı.

Esen:

- Neden “ilçe başkanı gibi konuşuyorsun?” bu sözler sadece ona mı ait. Bu işler sadece onların mı işleri? Biz neden düşünmüyoruz bunları? Biz neden düşünmek istemiyoruz?

Corokul:

- Tamam, o kadar derine dalma kardeş!- diye gülüyormuş gibi yaptı, ama gönlünde ona karşı bir kin oluştu.

İşin sonunda 100 ton pamuk toplayıp, onların alkışını da, yemekten kalan paraları da alarak evlerine döndüler.

IV

Hepsi küçücük buzağılar, kendilerine bakanları tanıyorlar galiba, Meder, kapıdan girince bazıları gözlerini parlatarak “Mö-ö” diye seslendi. Tüyleri parlak, karınları çıkmış, hepsi iyi. Ahırların arasında birbirleriyle oynuyorlar.

Bakıcı ahırın aralarını gezip, başka ahırlardan gelenleri kendi yerlerine götürerek, bir daha gözden geçirdi.

İki ay önce muhtarlık kendisi fiyat biçerek köydeki bütün buzağıları satın almıştı, yaz boyu annelerini sağmışlar, bunlar da su kenarlarında ot yiyerek zayıflamış, yünleri güneşte sararmıştı. O zayıf buzağılar şimdilerde bayağı kilo almış, düzelmişti. Kapıdan gözlerini ayırmıyorlar. Birbirleriyle oynuyorlar. Dişileri burada kalır, erkekleri de yıl boyu beslenerek, yaşı ve kilosuna belli bir sınıra geldiğinde ete gider. Her gün saatıyla yemleri, otları, suyu verilir, vitamin karıştırılmış ilaçlar kaynatılarak verilir kilo almaları için. Meder acele etmeden hepsiyle ilgileniyor, burnundan şarkı söyleyerek otlarını verip, bazılarının altını temizliyor. “Çocuk gibi zavallılar- dedi içinden – sevgiyi de kızgınlığı da biliyorlar. Yalvaran bakışları, sevgileri de tıpkı çocuklara benzer!”. Onların birinin “mö-ö” diye

seslenmesi ona “baba” diyormuş gibi gelir.

Dışarıdan araba sesi duyuldu. “Biri daha yardıma geldi galiba?!” diye düşündü gelenlere sevinmeyerek, karşılamaya da acele etmedi. Arabadan birileri indi, kendi aralarında konuştukları da duyuldu.

- İçerde birisi var mı? – diye seslendi biri. İki kişi göründü kapıdan. Meder yanlarına gitmek istemeyerek, böyle faydasız yardımcılarından bıkmıştı, yavaşça kapıya doğru yürüdü. Kapıya geldiğinde sevinmiş gibi yaparak dişlerini göstere göstere gülümseyerek karşıladı:

- Merhabalar – dedi uzun boylu, saçları ağarmaya başlayan ama genç gösteren, kırmızı tenli biri. Meder, onları umursamayarak, ne soracaksınız sorun, işim var dercesine buzağılara doğru bakındı. – Beni tanıyorsunuz değil mi? – dedi aynı kişi. Meder, gülümseyerek kafasını salladı. İlçe gazetesinin müdürüydü.

- Bu adam, ilçe medeniyet bölüm başkanı, - diyerek tanıştırdı yanındaki kilolu adamı. “Güzel” dercesine başını salladı Meder.

- Ee, nasılsın? Buzağuların da iyi mi? – dedi başkan, cebinden kâğıt kalemini çıkararak.

- Çok şükür – dedi Meder, “Şimdi bunun sorgusu başlayacak” diye düşündü.

- Otunuz var mı?

- Var.

- Yeminiz yeterli mi?

- Yeterli.

- Ne ihtiyacınız var?

Meder, gözlerini büyüterek:

- Bana lazım değil de, çizgi film izlemek istiyoruz diye buzağılar bağırsıyorlar, onlara bir televizyon lazım – dedi.

Gazete başkanı şaşırarak ona bakakaldı. Diğeri de ne güleceğini bildi ne de tam olarak anladı, sırayla ikisine bakıyor.

- Yok, gerçekten söylüyorum var ya “Görüşürüz Tavşan” çizgi filmi, onu izlemek istiyorlar. Hangi babanız televizyon görmüş, biriniz büyüüp süt vereceksiniz, biriniz büyüüp et vereceksiniz!” – desem de dinlemiyorlar, daha da ısrarla isyan ediyorlar!...

- Sizin buzağularınızla bir de biz konuşalım- dedi gülerek, içinden “bu benimle

alay ediyor” diye düşündü.

İçeriye doğru yürüdüler.

- Oo, soba mı yerleştirdiniz?! Sımsıcak!-dedi gazete başkanı, ahırım iki tarafında iki demir soba kıpkırmızı yanıyordu. – bunlar iyi haber.

- Bunun hakkında gazeteye bir makale yazılmalı- dedi diğer başkan.

- Ev olmuş sanki kanepeler getirip yatsa da olur bir kenarda!

- Kim icat etti böyle bir şeyi, diyerek bir şeyler yazmaya başladı gazete başkanı.

- Akıllı insanlar var- dedi Meder, suskun bir şekilde.

O şimdi evdeki ihtiyar babasının dediklerini hatırladı. Baba mirası hayvancılık, onunla yaşayan babası Camake: “Oğlum, kim görmüş ısıtmayı. Onlar kendi nefesleriyle ısıtırlar orayı. Bir şey olmaz buzağılara!” diyerek karşı çıkmıştı soba olayına. Diğer taraftan hayvancılık işleri başkanı: “Yak dediysem yakacaksın. Eğer bir tane buzağı soğuktan ölürse sen cevap verirsin. Sıcak olması daha iyi değil mi? Senin sobanı bahar olmadan kaldıralım bakalım, hanımınla beraber ne yapacaksınız. Uzatma, yak dedikten sonra yakacaksın” demişti. Ne yapsın, büyüklere boyun eğmekten başka çare yok. İlk karın yağmasından beri, burayı sımsıcak tutuyor. Bir gün babası Camake: “Olan oldu, buzağılar dışarı çıkmadan içeride terlemeye alıştı. Şimdi onları dışarı çıkarırsan ciğerlerini üsütürler. Bundan sonra yem değil ekme verirsiniz bile kilo almazlar, baharda da ölürler. Bu yüzden artık onları dışarı çıkarmayın, suyunu hanımınla beraber taşıyıp getir her gün. Bahar gelmeden de sakın dışarı çıkarma”- diye akıl vermişti.

- Aferin-dedi medeniyet başkanı-ilçe başkanına kendim gidip söyleyeceğim, bu işini. Seni övüp, resmini de gazeteye basacağım. Bir ihtiyacın varsa ilgili ilçe müdürlüklerine söyle, halledecekler.

Onlar gitti. “Evet, hallederler” diye böyle vaatleri çok duyan Meder söylenerek evine doğru gitti. Evine yeni gelip yemeğe oturmuştu ki dışarıda araba kornası çaldı ve birisinin:

- Meder-r? – diye seslendiğini duydular. Ağzındaki ekmeği çiğneyerek, bu da kim diye, burnundan bir şeyler konuşarak, kaşları çatık dışarı çıktı. “Kim acaba?” diye tanımaya çalıştı. Eğer sıradan biriye “orada bekle” diyerek yemeğine geri dönecekti. İlçe müdürlüğünün arabasıymış, çizmesini giyerek dışarı çıktı. Arabadan

bir kişi başını çıkararak:

- Mederciğim- diye biraz kızgınlđını hissettirmemek için gülerek-çağırdığımızda neden hemen ıkmıyorsun? Biz senin için bu soğukta buradayız. Buzağıların nasıl?

- Yemek yemeye henüz eve girmiştim –dedi kekeleyerek. Oynuyorlar buzağılarım, evleri de sıcak, karınları da tok, çok şükür...

- İleden kimler geldi?

- Bir sürü insan geldi gitti.

- İyi, nasıl bir yardımda bulundular?

- Hal hatırımızı sormuş oldular.

- Tamam, iyi – dedi öteki düşünmeden.

- Ben...- dedi Meder ahır tarafına bakarak, sanki acele ediyormuş gibi, kurtulmak için.

- O zaman tamam, görüşürüz, aferin buzağılarına!- dedi, -İyi besle...

Araba gürleyerek yola koyuldu. “Aferin, sabahtan akşama kadar dinlenmeden gezerek, çiftçilere yardım ediyordur!” diye Meder bir taraftan sinirlenerek, bir taraftan alay ederek evindeki hazırlanmış yemekleri hatırlayarak, eve doğru yürüdü.

Bunlar yetmiyormuş gibi yaklaşık 10 öğrencisiyle okulun yeni ğretmeni Caynakov Esen önüne ıktı. Geçen gün okulun bir sınıfının yardım etme isteğini duyurmuştu, “ee, yardıma geliyorlar” diye düşündü Meder içinden sinirlenerek, “Bunlardan da şurada kurtulayım” diye bekledi.

Esen selamlaşıp tokalaştı. Meder, zar zor selamlaştı, fakat Esen’i bu köye yeni gelen birisi olarak kabul ettiği için, saygı gösterip...:

- Hoş geldin, kardeş, - dedi, geçenlerde ben seni merkezden gelen gazeteci diye düşünmüştüm, meğer kendi evladımızmışsın. Ee, söyle bakalım, işlerin iyi mi? Kendi halkınla kaynaşıyor musun?

- İyi, Meder bayke- dedi Esen.

- Ha, şu “bayke” demenden tereddüt etmiştim! – diye güldü Meder. – Ee, civcivlerini alarak gelmişsin...

“Yukarıdakiler sorarsa ne diyeceğiz? Hiç olmazsa yardım etme kararı aldığımız ahırın yanına gidip gelin. Gitmiştik diye kurtulmanıza yardımcı olur” deyip okulun müdürü son dersleri yaptırılmamış, btn sınıfı yardım edecekleri ahıra sınıf

öğretmenleriyle beraber kovmuştu.

- Yardım edelim- dedi Esen.

Meder hazırlandığı gibi kaşlarını çatarak:

- Yardım edeceğiniz bu mu? Saat kaç oldu efendim? Zorlanıyoruz. Buzağları kene bastı. Yetişemiyoruz!- diye yalandan abartarak konuştu.

- Yardım etme kararı almanız bu mu? Söyleriz söyleyecek yere biz de...

- Üzülmeysin- dedi Esen gerçek sanarak sakinleştirip. Çocukların dersleri var ya, boş vaktimiz olunca hemen geldik. Şimdi ne işiniz varsa söyleyin...

Bu sefer önceki gibi sert konuşmayarak:

- Biz de okumak istiyoruz diye buzağılarım her gün söylüyor- dedi Meder.

Esen güleceğini de kızacağını bilemeden, dişlerini göstererek gülümsedi:

- Ya şakayı bırakın Meder bayke- dedi.

Kendisi de memnun olmuş bir halde sonunda gülerek:

- Ee, kardeşim “üzüldüğüm için bir ders vereyim dedim” denildiği gibi bir laf bu, -dedi Meder- Şimdi gerçeği söylüyorum, sadece sana söylenecek bir şey değil, kırılma. Geçen gün babama: “ Baba, akılsızı nasıl tanıyabiliriz?” diye sorduğumda; “Kim kendine layık olmayan yerde sürünürse, o ahmaktır ve onu bu eksiğinden tanırız” demişti. Hayvan beslemek benim işimdir. Yemleri hazır, otları çok, suyu orada, aşağıda akıyor, satın almıyorum. Demek kırk buzağıyı iyi beslemek için ben kendim uğraşıyorum. Niçin “biz buzağları beslemeye yardım ediyoruz” diye, yukarıdakileri de, kendinizi de kandırarak, çocuklara bir şeyler öğretmek yerine, altından değerli vaktinizi boşuna harcayarak, çiftliklerde sürünüyorsunuz? Ha ben size akıl öğretemem, ben yüksek seviyede bilim almış değilim, ben bir tosuncuyum. Kırk tosunumun birisi zayıf düşse ben utanırım, ölürse yerini doldururum. Fakat siz okuttuğunuz çocuklar başarısız diye utanmayacak mısınız? Yani seçecek insan kalmadı mı? Okuldan geçen sene mezun olan büyük oğlum üniversiteye gidip, kazanamadan geri döndü. Nasıl kazanabilirdi ki, küçücük kâğıda kendi düşüncesini doğru düzgün yazamazsa, virgülü, soru işaretlerini kullanmayı bilmezse? Bana verin Camşitbek’imi, bunun gibi bilim için hayatını harcamak yerine şimdiden kendime yardımcı yapayım, eninde sonunda bir işe yaramıyor diye hayvan beslemeyecek mi?

Eğitim anlayışında tartışmak, kavga etmek, bencillik olmayan Esen doğru söze yenik, sesini çıkarmadan, yere bakarak öylece kaldı.

V

Gövdesini gizleyip oturan baykuş gibi, mavi kumaş örtüyle örtülmüş büyük masadan sadece göğsünden yukarısı görünüyor, saçları gittikçe azalmaya başlamış, başını bir tarafa eğmiş Esen'e irdeleyen gözlerle bakarak, konuşmasını kesmeden dinledi.

Esen, geçen gün Meder'le olan konuşmasından bahsetti:

- Doğru söze ne denir? Sesimi bile çıkaramadım! – dedi gülererek – Biz çoğu zaman “bakın biz, ortak hayvanların bakımına yardım etme kararı alıyoruz”, “ortak hayvanların bakımında aktif olarak görev alıyoruz” gibi abartılmış kuru sözlere aldanıp, buradaki vazifelerimizi unutupmuşuz. Mutlaka, okul ile çiftliklerin arasında bağlantı olsun, ama sadece lazım olduğunda, gerektiği zaman. İhtiyaç olmadığı zaman öğrencileri derslerden boşuna almak doğru değil, Biybala Törökuloviç.

Biybala kafasını sallayarak düşünmeye başladı.

Yeni öğretmenin dürüstlüğü, şenliklere, partilere katılmaması herkesi kendince korkutuyordu. Özellikle de onun kendi işine olan düşkünlüğü, köy işlerine yardım ederken aksayan dersleri, bazı öğretmenler gibi “ders yapılmıştır” gibi göstermeden, telafi dersleri düzenleyerek, elinden geldiği kadar iyi öğretmeye çalışması başkaları tarafından çokbilmişlik olarak algılanmıştı. “Allah, Allah, durmadan çalışarak kime övünmeye, kimin gözüne girmeye çalışıyor acaba?!” diyen Corokul'u bir taraftan kimseye belli etmese de kiskandırdıyordu. “Daha genç, yorulmaya zamanı olmadı, bakarız bir gün semeri boşalmış yaralı at gibi işten kaçmış. Şimdilik benim için küçümseyici sözler söyleyebilir!” diyor Baymat umursamadan. Kurnaz Biybala “Ya, kim bu? Akraba arayan bir zavallı mı, içimize girip, her şeyimizi öğrenip sonra düşman olacak üçkâğıtçının birisi mi? Buraya onu kim gönderdi acaba?” diye, düşünerek, işinden de, tavrından da taviz vermeyen bu adamın torpilinin kim olduğunu araştırıp bulamıyordu. Eğer bir şey öğrenirse ona göre davranacaktı.

Biybal, Esen'in bu düşüncelerini bir böbürlenme, övünme, kibir gibi kabul etti.

Kötü düşünceler moralini bozdu, oturdu:

- Tamam, düşüneceğiz,- diye net olmayan yuvarlak bir cevap verdi.

“Tamam, düşünsünler” diye aklından geçiren Esen, dediklerimden müdür iyi bir sonuç çıkarır inşallah diye bir ümit, kötü bir şey düşünmeden, vedalaşıp ayrıldı.

Biybala elleri arkasında boş odada bir hayli vakit kara kara düşünerek dolaştı. “Ne yapmalıyız” düşüncesi onu eziyordu. Ne kadar fazla düşünse Esen’e olan şüphesi artıyor, sonunda Esen’in onun için baş belası olduğuna karar veriyordu. “Kesin yerimde gözü olan var bu adamın!” “Şimdiden bir çare bulmam gerek, sonra geç kalabiliriz!” diyerek hemen Corokul’u çağırttı.

- Gel, Coken, -diye, güler yüzle karşıladı Corokul’u, - gel, otur. Anlat, işler nasıl?

- İyi, - dedi Corokul otururken, ona önem veriyormuş gibi tavır takınarak, ama içinden “He, sanki samimiyetinden soruyorsun?!” diye hiçbir şey belli etmeden gülümseyerek oturdu. Onu tek başına çağırdığı zaman Biybala’nın özel konuşması olurdu. O yüzden Corokul ilk olarak ne diyecek diye bekledi.

- Şu, - dedi da, Biybala iki farklı düşünceye kapılmış gibi, “söylesem mi, söylemesem mi” diye, sonra da çekici yumuşak bir sesle konuşmaya başladı, - şu yeni gelen öğretmen çocuk geçenlerde pamuk toplamaya gittiğinizde başkanlığı senin elinden aldı denildi? Doğru mu bu?

Corokul gülümseyerek:

- Başkanlığı elimden almadı- dedi Corokul, - ama çalışkan biriydi, bildiği gibi çalışsın diye kendi haline bırakmıştık. Ne olmuş ki?

- Nasıl birisiymiş? Sizler mutlaka karakterini anlamışsınızdır?

“Hayırdır, neden soruyor ki bunu?” diye kendince düşündü Corokul: -Aslında başarılı birine benziyor, - diye konuşmasına kinayeli bir anlam katıp, konuşmasıyla övse de, içinden onu çekemediğini hareketiyle belli ederek cevap verdi.

- Öyle mi- dedi Biybala, içinde birikmiş kötü düşünceler sakın konuşmasına engel olup, acele ederek, - sen bizdensin, Coken, onun işinde başarılı olmasından bize ne? Bana şunu anlatır mısın, hiç olmazsa grup içinde kendine hâkim olup, başkalarıyla çatışmadan çalışabilecek mi?

“Oo, Esen bunu da mı korkutmuş?!” diye içinden sevindi Corokul:

- İnsanlar hakkında içini bilemedikten sonra bir şey söylemek zor. Kendi

işinde başarılı ve her zaman gerçeği yüze söyler, ama emin değilim- diye kurnazca konuşmasına devam etti- biraz havalı birisi gibi görünüyor,- diye Biybala'nın istediğine yaklaşarak, sonra da- Kim bilir böyle havalı olmasının arkasından bir şey çıkarır?!- dedi içindeki yılanın başını çıkararak.

Biybala “arkasından bir şey çıkarır” sözünden “yerine göz koyabilir” anlamını çıkardı. Yerinden kalkıp, ellerini arkasına koyarak bir hayli zaman sessizce odada düşünceli dolaştı. Corokul onu kızdırmak için:

- Aslında, elinden de dilinden de iş gelen birisi, bunu kabul etmek zorundayız, - dedi özellikle Esen'i överek ve Biybalan'ı aşağılayarak, değerini ayakaltına almış gibi yaparak.

- Satıyormuş gibi övüyorsun!- deyiverdi Biybala sinirlenerek, müdürlük koltuğuna gelip oturmadan açık konuşmaya başladı: - Evet, dilinden de iş gelmeye başladı bunun?! Kendi haline bırakıp, göz yummaya devam edersen hepimizi hurdaya çıkaracak gibi görünüyor? Yok, olmaz, elinden iş gelmesi şöyle dursun altımıza altın dağıtıp verse de bize lazım değil bunun gibisi, her gün bize karşı gelip, işimize karıştıktan sonra!

- Benim için hiç zararı yok- dedi Corokul, baştan sorumluluğu Biybala'ya atarak; - ama size zararı dokunmaya başladıysa, bunun neyini konuşuyoruz ki, “çocuk kendi mezarını kendi kazar”. Onun da bir zayıf noktasını buluruz.

- Bul, zayıf noktasını bul, Coken!- dedi Biybala kararlı – Hep beraber kovalım onu!

Corokul gülümseyerek başını salladı.

Bu arada, okulun ikinci çeyrek sonuçlarından bahsederek Biybala Esen'i sıkıştırmaya başladı. Alnını buruşturarak, sanki çok üzülüyormuş gibi bir tavır alıp, kaşlarını çattı:

- Bu nasıl olur, yoldaş Caynakov, -diye kızarak sordu, -sen bilgili, anlayışlı bir öğretmensin, yani biz öyle düşünüyoruz, neden senin okuttuğun öğrenciler istediğimiz gibi başarılı olamıyorlar? Bunun nedeni ne?

Esen'in “yakalanacak zayıf noktası budur” diye düşünmüşlerdi. Biybala tekrardan bu konuya bağlayarak, Esen'i kızdırmak, aşağılamak istedi:

- Söylesene? Senin dersinden başarısız öğrenci çok, zayıf öğrenciler de yok değil. Neden böyle? Kabul etmeliyiz ki, tüm okulun başarı yüzdesini sen geriye

çekiyorsun, söyleyeyim sana, yoldaş Caynakov. Yukarıdakiler bizden soracaklar, kontrol edecekler. Ne yapacağız, nasıl bir çare bulacağız, nasıl bir sonuç çıkaracağız bundan, kendin söyler misin?

Esen alınmadan, kabul da etmeden biraz oturup düşündü. “Ne oldu, çaresiz mi kaldın” diye Biybala böbürlenerek düşündü.

- Geçen senelerde bu okulda Rus dili dersi istediğimiz gibi öğretilmemiş, Biybala Törökuloviç, - dedi Esen. – İyi öğretilmediği gibi genç öğretmen köy hayatına alışamayıp, ev probleminden dolayı işi terk edip gittiğinde geçen sene, onun yerine başka bir öğretmen bulacaklarına, Rusçayı hiç bilmeyen birisini alarak, yarım sene aylık ödenmiş, fakat bir defa bile ders yapılmamış. İşte bu işin “sırrı” budur. Benim iyi öğretilmediğimle ilgili bir düşünce varsa, tamam ben kabul ediyorum, müfettişler heyeti kurulsun, ispat ederlerse açığa alabilirler. Biybala, hanımını öğretmen olarak okula almıştı ve bunu sadece Corokul biliyordu. “Ötmüşsün, Allahın cezası” diye düşünerek Corokul’u diri diri yiyecek gibi içinden kıvrandı. Yorulmuş gibiydi:

- Daha ağzımızdan laf çıkmadan hemen bahane arayıp, “müfettiş heyeti” diye karşılık vermeden önce, “çaba gösterelim, düzeltelim” desek, gerçekten çabalarsak bir faydasını görürüz, değil mi, kardeş? Zor da olsa eksiklerini tamamlamaya çalışsak öğrencilerin olmaz mı? –dedi.

Esen:

- Neden “başarı yüzdesini yükselt” demiyor muydunuz? Öyle yaptığımız zaman “başkalarıyla denk gelip”, “başka okullarla aynı seviyede mi olacağız? Bizim için öğrencilerin öğrenmelerinden ziyade yalan da olsa verilen not mu önemli? Bunu mu istiyorsunuz?”

Hiç konuşmaya katılmadan, önüne bakarak sessizce oturan Corokul “Aman, ne kadar cesur bir çocuk? Doğrudan yüzüne söyledi, aferin!” diye içinden sevindi, sonra da Biybala’nın daha fazla sinirlenerek saldırmamasını istekle bekledi.

Yıllardır okul müdürü olarak, altındaki öğretmenlerin hiç birinden böyle bir karşılık görmemişti, toplantılara da, grup düzenlemelerine de kendisi başkanlık etmiş, konuşmayı kendisi başlatıp, kendisi bitirmeye alışmış biri olan Biybala, konuşacak kelime bulamadı, kendi nefesinde kendi boğulacak gibi kıpkırmızı kesilerek yerinde kaldı. “Düzeltilim”, “çaba gösterelim”, “iyi öğretmiyoruz galiba,

suç bende” diyeceğini tahmin ediyordu, öyle yapsaydı, istediği gibi hırpalardı, kendi isteğiyle dilekçe yazması için zorlardı. “Evet, hissetmişim, güvendiği insanlar bayağı güçlü olmalı, yoksa hayatından mı vazgeçti ki benimle böyle tartışıyor?” diye, cesareti kırıldı. Bunun da “zayıf noktası” bu öylesine iş bitirmektir. Gerçekten müfettişler heyeti kurulsaydı “Esen öğretmiyor” diyemezdi, tam tersine okulda yaptığı öylesine güzel işler ortaya çıkardı.

Biybala tartışmak yerine:

- Sana karşı kimsenin kötü düşüncesi yok, Esen-diye konuyu yavaşça yumuşattı- Okula faydası olsun diye çabaladığımdandır. Tamam, istediğin gibi yap, başarıları da göz ardı etme, tamam mı?

- Olur, - dedi Esen düşünceli.

Ertesi gün dersten sonra Corokul:

- Artık kendin de şahit oldun. Söylemişim ya bunun müdürlüğü de bu kadar diye?!- böbürlendi.

- Neden bu güne kadar yüzüne söylemediniz- diye sordu Esen.

Corokul elinin sallayarak:

- Aman, yüzüne söyleyip, “arkadaşlık, sır” , “düzelteceğiz” demekten ne çıkar?! Bunun yerine ittiğinde kuyuya düşecek kadar hatalarının çoğalması daha iyi değil mi? Ölümcül yerinden vurdun şimdi, kapana kısılmış gibi yolunu şaşırmış durumda! Artık sen bir taraftan, ben bir taraftan zorlayalım, bunu yerinden edelim...- dedi, ondan sonra alçak bir sesle: - Bu bir şey değil, bunun yaptığından daha fazlasını yapabilirsin. Elimize bir geçsin “ogocoluk”, kuzu değil, kuzunun derisini yüzmeden tamamını veririz gerekli kişiye!...

Esen Corokul’a baktı. Bütün bunların, Corokul’un aynı zamanda akrabası olan Biybala’nın yerine geçmek için yapılmış yalalaklıklar olduğunun farkına vardı.

İKİNCİ BÖLÜM

I

Ta uzaklarda karlı ak dağlar görünüyordu. Daha yakında gür ormanlı vadinin yanında balıksırtı gibi görünen uzun yol, yolun iki tarafında yeniden baş vermeye

başlamış ekin tarlaları rüzgârın etkisiyle bir sağa, bir sola sallanıyordu.

Siyah yeşil beyaz at, kanatlı bir ok gibi ayakları yere değmeden “at insanın kanadı” dercesine, kanatlanmış kuş gibi hızla geliyor. Aliyma iki üzengiye de denk basarak, yulara sıkı tutunmuş, dönüşlerde o yana eğilerek, düz yola geldikçe doğrularak, arada kamçısını kaldırarak, dehleyerek, kendisini atın yürüyüşüne alıştırmış, atın siyah yeşillerine bakarak düşünceye dalmış bir şekilde ilerliyor.

Kara at kudurmuş gibi koşuyordu, Esen kâh yularını çekip durduramıyor kâh koşmasına izin vermiyor, başındaki şapkasını düşürüyor, saçları dağılıyor, düşebileceğini, zorlandığını uzaktan belli etmeden dişlerini göstererek gülüyordu. Yüzu gülen Aliyma onun atı kullanamadığına gülererek:

- Oy, hocam, “çü” demeyecek misiniz?- diye daha fazla gülererek atını kamçıladi. Daha henüz onlara yetişen kara at durmadan Aliyma’nın atının arkasından koşmaya başladı. “Ay!...Ay!...” diye Esen’in sesi duyuldu arkadan. “Dur” mu diyor, yoksa atını durduramıyor mu, Aliyma anlayamadı, kendi atının başını yolsuz tarlaya doğru yöneltti. At sanki özgürlüğünü ilan etmişçesine otların arasında koşuyordu. Şımarık kız epeyce gittikten sonra dönerek, Esen’in önüne geldi:

- Hocam...- diye gülererek atıyla önüne geçti. Kara at terlemeye başlamıştı. Esen ne zamandır atın koşmasından zorlanmış, epeyce yorulmuştu, onun arkasından atını koşturmadı: “kudurmuş kız!...” diye bakakaldı. O anda dünya gözüne kocaman göründü, gönlünde gül açmış gibi sevindi, “kudurmuş kız...” sözüyle beraber kalbindeki sıcak bir sızıyı da sezmiş gibi oldu.

Aliyma biraz uzaktaki tarlanın ortasında yalnız bir ağacın yanına gelip, atını durdurdu, beklemeye başladı. “Oy, kudurmuş kız...” diye Esen, atın yularını o tarafa çevirdi.

Oldukça besili olan at yavaş yavaş yürüdü.

Aliyma:

- Oy, hocam!... – diye gülererek, içten bir kahkaha attı. “Oy kudurmuş kız, bu kadar gülecek ne var?” diye sormadı Esen. “Atı süremediğim için gülüyor” diye düşündü, o anda utandırmak yerine bu güzel gülen kızın tekrar gülmesini, gülerken onu izlemeyi istedi. Esen’in ata binerken korkmasını, saçlarının dağılmasını tekrar hatırlayınca, atın yeşiline eğilip kahkahaya boğuldu, sonra da: “Yersiz gülüyorum galiba? Hoca ne der?” diye kendine zar zor hâkim oldu.

Hemen yanlarında sarı bir kuş öterek uçup, gitti. Etraf sessiz, nazlı esen rüzgârla büyümüş otlar savrulup, dalgalanıyor.

Kara at otlayarak geviş getiriyor, bazen yeni kısırağını hatırlamış gibi dağlara doğru bakıyor, insan gibi derin nefesler alıyordu, sonra her şeyi unutup otlamaya başladı.

İkisi atlarını yan yana sürdüler.

Aliyma biraz önceki güler yüzlülüğünü bırakıp, atını kendi haline bırakmış düşünceli bir biçimde gidiyordu. Kız olarak yaratılmış o, yiğidi sımayarak “acaba bir şey diyecek mi? Diyecekse ne söyleyecek?” diye bir taraftan çekinerek bir taraftan da gözleyerek geliyor. Kızın uzun ince sarı elbisesi, koyu mavi yeleği, ona uygun nakışlı ince çizmesi, büyük bir kelebeğin kanadına benzeyen kırmızı-siyah çiçekleri olan başörtüsü birbirini tamamlamış, hepsi de bu kızın güzelliğini iyice ortaya çıkarmış. İki yandan örülmüş saçları güzel yakışmış. Kulaklarındaki altın küpeler de atın yürüyüşüyle sallanıp, güneşte parlamaya oynuyor.

“Acaba niye bu kadar süslenmiş şarkıcı gibi, bu kudurmuş kız?...” diye düşündü Esen. Yeni açılmış çiçek gibi, gözleri canlı, göğüsleri bedeniyle uyumlu bu güzel kızın giysileri de kendisine yakışmıştı ve bindiği siyah yeleli beyaz at, bu güzel kutlu yer, hepsi birlikte doğmuş gibi canlı göründü gözüne. Bir söz bekleyerek yan yana yürüyen ve sevgi bekleyen bu güzel kızın nefesi mi, yaz gününün sıcak nefesi mi, yoksa kendisini kanatlandırmış olan atın nefesi mi her neyse, Esen şu an hayalleriyle sarhoş bir halde, kıza doğru bayılacak gibiydi. Kız da bunu hissetti mi acaba? Önceki gibi gülmüyor utanmış bir halde ona bakmadan, kalbi yerinden oynuyor gibi geliyor.

Kızın ince çoraplı dizine Esen’in dizi değdi, üzengileri birbirine girdi. Esen kendini toparlayarak:

- Affedersin!...-diye alçak sesle özür diledi. Epeydir düşündüklerinden utanarak atı ondan uzaklaştırıp ileri sürdü.

Aliyma ardından bakarak, “Affedilecek ne oldu ki?” diye düşündü. Kendisiyle aynı yaşlarda olan arkadaşlarını hatırladı. “Söverler, siz diye konuşmayı bile bilmezler, karşılaşıncı hep muzurluk yaparlar...” diye üzülen düşünceye daldı. “Ama bu hoca?...yumuşak karakterli, herkese iyi davranıyor, insanların gözüne bakarak konuşuyor, her şeyi biliyor ama biliyorum diye övünmüyor, her zaman

saygılı!... Yiğitlerin hepsi niye onun gibi olmuyor?” diye geçirdi içinden.

Buğday tarlasından uzaklaşıp dağa doğru ilerlediler. Ondan sonra küçük küçük ağaçları olan orman göründü.

Yol üzerinde çeşitli meyve ağaçları- daha şimdiden olgunlaşmaya başlamış elma, kızarmaya başlayan vişne, böğürtlen, üzüm devekleri yere doğru eğilmiş. Ağaçlarla dolu vadilerde bin yıllık zengin ceviz ağaçları heybetli gövdesiyle yukarıya doğru göğüs açmış. Dalları birbirine girdiğinden güneş alamayan ufak ağaçları otlar kıl gibi inceltmiş, büyümemişler. Uzaktan bakınca her yerde koyu yeşil renkte büyük ağaçlar görünüyor.

Bazı yerler biraz düz, ya ekin tarlası veya otlarla dolu. Vadiden akan su güzel kokulu otların dibinden geçerek, güneşte parlayan git gide kalınlaşmaya başlayan ormanda kendince bir ses çıkararak akıyor.

İki atlı su kenarından, bazen öbür tarafa geçip dik olan kayaların dibinden, büyük ceviz ağaçlarının gölgesinden ayrılmadan ilerliyordu. Yer yer ormanın büyümesiyle birlikte toprak altında kalmış eski duvar taşları görünüyor.

Aliyma küçücük göle eğilerek bakıp “hocam buraya gelin buraya...” dercesine eliyle işaret etti. Esen yanına geldiğinde:

- Hocam, bakın!...-diye gölü gösterdi.

Şelaleden düşen sular gümüş gibi parlayarak, beyaz köpükler saçarak, yavaş yavaş dağılıp beyazlaşıyor ve tertemiz su yayılarak otlara kadar ulaşıp akıyor. Yaklaşık on kadar sarılı kırmızılı elma gölün içinde yüzüyor.

Esen:

- Ha, elmalar varmış!...-dedi ilgilenerek. Aliyma eğilerek:

- Ondan daha derine bakın hocam!- dedi alçak sesle, bir taraftan suyun sesi onun sesini boğarak. “Ondan daha derine? Ne var ki oranın dibinde?...” diye Esen gölün diplerine doğru bakmaya başladı. O da sevinçle:

- Ne güzel!...- deyiverdi. Meğer suyun içinde karnı sarı, gövdesi kara balıklar bazen kaçarak bazen de suyun akışına kendilerini bırakarak yüzüyordu. Bir hayli zaman izlediler.

- Ağ bırakılacak yermiş!- dedi Esen. Aliyma atını yavaşça sürerek yola koyuldu.

- Ya, buna da ağ kullanır mı? Suyu yukarıdan başka tarafa yönlendirip, sonra

gelip elle tutulabilir! – dedi. “Ya, insan bu her şeyin kısa yolunu buluyor!” diye şaşırılmış halde başını salladı Esen.

O anda ağaçların arasından kulağı inek kulağı kadar büyük, karnı sarı, sırtı marsık bir hayvan koşarak çıkageldi ve atlı insanları görünce şaşırılmış gibi bakarak donakaldı. Simsiyah gözleriyle, çok güzel bakıyordu, burnunun açılıp kapanmasından nefes alışları belli oluyordu.

Aliyma:

- Aman Allah'ım, hocam!... geyiği gördünüz mü?- deyiverdi. Geyik yerinden sıçradı, hemen onun arkasından tacını takmış padişah gibi on iki ayrı boynuzu olan erkek geyik çıkageldi. Atlıları görünce sıçrayıp dişi geyiğin yanına gitti ve sonra dönüp baktılar. Erkeği öküz kadar vardı. Dişisine göre tüyleri daha uzun ve kuzguni görünüyor. Gözlerini sevindirecek kadar durdular sonra da ormana doğru gidip kayboldular.

- Hocam! Gördünüz mü, ne kadar güzel bu hayvanlar?!- diye sevinçten iki gözü parlayarak Aliyma:- Görmeye doyamadım, hocam..

Esen de hiç görmemişti bu güne kadar. “Koruma parkından kaçıp geldiler herhalde?” diye düşünerek:

- Bu toprakların kutsal varlıklarıdır! Görünmemesi daha iyi, görünüp insanın ilgisini çekmesin, canlarını korusunlar, sayısı azalmış hayvanlar çoğalsın dedi.

Daha yukarılara doğru çıktıkça, ceviz ormanları git gide azaldı, sadece koyu yeşilliği uzaktan görünmeye, dalgalanarak, bir top gibi görünerek aşağıda kaldı.

Yayla...

Ak karlı dağlar dizilip, gümüş rengini almış. Ta oralardan başlayarak ip gibi dizilmiş sular akıyor. Öbür dağın kenarında yıldırım düşünce kapkara olmuş yanmış çam görünüyor. Yakınlarda kuş ötüyor. Yuvarlak kırmızı bir ağaç uzaktan görünüyor. Her türlü bitki kokusu geliyor. En tepesinde çam ağaçları olan bir kayanın üstünde iki kartal uçuyor.

Esen kendisini âlemin ikinci katına çıkmış gibi hissetti.

Su etrafındaki yetişmiş otları yiyen siyahî inekler görünüyordu. Onların yanında bir sürü beyaz koyun yayılmış vaziyette. Bazı yerlerde çoban çadırları görünmeye başladı. Bir yerlerden köpek havlaması duyuluyordu.

- Bizim ev- dedi Aliyma akarsudan biraz uzaktaki yalnız çadırı kamçısıyla

göstererek.

- Bu yerin adı Kümüş-Bulak'tır. Öbür yakadaki küçücük vadide gerçekten gümüş gibi parlayan bir kaynak var, göreceksiniz...

Suya yakın çamlı dağın eteklerinde at sürüsü görüldü. Çoktan hızlanan, tekrar tekrar önüne bakan kara at kişnedi. Sürü içinden bir kısrağ kişneyerek ona karşılık verdi. Kara at yularının çekilmesine rağmen yerinde duramıyordu. "Buna ne oluyor?" diye sinirlenen Esen atın yularından çekerken:

- No, no- diye bağırdı. Aliyma'ya Esen'in "no" demesi yabancı geldi ve korkmuş haline bakıp:

- Hocam! – diyerek güldü.

Kara at yine kişnedi. Atlar sürü liderine bakakaldılar. Kara at artık yeri kokluyor, başını sallayıp, üstünde oturana aldırmadan kuyruğunu kaldırıp tezek bırakıyor, ayağıyla yeri eşerek, kişniyordu. İki gözü kanıyormuşçasına kızarmış, hapşırarak, yan tarafa koştu. Esen'e hiç kulak asmadan, büyük taşları atlayarak, sulardan geçerek, koşmaya başladı. Esen'in diline "no" da gelmiyor, yuları durmadan çekiyor, bir koluyla eğerin başını sıkıca tutmuş, korkuyla gidiyordu.

Aliyma:

- Tak! Ta-ak!... – diye bağırarak yandan koşturdu atını.

Kara at daha fazla koşuyor, ses çıkarıyor, kulaklarını kaldırarak, beyaz atın önüne geçmesine izin vermiyordu. "Taşın üstüne düşürmesin hocayı" diye endişeyle geliyordu Aliyma. Esen "düşüp sakatlanmam inşallah" diye düşündü. Kara at sürüye yaklaştığında bir zayıf gümüşî at sürüden ayrılıp öne çıktı.

Xay! Xay! – diye Aliyma ses çıkarıp koşturdu – Başka bir at girmişti sürüye, o yokken! Hocam, attan inin...

O atı gören kara at, çıldırışmış gibi oldu. Ağzını açıp, kulaklarını kısarak zayıf yabancı ata saldırdı. O da iki ayağı üzerinde kişneyerek kara atı karşıladı. Böyle durumlarla çok karşılaşan at durmadan saldırdı, omzundan dişledi. Zayıf at onun dizlerini ısırmağa çalıştı. Kara at öne eğilerek tüm gücüyle onu yere attı. Zayıf at bağırarak kişnedi. Korkan Esen

- Öldüreceksin zavallıyı?! – diye atın yularından güçlkle çekti.

O anda kara atın geri çekilmesiyle zayıf at ayaklarıyla çiftmeyi savurdu. Yabancı atın ayakları az kalsın Esen'in dizlerine gelecekti. O anda "Hocam! İnin attan,

hocam!...” diyen Aliyma’nın sesi duyuldu ve kara at saldırmadan Esen üstünden inmeyi başardı.

Kara at ağzını açıp, iki kulağını bükerek, zayıf atın arkasından kovalamaya başladı. Diğer at da kendine gelmiş savaşımaya hazır bekledi, ama kara atın gücü, cesareti onu korkutmaya yetmiş olacak ki, dayanamayıp kaçmaya başladı. Kara at ona yetişip dişledi, zayıf atın iki ayağıyla tekmelemesine bakmadan kuyruğunu yukarıdan dişleyip attı onu. Gümüşi at yere düştü. Güçlü bir ses çıkararak öfkesini gösteren kara at, omzundan dişlediği gibi, iki diziyile üzerine bastı. Zavallı gümüşi at yalvararak kişnemeye başladı. Esen’in kulağına “Yardım edin!...” diyormuş gibi geldi bu ses. Esen eline taş alıp koşacakken:

- Hocam- diye bağırarak durdurdu onu Aliyma gülümseyerek. – Bırakın!
- Öldürecek gibi?!

Aliyma yüksek sesle:

- O yaramaza biraz ders versin! – dedi.
- Bir daha gelmez. Kendi haline bakarak bir işe kalkışır bundan sonra, akıllansın!

Biraz sonra kara atın altından zorla sıyrılıp, her yeri kanamış, biraz önceki cesaretinden eser kalmamış, zavallı bir şekilde çamların arasına kaçarak gözden kayboldu. Artık siniri yatışmış olacak ki, onu kovalamak yerine bekledi, at gittikten sonra başını yere eğip, kulaklarını kaldırarak, sürüyü etrafına toplayıp, “gümüşi atı yaklaştıran sen misin” dercesine sinirli, bazı kısrakları, yavruları kovalayarak, yukarıya doğru kovalamaya başladı.

Aliyma Esen’in saçlarını dağılmış, yüzünü kanı kaçmış, korkmuş halini görünce yine edalı bir şekilde gülmeye başladı. Esen çaresiz gülümsedi.

Aliyma:

- Hocam, gördünüz değil mi, kara at, eğer sürüsüne yabancı at gelirse öldürecek kadar sinirleniyor. Sizi Allah korudu, çok korktum, gümüşi atın ayakları az kalsın dizlerinize gelecekti? Nereden geldi acaba? Çobanların bıraktığı at olmalı. Kendisi de göreceğini gördü zavallı, sürüye yaklaşımdan daha fazlasını gördü?- diyerek aceleyle konuşa konuşa, atını çekerek yanına geliyordu.

Kadırcul göbekli, uzun boylu bir adam, deriden yapılmış sarı montuna ellerini sokmadan, başında kaplan derisinden yapılmış şapkasıyla, onları karşıladı. Esen’e

arka ayaklarının üzerine durmuş bir ayı gibi göründü.

- Asselamü aleyküm!...- dedi Esen yaklaşınca.

- Hoş geldin, Esentay-diyerek, Esen'in uzattığı eline bakmadan kucaklayarak kendine çekti.

Esen ihtiyarın kokusunu aldı. Hiç böyle olmamıştı, bedeninde bir gariplik hissetti, sanki babasını kucaklamış gibi oldu. Kadırcul da Esen'in uzun boyuna, arkaya taranmış saçlarına, tıraşlı bakımlı yüzüne ve geniş alınına tekrar tekrar baktı. O sırada eşi Zeynep "hoş geldin yavrum" diyerek uzatılan eli iki eliyle tutarak selamlaştı. Böyle durumlarda "var olunuz" diye karşılık verilir, fakat aceleyle onu unutan Esen "nasılsınız" deyiverdi.

Kadın saçlarına hâlâ ak düşmemiş, yüzünde hiç kırıışığı olmayan, eşine göre çok daha genç, yüzü açık, elinden de dilinden de kötülük gelmeyecek "asil" bir insana benziyordu. Esen onların kendisini böyle iyi karşılmasına sevinerek, ne diyeceğini, nasıl karşılık vereceğini bilemeyip, bir karısına bir de kocasına bakakaldı. Kadırcul misafiri içeri aldı.

Aliyma çadırın mutfak tarafında duvara asılı duran kırmızı yapmak için kullanılan "çanaç"ı silkeleyerek, ceviz ağacından yapılmış kâseye kırmızı doldurup Esen'e uzattı. Esen kâseyi iki eliyle tutarak "şimdi ne yapmak lazım" diye biraz düşündü ve sonra:

- Buyurun, siz alın – diyerek Kadırcul'a uzattı.

- Hayır, olmaz. Sen misafirsin, misafir önceliklidir- dedi Kadırcul. İlk andan beri onun davranışlarından memnun olan kadın, "eğitimli, iyi birisiymiş, yavrum" diye düşündü içinden.

Çadırın dışarıdan girildiğinde sağ tarafta kalan kısmına örtüyle kapatıp mutfak eşyaları konulmuş. Göçebelerin kullandığı iki gözlü ayakkabı torbası da yukarıya asılmış, iki gözü de dolu. Sol tarafta ise erkeklerin kullandığı, eğer, yular gibi eşyalar duruyor. Bir tarafta ise sandık, sandığın üstüne yorgan, döşek yığılmış, üzeri işlemeli bir örtüyle örtülmüş. Çadırın içindeki ağaçlar eski ama usta elinden çıktığı belli, hala kınası silinmemiş, üzeri de çizgilerle süslenmiş. Ağaçların her birinin başında bir şey asılı, hepsi süslü ama hepsi gerekli. Fazla hiçbir şey göze çarpmıyor. "Bir müzeyi andırıyor" diye düşündü Esen.

Çadıra göz gezdirdiğini fark eden Kadırcul:

- Dört kanatlı orta halli bir çadır –dedi kendi de göz gezdirerek – yok olmaya başladı. Burada sadece ben kullanıyorum, bu tip çadırı.

- Aliyma'nın babası, yine mi övünmeye başladınız?- dedi hanımı gülerek.

- Hım, bazen doğruyu söylediğinde, övünüyormuş gibi gelir. Halk bu çadırı yük görmeye başladı. “Yayla iki ay sürüyor, boşuna taşıyoruz bunları” diyorlar. Bense yük görmem, “gerekli taşın ağırlı olmaz!” demişler atalarımız. Hayvanlar taşır, bu günlerde daha da kolaylaştı, araba taşıyor. Yaylanın hangi yerine gidersen git, bakın genişliğine, açıp kurabilirim. Bakın kazanı yerinde, döşekler de yerli yerinde duruyor. Gelen misafir zorlanmadan sığar. Yarın gezince, oğlum, görürsün, şu kalın çadırlar geldiğinden beri, içinde dönemiyorsun. Kara kazanıyla kadını karışıp, eğerıyla erkeği karışmış oturuyorlar. Biraz yağmur yağsa şehirlilerin kullandığı et dondurucuları gibi oluyor, biraz hava ısınsa beyninden vurur, kaynatır, çok sıcak olur, çaresiz döşegini alıp ağacın gölgesine doğru gidersin. Ayrıca yağmur yağdığında, Allah korusun, kadınlar civcivlerini koruyan tavuk gibi çocuklarının üzerini ceketleriyle kapatır. Kapısı da olmadığı için yağmurdan kaçan keçiler de girip hepsi birbirine karışır. Bu çadırsa ata mirası olan göçebe hayatımıza tam uyumlu değil mi? Soğukta sıcacık, sıcakta serin, kendisi büklüm büklüm, bir at yükü topu topu...

- Çadırın da o kadar masrafı var Aliyma'nın atası. Yün lazım, malzeme lazım, yapacak insan lazım.

- He, yün yok diyen çoban, yalan söyler.- dedi Kadirkul beğenmemiş gibi, - Yünden çok ne var. Tamam, herkesin hakkı olan ortak hayvanlara dokunmasınlar, ama hiç yok desek 20'den fazla kendi koyunları vardır. Bu koyunları Allah yünsüz mü yaratmış? İki yıllık yünleri bir çadır diker! Yapmaya el lazım, o doğru. Hazıra alışmış kadınlar, keçileri çoğaltmayı bilmiyorlar ya da kurtulmak için başka şeylerle değiştirerek bitiriyorlar. Kendileri istemiyor ilk önce. Geçici çobanlık yapıyorlarmış gibi davranıyorlar, “ya, sonuna kadar bununla mı uğraşacağız” diyorlar. Kadınları da onlara uyuyor, böylece kendi hayatlarını zorlaştırıyorlar, sonra da “çobanlık zor iş” diyerek her seferinde hükümete, taleplerde bulunuyorlar...

- Akşam oldu, - dedi eşi beyine dönerek. Neyi hatırlattığını hemen anlayan Kadirkul, sofrada dua edip, yerinden kalktı:

- Ben kendi işimi yapayım! “Misafirken yatıda ağırlanması, yatıda

ağırlanmışken bir de koyun kesilmesi gibisi var mı?” demiş halk şairi.

Kırgızlarda hayvan kesmek ayrı bir hünerdir. Temiz keser eli alışmış olanlar etlere tüy bulaştırmadan. Her kemiğin ayrı ismi, kime verileceği büyük, küçük yolu var, demek ki birinin etini birine vermeden, kemikler ayrılır. Hiçbirinin ucu kırılmadan kaburgalar tek tek sökülür. İç etine “çüygün”, baş etine “kuykum” denir.

Ateş etrafa kıvılcımlar saçarak kazanın altında yanıyordu. Çadırın içi çam ağacı kokuyor, ılık duman çadırın tepesinden çıkıyordu.

- Üşütmeyesin,- diyerek Kadırcul Esen’in üstüne deri montunu örttü. Artık iki böbreği ısınan, yüzü de ateşin etkisiyle kızarmış Esen’in bedeni yumuşadı. “Atalarımız, yüz yıllardır böyle yaşamış, meğer!..”, diye hayretle düşündü.

Süt kuzusunun eti çabuk pişti. Çok istemesine rağmen Esen fazla bir şey yiyemedi, Kadırcul’un kesip verdiği çüygünden, başının kuykumundan biraz yedi. Onun için ayrılan kemikli et yenmeden kaldı. Kadırcul et yemeye alışkın olduğundan kendine ayrılan eti bıçakla yedikten sonra:

- Zeyneş,- diye göz ucuyla baktı karısına, - misafirimiz hiçbir şey yememiş?...

Kocasının neyi hatırlattığını hemen anlayan Zeynep, ses çıkarmadan gidip, sakladığı yerden bir şişe votka alıp geldi. Kadırcul Esen’e gülümseyerek baktı:

- Alkol- dedi yavaşça ilâç olarak kullanıyoruz. Bazen soğukta belimiz ağrıyor, boğazımız ağrıyor, onu sürünce ilâç gibi etki ediyor. Buyur, biraz içelim, misafirim? Kırmızı içini şişirdi galiba, bundan biraz içersen, hemen düzelir...

- Hiç gerek yoktu, karnım da ağrımıyor, - diye güldü Esen. Kadırcul alkolden kâseye dökmeye başladı:

- Ben, çocuğum, bugüne kadar pek çok yerde misafir oldum, bir o kadar da evimde ağırladım. Eskiden misafirler kazandaki ete bakarlardı. Önüne tabak tabak et konga bile kurt gibi yerlerdi. Kendisi de ev sahibi de memnun kalırdı. “Dostunun verdiği düşmanınmış gibi ye!” derler ya, severek eve çağrılan misafir yemeğini iyi yerse Kırgız sevinir. Daha sonraları halk da değişti, eti pek sevmez oldu, sofradaki tatlıları, salatayı yemeye, alkol olmadan da yediklerinde bir şey eksikmiş gibi iki taraflarına bakınır oldu. Göz edersen, hanım hemen getirir, sonra da misafirin keyfinin yerine geldiğini görürsün. İki kişi iseler beraber bir defa içtikten sonra yemeği de Kırgız gibi yemeye başlarlar.

Bu dedikleri tam da kendisine söyleniyormuş gibi geldi Esen’e. Utancından

yüzü kızardı, ne diyeceğini bilemedi.

Bu konuştuklarım senin için değil, - dedi Kadırcul – böyle şeyler senin başından geçmedi daha, sen gençsin, misafirlikte gezmeye senin daha zamanın olmadı, durumun da müsait değil. Durum böyle değil mi zaten?! Yerleşince at beslemek zor oluyormuş, önceki gibi her evde kımız yok. Unu marketten alıyoruz, buğday ekmiyoruz, boza yapmak için bile buğday bulamıyoruz. Ne yapacağız başka, alkol istemeyip?! Evet, buyur, biraz...

Kendisi de içmek istiyormuş gibi görünen ev sahibinin hatırı için:

- Buyurun, siz alın, - dedi Esen. Zeynep öbür taraftan:
- Ağabeyin içmiyor, oğlum!- dedi.

Kadırcul da gülerek eşinin sözünü doğruladı.

- Bizim bununla işimiz çoktan bitti! Ayıp oluyor gençlerin arasında sakalından damlatarak içmek. Üstelik yaşlı vücudumuz sonra çok fena ağrıyor, yaşı geçenleri bu iki defa öldürüyor...

Esen elindekini içti. Suyu az katılmış rakı boğazını yakar gibi oldu.

Kadırcul et doğrarken:

- Evet, koyunun üzerine kuşun yumurtladığı zaman bu galiba, - diye konuşmasına başladı, - halk zenginleşti. Giydikleri ayrı, içtikleri ayrı, “aş çoksa eğlence de çok” derler ya, onun gibi her gün birini biri çağırıyor, düğün dernek çoğaldı. Herkes çalıştığı kadar kazanıyor. Herkes aynı seviyede oldu. Sadece, bu alkole herkesin alışması beni üzüyor...

Esen:

- İnsan sağlığına da zararlı aslında. Ayrıca önceden “alışılmamış olduğu halde birden bire çok içmeye başlanırsa, kendi şah damarını kesmiş gibi olur. Alkol kana karışır, böyle olunca babadan oğluna geçer, ondan sonra insanın ömrü kısılır, hastalıklar çoğalır, doğum oranı azalır...

- Çok kötüyümüş o zaman- dedi Kadırcul Esen’e baktı:- Bu alkol fabrikaları kapatılsa olmaz mı?

- Şu an olmaz, - dedi Esen- çünkü içmeye alışmış insanlar buğdayları, pancarları hatta dükkândaki şekerleri kaynatarak kaçak alkol yapmaya başlar, bu daha da kötü.

- Bu kadar kötü olduğunu bilmiyordum?!

- Alkol, sigara eskiden beri var olan kötü alışkanlıklardır. Bugün de durdurmak imkânsız. Başka eski âdetler gibi zamanla unutulacaktır. “İçin, bu faydalı!” denilmiyor devlet tarafından, tam tersine “içmeyin, zararlı, ona zarar, buna zarar” diye içilmemesi yönünde, içenlerin bırakmaları yönünde propaganda yapılmaktadır. Şimdilik kaliteli alkol üretilip, kısıtlamadan satılmalı. Hatırlarsanız 40’lı yıllarda içmeyenleri halk arasındaki akıllı adamlar “gerici, dindar”, çok içenleri de “su gibi içiyor, maşallah! Ne kadar içerse içsin attan düşmüyor, atını koşturup gidiyor!” diye görenler överdi. Şimdi ise tam tersine, içki içip işinde hata yapana hemen ceza veriliyor, uyarılıyor.

- Evet, o düşmeden at koşturanların bir tanesi de bizdik- diye güldü Kadırcul.

Yemekten sonra da ocak başında, çay içerek uzun uzun konuştular.

Bu, hiçbir şeyi eksik olmayan, birbirinin sözünü önemseyen, birinin yarım kalan işine diğeri koşan, hatalarına gözlerini kırpmadan çözüm bulan, bir ağacın dalları gibi birlik içinde yaşayan bir aileydi. Kadırcul’un büyük çocukları evlenip, çoluk çocuk sahibi olmuş, kendi hallerinde yaşıyorlardı. Önemli bir şey konuşmak için, kurban kestiklerinde, düğünlerde toplanırlar ancak. “Kendi hayatlarını kendileri kursun” deyip, Kadırcul onların hayatlarına karışmayalı uzun yıllar olmuş. Akıllı çocuklarına güveni tamdır. En küçükleri olan, Aliyma ve eşiyle beraber yaşıyor. Olmadık yerde birbirine giren, biri yukarı biri aşağı bakan, bir ipe bağlanmış iki köpek gibi birliği olmayan fakat ayrılıp da gidemeyen, hayatın zorluklarıyla bağlanmış ailelerden değiller, bunları kader kendisi bilerek birleştirmiş, birinin eksikliğini diğeri tamamlayan, gönüllerine göre vermiş, mutlu bir aileydiler.

- Şimdi, Esen-tay, -diye yavaşça çağırmasının sebebini açıkladı Kadırcul,-bu sene okul bitti, gezmeye gidiyormuşsunuz, kızım da gitmek istediğinden kendi gözlerimle görerek, güvenilir biriyle göndermek istedim. Sana güveniyorum, kızımı sana emanet ediyorum, arkadaşlarıyla eğlensin. Bu yüzden çağırıştım seni. Biz sana güveniyoruz, oğlum, kızımızın da gözü gönlü açılsın...

Hanımı üzümlere gözlerini açıp-kapadı. “Gözümüzün nuru yavrumuzu bu nerden geldiği belli olmayan, kim olduğunu bilmediğimiz biriyle, üstelik şehire nasıl güvenip gönderirsiniz? Kızımızı alıp kaybolursa, ona kötü bir şey yaparsa ne yapacağız?...” dediğini okudu Kadırcul gözlerinden. “Yaşı da geçmiş, evlenip ayrılmış biri mi kim bilir?!” dedi anne gözü. “Yapma hanım, bir kez gördüğün kişi

hakkında hemen kötü düşünme göreceksin geri getirecek gezileri bitince. Bu çocuğu beğendim yüzü açık, doğru söze kulak veren, kötü sözü değerlendirebilen, akıllı birisi! Böyle insanlar her zaman mantıklı iş yaparlar, kötülük yapmak istese de yapamaz. İnsanlığı kötülüğünün her zaman üstündedir” diye sakinleştirdi Kadirkul’un düşünceli gözleri. “Kim güvenebilir ki şimdiki gençleri” diye anne gözü yine tatmin olmadı. Bu Esen, iyi insan rolü oynayıp, kızlarını ellerinden alıp gidiyormuş gibi kötü düşüncelerden kurtulamadı.

- Parası yeterli- dedi Kadirkul.

Annesinin gözlerinden üzüntüyü okuyarak ve kendisi de üzülerək:

- Merak etmeyiniz,-dedi Esen.

Biraz sessizlik oldu, sonra Kadirkul, zor şartlarda geçen günleri hatırlayarak:

- O zamanlar kötü bir rüya gibi geldi geçti. Annen öldüğünde pantolonunun düğmesini kapatamayan küçücük bir çocuktun, şimdi büyüdün, “köpek doyduğu, insan doğduğu yerde” demişler, kötü insan olmamışsın, doğduğun yerlere geri dönmen beni çok sevindirdi. Ev yap, ağaç dik, ağaç bir yerde büyümüş... diye akıl verdi.

II

1944 yılının bahar aylarıydı.

Hava güneşliydi. Gökyüzü baharın temiz havasıyla masmavi olmuştu. Yüksek karlı dağların başında çekıştırilmiş pamuk gibi bembeyaz parça parça bulutlar vardı. Dağ etekleri kardan yeni kurtulmuş, düzlükleri baharın habercisi kardelenler kaplamış, bembeyaz renge bürümüş. Yeşillikler de yeniden baş göstermeye başlamış. Hava serin, insanı rahatlatan bir toprak kokusu.

Tarlalarda ekin ekmek için çit süren öküzlere bağırmanın “A!”, “O!” sesleri, uzaktan zar-zor duyuluyordu. Uzaktan karınca gibi görünüyorlar.

Dört yaşındaki Esen ve annesi Kanım yeni ekin ekilmiş tarlanın kenarından yavaş yavaş, yere bakarak ilerliyordu. Esen’in gönlü bahar günü gibi açık, kardelenleri topluyor, oraya buraya koşuyor. Ama annenin düşüncesi farklı, yerde yenilen bir ot olan “ısmalak” arıyordu. Esen’in onunla işi yoktu, koştuktan alını terlemişti.

- Esen-tay, fazla koşma, yavrum. Çok koşma, yorulursun!...- diye Kanım yanından uzaklaşan Esen'e seslendi. Esen koşarak yanına geldi, yanından geçen kelebeği görünce "tutacağım" onu diye şarkı söylüyormuş gibi mırıldanarak, yine uzaklaştı.

Kelebeği yakalayamayan Esen:

- Anne, acıktım- dedi üzgün, ağlamaya başladı.

- Çok koşma demedim mi? –dedi Kanım – Çok koşarsa çok acıkır insan. Bak ben koşmadan yavaşça yürüyorum, karnım da acıkmıyor. Oturup dinlenirsen karnının acıkması geçer.

Esen inandı, burnunu çekti ve tarla kenarındaki kurumuş otların üzerine sırt üstü uzandı. Dipsiz bucaksız gökyüzü, dağ tepelerinde toplanan bulutlar tertemiz, katmer katmer göründü. Esen'in midesi bulandı. Yerinden kalktı.

- Esen-tay! Buyur...

Esen annesine baktı, onun bir şeyler yediğini görünce koşarak yanına gitti.

- Al, yavrum!...- dedi, annesi onun eline yaklaşık on tane buğday verdi. Esen başını yukarı kaldırarak, bir çırpıda hepsini ağızına attı. Çiğnemeye başladı.

- Nasıl? – diye sordu annesi – Toprak anan hazırlamış.

- İyi!- dedi Esen çiğneyerek, biraz bozulmaya başlayan buğdayın kokusuna aldirmeden – Nereden aldın, anne? – diye, daha isteyerek baktı

- Toprak anan verdi! – dedi Kanım mutlu.

Sürüsünden ayrılan yalnız civcivleri olan tavuk gibi, Kanım çocuğuyla beraber, yere bakarak, bayağı bir zaman dolaştı. Ne topladığını çocuğa göstermiyor.

- Eskiden senin gibi bir çocuğun karnı acıkmış, - diyerek Esen'i oyaladı, - yiyecek bir şeyleri yokmuş, ne yapacaklarını şaşırılmışlar, bizim gibi annesiyle ikisi. Sonra annesi kazana taşları koyup kaynatmış. Çocuğu çok ağlıyormuş, kötüymüş. Sen iyi çocuksun değil mi?! "Acıktım" diye tekrar tekrar ağlıyormuş. Annesi zavallı "az kaldı oğlum, dayan şimdi pişecek!" diye oyalıyormuş.

- Ben ağlamayacağım, değil mi anne?

- Sen kahraman çocuğusun, güçlüsün, yavrum!- dedi Kanım. – Annesi taşları saatlerce kaynatmış. Oğlu da ağlaya ağlaya uyuya kalmış. Sonra annesi de yorulmuş, o da aç değil mi zaten, kazanın kapağını açmış, Allah'ın bir mucizesi olmuş, taşların yemeğe dönüşüp, piştiğini görmüş!...

- Sen de bu gece taş kaynat, anne. Ekmeğe dönüşsün.

- Mutlaka kaynatacağız, Esen-tay. Ekmek olmazsa da, buğday olur inşallah!- diye çocuğunun gönlünü aldı, Kanım topladığı bir avuç buğdaya güvendi.

Esen sevinerek:

- Taşları ben kendim toplayıp getiririm, anne!- dedi. – Haydi, eve çabuk gidelim...

- Bekle...- dedi, Kanım ters yöne bakıp oturdu, yeni ekilmiş toprağın arasından elleriyle, altın gibi parlayan küçücük buğdayları toplamaya başladı. Esen ön tarafına geçip baktığında, çocuğa göstermek istemedi, işini durdurarak:

- Sen o tarafa gidip oyna, birazdan eve gideceğiz, - deyip uzaklaştı.

Esen tepesinde dönen kuşlara taş atıp, oyalandı. Kanım yine oturup, civcivlerine yem arayan tavuk gibi toprağı karıştırmaya başladı.

O anda at sesi geldi. Kanım korkarak arkasına döndü. İki gözü büyümüş, tarla işleri başkanı Kadırcul geliyordu:

- Ne yapıyorsun burada? – dedi şüpheyle bakarak. – neden işe gitmedin de burada geziyorsun? Senin başından tuttuğun at orada boş kalmış, neden?

Hiçbir şey diyemeden Kanım tarladan çıktı. İki yerde ev büyüklüğü kadar tarlanın karıştırıldığını gören Kadırcul onun ne yaptığını hemen anlayarak:

- Ya, sen kadın, ne yapmışsın buraya? – diye alabildiğine bağırarak, sövdü – Her yeri mahvetmişsin? Buradan artık buğday çıkar mı?!

Kanım ters dönmüş halde:

- Ölelim mi yani? – diye sinirli konuştu. – Küçücük çocuğumu...

- Al sana “ölelim mi?” – deyip, Kadırcul atıyla yanına kadar gelip, kamçıyı kadına indirdi. Kanım yüzüstü yere düştü, geri kalktı. Hiçbir şey demedi. Öbürü yine atıyla gelip:

- O, yedi atanın etini yiyecek! Dağınık saçlı şeytan!- diye art arda sövdü. Kanım bir şey demeden, kamçıdan iki eliyle başını koruyarak, ayağına at bastı, hiç karşılık vermedi.

Korkarak, uzaktan koşup gelen Esen annesinin eteğine yapışmış ağlıyordu. İki gözü korkudan büyümüş, “Anne-e!... Anne-e...” diye titredi. Kadırcul yine geliyordu ki, artık dayanamayarak:

- Yeter!!! Korkutacaksın çocuğu!!! – diye bağırды Kanım. Bu kadının

korkması, yalvarması değildi. Kadırcul dizgini çekti. Bir zamanlar çekingen bir gelinken şimdi hiçbir şeyden korkmayan, yavrusunu koruyan, açlığı da, zorluğu da gözlerinden yansıyan kadın, gözüne anne kurt gibi göründü. Bir avuç buğday toplamıştı, elinden yere düştü dağıldı. Suratını asıp, ağlayan çocuğunu da alarak arkasına bakmadan yürüyüp gitti. Esen ağlaya ağlaya geliyordu. Kadırcul'un kamçıyla vurması, annesinin iki eliyle başını koruması, Kadırcul'un annesine bağırması gözünün önünden gitmiyordu. Ağlayarak "amcam..." diye düşündü. Her karşılaştığında "Esen-bay!... Büyüdün mü sen?" diye severdi. Kadırcul amcası. "Evet!" diye sevinçten uçarak, Esen onunla beraber koşardı. "Yavrum! Kurban olayım..." diye, kucağına alır, epeyce atıyla gezdirir, sonra başını okşayarak attan indirir, "Koş! Kurban olayım..." derdi. Kadırcul'un ismini bilmiyordu. Esen "amcam!..." diye kırılgan düşündü. Neden amcasının böylesine sert konuştuğunu anlayamadı, ama çocuğun gönlünde nefret uyanmaya başladı.

- Amcam, kötü birisiymiş! – dedi Esen kırılgan. – Ben onu büyüyünce döverim!...

Kanım bir şey olmamış gibi konuştu:

- Şaka yaptı ya, amcan? Öyle oynuyor o!... – diyerek çocuğu sakinleştirdi. Küçük çocuk önünde kalbi ağlasa da göstermek istemedi, gülüyormuş gibi cevap verdi. – Ağlama, yavrum!... Görenler ne derler? Çok ağlayan çocuk demezler mi?!

- Taş kaynatacak mıyız?

- Şimdi gidip kaynatırız! Kurban olayım sana...

Anne- çocuk köye doğru gittiler.

O zaman Kanım yirmi iki yaşındaydı ancak. Savaş olmasa, aç olmasalardı, halk önceki gibi iyi durumda olsaydı, Kanım şimdi yeni açmış kırmızı gül dönemindeydi. Savaş tüm halkın başına gelen kötü bir şeydi, sadece savaş meydanında kan akıtmıyor, burada da insanların elindeki malını alıp, her zaman dolu olan sofrasında bir şey bırakmadan, herkesi zorda koyuyordu. Bu, herkesin imrendiği Kanım. Rengi kaçmış, üzerinde yamalı elbisesi, solmuş bir örtü takmış, ayağında ayakkabısı yırtılmış, fakirlik ezmiş, kendi yaşitlarından bayağı yaşlı görünüyor. Gencim diyerek ağlasa ne bulabilir? Zar zor da olsa geçinmesi gerek, yaza kadar dayanması gerek .

Kanım da bir evin tek çocuğuydu. Savaştan önceki sene babası onu söz kestiği

birine vermek istedi. Damat deyince, kızıl yanaklı, bıyıkları daha yeni çıkmaya başlamış, genç, cesur olduğu belli, yakışıklı birini hayal ederdi. Kalbi dük-dük diye heyecanlanırdı. Bir gün damat geldi. Yengeleri evin arkasında görüşme ayarladılar. Kız yüzüne bakınca, yanında yüzü-gözü kırışmış, beli bükülmüş, birini gördü. Korkudan eve kaçtı. Ağlamasına bakmadılar. “kız dediğin bağlanmış deve yavrusu gibidir!” dediler. O dönemlerde “isteme” diye yeni bir gelenek vardı, ilk önce damat da gelin de doktor kontrolünden geçer, sonra ikisi de genç müfettişlerin önüne giderek, isteyip istemediklerini söylerler, eğer ikisi de istiyorsa aile cüzdanı verilirdi.

Kanım bu zavallı adamdan öğreniyor, ama anne-babasına da karşı geleliyordu, daha genç olduğu için, gel denilen yere gidiyordu, ilçeye geldiler. Yol boyunca yengesi “Baban başlık parası aldı mı derseler, “hayır” dersin, “Aldı” dersen babanı hapse atarlar. Eşini istiyor musun deseler “istiyorum” diyeceksin. Duydun mu?” diye tembihlediler.

Ortada kırmızı örtüyle örtülmüş masaya iki elini koymuş, biraz arkaya doğru yaslanan, yaşlı bir adam oturuyor. Bir tarafında Rus usulü giyinen Kırgız gelin – halkla ilişkiler bölümünden. Bir tarafında da uzun boylu, karakaşlı, gülümseyerek bakan genç çocuk – gençler birliğinden.

Gelin- damat kapıdan girdiğinde çocuk yerinden kalkarak, ikisine de yerlerini gösterdi. Ondan sonra kendisi ayakta, başkan damatla gelinin adını-soyadını, doğum yerini sorup yazmayı bitirinceye kadar gelinden gözünü alamadan ona baktı. Kanım çekinerek kendini düzeltti.

- Evet, - dedi müfettişler başkanı, sorularına başlayarak- kızım, acele etmeden düşünerek cevap ver, senin gelecekteki hayatın hakkında konuşacağız, korkmadan, çekinmeden konuş. Eşini istiyor musun?

Kanım saçaklı beyaz örtüsünü önüne indirerek yere baktı. Titremeye başladı:

- Utanma kardeşim!... – dedi oradaki gelin ajandasını alarak. – Haydi, kaldır başını. Şimdi kadınların eşit olduğu dönemdeyiz. İstersen gidersen, istemezsen, seni zorlamaya kimsenin hakkı yok, adalet senden yana. Doğrusunu söyle, hadi...

Herkesin ona baktığını hissederek, bir o kadar da çekinerek, cevap vermezse de olmaz, Kanım:

- Hayır...- dedi yavaşça.

- Zorla mı veriyorlar? – diye kızgınlıkla sordu gençler birliği üyesi, karakaşlı

çocuk. Bu yakışıklı çocuk onun hayatı için üzülmüş gibi, sesinde yardım etmek isteyen bir ton hissetti Kanım.

- Evet... – dedi başını kaldırmadan. Beyaz ipek örtüsünün uzun saçaklarıyla oynayarak yere bakıp oturdu. Kurul başkanı kızmış gibi yerinden kalktı:

- Aile cüzdanı verilmeyecek! – diye kolundaki kalemini masaya sert bir şekilde bıraktı.

- Sen, terbiyesiz, feodalsin galiba? – diye halk eğitimi vekili damada yiyecek gibi baktı- Eski âdetlerini bırakmaya niyetin yok galiba? Zorla satın alıyorsun demek?!

Damat kendini savunmak için yerinden kalkarak, kurul başkanının önünde:

- Yoldaş, yoldaş başkan... size... – diye bir şey diyecekti ki, başkan yüzünü buruşturarak:

- Ben senin yoldaşın değilim! – diye konuşturmadı. – Seni beğenen kız ile gel, ben sana yoldaş değil, baba olayım, terbiyesiz!

Dışarıdaki su kenarında dünürler, atlarını ağaçlara bağlamış, isteme bitince gelecek insanlara verilecek yemeği hazırlayarak, sabırsızlıkla bekliyorlardı. Damat:

- Baba-a-a! – diye bağırarak dışarıya çıktı. Kanım korkudan yüzünü elleriyle kapattı. “şimdi ne olacak?” diye beklemeye başladı.

- Korkma kardeşim, korkma!...-dedi alçak sesle, karakaşlı çocuk gelip elinden tuttu, elinin üstünü yavaşça okşadı- Eski zorlama zamanları geçti, biz varız, korkma...

Kurul başkanı düşünmeye başladı: -Ne yapmak lazım? Eski zamanda yaşayan babayı azarlayıp, kızı geri göndermekten başka çare yok. Anlar mı ki cahil adam? Küçükken başlık parasını almış geri verecek o adama kızı. Hayır, kızın hakkını korumak artık görevimiz. Bu kadar konuştuktan sonra hiçbir şey yapamadan, kızı sevmediği adama geri verirlerse, kızın durumu ne olacak, istemeyenin değeri nerde o zaman? Hayır, korumak lâzım, bu yeni dönem, kadınların eşitlik dönemi! Kurul başkanı artık cesaretlendi.

Kız da kendi kaderini düşünmeye başladı galiba, ne kalacağını, ne gideceğini bilemeden, sanki vahşi hayvandan korunan geyik gibi etrafa bakınarak müfettişlerden cevap bekliyormuş gibiydi. “Aman, yüzümüz kalmadı?” diye ağlayan kadın sesleri duyuldu. Geliyorlar gibi. Kanım dışarıyı dinleyince annesinin sesini

tanıdı da yerinden kalkıp yukarı tarafa saklandı, gözleri yaşardı. Dışarıda biri ölüye ağlıyor gibi ağlayarak geliyordu.

Kurul başkanı içeriye girmeye çalışanları engelledi:

Ne bağıriyorsunuz? Bu ne gürültü? Konuşma bitti! Kız istemiyor, duydunuz mu? Karşılık verirseniz polis çağırırım!... – diyen sesi geliyordu dışarıdan. Biri ağlıyordu, Kanım kim olduğunu kestiremedi. “o galiba, zavallı...” diye öğrenerek geçirdi aklından. Karakaşlı çocuk:

Hiç korkma kardeş, - diyerek onu elinden tutup, yerine oturttu. Sevgiyle davranması yetişkin kızın kalbini eritti. Yere bakan haliyle o uzun boylu, kırmızı yanaklı, karakaşlı, çocuğun gülümsemesi gözünün önüne geliyordu. “böyle biri olsaydı?” diye üzüntüyle düşündü. Kurul başkanı geri gelip, yerine oturduktan sonra:

- Çok uğraştıracak gibiler, aman!- diye üzülen konuştu. – Doğrusunu yaptın kızım. Şimdi kadınlar da eşit! Eşitliğinden yararlan, gönlünün istediği biriyle evlen, kızım. Şimdi baban geri götürmek istiyor, gidecek misin?

Kanım istemeyerek ama sessiz öylece kaldı.

Kurul başkanı:

- Ya da kocanla gidecek misin? – diye sordu. Kanım başını kaldırarak:
- Hayır – dedi aceleyle.
- O zaman ne yapacağız, kızım?

Kanım ne yapacağını bilemeden yere baktı. “Yanılmışım” demeye gönlü razı olmuyor, “doğru yaptım!” dese, buradan nereye gidecek? Düşünceye daldı.

Kadının dilinden kadın anlar derler ya, halk eğitimcisi gelin:

- Bu çocukla evlendirelim mi? – diye şakaya bağlayarak gülümsedi.

Kanım sevinerek karakaşlı çocuğa baktı. Utanıp başörtüsünün saçaklarını tuttu bakışlarını indirdi. Kendince düşüncelere dalan çocuk bu söze:

- Yapmayın, Şayır yenge!...- dedi kırmızı yanağı daha beter kızardı. Şaka olduğunu bilerek kurul başkanı çocuğa baktı:

- Çok güzel eş olurdu! – dedi bu kızdan – Evet, kızım, bu çocuğu ister misin? – diye sordu öylesine.

- Evet- dedi Kanım titreyerek.

Şaka gerçeğe döndü, kızın beklenmedik cevabı herkesi şaşırttı. Gülmediler, herkes birbirine bakıp, sessiz oturuyordu. Kurul başkanı şimdi daha farklı bir cevap

almak için:

- Şimdi gider misin, beraber?- diye boynunu öne eğip sordu.

- Evet...- dedi Kanım güçlenerek.

“Şimdi ne yapacağız?” diye kurul başkanı karakaşlı çocuğa beklentiyle baktı. Karakaşlı çocuk kulaklarına kadar kızarmış, dudaklarında gülümseme, şaşırılmış halde oturuyordu.

Vekil gelin: “Bundan iyisini dünyayı dört kere dolaşsan da bulamazsın!” diye gülerek mırıldandı. Karakaşlı çocuk ilk baştan beri kıza meyletmişti, şimdi ümit doğdu, kendince sevinerek, yavaşça başını salladı. Kendin sor dercesine başkan çocuğa kızı işaret etti. O an önceki cesareti çocukta kayboldu. Ellerinin ucu titriyordu, yavaşça yerinden kalkıp kızın yanına geldi, eğilip ellerinden tuttu:

- Gidelim mi beraber, bir tanem?- dedi, sesi heyecanlı çıktı.

Kanım sessiz başını salladı. Karakaşlı çocuk Kanım’ın elinden tutup yukarı kaldırarak:

- Gerçekten mi?...- diyerek kızarmış yüzüne baktı, olgun şeftali gibi olmuş kız hala çocuk , oğlanın kalbi hızlı atmaya başladı.

- Ben de hayatımı bağışladım, bir tanem!... Bak, herkes şahit, kendim şahidim, ölünceye kadar seni kimseye muhtaç etmem, gönlünü incitmem... haydi, o zaman...

Heyecanlanan çocuk kızın elinden yavaşça çekti. “Gel, uçalım bir tanem, ulu dağın başına!...” dedi, gerçek mutluluğu elinden çekiyormuş gibi Kanım sevinçle nazlanmadan, kalbi hızla atarak sessizce arkasından gitti.

İki kurul üyesi alkışlamaya başladılar.

- Hey, Caynak! – diyerek kurul başkanı yerinden kalktı, gelip elini sıktı, - Böyle mutlu ol, kardeşim...

Dışarıda dünürler hala ümidini kesmeden bekliyorlarmış. Kavga çıkarmasınlar diye kurul başkanı onları polislere aldırarak gönderdi. Dünürler ve damat hükümet adamlarına karşı çıkamadan bakakaldı.

- Doğum yapamadan ö-öl!... – diye arkasından bir kadının bağırması duyuldu.

Caynak Leylek tarafından buralara iş için gelmiş kimsesiz bir çocuktü.

Birkaç arkadaşını çağırarak küçük bir düğün yaptı ve çok geçmeden köydeki ilköğretim okuluna öğretmen olarak atandı. Okulun yanındaki alçak küçük evin içini-dışını badanalayarak yerleştiler. Eski devir olsaydı kızın yakınları, akrabaları

huzursuz ederdi. Ama kız kendi isteğiyle, hem de hükümetin adalet evinden sevdiği adamlarla kaçtıktan sonra, kimse ses çıkaramadı. Fakat Kanım için en kötüsü anne-babasının “çocuğumuzdan geçtik, ölen çocuklarımızdan biri olarak saydık” diyerek ömür boyu ellerini çekmeleri idi. Kanım biraz ağladı, ağır ve üzücü olduğunu bilse de sonunda iyi ve yakışıklı bir yiğidin kucağında çocuk gibi şımararak, aç mı tok mu anlamadan gençliğinin çiçek açtığı güzel günleri beraber geçirerek üzüntüsünü hemen unuttu. Her gün biraz daha kendini iyi hissetmeye, gün gün güzelleşmeye başladı. Şöyle bakıldığında erkekleri değil kadınları bile imrendirecek kadar güzel bir gelin oldu.

Tabiatın kutsal güneşin ana sevgisine benzer sevgisiyle mutlu olduğu günlerde, yemek zamanı, Kanım’a “savaş!” denilen soğuk haber geldi. Savaş başlayınca genç erkekler savaşa hazırlandılar. Çoğunluğu üzülen baba, ağlayan ana, ezilen çocuklar arasında Kanım da ağlayarak, gözyaşlarını zorla tutarak, vedalaştı.

Okulun güvenliği olan siyah sakallı ihtiyar Koşmat ile Caynak’ın arası iyiydi. Caynak bu yabancı yerde Koşmat’a yakın davranır, hayvan kestiğinde, misafir ağırladığında onu da her zaman çağırırdı, “ağabeyim” diye tanıtır başköşeye oturturdu. Koşmat da saygıya saygıyla cevap verir, “kardeşim” der yeni akrabasıyla arasını daha da yakınlaştırdı. Bu nedenle Koşmat ihtiyara inancı tamdı, gideceği zaman Kanım’a “Canım, hepimizin başına geldi kötülük, alnımıza ne yazıldıysa göreceğiz. Sağ kalırsam gelirim. Evde yalnız kalma, canım. Büyük bir aile değiliz, Koşmat ağabeyimle beraber yaşa...” diyerek evleri birleştirip gitmişti.

Gittikten 3 ay sonra mektup geldi. Herkesin hatırını sorduktan sonra hanımına yazmış, “Kanım dört aylık hamilesin. Eğer oğlumuz olursa, ben gelinceye kadar sağlıklı yaşasın, ismi de Esen olsun, tamam mı?” diye altını çizerek yazmış. Bu mektup ilk ve son mektup oldu.

Baharda kötü haber geldi. Genç gelin kimseye göstermeden, kimseye söylemeden ağladı, acıyı kendi başına yaşadı ve artık tek tutunacağı şey karnındaki çocuğuydu. Çok geçmeden Kanım’ın oğlu oldu. Babasının isteği üzerine çocuğuna “Esen” adını verdi.

Koşmat’ın evine kadınlar toplandı, az yağa talkan katarak, bunu da kuru erikle karıştırıp, insanları çağırdılar. Herkes dikkatli konuşmaya çalışarak Allah’tan sağlık, mutluluk dileyip dua etti.

Zor günler yavaş geçiyordu. Esen dört yaşına geldi, konuşmaya, koşmaya başlayıp, evin sevinç kaynağı oldu. Özellikle dede dediği Koşmat ihtiyara yakındı. Koşmat'ın mutluluğu daha da artarak, elinden gelen sevgiyi gösteriyordu. Tek oğlu evlenmeden askere gitmiş, sevecek torunu olmadığından, Koşmat bu çocuğa çok alışmıştı. Komşular “Aman, öğretmen çoktan vefat etmiş? Bahtsız karısı kimseye söylemiyormuş! Ne yapsın zavallı? Ümidini kesemiyor herhalde talihsiz!...” diye dedikodusunu çoktan yapmaya başlamıştı. Sonunda “Zavallı Koşmat ihtiyar! Bilmiyormuş gibi davranarak çekinmeden geline uydu, geline kara giydirip, tekrar çıkartma âdetini yerine getirse, gencin yolunu açsa olmaz mıydı?” diye yapılan kınamaları duydu. Bir gün Koşmat komşularını çağırarak:

- “Kardeşim! Kardeşimden ayrıldım!” diye ağlamaya başladı. Kadınlar Kanım'a siyah elbise giydirdiler. “kendini tutamayıp yüzünü yırtacak, zavallı” diye düşündüler. Ama ağlaya – ağlaya gözünün yaşı çoktan kurumuş, yüzü çoktan kesilmiş Kanım ağlamadı. Siyah giysileriyle hemen ertesi gün işe çıktı. Bugünlerde Caynak ile beraber savaşa giden Kadırcul sol elinden yaralanıp silah tutamayacağı için askerden döndü. Kanım elini öpüp, şikâyetlerinin hepsini dökerek sessizce ağladı.

Bir gün Koşmat, gelinin yakın akrabası olan birini eve çağırıp, tepeye doğru gidip uzun zaman konuştu. Akşamüstü geldiler, biraz sessizlikten sonra akrabası:

- Şimdi kardeşim, sen akıllı birisin, diye yumuşak konuşmaya başladı. – Duruma bak, halk üzüntü içinde, bir yandan savaş, bir yandan açlık başımızda. Böyle bir zamanda kim kime bakacak, kim kime üzülecek? Bu çocuğunu ne yapacaksın, alıştığı yerlerden nasıl ayıracaksın, durumuna bak, kardeşim.

Kanım lafın sonunun nereye varacağını anlamayarak sustu.

- Büyüğü vefat ettiğinde dul kalan karısı küçük erkek kardeşe, küçüğünün dulu ise büyüğüne aittir. Bu böyledir. Bu bir saçmalık değil, eskiden beri devam eden bir zarurettir, gelenektir.

“Neler saçmalıyor?!” diye Kanım'ın aklına kötü şeyler geldi. Dünür sayılan adam konuşmasına devam etti.

- Bak, Koşmat Ağa peygamber gibi biri, halk içinde itibarlı, mübarek bir insandır. Yediğin-içtiğin helal olur, halkın gözünden, dilinden uzak olursun, hemen Koşmat ağayla başını bağlayalım, ben sizin nikâhınızı kıyayım, kardeş.

Kanım korkuyla baktı. Akrabası devam ederek:

- Öyle yap, yavrum. Koşmat ağabey çocuğuna baba olur, Allah'ın izniyle yine doğurursun, başına kut konar! dedi.

Koşmat ihtiyar sessizce yere bakıyor, içinden sevinerek oturuyordu. Gömleği tertemiz, sakalı taranmış, yeni bir hayata başlayacağından oldukça emin bir şekilde oturuyordu. “Ah, yavrum, Allah'ın takdiri böyleymiş, ne yapabiliriz ki!” deyip, “Besmele” çekerek nikaha oturacaktı.??? “Kurbanın olayım yavrum, ben artık yaşlandım, evi artık kendin evirir-çevirirsin, ne diyeyim, benden bir bardak çayını esirgeme, başka bir şey istemem!” dedi, kadın bir köşede ağlıyordu.

Babası gibi görüyordu bu ihtiyarı?! Erkeklerde ar-namus yok muydu?! Et görmüş kedi gibi gözleri parlayıp, sabırsızlanmasına bak?! Kanım irkilerek yerinden fırladı.

- Ne yapıyorsun, aptallık etme, bacım! diyerek dünürlük taslayan kişi de hemen ayağa kalktı. Zaman kötü, hayatını nasıl sürdüreceksin, çocuğuna nasıl bakacaksın, sakın yanlış yapma?!

Kanım hiç kimseyi dinlemedi, Esen'in elinden tutup, dirliğimiz birdi, mirastan payımız vardı demeden, altındaki kilimini, bir yorgan, bir döşek bir yastığını alıp, ardına bakmadan çıktı gitti. Allah'tan korksaydı Koşmat kendisi onun payını verirdi, yapmadı. Caynak'tan kalan eski ev ağıl olarak kullanılıyordu. Kanım orayı elleriyle temizleyip, çeki-düzen verdi, çocuğuyla tekrar oraya yerleştiler.

Taş kalpliymiş, kızının başının darda olduğu böyle zamanlarda bile babası hiç bakmadı. Geçenlerde babasının vefat haberini duyduğunda kalbine taş bağlayan Kanım inatla “babam evlatlıktan reddettiği gün ben de babalıktan reddetmişim!” diyerek, cenazesine gitmedi.

İşte böylece, ne sevdiği eşi, ne el bebek gül bebek büyüten babası, ne de derdini paylaşan bir komşu kaldı, hayatın gaddar, inatçı dalgasında dalgalanan tek bir sütuna yapışarak hayatta kalmaya çalışan bir zavallı gibi yalnız yavrusundan medet umarak, ona sığınarak bu döküntü evde hayatını sürdürmek zorunda kalmıştı...

Akşamleyin Esen'i avutmak için Kanım kazan asıp, küçük taşları kazana atıp suda yavaşça kaynatmaya başladı. Başka çaresi mi vardı?! Kimden ne isteyecekti?! Kim ne verecekti?! O zamanlar karnı tok, sırtı pek kimse yoktu. Dalgın dalgın ateşe bakıp oturdu.

Mızızlanan Esen'i avutup:

- Sen şimdilik uyu, canım!.. Taş çok sert ya, uyumazsan yemek pişmez... diyerek onu kandırmaya çalıştı. Çok geçmeden Esen uykuya daldı. Rüyasında yeni pişmiş, mis gibi kokan bir yemek yiyordu.

O anda kapıya yaklaşan bir ayak sesi duyuldu, Kanım kafasını kaldırıp bakıncaya kadar kapı gıcırdayıp açıldı, Kadırcul göründü:

- Girebilir miyim?

Kanım korkudan ürperdi, ateşi körükleyen demir körüğünü kapıp yerinden fırladı. Dul kadın değil mi, "ırzıma,namusuma gelmiş olmalı?!" diye düşünerek, nefretle baktı:

- Niye geldin? Ne lazım sana? Çocuğu korkutursun!..

Kadırcul kadının nefret dolu bakışlarını görerek, başköşeye geçmedi, kapının ağzına çöktüverdi.

- Kanım... dedi yorgun, düşünceli bir sesle, yere bakarak. Hata bendeydi, affet...

- Dövmeden söyleyen olmaz mıydı?!

Kadırcul of çekerek, üzgün bir sesle konuştu:

- Yaa, öteki çiftçilere sinirlenmiş geliyordum. Her zaman kavrulmuş buğday kokar, kahrolası tohumcu Koşmat. Zaten çok seyrek ekiyoruz buğdayı. Her gün bir külah tohumluk buğdayı kavurup yiyorlarmış. O kadar emek boşa gitmez, buğday kelin kafasındaki seyrek saç gibi olmaz mı?! Onlarla köpek gibi kapışıp, sövüşüp, sinirden köpürerek geliyordum... Şimdi, Kanımcın, merhumun anısına bu olayı unut...

Kanım yere çöktü, yüzünü kapatarak, Kadırcul'un konuşmasından etkilendi mi ne, sessizce için için ağladı. "Ağlasın, hafifler" diye düşündü Kadırcul. Ne zaman sonra Kanım başını kaldırıp, elbisesinin yeniyle gözyaşlarını sildiğinde:

- Bu kadar zor durumdaymışsın, neden bana bir kez olsun söylemedin? diyerek yine sitemle mırıldandı. – Haklısın, şu an herkesin durumu böyle, savaşın uzamasından doğan felaket, savaşın verdiği zararlar bunlar. Ama ben varım ya? Neden bana gelip anlatmadın, ne yapıp edip, bir şeyler bulur verirdim ya?! dedi.

Yumuşak dil yılanı deliğinden çıkarırmış. Kadırcul'un kendisi bizzat gelip, "Bana neden anlatmadın?" deyince, ona yardım eli uzatmasından sonra değil

dövmek, üstüne çıkıp ezse de affedilirdi. Kanım şimdi de kendisini suçlu hissedip, başını eğdi.

- Buyur- dedi Kadirkul yorulmuş gibi yavaşca-biraz talkan... Sıcak suya katar, bir şey yapıp karnınızı doyursunuz.

Koynundan sarılmış poşeti alıp, Kanım'ın önüne bıraktı. O anda kendisinin durumu da iyi sayılmazdı. Yaşlı anne-babası, iki çocuğu vardı. Günde bir kere tek ineğinin bir tas sütüne su katıp kök şıldır yapıyor, ona biraz talkan katarak içiyor, günü geçiriyorlar. Böyle bile olsa, talkandan iki avuç ayırıp, buraya gelmişti.

- Bir şey değil, dayanıklı olalım. İnşallah yakında savaş bitecek, az kaldı-diye Kanım'ın gönlüne ferahlık serpti Kadirkul.

- Ey, bir daha tarlada eşinip, gezme, Kanım...- diye söylenerek, gitti.

Kanım hemen kalktı, kokusu güzel mısır talkanından, ölçerek bir kâse kadar çorba yaptı:

- Esen!... Esen-tay, kalkar mısın kurban olayım...-diye aceleyle oğlunu uyandırdı. Esen gözlerini üfeleyerek uyandı.

- Taş kaynadı mı, anne-e?

- Kaynadı, oğlum!... Baksana, çok güzel bir mısır çorbasına dönüştü. Gel, iç tatlım!...

Uzun zamandır böyle sıcak yemek görmeyen anne-oğul bölüşüp içti, ilaç almış gibi ikisi de terliyordu. Esen uyuklamaya başladı:

- Anne-e, yarın sudan sadece kırmızı taş toplayıp geleceğim demi? Kaynatırsın demi? –diye konuşuyordu- Ete dönüşün tamam mı?...

- Tamam, kurban olayım. Şimdi uyu...-diyerek Kanım üstünü örttü.

Günleri yıllar kadar uzamış olarak geçiyordu.

Bir gün kara-haber gelip ağlatsa, sonraki gün biri iki bacaklı savaştan gelince, kaygı sevince dönüşüyor, köy içinde, sönen ateş yeniden alev almış ateş gibi tüm halk arasında ümit, mutluluk uyandırıyor. Jakaluu ketkenden tünölbö- demişler eskiler. Kara haberini kendi gözleriyle görüp, karalarını giyip eskitse de Kanım, bu zamana kadar Caynak'ın kötülüğüne kıyamıyor, “öldü” düşüncesini hiç yakıştıramıyordu. “Yanlıştır, belki gelir bir gün iki bacağıyla...” diye kimseye bildirmeden ümit ediyor. Ümidimi kestim desem de ne faydası olur? Onun yerine ümit etse, o umut kendi gönlünü biraz ısıtıyor, zor hayatına dik baktırıyor,

Sıcak suya bir az talkan katıp, her gün bir sefer vererek, Esen'e baktı. İşe dayısının yanına alıp gitti. Tarlada yiyebilecek bir şey bulursa veya çalışanların biri bir yudum ayran verse, Esen'e verdi. Kendi oğlundan kalanını yedi ve buna şükretti, ak-çırıç bitkisinin kökünü kaynatıp yiyerek, şişiyor gününü geçiriyordu. "... Dayanabilecek miyiz, Allah'ım?" diyerek gelin niyetini hiç bozmadı.

Buğdayların arasında çıkmış olan zararlı bitkileri toplama zamanı. Tohum yetişmediği için az ekilmiş buğday az çıkmıştı. Kekire, ak miya, danı, acı ot basmıştı tarlaları. Buğday bitmeyen yerlerde, hiç ekilmemiş yerlerde kırmızı çiçekler açmıştı ki, hepsi nazlı esen rüzgârla savruluyor, bir sarımsı, bir kırmızımsı şekil alarak, çok güzel görünüyordu. Su kenarındaki kamışlar bir boyda büyümüşü. Türlü bitki rüzgârda savruluyordu, atkulak, koenkulak bitkileri yapraklarını açmıştı.

Yaşlılar, küçük çocuklar- hepsi birer orak almış, kekire, miya kovalayarak buğday arasındalar. Bir tarafta kocaları yanında olmayan gelinler, kızlar kırmızı çiçekli olan tarafı kaplamıştı.

Genelde saygıdan önlerinden bile geçmedikleri yaşlıların yanında gelinler şarkı söylüyor, şak-şak gülüyorlar, biri yiğit oluyor, biri gelin karşılıklı atışıyorlar, muhteşem bir oyun havası var.

Fakat bu muhteşem oyunların öbür ucunda istek, gençlik arzusu var, onlar onunla kendi gönüllerini eğlendiriyor Yaşlılar, "Ee gençlik böyle boş geçiyorsa, şarkı söylemek yerine ağlamak lazım..." diye kaygılanıyor, ama sonra onları affederek "daha söyleyin, kurban olalım size" diye onları destekliyorlar. Üzgünsek bile dildeki gönülden gelen duru şarkılar kimi sevindirmez.

Ta, aşağıdan, kolhozun kensesi tarafından bir atlının hızla geldiğini gördüler. Gelinler ürkmüş maral gibi bakakaldılar. O anda kötü haber de iyi haber de herkesin düşüncesinde vardı. "Nedir? Yine mi kara- haber? Yoksa iyi haber mi? Savaş mı bitti acaba?"

- İyi haber, - diye atını koşturarak geldi. Genç yaşlı herkes sevinçle ona doğru koştu. En sonda kalan yaşlı teyze zorlanarak: "Oo, Yaradan! Yalnızımı ver..." diye, sevinçli haberin kendi oğlunun gelmesiyle ilgili olmasını istediğinden, otlara takılarak geliyordu.

Kanım sadece bakıyordu. "Nerden gelsin bizimki?!" diye üzgün düşündü. Yaşlı teyze ulaşmadan, herkes geri koştu. En öndeki esmer gelin:

- Oo sen neden duruyorsun, koş Caynak'ın gelmiş!- dedi Kanım'a.

- Gerçekten mi? – dedi Kanım korkmuş gibi. Kalbi hızla çarptı, ardından kanıyormuş gibi bir sıcaklık hissetti.

- Gerçekten!- diye samimi söyledi esmer gelin. Onun başka sözünü dinlemeden, dinleyemeden, “Kim görmüş”, “Nerdeymiş” sormadan, henüz baş vermemiş buğdayların arasından, kırmızı çiçekleri savurarak koşuyordu. Annesini görüp, arkasından “Anne-e!” diye korkarak koştu Esen. Kanım oğlunu da unutmuş, başörtüsü omzuna düşmüş halde, direk kolhoz merkezine gitti.

Arası bayağı uzaktı. Kanım zorla koşuyordu. Pek çok kimse vardı. Kadırcul, koltuk değnekli biriyle konuşuyordu. Kanım'ın kalbi çarptı, sanki bir kötülüğü sezmiş gibiydi. Askerin duruşu kısa, yabancı göründü gözüne.

Kadırcul, Kanım'ı gördü:

- Ee, ne oldu? Neden geldin işi bırakıp?- diye kabaca çattı. O anda asker Kanım'a doğru baktı. Başka! Esmer, yüzünden daha çocuk olduğu belli biriydi. Kanım soluksuz, boğazı kurmuş, pişman, acı tüm bedenini ateş gibi sardı, sonra ne olduğunu kendisi de anlamadan, gözleri kararıp, bayıldı.

Kadırcul koşarak geldi. İnsanlar toplandı hemen. Ne oldu buna? Askerden gelen çocuğun ismi Caynak'tı. Yukarıdaki köydenmiş, arabadan burada inmiş, artık burdan sonrasını, Kadırcul'un bulacağı at ile evine gitmeyi düşünüyordu. Kadırcul anladı.

- Ya, zavallı!- diye başını salladı- Bu zavallı “benim Caynak'ım” geldi diye gelmiş?!

Böylece, Kanım için sevdiği Caynak iki kere ölmüştü, acısını iki kere hissetti. Uzun zamandır karnı doymadan aç-aç gezen Kanım, tüm gücüyle koştuğu için, bir yandan da üzüntüsünü hatırladığından bütün bunları kaldıramayarak hasta düştü.

Kaldırıp Kanım'ı evine taşıdı, korkmuş halde tarlada koşuşup duran Esen'i bulduran Kadırcul onlarla ilgilendi.

- Allah'ım, keşke doğrusunu öğrenip sonra koşsaydı...-diye üzüldü.

- Tamam, artık güzelce dinlen, işe ne zaman iyileşirsen o zaman çıkarsın...

Kanım cevap veremedi. Sessizce, içinden ağladı, gözlerinden yaş da çıkmadı, olanları unutamıyor uyuyamıyordu. “Delirip gitmez inşallah...” diye korktu Kadırcul.

Bir şişe süt, iki kilo buğday unu bularak akşamüstü yine geldi. Kanım başını

kaldırarak sessizce oturuyordu. Böyle durumlarda ne desen, üzüntüyü çoğaltır, Kadırcul Esen'i severek:

- Ekmek yapıp yiyin-deyip, gitti.

Kanım zorla kalkarak, küçücük undan hamur yaptı, ekmek şeklinde hazırlayıp ocaktaki kora gömdü:

- Pişince alıp yersin... – diye yorgun döşegine yattı.

Esen, burnunu çekerek, iki gözü ekmekte, bir zaman sonra kuru kaldırıp, içinden bir tarafı boz, bir tarafı kara ekmeği çıkardı. Sıcaklığına aldırmadan yedi. Sonra:

- Anne-e - dedi uykusu gelince. Kanım ses vermedi, sadece boğazından kır-kır diye ses çıktı. Çocuk köpek yavrusu gibi tırmanıp, koynuna başını koydu, göğsünü koklayarak, rahat bir nefes aldı, gönlü rahatlamış olarak annesiyle beraber uykuya daldı.

Sonraki gün öğleye ancak uyandı Esen. Akşamki az pişmiş ekmeğin verdiği kuvvetle hiçbir şeyden habersiz, yalnız oynamaya alışmış, oyuncaklarını alarak, kendi kendine mırıldanarak oynamaya başladı. Kanım akşam yattığı halde hâlâ yatıyordu. Çocuk öğlen mi akşam mı bilir mi? Karnı acıktığında:

- Anne-e, - diye mırıldandı. –karnım acıktı...

Kanım hâlâ uyanmadı. Esen gelip omzundan çekti.

- Anne-e! Ekmek yapıp versene, anne...

Kanım hiç kıpırdamadı. “Kurban olurum!...” diye her zamanki gibi yalvara yakara kalkmadı, o aslında akşamdan gitmişti. Gece boyunca küçük çocuk annesinin git gide soğumaya ve sertleşmeye başlayan bedenini fark etmeden göğsünü koklayarak uyumuştı...

Yalnız evde susmadan ağlayan çocuğun sesini duyan sokaktan geçen yaşlı bir kadın girip gördü ve herkese haber verdi.

İnsanlar toplandılar. Geçmişten beri yapılan geleneksel cenaze törenini yaptılar. Esen ne anlasın? Rengi kaçmış bir şekilde, herkese korkarak bakıp, ağlıyordu. Bir teyze gelip onun kolundan tutup:

- Buyur, al, zavallı çocuğum!... – diye mırıldayarak eline bir parça ekmek tutuşturdu da dışarıya çıktı. Çocuk ekmeğe bakıp ağlamayı kesti.

Cenazeyi almış mezarlığa doğru götürüyorlardı. Esen'i Kadırcul'un yanına

oturttular. Ölen insanı son yolculuğuna uğurlarken ağıt söylemek eskiden gelen âdetti. Erkekler mezarlığa götürüp, toprağa verdiler.

Kadırcul cenazenin arkasından atını kamçılanarak,

- Hünkür!- diye Esen'in omzundan tutup silkti. "Annem!...", "Vatanım!..." diye hünkür.

Kendisi:

- Arkadaşı-ım! Arkadaşımdan ayrıldı-ım...-diye ses çıkarmaya başladı. Esen Kadırcul'un omzunu silmesine darılmış gibiydi:

- Anne!-diye ağlamaya başladı. Ağlamak farz olduğundan dolayı bir-iki insanda ağlıyor gibi yaptılar. Anlamasa da sadece Esen ağlaya ağlaya yürüyordu. Kimse ona dur demedi.

Mezarlıktan geldikten sonra Kadırcul Esen'i alıp evine gitti. Kendi iki çocuğu koşarak geldi, babasının yanındaki yabancı çocuğa merakla baktılar.

- Akbar! dedi Kadırcul büyüğüne gülümseyerek- Bak, sana kardeş getirdim. Ona iyi davran, beraber oynayın, ona iyi bak, kurban olayım...

Çocuklar Esen'in çevresinde dolanıp, sonra kendi aralarında konuşarak onu eve götürdüler.

Arkasından bakıp, "İyi..." diye içinden sevindi Kadırcul.

Ama sevinci uzun sürmedi, her akşam işten gelince Esen'i gözleri nemli, dudakları büzüşmüş, duvarın bir köşesinde, oynamadan oturmuş buluyordu.

"Şimdi ne yapacağım? Böyle giderse çocuk hastalanır mı ki acaba?" diye Kadırcul düşünmeye başladı. O zamanlar araba azdı. Bir ilçede sadece bir tane belediye başkanının kullandığı bir buçuk tonluk böcek gibi yavaş çalışan bir araba vardı. Ona her zaman belediye başkanı binerdi. Kadırcul onu bir gece için köy muhtarını ikna ederek aldı ve bir gece Esen'i sarı kabanına sararak yanına alıp yola koyuldu.

Ertesi gün sabah Calal-Abad'a gelip, "Çocuk Evi" yazısı asılı bir evin önünde durdular. Esen uyuyordu, onu arabada bırakıp Kadırcul eve girdi.

Bir anda "Esen-tay!..." diye seslenildiğini duyarak uyandığında tam karşısında Kadırcul ile beyaz önlük giymiş yabancı bir bayanı gördü. Çocuğun gözüne kadının burnu epeyce büyük, teni giydiği önlük gibi beyaz, kirpikleri bile beyaz göründü. Gözleri su mavisini gibiydi, gülümseyerek sevgiyle bakıyordu. Bir şeyler konuştular.

Esen anlamadı.

- Nu! ...-diye severek, “gel alayım” der gibi iki kolunu açmış, kafasını sallayarak çağırırdı. Esen kirpiğine kadar kırıştı, kadın elinden tutunca daha da büzüşüp, omzunu silkti, “ii-i” diye ağlayarak mırıldandı. Kadırcul:

- Esen-tay! Korkma, kurban olayım, bu belletmen, artık sana anne olacak, Esen-tay!...-diyerek çenesini okşadı . Esen Kadırcul’a yalvararak ağlamaya başladı.

- Tamam, Esen-tay! Haydi, şimdi, eve gidelim... – diye Rusça severek çağırırdı. Çocuğun ağlamasına bakmadan kucağına aldı.

- Üzülmeysin, alışacak...

- İyi bakın ona. Böyle durumda “çocuk sana, sen Allah’a emanet” diyorlar bizde. Anne sütü vermeseniz de annesi gibi davranın “marja”- diye askerden öğrendiği az buçuk Rusçayla anlattı Kadırcul.

- Merak etmeyin,-dedi belletmen.

Kadırcul Esen’in başından okşayarak, “kulağına girerse aklında kalır” dermişçesine, kadim biriyle vedalaşır gibi elini tutup:

- Esen-tay, “yerini özlemeyen at olmaz, halkını özlemeyen er olmaz” diyorlar, ikimiz hemşeriyiz, eğer ben ölmeden büyürsen, aklın varsa, “yerim nerde, elim nerde” diye gelirsün bize. Hoşça kal, kurban olayım...- diyerek gözlerine inen yaşları çocuğa göstermeden dönüp, arabaya bindi.

Şoför arabayı hareket ettirdi, belletmen elini kaldırıp uğurladı, düzgün olmayan yolda haldır şaldır diye yol alıyorlardı. Esen onların arkasından bakıp, gitmek isteyerek:

- Anne-e!... Anne-e... – diye ağlayarak kaldı.

III

Gecenin hangi saati olduğu belli değil, soğuk bir şeyin alnını üşüttüğünü hissederek uyandı Esen. Çadırın dibinden “Cıı-ız!” diye bir ses gelmiş, Esen’in yüzünü yayılıyordu.

Ta uzaktaki çam ormanların arasından, su kenarlarında büyümüş otları savurarak, yukarıya doğru kuvvetini artırarak bu düzlükteki tek boz üydü kaldırıp uçuracak kadar güçlü esiyordu rüzgâr. Yoldan gelen yorgun kara aygırı biraz

dinlensin diye bağlamıştı Aliyma. Soğuk yelden üşüdü mü yoksa “soğukta ne oldu acaba” diye öbür atları mı düşünüyor bilinmez, yeri tekmeleyerek, kişneyip duruyor.

Hiçbir şey görünmüyor, boz üy karanlık, sessiz. Masallardaki gibi ak saçlı ihtiyar bir kadın misafir etmiş, uyuduktan sonra da kaybolup gitmiş gibi hiç ses çıkmıyordu, kimsenin nefes alışışı belli değildi. Esen yanını yokladı, eline yanına dönmüş yatan Kadırcul geldi, “Kapanıp almışlar mı?...” diye düşündü.

O anda dalga çarpmış gibi sert bir şekilde esen rüzgâr, tüm boz-üyü etkisi altına alıp, daha da sertleşerek tüm “kerege-uuk”ları gacırdatarak sanki üstüne düşecekmiş gibi oldu.

- E-ey!... Diye seslenerek kalktı Esen, hiçbir şeyin görünmediği karanlık gecede iki kolunu ileriye doğru uzatıp, yıkılacakmış gibi duran duvarı tutacakmış gibi ve tam tepesine düşecekmiş gibi hissettiği “çamgaraktan” nasıl kaçacağını bilemeden. Rüzgâr boz üyün kapısını kitap sayfası gibi açıp, sonra çok sert bir şekilde kapattı.

- Merak etme oğlum, - dedi, Kadırcul gürültüleri hiç fark etmemiş gibi, kıpırdamadan alçak sesle.

Birinin öbür taraftan “hi-hi-hi...” diye güldüğünü işittiler. “bu, kuduruk kız!...” dedi nedense kızamadan, tam tersine kalbinde bir sıcaklık hissederek, gülümsedi Esen. Biri ona sessizce bir şeyler söyledi, annesi olması lazım, kızına yeter diyormuş gibiydi. Kız Esen’in korkmuşçasına “E-ey!” demesini kulağında tekrarlayıp, ne kadar gülmeyeyim dese de, ağzını eliyle kapatıp, yorganı başına çekerek kıkırdamaya devam etti. Dışarıda rüzgâr esiyordu. Kara at ayaklarıyla yeri eşeleyip kişniyordu.

- Aliyma!-dedi Kadırcul. Aliyma gülmeyi kesti. Kızın sesini duyduğunu bildiğinden:

- Kalk kızım, atın yularını çöz- dedi Kadırcul, - sürüsüne göz kulak olsun...

Aliyma sessizce kalkıp, üstünü giyerek dışarıya çıktı.

“Kendisi kalkmıyor mu?! Böyle bir gecede kız dışarıya gönderilir mi hiç?” diye, Esen hayret etti. Düşüncesinde “yanlış” mı “doğru” mu daha cevap veremeden, “Aliyma, sen bırak kurban olayım, ben atın yularını çözüp gelirim!...” diyerek yerinden kalkmaya hazırı. “Hayır, birinin düzenine neden karışayım?! Neden bu kadar ilgili diye akıllarına bir kötülük gelebilir...” dedi bir taraftan.

Aliyma dışarı çıkınca akıllı at sevincini bildiriormuş gibi yeri eşeleyip,

yalvarıyormuş gibi kişnedi. Aliyma gelip yularını çözer çözmez bir hayalet gibi gecenin rüzgârlı koynuna daldı. Kara atın koşarken çıkardığı ses rüzgârda savruldu, biraz gittikten sonra “Nerdesiniz?” diyormuşçasına kişnedi. Aşağıdaki çamlı orman tarafından dişi at cevap verip. Kara atın nal sesleri o yöne doğru savruldu. Atın yelesinin-kuyruğunun rüzgârda sağa-sola savruluşu gözünün önüne geldi Esen’in.

Aliyma rüzgârda gıcırdayan kapıyı düzeltip, dışından iplikle daha sıkı bağlayarak geldi.

- Dışarıdaki hayvanlar iyi mi?- diye sordu, Zeynep.

- Yer de görünmüyor, gök de görünmüyor!...dedi Aliyma, çok üşüdüğü sesinin titremesinden belli oluyordu. Mutfak kısmından gürültülü geçip, dipteki yatağına girdi. Yorganı başına çekti galiba, hiç ses çıkmadı.

Dışarıda rüzgâr dinlenmeden esiyor, arada bir sesler geliyor, kars diye bir ses çıkıyordu. Bir anda uzakta gök gürlledi, yaklaştıkça sesi artıp, saklanacak yer bırakmadan her yere sağanak yağmur yağmaya başladı. Yukarıdaki bir açıktan giren damla Esen’in yüzüne geldi. Yağmurdan dolayı mı rüzgâr azaldı ne, daha yavaş esmeye başladı. Bununla birlikte daha fazla yağmur durmadan

- Me-e!...-diye ağlayan bir çocuk gibi dışarıdan oğlak sesi geldi.

- Ya, Allah’ım!... – diye söylendi Zeynep,- ayağı kırık yetim oğlak saklanmaya yer bulamadı galiba?...

Annesini daha fazla konuşturmadan, sessizce Aliyma yine kalkmaya hazırlandı.

Esen başın kaldırarak:

- Nerede? Ben gideyim, abla...- diye kalkmaya hazırlandı. Kadırcul öksürerek:

- Hayır, sen bulamazsın, onun nerde olduğunu oğlum... –dedi.

Başka bir şey söylemeden, Aliyma dışarı çıktı. Esen yerine geri yattı. Soğuk rüzgâr savrulup, yağmur daha fazla yağmaya başladı. Esen’in üstüne “tıp!” diye bir damla düştü. Dışarıda aksak oğlak dayanamayıp aralıksız bağırmaya başladı. Boynuzlarından tutarak Aliyma boz üye doğru sürükleyerek getirdi ve bir anda kapıyı açarak:

- Ya, bu neden çekiniyor?!- diye üzülerek, oğlağı girişe bırakıp, yavaşça kendi yerine geçti.

- Yaptığın bizim için, öğrendiğin kendin için, kızım!...- dedi Kadırcul.

Esen düşündü, “öğrendiğin kendin için” sözünü tekrar edip, kafasını salladı, “kendi hayatında bunları uygular zorlanmazsın demek istedi galiba?” diyerek öğretme işine şaşırdı kendince.

Tıp!... Tıp!...

Tepesine damlaların düşmesiyle, dışarıyı dinlemek için başını kaldırarak yatan Esen’in koynuna soğuk girdi, yatağını soğutup, üşüyerek yorganını başına çekmeye mecbur kaldı.

Dışarıda çoktan sabah olmuş, güneşin nuru her yere yayılmıştı. Esen erkenden uyandı. Boz üyün tepesinden gökyüzü tabakta durulmuş su gibi görünüyordu. Ortalığa bir sessizlik hâkim. Kadırcul yattığı yerde yoktu, Zeynep de yok, erkenden kalkıp işe başlamışlar. Öbür tarafta mutfak kapısı tarafında kendi yerinde Aliyma kalkmamış uyuyordu. Görür görmez Esen’in kalbi bir burkuldu. Kalkıp giyinmeye başladı. Dışarıda atların bağlandığı tarafta “Tek! Tek!” diye Kadırcul’un sesi geliyor. Yayladan atlarını getirmiş, şimdi sağacağı dişi atları ayırıp, kulunları bağlıyordu. “Kuduruk kızı gece yaptığı iş için ödüllendirmiş, uyusun diye bırakmışlar galiba” diye düşündü Esen. O anda gözleri orada hiçbir şeyden habersiz sessizce yatan Aliyma’ya gelip durdu. Biraz arkaya doğru eğilmiş, alınına bir kolunu koymuş, sanki bir şey düşünüyor gibi gözlerini kapatmış, yavaş yavaş nefes alarak yatıyordu. Kızın göğsü hafifçe açılmış, beyaz çamaşırından küçük memeleri yarısına kadar görünüyor, beyaz boynu ortada, yanakları al al olmuş, iki örgülü siyah saçı yastığın öbür başına kadar uzanmış bir başka güzel görünüyordu.

Zeynep ineğini sağmış, sütle dolu olan kovalarıyla boz üye geliyordu, kapı önünde karşılaştılar:

- Kurban olayım, iyi uyuyabildin mi? – diye güzel bir yüz ile sordu.

Esen başını sallayarak:

- Evet, iyi uyudum- diye yavaşça yanından geçti.

Zeynep eve girince:

- Ey güzel kız! Hâlâ uyuyor musun?!- diye kızını şımartarak mırıldandı. O anda Aliyma’nın hiç de uykulu olmayan sesi:

- Çoktan uyanmıştım!...- diyerek gülüşü Esen’e kadar ulaştı.

Güneş dağlar arasına yayılmış, insana güzellik, güç vererek, sıcaklık saçarak

dünyayı kucaklıyordu. Uzaktaki ova açmış çiçeklerle beyaza bürünmüş, türkuaza bürünmüş çimenlerin arasından sıyrılıp akan suyun kenarından çıkan buhar havaya dağılıyordu. Gece yağın yağmurdan kalan damlalar, ağlayınca düşen yaşlar gibi yapraklardan düşüyor. Hava nemli, genzi yakan, bin bir çeşit çiçeğin kokusu karışmış güzel bir koku olarak yayılıyordu.

Esen arkadaki ayakyoluna girdi, aşağıda akan suya gidip elini yüzünü yıkadı. Aliyma'nın dudaklarındaki gülümsemesi, sevgiyle bakan güzel gözleri gözünün önünden gitmiyordu. Biraz önce annesinin yanına geldiği zamanki gülüşü kulaklarında yankılanıyordu. Bazen bu şımarık kız ya annesiyle sırdaş oluyorsa, ya annesine şakayla söylese ne olacak? “Anne!... Ben uyumuş gibi yapıyordum. Öğretmenim bana bakıp, yanımdan gidemiyordu hi-hi-hi!... “ demiş midir? “Oy, geberesice, senin gibi öğretmen yerin dibine girsin “ demiştir annesi de.

O an iki kovasını omuzluğuna asmış, Aliyma su almak için geldi. Esen yerinden kalktı, ama Aliyma'nın yüzüne cesaret edip bakamadı. Kalbi bir kötülük olacaktıysa “dük-dük” atmaya başladı. “Ne diyecek acaba?...” diye nefesini çekerek düşündü. Aliyma hiçbir şey demedi. Arkasına dönerek kovalarını doldurmaya başladı. O da düşünceli gibiydi. “annesine genç olduğundan söyleyemediyse, utanıyor mu acaba?...” diye düşündü. Bu düşünce biraz aklına yatmış gibiydi. Aklına inanıp, bir genç kızın kendi değerini de, insanlık değerini de koruyabilme özelliğine sığındı.

İki kovasını da doldurup, gitmek istemiyormuş gibi, Esen'den bir söz bekliyormuş gibi duraksadıktan sonra kovalarını alarak, yukarıya bakmadan, dengesini sağlayıp sert sert basarak yola koyuldu.

Esen çadıra gelirken, Aliyma da yalağı sürükleyerek atların yanına kadar gelmişti. O, karnı iri dişi bir atı tutup, yalağı yere bıraktı. Boynuna ip bağlanmış at kıpırdamadan duruyordu. Aliyma başını kaldırmadan:

- Kulunu bırakın şimdi, öğretmenim,-dedi yavaşça Esen'e.

- Hangi kulunu?- Esen ne yapacağını bilemedi. Kenardaki kulunun ipini çözmeye başladı, Aliyma gülümseyerek:

- Oy, hocam- dedi mutlu- onu değil, orada çırpınıp duran var ya?!

- Hıı!... – diye kulunu bıraktı Esen. – annesini de tanıyormuş?

Kız bunu aptalca bulup, kendince fark ettirmeden gülümsedi. “inek yaşlanırsa

çöl olur, kısrağın yaşlanırsa göl olur” derler. On yaşındaki yaşlı kara atın sevimli yavrusu emmeye başlayınca, kısrağın sütü daha fazla gelmeye başladı. Kendini bırakmış, annelik hisleriyle yavrusunu seviyor, teslimiyetle duruyordu.

- Tamam artık çekebilirsiniz, hocam,- dedi Aliyma yüksek sesle. Korkmuş gibi çabuk davranan Esen, yularından kulunu çekiştirerek alıp gitti. Kulun annesine doğru gitmek için aceleyle oraya buraya koştururken Esen’in ayağına basıp ezdi.

- “Ey ey... yaramaz, yaramaz!...” diye Esen tayı şımartarak durdurmaya çalıştı.

Kız dizlerine kovasını koyarak, kısrağın bacakları arasından sarkan dolu memelerden iki tanesini ucundan çabukça çekerek sağmaya başladı. Kısrağın sağıldığı sürece öylece durdu.

- Hocam, bırakın, artık doyuncaya kadar emsin, sonra yine bağlayın, - dedi ve kendisi öbür tarafta duran başka bir kısrağı tutmaya çalıştı.

Kendi annesini bilen, çocuk gibi şımaran yavrusunu “kurban olayım, yaramazım”- diyormuşçasına, sesler çıkararak emziriyordu kısrağın. Kendi kokusunu, kendi kanını hissetmek, sessizce seçmek – bunların hepsi Esen için yabancı geliyordu. O sadece şaşırarak ve merakla izleyerek işi bitinceye kadar Aliyma’ya yardım etti.

Öğlen kırmızı içilip, sıcaklık hissedilir derecede artınca Kadırcul “yer göstereyim” diyerek, Esen’i yanına alıp çadırdan ayrıldı. Yenilen bin bir ot türünden toplamak için Aliyma da onlarla beraber çıktı.

Yaylada her yer güzeldi, sanki özel bir el tarafından yapılmış gibi bir tarafta sadece sarıçiçekler, bir tarafta sadece sarı-kırmızılar vardı, güneşte daha renkli görünüyorlar, rüzgârın etkisiyle yavaş-yavaş savruluyorlardı. Avuç büyüklüğündeki kırmızı- sarı kelebekler kanatlarını yavaşça kaldırarak, arada kendilerini gösteriyordu. Dağın tepesindeki kurumuş, yaşlı çam tarafından kuş sesleri geliyordu. Dağın başında da bir kuzgun uçuyordu. Diğer tepelerin başında bulutlar parça – parça olmuş gibi görünüyor.

İnsanlara ait ayak izi yolda az –yakın zamanda yukarıya doğru gidenler olmuş. Kadırcul sessizce dışarıyı sanki bugün ilk defa görüyormuş gibi inceleyerek, iki elini arkasına koymuş yavaşça yürüyordu.

Her küçük su yatağında birikmiş sular, erimeden kalmış buz parçaları vardı.

Taş kenarlarından başlarını çıkaran kuşlar gibi “ışkın” otları görünüyordu.

Hani deli zamanı değil mi, kendini durduramayan çocukça hareketleriyle “İ-il!...” diye sevinçle, beyaz – sarı çiçeklerin arasında koşarak ışkın topluyordu Aliyma. Her birinin yanına gidiyor, daha iyisini bulmaya çalışıyordu. Bir tanesini soymuş yiyor, diğerlerini elinde tutmuş, koştuktan yorulmuş bir tarafa eğilerek koşuyordu. Kırmızı elbisesi, mavi ceketi, başındaki çiçekli sarı örtüsüyle savrulan çiçeklerle bir olmuş, bu çiçekli tarlanın gizli sahibi gibi görünüyordu.

Esen de o güzel yeşilliklere basarak, aşağıdaki ışkına doğru yöneldiğinde Aliyma da onu almaya geliyordu, gülerek Esen’den önce ulaşmak için koştu. Esen de kendini kaptırarak, oraya doğru koşup, aldı. Işkına ulaşamayınca, nazlanarak “Oy, hocam!...” deyip, Aliyma yeşil çimenlerin üstüne, çiçeklerin arasına uzandı. Esen sevinçle, kendi – kendine kakhaha atarak birkaç tane daha ışkın topladı. Kız gökyüzüne bakarak yattığı yerde hayallere daldı. Esen göz ucuyla bakmadan edemedi, ama görmemiş gibi yanından geçip, başka bir ışkını almaya çalıştı. Kız daha da nazlanarak: “Oy, hocam!...” diye, savrulan çiçekleri eliyle sevdi okşadı, aşağıya doğru birkaç kez yuvarlandı. “Daha çocuk!” diyerek içinden sevdi Esen.

Kızın babası uzaktaki yolda, iki elini arkasına koymuş epeyce uzaklaşmış yürüyordu. “Babası görürse ne der?...” diye düşündü Esen. Aliyma hiçbir şeyden habersiz, kakhaha atarak, örtüsünü düzelterip, yeniden ışkın toplamaya başladı. Şimdi otlarla kaplı keçi yolunda Esen’in arkasından geliyordu. O yolun kenarından, beyaz, sarı, kırmızı renkli güzel çiçekler topladı, “Aliyma’ya vereyim!” diye aklından geçirdi.

- Hocam, biz oradaki buzun üstünden ve öbür taraftan ot bitmemiş yerden geçip babamın önüne daha kestirmeden çıkacağız!- dedi Aliyma.

Esen:

- Yarışacak mıyız?- dedi biraz yorulmuş gibi. O, “bu kadar acele etmemiz gerekiyor mu” anlamında söylemişti, ama kız gerçek anlamda kabul etti:

- Tamam, yarışalım! Geride kalacaksınız, hocam!-dediği gibi, koşmaya başlayacakmış gibi sevinerek. “Hayır, yorulduğum, zor gidiyorum zaten” diyebilir miydi Esen şimdi, nasıl söyleyebilirdi ki? “Hocam, yaşlanmış gibisiniz?” derse ne olacak? Esen:

- Kimin geride kalacağını göreceğiz, Aliş-tay!...-dedi sevgiyle, sesi kalbinden yumuşak, sıcak bir şekilde çıktı. -Buza kadar koşacağız! Gidelim o zaman...

Esen koşmaya başladı. Aliyma hazır olmadığı için arkada kalarak:

- A-i-i-iy!...-diye kıkırdarak, arkasından tüm gücüyle koşmaya başladı.

Kadırcul dede iki büyük tepenin birleştiği yere ulaşmıştı, kızının sesini duyunca aşağıya baktı, onları koşarak gelirken gördü, kafasını sallayıp: “ya, kurban olduğum, gençlik işte!” diye kendince neşeyle baktı.

Esen tüm gücüyle koşarken, ciğerleri büyüyor, ağzını açarak, nefes almakta zorlanarak koşuyordu. Çiçeklerin üzerinden koşan Aliyma gülererek yanından geçti. Esen artık bundan sonra koşamayarak:

- Evet, sen kazandın, Aliş...-diye durdu. Ama Aliyma yarışmanın etkisinden kurtulamadan, gülererek, Esen’e bakıyor, durup yaklaşarak yeniden koşuyor, arkasından koşması için kışkırtarak yerinde duramıyordu. Esen bu genç kız kadar olamadı, “yaşlanmışım galiba?” diye bir düşünce o anda kalbinden geçince, morali bozuldu bir o kadar da yoruldu. Orada, elbisesi de kendisi de ateşin harı gibi yanan kızın: “Haydi, hocam, koşmayacak mısınız?” diyen nazlı sesi, kendisiyle koşması için gösterdiği çaba, gönülden yaptığı hareketler Esen’in gönlüne güç verdi.

Esen ve Aliyma yanına geldiğinde Kadırcul yukarda bekliyordu:

- Zorlama, hocanı. – dedi kızına, - şişmanlamış olmasa da yorulmayacak mı?

- Önemli değil! – dedi Esen mutlu.

Tepeden öbür tarafa inerken sol yanda yayılan pek çok koyun vardı. Yolun biraz aşağısında boz üyden biraz küçük, bir taşın kenarında, küçük gri bir çadır vardı. Etrafında bilinçli yapılmış gibi duman çıkıyordu. Ön tarafındaki her taşın üstüne döşekler konulmuş. Bir genç kadın taş ocakta bir şey yapıyordu. Yanında ateşe bakan iki kız dolaşıyordu.

Yoldan geçenleri ilk köpekleri görüp, havlarmış gibi bir ses çıkardı, kızlar korkarak baktılar, “Evet, haber verdim, artık görevimden kurtuldum” dercesine, arkasını güneşe dönüp, geri yattı.

- Uğrayalım mı?- dedi Kadırcul Esen’e yavaşça. Esen omzunu silkti. Kadırcul önden giderek, oraya yöneldi.

Kadın yerinden kalkıp sessizce bekledi. “Zaten zor durumdayım, bunlar da kim şimdi?” diye isteksiz karşıladı. Erkeği, arkası dönük bir şekilde taşın üstüne, iki ayakbasını da çıkarmış, ayaklarını uzatarak oturuyordu. Yerinden kalkmadı.

Kadırcul:

- Asselamü aleyküm! – diye bilerek bağırıp selamlaştı.

Öteki, ağlayacakmış gibi görünen buruşmuş yüzüyle diğer tarafa döndü. Kadırcul'u tanıdı galiba, kalkmak istemedi, ama Esen'i görünce, yabancı olduğundan saygı göstermek mi istedi, yoksa “yukarıdan gelen birisiyse, ayıp olmasın” mı dedi, yerinden güçlkle kalktı ve:

- Vay, hoş geldiniz, - diye ağzını kıpırdatmış gibi yaptı. Nereye oturun diyecek? Ne yapacağını bilemeyerek, “nereye oturacaklarına kendileri karar versin, oturmazlarsa ayakta beklesinler, kendim de eğlenmiyorum ya burada” der gibi ima etti. Yüzünden “diyeceklerini deyip, bir an önce gitseler?!” ifadesi belli oluyordu. Gözünün ucuyla taşın yanında duran yarısına kadar içilmiş votka şişesine bakıyordu.

- Vay, Asker, yine yayılmışsın?-dedi, Kadırcul biraz alay edip gülümseyerek.

- Evet...-diye mırıldanarak Asker başını salladı,. – Gece yağmur vardı...

- Bize yağmadı?!

- Allah'ınız başkadır belki?! – dedi Asker suratını asarak.

Kadırcul kahkaha atıp, sakladığı votkaya eğilip baktı.

- Votkayla ısınıyorsun galiba, kardeşim! Yoksa hayvana bakmak zor mu geldi?

- Doydum, -dedi Asker.

Konuşmaları dinleyen karısı öbür taraftan üzülerek katıldı.

- Bunun yerine tütün toplar, başkaları gibi sıcak yerde otururdum. Bu “araba alacağım”, “kahraman olacağım” diye, inat etti?!. Kızlarım hasta olacak bu soğukta!...

- Gelin doğru söylüyor!-dedi Kadırcul üzülerek. – Böyle yapacağına, hayvanlara da, dağlara da kötü söz etmeden, elinden gelen işi yapsana!... Bu ne biçim bir durum böyle?!

- Bir şekilde kışlaya gidersem, bırakacağım, - dedi Asker – Vazgeçtim zengin kızından!

Kadırcul ile Esen yeniden yola çıktılar. Akıllı adam epey bir süre düşündükten sonra:

- İnsanlar daha sakin yaşama yöneldiler. Yolunu bulursan, alışırsan, hepsi kolaydır. Alışamadığın hayat daha zor gibi görünür her zaman. Yolunu bulursan, alışırsan, hayvana bakmaktan kolay bir şey yoktur, kışın da, yazın da iyi çalışılsa,

faydası çok olur. – dedi. – Buna baksan ya?! Hayvana bakmaya değil birkaç sene daha dayanıp “araba almak için”, “kahraman olmak” için gelmiş?! Şimdi biz göreceğiz bundan sonra, halkın hepsi şehirli olmadıktan, bu hayattan kurtulamadıktan sonra, belini sağlam bağlayıp, ilk başta kendi durumunu düzeltereksin, “beslenmezse hayvan gider, bakılmazsa hanım gider “ derler ya, hayvana iyi bakarsan faydasını görürsün, hükümetin hazinesi de yün ve et ile dolar sevinirsin... böyle olunca zaten “araba” da, “kahramanlık” da şöyle durur?!

Gittikçe tırmanarak, tepeye çıktılar.

Yer yüksek, silkelenerek rüzgâr esiyor, elini uzatsan yakalayacakmışsın gibi küçük bir bulut kümesi dolaşiyor. Bodur çimenler, gümüş renkli, topraktan yeni çıkmış çiçekler parlıyor.

Dünya sonsuz genişlemiş, batı taraftaki dağlar yere döşenmiş gibi alçak, uçsuz-bucaksızmış gibi görünüyor, toza bulanmış gibi kirli sarı bulutlar üzerine dolanmış. İki dağın ortasındaki geniş alan daha da genişlemiş sanki. Her yerde köyler, betondan yapılmış evler kibrit kutusu gibi düzenli görünüyor. İki taraftan iki su kıvrılarak gelmiş, bölgenin dar yerinde birikip, kararan vadiye dökülüyor. Güneş karşıdaki dağın arkasına girerek son ışıklarını batıdaki dağlara yansıtarak iki dağın ortasında ışık köprüsü oluşturuyor.

Dürbün ile bin kat daha katmerleşen dağa, sağlam sollu yayılmış geniş vadilere dalarak, hiç kimseden ses çıkmadan öylece oturdular.

Ey, kutlu dağlarım! Uçuna-bucağına göz yetmez bakmaya, değerini anlatmaya söz yetmez, genişsin, büyüksün, düşünce boyutunda ulaşılamayacak kadar derinsin, açığı doyurur, zayıfı semirtirsin cömert toprak ana. Göbek kanı damlamış bir yerini hatırlamayan, onu sonsuza kadar kaybeder, hayatın seline kapılarak yuvarlanıp akıp giden biri gibi dünyanın genişliğini fark edemez. Nereye giderse gitsin kara toprak avuç kadar daralır, yüzünü somurtur, yabancılaşır çeker. Uzaktan iyi olduğunu duyarsa sevinir, kötülüğünü duysa üzülür, sonunda ölünce nerede olursa olsun getirilip, toprağında sığıacağı kadar yer ayrılıp, son uğurlama yapılır, cenazesini kaldırılır akrabaları. Sonra hatırlayacak olan da, arkada bıraktığı şeylerin değerini bilen de, miras olarak koruyacak olan da yalnız sensin, doğduğum yer, akrabalarım...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I

Öğrencilerin çoğu farklı nedenlerden dolayı geziye gelemeyince, geriye Camşitbek ile beş çocuk kalmıştı.

Camşitbek, çoban Meder'in "Bu çocuk adam olur" dedirten cinsten sevecen oğlu. Kemikli, eli kolu uzun, güney taşları gibi esmer parlak yüzlü yetişkinler kadar olgun. Ne zaman karşılaşırsanız ağzını yamultmuş, düşünceli dolaşırdı. Okul zamanı pano hazırlama, okul gazetesine yazılar yazma gibi konularda becerikliydi. Ne söylenirse, ne yapılacaksa sessizce kafa salları, verilen işi biraz düşündükten sonra farklı dünyalardaymış gibi bitirmeden bırakmazdı. Çoğu çocuk gibi bağırıp çağırılmaz ya da kızlar ile kavga edip erkek olduğunu kanıtlamaya çalışmazdı. "Kötülüğün bir adı da saflıktır" halk sözünü, arkadaşları "Saftirik" şekline sokarak onunla dalga geçer, o hayatı anlamış büyük insanlar gibi benim dengim değilsiniz dercesine gülüp geçerdi. Kendisi yalnız dolaşır, gezerken herhangi bir varlığın ya da bir hayvanın resmini renkli kalemlerle çizerdi, fakat bunları kimseye göstermemişti. "Meder'in çocuğu delirmiş, insanlarla işi yokmuş, bir yerlere bakıp dalıp dalıp gidiyormuş!"... dedikodusu bütün köyü kaplamıştı. Bunları duyan babası kemik etleri sızlarcasına sessizce gülüp geçerdi. Aslında çocuk yaşatlarından daha derin düşünceli ve mantıklıydı.

Taş-Kömür garından trene bindiler. Pek çok yere uğrayarak yol alıyorlardı. Jalal-Abat-Frunze treni Özbek, Tacik, Kazak topraklarının bazı bölgelerinden geçiyor, farklı şehirlerde durarak, farklı giyinmiş, farklı dillerde konuşan, farklı insanları görerek, çeşitli lezzetleri tadarak iki günde Frunze'ye vardı.

Kocaman binaları, asfalt yolları, yollardan aralıksız geçen arabaları, kaldırımlarda karınca gibi koşuşturan insanları görünce çocukların ağzı açık kaldı. Esen özellikle dört gün boyunca çocuklara şehiri gezdirdi, dinlenme yerlerine, parklara, mağazalara götürdü. Şehiri ve şehir kurallarını öğretti.

Aliyma daha yolda gelirken emirler yağdırmaya başlamıştı. "Çantayı taşı", "Fazla sallanma Camşitbek" diyerek emin adımlarla yüzünde mutluluk yürüyordu.

Camşitbek boyun eğer mi? Evet, ne derse onu yapar, ters bir Şey söylemek Şöyle dursun kaşını bile atmazdı. İkiside aynı yaşta olmasına rağmen kızın tabiatı gereği daha büyükmüŐ gibi gösterir, büyükler gibi davranmaya çalıŐırdı , yaradılıŐı sessiz ocuğa “Ah! Ben seni ne yapayım!” diyerek yrŐne bile takılır, alay ederek güler dalga geçerdi. Camşitbek ise sessizce gülüp “Deli kız” der geçerdi.

Dört-beş gün baŐkentini her yerini çocuklara gezdirdi. Eski müzeye, resim müzesine götürerek ocuklara Kırgız ressamların en iyi resimlerini tanıttı. İki defa yabancı filme gittiler. İlk defa gelenler için başkent gezisi ve tanıtımı tamam gibi gözüküyordu.

Ertesi gün taksi çağırarak Issık-Kl tarafına gittiler.

II

Bu vakitlere “lnn piŐtięi an” derler. Yazın en sıcak zamanı, kumlar kızmış gölün yirmi beş dereceye varan sıcaklığının insana ayrı bir rahatlık verdiği zaman. Dinlenme tesislerinin, otellerin tamamının dolduğu, sahillerin taŐtıęı zaman. Ülkenin farklı farklı yerlerinden gelenlerle, sadece günü birlik gezmeye gelenlerle yoğun günlerini yaşıyor burası. Issık-Kl ayırım yapmadan herkese kucak açmış ve herkese aynı Őevkatı gösteriyor.

Sabah Esen çocukları erkenden kaldırdı, kantinden kahvaltı alırken uzun zamandır görmediği bir yakınıyla grŐecekmiŐ gibi heyecanlıydı, acele adımlarla sahile doğru yürürdü.

Gölün sessiz sakin maviliği doğuya doğru sanki bir deniz misali uzanıyordu. Bir taraftan da Kuzey (TESKEY) Ala-Too'nun beyazla kaplanmış sıra dağları gözüküyordu. Batı tarafında ise gökteki bulutlar bazen bembeyaz farklı Şekil ve renkler alarak ilerliyordu

Kuzeye dayanmış Güney (Knky) Ala-Too ise görünen yüzü tertemiz, güneşin parlaklığını yansıtan karlarıyla gmŐ andırıyordu. Gölü üstünde bir aşağı bir yukarı süzülerek martılar uçuŐuyordu.

Esen de çocuklar da bu manzara karşısında kendi dünyalarına dalıp gittiler. Camşitbek ise büyüleyici manzara karşısında oralarda değilmiş gibi görünüyordu.

- Hey, kapat ağzını!- dedi Aliyma sessizce. Camşitbek, kızın bu alayına aldırmıŐ

bile etmeden derin maviliklere bakmaya devam etti.

Sahilde yürüdüler.

Gölün güzellikleri yavaş yavaş değişmeye başladı. Belirsiz bir şekilde Teskey dağlarını da, Küngöy dağlarını da bulutlar kaplamaya başlamış, gölün maviliği bozulmuş siyahlaşmaya başlamış, bulutların duruşuna aldırış etmeden aralarından geçip göle yansıyan güneş ışınları altın misali parlıyordu.

Çok zaman geçmeden yine değişti. Batı taraftaki bulutlar belli belirsiz dağılmış yerini mavi gök yüzüne bırakmıştı. Güney taraf ise aksine daha koyu bulutlar ile kaplanarak tamamen kararmıştı. Göl ise bu değişime ayak uydururcasına koyu maviden açık maviye, yeşile kayıyordu.

Küçük dalgalar kumsala vuruyor, parlak köpükleri kumda eriyip gidiyordu. Hava ılık, gölden dalgayla birlikte gelen sıcak rüzgâr ister istemez insanı hayatın rahatlığına sokuyor.

- Göle girmek için eşyalarınızı getirdiniz mi? - diye sordu Esen. Camşitbek kafasını salladı.

- Gidin bakalım, suya girin ama dikkat edin, fazla uzağa gitmeyin, - dedi ve ayakta durmasını çıkarttı sıcak kumlara basarak bir yere oturup mavi sulara baktı.

Önden giden Aliyma “Hi” diye gülerken Camşitbek ile yine alay ediyordu. Kolay kolay alınmayan Camşitbek ise sessizce onu takip ediyordu. Fazla kalabalık olmayan bir yerde elbiselerini değiştirdiler. Sadece Aliyma’nın sesi duyuluyor. “Ey! İ-İy, Hayvan! Hi hi hi!..” diye dalga geçiyordu. Camşitbek onun bu alayına aldırış bile etmedi. Daha sonra beraber koşarak suya girdiler. Aliyma’nın “Ay, i, iy, harika, mükemmel!..” gibi sevinç çığlıkları Esen’e kadar ulaşıyordu.

Esen ışığın, bin çeşit rengin durmaksızın değişimine çeşitli renklerin birbiriyle iç içe geçmesine, sonra beyazdan maviye dönüşen sıra dağlara hayretler içinde baka kaldı.

Bir iki gün kaldılar. Esen her gün farklı zamanlarda sahile iniyor. Gölün eşsiz güzeliğine dalıp gidiyor. Aliyma ile Camşitbek’in deli çağları olduğundan onunla birlikte öylesine sessizce oturamıyorlar.

- Kayığa binebilir miyiz, öğretmenim? diye sordu Aliyma göz ucuyla bakarak. Esen kafasını salladı.

- Dikkat edin...

Aliyma sevinçle Camşitbek'in kolundan çekerek koşmaya başladı. İkisinin neşeyle bir şeyler konuştukları belli, ilerliyorlardı. Esen onların arkalarından bakarken, bir an Camşitbek'in Aliyma'dan hoşlandığını veya Aliyma'nın Camşitbek ile kendini avutmaya çalıştığını farketti. İçinden bir ses onları geri çağırıp "Rahat durun!" diye ikisini de azarlamak istedi. Nasıl söyleyecekti ki? Neden?! Esen yavaşça yerinden kalktı ve yürüdü.

Sahilde her türlü insan vardı. Kör kütük sarhoş olup ayakta zor duran, "Oh! Ne güzelmış sahil..." diyerek şarkının bir satırını ancak söyleyebilenler de; deniz giysileriyle dolaşanlar da. Sahilde güneşlenen kalabalığın arasından geçip تنها bir yere giderek oturdu, kendisi yalnız göl ile konuşuyordu.

Öğle yemeğinden sonra Esen sahilde yürüyüşe çıktı. Aliyma ile Camşitbek yine kayığa binmeye gittiler. Esen elbiselerini çıkartıp göle girdi. Tek başına sahilden uzak olmayan bir yerde yunuslar gibi özgürce yüzdü. Yorulduğu zaman sırt üstü yattı uçsuz bucaksız mavi gökyüzüne bakarak, hiçbir şey düşünmeden o huzura kendini bıraktı. Sonra sahile çıkarak sıcak kumlara uzandı.

Akşam olmaya başladı. Gölün hareketliliği yavaşça dağıldı. Su üstünde sessizlik, uyumaya hazırlanan gözler gibi sakin hareket ediyordu. Sadece bir yer bir beyazlaşıyor bir kararıyordu. Yavaş yavaş zaman geçtikçe suyun üzeri tamamen başka bir renk alıyor, bir mor, bir kırmızı, bir sarıya dönüyordu. Bu güneşin batışıydı. Dağlar sanki daha da uzaklaşmış gibi irak görünüyor, önündeki göl gibi mavimsi bir renk alıyordu.

Güneş uzakta kararan dağın arkasına girdi. Dağlar üşümüş gibi, mavimsi bir gölge örtündü ve güneşin son ışıkları doğu dağlarının tepelerine yapıştı, biraz da olsa yeryüzündeki mutluluğun göstergesi gibiydi. Yükseklerde saçılmış da toplanmış ot gibi her yerde duran bulutlar kırmızı-sarı renk değiştiriyor yanıyormuş gibi. Kızıl nur gölün üzerine yansımış, pişmiş nar suyu gibi renk verdi suya, sonra o da yavaş yavaş göl dibine inmeye başladı, gölün üstü de havada uzanan mavi ipek örtü gibi olunca sessizlik hâkim oldu.

Esen kıyıda duran boş kayıkların birini göle indirerek, arkasına bakmadan göl açıklarına doğru, küreklerin dengesini bozmadan yavaşça çekerek, ilerlemeye başladı.

Tepesi karlı dağların gölgesi göle düşüyor, göl sessiz, sadece bir kalkan, bir

inen hareketlilik hissediliyor, dağların gölgesi göl dibine sallanmış gibi, yakınlardaki derinlik gözle tam olarak görünüyor, içindeki bitkiler arasında gezen küçük balıklar akşam yemeğine hep beraber çıkmış gibiler.

Kıydan biraz uzaklaştıktan sonra Esen kürek çekmeyi bıraktı ve kayığı kendi haline bıraktı. Su gözyaşı gibi tertemiz, masmavi, dibi yokmuş gibi, gittikçe derinleşen taraflar kararır, şimdi artık onu avucuna almış gibi korkutucu bir his uyandırıyor. Esen derinliklere bakmak istemedi, kayığa sırt üstü uzandı. Gök de göl gibi, ucu bucağı görünmüyor, sessiz. Ama kayak, Esen'e beşik olmuş, küçük dalgalarla yavaş yavaş sallanıyordu.

Gökyüzü kararmaya başladı. Artık göl de simsiyah olmuş, suratını asmış gibi çok sert görünüyordu. Biraz rüzgâr esti, hava da serinliyor, git gide karanlık çöküyor, kıyıdaki tatil yerleri uzakta, dağ kenarlarında kurulmuş köyler karanlıkla kaplanmaya başladı. Her yerden yeşil, sarı, beyaz renkte lambaların zayıf ışıkları görünmeye başladı. Artık gölün yüzü görünmeden karanlığa büründü.

“Çulp!” diye bir ses yakınlardan geldi. Esen eğilerek göle iyice bakındı. Sahildeki ışığın yardımıyla bir şeyin bir an için görünüp, sonra da “çulp” diye suya girdiğini gördü.. Bak! Yine bir tane! “Balık oynuyor!” dedi Esen sevinerek. “Şarp! Şurp!” diye bir burda bir orda, beyaz kanadı ışıpta parlıyordu.

Dağın tepesinden hafifçe görünmeye başlayan, yükseldikçe tüm varlığıyla açılarak, dolunay çıktı. O anda sahilde de bin farklı ışık sessiz yanıp, duruyordu. Şimdi ayın güzelliğinden korunmuş gibi, sadece kendi etrafına kendi ışığını saçarak, yere yapışıp, grimsi bir renk aldı. Dolunay göl üzerini süt kadar beyazlatarak, ninelerimizin anlattığı hikayelerdelerki Kadir gecesini gibi sessiz bırakıp, uyuttu. Suda oynayan balıkların kanatları daha da parlamaya başladı. Gölün yüzü beyaza kesip, parlayan elmas gibi, bin farklı renk alıyordu.

Şimdi dağdan yükselen aydan buraya gölgeden temizlenmiş, dik bir şekilde göl üstüne yumuşak bir ışık düşüyor, oradan buraya uzanarak, kayığın dibine ucu gelip takıldı. Işık yolu yavaşça sallanıp, gölün üstünde şımarıp, incelererek, genişleyerek göl dibine kadar inip gidiyordu. Esen elini göle uzatıp suya dokunca, ışık uykudan uyanmış gibi sallandı. Esen kayığın yönünü ışık yoluna doğru yönelterek yavaşça ilerlemeye başladı.

O anda gölün açıklarından şarkı söyleniyormuş gibi bir ses yankılandı. Esen

kürekleri çekmeyi bırakarak dinledi. Şarkı söylüyor! Epeyce karanlık açıklardan, gölün dibinden geliyormuş gibi duyulan ses, yavaş, güzelce yankı yaparak, sonları tam duyulmadan karışarak, yavaşça durarak, yeniden havaya dağılıyordu. “Kim?” diye sorgulayan bir düşünce Esen’de belirdi. “Su meleği mi?!” , nedense her yeri titredi, o anda korku değil ama, ne olursa olsun su meleğiyle görüşmek istemeyen gönlü değişik bir hisle kaplandı. Su meleği şarkı söylüyordu. Esen büyülenmiş gibi o tarafa doğru kürek çekti, beyaz ışık yolundan sesin peşinden gölün açıklarına doğru uzaklaşarak ilerliyordu..

Bir zaman sonra kuzeydeki dağın başından bir parça bulut ilerleyerek, gittikçe büyüyerek genişleyip, çabucak ayın önünü kapattı. O anda uzaktaki dağların rengi de, sahildeki zayıf ışıklar da kaybolup, gölün üstü simsiyah oldu, su meleğinin sesi de suyun dibine inmiş gibi kesildi. Esen’in önündeki beyaz ışığın yolu da, büyüleyerek onu çağıran su meleğinin sesi de, daha biraz önceki heyecanını kaybetti.

Rüzgar esmeye başladı. Kayığın ilerlediği de, durduğu da belirsiz, güçlü bir dalga gelip bir kenarına değince, bir kalıp bir iniyordu.

Yağmur başladı. Şimdi sert dalgalar gelecek. Esen gitmeye hazırlanarak, kayıkta yerinden kalkıp, sahile doğru baktı. Karanlığın arasından elektrik ışıkları belli belirsiz görünüp kayboluyordu. Sahil oldukça uzak görünüyordu. O anda yakından bir şeyin “şarp-şurp” sesi geldi, “Ey...” diye seslenir gibi bir ses duyuldu. Esen’in rengi kaçtı. O anda hayalinde su meleği onun arkasında iki eliyle kayığın kenarından tutmuş, kuyruğuyla su saçıyormuş gibi oldu. Esen kayığın kenarına çenesini koyarak göle bakmaya başladı, hiçbir şey yok, sadece göl kudurmuş gibi dalgalanmış, dalgalar gidip dönerek, kabarıyordu. Dalgalar arasından konuşma sesleri yine geldi. “Bu saatte kim var burada acaba?...” diye düşündü Esen. “Senin gibi biri galiba?!...” diye kendine kendine cevap verdi ve kayığı sesin geldiği tarafa yöneltti. Biraz sonra dalga kaldırdığında bir şey görüldü. Beyaz bir şey, “Kayık!” diye sevinen bir kızın sesi geldi. “Ya gerçekten su meleğiyle mi karşılaştım?!” diye, düşündü Esen.

- Kimsin?... – diye, yavaş bir ses çıktı Esen’den
- Biz – diye cevap verdi bir erkek sesi.

Dalgaların sesinden iyi duyulmuyordu.

Esen kayığını iyice yaklaştırarak onların kayığını durdurdu. İyice baktı ki,

kayığın içinde büzüşmüş bir halde Aliyma oturuyor. Camşitbek.

Esen korktu???

- Ya, burada ne arıyorsunuz?! – diye bağırdı.

Kız ile çocuk hiçbir şey diyemeden kaldılar. Bir süre sonra:

- Biraz yüzelim demiştik...- dedi, Camşitbek sesi titreyerek.

- Yüzmez olaydınız!...- dedi Esen kızarak- Haydi, çabuk geri dönün sahile!

Şimdi dalga çıkacak...

- Kayığı yerinden oynatamıyorum, hocam...- dedi burnunu çekerek Camşitbek.

Aliyma ağlamaklı:

- Hep içine su doluyor, hep... Avuçlarımızla boşaltmaya çalıştık olmuyor...

Esen kayığın dibine elini soktu, kayık yarısına kadar suyla dolmuştu. Kızın ayakları su içinde, hem üşümüş, hem de çok korkmuş gibiydi. Camşitbek erkeklik taslayarak, 'korkma'diyerek kızı avutmaya çalışmış kendisi küreklerle ilgilenmiş gibiydi.

- Haydi, bu kayığa geçin! Çabuk! – dedi Esen, karanlıkta yüzleri görünmedi, Aliyma'nın elinden tutup, kayığa geçmesine yardım etti, korkudan titrediğini hissetti.

Camşitbek orada kalmaktan korkmuş gibi, aceleyle kayığa atladı. Kayık tersine dönecek gibi oldu.

- Dikkatli olsana?! – diye Aliyma bağırdı.

- Bir şey olmaz... – diye karanlıkta mırıldanarak Esen delik kayığa geçti. – Ya çocuklar, su meleğinin şarkısını siz de duydunuz mu? - diye seslendi, sesi keyfi yerindeymiş gibi mutlu geliyordu.

Onlar sessiz kaldı, sonra kendi aralarında konuşup, Camşitbek:

- Ya, buradaki "su meleği"... yapma desem de söylüyordu..., diye cevap verdi, kendini kötü hissettiği belli oluyordu.

- Sen miydin, Aliş? Çok güzel geldi bana!... – dedi Esen gülerek, sonra:

- Artık siz çabuk sahile dönün! Şimdi sert dalgalar başlayacak!- diye bağırdı.

Sözünü bitirmeden büyük bir dalga gelip iki kayığı da yukarılara kaldırdı. O arada Camşitbek'in:

- Hocam! Beraber gidelim, hocam! – diye korkuyla bağırdı.

- İlerleyin!...- diye bağırdı Esen.

Dalga iki kayığı karanlıkta birbirinden uzaklaştırırken, gürültüyle, daha da

büyümeye başladı.

Başına bastıra bastıra giydiği kalpağıyla sandalın içine dolmuş olan suyu boşaltıp iki eliyle küreklere asıldı. Sandal ise ağır bir yükü üstünden atmış gibi hafifçe sallanarak ilerlemeye başladı. Hava aniden bozuverdi. Sisten dolayı burnunun ucundaki bile görünmez oldu. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağmaya başladı. Esen sıırıslıklam olmuştu. Uzaktan hafifçe gözüken ışığı takip etmeye çalışırken ürkmeden, korkmadan, yolunu şaşırmadan, dengesini kaybetmeden sandalın küreğini çekerek ilerlemeye devam etti. “ Eyvah gençlik eyvah!... kıyıdaki eski sandalın deliğini de, kırığını da fark etmeden göle koyuverip, gençliğin verdiği heyecanla buraya kadar gelmişler galiba?!” diye, hüznle düşündü. Sandal tekrar ağırlaşmaya başladı. Sandalın altından su kaynarcasına fokurdayarak geçti. Üstünden ise yağmurun dökmesiyle bir anda sandalın içi doluverdi. Hatta oturma yerlerini bile kapladı. Esen ise dalgaların sağa sola salladığı sandalın içinde sık sık bir kenarına yapışarak dolmuş olan suyu bir kez daha kalpağıyla boşalttı ve doğrularak kıyıyı görmeye çalıştı. Bu eziyeti çekmektense yüzerek kıyıya varmayı düşündü. Kıyıdaki ışıklar yakın görünse de epeyce mesafe vardı. Esen tekrar kürekleri çekmeye başladı.

Sanki gök yarılmış gibi yağmur yere boşalıyordu. Gece karanlığında arka arkaya hız alan dalgalar küçücük sandalı sağa sola, oraya buraya sallamaya başladı. Esen ise sandalda dengeyi sağlamak için arada bir sağa bir sola atladı, kürek çekmeye çalıştı.

“Hocaaam!...” sesi uzaktan zar zor işitildi. Bu “ Süper” diyen kızın sesiydi! Seslenme gibi değil sanki yakarırcasına bir sestti. Esen’in kalbi titremeye başladı. Cevap vermek için veya onları aramak için ömrü var mıydı? Azrail olmuş dalgalardan hayatını kurtarabilmek için uğraşırken her şeyi unuttu. Kulağı hiçbir sesi duymuyordu. Belli bir zaman sonra sahil tarafındaki dalgaların sesi daha da güçlü duyulmaya başladı. “Evet dalgalar kıyıya vuruyor!...” diye sevindi. Dalga sandalı saman çöpü gibi sallayıp, ejderha gibi üfleyerek bir kıyıdan ikinci bir kıyıya çarpıyordu. Esen, küreği çekmek değil sandalın üzerinde devrilmeden tutunmaya çalıştı.

“ Hocaaam!... diye ağlayan ses, yankılanarak şakır şakır yağın yağmurun, dalgaların uğultusu arasında kaybolup gidiyordu. Tekrar dolan sandalı dalga yukarılara kaldırıp çarparak deviriverdi. Esen sandaldan göle düştü. Su yuta yuta

kendini kurtarmaya çalıştı. Devrilmiş olan sandalı yakaladı ve korkusunu yenerek kendini toparladı. Sandalın kenarından tutup doğrulmaya çalıştı ama bunu başaramayacağını anlayınca kadere baş eğip, buna da şükür deyip yüzerek kıyıya varmayı hedefledi.

Bir dalga Esen'i sel getirir gibi gölün kenarındaki kumlara bırakıverdi. Birilerinin mıy mıy diye sesi gelmeye başladı. Gerçekten ses mi yoksa kulaklarının uğultusu muydu, halsiz kalan Esen bir türlü sesi ayırt edemedi.

Esen kıyıya sürüklendiği için ayağa kalkamadı. Dalga onu bırakıp gitti. Dalga tekrar geldiğinde birileri onu koltuklarından tutarak kaldırıp götürdü.

Sayın Hocam!...- diye Aliyma titreyerek ağlayıverdi.

- Oh, siz sağ sağlam ulaştınız mı?... demeye zar zor gücü yetti. Tekrar güm diye kuma düştü. Ufalanmış kum ne kadar nemli olsa da güneşin sıcaklığını taşıyordu. Yavaş yavaş Esen'i ısıtarak bir az olsun kuvvet verdi. Şimdi de kulağı açılmaya başladı. Gölün gürültülü sesini, yanındaki dinlenme tesislerinden gelen müzik seslerini ayırt etmeye başladı. Yaşıyor olduğunu daha iyi anladı. Yerinden kalktı ve kıyafetlerini çıkararak suda çalkalayıp iyice sıktıktan sonra üzerine giydi. Başına basa basa giydiği kalpağı yoktu. Kalpağın dalgalarda yüzdüğünü düşünerek birden bire dona kaldı. Kalbinin derinliklerinde gençlerin kıyıya çıkmalarına çok sevindi. Kendisi ne ölüm korkusunu hissetti ne de ölümün kapısından döndüğüne sevindi. Bir pehlivanla güreşmiş gibi gönlü rahatladı.

Yaz mevsimi de – bebeğin gönlü gibidir. Hemen güneş çıkıverdi ve hava sınımsız oldu. Bulutlar dağıldı. Yağmur dindi hafif bir rüzgâr eserek tertemiz havayla etrafı bir az daha aydınlatarak, güzelleştirdi.

Eh benim sevdiklerim eh!... Dikkat edin demiştim ya?! – diye yumuşak sesle Esen öğrencilerini uyardı. Gidelim şimdi... Kendilerini suçlu hisseden Camşibek ile Aliyma hiç ses çıkarmadan peşinden yürüdüler...

Alima hiç uyuyamadı. “ Eh sevgili hocam eh! Bizi kurtarayım derken kendin boğulacaktın nerdeyse?!” derken kalbi çarpmaya başladı. Bir taraftan da hocasının yaptığı fedakârlık için çok minnettardı.

Esen'in hayali aklından çıkmıyordu. O farklı bir insandı. Dil bilgisinde uzman, herkes için yardıma koşan, kendi hayatı pahasına olsa bile yardımını esirgemeyen değerli insandı. Paylaşılmaz sırrı, kimseye söylenmeyecek bir derdi varmış gibi pırıl

pırıl parlayan kara gözleri vardı. Edep- ahlâk sınırını çiğnemeyen bir bakışı vardı ki, hiç aklından çıkaramıyordu. Hep aklında canlandırıyordu.

“Sevgilim!...” diye fısıldayan sesi dalgaların gürültüsüyle dışarıda yankılanmış gibi hissedildi. Bunları hiç unutmadı. Gönlü ferahlamadı. Bir anda hüzünlenerek gözündeki yaşlar boşalıverdi.

Kız hiç amaçsız, hiçbir mazereti olmadan yatağından kalktı bornozunu giyerek kapının anahtarını buldu, kapıyı açarken oluşan tıkırtıyla “ Eyvah, hocamlar uyanır mı?!” diyerek yerinde durdu kaldı. Ve bir an nefes bile almadan bekledi. Hiçbir ses gelmediğinden emin olunca kapıyı yavaşça açıp, kendini dışarıya attı. Göl epey uzakta gecenin kucığında şırıl şırıl sallanarak yatıyordu. Bazı dinlenme tesislerinin ışığı sönmemişti. Göl tarafında “dikari” denilen gruplardan biri mi yoksa çiftler mi bir türlü buna akıl erdiremedi gölün kıyısında geziyorlardı. Gitarın nazik duygusal sesi kızı derin bir düşünceye daldırdı. O nereye gideceğini, ne yapacağını, niçin gezeceğini ya da duvara yaslanıp duracağını bile şaşırıldı. Gönlü nereye isterse oraya gitti ve gül kokulu bahçe yoluna geldi. “Gel benim sevgilim? Sevincin varsa gel beraber sevinelim. Bir derdin varsa gel seninle paylaşalım” diyen gitarın sesine eşlik eden ses kızı daha da derinden etkiledi. Duygularını okşadı.

Gölün havası kızın gönlünü bir az da olsa serinletmiş gibi oldu. “Hocam dedi hayalinde,- sevgi nedir? “ Kendi kurduğu hayalden kendisi bir anda ürktü. “ Seviyorum! Seni arıyorum!” diye yazar bütün kitaplarda âşık olduğunu nasıl itiraf eder?! Âşık olmak utanmak mı, ahlak sınırından çıkmamak mı, kendi kaderine karşılıksız olarak yola çıkmak değil mi? Ama Seviyorum!” “Seni hep arıyorum!”- sözlerinin içinde çoğunlukla aldatmak vardır. Bütün kötü işler bu büyük kelimenin altında kullanılabilir. Ama bunu küçücük kız daha anlamaz.

“Ama böyle nasıl sorarsın?!” diye, kendi kendine utanarak yüzünü elleriyle örttü.

Gitarın hüznü sesi kulağa hoş geliyordu. “Eh değerli?... Alış?... Bir şeyler mi düşünüyorsun?...” diyen Esen’i hayal etti. Esen eğilmiş kızın gözüne bakıyordu. Gül kokan yolda ikisi yan yana geziyorlarmış gibi hissetti. Kız kendi hayallerinden kendisi utanıyor, kalbi hızla atıyordu.

Sabahleyin erkenden gölün kıyısına geldiler. Değerli Isık-Köl çok sakindi. Ortasında buhar oluşmuştu. Uzaktan hafif bir ses geliyordu. Kenardaki renk renk

taşlara vuran sular kulakta bir hoşluk bırakıyordu.

Aynı gün yola çıktılar. Gölü kuzeyden dolaşarak on gün içerisinde Frunze'ye vardılar.

III

İki odalı daire, misafirhanesinin ortasındaki yuvarlak masa güzel bir örtüyle örtülmüş, duvarın mutfak tarafında buzdolabı duruyordu. Tabanın tahtaları boyanmıştı. Girişe eskimiş kırmızı beyazlı bir paspas serilmişti. Ev sahibi yastığa yaslanmış divanda uzanıyordu. Yaşı elliden fazlaydı. Tıraş olduğu için saçı mavimsi bir hal almış, biz az nine tipli bir adamdı. Penceredeki küçücük radyoda müzik çalıyordu. Çok hüzünlü bir parçaydı. İhtiyar hiç kıpırdamadan dinliyordu.

Aynı anda kapı çalındı. Düşüncelerinden sıyrılarak yerinden doğruldu.

İhtiyar: Ey Hanım! Geldi galiba...

Eşi: (Mutfak tarafından) Ellerim hamur şimdi. Kendin kalkıversen ya dedesi.

İhtiyar: (Huysuzlanarak) Ellerini yıkayıver Allah iyiliğini versin! (Uzanmaya gitti.) Beni sorarsa hasta deyiver! Tamam...

Eşi elini yıkadı, havluya elini silerek mutfaktan çıkıp kapıyı açtı. Bembeyaz atkısı olan postacı kız içeriye girdi.

Kız: Merhaba Nasılsın Teyze?...

Eşi: Çok şükür, kızım...

Kız: (Çantasından parayı çıkararak) Hocam evde mi?

Eşi: Beli ağrıdığı için uzanmıştı.

Kız: Tamam, o zaman kaldırmayın. Hocamın yerine siz imzanızı atarsınız. (Kızın elinden parayı alır). Sayınız, yüz som...

Eşi: Teşekkür ederim, kızım...

Kız: emeklilik maaşınızı geçen gün getirmem lazımdı. Ama yetişemedim. Çok özür dilerim...

Eşi: Önemli değil kızım. Geçmiş ayın parasını henüz bitirmedik. Dedenle ikimiz neye harcama yapalım ki?...

Kız: Hoşça kalınız...

Eşi: Güle güle kızım (Kız evden çıkar. Nine dedenin yanına gelir.). Evet

Dedemiz sen hiç de sağlıklı değilsin son günlerde. Bütün gece inledin, sayıkladın. Sen böyle değildin...

İhtiyar: (Kalkarak başını sallar.) Evet böyle değildim..., Baksana hatun, saçım bembeyaz değil mi? Neden bembeyaz oldu?!

Eşi: Bu da laf mı şimdi? Yaşlandın tabi ki de!

İhtiyar: Yaşlandım mı? Nasıl yaşlandım? Ne iş yaptım da yaşlandım. Nasıl bir faydalı iş yaptım ki yaşlandım?!...

Eşi: Eh, senin derdin yok ihtiyar! (Masayı hazırlamaya başlar.) Senin yaptığın işleri hemşerilerinin hiçbiri daha yapmış değil. Sen yirmi sene yöneticilik yaptın...

İhtiyar: Doğru!... (Tebessüm etti.) Doğruyu söyledin. Yirmi sene yönetici olmadım. Sadece gezdim. Sadece gezdim orda burada...

Eşi: (Dedenin gözüne bakarak korkmuş gibi telefonu açarak) Sen ne diyorsun?... Doktoru arayayım mı?...

İhtiyar: (Bas bas gülerek) Ne yapacaksın doktoru?

Eşi: O zaman deli gibi konuşma? Hastalandın galiba...

İhtiyar: İyiyim ben, hatun. Bırak şimdi lütfen, bana o kadar kötü gözle bakma, iyiyim diyorum ya?! Telefonu bırak lütfen. Bilmek istiyorsan, hatuncum, ben eski hastalıklardan kurtuluyor muyum diye düşünüyorum...

Eşi: İnşallah da! Hayat hikâyenı yazsan olmaz mı dedesi.

İhtiyar: Ne yazacağım? (Elini sallar) Kenara atılmış çöp gibiyim kimse için gerekli olmadığım için emeklilik maaşımı alıyorum. Kendimi avutacak bir iş bulup kendi kendimi kandırmam daha iyidir. Ama bu zamana kadar “partilerin yaptığı işi hep ben yapıyordum” diye yazmam çok ayıp olmaz mı? İkincisi çocukluklarında çektikleri zorlukları yazarlar. Kime lazım. Benim gibi bir emeklinin özgeçmişini mi? Kime örnek olacak böyle özgeçmiş?! Sadece kendi ismini ölümsüzleştirmek için yalandan bir kitap yazmak olur.

Eh, yaşlandıkça insanın tatlı söze ihtiyaç duyacağı bir gerçekmiş. Ama güzel kelimeleri başkaları söylese daha da iyi olmaz mıydı?!... Ama ben kendi kendime söylüyorum... (Ellerini ters tarafa sallayıp, burnunu buruşturur.) Ne şimdi? “Falanca yıl bir ilin bu kadar koyununu çoğalttırdım.! Falanca yıl ise pamuk planını fazlasıyla doldurdum!” diye mi yazayım? Partileri kuranlar, emek harcayanlar halktır.

Eşi: Makale yazdın hani? Gazeteye çıkardı her gün. Şimdi özgeçmişini yazmazsan da o makaleleri bir araya toplayıp bir kitap yap o zaman?

İhtiyar: (dalga geçercesine gülerek) Makale! Gazeteye çıkardı! Hatun sen söyle, bir zamanlar makale yazmak için gecemi gündüze kattığımı, seni de uyutmadan yazdığım günleri hatırlamıyor musun?... (Eşi cevap veremez.) Bunları hep o işçilerle beraber yazmıştık.

Eşi: Senin için birileri çalışmış demek? Bu kadar sene?!

İhtiyar: Lafın hepsi orada yatıyor.

Eşi: Çay içelim... (Çay döker.)

İhtiyar: (Masanın kenarına oturur, düşünceye dalarak çayını yudumlar.) Eh, bencil kafam! Bu dağlı illerde birçok işin yöneticisi oldum. Birini bırakıp, birinde çalıştım. O zamanlar insanlara üstten baktım. Hep onlara emir verdim. Dalga geçer, yüzlerine gülerek konuşur, sert emir verir azarlar gezerdim. Ama onların hepsi benim için çalışmak zorundaymış gibi düşünürdüm. İnsanlar bir günlük ekmeğe çalışıyor diye gülerdim. Sanki babamın bana bıraktığı mirasmış gibi insanları kölem gibi görür ve çalıştırdım. Bunların hepsi benim için nazik davranışlarmış gibi gelirdi. Onların akılsız olduklarını düşünürdüm. İnsanların akıl ve güçlerini benim için harcamak zorunda olduklarını mecburlar diye görürdüm. Hatun, aklında tut. Benim rakiplerimi ya da bana dik bakarak konuşanları hiç yaklaştırmazdım. Benimle konuşurken yüzüme bakamayan insanlar hoşuma giderdi hep...

Eşi: Seni eleştiren insan yok muydu?

İhtiyar: He he he! Eleştiren işçi kendi istifasını verir giderdi.

Eşi: Çok kötü adamıştın sen, kocacım.

İhtiyar: Kendim de şimdi anladım. Evet, hatun, sen de düşün şimdi. Baksana saçın gümüş gibi parlıyor. Maniküre de gitme ihtiyacın kalmadı. Şimdi modayı takip etmiyorsun. Sen hep sadece o tür şeylerle uğraşırdın. Onların hepsini arkada bıraktın. Artık karnını doyurmak için sadece ekmeğin parasını hesaplıyorsun. Sadece bunlar bile işini kolaylaştırdı. Şimdi düşünüyor musun?

Eşi: (Şaşırarak) Sen kızarsın dedesi!...

İhtiyar: Mavi tüylü kedisini kucağına alarak okşamaya başlar. Kedi de uykuya dalarken hırıl hırıl ses çıkarttır arada bir. Tüylerinden arada bir çırt çırt diye ses çıkar. İhtiyar kedinin yüzüne derin derin bakar durur. Oda sakin. Kapı çalınır. Dede korkar.

Siyah kumaştan dikilmiş olan hırkasının kolunu düzelterek kapıyı dinler. Kapı tekrar çalar. Dede yerinden kalkarak kapıya doğru yönelir. Ama bir yandan kalbi huzursuz olur. Vazgeçer kapıya bakmaktan. Boynunu uzatarak durup kalır.

İhtiyar: (Kısık sesle). Ey hatun!... Kapı çalınıyor. Neredesin Hatun... (Eşi seslenmez.) Kendim mi açsam acaba? Yok ya kalbim titriyor. Ya da başka birisi midir?... Kim olacak başka adam ise ?... (Kapı daha sert çalınır) Ey hatun!... Nerelere kayboldun eyvah! Oymuş...

Eşi: (Duştan) Ne oldu? Sen açıversene dedesi. Ben yıkaniyorum ki...

İhtiyar: (Duşun kapısına yaklaşarak mırıldanır.) Kendin aç! Evet, ben yokum. Yatmaya gidiyorum.

Eşi: (Duştan) Eyvah!...

İhtiyar: Ben yokum... (İçerideki odaya kaçır gider.)

Eşi: Bornozunu giyerek duştan çıkar. Gidip kapıyı açar. Postacı kız içeriye girer.

Kız: Nasılsınız nine?

Eşi:Şükür...

Kız: Yarın gelecektim. Bir gün erken geldim. Geçen aydaki hesapları eşleştirerek. (Çantasından parayı çıkarır.)

Eşi: Teşekkür ederim, kızım. Baht versin. (İmzasını attı.)

Kız: Hoşça kalınız.

Eşi: Güle güle kızım.

İhtiyar: (içerideki odadan boynunu uzatarak) gitti mi?

Eşi : (Parayı masaya bırakarak) Al...

İhtiyar: Ne yapacağım?

Eşi: Hesaplamayacak mısın?

İhtiyar: Sen hesapladın baktın ya. Yeter. (Nine saçını tarar, örer, içerideki odada giyinir çıkar. Kocacım bir düşün diye mırıldanır.) Bu ayın da sonu geldi mi? Bu günler nasıl günler? Uyduya kanat mı bağladılar?

Eşi: (Sofrayı kurar.) Gel dedesi.

Eşi: O postacı kız senin canını mı alacak ?!

İhtiyar: Keşke öyle olsaydı! Bu halimden bayılmış böcek gibi ölmem daha iyidir...

Eşi (Dolaptan iki tane cam bardak, yarısı bitmiş rakı çıkardı.): Sen üşütmüşsün galiba. Yemekle biraz bundan iç, senden korkuyorum. Eve doktor çağırayım diyorum istemiyorsun.

İhtiyar: Doktor istemiyorum. Nabzımı ölçer, göğsümü dinler. Öksür der, nefes al, dilini çıkar, bana bak der. En sonunda neren ağrıyor diye sorar. Ne söylersen onu yazar. Şurup iç diyerek çıkıp gidecek. En iyisi sen bana şundan ver! Benim gibi emeklilerin en sevdiği arkadaş, gönlünü rahatlatıyor. Suyu az olsun, doldura koy içimi ısıtsın! (eline bardağı alır) Şerefe, bütün dertlerimize şifa olsun... (İçer.)

Eşi (Biraz tatlı): Biraz daha içer misin?

İhtiyar: Yeter. Yaşlanmış vücut kaldıramıyor. Başka yapacak iş yok, benim gibi emekliler buna alışarak çok içiyor, bir gün ise ecelinden evvel ölüyorlar. Ben senin için biraz daha yaşayayım...

Eşi: İyi bari!

İhtiyar (Sevinçli):Hatırlıyor musun, karıcığım? O zamanlar kasabanın tam ortasında yaz bulutu gibi ipekten elbise giyip, beyaz kuğu gibi salınarak gezerdin... Etrafında başka müdürlerin eşleri olurdu hep.

Eşi: Beni konuya karıştırmadan devam et.

İhtiyar: Rica etmekte geç kaldın karıcığım! O dönemlerde “ beni işine karıştırma” diye bir kere söyleseydin, ben o zaman kendime gelmez miydim?! Öyle demedin. Şimdi onları hatırlarken nasıl karıştırmayacağım.

Eşi: Tamam, söyleyin, vazgeçtim!

İhtiyar: Küçük sebze pazarını gezerek, tanıdıkları görünce başını eğerek, bir-iki kelimeyle hal-hatır sorarak geçiverirdin. Kadın erkek, herkes sana saygı duyardı. Biri benim yüksek makamımın etkisi ise, diğeri de, doğruyu söylemek gerekirse aşkım, o da senin güzelliğindi!

Eşi: Ee, kaldı mı başka?

İhtiyar: Akşama doğru misafirliğe ya da geziye çıkardık. Bir defasında, ismini unuttum, bir genç arkadaş evine çağırıştı. Misafirlikteyken yeni açılmış çiçek gibi sen parladın. İki yanağın elma gibi kırmızı, gözlerinin önündeki şampanya gibi içten kaynayarak, herkese saygı gösterip, fakat aşkım, bir taraftan da kendi değerini de unutmadan güzel kuş gibi oturdun. Başkası değil, kendim de seni kıskanırdım, övünürdüm.

Eşi: O-o! (Gençliğini hatırlayıp kalbi hızla çarparak, bir yandan gülerek): Benim eşim yazar mı olacak acaba?!

İhtiyar: Bizi iyi ağırladı. Eğlenceli geçti. Bizimle beraber başka ilçe müdürleri karılarıyla oradaydı. Evin kapı tarafında içki, çay, şarap koyan hizmetçiler de vardı. Sohbet ederken, bizi misafir eden gencin işi hakkında konu açıldı. O anda sen, kendine önceden söz mü vermiştin, ya da orada mı aklına geldi bilmiyorum: “Sizin kendinize göre işiniz hazırmış zaten. Eğitim bölümü başkanlığının koltuğu hâlâ sizi bekliyormuş. Bazı tesirli insanların ağzından duymuştuk. İnşallah öyle olur, duyan kulakta günah yoktur!” diye gülümsedin. Ev sahibi de şakaya vurarak, eğilip sana katıldığını bildirerek beyaz elinden öptü.

Gerçeği söylemek gerekirse, kıskançlıktan bir anda sinirlendim. O adamın yüzüne tokat atacaktım az kalsın. Toplum içinde kendimi küçük düşürmeyeyim diye zor tuttum. Öyle birilerinde insan namusunun olmadığını iyi bilirdim.

Eşi: O adamdan uzun süre şüphelendin?!

İhtiyar: Bilmiyorum! Hâlâ da ona karşı öfkem var.

Eşi: (Gülerek) Othello’ m...

İhtiyar: Sana tesir eden kişi kimdi? Tabi ki bendim. Ben sana baktım. Gözlerin elindeki şampanya gibi kaynayarak, derinden bana bakıyordun ve ben etkilendim, boyun eğdim. Ertesi gün ilçe müdürümüzün karşı olmasına rağmen, o adamı elinden tutarak götürüp, ilçe eğitim müdürlüğünün boş duran masasına oturtup geldim. Böyle yapmaya mecburdum. Senin sözünü yerine getirmek zorundaydım. O adam ise eskiden köylerden deri toplayan, mağazalarda kasiyerlik yapan, kısacası, bir işi beceremeyen, eğitimle hiç alâkası olmayan birisiydi. Onun hakkında ileri-geri konuştular: “ İnsanın elinden gelmeyen iş mi var. Hepimiz doğduğumuzda da her şeyi bilerek mi doğduk arkadaşlar” – diye onları susturdum. Böyle okulları sen bana o zamandan öğretmemiştin, sevgilim.

Eşi: (Beğenmeyerek) Ne yani, zararını mı gördün?

İhtiyar: Zarar göreceğimi bilsem, senin dediğini yapar mıydım?

Eşi: Ee, başka?

İhtiyar: O senelerde seçimde sert tepkiler aldım, partinin ilçedeki işlerinden uzaklaştırıldım, köye tayinim çıktı. Sen de bilirsin, ilçenin pamuk yetiştiren “Tegizçil” köyünde reis olarak çalıştım.

Eşi: (Sıkılarak) Sevgilim, evde sıkıldık. Evde otura otura nefesimiz daraldı. Hadi, dışarı çıkıp, biraz gezelim!

İhtiyar: (Yerinden kalkarak) Hadi gidelim.

Oda karanlık. İhtiyar paltosunu çıkararak, girişteki askıya astı.

“Dizlerim uyuşmuş. Fazla yürüdük galiba!” diye girişten sesi duyuldu. Misafir odasındaki kanapenin üzerinde kedi uyuyordu. Karanlıkta gözleri yemyeşil olmuş yanıyordu. Kanepedeki kedi yere inerek, gerilerek, kadının eline bakıyor.

İhtiyar: Acıkmış, bir şey ver.

Eşi: Biraz soluklanayım, sonra... off!

İhtiyar: (pijamasını giyerek kanepeye oturdu) Ee, karıcığım...

Eşi: Efendim?

İhtiyar: Kalbim kırıldı...

Eşi: (Geceliğini giyip gelerek) Niye?

İhtiyar: Çok insanla karşılaştık. Hiç kimse selam vermiyor?

Eşi: Tanımıyorlarsa, niye selam versinler ki? Ne var canım bunda darılacak?

İhtiyar: Tanıyorlardı... Pazardaki elma satan sarı bıyıklıyı gördün mü? Beni uzaktan görünce hemen ters tarafa yüz çevirdi. Bakmadı bir daha...

Eşi: O kimdi?

İhtiyar: (Gülümseyerek) Onun da ayrı bir hikâyesi var. Bir zamanlar o da bir işi beceremeyenlerden birisiydi. O “Tegizçil” köyünde çalışırken, onu bir bölümün başına getirdim...

Eşi: Benim dememle mi?

İhtiyar: Hayır! Bu defa kendim seçerek getirdim. “Başka köylerde işçiler toptan madalya alıyor, bizim köyden niye çıkmasın? Birisi çıksın çalışanlardan” diye düşünüp arıyordum ki, oltadan o çıktı. Elimizdeki bütün gücü, teknik imkânları, gübreleri ona yönelttim. Başka grupların da başarılarını ona eklemeye başladım. Gelen habercileri, gazetecileri votkayla doyurarak onu övdürdüm. Başka, yüzlerce insanın akıttığı acı terlerle bilinen işler onunmuş gibi söylendi. Yüzlerce insanın akıllı ve gücü onun gücü olarak sayıldı. Gerçek işçiler ise sadece günlük ekmeği için çalışarak, onun altında kendilerini suçlu hissedip, boynu bükük, emir bekler oldular.

Eşi: İsmi neydi o şerefsizin? Hatırladım, Mamatkul'du! Her akşam torbasına votka koyarak eve gelir, “beni de kahramanlardan yap, sayın reis” der, sarhoş olduktan

sonra, ağlayarak otururdu! Ee?

İhtiyar: Evet, ta kendisidir. Binlerin emeğini, bir sayarak, onu şımartırsan, işe karışmayan halk bilmez, ama akli çalışan acı derinin akıttığını, emeği gidenlerin niyetleri bozulmuş tabi. Sana bakarak mutlu görünür, ters bakınca ağlayıp, emek işlerinde de verimlilikleri azalmış. Bir defasında Mamatkul'un bölümüne toplantıya gittim. Oradaki işçilere ziyaretimin nedenini de kısaca açıklayıp oturdum. Yanımda merkezden gelen müfettiş de vardı. Mamatkul kürsüye çıktı ve kuş gibi bir saatten fazla öttü. "Geçen yıla göre verimliliği iki kata çıkardık!" – diye övüne övüne bitiremedi. Ben göğsüm kabarak alkışlamış oldum. Bu benim desteğimdi. Beni gören orada bulunan başkanlar da yoğun bir şekilde alkışladılar. O sırada oturan halkın içinden uzun boylu, çok zayıf esmer biri yerinden yavaşça kalktı. Ben onu, Mamatkul'un kendisini desteklemek için hazırladığı birisi diye düşünerek, konuşmasına izin verdim. O kekeleyerek, benim tarafıma tekrar tekrar bakarak konuşmaya başladı: "Traktör hâlâ yetersiz. İnsan gücü de az. Sayın reis, halka da zor geliyor. Müfettiş beyin önünde size söylemek istiyorum. Geçen seneki programımızı geri getirelim, iyi çalışarak gerçekten içini doldurmaya çalışalım." diye konuştu. Halk da onu destekleyip alkışladı. Benim adamım Mamatkul ise sinirlenerek "yalancı, bozguncu! Defol!" diye bağırdı. O uzun boylu işçi ise yüzünü buruşturup üzülerek baktı. "Adalet nerede? Hükümet var mı?" dedi sonunda. Galiba benden yardım istedi. O zamanlarda ben de şıarmıştım. "Hükümet ve parti yok mu diyorsun yani" – diye tekrar sormuştum ona. Desteğimle kendine gelen Mamatkul ona ok gibi atıldı: "Hükümet mi?! O zaman tanıyın. Burada ben hükümetim!" – dedi.

Eşi: Çok kötü şıarmış!

İhtiyar: Duymuşsundur? Bir sene gösterişe çıkacak semiz boğalardan biri çok kudurmuş ve onu yumurtayla besleyen bakıcısını duvara yapıştırıp ezerek öldürmüş. İşte onun gibi oldu...

Eşi: İkiniz de yüzüzmüşsünüz!

İhtiyar: Yüzümüz vardı, ama kararmıştı. "Bu dünyada üç şeye güvenilmez. Bulutun gölgesine, yalandan aldığın ödüle ve kadının sevgisine" – demiş bir düşünür. Doğruymuş...

Eşi: (Gülerek) – Hepsi mi doğruymuş?

İhtiyar: Üçüncüsünün doğruluğunu belirleyemedim (güldüler). Fazla geçmedi,

olay ilçe müdürlüğüne ulaşmış. Müfettişler geldi, arama yapıldı. Mamatkul'un bütün yalanları ortaya çıktı, sen de bilirsin Mamatkul partiden atıldı. Bana da uyarı verdiler. O Mamatkul, bugün sarı bıyıklı olmuş, pazarda elma satıyor. O da benimle selamlaşmak istemiyor.

Eşi: Eskiden çok utanıyor, o zaman.

İhtiyar: Hayır. Ondan değil.

Karısı mutfağa gitti. Tabakların sesi geldi. Akşam yemeğini hazırlanmaya başladı. İhtiyar kanepede arkasına yaslanarak, düşünceye daldı.

Eşi: Tavuk çorbası yapayım mı, ateşe koydum.

İhtiyar: Olur. Yaşlandığımda değerimi tekrar hatırlattın.

Eşi: Senden başka kimim var, gözlerine bakıyorum ben de?

İhtiyar: Bakmayıp da ne yapacaksın? Her dönemin kendine has güzellikleri vardır. Yaşlanınca karı-koca birbiriyle kardeş gibi olurlarmış. Gönül işleri uzakta kalır, onunla beraber özlem, dargınlıklar unutulur, kardeşler gibi birbirlerini sadece saygıyla severler. Gerçeği söylemem gerek, son zamanlarda yemekleri de çok iyi yapıyorsun.

Eşi: İkimizin de şimdi aklımıza geldi.

İhtiyar: Şaka bir yana, gerçek de öyledir.

Eşi: İlim adamları gibi çok düşünüyor... Bak, gözlerinin altı kabardı, rengin de gitti. Allah korusun, sana çok düşünmek yasak. İyi uyuman gerek.

İhtiyar: (Gülerek) Zamanında düşünmeden, etrafımızdakilere yüksek sesle konuşarak başıboş gezdiğim günlerin acısını çıkarıyorum. O, kahraman büyük görevlerde çalışan memur! İşten gelince, pijamasını giyerek, kaptan gibi kanepede oturup, elindeki gazeteye bakarak veya sigarasını tütürerek yatardı. Hatırlasana?

Eşi: Hatırlayıp da ne yapacağım? Yaşamamış mıydım zaten?

İhtiyar: Bak şimdi, bir tek yemeğimiz dostumuz, yemeğimiz düşmanımızdır. Ömrümüzün sonuna kadar böyle olacak, değil mi?

Eşi: Başka ne yapabiliriz? Şimdi de yaralı aslan gibi oturuyorsun. Başka neye kafa yoruyorsun şimdi?

İhtiyar: Emekli olduğumdan bu yana kaç yıl oldu?

Eşi: Beş yıl. Kafaya aldığın darbeyi bahane ederek, erken emekliliğe gönderdiler.

İhtiyar: O-o! Çok dayanmışım. Beş yıl! Benim için çok zor oldu bu yıllar. Nasıl ağır gelmesin, beş yıldır evimize postacı kızdan başka kimse gelmiyorsa, sokakta ise kimse selam vermiyorsa?

Eşi: Tamam, bu konuyu bırakalım.

İhtiyar: (Bir noktaya bakarak) Eh, sevgilim... Ben insanlarla el sıkışarak selamlaşmayı özledim! Bize kimse bakmıyor, bizimle kimse ilgilenmiyor. Biz burada yabancı mıyız? Biz de burada büyümemiş miydik? İnsanlar bizsiz de yaşıyorlar, kimse bize muhtaç değil. Neden? Ya da görüyorlarsa, biliyorlarsa bile bize belli etmiyorlar mı?

Eşi: (Gözyaşları dökülerek) Ben nereden bileyim?

İhtiyar: Ben şimdi anladım! Bu zamana kadar kimseye doğru dürüst yardım bile etmemişim. Halkın hatırlayacağı hiçbir işi doğru dürüst yapmamışım.

Eşi: Bak ellerin titriyor... Sinirlerini de bozacaksın. Hadi canım, köye akrabalarımızın yanına yerleşelim.

İhtiyar: (Hüzünle) Emekliliğe ayrıldığım sene gittiğimizi hatırlıyor musun? Her gittiğimde, uzaktan karşılayan akrabalarımın arasından biri sakal bırakmış, halka sözü geçiyormuş; bana bakarak “merkezde çeşitli görevlerde çalıştın, ama bizi hiç düşünmedin. Hiç olmazsa banyo yaptırsaydın, şimdi ikimiz içinde bira içerek otururduk” – diye azarlamıştı. Bu sözleri işitip orada nasıl yaşayabilirim ki? Benim hastalığım budur, bir tanem. Hangi hizmetim için ayına avuç dolusu para alıyorum? Kapı çaldığında da Azrail’im gelmiş gibi kaçmamın nedeni budur, işte.

Güneş doğmuş, oda aydınlık. İhtiyar duştan çıkmış, ayağında terlik. Üstte hiç bir şey yok, elinde silgi. Divana oturdu.

İhtiyar: Canım...

Eşi: (Mutfak taraftan) Efendim, kahvaltı hazırlıyorum!

İhtiyar: Beni besliyorsun... (Önlüğü üzerinde eşi mutfaktan çıkar) Beni besliyorsun.

Eşi: Senden başka kimim var?

İhtiyar: Benim de senden başka kimsem yok! Pencerenin perdesini açar mısınız? (Eşi perdeyi açar.) Ha, iyi oldu. Güneşin nuruna bak! Odadaki suskun gölgeler, aniden gelen güneşin altın nuruyla hemen ortadan kayboldular. Güneşin sevgisi dünyaya sığmıyor, daima gülüyor, daima yeniden yürümeye başlayan çocuk gibi

sevimli. Diriliğin gülümseyişi, canımızı canlandıran da onun ışıkları. Canım, baksana, güneşin nuru oğlumuzun resminin üzerine geldi, bak.

Eşi: (Yüzü değişerek, kızgın bir sesle) Neler konuşuyorsun sen? Hangi oğlumuz? Sadece bir resim...

İhtiyar: Resim de olsa. Bak, altın nur çocuğun sarı saçlarına gelince gri renk aldı. Aynı şekilde yüzü, tebessüm etti de sevimli hâl aldı. Yavrum, oyuncak tavşanın kulağından tutarak, bize bakıyor. Canım, sen de öyle hissediyor musun? Hangi tarafına geçersen geçeyim, sürekli bana bakıyormuş gibi geliyor. “Beni elimden tutarak dışarı çıkar” der gibi bakışı var. Baba diye seslenmiş gibi kulağımda yankı yapıyor. Ben onu bütün özverimle dinleyip, kalbim hızlı çarparak, olduğum yerde kaldım. (Eşine bakarak) Bak gülüşüne, yuvarlak gözlerine. (Eğilerek eşine bakar.) Sen ağlıyor musun?

Eşi: Söyle, söyleyecek sözlerini (Hıçkırır).

İhtiyar: Tamam, canım eğer sana ağır geldiyse bırakayım bu konuyu!

Eşi: Bırakma, konuş bu kadar başladıktan sonra. Sen sert, acımasısın. Kendine acımayan bana mı acıyacak?!

İhtiyar: Bu resim asıllı epey oldu. Ne zamandan beri, galiba, beş-altı sene oluyor. “Ogonyok” dergisinden keserek kendim asmıştım. O günden beri sen bana, ben ise sana söylemiyoruz, ama ikimizin de gözleri o resimde. Yalnız kaldığımızda uzun uzun bakarız. Niye? Aşkım resim de olsa çocuğumuz oldu! Ne yapalım, kaderimiz böyleymiş. İçine saman doldurulmuş deri kalıba her gün böğürerek gelen inek gibiyiz. Hadi canım, göze yaş almak, zayıflığın işaretidir.

Eşi: Konuş devam et. Zaten konuşulacaktı.

İhtiyar: Çocuk?! İkimiz, canım, çocuk kokusunu bilmeden gidiyoruz. Çocuk sevgisini hissedemedik. Çocuğumuz olsaydı da, şu boş evimiz kuş yuvası gibi canlı ve sesli olmaz mıydı? Bize kimse gelmezse de, çocuğumuzun arkadaşları gelir giderdi. Biz de dış dünyadan bu kadar kopmazdık. Çocuğu olmayan insan kaygan buzlu yoldan değneksiz geçen, ihtiyara benziyor. Değneğin değerini yaşlanınca anlarmış insan... Ne yapalım, suçlu biziz, üzüntümüz içimizde...

Eşi: Suçlu benim.

İhtiyar: Suçsuzsun diyemem. Evet, güzeldin, gençtin. Fiziğim bozulur dedin. Gençken doğum yaparsam, civcivlerinin yanından ayrılmayan tavuk gibi olurum

dedin. Gizlice kocakarılarına gittin, onun okunmuş otlarını getirip içtin ve doğumdan kaldın... Bak, gençlik, güzellik sonsuz değilmiş. Yaşlandığında şimdi bak, sırtın tepe gibi şişmiş, ayakların da morarmış, damarların çıkmış, tüyleri temizlenip buzdolabına konmuş tavuk gibi bir rengin var! Yalan mı söyledim? Off, aşkım. İşimizde de böyle, evlilikte de böyle yanlışlıklar yaparak, bak, bu dünyada ne adımız, ne de izimiz kalmadan geçip gidiyoruz.

Eşi: (Sesli ağlamaklı) Allah'ım! Bu nasıl eziyet?

İhtiyar: Allah'a öyle deme. Hakkın yok. Allah senden hiçbir şey esirgemedi. Sen kendine küs, tamam, bitti. Senin de dediğin gibi zaten konuşulacaktı, konuştuk işte. Gözlerindeki yaşları sil, başını kaldır. Dayanmaktan başka çaremiz yok...

Eşi: (kocasının boynuna sarılarak) Esirgeme yurdundan bir çocuk alalım...

İhtiyar: Bu varlıklı hayat şartlarında, yurda kim çocuğunu versin?

Eşi: (Ağlayarak) Beyim lütfen. Sen başka biriyle evlen!.. Ben senin soyunu kesmiş olmayayım...

İhtiyar: (Hüzünle tebessüm ederek yerinden kalkar) Ya ben genç değilim. Ya param olmazsa, ya da elimde gücüm olmazsa benimle kim evlenir? Genç kadını bunların biriyle doyurmak lazım değil mi?

Eşi: O kimdi, hatırladım ismini. Akbay total bile genç kadınla evlenmiş.

İhtiyar: Onun gördüğü günü kimseye göstermesin. Genç kadın sen de erkek misin diyerek, sokaktaki gençleri evine getiriyormuş. Bir şey dese kendi bastonuyla dövüp, kapı önüne koyuyormuş onu genç kadını...

Eşi: Öyle miymiş? Tamam, tamam söyleme...

İhtiyar: Niye evlendi biliyor musun? O Akbay ölürse dairesi ona kalacak da, o yüzden.

İhtiyar pijamasını giymiş, kanepede gazete okuyordu. Yanında da kedi uyuyor. Kapı çalınır. İhtiyar kapıya bir bakıp, elinde gazetesiyle yatak odasına geçer. Kapı tekrar çalınır. Eşi mutfaktan çıkarak, ağzında bir şeyler çiğneyerek gidip kapıyı açar.

Kız: İyi günler. Nasılsınız?

Eşi: Çok şükür, gel kızım.

Kız: Maaşınızı getirdim. Buraya da imza atınız, lütfen... (kadın imza atar)
Eşiniz iyileşti mi?

Eşi: Çok şükür, iyi. İsmi neydi kızım?

Kız: Aygöl.

Eşi: Erkek arkadaşım var mı, Ayday kızım? (Kız sessizce tebessüm ederek yere bakar ve kafasını sallar.) Bir yastıkta kocayın, Allah hayırlı bir evlilik nasip etsin. Çok çocuk yap.

Kız: Çok çocuk yapmanın modası geçti diyorlar.

Eşi: (Şaşırıldığı gözlerinden belli) Kim dedi sana? (Kafasını üzüntülü sallayarak) Kim dediyse de boşuna demiş! “Çocuklu ev Pazar, çocuksuz ev mezar” demişler, kızım.

Kız: (Utanarak) Erkek arkadaşım...

Eşi: Aa, yavrum... (Alçak sesle) Onunla evlenme... Öylelerinden hayır gelmez...

Kız: Hoşça kalın, anneciğim...

Esi: Güle güle kızım. (Paraları masanın üzerine bırakır. İçerden beyi de gelir. Kapı tekrar çalınır. İkisi de kulak verirler.) Tekrar geldi galiba.

İhtiyar: (Sevinerek) Hayır! Bu başka birisi...(Kapı tekrar çalınır) Çalmış farklı! (Hızla kapıya gider, açar, bir genç görür): Hoş geldin, gel... Gel.

Misafir ihtiyara bakar, eşi de onların yanına gelir. Beraber içeri girerler.

Eşi: Buyurun, ne işiniz vardı? Oturun...

Misafir genç kanepenin kenarına oturur. Evin içine bir göz atar. İhtiyar ve eşi “Ne diyecek?” diye merakla ona bakarlar.

Genç: Özür dilerim, benim bir işim vardı...

İhtiyar: Söyle oğlum, çekinme!

Genç: Kanım’ı tanıyor musunuz?

İhtiyar: Kanım... (Kaşlarını çatarak, hatırlamaya çalışır.)

Eşi: Hangi Kanım? (Beyine bakar.)Tanıyor musun? (Gence üzüntülü bakarak) Biz öyle birisini tanımıyoruz.

İhtiyar: Evet ama o öleli uzun zaman oldu!

Genç: Resmi varmış sizde, o lazımdı bana...

İhtiyar (Gence şaşkın şaşkın bakarak): Ne yapacaksın?

Genç: Lazım olmazsa buraya kadar gelmezdim, değil mi!?

Eşi (Kızarak): Öyle bir resim var mı bizde? Varsa “var” desene. Bir birinizle yılanlar gibi didişmeden?!

İhtiyar (Çaresizce başını öne eğerek): Vardı, eğer yırtılmadıysa bir yerlerde duruyordur.

Eşi(Kızarak): Benim bilmediğim hangi resim o?

İhtiyar: Bilirsin, “Kim bu?” diye sormuştun. “Eski bir arkadaşın kız kardeşi” demiştim. O işte..

Eşi(Yerinden kalkarak): O resim mi? Ondan beri seneler geçti, yırtılmıştır... (Dolabın çekmecelerini birer birer karıştırmaya başlar): Bu evde ise bulurum onu...

İhtiyar ve genç o tarafa ümitle bakarlar. Uzun uğraşlar, kendi kendine konuşmalar sonunda üzeri tozlanmış eski, kalın bir albüm getirir. İçinde çok fazla resim vardır. Genç albümü eline alarak, resimlere teker teker bakmaya başlar. Eşi de onun ellerine dikkatle bakar. Genç iki sefer baştan sona ve orta yaşlı ama güzel yüzü bir bayan resmine tekrar tekrar bakar, “bu mu, acaba?” düşüncesine kapılmış gibi.

Eşi: O benim annem.

Genç (Aceleyle elindeki resmi resimlerin üzerine bırakır.): Evet... arıyorum!..

İhtiyar: Yok muymuş?

Eşi: Bu değil mi? (İlk baştan beri gencin önünde duran resmi gösterir.)

Genç resmi eline aldı. Yarısından kesilmiş, çok eski, beyaz ipek atkıyı boynuna dolamış, uzun simsiyah saçlarını örerek önüne sarkıtmış, biraz üzüntülü gülümseyerek bakıyor. “Bu kadın benimle alay ediyor” diye düşünüp, başını kaldırmadan resmi resimlerin üzerine bıraktı. Ümitleri tükenerek, fena tedirgin olmuş olacak ki, yüzünün rengi de bembeyaz oldu.

Eşi: Kendin de tanımıyorsun, galiba, oğlum?

Genç: (Ona şaşırarak bakar, inansın mı inanmasın mı bilemez.) Bu mu?

Eşi: Bu değil miydi, beyim?

İhtiyar: (Hastalığı çok artmış hasta gibi yüzünü buruşturarak, zorlukla kafasını o tarafa çevirerek): Evet, o... (Kafasını sallayarak).

Genç: (Resme uzun uzun bakıp, kendi hayalinde yarattığı Kanım’a benzetmeye çalışıyormuş gibi gözlerini yumarak biraz düşünüp tekrar bakar. Burda çok genç bir bayan duruyor, oysa onun hayalindeki Kanım orta yaşlarda birisi olmalıydı. Derin bir off çekerek) Size lazım değildir? Ya da... Ben bir fotoğrafçıya gidip çoğaltıp, tekrar getirirsem, olur mu?

Eşi: Neyimize lazım olacak ki? Al yavrum, senin olsun!

İhtiyar: (Gencin elinden resmi alıp, kalbi sıkışmış gibi üzerini eliyle ovarak):Ee! Şimdi de seni tanıyalım kardeşim. Sonra resim senin.

Genç :(Üzülerek) Benim kim olduğum size lazım değildir?

İhtiyar: Niye lazım olmasın? Resmi kime verdiğimizi bilmemiz gerekmez mi, hiç olmazsa?!

Genç:(Kızarak)Beni, bilmiyor musunuz? Eğer hatırlayamadıysanız, unutulduğum gibi kalayım, sizin hayatınızda!?

İhtiyar: Ne dedin? (Kekeleyerek elinden resmi düşürür.) Ne dedin?

Genç yerdeki resmi alarak, sessizce kapıya doğru yönelir. İki elini de onun arkasından uzatan ihtiyar onu durdurmaya çalıştı. Genç arkasına bakmadan evden çıkıp gitti. İhtiyarın rengi soldu, sendeleyerek kanepeye dayanıp, yavaşça oturdu. Eşi de koltuğuna girerek, onun oturmasına yardım etti.

IV

Esen için annesinin resmini bulması çok iyi oldu. Yüzünü hatırlayamadığı, zor gününde bakıp bakıp rahatlayacağı bir resmi bile yoktu, babasını ise II. Dünya Savaşında öldü biliyordu, büyüdükçe ana baba yokluğunu daha derinden hissediyor, bir anneden doğmamış gibi bu dünyada hiç kutsal saydığı birisi bulunmuyor, yalnızlık hissine kapılarak, çok zor günler geçiriyordu.

Yayladan geri döndüğü gün Kadırcul onu geçirmek için beraber yürümüştü. Esen “anne babamı görmüşsünüz, yakın arkadaş olmuşsunuz amca, hatırlıyor musunuz, herhangi bir resmi de kalmamış mı?” diye sormuştu. Kadırcul, gönlünün derinliklerindeki sırta dokunulmuş gibi yerinde durakalmıştı, “söylesem mi, söylemesem mi” diye arada kaldığı yüzünden okunuyor, kendi kendisiyle içinde kavga ederken, ona acıyarak baktı. Esen’in çaresiz, ümitsiz bakışlarına dayanamayıp “Ne yapayım? Çaresizim. Duymamışsındır, şimdi söylersem sana ağır gelebilir, söylemeden de edemem. Senin baban Caynakov Kurman hâlâ yaşıyormuş, Frunze’deymiş, şimdi emekliye ayrılmış” diyorlar demişti. Esen olduğu yerde dona kalmıştı. “ Kanım’ın, zavallının resmi vardı, Kurman savaşa gittiğinde onun resmini yanında götürdüğünü de biliyorum, bulursan, onda bulursun. Tabii sakladıysa, insan çabuk değişir. Belki saklamamış olabilir. Kurman’ın öldü haberinin geldiği de

doğrudur. Savaşta öldü biliyorduk biz de, fakat daha sonra Frunze’de önemli yerlerde çalışmaya başladığında ölmediğini öğrendik. Niye bizimle hiç haberleşmediğini bilmiyorum. Sen resmi sorduğun için ağzımı açtım, oğlum. Yoksa onun yaşayıp yaşamaması benim için hiç önemli değil” demişti Kadırcul. Esen, sessizce kafasını sallayabilmişti.

Bak şimdi, “Hiç duymasaydım, görmeseydim, benim için uzun zaman önce ölmüş olarak kalırdı” diye üzülüyordu Esen. “Babam benim! Toprağımıza atılan kurşunları hiç düşünmeden göğsüyle durdurdu, gözünü kırpmadan ölüme gitti” diye, her hatırladığımda göğsüm kabarak, övünerek yaşadım. Biraz üzgün, eksik, çocukluk dünyası yaralı ama gururlu kalacaktı. Şimdi ise bunların hiçbiri yoktu, kırılıp, parçalanmış cam kırıkları gibi dağıldı, gitti. Kalbine tedirginlik, kin, üzüntü girdi. Anne babasından, akrabalarından da vazgeçip, Kurman diye birinin elini tutarak, annesini takip eden deve yavrusu gibi peşinden giden gelini ve yeni doğmuş bebeğine aldırmandan giden vicdansız, yüz­süz babasının hâli geliverdi gözünün önüne.

Esen, çocuk esirgeme kurumuna geldiği ilk günü hatırladı. Çocukların arasında zayıf gövdesiyle çekinerek, bir adım bile atamıyordu. Bir anda annesi veya buraya getiren amcası (ismini öğrenecek yaşta değildi) çıkagelip, burdan çekip alacakmış gibi bir ümidi vardı. Yaşla dolmuş gözleriyle etrafına bakıp korunarak, utanarak, çekinerek duruyordu. Akşam yemeğine oturtulmuşlardı. Esen kendine verilen yemeğe elini uzatamıyor, etrafındaki ağlayarak, gülerek yemeklerini yiyenlere de bakamıyor, alışamamanın ezikliğini yaşıyordu.

- Yeni gelen çocuk, niye yemiyorsun,- dedi yanına gelen nöbetçi bakıcı eğilerek. Esen onu görünce daha da çekindi, sıkıldı, oturduğu yerde küçüldü. Tekrar:

- Herkes bitirdi, hadi yavrum, sen de ye yemeğini!- diye seslenen nöbetçi bakıcı kendince “ önemli değil, yabancılik çekiyor, zamanla alışacaktır. Yaklaşınca çekiniyor, yeniliğindedir. Birkaç gün sonra başkaları gibi doymadıysa tekrarını ister, çocuk değil mi?” diye düşünerek çocukları dolaşarak yanından uzaklaştı.

Çocukların çoğu yemekten sonra koşarak dışarı çıktılar. Esen ise yerinden kıpırdamadı bile. O sırada “Yeni gelen çocuk nasıl?” diyen bir ses işitti. “ Yemeğini yemeden oturuyor” diye cevap verdi nöbetçi bakıcı.

Sabah gördüğü Rus bakıcı Elena Vasilyevna içeri girdi.

- Hadi, Esencik – diye yanına oturup, kafasını okşadı, - ne oldu, yemek yemeyecek misin?

Esen başını kaldırmadı, cevap veremedi, “bu- u- u” diye ağlamaya başladı. Yakın davranış, iyi sözler, büyük ilgi, annesininki gibi şefkat onun yaralı gönlünü etkilemişti.

- Hadi ama sen şimdi kocaman yiğit oldun, yiğitler ağlamaz ki?- diye çocuğu avutmaya çalıştı, - Gel, ikimiz yiyelim...

Elena, gönlü kırık çocuğun gönlünü almak için, kendisi de yiyormuş gibi yaparak Esen’e yemek yedirdi, bitirdikten sonra elinden tutarak dışarı çıkardı. Çocuklarla beraber oynattı, devenin resmini göstererek onu oyaladı.

O gece nöbette Elena Vasilyeva kendisi kaldı.

Çocukların hepsini yatırıp, ağlayanların yanına gidip avutarak, bir şeyler göstererek oyalayıp, güldürerek, söz sataşına girenleri ikaz edip susturarak, aralarında geziyordu. Esen düşünceli yatıyordu. “Annesini düşünüyor” olmalı diyen Elena Vasilyevna onun yanına gelip eğilerek gülümsedi:

- Hadi, Esen uyumak gerek,- diyerek alından öptü. Esen derin bir iç çekti.

Elena Vasilyevna yanından uzaklaşır uzaklaşmaz karşıdaki ranzada yatan çocuk yorganının altından yumruğunu gösterip “döveceğim seni” işareti yaptı. Esen ise cevap vermeden ters tarafa döndü. O sırada odanın öbür ucundan “beni dövüyor” diye ağlayan bir çocuğun sesi geldi. Elena Vasilyevna söylenerek oraya doğru gitti.

Birini azarlayarak, diğerini oyalayarak tekrar yatırdı. Evet, beni de dövecekmiş diyerek Esen yorganını çekti. Sıcak yorganı böyle örtünce terledi, çocuk değil mi daha sonra uykuya daldı.

Gece yarısıydı. Elena Vasilyevna giriş odasının lambası söner sönmez yanan siyah fenerin yanında uyuklayarak oturuyordu. İçerden ağlayan çocuk sesi geldi. Elena Vasilyevna yerinden fırlayarak kalktı. Esendi!. Delirmiş gibi iki gözü – titreyerek, iki tarafa bakarak:

- Anne-e!... – diye bağırdı. Elena Vasilyevna gelip sarılarak:

- Esen, Esenciğim... ne oldu?.. - Bak, çocuklar uyuyorlar, yavaş olalım, onları uyandırmayalım. Ne oldu sana yavrum? Ne oldu?... Hadi yat oğlum...

- Annem!...- diye ağlıyordu Esen. “Annem” diye soluklanmaktan başka bir şey diyemedi Esen.

- Hadi Esenciğim – dedi sesi kesilerek Elena Vasilyevna - ben varım, bundan sonra ben sana anne olacağım, yavrum?! Olur mu? Hadi ağlama Esenciğim!..

“Annesini rüyasında görmüş galiba. Ah zavallı!..” diye içinden ona acıdı. “Ben sana anne olurum” sözünü tekrar düşündü, o an, çaresizce kendine bir yük daha, ağır bir iş daha aldığını hissetti. Eh, çocuğun, ayrıca dertli bir çocuğun gönlünü nasıl kandırırdı ki?! Nasıl yalan söyleyebilirdi ki?! Elena Vasilyevna Esen’i götürdü. Esen soluyarak boynuna yapıştı.

- Hadi o zaman Esenciğim, ikimiz yatalım-diye Elena Vasilyevna onu giriş odasındaki nöbetçi yatağına götürdü. O anda çocuğa bir gönül, biraz şevkat lazımdı. Esen ağlamayı kesti, derin nefes alarak, Elena Vasilyevnanın göğüsüne başını dayadı. Elena Vasilyevna’nın da kalbi yumuşadı. Yanına yatırdı, başını okşayıp, sarıla sarıla “Esenciğim! Esenciğim!..” diye sevdi. Çocuk daha da yaklaşarak, kedi yavrusu gibi göğsünü koklayarak uykuya daldı.

O andan itibaren Elena Vasilyevna günden güne çocuğa alıştı, gönül verdi, başka çocuklardan farklı bakmaya başladı. “çok zayıfımış, düzelsin” diye düşündü. Başka yerdeyken bile Esen’i düşünecek oldu. Esen ise daima bekler, uzaktan koşarak karşılardı. Elena Vasilyevna ise artık canı acıyarak değil, sevinerek , yerden kaldırıp “O benim Esenciğim!..” diye bağrına basar, yüzünden öperdi. Çocuk da iki koluyla boynuna sarılır , “anne” diye severdi. Elena Vasilyevna anne şefkatiyle: “Benim oğlum, Esenciğim!..” diyerek cebinden şeker çıkarıp verir, elinden tutar götürürdü.

Böylece, Esen esirgeme yurduna geldiğinden beri Elena Vasilyevna’nın gözetiminde büyüdü. Esen annesi sandı, Elena Vasilyevna ise onu canı gönülden kendi çocuğu gibi sevdi. Yalnızdı, hafta sonları kendisiyle beraber götürürdü, oynatırdı, akşamları evinde yatırırdu. Esen liseyi Kırgız sınıfında başarıyla bitirdi.

Mezuniyet töreni gecesi:

- Esenciğim! Üniversite’ye gidecek misin? Filoloji Fakültesi’nin Rusça bölümünü seç, dediğimi kabul et, Esenciğim. Geleceğin için böylesi daha iyi, düşüncelerin derinleşir, gözünün önüne yeni bir dünya açılır. Kendi dilini kimse senden alamaz, o seninle sonuna kadar yaşayacak. İki dili de konuşabilirsen halkın için de çok değerli insan olursun, Esenciğim! – diye öğüt verdi.

O sene Esen Kırgız Milli Üniversitesi’nin Filoloji Fakültesinde imtihana girip, Rusça bölümünü kazandı. Çocuk evinde büyümesi, Elena Vasilyevna’nın da

yardımıyla Esen Rusça'yı iyi konuşurdu, kendi düşüncelerini anlatabilirdi. Derslerini zorlanmadan, çabucak kavradı, başka öğrencilerden geri kalmadı.

Programın dışında gerekli kaynakları kütüphanelerden kendince araştırdı, gezmek, kızlarla eğlenmek, iyi giyinmek gibi şeylerin hepsini unutarak, kendini yalnızca derslerine verdi.

Rus tarihinin, medeniyetinin içine okyanus gibi indikçe kenarları da o kadar uzaklaşarak genişledi. Biri memleketin kurulması için, biri toplumun ahlâki değerlerle donatılması için uğraşmış, diğeri edebiyatını, müziğini yaratmış, medeniyetini oluşturmuş, Rus halkının ağır yükünü bin yıldır taşıyan bu kişilere evlat içten hayran kaldı. Ruslardaki denklik, arkadaşlık, demokrasi görüşlerinden çok etkilendi. Esen üniversiteyi da başarıyla bitirdi.

Gel gelelim ki, Rus Dili öğretmeni olarak Kırgız okullarında ders vermiş, Isık-Köl, Narın bölgelerinde çalışmış biri olarak doğduğu yerlere olan özlemi, hiçbir zaman aklından çıkaramadığı, eskidikçe daha da ağır bir hüzne dönüşen şiir gibi gönlünü derinlerden etkileyen anne hatırası, onu ipsiz kendine bağlayıp çekerek, buraya "Tooluk" okuluna kadar getirmişti.

Esen "bu dünyada iyi Rus adamı yok değildir" Rus atasözünü hatırlayıp, "biz de ölmeden büyüüp, altın kâseden su içecek olduk" diye, Caynak'a olan kızgınlığını daha da artırdı.

V

..şehir baya büyümüştü, bir zamanlar buralar şehir dışında sayılırdı, yollarından toz eksilmezdi, yeni yapılan dört katlı evlerin arasına her türlü ağaç dikilmiş, fidanken bunlar iyice az görünürdü, şimdi ise her biri kocaman ağaç olmuş, evlerin arası park, çiçek kokuyor, şehrin sınırı dağa kadar uzanmış, burası iyice merkez olmuş...

Esen dört katlı evin önüne gelerek, iki tarafa çekinerek baktı, yavaşlayıp durdu. "Yanılmadım değil mi?.." diye emin olamadı. Dördüncü kata çıkıp, dört kapıdan ikincisini çaldı. İçerden ayak sesleri geldi. Esen'in gözünün önüne bir zamanlar aniden karşılaştığı gelinin yüzü geldi. "Şırk" diye ses açılan kapıdan uzun boylu, yüzünde lekeler oluşmuş, iki gözü bulanmış, burnu üşümüş domates gibi mor, kır

saçlı bir adam göründü. Hiçbir şey demeden, fakat aklında kötü bir şeyler varmışçasına kuşkuyla bakıyordu.

- İyi günler? –dedi Esen utanarak. O adam cevap vermeden inceleyerek baktı:

- Ee, kimi aramıştın? – diye sertçe sordu, “kaybol buradan” dermiş gibi geldi Esen’e.

- Bu evin asıl sahibi...

- Buyur, benim...

- Yoo, üç sene önceki sahibi...

O an adam sanki saldıracakmış gibi öfkeyle baktı, sonradan bir şey hatırlamış olmalı ki, kendini tutarak, kafasını salladı ve yüzünü çevirerek:

- Eey, bu evin üç sene önceki sahibi, biri gelmiş size?! – diyerek, “size” kelimesini vurgulayarak, azarlayarak, kurumuş eski araba gibi içeriye girdi. İçerden bir çocuk ağlamaya başladı. “Efendim?! Ne diyorsun?! Çocuğa bakıversene?!” diye kadının sesi banyodan geldi. “O” dedi Esen içinden sesi tanıyarak.

- Hadi, çıksana, bir yiğit bekliyor!- dedi sinirle erkek: “yiğit” sözünü özellikle vurgulayarak.

Biraz bekleterek, sonunda gelin göründü, dirseklerine kadar sabunlu iki elinin köpüklerini önlüğüne silerek kapıya doğru yürüdü. Önceki güzelliği yok, şişmanlamış, alınına da hayatın kırışıkları düşmüş, oldukça yaşlanmış görünüyor.

- İyi günler – dedi Esen gülümsemeye çalışarak. Gelin, kadın değil mi, hemen gülümseyip, “iyi günler” diye, başını salladı, fakat tanıyamadı- “ne istemiştiniz?” sorusu yüzünden okunuyordu, cevabı bekliyordu. İçerde odanın kapısında adam sigarasını yakarak, öksürerek, burnunu çekerek gözetliyordu. O anda gelin, tanıyabildi galiba, kaşını kaldırarak, tebessüm edip:

- Geliniz – dedi biraz üzüntülü. Arkadan öksürük yine işitildi, gelin ona hatırlatır gibi aceleyle:

- Kimi aramıştınız- dedi yabancı bir sesle.

- Yooo, af edersiz,- dedi Esen gerileyerek,- ben yanlış gelmişim...

Gelin arkasına baktı, gözleri dolu, başını sallayarak “halimi görüyorsun” diyen gözlerle:

- Önemli değil..- dedi.

Esen dönüp giderken, kapının sert bir şekilde kapatıldığını merdivenlerden

inerken duydu.

Üç sene önce, altın güz idi...

Park bomboştu, ağacın birinin nur gibi sapsarı, birinin ateş gibi kıpkırmızı olduğu, her yerde kovalayıp oynayan sincaplar da olmasa, ortalığın sessiz olduğu söylenebilirdi. Bazen oradaki uzun ağaçların teee başından kopan bir yaprak “şirt” diye ses çıkararak budaktan budağa çarpıyor, yavaşça aşağıya inerek, yerde sarı halı gibi döşenmiş yaprakların üzerine düşüyordu. Kucak kadar büyüyen güneşin batıya doğru son nurları düşerek, parkın rengini değiştirerek şenlendiriyordu.

Esen tek başına, yaprakları şırp-şırp diye, isteyerek geçip, sıcacık havada vücudunu rahatlatıp, huzurlu, yavaş yürüyordu. Parkın öbür ucunda yalnız birini gördü. Genç bir kadın. O da yavaş yürüyordu, dizlerini tam kapatmayan ince beyaz elbise, üzerinde beyaz bluz vardı. Sol koltuğuna küçücük beyaz bir çanta asmıştı, yaklaşınca yere bakarak, saygıyla yanından geçti.

Esen kütüphaneden geç çıktı. Sokak gündüz kalabalığından kurtulmuş, yukarıdan ay ışığı yarım yamalak aydınlatıyor, yerde her renk elektrik ışığı birleşmiş, ağaçlar tiyatro dekoru gibi karanlık görünüyor. Her yerde Esen gibi geç kalmış birileri asfaltta aceleyle koşturuyordu. Kuu –u diye ses çıkartarak, büyük caddeden son tramvay da geçti. Arada bir araba geçiyor. Esen yavaş yürüyordu.

En son gezenleri de gidince park boş kaldı, Esen kayınlı parkın ortasında yürüyordu. Ta uzaktan ağladığı da şarkı söylediği de belli olmayan, el çantasının sapından tutmuş, havada bir oraya bir buraya sallayan, yerinde dönerek, yaprakları tepen, sarhoş bir bayan gördü. Yaklaşınca, Esen gündüz gördüğü bayan olduğunu fark etti. “ Ne yapıyor bu vakte kadar dışarıda?” diye düşündü, Esen’in ağzındaydı kötü yoksa düşüncesinde değil:

- Ee beklediğiniz adam gelmedi mi? – dedi geçerken. Gelin dönüp, iki gözü oynamış, dik dik bakarak:

- Sizi bekliyordum, - dedi alay eder gibi, söyleyeceğini söyledi, sonrasında biraz korkarak, bir yandan da “elinden ne gelir ki, zaten çocuk” ne diyecek diye görmek, göğsüyle karşılamak, için bekliyor gibiydi.

“Al sana felâket!” dedi Esen. Şimdi ne diyeceğini bilemeyerek durdu. Gelin gözlerini ayırmadan, gülümseyerek “Ne diye sordun? Ne cevap vereceksin bakalım?” der gibi bakıyordu.

- Eşlik edeyim mi?

Gelin kaşını kaldırdı. “yiğitliğiniz bilir” diye kastettiğini anlayıp, içinden “gerçekten de felaket”- diye düşünen Esen:

- Buyurun,- dedi.

Gelin de artık geri çekilmeden Esen’le yan yana yürüdü. Kendi bulduğu oyuna kendi de şaşırarak, içinden de utanarak, başını yere eğdi. Esen onun yüzündeki biraz önceki aşağılanmış gülümsemeyi hâlâ hissediyordu. “Fâhişe galiba”- diye iğrendi, fakat eliyle yakalandıktan sonra, şimdi nasıl bırakıp gideceğini bilemedi.

- Nereye gideceğiz?- dedi Esen, saatine bakarak. Gelin kafasını kaldırmadan:

- Bizim eve,-dedi.

Erkek değil mi, ilk başta içinden sevinen Esen daha sonra: “daha önce tanımadığım biriyle, ilk görüşmede evine gitmem nasıl olur acaba?”- diye sordu kendine.

O sırada ana caddeye çıkmışlardı. Hızla gelen “Moskviç” arabaya gelin elini kaldırırdı kaldırmaz durdu. Arka kapıyı kendi açan gelin, içeri oturdu kapıyı kapatmadan , “Eee, gelmeyecek misin” diye sorar gibi Esen’e gülümseyerek baktı. Esen eğilerek , “erkek misin” bakışını gelinin gözlerinde okudu, “ E, kapısına kadar götürüyüm, şu arabayla geri dönerim nasılsa”- diye kendi kendini avutup, arabaya bindi.

On ikinci mikrorayon’a gidelim,- dedi gelin sürücüye. Araba hızla uzaklaşarak gelinin dediği tarafa doğru yola koyuldu. Yol boyunca kimse konuşmadı, yiğidi boynundan bağlamış da zorla götürüyormuş gibi olduğunu, fark ederek, kendini topladı, yüzündeki gülümseme gitti, “şimdi ne yapacağım?” diye düşünüyor gibiydi. Şehrin dışına çıkıp, en sondaki evlere yaklaştıklarında:

- Biz geldik, - dedi, araba durduktan sonra el çantasından para çıkararak, şoföre uzattı, - teşekkür ederiz...

Dilinin ucunda olmasına rağmen “Ben şu arabayla geri döneyim diyemedi, bu güzel gelinin gönlünü kıramayıp, bakışlarını cevapsız bırakamadan, bir taraftan erkeklik namusu geri dönüş yolunu kapatmış olarak, onunla indi. Gelin konuşmadan öne geçti, arkasına dönüp bakmadan hızla yürüyüp gitmiyor veya geri dönüp yiğide vedalaşma fırsatı vermeyerek, dikkatle yürüyor, ipsiz bağlamış bir hâlde, sessizce onu götürüyordu.

Dört katlı evin kapısına geldiklerinde gelin “geldik” işaretini verdi, yukarıya balkon tarafına bakarak, Esen’e gülümsedi.

- Şimdi bana müsaade etseniz, eve de geldiniz,- dedi Esen yavaşça, yorulmuş gibi.

- Korkuyor musun?-diye fısıldadı gelin.

- Yo...- dedi Esen – yanlış anlaşılmasın diyorum...

- Kimse yok...

Gelin elini uzatıp, Esen’in ellerini tuttu, eli soğuktu, biraz da titriyor gibi, yavaşça kendine çekti. Yiğidin kalbi hızla çarpmaya başladı, tüm vücudu titredi. Gelin gerileyerek, elinden tutup, çok sıkmadan, ama bırakmadan, “erkek değilse kendi kaçsın” diye sınıyor, yiğit kaçarsa kahkahayla gülecek gibi nazlanıyor, ona kadınlığının tüm marifetini gösteriyor, tüm vücudu titreyerek yürüyordu.

Dairesi dördüncü katta, tek odalıydı. Gelin içeri girip, elektriği yaktı.

- Buyurun, yukarı gelin, ayakkabınızı çıkarmanıza gerek yok, yer soğuk,- konuşarak masanın üstünü temizleyip, sandalyeleri düzeltti. Esen yine de ayakkabılarını çıkarınca “Eee, akıllıymış “ diye memnun olarak, terlik uzattı:

- Taban soğuk...

Kendisi mutfığa gitti, çakmağın sesi geldi, “çay koydu galiba” dedi karnı acıkmış Esen. O, “Ne olduysa oldu, bu saatten sonra kaçıp gidemezsin!” diye düşünüp masaya geçti, ev sahibi yoktu, kendince oturamayarak, elini ovuşturarak rahatsız bekledi.

Tek ağaç kanepes, duvara asılmış olan küçük kilim, yatağı toparlamamış, pencerenin dibine yapışık konulmuş. Masaya yeşil abajur yerleştirilmiş, yarım açılmış bir kitap duruyor, masanın altına sıcak olsun diye eski bir “şirdak” döşenmiş. Pencerede saçına beyaz kurdele takmış küçük kızla yanında genç bir bayanın resmi var. Erkeğe ait eşya göze çarpmıyor, oda temiz, bakımlı, sadece parfüm, sadece bayan kokuyor. “tek yaşıyor galiba?” dedi Esen kendince.

Gelin mutfaktan geldi, Esen’in resme baktığını görünce:

- Annem,- dedi, yavaşça, hemen masanın üzerini silip, ekmek dilimleri, çeşitli yiyecekler, peynir, soğuk et, gönlünü eğlendirmek için bir şişe kırmızı üzüm şarabı getirdi: - buyurun, - diyerek odanın başköşesi sayılan sandalyeyi işaret etti.

Esen bir şey demeden sandalyeye oturdu. Gelin de söze başlamaya cesaret

edemeden, yere bakarak çay koymakla uğraşıyordu. Nefesi daralmış gibi nefes alıyor, biraz önce sokaktaki şımarıklılığından eser yok, yiğidi getirdiği için utanıyor mu, çekiniyor mu, kendini rahatsız hissettiği belli, yüzü kıpkırmızı olmuş, yüzüne bakamıyordu.

Esen çaydan yudumlayarak, sinek sesinin duyulacağı kadar sessiz odada ekmek çiğnese kendi de duyuyor, ağzına aldığı ekmeğin devamını çiğneyemeden masaya bakarak daldı, hiçbir şeyi görmeden düşünceye dalmıştı. Gözünün önünde gelinin ağlayacak gibi bakan gözleri, dik göğüsleri, ince beli, bembeyaz yüzü, düzgün bacakları vardı. “İyi birine benziyor, neden hâlâ evlenmemiş?” diye sordu kendine.

En sonunda gelin cesaretini toparlayıp, şarabı açtı, iki kadehe doldurdu, doldurduktan sonra, ne diyeceğini bilememiş, ters bir tepkiyle karşılaşacağından korkmuş gibi, her şeyi bir tutarak, sabırsızlanıyordu. Esen onun durumunu fark ederek:

- Ee... Tanışmamıza diyelim o zaman...-diye, gülümseyerek, kadehi eline aldı. Gelin de nazlanıp gülerken ki o gülüşüyle beraber rengi de parlayıverdi ve hâlâ başı önünde kadehini kaldırarak, yiğidin sözüne katıldığını belirterek kafasını yavaşça salladı, gizli bir gülümsemeyle. Esen şarabı tamamen içtikten sonra, kadehini yudumlayarak:

- Özür dilerim,- dedi sesi titreyerek,- sizi zorla getirmiş gibiyim...

- Yo, tam tersine iyi oldu, çaydanlığın sesiyle yalnız çay içecektim, karnımı doyurup giderim!..- dedi, Esen rahat olmaya çalışarak, böylece kendini de gelini de bu zor durumdan kurtarmayı düşündüğünden gülerken söyledi. Bir yakın arkadaşının “olur da kadınlarla eğlenmek istediğin bir durum olursa, onlarla akli başında konuşacağım diye zorlama, böyle durumlarda onlara ders vermek çok gereksiz, sadece onları eğlendirmeye bak” dediği aklına geldi, iki kadehi de kendi alıp doldurmaya başladı.

Gelin de gülerken karşılık verdi. “Yalnız” kelimesi kalbine dokundu, gülmesini hemen keserek, şaşırılmış, yeşil gözleri şampanya gibi yaşararak, Esen’e baktı. “Siz de mi yalnızsınız?!” Sorusu öylece kaldı.

- Sizin sağlığımız için! –diyerek Esen kadeh kaldırdı. Gelin buna çok sevindi, teşekkür edip, başını eğerek kadeh kaldırdı.

İçtiler.

- Müzikle aranız nasıl?!- diye sordu gelin yerinden kalkarken.

- Fena değil,- dedi Esen.

Gelin teybe kaset taktı. Bir hüzünlü müzik ta uzaktan, derinden yavaşça, hüznle çalmaya başladı. Müziğin başlamasıyla gönlü de müziğe benzeyip, yay gibi kaşları aşağı indi ve güzel yüzünde hüzn hâli görüldü. Yeşil masa lambasının ışığını açtı ve öbür büyük lambayı kapattı. Odanın içini alaca karanlık bastı. Yerdeki halının eskiliği, çiçekli perdenin yeniliği de ayırt edilemez oldu, gelinin hüzünlü yüzü de gölgelenerek, her şey aynı renk oluverdi. Gelin dinleyerek, yorulmuşçasına sessizce yerine oturdu. Müziğin sesi yaralı yüreğine dokunarak, yüreği parçalanarak, dileği de, hüznü de birleşerek, bazen şarkı, bazen de üzüntü olarak dökülüyordu.

Müzik sona erdiğinde, gelin hâlâ sessizliğini sürdürerek, yerinde kıpırdamadan oturdu ve kendince düşünceye dalmış olarak yeni bir müzik açmadı ve teybi kapattı. Geri geldiğinde kadehlere şarap doldurarak:

- Buyurun, içelim, - dedi yavaşça, Esen'e bakarak, iki gözü istekle yanarak, fakat hiçbir zaman söylenmeyen sırrı nazlılıkla ortaya çıkararak.

Demli şaraptan biraz içtiler. Gelin:

- Bu dünyada tek dayanacağım insan annemdi, geçen yıl vefat etti. Daha gençti. Bütün gücünü harcayarak fabrikada çalışıyordu. Zavallı beni beş yıl okuttu ve çalışmaya başladığımda mutluluğumuzu göremeden vefat etti. Böylece bir evde yalnız kaldım. İşe giderim, işten dönerim, sıkıntım yok, sevincim de yok, sanki makine gibiyim. Son zamanlarda kendimce hüzünleniyorum, ama nedenini bilmiyorum. Ağlayasım geliyor, başım ağrıyor ve bazen birisiyle kavga edesim geliyor, sinirleniyorum...

Esen sessizce dinledi. Ne diyecekti ki?! “Keşke annen biraz bekleseydi” mi diyecekti. Genelde insanı birisi teselli ettiğinde hüznü daha da artar. Bir yabancı olarak hüznünü paylaşması da yersizdi! Bunu yapacağına “ Evlen!” diyesi geldi. Biraz kaba olurdu, ama sonuçta bunun gibi yalnızlık çeken kadınlara eskiden beri verilen doğru ve düzgün öğüt de buydu.

Gelin hüznle gülümseyerek:

- Bu dünyada insan ihtiyacı olan şeylerin hepsine birden ulaşamıyormuş! – dedi. – Birine ulaştan, öbürü kalıyor. İşte o öbürü hayatında en gerekli şey olarak önüne çıkıyor ve bunun için kendini eksik, üzüntülü hissedip, keşke diyoruz. En

kötüsü de, tekrar baştan başlayıp, düzeltmeye çalıştığım zaman geç kalmış olman.

“Okudum eğitim gördüm, işim, param ve evim var, ama diriliğin önemi ve kökeni olan tek şeyim eksik, evlenemedim!”- demek istediğini anladı Esen.

Gelin yorulmuşçasına esnedi, ağzını elinin tersiyle kapatarak, yataktan tarafa baktı. Esen o anda gelinin tavrından anladı ve gelin de bunu hissederek, gülümseyip, şimdi ne yapacağız diye düşündü.

- Gece yarısı oldu galiba, - dedi gelin. Esen de kafasıyla evet işareti yaptı. – Bu vakitte nereye gideceksiniz ki? El ayak kesildi, burada dinlenin isterseniz...

Esen kabul etti. Gelin sofrayı toplayarak, mutfığa götürdü. Bir hayli vakit gelmedi ve döndüğünde hâlâ yerinden kalkmamış Esen’e şaşıtı ve kedi gibi yavaşça ilerleyerek masa lambasını söndürdü. Odaya hemen karanlık çöktü.

“Siz dinlenin..”dedi, gelinin sessiz konuşması yakından duyuldu, sıcak nefesi ve soluk alıp vermesi hissedildi. Naz yapar gibi, cevabı yığıttan bekliyormuş gibiydi, onu kadın inceliği durduruyormuş gibi hissetti. “Tamam” diye alçak sesle cevap verdi Esen. Sonuçta o erkekti, o an isteği uyandı, fakat hemen içinden:

“Aman, kimsin sen?! Ben sizi insan zannettim, siz ise kötülük düşünmüşsünüz?! Bırakın beni?!” diyen gelinin üzgün, ağlamaklı sesini düşünerek kendini durdurdu. Gelin biraz bekledi, ayak sesi bile çıkarmadan mutfığa geri döndü. Esen “Daha önce tanımadığım, yalnız, zavallının birinin kalbini kırmam doğru sayılmazdı?...” diye, kendi kendini tuttu ve üzerini çıkararak uyumaya hazırlanmaya başladı.

Esen gözlerini kapattı, fakat uykuyu düşünmedi bile. Gelin mutfığı toplayıp, banyoya girdi ve orada da işlerini yaptı. Sonunda mutfığın ışığı da söndü. Sessizlik çöktü. “ Herhalde mutfakta yatacak” diye düşündü Esen. Demek, gelin isteksizdi! Esen’in biraz morali bozuldu, ümitleri tükendi ve derin bir nefes alıp, tersine döndü yattı. O gece Esen rüyasında beyaz kuğular gördü. Sınırları görünmeyen aydınlanmış bir göl vardı. Beyaz kuğular göl kenarında birbirlerini kovalayarak oynuyorlardı. Esen’e çok yakın yerde uçuşuyorlardı ve Esen eliyle ya kanatlarına, ya da kuyruklarına ulaşmaya çalışıyor, başaramıyordu. Göl bazen sakin, bazen de göklere kadar dalgalar oluşturuyordu.

Esen uyandığında, pencereden inmiş zayıf şuleli odada “burada kalayım diyerek, zavallıyı zorda bıraktım...” diye, mutfakta yatan gelini düşündü. O anda kapı

tarafından bir ses duydu. Esen başını kaldırarak dinledi. Bu defa ağlamaya benzeyen bir ses geldi. Esen yatağından kalktı, soğuk zemini sessizce geçerek, kapıya yaklaştı ve kapısı açık mutfaktan içeri baktı. Gelin pencereye dayanmış dışarıya bakıyordu. Şimdi tam olarak ağlama sesi olduğu anlaşıldı. Bu sessiz gece yarısında Esen'in geldiğini tabii ki hissetti, fakat dönüp bakmadı ve durduğu yerde hareket etmedi. Esen yanına gidip, gelinin iki omzundan tutarcasına ellerini yavaşça koydu. “Ne oldu?” diye sormak istedi, ama içinden “Ne olduğunu sen bilmiyor musun?” sert cevabını düşünerek vaz geçti. Gelini yavaşça bağrına bastı. Elleriyle yüzünden akan gözyaşlarını hissetti. Esen gelini çocuk gibi kaldırarak, yatağa götürdü.

Gelin sessizce yiğidin göğsüne başını koydu ve bu iyi geldi mi acaba, sesli sesli ağlamaya başladı. Esen susturmadı. Hiçbir şey söylemeden, nedenini anlatmadan, çocukça hüngür hüngür ağladı. “Canım!.. Özledim seni, çok beklemedim mi?! Sabah gideceksin, ardına bakmadan ve ben yastığımı kucaklayarak yine yalnız kalacağım. Yalnızlıktan kötüsü yokmuş. Dışarı çıktığında birisi uğurlamayacak, eve geldiğinde kimse beklemeyecek, üzüürsen üzüntünü, sevinirsen sevincini paylaşmayacak! Bunu anlıyor musun, kahramanım?!” diyerek içinden hüznle düşündü. Esen bunu anladı. Anlamasına rağmen ne yapabilir ki? “Ben yanımdayım, bana inan!” diye yalan söyleyip zavallıyı aldatmanın bir manası yok ki. Esen sesini çıkarmadı. Gelinin sıcak gözyaşları göğsüne damladı...

Esen uyanarak başını kaldırdı. Gelin kalkmış. “Kahvaltı hazırlıyor herhalde” diye düşündü. Saat ona yaklaşmış ve hemen yatağından kalkarak giyinmeye başladı. Yeleği dümdüz, pantolonu tertemiz ve ütülenmiş. “İyi birisiymiş!..” diye, memnun oldu Esen. Masanın üzerindeki kâğıt parçasını gördü.

Esen eğilerek okudu. “Yiğit ben işe gidiyorum. Gidecekseniz kapıyı kilitleyerek çıkarsınız inşallah...” Esen kafasını sallayarak, içinden üzüldü. Yaptıklarına minnet duydu, şu anda gelinin yanında olmasını istedi. Bu yirmi beş yaşına kadar hayatı düzenli miydi, bu dünyada onun yolunu gözleyen, sağ salim olması için dua eden birisi var mıydı? Daha görmediği, sadece rüyalarını süsleyen, muhteşem manzaralı olarak hayal ettiği, doğum kayıtlarından adını ve haritada yerini bildiği köyü, onu doğuran annesi hakkında bildiklerini, hissettiklerinin tümünü paylaşarak, hissettiği özlemi, çektiği gurbet acısını önüne dökmek istedi. İçindeki birikmiş hüznü, özlemi, bazen birilerine söylemek, ağlayarak dert yanmak içindeki

yükü hafifletip, geleceğe daha ümitle bakmayı sağlarmış!

Masanın üzerindeki tabağa iki dilim beyaz ekmek, bir kutu ayran koymuş, üzerini beyaz peçeteyle örtmüştü. “Bu boş evde hırsız kedi gibi ayran mı içeceğim” diye düşündü Esen. Ama bu kadar iyi niyetle kurulmuş sofradan hiçbir şey yemeden gitmenin saygısızlık olacağını düşünerek, ayakta ekmekten biraz alıp yedi ve iki bardak ayran içti. İçinden teşekkür ederek, koridora çıktığında tertemiz temizlenmiş ayakkabısını görünce: “Bütün bayanlar böyle güzel davranıyorlar mı acaba, herkes yapmazdı” diye gerçekten sevdi onu.

Esen dışarı çıkıp, kapıyı kilitledikten sonra, akşam elindeki mavi dosyasını içeride unuttuğunu ve anahtarının olmadığını hatırlayıp, ne yapacağını bilemeden biraz durdu. “İçinde neler vardı?” diye düşündü. Ha, günlüğü vardı! Cebinde kimliklerini bulamadı ve “tekrar gelirim nasıl olsa” diye düşünerek ve sakinleşerek merdivenlerden hızlıca inerek sokağa çıktı.

“Şimdi ne yapacağım?” Esen bir taraftan gidemiyor, öbür taraftan ise geri dönemeyerek ellerini arkasında, öylece duruyordu. Geçenlerde işlerle uğraşırken, bir taraftan şehre de gideceği için acele ettiğinden unutmuştu. İnsan geçmiş ömrünü, hayatını hatırlayarak, o zamanlarda yaptıklarını gözden geçirerek, eğer düzgünse sevinerek, değilse utanarak ve bunu daha sonraki hayatında tekrarlamamaya gayret ederek, kendince bir sonuç çıkarır. Küçüklüğünden beri yazdığı günlüğü, hayat şartları, arkadaşları, bununla birlikte okuduğu kitapların beğendiği bölümlerinden anladığı kadarıyla fikirlerini, düşüncelerini yazmıştı deftere. Ta köye, “Tooluk” okuluna geldiğinde hatırlamıştı. Ne ismi, ne de ev adresi olduğu için mektup yazması imkânsızdı. “Kayboldu mu acaba? Benim için önemliydi!” diye düşündü Esen. Şimdi ne yapacak? Biraz önce geline acıyarak evdeki erkeğin yanında “ben yanlış gelmişim” diye geri çıkmıştı. Tekrar “dosyamı unutmuşum” diye nasıl girebilirdi ki?! Gözünün önünde aşağılayarak konuşan çirkin adamın yüzü duruyor. Sinirli : “Aşağılayarak, alay ederek konuşan bu adamda bir şey var, kocası mı acaba? Yüzü ne çirkin, hapishaneden yeni çıkmış biri mi acaba?!” diye çaresiz kafasını salladı.

Biraz sonra kapıdan iki tarafına bakınarak gelin çıktı. Elinde gazete koyduğu torba vardı. Esen geline doğru yürüdü.

- İyi günler? – dedi gelin, arkasına dönüp penceresine bakarak.

“Zavallıyı çok korkutmuş galiba!” diye düşündü selamlaşırken.

Köşeye doğru yürüdüler. Gelin alçak sesle konuşarak:

- Tanıyamamışım, - dedi yüzü gülererek. Sevincini gizleyemeyerek: - Nereden tanıyorum diye baktığımda sizsiniz. Tanıyamamam da normaldir gerçi. Suyu düşmüş boncuk gibi ortalıktan kayboldunuz...

- Doğrudur. - dedi Esen. Zaten tanısa bile tanıyamadım demesi daha doğrudu.

- Onun yanında ne diyebilecektim ki?!- dedi gelin üzülerek. – Özür dilerim, tanıyıp da tanımamış gibi davranarak eve almadığım için. Moralinizi bozdum galiba, ama...

- O kim?

- Kocam...

Esen'in ağzında kelimeler kayboldu. “Öyle düşünmüştüm zaten!” dedi içinden Esen. Öylece sessiz sokağın karşısına geçtiler. Her biri kendi düşüncesiyle meşgul, “nereye gidelim” diye sormadılar, durmadılar da. Çam ağaçlı bulvarda sessiz yollarına devam ettiler.

Tramvayların döndüğü yere geldiklerinde:

- Vaktiniz varsa biraz oturalım mı?- diye sordu gelin. Biraz ileride, karşıda “Kara köz” kafesi vardı. Esen o tarafa sessizce yöneldi.

Oturdular. Şehir dışı olduğu için kafe boş, sıra yoktu. Esen çaresiz, dilini yutmuş gibi, bir taraftan suçlu hissederek kafasını kaldırmadan, morali bozuk oturdu. Gelin kalkarak, biraz keskin üzüm şarabı getirdi. Kapağını açarak koydu. Güler yüzlü, her zaman birine inanmaya her zaman birine güvenmeye hazır, açık konuşması ve güzel sesi, gülen imalı bakışları Esen'i zor duruma soktu. Kendisi gelmiş, gül gibi gönlünü vermiş ve ondan sonra da kaçmış gibi kendini suçlu hissederek, zorla oturdu. Gelin de Esen'in düşüncelerini anlamış, bu durumdan onu da kendisini de kurtarmak için mi acaba, kadehi eline aldı. Esen sessiz kafa salladı. Sessizce tatlı kırmızı şaraptan biraz içtiler.

Biraz sonra:

- Eskiden şımarık bir kızdım,- diye sessizce konuşmaya başladı. –Babadan erken ayrılmış olmamıza rağmen, zavallı annem, bizi hiçbir şeyden eksiksiz büyüttü. O zamanlar hayat benim için yeni doğmuş güneş gibiydi, benim istediğim gibi düzenleneceğini, benim istediğim gibi olacağını düşünmüştüm. Bir gün bir yiğit önümü kapattı. İşte o gün sevinçle hüzün beraber hayatıma girdi. O andaki yaşadığım

sevinci şimdi hiç hatırlayamıyorum, fakat hüznü hâlâ unutamam. Biz evlendik, ama birisinden duymuş herhalde, eve çocuğuyla bakımsız bir gelin ağlayarak geldi. Meğerse benim “sevgilimin” üniversiteye gelmeden önce evlendiği karısıymış. Ne diyeyim?! Kocam sanki önemli bir iş yapmış gibi ikimizin arasında gülerek bakıyor! Sonunda “ben seninle yaşayacağım” dedi bana. “Hayır! Kendi yoluna git!” dedim. Ne diyecektim ki başka?! Boşuna hayatım mahvoldu, kalbim kırıldı! Zavallı kadın hırsızın çaldığı mutluluğunu geri almış gibi sevinip, zavallı, benden yaşça büyük olmasına rağmen “abla, ablacığım, çok teşekkür ederim” diye, kocasını alarak evden aceleyle uzaklaştı. Gelin derin derin soluk aldı:

- Çok geçmeden gerçek üzüntü başıma geldi. Anneciğim, dışarı çıksam uğurlayan, eve gelsem karşılan, beni koruyan adamım, anneciğim vefat etti... Yalnız kaldım...

Gelinin gözyaşları dökülüyordu, fakat Esen’i şaşırtan, güler yüzlülüğünü kaybetmemesi oldu. “Kendine geliyor” diye tahmin etti Esen. Gelin bu defa Esen’e bakarak:

- Yalnızlık insanı hırpalarmış! Sadece konuşmak için, vakit geçirmek için bile birine ihtiyaç duyuluyormuş,- diye sözüne devam etti. – Öyle özlem duyduğum günlerin birinde rüya görmüşçesine, siz önüme çıktınız. Sonbahar idi. Bir gece geçirip kayboldunuz, görünmüş rüya gibi...

Esen kafasını kaldırdı. Gelin imalı gülümsedi. Gözleri yanarak, şımarıklık düşüncesine kapılıyordu. Esen kafasını salladı. O anda gelinin halini anlamıştı, fakat onun duygularını anlamamıştı.

- Hatırlıyorum, siz o zamanda beni kendinize layık görmediniz,- dedi gelin, - sadece bana acıyarak teselli ettiniz. Değil mi?

Esen hiçbir şey diyemedi. Gelinin neşesi tekrar yerine geldiğinde, gözleri parlamış, mutlu, nazlanarak güldü:

- Kaderim böyle mi acaba, ben insanlarla her zaman tesadüfen sokakta buluşurum... Bir gün işten geç çıkmış, geliyordum. Ağaca yaslanmış bir hâlde benimki duruyordu. Sokaklarda sarhoş az değil ya, uzaktan yürüdüm. Arkamdan takip ederek: “Bakar mısınız...” dedi. Yaşı büyük olduğu için, yürüyüp gidemedim. “Efendim?” dediğimde, gerçekten sarhoştı: “Kardeşim, korkma benden. Benim votkadan başkasına ne zararım, ne de faydam vardır. Yatacak yerim yok...” diye

kekeleyerek durdu. “Dışarıdan mı geldiniz?” diye sordum. “Öyle de diyebiliriz...” dedi. Kısacası, evime götürdüm. Babam gibi görüp acıdım ona. Karnını doyurdum, yere yatak sererek yatırdım. Sabah işe gidip, akşam döndüğümde hâlâ evdeydi. Bana da birisi lazımdı, kısacası, birbirimize alıştık. Buranın yerlisiymiş, vicdansız karısının eziyetinden kaçmış bir zavallıymış... Zavallım sözünden çıkmıyor, bu bana yeter. “Canım benim”, “gözümün nuru” diye kızımıymışım gibi nazlıyor, moralimi düzeltiyor. Gördün ya, yaşlıların, çoğu zaman yaşına güvenir, gönüle bakmaz, küçük görür. Onların gönlüne göre hareket etmen, ona göre davranman gerekir, oysa yaşlı büyük insanlar sanki gençliklerinin son gününü yaşıyormuş gibi dikkatli davranırmış. Ne de olsa, babam gibi yardım etti, kirlenmiş gönlümü tekrardan kazandı...

Esen bu gelinin alçak sesle, seçerek, bazen kızgınlıkla anlattıklarına, bazen de onun imalı güler yüzündeki sevincince, bahtını bulmuş biri gibi sevinerek oturmasına şaşırды. Geçmişteki umutsuz, gönlü kararmış, kalbi kırık, hüznü gelin değildi, önünde mutlu bir gelin oturuyordu. “İyileşmiş!..” dedi içinden Esen. Yiğidin düşüncesini farklı yorumlayan, gelin:

- Aman, hepsini mi söyleyiverdim?! İleri gitmişiz, kadınlar gibi dertleştik?! – diye çekindi.

- Yo, utanmana gerek yok,-dedi Esen.

Gelin gülüverdi:

Birbirinin sırlarını iyi anlayanlar sırlaş olurlarmış. Benim sırrımı sizden başka kimse bu kadar iyi bilmiyor...

Esen şarap koymaya başladı. Gelin:

- Kısacası, böylece beraber yaşamaya başladık. Gerçeği söylemem gerekirse, ondan çekinirim, dediklerini tekrarlatmam, “paşam”, “askerim” derim içimden. Halk önüdeyken de yalnızken de överim, başımın üzerinde yeri vardır. Evimin direği, oğlumun babasıdır...

- Şerefe, - dedi Esen şarap bardağını kaldırarak ayağa kalktı. –Bunu sizin mutluluğunuz için, içten içelim...

Bardakların sesi duyuldu. Gelinin gözleri yaşardı, kelime bulamayarak, nasıl teşekkür edeceğini bilemeyerek, kafasını sallayıp durdu. Tatlı şaraptan içiyorlardı. Acı yemekten az yiyorlardı.

Gelin saatine baktı ve bu vaktinin sona erdiğini anlatıyordu. Dışarı çıktılar.

Gelin sepetinin ağzını açarak:

- Aman, unutup tekrar götürüyormuşum, - diye, Esen'in mavi dosyasını uzattı. –Evde unutmuşsunuz, bunun için de olsa geri gelir mi diye düşünmüştüm...

Esen gelinin “hayır, bu kâğıt için gelmedim. Asıl sizi görmeye geldim...” demesini beklediğini hissetti. Doğrusu önce gelini görmeyi düşünmüştü. Ama bu şartlarda na bir şey diyemedi, sessiz kaldı.

Gelin yere bakarak, kafasını salladı:

- Güle güle, -dedi istemeyerek. –Güle güle gönlümün ateşi, gördüğüm rüyalarım...

Gelin hızlı yürüyerek, bazen koşarak, ardına bakmadan, Esen'in kendisine bakıp durduğunu sırtında hissederek, hızını artırarak aceleyle köşeyi döndü.

Esen kıpırdayamadan mavi dosyası elinde kalakaldı. Ne söylenmiş olursa olsun gelinin yüzünden iki sır okunuyordu. Aşikâr olan; yaşı büyük olsa da, çok içen birisi olsa da koca bulmuş olarak, çocuğunu büyüterek, kocasının aşağılamalarına dayanarak, zavallı yaşlanıp gidecekti. Görünmeyen ama sezilen ise; meyvesi olmayan, gölgesi olmayan yalnız bir ağacın gereksiz hayat sürmesi gibi, zavallı yanına yakın, gençliğinde uğraşacak, yaşlılığında direği olacak çocuğu için her şeyden vazgeçmiş...” olmalı diye düşündü Esen. Tekrar kendisini kaçmış gibi suçlu hissederek acı çekmeye başladı...

Çok geçmeden Esen çocukları alarak, Töö-Aşuu tarafından köye geri geldi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I

Okul dönemi başlamıştı.

“Seni ilçe merkezine çağırıyorlar, telefon açtılar, gidip gel” dedi Biybala, ama niçin çağırdıklarını söylememişti. Esen sabahki otobüsle gitti.

Sokaklar düzenli, insan ve arabalar az sayıda, kafa döndüren kalabalık yok, ilçe merkezi olan eski Saray mahallesi sessiz. Evler güzel, her evin bahçesinde büyük ağaçlar, ağaçların çoğu meyve ağaçları, “Namangan Elması” diye, Taşkent

türküsündeki ciğer kırmızısıyla ünlü elmalar burada. Gece nemi güneşin yayılmasıyla kurumuş, etraf sessiz, üzerine kimyon tohumu serpilmiş sıcak ekmek ile elma kokuyor. Tokluk ve bereket...

Esen etrafına bakınırken ilçe başkanı Beyşen Tacibayev iş yerine gelip, kapısında bekleyen Esen'i görerek:

- Ha, geldiniz mi, yoldaş Caynakov?- diye elini ilk kendisi uzatarak selam verdi, kısa boyuyla, hızlı konuşan, becerikli adam, durmayarak, odasına doğru yol gösterdi.

Odada kendi yerine geçtikten sonra, biraz oturdu ve Esen'e kötülük düşünmeyen, güzel karakteri ve güler yüzüyle:

- Sizi çağırmanın nedeni, yoldaş Caynakov, -dedi Tacibayev, - sizi başka bir okula göreve gönderiyoruz, işte bunu...

Esen'in kalbi hızla çarparak olduğu yerde kaldı. Bunu hisseden başkan:

- Korkmana gerek yok,- dedi gülererek, - İyi amaçla gönderiyoruz. Kendi başına çalışabileceğini düşündük de seçtik.

- Niçin gidecek mişim? Ben özellikle kendi köyüm için çalışacağım diye gelmiştim! Size göreve yeni başladığımda söylemişim, Beyşen Tacibayevçi?! – dedi Esen'in morali bozularak.

- Kendi istediğin gibi çalışman da iyidir, ama senin gibi donanımlı, bilgili, öğretmenliği güçlü birinden elimizden geldiğince faydalanalım diye düşündük, bunu doğru anla. Senin üzerine güzel bir gelecek kuruldu. “Kendisine bir okulu teslim edersek, düzgün yönetecek, iyi çalışacak, bilgili bir öğretmen gibi görünüyor” diye Biybala seni bize övdü. Bana defalarca seni tavsiye etti.

Esen çaresizce kafasını salladı:

- Demek, defalarca övdü diyorsunuz?! Maalesef, “benimle ilgilenmeye” başlamış!

- Efendim?.. – dedi Tacibayev şaşırarak, başka ne söyleyecek diye bekledi.

Esen acele etmeden okuldaki eğitim işlerinin eksikliklerini, eğitime önem vermediklerini, okul ile kamu işlerinin bağlantılarının iyi gitmediğini ve bu konuda Biybala ile tartışıklarını tek tek anlattı.

Tacibayev düşünceli, içinden üzülererek, kızarak: - Lanet olası, - dedi bir vakit sonra, - eğer gerçekse, lanet olası Biybala seni överek satmak istemiş demek?!

Tamam, biraz bekleyelim, müfettişler grubunu gönderip kontrol ettirelim, gerçeği öğrenelim. Tamam mı?

Esen vedalaşarak dışarı çıktı. Tekrar okula geldiği gibi:

- Döndün mü? – diye sordu Biybala, ilçe merkezinden telefonla Esen’in başka okula tayini reddettiğini öğrenmiş, kendini vurulmuş gibi hissederek morali bozuk bir şekilde oturuyordu.

Esen gülümsedi:

- Teşekkür ederim, Bike. Benim hakkımda güzel düşüncelerinizi söylemişsiniz, bana yardım etmek istemişsiniz, ama ben bu yerde sıradan bir öğretmen olarak çalışayım diye düşündüm!

Bu sözler alay gibi hissedildi. Biybala sinirle yerinden kalkarak:

- Sen ne rahat durmaz birisiymişsin, - diye yüksek sesle konuştu. – Peki, madem kendi yoluna gidecektin, niye kendi aramızdaki işlere başkalarını karıştırıyorsun? Bu mu senin yardımın, senin kardeşliğin yani?!

- Ben istemedim, müfettişler ilçe müdürlüğünden geliyor. Ne oldu? Kötü mü gelmeleri? Müfettişler gelir, işlerimizin eksik taraflarını görüp, doğru yolu gösterirler ve yardım ederler. Kimseyi içeri almadan, kimseyi de dışarı çıkarmadan, bu işlere böyle mi devam etmeliyiz sizce?

- Sus sen! – diye bağırdı, Biybala. – Şuna bak, her şeye burnunu sokuyor! Sen kimsin ki bizi eleştiriyorsun?! Bu güne kadar sustuk, gençtir dedik...

- Ben kimim sizce? Ben bir öğretmenim, komünistim, Bike! – dedi Esen.

Esen’in sesini yükseltmemesi, sakinliği Biybala’yı daha da çok sinirlendirdi. Esen biraz önceki durumda: “Efendim! Ben kim miyim?! Ne demek istiyorsunuz?!” diye tartışsaydı, Biybala için daha kolay olacaktı, alıştığı gibi bağırıp rahatlayacaktı. Şimdi kendisini tutamayıp, ona karşı çoktan içinde beslediği kini sinirle dışarı çıkardı:

- Ben bu okulda seni çalıştırmam! – dedi Biybala sesi tireyerek.

- Duydun mu beni. İş tadında bırak! Nereden geldiysen oraya git!..

İşte bu “git” ifadesi Esen’e ağır geldi. “Yabancı diye aşağılanmak mı bu? Beni dışlıyor mu, hemen bu düşünce geldi Esen’in yüreğine. Zaten derdi çok Esen’i bu konuşma yaraladı. Esen’in yüzü ciddileşerek:

- Ne dediniz? – dedi yavaşça, sinirlenen Biybala’ya bakarak. – Siz bana

bakarak konuşun, müdürüm. Bu okul babanızdan mı kaldı, sevmediğiniz öğretmeni öylece kovuyorsunuz, size mi ait?! Beni kolay kolay işten atamazsınız, söyleyeyim. Bu konuşma aramızda kalsın, eğer istemiyorsanız, tamam o zaman grubun içinde konuşalım... Esen odadan çıktı. Biybala yalnız kaldıktan sonra:

- Dur bakalım, bekle! Kim olduğumu göstereyim sana! “Grubun içinde konuşuruz” diye beni korkutuyorsun ha?! Orada da görüşürüz, zavallı. Grubun çoğunun benim akrabam olduğundan haberin yok, serseri!..-diye sinirle odasında dolaştı, durdu.

Hiçbir zaman sinirlendiğini görmeyen Biybala bu defa onun hassas noktasını buldu.

“Dur bakalım, bunu zamanı gelse de gelmese de yabancı diye dışlarsak, sonunda bir gün yorulup, kendiliğinden valizini eline alıp burayı terk eder!” dedi, bu düşünceyi bulduğuna sevinerek, gergin gergin güldü. Bu tartışmadan çok zaman geçmeden, ilçe eğitim müdürlüğü bölüm başkanı “Tooluk” okuluna geldi. “Müfettiş derken kendisini kastetmiş galiba” diye düşündü Esen. Öğretmenler kendi aralarında fısıldaşarak olduğu yerde kaldılar. “Niye geldi ki?” sorusu herkesi meraklandırdı. Biybala ile Corokul kelebek gibi dönüp durdular.

İlk önce Tacibayev eğitim işlerine baktı, öğretmenlerin ihtiyaçlarını sordu, öğrencilerin durumunu, katılımlarının nasıl olduğuna dikkat etti. Okulun kamuyla bağlantısını araştırarak, bu konu hakkında her bir öğretmenin düşüncelerini öğrendi.

Ondan sonra Biybala ile Corokul’u alarak kimseyi içeri sokmadan bir hayli konuştular ve sonra Esen’i çağırttı. Esen kapıdan girdiğinde başını hafifçe eğerek: - Gel, - işareti yaptı, elindeki kâğıdı bırakmadan, ona dikkatini verdi. “Dürüst bir delikanlı gibi görünmüştü, ama kara şeytanın tekiymiş, bu ne iş böyle ?” diye düşündüğü anlaşılıyordu.

Corokul’un yüzü kızardı. Her zaman yaptığı gibi gülümseyerek, içinden sevindiğini yere bakarak bir şeylerle uğraşıyormuş gibi yaparak bildirmemeye çalıştı. Biybala terlemiş, kaşları çatık, sadece o azarlanmış gibi oturuyor.

Eğitim müdürlüğü bölüm başkanı elindeki kâğıdı sessizce Esen’in önüne bıraktı. Esen hızlıca okudu ve bir anda allak bullak oldu. Hiçbir şey diyemeden oturduğu yerde kaldı. Esen hakkında yazılmış dilekçeleri gördü.

Dilekçe valiye yazılmıştı. Yazan kişi “dilekçe” demeden direk “bildiri”

diyerek, kendini dilekçe yazan birisi olarak değil de, hakikati yazan adaletli birisi olarak göstermişti. Esen'den iki şikâyetle bulunmuştu. Birincisi, herkesi küçümseyerek kibirlenmesi, ikincisi ise, kendi öğrencilerinden Sadırkulova Şayım'a tecavüz etmiştir iddiası üzerine yazılmıştı. Sonunda, “eğer buna çare bulunmazsa biz de yukarıdakilere şikâyet ederiz” diye hatırlatmayla, valiyi de korkutmuş. Bu “bildiri” validen ilçe eğitim müdürlüğü bölümüne gönderilmiş.

- Buna ne diyeceksin? – dedi Tacibayev dikkatle bakarak. Öbür ikisi de cevabı beklediler. Esen durgun haliyle yavaşça:

- Ne diyeyim ki?! – dedi üzgün. – İftira atmışlar desem zaten inanmayacaksınız, bu yüzden grup önünde öğretmenler toplantısında birlikte bakalım. Belki, görenler ve duyanlar olmuştur, kuşkulanırlar vardır belki. İspat etsinler, adaletli birisi çıkar belki.

- İyi, - dedi Tacibayev. Corokul'a bakarak: - akşama toplantı düzenle, bütün öğretmenler katılsın, buradaki partiye kayıtlı emekli öğretmenler de gelsin. Tamam mı? – diye emir verdi. – Yalnız bu dilekçe üzerinde değil, okulun eğitim işlerinin durumu, okul ile kamu işlerinin bağlantısı, öğretmenin vazifesi de bu toplantıda yer alacak. Tamam mı?

- Tamam, Beyşen Tacibayeviç! – diyerek Corokul yerinden kalktı. İşi Biybala'ya değil, kendisine vermesine sevinerek, “Tamamdır, bana ver müdürlüğü, zamanı geldi!” diye iyice heveslendi.

Esen morali bozuk dışarıya zor attı kendini. “Bu nasıl bir yüzüzlük?!” diye kendince sinirlendi. “Benimle uğraşmaktan vazgeçmiyorlar. Bu Biybala'nın işi. Bana acımasınlar, ama kıza niye acımıyorlar? Böyle acımasızlık olur mu?” diyerek kimden yardım isteyeceğini bilemeyerek yalnız kaldı.

“Hepsi “görevine son verilsin” derse ne yaparım? Nereye giderim? Kim ara bulucu olur?” – diye çok düşündü.

Corokul bakmak bile istemiyor, bilerek yaklaşıyor, burnu havada dolaşarak karakterini gösteriyor. Biybala ise alay edip gülerek:

- Nasılsın delikanlı? Her şeye burnunu sokma demiştim, ama dinlemedin beni. Bak, senin de cezanı verecek birisi bulunmuş! Cezanı çek! – diye açık konuştu. Esen tiksinierek oradan ayrıldı.

Konuşmayı duymuşlar mı acaba, öğretmenler kendi aralarında Esen'e bakarak,

“aman, delikanlının hâli ne olacak?” diyerek, bazıları “bu delikanlıyı artık harcayacaklar” diye sinirlenip, üzüldüler. Bir taraftan Biybala da korkutuyordu. Kendiyle okulun eğitim işlerinin problemi bu güne kadar hep olmuştu, bu problem değildi. Dilekçe problemi ise küçük bir iş diyor. “ Bu konu valiye ulaşmıştı ve ayrıca bu konu üzerinde görevlendirilerek ilçe eğitim müdürlüğü başkanı kontrol için kendisi geldi. Bu ne demek biliyor musunuz, bu ciddi bir iş demektir. Vali bizzat, bu konuyla ilgileniyor. Duydunuz mu? İşte, adam elimizde. Yapacak işimiz şu: Hepimiz onu suçlamalıyız ki, mahkemeye çıkmasa da burada işini bitirelim ve buradan bir an önce gitsin. Ha hatırlatayım, başkanın önünde böyle değil öyledir, bu şudur dersiniz ne niz varsa görün?” diyerek öğretmenlerin arasındaki akrabalarını sıkıştırıp, organize etmeye başladı.

Esen kendince düşüncelere dalarak, hiçbir tarafa bakmadan, yüreğinde birilerine dargın kendisini yalnız hissederek evine geldi. Öğlen vaktinde bir şeyler atıştırmalıydı.

Karşı duvarda asılı olan Kanım’ın büyütülmüş resmi ona üzülmüş gibi bakıp duruyor. “Yavrum benim, ne oldu sana? Kötüden kötü söz mü işittin?” dercesine üzülen bakıyormuş gibi geldi Esen’e. “Canım anneciğim, buraya ben seni aramak için, doğduğum toprakları görmek için gelmiştim. Beni uzaklaştırıyorlar buradan...” diyerek resme baktı Esen. “Seni kovamazlar. Seni vatanın, akrabaların, halkın kurtarır, kurbanın olayım, yıkılıp pes etme!” diyen gücü hissetti. Resim de olsa annesinden güç aldı. “Dur bakalım, ancak adalete dayanarak görüşürüz!” diye kendine kuvvet topladı.

Esen önlüğü takıp, köşedeki eski çantanın içinden çürümeye başlamış birkaç patates alarak soymaya başladı. O anda kapı yavaşça vuruldu. Esen kafasını kaldırıp, “Kim acaba? Öğretmenlerden mi, hâlimi mi sormaya geldiler” diye düşünceli, ne diyeceğini bilemeden durdu. Kapı tekrar çaldı. Esen:

- Buyurun, - dedi yerinden kalkarak. Dışarıdan yavaşça Aliyma girdi ve selamlaştı. Esen’in kalbi hızla çarptı, ama yalnızlık çeken biri olarak birinin gelmesine sevinerek: - Gel, Aliş, - diye gülerken karşıladı. Sevinçle birlikte “kötü düşüncelilerden biri görürse, gene ne dedikodu çıkarırlar” diye de endişe etti.

Aliyma daha önceden de Esen’in evine sık sık gelirdi. Rus dili hakkında yardım, takıldığı sorulara cevap alırdı. Bazen Esen evde olmadığı zaman da gelir

evini temizler, döşekleri güneşlendirip giderdi. Dağdaki kırmızı çiçeği gören herkes el uzatır. Fakat Esen bu kızın güzel karakteriyle gururlanır, başarılı öğrencisine kendi kızı gibi davranırdı. Hem babasıyla da tanışıp kaynaştıktan sonra aklına bu vakte kadar akrabalık dışında bir sezgi getirmedi. Aliyma konuşmadan Esen'in elinden bıçağı alarak patatesleri soymaya başladı.

Kız gün geçtikçe büyüyor, önceki at yavrusu gibi oynak hallerini, aklına geleni pat diye söylemek gibi şımarıklıklarının yerini edepli ve herkese saygılı davranmaya çalışan biri alıyor. Düşünceli bakıyor, gönlüne farkı tatlı hevesler girmiş de bugünlerde bir macera bekliyormuş gibi görünüyor. Gül gibi açılıp, ayın on dördü gibi olmuş, sevgi çağına gelmişti. Gönlünde her türlü güzel düşünce yeşerdi.

Esen elini yıkayıp havluya kurulayarak dışarı çıktı, gidemedi sırtını dönüp başını çevirerek olduğu yerde kaldı. Dışarı çıksa sevinmemiş gibi olacaktı kalsa dilekçeyi hatırladı çok konuşamadı. Kızın hayatına leke sürecekmış gibi geldi. Bunları düşürken küçük odaya sığamadı. “keşke bugün gelmeseydi” diye üzüldü. “Ya da haber buna da mı ulaştı” düşüncesiyle kalbi hızla çarpmaya başladı. Aliyma patatese et katıp pişirdi, kavurma ve çay getirdi. Yürümesi, eğilmesi, soluk alması bulut gibi hafif hareket etmesi, yani kıza ait özelliklerin hepsini taşıyordu. “zavallı günahsız ceylanım” diye üzüldü Esen.

- Gel, sen de ye, - dedi. Kız sessizce masanın kenarına oturup çay koymaya başladı. Esen'in kalbi hâlâ hızla çarpıyordu, kızın elinden çayı alıp, yüzüne bakmadan, içmeye başladı. Bir anda derin bir nefes aldı. Bunu dikkatle izleyen kız:

- Hasta mısınız, hocam? Doktor çağırayım mı?..- dedi yavaşça. Esen hemen kafasını kaldırarak:

- Hayır, hayır. İyiyim ben. Her zamanki iş problemlerimi düşünüyordum, - dedi.

Fakat akıllı kız hocasının bir derdi olduğunu hemen anladı. Ama sormadı. “Benden saklıyor, paylaşmıyor, beni hâlâ çocuk görüyor” dedi düşüncesinde. Ağzına aldığı ekmeği üzüntüden yutamadı. Yemekten sonra bulaşıkları yıkadı, yerlerine dizdi ve gitmeye hazırlandı.

- Alıştay, - dedi Esen üzgün, - ne sorun varsa okulda konuşalım. Ne konuştuğunu bilmeyen çokmuş meğer. Daha başka dedikodu çıkarmasınlar, tamam mı?

Aliyma anlamayarak, ama yüzü hemen değişerek, bu sözü “gelme bir daha, önüme çıkma” manasında anlayıp, sınırdan gözleri dolu, ürkmüş ceylan gibi dışarı çıkıp gitti.

Esen zor soluk aldı. Sınırsız hüznü kalbini ezerek, oturduğu yerde kaldı.

Akşam geniş bir sınıfa öğretmenler toplantısı kuruldu. Morali yerinde, ilçe eğitim müdürlüğü başkanının yanında kurulun tam ortasında oturan, Corokul toplantıyı başlattı. “Demek, dizgin Corokul’a geçmişti. Biybala’nın işi bitmiş galiba?!” diye bazı kurnaz öğretmenler sonuç çıkarıyorlardı. Esen ilk konuşmacı oldu.

- İşçiler maden kazarak, hidroelektrik santralleri yaparak, yol kazarak, çiftçiler ise ekin ekip, pamuk yetiştirip, hayvan besleyerek, komünizmin malzeme deposunu oluşturuyorlar. Okulda öğretmenlere, işte bu depoyu koruyacak komünizmin iyi adamlarını eğitme işi inanılarak verilmiştir. Fabrikada, kamu işlerinde bir eksiklik varsa seneye düzeltilebilir. Ama bir öğrencinin eğitimi yetersiz, kazandığı davranışlar yanlışsa ve bozulmuşsa, onun geçmiş hayatını tekrar kazanmak, tekrardan okutmak, iyi ve kötüyü öğretmek için imkân yoktur. O tekrar düzelmez, büyük bir kayıptır!

“Aferin, konuyu derinden aldı!” diye bazıları destekleyerek, bazıları ise “Aman, her zamanki dersini yine anlatmaya başladı!” diyerek sabırsızlandı, sınıf içi sessiz, kimse kıpırdamıyor, öğretmenlerin hepsi dinliyor.

- Bu köyde çok zamandan beri üniversiteyi kimse kazanamamış. Niçin, sebebi nedir? Kökenini araştırmadan, nedenini farklı yerde arayarak, hep başka birilerini, üniversitede sınavlardan sorumlu öğretmenleri suçlarız. Ama gerçeği ve nedeni, işte burada, bu okulda, öğrencilere eğitim veren bu öğretmenlerde ve kendimizdedir. Katılım da, eğitim de zorla yapılır ve sonunda diplomalara “4” ve “5” gibi yüksek notlar zar zor konulur. Durumuna bakmadan anne-babalarına koyun kestirip öğrencileri zorla yuvadan uçuruyoruz. Fakat öğrencilerin gerçek notu “3” tür aslında. Evet, nasıl kazansın ki üniversiteyi? “Zarla zorla” harf öğretmekle, “zar zor” matematiğin temel bilgilerini vermekle ve “zar zor” harita göstermekle mi, bizim görevimiz sadece bunlarla mı sınırlı?! Hayır, on yıla yayılmış programı tam olarak bitirmek, bununla kalmayıp iyi niyetli, gerçekçi ve kendine güvenen, inanan, adaletli vatandaşlar yetiştirmek bizim vazifemizdir! “Zar zor” not vererek, “zar zor” okulu

bitirterek, bununla hayata olan bakış açılarını, davranışlarını, düşüncelerini bozarak “zar zor bitirdi zaten” diye bırakarak, bunun zararlarını bildiğimiz halde, bilmemiş gibi davranarak, sessizce aylığımızı almamız doğru mudur? Peki, bizim “zar zor mezun ettiğimiz” öğrenciler içinden birisi üniversiteyi “zorla” kazandı diyelim. Fakat hayatına “zar zor” adım atan, ilk başta kötü yolu seçip ve buna alıştıktan sonra bundan kurtulamayıp, atalarımızın “kuş yuvasında neyi gördüyse, büyüdüğünde onu alır” demesi gibi hayatının sonuna kadar “zorla” ticaretle, yalakalıkla gün geçireceği mutlaklıdır. Bu yetmeyip, okulun yöneticileri “bakın, kamunun hayvanlarına yardım ediyoruz”, “bakın, bu hayvanları beslemeye aktif olarak katılıyoruz” diye göz boyayarak, boş yere, bu lazım mı, değil mi bakmadan çocukları derslerinden alarak eksik bırakıyorlar.

- Doğrudur! – diye birisi destekledi. Sınıfın içi gürültüyle dolunca herkesin desteklediği anlaşıldı.

- Bazı öğretmenler, böyle şartlarda yaşaya yaşaya, sonunda öğretmenlik sıfatını kaybetmişler. Bakın, okulun yöneticilerinden örnek olarak gösterilen, “zar zor” meselesinde önde giden Baymat hocayı ele alalım. Bu kişinin derste uyumasını geçelim ki, bu affedilmeyecek tarafıdır. Bu kişi ders vermeyi artık bir yana bırakmış, önünde ne amacı, ne de isteği kalmış, sonunda utanmadan çocuklara karısının sigarasını satın aldırıp yerine not verme alışkanlığına kadar gelmiştir. Bakın, bugün tıraş olmuş, kravat takmış. Bu başkanın önüne çıktığı için, yoksa sıradan günlerde kendine hiç bakmaz; sakallı-bıyıklı, kirli ayakkabılar, ütülenmemiş gömleğiyle, dişlerini fırçalamadan gelir. Bu yüzüyle bizim “örnek adam” ımız olan Baymat’ın derse girme hakkı var mı? Dersten başka çocuklara temizliği, saygıyı öğretme vazifemiz de var. Bunlar hepimizden-sözde- saygımızla, davranışımızla ve temizliğimizle örnek olmamız talep edilir.

Herkes güldü.

- Niçin uyuşukluk hastalığı önemsenmemeye başlanmış? Niçin öğretmenler kendi işlerine önem vermeyip, vazifelerini unuttular? – diye soru sordu. – Yönetmek yerine, güç vermek yerine, ilgilerini artırmak yerine okul idarecileri “zar zor” bitirin diye adeta talep ediyorlar. Öğrencileri kamu işlerinde ucuz güç yerine kullanmışlar. Yeter ki öğretmenliğim olsun, rahat yaşayayım diye alışmışlar. Hızlı bir şekilde işin yönünü doğru yola, eğitimi talep edilen yola koymazsak, parti önünde, halk önünde

büyük küçük ayırmaksızın cezamızı çekeriz! – diye son sözünü söyledi Esen.

- Peki, başka kim konuşmak istiyor? – diye sordu Corokul. Kimse el kaldırmadı.

- Doğru söyledi! – diye tüm öğretmenler yerinde kaldılar.

Bu ilk mesele hakkında sonuç bildirmeye Corokul kendisi kalktı. O “genelde doğru” diyerek, Esen’in konuşmasına katılır, suçu Biybala’nın üzerine atardı. Biybala sabırsızlanarak:

- Corokul, bu eksiklikler olurken sen neredeydin, söyle bakayım? – diye sordu. “Ne iş çevirdiysek ikimiz beraber değil miydik?” dercesine küskünlüğünü, kızgınlığını hissettirdi. Corokul yavaşça:

- Nerede olacakmışım ki?! İşte burada, sizin yanınızdaydım! Bu eksikleri zamanında söylemiştik, fakat siz duymuyordunuz. Tam tersine bir şey yapmayın diyerek bugüne kadar geldiniz! – dedi. Biybala yerinden kalkarak:

- Ne zaman söylemiştin bunu, Corokul? –diye çok sinirlendi.

- Efendim? Affedersiniz, “duydum” derken sizin imzanızı almamışız, - diye, alay ederek güldü Corokul. – Siz bu Caynakov’un söylediği meseleyi de duymadım mı diyeceksiniz?

Tacibayev “tartışmayın” anlamında masaya kalemle vurarak uyardı. Çok sinirlenerek: “üçkâğıtçılığını gösterdin gene, Allah belanı versin!” diye Biybala Corokul’a içinden küfrederek, söylenerek oturdu.

İkinci konuya geçtiler.

Corokul “bildiriyi” herkesin önünde okudu ve sonra ilk kendisi yön vererek konuştu. Esen’in özellikle “kibirlendiğini” söyleyerek, sesini yükselterek “kınamaya” geçti ve “tecavüz” konusuna geldiğinde:

Allah bilir doğrusunu, tecavüze uğramış kimsenin bizzat kendisinin yazdığı dilekçe olmadan bunu ispat etmek zor, fakat bir öğretmen için böyle bir durumun ismine yapışması bile çok kötüdür. Sovyet öğretmeni cam gibi şeffaf olmalı, her kötülükten kendini uzak tutmalıdır. Biz bunun araştırılmasını istiyoruz! Bu iş araştırmacılar grubuna gönderilsin ve araştırılsın! – diye ekledi.

- Corokul, - dedi Cabay, çok yaşlanmış, buranın emekli olmuş eski bir öğretmeniydi. – Ben anlayamıyorum, Corokul! Bu kız ile olduğunu kim görmüş, kim duymuş. Bu “bildiride” isim de yokmuş, eğer ismini yazmayı unuttuysa “bildiri” yi

yazmış olan adam kendi kalkıp ispat etsin burada, zaten gerçekse korkacağı bir şey yok ki.

- Doğru! – dedi birisi.

- Cake, - dedi Corokul, anlamadıysanız oturun oturduğunuz yerde. Kimin yazdığını kimse bilmiyor?! Burada biz olmuş işin sonucunu konuşuyoruz!

- Yok, Corokul, Esen'in işiyle neden uğraşılıyor? Kime ne? Bu bizim içimizden yazılmış belli. O yüzden gerçekten adaletli biriye kalsın söylesin! – dedi Cabay ısrar ederek.

- Ya, otur yerine! – diye ağır konuştu Corokul.

- Hiçbir şeyi anlamıyorsun, kulakların iyi duymuyor, sonra da...

Tacibayev masaya vurarak, Corokul'u suturarak:

- Sadece kendi düşüncenizi söyleyin, hocam, - dedi Cabay'a yavaşça.

Cabay yerinden zorla kalkarak, biraz tartıştığı için gözleri kızarmış, yorulmuş:

- Ben çok iyi anlıyorum, Corokul, sen merak etme, gerekirse her şeyi öğrenirim! – diye sesli konuştu. – Yerinden kalkarak söyleyemeyecekse, ispat edemeyecekse, demek ki bu bir dedikodudur! İsmi, cismi olmayan bir dilekçeye dayanarak, iyi bir insanın gönlünü boşuna kırmamız doğru değildir. O kız duyarsa ne olacak?! İnsan gönlü oyuncak mı sizin elinizde?! İspat ederse, Caynakov öğretmenlikten alınsın! Eğer, yalansa, yersiz suçlamaya izin verilmesin, yoldaş Tacibayev!.. – diye sert konuştu.

Bu Cabay kırklı yıllardan beri öğretmen olarak çalışmış, bu okulda hayatı geçmiş, şimdi öğretmen olarak çalışan şu yiğitlerin çoğu bir zamanlar onun elinde okumuş, bu zamana kadar “hocam” diyerek saygıda kusur edilmeyen, bir sözü iki edilmeyen kıymetli bir öğretmen idi. Emekli olduktan sonra okula çok gelmezdi. Bunun gibi toplantılarda ya da bayramlarda gelir ancak. Küçük bırakılmış bıyığı, her zaman ütülü beyaz gömleği, siyah pantolonu, boyalı ayakkabıları, temiz tıraşlı yüzü, her zaman parfüm kokan titiz biridir. Kendisi halk arasında doğruluğuyla bilinir.

Esen adaletin aniden doğmasına sevinerek yere bakarak oturdu.

Corokul'un biraz gururu kırıldı, fakat çaktırmadan: - Peki, başka kim konuşacak? – diye oturanlara baktı.

Baymat geldiğinden beri başını kaldırmadan oturuyor. Corokul'un bakması

yetmiyormuş gibi, şimdi başka öğretmenlerin de dikkatini çekmeye başladı. “Bu ne böyle kirpi gibi içine saklanıp kalmış?” dediler. O anda “dilekçeyi sakın bu yazmayın” diye ister istemez düşündüler. “Hey, burnun akmasın, yukarı kaldır başımı?! – diye, yanındaki öğretmen takıldı. – Dilekçeyi sen yazmış olmayasın?” diye sadece şaka yaptı. Tacibayev’in gözlerinin kendinde olduğunu fark ederek, tamamen güvenini kaybetti. Terini koluyla sildi.

- Buyurun, konuşun, - dedi Tacibayev.

- Baymake, buyur, söyle kendi düşünceni, - dedi Corokul ona destek vererek.

Baymat sesini hazırlayıp, alnının terini bir daha koluna silerek:

- Beyşen Tacibayeviç, - dedi ve kekeleyerek iki tarafına bakındı, - özür dilerim dilekçeyi ben yazdım, yazı benim...

Bir anda her yerden sesler yükseldi. Esen şaşırarak baktı kaldı. – Hepsi yalan. Ben hiçbir şey bilmiyorum. Gerçekse Corokul kendisi ispat etsin! “Seni bu adam kötülüyor. Şimdiden söyleyeyim, yirmi yıllık emeğine bakmadan yakında öğretmenlikten kovulacaksın! Ne bekliyorsun ki, sen de yukarıya yazıver!” dediğinde, sarhoşluğumda şeytana uyarak yazıvermişim...,” – dedi, Baymat kendini suçlu hissederek iki tarafına bakındı.

“Amaa-an!” diye bütün öğretmenler şaşırıldı. Corokul yerinden fırladı:

- Ya, Baymat, yalan söyleme?! – diye bağırdı.

- Sen yalan söyleme! – diye, karşılık verdi Baymat, - Sen dur bakalım, yalancının tekisin! Beni sarhoş etmedin mi, bağırma bana, ağaçların arasında yazdırmadın mı?!

- Ne zaman?!

- Bir ay önce, sen söyledin, ben ise yazdım. İkimiz de kağıda bakarken bir şey sormak için onuncu sınıf öğrencisi Mederov yanımıza gelmedi mi? Sen ise kağıdı kapatarak “Ne?! Defol buradan!” diye dinlemeden çocuğu göndermedin mi! Bunların hepsini unuttun mu? Şimdi hemen çocuğu çağırırım...

Corokul yine ona doğru yürüdüğünde Tacibayev onu bırakmayıp yerine oturttu.

- Çocuklar bu nedir, ne oluyorsunuz?! – diye Cabay ümidini kesmiş, şaşırılmış konuştu.

- Hayatım boyunca bu okulda çalıştım, ben böyle bir olayı ne gördüm, ne de

duydum! Ben Baymat'a inanıyorum. Saygısını yitirmiş, ama kendisi dürüst birisi. Böyle içkinin gücüyle aldanıp kötü niyetli birinin yönlendirmesine maruz kalmasına üzülererek, gerçeği söylüyor.

Baymat: - Olmaz, bu yaptığının cezasını çekmeliyim, tamam, - dedi sinirlenerek, - gönlüm huzur bulsun, "Baymat imanını yitirmiş" sözünü duyacağıma, şu anda gerçeğini söyleyerek, yaptığının cezasını çekeyim. Kendimi böyle daha rahat hissedeceğim!

Biybala'nın "batırın hepsini" diye ayarladığı "kendi adamları" içine kapanıp, açığa çıkmadılar. "bırakalım ya, akanla beraber akmak zorunda değiliz!" deyip Biybala'yı desteklemediler.

Corokul Biybala'nın işinde açığa alınacağını biliyordu ve bunun ardından Esen'i de kötüleyip onun da açığa alınmasını istiyordu. İki tavşanı bir okla vurmak isteyen kötü niyeti, kendi başına bela açtı ve yüzü buruştu, ne yapacağını bilemeden oturdu kaldı.

"Allah belanı versin, böyle birisi miydin?!" diye öğretmenler kınadı.

Tacibayev konuştu: " Bu okulun eğitim işleri eksik kalmış, iyi öğretmene iftira atılmış ve dedikodu gibi prensipsiz bir savaş ortaya çıkmıştır" diye sonucu ifade etti. Okulun müdürünü ve okul bölüm başkanını değiştirip, bununla birlikte öğretmenlerin aktif katılımlarına önem verileceği kararı alınarak pedagojik toplantı sona erdi.

Bir hafta sonra Esen'i ilçe eğitim merkezine tekrar çağırdılar. Tacibayev:

- Biybala'ı açığa aldık, Corokul ise görevime başka okulda devam edeceğim diyor. Bizde peki dedik, gitti. Bak, bu karar işte, - diye direk kutlamak için elini uzatıp, - yeni görevin hayırlı olsun, işlerinde başarılar dilerim, yiğit!

Esen'i "Tooluk" okuluna müdür yapma kararı almışlardı.

- Hayır, özür dilerim, - diyerek elini uzatmadı, - ben müdür olarak çalışmak istemiyorum, hayır, ben sıradan öğretmen olarak çalışmaya devam edeyim, Beyşen Tacibayeviç. Bizim önceden konuştuğumuz okul meselelerini "müdür olmak için söylüyor" diye düşündünüz galiba?! Hayır, hiç öyle değil!

- Ama-an tamam, - dedi başkan yerinden kalkarak, - kimse böyle düşünmedi?! Düşündüyse Biybala düşünmüştür. Tamam, bizim işimizin yanında onun üzülmesinin kıymeti yok gibidir, değil mi?! Bu valiyle konuşularak çözülmüş bir meseledir, delikanlı! – diye hatırlattı.

- Öyle olsa bile, Beyşen Tacibayeviç, ben bu mesuliyeti alamam. Köy okullarını kendiniz biliyorsunuz, öğrenciler Rus dilinde çok zayıflar. İşte bu sebeple kendi mesleğimi talep ettiğim gibi yapabilirsem iyi olur. Bence şu anda bu daha gerekli..

Tacibayev'in o an üzüntüden, kaşları çatıldı, "doğru yola yönlendirildiği halde, bu nasıl oluyor da kendi bildiğini yapıyor?" diye kırıldı.

II

Esen, evin içi soğuk olduğundan kalkmak istemedi, gözleri açık yatağında uzandı. Gece yarısına kadar kitap okumuş, çeşitli düşünceler üzerinde kafa yorarak bir hayli vakit uyuyamamış, zorla uykuya dalmıştı. Yere düşmüş kitabını kaldırıp başucundaki sandalyeye koydu.

Dışarıda yapraksız ilkbahar ağacı yavaşça sallanıyor. Gökyüzü bulutlu. Rüzgâr var mı acaba, rüzgârın sesi uzaktan duyuluyor. Biraz sonra camdan güneş ışıkları girmeye başladı.

Boza çalan gökyüzünde yeni doğmuş güneşin ışıkları bitmeye başlayan mum gibi fersiz, yapraksız ağaçların arasından korkuyormuş gibi bakıyor. Bir sürü kuş gelip kondu. Tüyleri kabarmış, bu yılki kışı zor atlatmış, yorulmuş gibi hâlleri var. Bir daldan öbürüne atlayarak küçücük gagalarıyla bir şeyler gagalayıp, otlanıyorlar. Güneş çıktığında kanatları parlıyor, boyun tüyleri maviden yeşile dönerek parlıyor.

"Ne problemleri var ki? Tabiat kendisi besliyor. Çalışarak zorlanmıyorlar. Yaz-kış hep tarlada, orman içinde, rüzgârla yarışarak, uzun uzun uçuyorlar. Parlak güneş altında sınırsız eğleniyor, ne balsa yiyorlar, bedenindeki tüm güçleri tükenince kondukları daldan yere pat diye düşüp kalacak. Tabut gerekli değil, beze ihtiyaçları yok, ardından boğazından lokma geçmeyerek ağlayan birileri yok. Kendi düştüğü an az önce uçurduğu yavruları tırsarak pır pır diye uçacak her çeşit çiçekten, yeni yeşermiş buğdayın üzerinden geçecek, biraz önce annesinin öldüğünden habersiz, şelâlenin yanındaki ağaca konup güzel güzel ötmeye başlar ve yoluna devam eder, herkes kendi hayatını yaşıyor..." diye düşündü Esen.

Güneş saklanınca, kuşlar güneşsiz kaldılar. Rüzgâr artınca ağaç dalları daha

fazla sallandığından kuşlar kanatlarını açarak, dengelerini sağladılar.

“Ya biz? İnsan kendi midesinin kölesi gibidir. Bugün yediğinin daha fazlasını ister yarın, bu yüzden de her şeyi harcar. Çalışmakla hayatını geçirir. İhtiyarladığını ve ölüme yaklaştığını eninde sonunda hatırladığında, hayatının boşa geçtiğine üzülererek, “bir daha annemden doğsam” diye hüzünlenir durur. Evet, anneden tekrar doğduğunda ne iş bitirecek acaba?! Eğer midesini orada bırakıp gelirse tamam da, fakat eğer bırakmazsa zavallı insanoğlu gene birilerine bağımlı olur, gene yalan söyler, gene kötü söz söyler. Böyle bakınca insanoğlu da bir mahlûkmuş meğer” diye düşündü Esen.

“Zavallı insanoğlu, çok çalışır, gözlerinden yaş akar, tırnaklarından kan akar, karnını doyuracak hazine toplar, düşüncüyü doyuracak akıl toplar, çoğu zaman bunların yararını göremeden öbür dünyaya göç eder. Fakat bu yaptıklarını boşa yapmaz, çünkü onun topladığı malın, aklın faydasını burada kalan halk görür. İşte, insanın büyüklüğü bu yaptıklarındadır!” dedi Esen kendince.

O anda kapı çalındı. Esen düşüncelerinden sıyrılarak, “kim acaba?” sorusuyla yerinden kalkmaya başladı. Dışarıdan:

- Mektup! – diye bağırın postacının sesi geldi. Esen giysilerini giyinceye kadar postacı gitmişti. Kapıyı açtığında kapıya sıkıştırılmış mektup yere düştü. “Kimden acaba?” diye düşünerek, Esen mektubu eline alıp baktı. Zarfın üzerinde yazan kişinin ne adresi, ne ismi var, sadece imza atılmış.

Esen zarfı açtı. İçinden beyaz çiçekli bir kartpostal çıktı. “İyi günler, hocam?” el yazısını tanıyarak sevindi. O anda Aliyma’nın yüzünü hatırladı. İki eli titredi, Esen gerisini okuyamayıp, sevincinden dona kaldı.

Böylece, yarım yıldan fazla zaman geçti, Esen bu güne kadar, işlerinin yoğunluğundan, bir kez bile mektup yazamadı. En azından, öğretmeni olarak, ya da kardeşi, ya da ağabeyi olarak onunla ilgilenemediği için kendini suçlu hissetti. Geçen yaz Aliyma okula giderken Esen onu otobüse kadar götürmüştü. “Bundan böyle, Alıştay, kazançlı bir öğrenci olacaksın- yeni çevre, yeni arkadaşlarla karşılaşacaksın, düşünce dünyanın gelişecek, insanlara, davranışlara, düşüncelere bakış açın değişecek, geçmişte yaptığım işler hakkında düşünecek, düşüncelerini değiştirmeye ve geliştirmeye başlayacaksın. Büyüyeceksin, Alıştay!” dediğini hatırladı, yanında ipsiz bağlanmış olarak, uzun uzun bakıp, “güle güle kızım, iyi çalış” dediğinde ise daha

duygusal olan genç bir kızın “güle güle” bile diyemeden buğulanmış yaş dolu gözleri gözünün önüne geliverdi.

Esen içini çekerek ofladı. “Neler yazdı, acaba?” diye düşündü. Kalbini pişmanlık sızlattı. “Neler yazdı, acaba” sorusu endişelerini artırıyor, mektubun devamını okumaktan çekiniyordu, “Hocam, Sizin söylediğiniz gibi oldu. Yeni arkadaşlar buldum. Hocam, beni tebrik edebilirsiniz, yılbaşında evleniyorum!” demiş midir? Esenin kalbi çarptı.

Yeniden boy vermiş, az bir esintiye, az bir rüzgâra bile direnecek kadar büyümemiş kardelendi o! Yırtıcı hayvanların olduğu ormanın kenarında, yeşil alanda, gözlerini yeni açmış, yeni ayağa kalkmış, yürümek için çabalayan bir geyik yavrusuydu! O zamanlar kızın gençlik duygularını hissetmiş, fakat “çocukluktur, geçer, ben onun çocukluğundan faydalanmış olmayayım, ayağına takılarak, bütün ömrünü pişmanlıkla geçirmesine neden olmayayım” düşüncesiyle hareket etmişti, bu onun hocalığı şöyle dursun, öncelikle insanlık Borcuydu.

Esen bu duygularla mektubun devamını okumayı istemeyerek oturdu kaldı. “Ee, iyi hoca, akıllı, yardımsever ağabey olmaktan başka bir görev kaldı mı ki bana? Ben de yiğit değil miyim, başkaları gibi bu dünyanın güzelliklerinden yararlanmaya hakkım yok mu?!” diye geçirdi içinden.

Esen geldiğinden beri buraya alışmış gibiydi. Soruştururken buzağı bakıcısı Meder, dayısı çıktı. Arada çağırıp “Yalnızdır, bir sıcak çorba içsin” diyorlar, üstelik başarılı bir öğretmen olarak da yükseldi, misafirperver halk unutmuyor haftada bir misafir ediyordu. Bir defa da Baymat evine çağırdı, yaptığı kabahat için özür diledi. Kız geç okula başlamış, erkeklere düşkünlüğüyle tanınan yarım akıllı birisiymiş. Corokul ona para vererek de olsa “tecavüz etti” dedirtmeye çalışmış. “Yoo, Baymake, özür dilemesi gereken biri varsa o da benim, ben teşekkür ederim size!” diyerek Esen minnettarlığını belirtmişti. O günden beri Baymat’ın gönlü rahat, neşeli, temiz giyiniyor, traşlı geliyor: “Ooo, Esentay- diyor kendine bakarak,- üniversiteyi yeni bitirdiğim zamanlara dönmüş gibiyim. Baksana, yengen bile koynuna kendi rızası ile yatırıyor. Ha-ha... Oy, yüze yapılan eleştiri insanı düzeltir diyenlere şimdi inandım!” Eski öğretmen Cabay, at bakıcısı Kadırkul, buzağı bakıcısı Meder artık onu kendilerinden sayarak, gelip gidiyor, günlük ihtiyaçlarına yardım ediyorlar. Fakat “ bir evin ışığı başka eve yansımaz” deyimini doğruymuş, ev

ayrı olduktan sonra, yaşam da ayrı, son günlerde bu bekârlık hayatı kendine iyice ağır gelmeye başladı. Konuşacak insan yok, evde sadece kitaplarla oyalanıyor, kendi kendine gönlü de soğumuş, neye dokunsa her şey soğuk, her şey cansız, daha da soğuk geliyor gönlüne.

Esen sobayı yaktı, soğuk suyla yıkandı, çay koydu, çay kaynadıktan sonra demledi, soğuyup, sertleşmiş dünkü ekmekten doğradı. Bunları yaparken ilk defa “böyle, tencereni kendin tutarak rahibeler gibi ömrünü yalnız mı geçireceksin” düşüncesini kendine sordu.

Böyle durumlarda bu evi güzelliği ile aydınlatacak, nefesi ile ısıtacak arkadaşı, lazım. Yalnız başına kendi çayını koyup yudumladı, biraz ekmek çiğnedi. “Zavallı!” diye kendi kendisiyle alay etti.

Uzun süre sessiz oturduktan sonra: “Ee, okumadan korkup oturarak, içindeki yazıları değiştirecek miyim?!” diye, isteksizce kartpostalı tekrar eline aldı Esen.

“Merhaba, hocam.

İşleriniz nasıl? Beni soracak olursanız okuyorum işte. Derslerim iyi. İşlerinizde başarılar, size sağlık diliyorum. Gelecek yeni yılınız kutlu olsun, hocam! Görüşürüz... Aliyma.”

Esen doyamadı, bu kısa cümleler, çok şey bekleyen, sevgi dolu gönlünü doyuramadı. Kızın daima sevecen, daima tatlı sesi mektupta yazılan kelimeleri kendi söylüyormuş gibi geldi Esen’in kulağına, nur dökülen, gül gibi yüzü gözünün önüne geldi. Esen derin derin nefes aldı. Çayından yudumlayarak, düşüncelere daldı, ne tuttuğunu da fark edemedi, elinden her şey düştü.

Mektupta ne kalbine incek kadar ayrılık, ne de geleceğe dair ümit görünüyor, tersine düşünmekten kaçan, ama gün geçtikçe özlemi katmerlenerek sarılı gönlünü uyandırmış, birine “bağlanmış olma” gerçeğini hatırlatarak taze ümitle birbirine karıştırdı.

III

Tekrar ilçeye çağırılmışlar, Esen “yine ne acele iş çıktı, acaba?” diyerek, kendine ait işlere verecek cevaplarını hazırlayarak gitti. Tacibaev hoş bir gönül ile karşıladı, okulun durumunu sorduktan sonra, “iyi” diye başını sallayarak:

- Ee, yoldaş Caynakov, köy halkı arasında Rus dilini daha iyi nasıl öğretebiliriz? Epey zamandır orada çalışıyorsun, yakından tanıyorsun artık, ne düşünüyorsun söyle? –diye sordu.

Esen, elbette, kendi bildiği iş olduktan sonra, gönlünde yatan pek çok düşüncesi vardı, belki doğrudur, belki de genel şartlara göre uygun olmaya bilirdi, ama gönlündekileri ortaya dökmeye karar verdi:

- İlk önce Beyşen Tacibaeviç,- ihtisash kimseleri çağırarak, onlara bu köyde devamlı kalabilecekleri yaşam şartlarını sağlamalıyız, yoksa genç öğretmenler dayanamaz her türlü maksatlarından vazgeçer, geri dönerler. En iyisi, bence, şu Rusların olmadığı dağ köylerine Rus okulları açmak diye düşünüyorum, çünkü Rus dili okullarda sadece bir ders olarak okutulurken, ne kadar çabalasak çabalayalım, öğrenebilmek imkânsız, istediğimiz gibi zorlanmadan konuşup anlaşmak sonucunu veremeyecek. Rus'un olmadığı yerde Rus okulları açıp Kırgız çocuklarına öğretsek. İlk önce çocuklar istediğimiz seviyede öğrenseler, yüksek okullara girdiklerinde zorlanmadan okuyabilirler, ikincisi ise evde, sokakta Kırgızca'dan uzak kalmadan kendi ana dillerini beraber götürmüş olacaklar. İki tarafa da yararlı insanlar olacaklar. Kötü mü? Bununla birlikte şehirde Kırgız çocuklarına Kırgızca okutmak faydalı gibi. Okulda Kırgız dili, dışarıda Rus dili, iki dili de öğreneceklerdir. Şehir içinde Rus okulunda okuyan Kırgız çocukları, mutlaka iyi öğrenirler, ama sokakta da, çoğu zaman evde de Rusça konuşup, sonunda kendi ana dillerini unutuyorlar. Biraz anlıyor, ama konuşmaya geldiğinde içlerinden utanarak, pişman olduklarını görmüştüm.

- İlginç! Bir Rus'un bile olmadığı yerlerde Rus Okulu açarsak, halk ne diyecek?

- Halk tarafını hiç düşünmeyin! Halk ihtiyaç olanı hayatta mecbur kaldığından bizden önce hisseder. Okulu açınız, bakarsınız, halk “iyi yetişsin” dedikleri oğulların “dil öğrensin” diye elinden tutup kendi getirir. Ben her yere Rus okulları açılın demiyorum, yatılı okul olarak ilçe merkezine açılın yeter. Bütün dersler Rusça okutulunca, eğitim seviyesi de yükselir, düşünceleri derinleşir, genişler. İlimde, edebiyatta, günlük hayatta, yönetimde başarılı insanların bu okullardan yetiştiğini görünce sevineceksiniz. İnsanın hayatı okul yıllarında aldığı ilk eğitime, terbiyesine bağlı değil mi, Beyşen Tacibaeviç!?

Tacibaev Esen'i dikkatle dinledikten sonra:

- Esen, seni buraya çağırmanın nedeni, bu konuyla ilgili fikirlerini sormak içindi- Rus dili, köy okullarında daha iyi nasıl öğretilir konusunda yakında memleketlik kurultayı yapılacak, sen gideceksin. Bu düşüncelerini orada da söylersin, fikir değişirsin, daha faydalı fikirler varsa dinlersin. Ben de prensipte kollarım, kim büyümeye karşı gelse, döndükten sonra, bu meseleyi her yönden ele alan bir proje hazırla, ilçe genel sekreterine gösteririz, kabul ederler belki. Tamam, mı?- dedi.

- Harika!

Tacibaev kafasının eğerek:

- Harikaysa o okula seni müdür yapacağım, organize edeceksin, bu sefer, bahane bulamazsın artık!

“Bakarız” anlamında, başını salladı Esen, Frunze'ye gidip gelme ihtimali olduğuna içinden sevinerek. İşi bitmiş gibiydi, elini ovalayarak, vedalaşıp gitmeye hazırlansa da Tacibaev'in hiç kıpırdamadığını görünce kalkıp gidemedi.

- Şimdi- dedi, aklındaki söylemekten vazgeçmiş gibi, uzun süre susarak, Esen'e baştan aşağı bakarak, gülümsedi:- Bende bir soru daha var,- dedi Tacibaev.

- Sorunuz.- dedi Esen.

- Ee,- dedi Tacibaev - sorayım, üzersem özür dilerim, neden evlenmiyorsun?

Esen böyle bir soru beklemiyordu, cilalı kahverengi masanın parlak yüzeyine dikerek, ne diyeceğini bilemeden, sıkıştı kaldı. Tacibaev onun cevabını beklemedi:

- Zaman dediğin çok zor bir şey, geçti mi geri gelmez, yeri doldurulamaz, - dedi, sesi değişerek, oğlunu düşünen bir baba gibi yavaşça - aşkın zamanı geçer, gönül ateşi söner, sonunda insanı soğuk akıl yener, kimseyi beğenmez, beğense kendine güvenemez, şüpheli olur. Geç olsa da, bir evlilik olur sonunda, ama ilk kez gelene evet diyecek, üstelik de civcivini geç çıkarmış tavuk gibi hayatın zorlukları yaş geçtikçe omzuna çökecek.

Esen başını yukarı kaldırarak, Tacibaev'e baktı, tedirgin, bir taraftan da utanarak, nasıl olur da, onun ağabeylik yaparak söylediği doğru sözlere başını eğmezdi. Tacibaev dediklerinin Esen'i etkilediğini anlayarak, sonrasını direk açıkça söyledi:

- Bu durumda, Esen, “baht pazarından kalma”-diye öğüt verir halkımız. Yaşın

da akılın da yetişti. Evlenmen lazım, yiğit! Ev kurmak, aile sahibi olmak kolay görev değildir. Ailenin de kendine göre zorluğu, yaşamı, birleştirici bağı, siyaseti var. Ailesine eksik etmeden bakabilen, ilişkisini bozmadan yürütebilen adam memleketi yönetmeyi de başarır. Birisinin sorumluluğunu alamayan alsa bile yerine getirmekten kaçan kişi sözünde de, işinde de kimseye iyilik yapamaz...

“Ee, ne gereği vardı, hür yaşamak daha iyi değil mi? Niye? İnsan soyunun devam etmesi için mi? Ha-ha, kültürsüz insanlar yetişir” diye söyleyenler de var. Hiçbir zaman belli bir amacı, öngörülü düşüncesi olamaz böyle insanların, kendi tembelliğini, başarısızlığını, dağınıklığını bahane ederek ters konuşan sözünde de, yaptığı işinde de sonucu olmayan, topluma değil kendine de faydası olmayan, boşuna içki bitirir, ekmek tüketir. Esen onlar gibilerden değildi. Büyüdüğü zaman dersleriyle, sonra da işiyle uğraştı. Üstelik birilerine sırnı açıp konuşmaması, doğru dürüst bir yere yerleşemediğinden mi, yoksa karı-koca –iki öküz” der Kırgız, hayat yükünü beraber çekeceği kişi hakkında talepleri çok yüksekti mi, ona uyanla karşılaşmadığından mı, bu güne kadar bekâr gelmişti. Tacibaev’in kendisi için üzülmeye, iyiliğini düşünerek konuşması, büyüklük etmesi, bir taraftan kendisi için endişelendiğini gösteren kardeşçe sözleri Esen’in ayrıca içini ısıttı.

- Teşekkür ederim, Beyşen Tacibaev’iç,- dedi düşünceli,- henüz bir yere yerleştik, düşünülecek değil harekete geçilecek mesele oldu artık, bakalım...

- Ha, şöyle,- dedi sevinerek Tacibaev, yerinden kalkıp, gözleri gülererek:

- Hadi, yolun açık olsun, kardeşim!- diyerek Esen’in elini sıkıp vedalaştı.

Esen’in gönlü kuşkanadı gibi uçarak dışarı çıktı.

IV

Corokul, ayaküstü birahaneden bir bardak bira aldı, ayaklı taş masaya koydu, iki tarafa bakıncaya, birası köpüklene kadar, bir ayakçı yanına geldi. Başını eğerek selamlaştıktan sonra, sessizce, herkes kendi halinde, yavaş yavaş yudumladılar. Rahatlayana kadar içen Corokul epey sonra:

- Dün bir çok zenginle karşılaştım,- diye göğsünü gererek konuştu, - “ acil işim vardı, amca” dediğime bakmadan, “eee, iş biter mi hiç, oğlum, iş ecelle birlikte yatacak şeydir” diyerek, restorana zorla götürmesin mi?! “ İi, ne ısmarlayacakmış bu

ihtiyar, bakalım” dedim ve girdim. Oo-uh biraz fazla kaçırmışız, yoksa...

Karşısındaki üç günlük tıraşlı, dağınık sakallı, burnunun uçunda yara çıkmış olan adam şaşırarak gözünü kısarak şüpheyle baktı. Corokul için bu göz sadece tanıdık geliyor, kim olduğunu bilmiyor, bilmeye de gerek görmüyor, onun için birahänenin çevresinde çok görülen tiplerden biri sadece, ama eski bir tanıdık kadar baş eğerek selamlaşacak, avucundaki son kuruşla bir bardaktan bira içilecek bir adamdı.

- Çok hızlı bir ihtiyardı, içmem dememe aldırılmıyordu. “Hadi, götür, kardeşim!” diye, yalvarır gibi oluyordu. “Ee, ben ödemiyorum nasılsa parasını?! Kendi cebine zarar!” dedim de, sarı konyağını içtik, yanında da kızarmış piliçle beraber!

- Vay, vay böyle cömert insanlar hâlâ var mıymış? - diye kafasını salladı öbür adam- tanıdık mıydı?

- Eskiden, o zaman ben okulda müdür olarak çalışıyordum, öğrencileri pamuk toplamaya götürdüğümde görüşmüştük, pamuk yetiştirme işlerinin sorumlusuydu. Benim bu merkeze geldiğimi öğrenmiş, o yüzden...

- Ha-ha,- diye güldü karşıdaki,- önceden sana yalakalık yapıyor demek istiyorsun, galiba ha-ha! Bırak öyle zenginleri sen ikimize sarı konyağını değil sarı suyunu vermezler. Ha-ha...

Corokul her şeyden önce kendi itibarını baykuş gibi geceleri toplayan, köpek gibi havlayarak koruyan, elinden geldiğince herkesten parmak kadar da olsa yüksekte durmayı, herkese yukarıdan bakarak hor görmeyi seven birisi olduğu için sinirlendi. Kaşlarını çatarak bakıp:

- Zavallı, - dedi yavaşça, - sen neyi bilirsin ki, içtiğin su katılmış bira, yediğin bayat balık, zavallı.

- Ee, - diye karşıdaki de sinirle karşılık verdi, - sen niye buradasın o zaman? Yalan söyleyip kendini kandırmayı bırakıp, biranı iç!

- İnanmazsan sen bilirsin, kardeş,- dedi Corokul, morali bozularak, sinirlendi .“Ee, yalanımı yakaladıysa ne olmuş, neden utanayım ki? Babamın akrabası mı bu?” diye içinden söverek kendini avuttu.

Ertesi gün bütün ülke genelinde bir toplantı olacaktı. “ Bizden kimler gelecek, acaba? “ diye, akşama doğru Corokul büyük konuk evine geldi. İçeri girip, giriş

salonundaki büfeye baktı. İki gözünü giren çıkandan ayırmıyordu.

Biraz sonra ana kapıdan başına süslü takke takmış, kısa boylu, göbekli biri elinde çantasıyla içeri girdi.

Corokul “ Cayık” pamuk yetiştirme bölgesi müdürü Yunus’u tanıyarak, yanına gitti:

- İyi günler, - diye sevinmiş gibi görünerek, - Hoş geldiniz!..

- A, - dedi Yunus şaşırarak, - hoş gördük...

Corokul çok hızlı davranıp, elinden çantasını aldı, önüne geçip hızlı adımlarla yürüdü. Resepsiyon işlerini tamamladıktan sonra asansörle 4. kata çıktılar. Odanın önüne geldiklerinde Yunus kapıyı açarak, Corokul’un elinden çantasını alıp odaya girerek, arkasından kapıyı kapadı. Corokul içeri giremeden öylece kapının önünde kaldı.

Biraz sonra kapıyı açan Yunus’u görünce sahibini gören köpek gibi Corokul hemen yanına koştu. Yunus yorulmuşçasına:

- Gel kardeşim, - dedi ve yavaşça içeri girdi.

En lüks odaydı. Yer kırmızı çiçek resmi olan halıyla döşenmiş. Kapısı yarı açık yatak odasındaki yatağa beyaz nevresimle, resimli mavi battaniye örtülmüş, yatağın baş tarafındaki küçücük çekmecenin üzerinde yeşil lambalı abajur duruyor. Misafir odasının giriş köşesinde kocaman ayna, diğer tarafında kocaman kahverengi dolap, yukarı taraftaki çalışma masasının kenarında telefon, bir tarafında ise televizyon duruyor. Odanın uygun yerlerine hareketli, kırmızı örtü örtülmüş koltuklar, yumuşak bir kanepeler konulmuş. Yunus açık sarı renkli ipek perdeyi çekince oda aydınlanarak, her şey daha da güzelleşiverdi.

Etrafa bakarak: “Bahtlı insan!.. – diye Yunus’u içinden kıskanan Corokul, - nereye gitse rahat...”

O arada Yunus elbiselerini değiştirmiş, rahat elbiseler giymiş, göbeğini sıvazlayarak, derin derin soluyarak içeriden çıktı. Kendi düşünceleriyle baş başa yumuşak koltukların birinde oturan Corokul saygıyla yerinden kalktı.

- Otur, otur oğlum, - dedi Yunus, kendisi de onun yanındaki koltuğa oturup: - ee, söyle kardeşim, çalışıyor musun?

Corokul ciddi görünmeye çalışarak, dikkatle:

- Evet, akademide işe başlamayı düşünüyorum. - dedi yavaşça.

- Aa, iyi, - dedi Yunus, hiçbir şeyi kaçırmayan küçücük gözlerini ona dikerek,
- hangi branşta?

- Öğretmendim ya? – diye durdu Corokul, - diplomam olduktan sonra, partinin, devletin her yerinde çalışabilirim, girebilirimsem...

Yunus kafasını sallayarak:

- Evet, iyi o zaman, işin kötüsü olmaz kardeşim, - dedi. –Bize çalışkan uzmanlar lazım oluyor.

Corokul “ işletmeci yapıp süründürmek istiyorsun değil mi, seni bana verseler ne kadar da çalıştırdım, ihtiyar! “ diye düşündü.

- Son zamanlarda o partiye, sovyet yönetimiyle doğrudan iş yapabilecek, ekonomiyi, sendikaları, her şeyi bilen, özellikle o alanda yetiştirilmiş uzmanları atamaya başladılar. Doğru ya, kuşu kesecekse de kasap kessin değil mi?!

Corokul sesini çıkaramadı. Biraz hayal kırıklığına uğramış gibiydi. Yunus’un farketirmeden bakan gözleri bu değişikliği hemen anlamış, bir yerlere yazıyordu. Kafesten daha yeni çıkarak, uçmaya yeni başlamış kuş gibi gence sözlerim ağır geldi galiba?!... diyerek yeniden daha yumuşak bir şekilde söyledi.

- Ama yine de kardeşim, her şey iradeye bağlı. İradesi olan,yeteneği olan insanın yapamayacağı iş yoktur.

Bu sözler Corokul’u canlandırdı.

- Sizi alalım mesela?-deyiverdi o. –Bir uzmanlığınız var mı? Senelerdir partilerde çalıştınız, bu son on sene boyunca ülkedeki en büyük çarbanın başındasınız, hiç ses çıkarmadan işinizi güzelce yapıyorsunuz?!

Yunus yine bir göz attı. Gencin sözünde yalakalık da onunla beraber doğruluk da vardı. “Elden kaçırılmış birisiymiş!” diye düşünceye kapılarak, yorulmuş bir şekilde:

- Biz kardeşim, eskidik. – dedi yavaşça – her zamanki gibi tüm gücümüzle ne kadar çabalasak da, işin gerçeği biz de yorulduk, bitkin düştük. Gençlerin biri “hayır bu iş böyle başlayıp böyle bitmesi lazım değil miydi?” dese kızıyoruz. Bu zamana kadar yaptığım işe, değerine el uzatıyormuş gibi geliyor. Ama gece yatınca düşününce, o gencin söylediği doğrudu deyip, sabah gelince düzeltiyorsun. Biz neyiz? Gençliğimizde “kolhoz” un oluşturulmasına katıldık, savaşa gittik geldik, bozulmuş işleri düzelttik, büyüttük, yeni teknolojik aletlerle donattık. Onun kendisi

bize iş de, doktora da olmuştu. Bu hayat dersinden çoğumuz bilgi alıp, elimizden geldiği kadar kendi tezimizi yazdık, çoğumuz tanklara kılıçla koşmanın çaresizliği gibi boşuna attığımız naralarla kaldık. Biz neyiz ki, sadece pratik yaptık, iş bir nehirse, biz o nehrin akıntısıyla beraber yüzerek öğrenmeye mecburduk, bizim zamanımız da gücümüz de o kadardı. Şimdiki genç uzmanlar için bu affedilmeyecek bir durum, herkesin kendi zamanının şartlarına göre donanması gerekiyor. Akıntıyla beraber yüzmeyen, köprüyü kendisi yapan, kendi arkasından bizleri de geçirecek kadar büyük olması lazım!

- Yine de yardım etmek lazım değil mi!- dedi Corokul. Yunus şaşırılmış gibi bir göz attı.

- Yardım mı? Bize kimse “buna binip faydasını gör!” diye, önümüze eğerlenmiş at gibi hazır iş vermedi. Bize “Buyur, bunu öğreteceksin, düşer misin, kalkar mısın, bilmiyoruz, öğretip bize vereceksin!” diye, daha binilmemiş atın yularını vermiş kadar zor işleri vermişlerdi zamanında, kardeşim. Elini daha işe sürmeden “yardım” istersen olmaz. Genç uzanların işine her zaman uzaktan bakarlar, iyi bir iş yapıyorsa desteklerler, kötü yapıyorsa söylerler, böylelikle iyi bir iş adamı çıkar ortaya.

Corokul “Genç uzman?!” kelimesiyle içinden alay etti. Bir işin uzmanı olup, bir yerde yaşamak, orada akrabasının da, düşmanının da işine yarayacak faydalı işler yapmak düşüncelerinde var mıydı?! “Olursan, büyük adam ol, başkaları altında dursun!” derdi kendine, buna ulaşmak için yalan da, yalalaklık da, ihbar dilekçesi yazmak da iğrenilecek şeyler değildi. “Yöneticilik uzmanlara veriliyor” sözü onu düşündürdü. “keşke daha önceden ekonomi bölümünü bitirseydim!” diye, içinden hayıflandı.

Corokul’un ismini Yunus bilmiyordu, sorduysa da aklında kalmamıştı, fakat kendisine böyle sıcak davranan birine “ismin neydi?” diye soramadan: - Evet, kardeşim, - dedi, çantasını göstererek, - o çantayı alır mısın?

Corokul hemen kalktı.

- Evden geldiğimizin hakkını verelim deyil mi, kardeşim. Restorana da gidebilirdik , ama evden gelen yemeğin yerini tutamaz diye düşünüyorum.

- Evet, ev yemeği hiç güzel olmaz mı? – diye Corokul sevinerek çantayı karıştırmaya başladı. – Özlemiştik.

Çantadan pişmiş keklikten beş tane çıktı. Sarılmış bir tavuk da vardı. “Herhalde birini bunlarla misafir etmek istiyordu? Bana kısmetmiş artık!” diye, sevinerek iki keklik ile tavuğu masaya koydu. İki şişe Kırgız konyağı da dipte yatıyordu, birini çıkardı. Üstüne susam ekilmiş ekmekten çıkardı.

- Daha başka şeylerde vardı galiba? – dedi Yunus. “Benimle dalga mı geçiyor?” diye düşünceye kapılan, Corokul duraksadı ve çantaya bir daha baktı. Başka ceplerden naylon poşete sarılmış bir sucuk buldu.

- Ondan da doğra, kardeşim, - dedi Yunus – Buraya gelirken başmuhasebeci bir şeyler koyuyordu, karşılayanlar da yesin demiş galiba...

Hayatı boyunca böyle yaşlı büyük, değerli insanların yanındaymış gibi, kuşun bacaklarını ayırdı, tavuğu küçük küçük parçalara ayırdı, sucuktan ince ince doğradı, güzel kokan ekmeği dilimledi. Her ikisi için kadeh alarak suda yıkayıp, ikisinin önüne getirip koydu. Yadım edeyim mi dedi, Yunus kalkmaya çalışarak:

- Ben de bir çay demleyim, kendim demlemezsem, içmiş gibi olmuyorum-demişti ki, Corokul yerinden kalkmasına izin vermeyerek:

- Hayır, lütfen, siz oturun, ağabey! – diye hemen su koyup, elektrikli ısıtıcıyı fişe taktı.

“Bu tüm ülkede ismi duyulmuş ihtiyarın gönlünü alayım!” diye düşündü o. Fakat bu yaşlı böyle bir hizmeti kimden görmemiştir ki, gençlerin görevi zaten dercesine, yerine geçti.

Corokul konyaktan doldurup uzattı.

- Buyrun, tekrar hoş geldiniz, Yunus ağabey! - diyerek kadehi avucuna alıp, onun önüne eğilerek koydu. – içelim o zaman!... Beklemediğim bir anda geldiniz, elinizden yemek yemek nasip oldu, itiraf edecek olursam, ağabey, çok mutluyum...

Yunus kadehi ona doğru iterek

- Buyur, kendin devam et kardeşim, - dedi, - biz çok içtik zamanında. Ne zaman artık sağlığımız kaldıramaz duruma geldi durdurduk...Dudağına değdirip, renk değiştirerek parlayan içeceği geri masaya koydu. – Bu da gençliğinde sarhoş zamanında yakışır. Sizin sağlığınız için, - diye kadehi havaya kaldırıp, tamamını bir yudumda içti ve elmadan ısırıldı Corokul.

- Sağol kardeşim – dedi Yunus.

Şişe yarılандığında aç olan Corokul sarhoş olmaya başladı. Kekliği bitirip,

sucuğa sulanarak oturuyordu. İçmediği durumlarda ortaya çıkmayan yönleri kendini bir bir göstermeye başladı. Kendini beğenmişliğiyle, her kelimesini, her hareketini kendine sayarak, onun hepsini anladığını düşünerek daha fazla konuşmaya başladı. Yanında göz ucuyla süzüp oturan adam, artık o kadar sert, korkulacak gibi gelmiyor, saygı gösterilecek hiçbir şeyi olmayan zavallı birisi gibi görünüyordu.

- Böylece, Yunus ağabey, - Corokul, “ağabey” lafını sadece yaşı büyük olduğu için söylemiş gibi, boynunu horoz gibi kaldırarak, onu sallamıyormuş gibi davranarak konuştu. – Biz de yarın adam oluruz! – O işaret parmağını göstererek: - Adam! – diye doğrulayarak, ihtiyara baktı. O anda ihtiyar adamı kuştan korunan keklik gibi yanında duruyor gibi düşündü. Daha da suratını ekşiterek:

- Biz daha göreceğiz! – diyerek, sol eliyle beline dayanırken sağ elindeki kadeh sallandı – Göstereceğiz o adamlara!...

- Buyur, iç şimdi, kardeşim, - diye çok şey görmüş Yunus gülümsedi. “Ya, daha boynuzu çıkmadan, toslamaya kalkışıyor dana ne tuhaf?!” dedi içinden gülerken, yine “İçkinin tesirinden, galiba?” diye, affetti.

Corokul kadehi hemen boşalttı. Şimdi açlığını da, yediğini de unutup, ona güçlü olduğunu ispatlamaya çalışarak devam etti:

- Siz iyi bir insansız, doğruyu söylemek lazım! – deyip, yağlı elleriyle Yunus’u omzundan sıvazladı. Bayadır affedici bir tavırla oturan Yunus iğrenerek baktı, ama kendisine hâkim olup, omzundan elini çekti.

- Sağ ol kardeşim!...

- Kurnazlık etmeyin! – dedi, tamamen kendisiyle aynı seviyeye koyarak, Corokul “Bilirim seni” der gibi, güldü- Kurnazlığınız geçmiyor şimdi! Siz kahramansınız, o yüzden iyi bir insansınız!... – Bir an, duman kaplamış aklının bir yeri açılınca, “Bu değerli adama saygılı biri olarak görünmeliyim...” düşüncesinin faydası olacağını zannederek gülmeye devam etti. – Değer veriyoruz biz!... Tüm ülke saygı gösteriyor. Yoksa? İnanmıyor musunuz? Kendi değerinizi bilmiyorsunuz o zaman?! Yunus güldü sadece. Bu defa teşekkür etmedi. Onun gülmesini hoşuna gitti sayarak, Corokul devam etti:

- Biz size değer veriyoruz, bilerseniz! – dedi, - siz de bize göz kulak olun, Yunus ağabey... büyüklerin kulağına söyleyin. Elinizden geliyor! “Sarhoş olsa da diyeceğini unutmuyor, maşallah?...” –diye şaşırdı Yunus. Corokul kadehi yine

doldurdu ve içti. Yunus yere bakar halde:

- Afiyet olsun! – dedi.

- Siz neden konuşmuyorsunuz? – dedi Corokul ...

Yunus o an ne diyeceğini bilemedi. Corokul onun gözüne işaret parmağını göstererek salladı:

- Ben sizin yerinizde olsam, yetenekli gençlerin birini bile bırakmadan iyi işlere yerleştirirdim. Ama siz âdilmiş gibi, hiç ses çıkarmıyorsunuz!

Yunus ters döndü. Artık kızmaya başladı. Uzun zamandır saygı göstererek, sabırla dinliyordu, şimdi kızgınlıktan konuşacak kelime bulamayarak yerinden kalktı, yürüdü. Bir şeylere bakınıyormuş gibi kendini tuttu. “İyidir diye, görüyoruz

göreceğimizi” diye kendiyle alay ederek güldü.

- Haydi, kötünden yarım kaşık kalırmış dedirtmeden, önündekini bitir, yiğit! – dedi. Fakat Corokul, “dur, şu cimrinin her şeyini bitirip, öyle gideyim” diye zar zor düşündü, bu da öcünü almasının bir yolu gibi hissedilerek, en son damlasına kadar içti koydu – Biz “iç” dedikten sonra, ölsek de içebiliriz!

- Tamam, afiyet olsun, -diye mırıldandı Yunus bıkkınlıkla. Corokul içtikten sonra da konuşmaya devam etti.

- Sen dur, söyleyeyim, sen otur böyle, bir değil üç kere kahraman olsan da!...

- Ya, Kırgızcılığım yahu!... – dedi üzülerek Yunus. –Yiğit, geç oldu galiba, dinlensek nasıl olur? Yine konuşuruz devamını...

- Ne?...

Yunus kapıya doğru yürüdü. Akıllı bir gidip bir geliyordu, yerinden kalktı Corokul.

- Git mi diyorsun yaşlı adam? – diye zorla konuşarak yerinden kalktı. –Hesap vereceksin birgün bu yaptığın için.Hesap!

O kapının yanına gelince:

- Şimdi, yaşlı adam, yarın yine geleceğim, baba-oğul gibi olduk artık, - diye devam etti – söyleyim sana, söyle bir şey olmazsın ondan!... Bak, amca...

Ne derse de başını sallayarak, Yunus onu dışarı çıkartarak, ardından kapıyı kapadığına sevindi.

- Allah senin gibi şeytandan korusun!

Corokul’un böbürlendiği olay buydu.

- Buyur, arkadaş, çok konuşmada iki bardak şarap getir, - diye arkadaşına bir “sarı çolok” para verdi Corokul, - içelim, ölmeden doyasıya eğlenelim!

O uzun zamandır konuşmuyordu, parayı görünce fare görmüş kedi gibi sevinçle, “vay, karısından yalvara yalvara alıp gelmiş demek” diye, daha bir az önceki konuşmaları unutarak, aldığı gibi otomatige koştu. Corokul, “paran varsa kölen burada” diye birini kendi işi için gönderdiğine kendince sevindi.

O anda iki kişinin ortasında ağır adımlarla yürüyen Esen’i gördü Corokul. Corokul heyecanlandı, dikkatle baktı, (onlar kendi aralarında konuşarak, gülüşerek geliyorlardı) kötü düşüncelere kapılarak, onlara baktı. Barın yanından geçerken birinin ona baktığını hisseden Esen, dönüp bakınca Corokul’u gördü ve yanında zayıf birinin ona şarap getirdiğini fark etti. “Ya, Corokul şehre gitmiş!” haberi çoktan duyulmuştu. O buradan Corokul’un gözündeki kini hissetti de, kendince kötü oldu. “hâlâ hiç değişmemiş” diye düşünerek, selamlaşmak dahi istemeyerek, görmemiş gibi yoluna devam etti.

- Şuna bak, konuşmak da istemiyor, ...- diye küfretti Corokul.

- Kim? – dedi yanındaki, siyah şarabı içmeye hazırlanırken, kendine hakaret ediyor zannederek, kızgınlıkla baktı.

- Ya sen ne diye üstüne alıydın ki, kardeş?! Orada kendini beğenmiş giden birini görüyor musun, ona diyorum...

- Kim o?

- O bir “pederast!” – diye kızgınlıkla güldü Corokul. – Evlenmeden yaşlanmış bir zavallı. Galiba beni fark etti ve karşıma çıkamaya cesaret edemedi yanından geçti,

- Belki bakmadan geçmiştir, kendini bir şey sanma?

Bu da Corokul’a ağır geldi. Köşeden dönmek üzere olan Esen’i gözleriyle ok olup vuracak gibi baktı.

Bunun da arkasında birileri var. – diye yandı. – Kendisi sevgiliden doğmuş, babası burada Frunze’deymiş, önemli makamlarda çalışmış, arkadaş-dost çoğaltmış, işni bilen biri diyorlar. O buna destek veriyor!

- Nerden biliyorsun?

Corokul arkadaşının sözünü duymadı, içinden kendi haset düşüncelerinden kendi zehirlenmiş gibi, “Dilekçe yazmak gerekiyor galiba! Konuşulsun, strese girsin”

diye kekeleyip durdu.

Corokul önceki okulundan, “başka bir okula gideceğim” diye ayrıldıktan sonra, “yükselmek istiyorsan merkeze gitmek şart” düşüncesiyle Frunze’ye gelmişti. Yükseldikten sonra düşmanlarını yüksekte vuracaktı. Kendisi matematikçi değil miydi, faydasız bir iş diye bırakmıştı, iyi bir iş bulmak için, parti tarihi ile ilgili birkaç kez doktora başvurmuş, kazanamamış, yazar olacak olmuş, yazdıklarıyla gazetelerin kapısını çalmış, ondan da fayda gelmeyince sonunda elinden iş gelen insanlara sinirlenerek, olmadık yerden dedikodu çıkararak, bu dünyada gerçek yokmuş gibi üzülenek, insanlardan uzaklaşarak, göze görünemeyen yetenekli bir iş adamı gibi düşünerek kendini, üzüntüsünü içkiyle gidermeye çalışarak, böyle barlarda zaman geçirmeye başlamıştı.

Her zaman başı önünde, iki eli arkasında, dünyanın düşüncesi onu basmışcasına geziyor. Hep birilerinden şüphelenir, herkese söver, hep düşündüğü aradığı ve yaptığı kötülük. Gözleri hep öcü varmış gibi bakıyor. Gülümsemesi gerçek değil, yakışmıyor, sadece gülümsüyor gibi görünmek isteyen kurnaz duruşu!

V

Esen kapıya kadar geldi, ama biraz durdu da, yavaşça vurdu, çabuk cevap vermediler, yine vurdu. Dinledi. İçeride hiç ses duyulmuyordu. “Kimse yok galiba” diye, gitmeyi düşünerek, arkasını döndü. O anda kapı açıldı, Esen baktı ve çekinmeden doğruca bakan nineyi gördü.

- Merhaba?

Nine dudaklarını zorla kıpırdatarak, başını sallayarak, sessizce sorgulu baktı. Yaşlanmış, bir eski yün örtü takmış, boğazını da sarmış, suratı bembeyaz, dudakları titriyordu.

- Sen kimdin çocuğum?

- Geçende bir resim götürmüştüm ya?

- Nasılsın, iyi misin yavrum? Gel içeri gir, yavrum, şimdi tanıyabildim.

Esen içeriye girdi. Misafir odasında dedenin büyük resmi asılmış, kenarı siyahla sarılmış! Esen donakaldı.

Bunu anlayarak:

- Yavrum, kocamdan ayrıldım, böyle kimsesiz yabanda kanadı kırılmış kuş gibi yalnız kaldım! – dedi nine öksürerek. Esen ne diyebilirdi? Güzel bir şeyler söylemeyi de iğnelemeyi de bilemeden dondu.

Nine çekmeceyi karıştırarak, bir zarf buldu:

- Unutmadan vereyim, - diye zarfı Esen'e uzattı.

- Zavallı kocam “geçen resim alıp giden çocuk geri gelirse, verirsin” diye hastaneye giderken vermişti. Kendisi öldü, vereyim sana, son emanetini...

Nine ezik bir şekilde nefes alarak, kanepeye oturarak, konuşmaya çalıştı:

- Tam iki ay oldu, cenazesini yere verdiğimizize. Daha öncede çok üzülürdü zavallı, resmi alıp gittikten sonra çok değişmişti. Gece uykusu kaçıyor, kendi kendine konuşarak, kendini suçluyor, bazı günler “Esen! Esen!” diye, bağırarak uyanıyordu. “Ne oldu, kocam?” desem, hiçbir şey söylemeden üzgün, tekrar sırtını dönüp yatıyordu. “Esen “ diye ne kaygısı olduğunu hep sordum ama hiç konuşturamadım. Erken vefat etti...

Esen ninenin konuşmasını hayretle dinledi, zarf kendisi için olduğundan yırtıp açtı.

“Yiğit! Oğlum dersem kızacaksın galiba, biz yabancı insanlarız, o yüzden sadece “yiğit” diye yazıyorum, bu senin için de benim için de daha iyi olur...”

Önceki gelmesindeki ihtiyarın, şişmiş gözleri, beyazlaşmış saçları Esen'in gözünün önüne geldi, mırıldanan sesini kulağında duyuyormuş, şu anda kendisi konuşuyormuş gibi oldu.

“... Savaştan yaralı olarak döndüm. Doğduğum yerin adresini alan hemşire yaşlı anne-babamın yanına bırakıp gitmiş. Bir sene sonra ancak öz babamı tanıyabildim, bembeyaz sakalından gözyaşlarını damlatarak yanımda oturuyordu! Yavrum, belki doğduğum yerin havası iyi geldi, belki de halkımın, anne-babamın duasından mı bilinmez, yavaş yavaş iyileşip, insanlara katıldım. Gün geçtikçe eski günleri hatırlamaya başladım. “Orada karım vardı” dediğimde, anne – babam iki taraftan önüme çıkarak, “biz seni iyileştirdik, ikinci kez bulmuş gibi olduk, şimdi nereye gitmek istiyorsun” diye konuşturmadılar bile. Çok yaşlı olan anne-babamı bırakıp gidemedim. Birgün akrabalarım komşu köyden evlenmemiş güzel bir kızla karşı çıkmalarıma rağmen zorla evlendirdiler. Evet, gönlümde hâlâ Kanım vardı, sonraki karımla geçici gibi, gideceğim bir gün diye yaşıyordum. Ama günler çabuk

geçiyordu, zaman geçince “şimdi onun yüzüne nasıl bakarım?” diye utancım yolunu tamamen kapattı. Epey bir zaman sonra 50’li yıllarda yavaşça soruşturmaya başladım. “Öldü” diye cevap aldım. “Artık ne yapabilirim ki? Ölmüş zaten?!” diye kendi suçumu kendimce hafiflettim. “Hamileydi, doğum yapmış mı? Doğurduysa çocuğu nerdeymiş?” sorusu bugüne kadar beni içime girmiş böcek gibi yavaşça yedi. Fakat “çocuğum vardı” diye sormadım. Güzel karımdan korktuğumdan mı utancımından mı şu ana kadar bilemedim.

Bunların hepsi bahane değil, kendimi savunmak istemiyorum, yavrum. “Neden bir kez bakmadan gitmiş acaba?” sorusu vardır gönlünde. O yüzden, gönlüne cevap olsun diye bu mektubu yazıyorum. Hatırlıyorum, “ben gelinceye kadar iyi olsun, erkek olursa ismini Esen koy” diye Kanım’a mektup yazmıştım. İsmi Esen ya da seni büyüten insanlar değiştirmiş de olabilir, böyle de olabilir. Ne yapayım, kaderim böyleymiş, şimdi ben oğlum olduğumu bildiğim halde “oğlum” diyemiyorum, öyle demeye hakkım da yok, kendim sana babalık yapmadıktan sonra, evlatlığı senden nasıl isteyebilirim ki, hem sen başka yerde büyümüş olduğundan, kalbinde iyileşmez bir yara var, onu geçen resim için geldiğinde anladım, sen beni istesen de sevemezsin. Ne yapayım, suç bende!

Allah’a ısmarladık, yavrum, nerde olursan ol sağlıklı ol, beni hatırlama, zavallı annenin değeri için, işinde de, sözünde de büyük, temiz ol, seni büyüten halkının değerini bilerek, çok uzun yaşa!

Caynak “

Esen donmuş halde, dudağını ısırarak, kıpırdamadan durdu. Bu insanı, evet, Esen artık hiç görmeyeceğim diyordu. Fakat hiç aklından çıkmıyordu. Onun, zavallı, hasta görünüşü, beyaz saçları aklına geliyor, “kurban olayım, yavrum” diyen güçsüz sesi kulaklarında duyuluyordu. “neden hep aklıma geliyor bu?” diye Esen kaç kez sinirlendi, hiç düşünmemeye çalıştı, ama hiç kurtulamadı. Gün geçtikçe buna kendisi de alışmış, hayalinde ihtiyarla yüz yüze konuş olmuştum. “Evet, neden hiç haber almadınız? Bahaneniz, savunacak bir şeyiniz var mı? Yok! Kendinizi ölmüş diye yazı göndererek, saklayıp gezen kaçak mısınız yoksa?” diye gerçekten kavga ederdi. Cevabımı bilmediği bu sorulara hayatı boyunca alışmak zorunda olduğunu anladıktan sonra, ihtiyarın kendi ağzından dinlemek, gönlünün isteğini yerine getirmek için dönüp gelmişti.

Ölmeden önce kendi vicdanıyla yüz yüze oturup yazdığı mektup! Kendisine acımayan, af dilemeyen sert, adil söz Esen'in kalbini yumuşattı. O şımarık büyümüş çocuk muydu?! Hayatın kolay, iyi tarafını değil; sert, kendi başına, kendi imkânlarına dayanarak, üzüntüye de, sevince de mantıklı bir şekilde bakmayı öğrenmişti. Ama şu anda aklına uyamıyor, doyasıya ağlamak geliyordu içinden. Eski gençlik zamanlarındaki gibi heyecanlanıp, gözlerine sıcak yaş doldu. "Ne, oluyorum ya?" diye, kendi kendini durduramayan, küçük bir çocuk gibi hislere kapıldı.

Başı da ağrıyor galiba, nine alnına dokunup yorulmuş gibi yavaşça:

- Ya, ne söyleyeyim?! Bir kız kardeşimin çocuğunu yanımda biri olsun diye alıp gelmiştim, bana hiç alışamadı. Kâğıda bir şeyler karalıyor, insana benzeyen resimler çizip, altına "annem", yanına da bir adam çizerek, altına "babam" yazıyordu. Böyle olunca da kalbim kırılıyordu. Annesi de görünmeden duramıyordu, "göreyim" diye bir gün geldiğinde, özlemiş çocuk boynuna sarılıp kucaklayarak, koklayarak, ayrılırken durmadan ağlayınca onunla gitti. Ya benim bal vermemden kendi annesinin su vermesi daha iyi geldi galiba?! Gece uyuyamıyorum, korkarak uyanıyorum. Biraz sonra yine korkuyla inatlaşırım. Gerçekten, neden korkuyorum ki, en korkunç şey ölüm değil mi? Ama ölürsem bu yalnızlıktan kurtulurum, hayat benim için anlamsız artık, ne için yaşayayım, bir faydalı iş mi yapıyorum, bir çocuğumun yardımını mı göreceğim, hayır o da yok, bu da yok, bu yüzden ölsem daha iyi olacak gibi görünüyor... – dedi, nine oturarak. Başını kaldırıncaya, Esen'in gözündeki yaşları görerek şaşırdı:

- Yavrum, ne deyip yazmış kudurmuş ihtiyar, kötü bir şey mi yazmış, yahu sessizce ölemedi?... –diye mırıldandı, mektuba tekrar bakarak. – Ya?

Esen başını salladı ve mektubu ninenin önüne bırakarak, ters tarafa bakıp, mendilini aldı.

Nine mektubu gözlerine tutarak, biraz başını arkaya çekerek çabucak rengi değişerek, tüm dikkatini verip, eli titreyerek okudu, gözlerine yaş dolarak, yeniden silerek, sonra okuyup bitirerek, titreyerek yerinden kalktı ve tekrar oturarak, mırıldandı:

- Ya kurban olduğum kocam, geride yavrun kalmış meğer?! Kurban olduğum kocam, neden söylemedin bunu ölmeden?!- diye iki gözünden yaşlar akarak, ağlamaya başladı.

Esen dönerek:

- Anne – dedi, yavaşça, kolundan tutarak, - neden öleceksiniz, ben varım ya, artık benim için annelik duygularınızı esirgmeden, baba yerine baba olarak daha çok yaşayın, anne...

Nine sevinçten, Esen'in elini yüzüne basarak, tüm bedeni titreyerek, sevincini de, kaygısını da ekleyerek, ağlıyordu. Sıcak gözyaşları Esen'in avucunu ıslatıp, kalbini yumuşattı...

Esen, trolleybüsten üniversite durağından indi, şimdi ne yapacağını bilmeden, etrafa bakarak, montunu koluna asmış halde bir süre durdu. Buraya onu gönlünün derinliklerindeki bir kere görmek isteyen, özlem duyguları getirdi. "Ne olacak acaba?" sorusu kalbinde duruyordu. "Kendi yaşındaki birine kapılarak, gerçekten çocukluk hisleri geçmişse?" diye düşündü. "Öyle mi acaba?..." diye morali bozuldu, böyle alay edilecekse görmeden, üzülmeden gitmek istedi. O böyle düşüncelere kapılmış halde, öğrenci yurtlarına bakarak, ağaçlı park yolunda sessizce yürüdü.

Bugün sabahki toplantıda Esen konuşma yapmış, Rus dili eğitiminin sadece okuldaki eğitim sorunları için değil, sosyal ve siyasî açıdan da halk için önemli olduğunu söylemişti. Konuşması büyük ilgi gördü. Ülkenin milli eğitim bakanlığı vekili onun konuşmasını beğenmişti, bu yönden Esen'in morali yerindeydi.

"Yurtta yoktur, belki, akşam yürüyüşüne çıkmıştır..." diye düşündü. Yoksa "yokmuş ne yapabilirim" diye, özlem duygularını bir nebze dindirerek, başka bir zaman görürüm diyerek, dönüp gidebilir miydi? Bu düşüncesini kendisi de kabul edemedi. Morali bozuldu, bu dünya onun için o an bir cimrinin avucu kadar daraldı, soğukluğunu, sertliğini hissederek, kendi kendine moralini bozup, konuşacak, derdini paylaşacak birinin yetersizliğini hissetti. O anda aklına geçen gün Corokul'u gördüğü barı gözünün önüne getirerek, acı bir şey içmek, onunla beraber gönlünü soğutan üzüntüyü, ya şimdilik ya da tamamen durdurmak istedi.

Esen evinde kendisi için sofrayı hazırlayan nineyi düşündü. Zavallı nine, yerinden zor kalkıyor, zorla yürüyor, ölemediği için zaman geçiriyordu, ona artık tutunmak istediği belli oluyordu. Bu dönemde Esen gibi bir yiğit değil, evine bir kedi gelse sevinecek haldeydi, zavallı nine kendince sevinerek, Esen'in gözüne bakarak: "Kurban olayım, kocamdan başka benim bu dünyada yakınım yoktu, kocamın oğlu benim de oğlumdur, sofrayı hazırlayıp bekleyeceğim, akşama gel, arkadaşların varsa

çağır, yavrum!...” demişti, “bundan böyle gelmez mi” diye endişeyle bakmış, sessiz üzülmeye başlamıştı. “Birinin beklemesi, sofrayı hazırlayarak yolunu gözlemesi, gelince sevinçle karşılaması, ne kadar da güzel şeymiş?!” diye düşündü Esen. “Gideceğim, Aliyima’ı da alıp gideceğim, buyurun hoş geldiniz derken kulağına da fısıldarım!” , ninenin “kurban olayım” diyerek Aliyima’a kucağını açacağından şüphe etmeden, heyecanlandı.

Ne de olsa, o Caynak’ın oğlu, onun ismini taşıyor, çok düşünse de, ne kadar dargınlığı kalbinde buz gibi dursa da, kötülüğünü istemediğini,hatta ona güvenmeye başladığını hissetti Esen. “Gerçekten öldü mü, kendi ağzından iyi bir kelime duyamadan sonsuza kadar ayrıldık mı?” diye, içinden üzülmeye başladı. “Ya zavallı!” diye, başını salladı. “Benim yaşadığım haberini almasaydı, belki ölmemiş olurdu, çocuksuzluğun ezikliğiyle hayatını başı eğik de olsa yaşardı. Gerçekten de benim bulunuşum ona eski dertlerini hatırlatmış. Yine de baya güçlü adammış, kendini affedememiş, kendi kendini suçlayarak, hayatını kısaltmış. Keşke yalandan da olsa iyi davransaydım, boynuna sarılıp “baba” deseysen, güçlenirdi, iyileşirdi belki. Zavallı annemin ümitle beklemesi, göz yaşları, yetim olarak geçen hayatım nereye saklanabilirdi ki?” diye düşündü.

Esen yurdun kapısına geldi.

Gençliği odaya da, bedenine de sığmayan güzel kızlar balkona çıkmış, bazılarının elinde kitaplar açık, çoğunluğu gülüşerek konuşarak, aşağıdan yukarıya bakıp birilerini bekleyen oğlanları süzüyorlar, kendilerince konuşuyorlardı. Gençlerin suratlarında iyi ifadeler, gözlerinde sevgi ateşi, bu dünyanın tümü onların gençlik enerjisi karşısında boyun eğmiş gibi. En değerli giysilerini giyinmişler.

Burada Esen kendini fazla hissetti, “bu niye gelmiş ki?” diyorcasına, balkondaki kızlar da, bekleyen gençler de bakarak kendini kötü hissetmesine neden oluyorlardı, durduğu yere sığamıyordu. Başka çaresi var mı? Bir yere gidemiyor, oraya ipsiz bağlanmış gibi duruyordu. Kenardan dolandı.

İki genç, bir kız ortalara almış, gitmesine engel olmak için, biri önüne duruyor, biri gülerek bir şeyler söylüyor, konuşurmaya çalışıyorlardı. Esen göz ucuyla baktı. Kız şehre yeni gelmiş gibiydi, eteği uzundu, saç ı örgülü, ayaklarında yaşlıların giydiği cinsten topuklu ayakkabılar, onlar da biraz büyük galiba, bükülmüş gibi duruyordu. “O da düzeltir kendisini ilerde!” dedi kendince Esen. Kız

sinirlenerek, ağlayacak gibi titreyerek, istemeden de olsa gülümseyerek, oradaki yapışkan çocuklara “ne yapıyorlar bunlar?” der gibi bakıyor. Ama, çocuklar bırakacak gibi görünmüyor, köyden daha yeni gelmiş saf, çekingen kızın bu çekingenliğinden faydalanıp, ezmeye devam ediyorlardı. “Bir şeyler görmüş – kurtlar!” dedi sinirlenen Esen, onların yaptıklarını onaylamamış olduğunu belli ederek bir göz attı. Çocuklar daha ileri giderek “ya kardeşim, suratınızı asmayın, gülümseyerek bize bakın?”, “bekler misiniz bir az” diye nazik olmaya, kültürlü görünmeye çaba göstererek şehirli olduklarını ima ediyorlardı.

Esen çocukların fazlaca yaklaşmalarına üzüldü, aynı zamanda onların gençlik ateşine de imrendi. “içinde her zaman 100 gram ateş olan, güzel gençlik ya!...” dedi.

- Kızım – dedi özellikle kıza bakarak. Çocuklar dönüp baktı. Esen onları bilerek yok sayarak, küçümseyerek bakıp:

- Affedersin, kızım, haber verebilir misin, Kadırkulova odasında mı? – dedi. Kız uzaklaşarak, o çocuklardan kurtulmayı düşünüyordu galiba ki, duymamış gibi yaparak Esen’e doğru geldi.

Çocuklarsa sinirli bir şekilde baktılar. Ama uzun boylu, siyah saçlı, yüzü nur saçan, kendilerinden büyük bu adamı görünce, cesur bir kurt gören köpek gibi sessizce kaldılar.

- Kim dediniz, hocam? – diye sordu kız.

- Kadırkulova Aliyma, - dedi Esen yavaşça, oradaki çocuklara duyurmadan, nedense kıskançlık duyguları uyanmış gibi. Kız kafasını salladı.

- Evet, tanıyorum, Aliyma abla mı? – diye Esen’e dikkatlice bakarak. “Nesi oluyor acaba?...” dediğini gözlerinden anladı, yine kalbi kırılarak, başı ağrıyormuş gibi oldu.

Kız Aliyma’yı çağırmaya gitti.

Esen’in kalbi hızla çarpmaya başladı. “Yurtta galiba, çıkacak! Ne diyeceğim? Ondan ne duyacağım? Nasıl bir suratla gelecek acaba? Eski çocukluk duyguları duruyor mu acaba? Ya da değişmiş olarak, yabancı biriymişim gibi, benim gelişim onda nefret mi uyandırır? Belki başka şeylere alıştığından unutmuştur. Ya da gönlünde daha bir sır gibi saklıdır?...” soruları bir biri ardına geldi. Cevap yok. Ümitle ayrılık üzüntüsü onun kalbinde aynı seviyede kavga ediyor gibiydi. Terlediğini hissetti. Cebinden mendilini alıp alınını sildi.

Zavallı Kalbi, tüm bu değişiklikler onun üzerinden geçiyor, rüzgârın savurduğu dalda durmaya çalışan elma gibi titreyerek, güçlkle duruyordu...

1975

Bitti

SÖZLÜK

A

aalam: Alem. 685/71

aarçıl: Adam akıllı
temizlemek. 431/152

aarçın-: Silinmek.132/29

aba: 1.Hava. 2.Amca. 3.İklim; iklim
şartları. 779/34

abacur: Abajur. 1382/34

abal: 1.Vaziyet;hal, durum. 2. Öteden
beri. 376/89

abay: 1.İhtiyat. 2.Basiret. 790/26

abdan: Pek, gayet. 1286/2

abişka: İhtiyar adam; dede.1015/1

abiyir: 1.Vicdan. 2. Tevazu. 3.
Haya. 837/75

abzel: 1. En iyi, mükemmel. 2. Koşum
takımı. 325/53

acal: 1.Ecel, ölüm. 905/24

acar: Güzel yüz,hoş, sevimli. 662/3

acayıp: 1.Acayıp. 2. Nadir
bulunan. 44/14

acıratuu: 1.Ayrı düşürme; kavga
edenleri ayırma. 2. Mahrum
etme. 539/50

acıroo: Ayrılma, boşanma.1342/132

aç-: 1.Aç. 2. Issız. 3. İyi. 4.Kilitlenmiş
şeyi açmak. 1500/120

aça: 1.Yahut. 2. Bir şeyin çatallandığı
yer; fikir çatıması. 1324/17

açığan: Ekşimek, acımak,
bozulmak. 1224/44

açık-cabık: Açık- kapalı. 569/103

açı-tok: Aç-tok. 569/104

açka: Aç. 495/27

açkıç: 1.Açacak. 2.Anahtar,
kilit. 834/12

açkıl: Ekşi. 1171/26

açtıç: Açlık. 511/31

açuu: Acı;biber acısı. 1342/7 acı

adabiy: Edebî. 114/66, 38/4

adabiyat: Edebiyat. 79/65

adal: Temiz, dinen helal. 154/57

adam: İnsan, adam. 431/72,

adamça: İnsanca. 373/21

adamçılığ: İnsanî vasıflar. 1328/69

adamkerçilik: İnsanlık,
insaniyet. 231/40

adaşuu: Kaybolma, yolunu
kaybetmek. 12/115

adat: 1. Gelenek, âdet. 2.
Huy,karakter. 465/5

adep: Edep. 511/92

adep-ahlak: Edep, ahlak. 1075/77

adır: Tepe. 477/39

adırañdoo: Afallamak,
şaşırmak. 625/27

adil: Adil. 1487/15

- adilet:** Adâlet. 1262/120
- adilettik:** Eşitlik, denklik. 1288/2
- adis:** Uzman, ihtisas. 1402/3
- adistik:** Uzmanlık, ustalık. 1388/14
- adres:** Adres. 1324/42
- ağa:** Ağabey. 223/40,
- ağalık:** Ağabeylik. 1356/15
- ağara:** Davul, darbuka. 790/20
- ağartuu:** Halkı bilinçlendirmek, eğitmek. 797/56
- ağaruu:** 1. Ağarmak.
2. Yıldırımak. 855/16
- ağay:** Öğretmen. 421/45
- ağım:** Cereyan, akım. 1399/140
- ağın:** Akıcı, akar. 704/11
- ağıt:** Salmak, yaymak. 710/15
- ağızuu:** Akıtmak, yüzdürmek. 826/7
- ağıuu:** Akın etmek. 115/100
- ağ kıuu:** Kuğu. 1151/57
- ağ möngü:** Karlı zirve. 728/20
- ağ:** Hak. 425/69
- ağaarat:** Hakaret, kötü söz. 1321/93
- ağademiya:** Akademi. 1387/1
- ağaktoo:** Dili dışarıda solumak, takâten düşmek. 94/38
- ağbal:** Hal, ahval. 1340/30
- ağbar:** Ekber, en büyük. 657/1
- ağça:** 1. Para. 2. Beyazımsı. 1147/8
- ağçıl:** Hakperest. 1303/36
- ağçıldanuu:** Kendisini haklı göstermek. 376/99
- ağçe:** Ağabey. 580/4
- ağıl ayttı:** Akıl vermek, nasihat etmek. 1074/53
- ağıl:** İdrak, akıl, izan. 114/81
- ağıldaşuu:** Akıl danışmak. 69/4
- ağılduu:** Akıllı, idrak sahibi. 1133/43
- ağıl-esiñ:** Akıl-fikir. 1326/58
- ağılman:** Akıllı, kavrayışlı. 945/24
- ağır:** Son, nihayet. 569/93
- ağırın:** 1. Sonunda. 2. Yavaşça. 1173/8
- ağırkı:** Sonuncu. 572/43
- ağırıp:** Şaşkın bakmak. 567/31
- ağırkat:** Hakiykat. 1462/72
- ağırkatçı:** Dürüst. 1236/27
- ağmak:** Ahmak. 315/38
- ağsağ:** Topal. 691/27
- ağsağal:** İhtiyar. 1364/16
- ağsarğıl:** Sargıl. 1139/30
- ağtan-:** Beraet etmek, aklanmak. 1483/209
- ağtiv:** Memur. 941/106
- ağtivdüü:** Aktif, faal. 319/24
- ağtoo:** Suçsuz çıkarma. 1483/163
- al-:** 1. Almak. 2. Yardımcı fiil. 438/41
- al:** 1. O (üçüncü tekil kişi). 2. Kuvvet. 108/18
- al'bom:** Albüm. 1029/3

- ala:** Ala. 334/28
- alaamat:** Alâmet. 518/35
- alağa:** İlgi, alâka. 1342/131
- alağan:** Avuç, aya. 718/36
- alağsı:** Oyalanmak. 1514/35
- alam:** 1. Acele, ivenessiklik. 2. İncitme. 1286/15
- alañdap:** Korkarak bakınmak. 1064/38
- alar:** Onlar (üçüncü çoğul şahıs) 622/40
- alasa:** Alacak. 823/167
- ala-too:** Karlı dağ. 773/44
- alayıp:** Korka korka bakmak. 510/14
- albarstı:** Albastı. 509/7
- albette:** Elbette. 1264/22
- albır-ğan:** Sallanan. 365/112
- alcapkıç:** Bir tür örtü. 1245/2
- alça:** Alıç meyvesi. 381/15
- alçağtap:** Atı seyirttirmek. 394/23
- alda-:** Aldatmak. 315/78
- alda:** 1. Ön. 2. Nasıl oldu, ne fena. 425/81
- aldağım1:** Aldatıcı 437/8
- aldatsa-:** Kıvrınmak. 733/55
- aldığa:** Öne 132/20
- aldıñça:** Kendi . 1207/9
- aldıñkı:** Öndeki. 1485/3
- aldır:** Aldırmak. 334/6
- alduo:** Aldatmak. 837/94
- alğa:** Öne 129/2
- alğaçkı:** Önceki, birinci. 477/71
- alıp kelip:** Alıp gelmek. 1483/10
- alıs:** Uzak. 1319/22
- alıstat-:** Uzaklaştırmak. 822/9
- alış-:** Birbirinden almak. 62/32
- ali:** Hâlâ. 425/68
- aligeçe:** Bu zamana kadar. 40/7
- alik:** Yükseklik, tepe. 425/53?
- alkış:** Alkış. 183/23
- alleya:** Hıyaban. 1078/40
- alma:** Elma. 387/3
- almaşıp:** Karışmak,değişmek.1346/30
- almaştı-rıp:** Değiştirmek 87/262
- almaşuu:** Birbirine karışmak. 438/75
- aloolongon:** Alevlenmek. 837/44
- alpar-:** Götürmek. 237/13
- alpeçtep:** İlgilenmek. 470/9
- alsız:** Halsiz. 637/7
- altın:** Altın. 339/40
- aluu:** Almak. 177/74
- amal:** Amel. 391/26
- aman:** Mesut, mutlu. 1469/2
- amanat:** Emanet. 1476/27
- ana:** Ana, büyük hemşire. 78/1
- anan:** Sonra. 1237/4
- ananayın:** Kurban olayım. 511/122

- anar:** Nar. 791/54
- ança:** Onca. 478/19
- ançalık:** O kadar. 258/3
- anda:** Onda. 129/33
- andağı :** Ondaki 766/6
- andan berki:** Ondan öte. 363/7
- anda-sanda:** Arada sırada. 759/30
- anday:** onun gibi. 87/40
- andoo:** Açığa çıkarmak. 484/7 ?
- añgeme:** Makale. 231/52
- añğıça:** O vakte kadar. 57/1
- añğırağan:** Ardına kadar açık. 984/16
- angi :** Cahil, şuursuz. 411/10
- anı :** Onu. 410/2
- anık:** Aşık, şüphesiz. 325/36
- anıkta-sa :** Tespit etme. 348/81
- añıldap:** Avaz avaz. 816/8
- anın:** Onun. 1354/21
- anısayın:** Daha beter. 553/8
- añız:** Merak. 465/103
- añkayıp:** Ağzı açık kalmak 1013/17
- añkıp:** 1. Anırmak. 2. Yüksek sesle ağlamak, şarkı söylemek. 703/86
- añkooluğ :** Sıfık. 711/3
- ant :** And. 348/100
- añtar-a:** Ters çevirmek. 1406/10
- añtarıl-ıp:** Ters çevirilip. 353/11
- antkeni:** Çünkü. 87/38
- apa:** Anne. 494/5
- apaqe:** Anne. 1244/30
- appağ:** Bembeyaz. 1483/22
- aptığa:** Tıkabasa. 825/28
- ar bir :** Herbir. 132/16
- ar cerde :** Her yerde. 1099/29
- ar kim :** Her kim. 150/17
- ar türkün:** Her türlü. 1099/18
- ar:** Her 623/27
- ara :** 1.Ara. 2. Ağaç kesmek için kullanılan alet. 158/23
- araanday :** Zar zor. 414/5
- arabızda :** Aramızda. 87/33
- arada:** Arada. 819/13
- arağ :** İçki, rakı . 461/3
- arağket :** Haraket. 349/14
- arağsamın:** Kokulu sabun. 133/10
- aralap :** Aralap. 154/7
- aralaş:** Karışık. 1145/3
- aralaşuu:** Karışmak. 461/26
- aralay :** Bir şeyin arasından geçmek. 419/19
- aralık:** Aralık, mesafe. 823/135
- aram:** Haram. 410/20
- arañ :** Zar zor. 425/63
- arañ kıymıldap:** Zarzor kıpırdamak. 1500/11
- arañ turup:** Zarzor kalkıp. 1500/10
- arası:** Arası. 1078/39

- arasına:** Arasına. 703/12
- arasındağı :** Arasındaki. 1242/129
- arba:** 1.Sövmek 2. Büyü yapmak. 1436/27
- arbağ :** 1.Ruh. 2. Zayıf, çelimsiz. 600/58
- arbañ-arbañ :** Ürpermiş. 722/31
- arbañdap:** Dimdik dikilerek yürümek. 511/83
- arbap:** Efendi, hâkim. 800/48
- arbaşpay:** Tılsım. 1023/13
- arbaygan:** Cılız. 101/14
- arça:** Çam ağacı. 442/15
- arçaluu:** Ardıçlık. 672/3
- ardan-tıp :** Şimartmak. 178/53
- arğa :** Kuvvet, çeviklik. 346/46
- arğasız :** Çaresiz. 1158/168
- arğı :** 1. Yel. 2. Hızlı koşmak. 759/5
- arık:** Arık. 2. Zayıf. 261/41
- arız tüşüp:** Şikayet gelmek. 1250/29
- arız:** Dilekçe. 1233/29
- arızçıl:** Şikayetçi. 1234/13
- arqalıq:** Kuzeyli. 10/6
- arqaluu :** Sirtında taşıma. 87/282
- arqan:** Kıl ip. 798/3
- arqıluu:** Vasıtasıyla. 1158/93
- arman:** Kutsal rüya, arzu edilene ermek. 633/3
- armanduu:** Arzularında tatmin edilmeyen ve buna acıyan kimse. 622/72
- arnalğan:** Adanmış. 114/74
- arsağ:** Düzensiz. 718/75
- art:** Arka.802/63
- arta :** Arkada. 5/44
- artıq:** Fazlalık. 559/31
- artıqbaş:** Fazla olan. 1504/5
- artin:** Üzerine almak, yüklenmek. 511/63
- artına:** Arkasına, sırtına. 1158/156
- artıp :** Artmak. 1383/9
- artist-tey :** Artis. 376/4
- arzan :** Ucuz. 261/23
- arzişı:** Değerlenmek. 1399/138
- arzu:** Arzu. 1337/9
- asem :** Zarif. 911/8
- asfal'tqa:** Asfalt, beton. 240/22
- asfal'ttanğan:** Asfaltlanmış, betonlanmış. 766/3
- asil :** Asil . 425/93
- asil-dı :** Asılmak, 412/52
- asırağan:** Evlat edinen. 1484/20
- asırap:** Evlat edinmek. 757/95
- asıroo-do :** Terbiye, bakım. 319/23
- asıy :** Beş yaşına basan sığır. 712/11
- asqana :** Yemekhane. 400/54
- asker-ge:** Asker. 1048/86

- asman** : Sema, asuman, gökyüzü. **431/167**
- asmandata**: Semaya yükselmek. **7/30**
- aspirantura** : Dokatora. **1399/79**
- assalomu aleykum**: Selamün aleykum. **742/1**
- asta**: Yavaş, sakin. **363/32**
- asteydil**: Candan, ciddi olarak. **475/52**
- astı-na**: Ön. **199/58**
- astırtan**: 1.Astırtmak. 2. Gizliden gizliye. **1175/21**
- aş bolsun**: Affiyet olsun.**1438/30**
- aş**: 1.Yemek. 2. Pılav. **209/94**
- aşık**: 1.Fazla olan. 2. Aşık kemiği. 3.Acele etmek. 4.Aşık. **216/57**
- aşıkça**: Fazladan. **54/8**
- aşıra**: 1.Mubalâ etmek. **1507/15**
- aşuu**: Geçmek. **1264/55**
- at**: 1.Ad, isim. 2. At. **412/70**
- ata**: Baba. **570/36**
- ataandaşıp**: İstina etmek. **366/17**
- ata-bala**: Baba oğul. **1445/5**
- ata-ene**: Veli, anne-baba. **569/72**
- atala**: Un çorbası. **261/61**
- atalap**: Babasına baş vurarak ağlamak. **574/22**
- atalık**: Babalık. **1483/388**
- ataman**: Lider. **315/22**
- ataşkürök**: Maşa. **594/8**
- atayılup**: Kasten, özellikle. **79/252**
- atayın**: Özellikle. **519/104**
- atı-cönü**: İsmi-cismi. **522/25**
- atıl-ğan**: Atılmak. **1049/24**
- atır**: Güzel koku, mis. **1125/58**
- atırıla**: Fırlamak. **1438/41**
- atkarıp**: Becermek, başarmak. **767/32**
- atkulağ**: Bitki **620/56**
- at-tap**: Atlamak. **1171/68**
- attestatına**: Diploma. **1262/59**
- attiñ ay**: Keşke. **1500/96**
- ava**: Hava. **1048/16**
- Avaz**: Avaz. **771/44**
- avtobus**: Otobüs. **1200/19**
- avtomaşına**: Araba. **659/31**
- avtomat-tı**: Kendiliğinden. **1450/31**
- avtoruçkeni**: Tükenmez kalem. **919/93**
- Ay** : 12 aydan biri. **5/133**
- ay**: 1.Ay (Yerin uydusu) 2. Ay (takvim) **495/34**
- ayaba-ğan**: Hor kullanmak, kadir kıymet bilmemek. **1487/10**
- ayağan**: Kıskanmak, paylaşmak istememek. **988/10**
- ayağ-ına**: Son. **1262/213**
- ayak** : 1.Ayak. 2. Son. **569/9**
- ayak astı kılat**: Ayak bağı olmak. **1080/128**
- ayak kap**: Ayakkabı. **431/20**
- ayaktadı**: Sonlandı, bitti. **1308/41**

- ayal** : Kadın. 550/5
- ayanıçtuu**: Acıklı. 539/58
- ayap**: Saklamak, Kollamak. 1158/116
- ayar**: İlerisini gören. 1235/6
- ayban**: Hayvan. 782/32
- aybanat-tın**: Hayvanat. 764/125
- aybat**: Heybet. 411/5
- aybığar**: Sıkılmak. 1419/57
- aydal-sın**: Kovulmak, sürmek. 1286/55
- aydoo**: Sürmek. 572/4
- aygır**: Aygır. 405/22
- ayıb-ıbiz**: Ayıp. 984/59
- ayıl**: Köy. 348/24
- ayıltaş-tardan**: Aynı köyden olan. 858/14
- ayıp** : Ayıp. 353/50
- ayıptay-bız**: Ayıplamak. 1277/37
- ayıptuumun**: Suçlu olmak. 985/3
- ayırması**: Farklılık. 661/28
- aykalışa**: Kuçaklaşa yatmak. 783/17
- aykın**: Aydın. 87/111
- ayla coğ**: Çare yok. 126/24
- ayla**: Çare. 1148/26
- aylana-sına**: Çevre, etraf. 114/122
- aylanayın**: Kurban olayım. 940/17
- aylanıp**: Dolaşmak. 840/10
- aylanıp-kağılıp**: Dönüp dolaşıp. 574/31
- aylantıp**: Dolaştırmak. 261/93
- aylasız**: Çaresiz. 570/47
- aylık**: Aylık. 348/54
- aymak**: Memleket, ülke. 1078/49
- aynek**: Ayna, cam. 1152/3
- aynektelgen**: Cam takılmış. 114/112
- aynek-tey**: Tamamıyla açık. 1049/72
- aynıp**: Vazgeçmek. 232/50
- ayran**: 1.Yoğurt. 2.Hayret eden. 618/27
- ayrı**: Ayrı. 731/13
- ayrıdık**: Ayırmak. 1416/17
- ayrık**: Bölüm, bölme. 518/76
- ayrılışkanıbiz**: Ayrılma, ikiye bölünmek. 1501/43
- ayrım**: Özgü. 197/3
- ayrımalanbay**: Ayırt edilmemek. 1139/59
- ayrıp açtı**: Yırtıp açmak. 1479/6.
- ayt**: 1.Söylemek. 2. Dini bayram. 514/20
- ayttırbay**: Söyletmeden. 1344/29
- ayuu**: Ayı. 400/43
- az**: Az. 1029/30
- azabı**: Azap. 876/19
- azaluu** : Eksilme. 461/40
- azamat**: 1.Yiğit. 2. Afferin . 542/49
- azamattık**: Yiğitlik. 231/44
- azar**: Izdırıp. 1277/3

azdap: Azar- azar. 829/24

azdıķ: Kifayetsizlik. 79/67

azđantay: Biraz, cuziy. 573/56

azđırat: Baştan çıkarmak. 836/40

azđıruu: Azmak. 733/68

azığı: Yiyecek. 976/48

azınadı: Yüksek sesle kişnemek. 408/5

azır: Şimdi, şu an. 577/24

azıraķ: Azcık. 903/53

azırınça: Şimdilik. 465/63

azırķı: Şimdiki. 471/50

azoo: Vahşi 1249/6

azuu: Azı dişi. 718/73

B

baa: 1.Paha. 2. Kınama. 351/4

baalap: Kıymet biçme. 430/14

baam: Anlama. 1374/32

baarı bir: Farketmez. 155/183

baarı: Hepsi 495/37

baarıbız: Hepimiz. 172/9

baarın: Hepsini. 321/9

baatır: Kahraman. 280/23

badaıdan: Bakım 220/12

badal: Koyu fundalık. 380/12

bağıp : Bakmak, beslemek. 315/62

bağıştay: Adamak. 439/8

bağıt berip: Yöneltmek. 1276/9

bağıt: Yn. 1221/17

baķ: Bahçe. 1078/38

baķayđan: Uzun sakallı. 141/10

baķırayđan: Büyük açılmış gözler. 978/79

baķıruu: Bağırmak. 1065/3

baķıt: Mutluluk. 573/69

baķtıluu: Mutlu. 566/12

baķtuu: Bahçeli. 1168/31

bal: Bal. 1490/41

bala: ocuk. 570/40

balaa: Çocukça. 716/29

balaket: Felaket. 464/6

balalıķ: Çocukluk. 245/20

balaluu: ocuklu. 468/30

balana: Fılanca.12/40

balapan: kuş yavrusu.1394/52

balasınıp: ocuk hasreti çekmek.1072/15

balatı: Taze, fidan. 1168/30

balbıldap: Alevlenmek.774/24

balbırıp: Yumuşamak.285/121

baldaķ: Koltuk değeni. 616/11

baldıra: Bir şeyler mırıldanmak. 721/25

baleeğe: Felaket.12/81

balıķ: Balık. 363/13

balır: Yosun. 793/40

balırday : Yosun gibi. 778/51

- bali:** Doğru, bravo. 214/2
- balkıdı:** Yumuşamak. 20/28
- balkim:** Belki, olabilir. 1499/3
- balķon:** Balkon. 1115/12
- balyam:** Bağlı 375/77
- bantik:** Kurdale. 1125/39
- bap:** Talim. 1007/9
- bapırap:** Çok sevinmek. 826/55
- bar bir:** 1.Eşit. 2. Farketmez. 375/76
- bar:** 1.Var. 2. Varmak. 464/8
- baraķ:** Defter yaprağı. 1154/51
- barar cer:** Gidecek yer. 2/32
- barılđađan:** Gümbürdemek. 493/31
- barın:** Hepsini. 550/4
- barķi:** Değer. 7/77
- barmaķ:** Parmak. 1149/13
- basa:** Basmak. 321/125
- basañdabay :** 1.Alçalmak, gevşemek.
2. Dinmek. 685/4
- basığın:** Yürüyüş. 405/13
- basılboo:** Dinmemek. . 648/6
- basıntıp:** Hor görmek. 1370/26
- basıp cürgön:** Dolaşmak. 1060/9
- basıp kirdi:** İçeriye girmek. 1375/18
- başķan-turđanıñ:** Yaşadığı
yer. 580/10
- basma:** Matbaa. 77/18
- basmırlap:** Tecavüz. 338/20
- basmırt:** Mütecavüz. 1337/19
- bastıra:** Zorlamak. 378/20
- basuu:** 1.Yürümek. 2.Saldırmak.
549/22
- baş iykeşip:** Selamlaşmak. 1365/43
- baş kañđıratķan:** Kafa
ütülemek. 1201/7
- baş:** Baş. 233/46
- başayı:** Ocak ayı.372/5
- başbaanek:** Kalacak yer, ev. 1197/17
- başbağa:** Kapıdan başını çıkararak
bakmak. 477/79
- başçı:** Önder. 553/15
- başınan:** Başından. 1370/2
- başķa:** Başka 479/32
- başķara:** Yönetmek. 1207/11
- baş-köz:** Baş göz 168/5
- başta-dı:** Başlamak. 1406/11
- baştalđıç:** Başlangıç. 11/6
- baştıķ:** Başlık. 605/3
- baştoo:** 1.Başlamak. 2. Önderlik
yapmak. 762/67
- bat:** Hızlı. 444/6
- bata:** Dua. 1048/31
- batıl:**1.Cesaret. 2. Boş,batıl. 356/34
- batına albadım:** Cesaret
edememek.1128/8
- batış:** Batı. 760/5
- batuu:** Sığmak. 790/47

- batyal:** Henüz doğurmamış olan genç kısrak. 421/46
- bay:** Zengin. 511/98
- baya:** Son.318/2
- bayığı:** Deminki. 574/52
- bayan :** Hikaye, tasvir. 866/61
- bayçeçek:** Kardelen. 477/53
- bayge:** At yarışında verilen mukafat.728/18
- bayımın:** Zenginiyim. 238/2
- bayırkı:** Evvel. 151/176
- bayırlap:** Evvelki. 1500/34
- bayıtat:** Zenginleştirmek.71/22
- baykadı:** Farketmek. 1451/50
- bayke:** Ağabey. 9/1
- baykuş:** Zavalı. 493/50
- baylağan:** Bağlamak. 825/59
- baylanışımız:** Bağa, alaka. 984/36
- baylanıştuu:** Bağlı. 1344/88
- bayloo:** Bağlamak. 468/110
- baymaçe:** Abi. 111/1
- baymanası aşıp:** Elinde fazla bir şeyi olması, zenginlik. 605/12
- bayo:** Temiz, saf insan. 1250/94
- bayoo:** Günahsız, saf, temiz insan. 1049/92
- baypaç:** Çorap. 377/4
- bayuna:** Zenginleşmek. 19/6
- bazar:** Pazar. 1005/18
- beçara:** Biçare. 173/145
- bede:** Ot. 7/34
- bee:** Kısrak. 712/15
- bek:** Bey. 266/12
- bekem:** Sıkı. 757/78
- beker:** Boşuna. 177/6
- bekerçilikten:** Boş oturma. 177/18
- bekitüü:** Saklamak. 446/11
- bel:** Bel. 447/13
- bele:** Hele. (var hele) 150/30
- belek:** Hediye. 438/108
- belgilüü:** Bilindik. 1248/61
- belgisi:** İşaret. 315/26
- belsemdüülügü:** Gayret. 321/17
- ber:** Vermek. 1238/17
- bereke:** Bereket. 468/125
- bereşen:** Cömert. 762/21
- berezent:** Başkan. 436/69
- beri :** Beri. 612/2
- berişte:** Perişte. 737/5
- beş:** Beş. 213/23
- beşbarmaç:** Kırgız yöresel yemek. Beş barmak. 897/4
- beşene:** Alın. 443/13
- beşik:** Beşik. 794/56
- bet:** Yüz.1456/18
- betege:** Bir nevi ayrık ot. 759/22
- beter:** Daha fazla. 436/33

- betkāt:** Vurdum duymaz. 948/3
- betkey:** Meyil, yamaç, bir yanlı. 1501/66
- betmañdayda:** Yüz, çehre. 1170/10
- betme-bet:** Yüz yüze. 1486/72
- betondolup :** Betonlamak. 5/85
- beybağ:** Mutsuz, bahtsız. 574/64
- beyit:** Mezar taşı kitabesi. 651/23
- beykapar:** Gamsız. 715/32
- beymaral:** Rahatça. 1150/38
- beypil:** Refah, sukun, huzur. 468/84
- beypilçilik:** yurttta barış. 459/44
- beytaalay:** Mutusuz, huzursuz. 574/74
- bıçır:** Ekşimək. 381/55
- bıçak:** Bıçak. 116/17
- bııldoo:** Silkinmek, titremek. 677/50
- bıkırağan:** İyi beslenmiş hayvan için kullanılır. 1050/90
- bıkşığan:** Fena korkmak. 1222/2
- bılıldattık:** Ezmek .1366/31
- bılğıtқан:**Pis koku çıkarmak. 348/97
- bılk:** Hareket, kımıldama. 642/7
- bıltır:** Geçen sene. 1143/6
- bırçıldata:** Dudaklarını şapıradata yemek. 151/126
- bırıksıp:** Tozlar uçuşmak, tozlu. 1078/16
- bırış:** Büzüşmek. 1264/106
- bırkırap:** Parça parça etmek. 1049/73
- bırpırap:** Titremek. 1451/46
- bısağtap:** Sık sık burnundan solumak. 1153/10
- bışik:** Cimri. 381/12
- bışikçılık:** Ekin toplama mevsimi. 518/94
- bııldatıp:** Fısıldamak. 1438/38
- bışuu:** 1.Pişme 2. Olgunlaşmak. 493/60
- bıyağı:** Bu taraf. 823/163
- bıyıl:** Geçen sene. 100/7
- bil:** Bilmek. 1048/119
- bildirüü:** Duyuru. 1234/10
- bile:** Bilerek. 1262/148
- bilek:** Bilek. 697/109
- bilemdigin :** Çok bilmişlik. 1276/17
- bilgi:** Bilgi. 833/33
- bilim:** İlim. 1147/2
- bilimdüü:** Bilgili. 1209/44
- bilingen:** Bilinen. 331/7
- bilüü:** Bilmek. 744/12
- bir az:** Biraz. 108/6
- bir tuuğan:** Akraba. 1326/28
- bir:** Bir. 209/75
- birde:** Bazen.363/34
- birdeme:** Bir şey. 336/7
- birden:** Aniden.1365/48
- birdey:** Eşit, aynı. 261/112
- biribirin:** Biribirini. 556/16

- birigüü:** Birleşme. 760/53
- biriktürüü:** Biriktirmek. 571/81
- birimdik:** Birlik, koalisyon.468/22
- birinçi:** Birinci, ilk. 1050/4
- biroq:** Ama, fakat, lakin. 290/10
- biröö:** Birisi. 78/8
- birpas:** Biraz. 394/56
- birtke:** Biraz, az. 216/56
- birtkelep:** Az azdan. 1363/36
- bismilla:** Besmele. 583/31
- bitirdi:** Birtirmek. 1499/57
- biy:** Dans. 229/23
- biyik:** Yüksek. 477/14
- biyiktik:** Yükseklik. 87/141
- biyligi:** Hakmiyet. 285/50
- biylöö:** Dans etmek. 623/30
- biz:** Biz. (Birinci çoğul)537/26
- bloqnotun:** Bloknot. 267/8
- bo:** Bağcık. 536/17
- boğoq:** Guator.363/23
- boq:** Bok. 325/59
- boqal:** Bardak. 1187/4
- bol:** Olmak. 168/10
- bolburap:** Bol, gevşek olmak. 790/11
- bolcodu:** Tahmin etmek. 1060/19
- bolduçu:** Yeter artık (Boldu.)965/2
- bolgula:** Hadi 200/9
- bolquldap :** Titremek, çalkalanmak. 1497/9
- boluu :** Olmak. 566/13
- boolgodu:** Tahmin etmek. 7/69
- boor:** Ciğer. 389/9
- booru açıp:** Acımak. 1071/40
- booruqer:** Merhametli. 1329/19
- booruna basıp:** Bağırına basmak. 1071/50
- boosunan:**Tasmasından, bağlanmış bağçığından. 1100/25
- bopboz :** Gri. 986/62
- boporostu :** Papirus.958/40
- borbor:** Başkent. 1451/53
- bordolup:** Özel bir ilgi ile bakılan hayvan, kesmek için bakılmak. 261/94
- boroon:** Fırtına. 672/61
- borpoñ :** Gevşek.5/166
- bosoqo:** Kapı çerçevesi. 289/23
- boş:** Boş.1171/6
- boşon:** Boş kalmak, kurtulmak. 1462/8
- boşoo:** Serbest kalmak, rahatlığa kavuşmak. 1306/3
- boşottu:** İştten kovmak. 1423/4
- boştuqtun:** Boşluk. 982/73
- boto:** Bir yaşında deve yavrusu. 519/79
- boy:** Boy. 366/23
- boydon ketet:** Bayılmak. 1262/82

boylop: Derinliğini boyunu ölçmek. 431/71

boyluğ: Calgız, yalnızlık. 1331/21

boyok: Boya. 783/5

boyunça: 1.İlgili.2. Boyunca. 343/7

boz üydün: Kırgız çadırı. 737/18

boz: Gri 114/18

bozala: Beyaz siyah karışık. 641/20

bozo: Boza. 451/55

bozortuu: Yüzün solukluğu. 518/57

böcöñdöp: Ürpermek. 209/84

böcüröp: Sakin mütevazi. 1420/46

bödönönü: Bildircin. 1394/22

bögüp: Eğilerek bir şeyden saklanmak. 997/13

böksö: Dopdolu. 477/32

bölmö: Oda. 1121/5

bölö: Anne tarafından yeğen. 1243/12

bölök: Ayrı. 1331/12

bölöksüntkönü go : Ayrı tutmak. 1226/11

böltürügün: Kurt yavrusu.511/29

bölüm: Bölüm. 281/13

böluşö: Paylaşmak. 1499/74

bölügünön: Bir parçası. 1407/65

bölünüü: Bölünmek. 468/104

bölüp: Bölmek. 157/4

böödö: Boşuna. 1173/132

börü: Kurt. 1509/25

bötölkö: Şişe 446/14

bötön: Başka, farklı. 571/14

böyrök: Böbrek. 913/40

brigadağa: Birlik. 939/29

brigadir: Birlik başkanı. 502/15

bu: Buhar. 321/137

bufet: Büfe. 772/7

buğa:Buna, bunun için. 1234/45

buğu: Geyiğn, maralın erkeği. 601/15

buğünkü: Bugün. 87/293

buğaçarı: Genç öküz, tosun. 261/90

buğası: Boğa. 943/7

bul: Bu. 168/8

bulak: Irmak. 232/104

bulayğan: Ağarmak. 791/40

bulayıp: Bulamak. 375/93

bulduruқтаған: Kuş. 382/40

bulduruқтаp: Net olmayan konuşma, sarhoş insanların konuşması. 1443/6

bulğalap: Pisletmek. 1100/29

bulktu: Fırlamak. 652/6

buloolontup: Dumanıyla üstünde, buharlarıyla getirmek. 199/62

bulut: Bulut. 477/24

bur: Çevirmek. 108/15

burañ-burañ: Buram buram. 706/30

burç: Kenar. 765/18

burçek: Köşe. 762/27

burçurağan: Buram buram yükselmek toz veya duman. 1409/20

burçuroo: Çağlayan. 490/13

burtuyup: Surat asmak. 1219/6

buruğuğan: Güzel kokmak. 608/6

burüşüp: Bürüşüp.662/22

busurman: Müslüman. 203/12

buşayman: Pişman. 54/22

but kiyimi: Ayakkabı. 1264/102

but: Ayak. 421/25

butak: Dal. 468/19

butkörüü: Bitirme. 127/42

buttu: Bitmek 1363/10

buu: Buhar. 703/46

buuday: Buday. 600/12

buulanıp: Buharlaşımak. 263/38

buup: Boğmak.757/79

buuruğkan: Kin beslemek. 1153/21

buyra: Emretmek. 240/4

buyruk: Emir, buyruk. 1271/23

buytarğa: Kaçacak yer. 685/26

buyum: Şey, nesne. 431/133

buyursa: Buyurmak..(Kuday buyursa.) 583/15

buzu: Bozmak. 969/7

buzuğu: Oyunbozan. 941/194

bücüröp: Küçük şeyşerin bir araya gelmesi. 1402/40

büdüyük: Net olmayan, boğuk. 4/38

bügölö: Eğilmek. 412/61

bügün: Bugün.1264/80

büküñdöp: Eğilmiş halde yürümek. 624/19

büktölüp: Katlanmak. (Kağıdı katlamak.) 1029/8

büküldöp: Bükülerek. 1062/23

büküröyüp: Eğilmek. 7/88

bükürü: Kambur. 519/60

bülbül: Bülbül. 800/25

bülk: Silmek, çirpmak. 573/23

bülösü: Ailesi, aileden bir vekil. 571/72

bür: Tomurcuk. 1328/3

bürköö: Kapama hava için kullanılır. 1317/14

bürküt: Şahin. 400/57

bürüşkön: Buruşuk. 534/22

büt: Tam. 1250/36

bütkül : Tamamıyla. 79/74

bütö: Bıkmak. 852/9

bütün: 1.Bütün, tamamı. 518/15

bütüü: Bitmek. 479/7

C

caa: Yay. 209/20

caaday: Bıkmak. 410/57

caaq: Çene. 1257/15

caaqtaşıp: Münakaşa. 217/13

caaldana: Fenalık. 419/61

- caan:** Yağmur. 436/148
- caap:** Yağmak. 431/97
- caba:** Örtmek , kapatmak. 475/26
- cabdıdıķ:** Silah. 1399/73
- cabıķ:** Kapalı. 107/10
- cabışıp:** Yapışmak. 510/9
- cabıšķan:** Yapışkan. 588/24
- cabuu:** Kapatmak, Örtmek. 674/20
- cadağan:** Bıkmış. 263/23
- cadap:** Bıkmak. 1264/50
- cadatıp:** Bıktırmak. 868/19
- cadırağan:** Yalvararak bakmak. 371/38
- cağdaylarına** 1158/59
- cağuuğa:** Hoşuna gitmek. 285/46
- caķ:** Taraf. 346/40
- caķadağı:** Yaka. 130/19
- caķalaçu:** Yakasından tutmak. 1241/13
- caķın:** Yakın. 1048/12
- caķşı:** İyi. 324/14
- caķşılık:** İyilik. 968/9
- caķşirat:** İyileşmek. 1326/67
- caķşırtuu:** İyileştirmek. 1346/16
- caķtuu:** Taraflı. 87/44
- cal:** 1.Yele 2.Mukafat. 1509/24
- calaa:** Yalamak.1286/59
- calañ:** Hepsi, tamamı. 213/74
- calbarıp:** Yalvarmak. 647/7
- calbıraķ:** Yaprak. 151/113
- calbırtağan:** Tutuşmak. 1097/8
- calbızdın:** Yaban nane. 382/21
- cal-cal:** Aşık gözle. 239/16
- calcıldap:** Gözlerde korku veya rica ifadesi. 395/12
- calduu:** Yeleli. 376/40
- calğagır:** İşe yarar. 846/8
- calğan.**Yalan. 351/26
- calğız:** Yalnız. 126/26
- calğızdıķ:** Yalnızlık. 1490/69
- calın:** 1.Yalın. 2. Ateş. 364/76
- calınıp:** Yalvarmak. 414/82
- calķısın :** Tek olmak. 939/35
- caloorup:** Rica ve intizar ile bakmak. 1244/9
- calpaķ:** Yassı. 569/30
- calpı:** Genel. 1262/79
- calpıldap:** Yalakalık yapmak. 1403/14
- calt:** Ani faaliyeti ifade ediyor. 1257/26
- caltaylap:** Genişçe uzanmak. 872/93
- caltıldap:** Parlamak. 1097/69
- caltırağan:** Parlak. 1354/9
- camaçılıuu:** Yamalı. 518/68
- caman:** Yaman, kötü. 421/6
- camandıķ:** Kötülük. 471/27
- cambaştap:** Yan yatmak. 842/5

- camğır:** Yağmur. 436/89
- camı:** Hep, onların hepsi. 518/30
- camınat:** Örtünmek. 1322/28
- camırap:** Üşüşmek. 720/14
- can algıçım:** Azrail. 970/71
- can:** 1. Yan. 2. Can, ruh. 3. Caymak. 4. Yanmak, tutuşmak. 603/3
- cana:** 1. Ve. 2. Yine, daha. 915/13
- cañağ:** Ceviz. 427/14
- canaşuu:** Yanaşmak. 1250/34
- canatan:** Yeni baştan. 559/44
- canbirgem:** Hayatım, bir tanem. 571/54
- cañ-cuñ:** Kavga sesinin taklidi. 826/15
- candamağtan:** 1. Yanında bulunmak. 2. Hizmet etmeye çabalamak, yaranmak. 421/47
- candanıp:** Evlenmek, aile sahibi olmak. 159/6
- canday:** Yanında yürümek. 1259/13
- candoo:** Refakat eden erkek. 1075/51
- canduu:** Canlı, diri. 984/20
- cañgağ:** Ceviz. 398/5
- canıbar:** Hayvan. 373/11
- cañılanıp:** Yenilenmek. 371/65
- cañılbyat:** Yanılmak. 1430/7
- cañılığ:** Yenilik. 280/25
- cañıloo:** Yenilemek. 1308/28
- canımda:** Yanında 1483/26
- cañırık:** Yankı. 799/9
- cañırıp:** Yankılanmak. 229/21
- cankeçti :** Haydut, yanından bezmiş biri. 1299/13
- cañsadı :** Eliyle işaret etmek. 1127/14
- cantalaşı:** Aşırı gayret göstermek. 362/30
- capcarık:** Apaydın. 777/30
- capcaş:** Geppenç. 631/26
- capıc:** Kapak. 833/70
- capıra:** Devirmek, bükme, kısmak. 722/102
- capıs:** Alçak, kısa boylu. 383/44
- capsar:** Örtü. 431/119
- capşıra:** Çarpmak. 943/18
- car:** 1. Uçurum. 2. Sevgili. 3. Feryat. 549/11
- cara:** Yara. 1259/16
- carabas:** Yaramaz. 143/21
- carakıtuu:** Lüzümlü. 1342/141
- caraluu:** Yaralı. 1049/51
- carayt:** Yaramak. 1357/48
- cardam:** Yardım. 124/13
- cardamçı:** Yardımcı. 315/175
- cardamdaşayın:** Yardımlaşmak. 1409/45
- carğandan:** Yarmak. 138/8
- carık:** Aydınlık. 425/85
- carım:** Yarım. 348/51
- carışa:** Yarışmak. 19/65

carıyalaymın: Reklam, bilgilendirme. 183/24

carķ: Parlaklık. 617/37

carķıldıĝan: Parlayan. 791/28

carķm: Güzalıcı ışık. 1319/24

carķob: Ekmek aş. 250/72

carmaç: 1.Zayıf, dermansız. 2. Fakir. 1342/191

carmaşıp: Yapışmak. 209/55

carooķer: Şefkatli. 1483/195

carpı: Neşelenmek. 1406/7

carsañ: Yarmak. 572/23

cartı: Yarım. 1034/10

casalma: Yapma, sunî. 1379/46

casap: Düzen. 1158/72

casatıp: Yaptırmak. 438/90

casooĝo: Yapmak. 767/57

caş bala: Yaşca küçük. 621/7

caş kezderindegi: Gençlik. 114/97

caş kızĝa: Genç kız. 733/27

caş: 1.Yaş. 2. Genç. 3.Taze. 500/34

caşa: Yaşamak, ömür. 571/78

caşañ: Yeşil. 43/8

caşıķ: Yaban et. 514/29

caşıl: Yeşil.431/91

caşıldanıp: Yeşillenmek. 658/14

caşırınuu: Saklamak. 223/46

caşoo: Yaşamak .1490/71

caştar: Gençler. 521/37

caştık: Gençlik. 1506/16

cat: 1.Yatmak. 2.El,yaban. 1514/29

cata turĝan cer: Yatacak yer. 1180/49

cataķanaĝa: Yatakhane. 229/8

cay: Yer.483/15

cayı-kışı: Yaz kış. 1319/12

cayıluu: Yayılmak. 299/29

cayķaĝan: Çırmak 21/19

caylandı: Durulmak. 642/25

caylanıştı: Yerleşmek. 1412/28

caylanmaķ: Yerleşmek. 246/63

caylap: Yavaşlamak. 497/15

cayloo: 1.Otlak. 2.Nizama koymak. 436/12

cayluu: 1.Rahat, iyi, hoş. 2. Evli barklı. 11/18

cayma-cay: Yavaş. 479/13

caynap: Saçılmak. 392/30

caz: 1.Yaz. 2. Yazmak. 542/18

cazĝı: Yazgı. 1317/4

cazı: Geniş, yassı. 476/3

cazıķ: 1.Ova. 2. Günah, suç. 915/86

cazılĝan: 1. Yazılmak 2. Abone olmak. 3. Yayılmak. 4.Çözölmek. 79/60

cazuu: Yazılı. 764/36

cazuuçu: Yazar. 1462/49

ce: 1.Yemek. 2. Ya . 276/8

cebe: 1. Ok. 2. Temren. 364/6

ceçü: Çözmek. 618/19

ceek: Kenar, kıyı. 797/22

ceer: Yer. 573/66

cek: Husumet, nefret. 594/23

ceke: Tek. 214/7

cekirip: Sövmek, kötü davranmak. 353/62

cektöö: Nefret etmek. 1308/13

cel : Yel. 1319/16

celbirep: Sallanmak. 628/52

cele: Tayları bağlamak için ip.369/13

celin: Zamk 712/17

celip: Yelmek, hızlı koşmak (at için). 392/17

celke: Omuz. 425/20

celki: Dudaklarında veya gözkapaklarında çatlaklar ve sivilceler. 109/7

celkildep: İnce giyinmek. 620/55

cem: Yem. 285/152

cameledi: Tehdit etmek. 1332/39

camelep: Tehdit, gözdağı vermek. 78/10

cemesine: Tehdidine, sövmesine. 764/168

cemi: Yem. 261/44

cemiçi: Hubuttan olan. 271/1

ceñe : Yenge. 553/4

ceñil: Hafif. 1098/32

centek: Çocuk doğduğunda ikram edilen, tereyağına talkan karıştırılarak yapılmış bir aştır. 573/57

cepireygen: Kısa, alçak 569/31

cer tiktep: Yere bakmak. 1463/3

cer: Yer. 570/23

cerge-suuga: Yere suya.213/17

cermölöp: Sürünmek. 138/23

cesir: Dul. 579/3

cet: Yetmek. 365/91

cetekçi: Yönetici. 1368/5

cetekçilik: Yönetim. 328/29

ceteleçü: Refakatçi, koluna girerek yürümek. 1071/76

ceter: Varmak. 618/50

cetet: Yeterli. 1180/105

ceti: Yedi. 509/2

cetilip: Büyümek, olgunlaşmak. 178/68

cetiliş: Büyüme. 79/26

cetilüü: Yetişmek. 1262/58

cetim: Yetim. 1501/123

cetimçe: Yetim 20/51

cetimiş: Yetmiş. 186/39

cetimkanada : Çocuk esirgeme. 1075/17

cetkiliktüü: Yeterince. 1358/84

cetkirip: Ulaştırmak. 635/5
ceyliçi: Yemek. 1057/11
cıblıcp: Çok az akan su. 1253/8
cıbrap: Kalabalık olmak. 402/15
cıbit: Koku. 6/7
cıdıp: Dökölmek tüy saç için kullanılır. 209/50
cığaç: Odun. 125/2
cığıldı: Düşmek. 414/59
cığılıp: Yıkılmak, düşmek. 508/15
cıl: Yıl. 468/61
cılañ: Yılan. 24/10
cılbırşka: Kısa dalgalı tüy. 759/21
cılçıgan: Daralmak. 93/26
cılcp: Sok azdan akan su. 382/23
cıldap: Yıllardır. 1075/89
cıldık: Yıllık. 438/48
cıldırıp: Yeinden oynatmak. 792/21
cıldız: Yıldız. 569/142
cılımk: Ilık. 4/73
cılıtar: Isıtacak. 1332/51
cılıy: Isınmak. 677/18
cılkı: At. 405/10
cılkıçı: At yetiştiren. 1330/36
cılmayuu: Gülümsemek. 199/48
cılıtdap: Parlamak. 375/109
cılıtrağ: Parlak. 343/15
cıluu söz: Güzel söz. 1056/15

cıluu: Ilık. 326/3
cım: Sessiz. 1261/21
cımcırt: Sakin, sessiz. 673/6
cımıñdap: Parlamak. 559/39
cımırıp: Çok, pek fazla. 542/27
cımıyuu: Gülümsemek. 1181/18
cımsaldadı: Örtmek, bastırmaya çalışmak. 192/26
cıpar cıt: Güzel koku. 718/33
cıpar: Güzel. 1133/30
cıpcılma: Çok temiz, düzgün. 327/23
cıpcıluu: Ilık ve sıcak arası. 1098/10
cırğal : Keyif. 1383/14
cırğap: Keyiflenmek. 1372/7
cırtayıp: Sırıtmak. 1365/20
cırtılıp: Yırılmak. 104/25
cırtkıçtan: Vahşi hayvan. 539/19
cışaanı: Göstergesi. 829/84
cışışıp : Kaşımak. 970/44
cıt: Koku. 201/10
cıtığışıp: Kokusuna alışmak, birbirine alışmak. 574/47
cıtığışkan: Alışmak, kokularına alışmak. 577/39
cıttanat: Güzel kokmak. 1078/42
cıttap: Koklamak. 408/15
cıttuu: Kokulu. 1409/21
cıyğan: Yığmak. 1399/40
cıyılğan: Yığılmış. 431/104

- cıyıntık:** Sonuç. 324/10
- cıyırma:** Yığirmi. 129/20
- cıyıştırıp:** Dağınık olanı toplamak. 1151/12
- cıynalış:** Toplantı. 941/49
- cıynoo:** Toplamak. 1308/15
- cıyrıla:** Ürpermek. 976/32
- cıyrıldı :** Ürperdi. 1051/18
- cibek:** İpek. 431/122
- ciber:** Göndermek. 1422/2
- cigit:** Yiğit. 511/100
- cigittik:** Yiğitlik, mertlik. 1141/16
- cik:** Açık, mesafe, yarık, çatlak. 336/34
- ciliktenet :** Hayvanın eti kemiklerine göre ayrılır. 441/30
- cin:** Cin. 405/48
- cindegensip:** Sinirlenmek. 1143/63
- cindi:** Aptal. 512/2
- cini keldi:** Kızmak, sinirlenmek. 1370/33
- cip:** İp. 468/95
- ciyirkengendey:** Tiksinmek. 254/19
- ciyirkeniçtüü:** İğren. 541/37
- coğoluu:** Kaybolmak. 559/80
- coğoru:** Yükari. 1421/15
- coğotuu:** Kaybetmek. 1260/94
- coğ:** Yok. 438/35
- coğto:** Yoklamak. 12/23
- col:** Yol. 1505/9
- colborstoy:** Kaplan. 958/31
- colbun:** Kimsesiz. 1500/32
- coldoş:** Yoldaş, eş. 534/3
- colmo-col:** Yol boyunca. 381/1
- coloboy:** Yakınlaşmak. 1240/8
- colooçu:** Yolcu. 1/24
- coloyuna:** Adet, nizam. 310/5
- coluğuu:** Karşılaşm, buluşma. 698/14
- comok:** Masal. 673/7
- condo:** Dağ sırtı boyunca yürümek. 718/67
- congó:** Omurga kemiği. 366/48
- coo:** Düşman. 325/55
- cooluk:** Yazma, baş örtüsü. 791/76
- coon:** Kalın. 1232/32
- coop:** Cevap. 304/19
- coopkerçiligin:** Sorumluluk. 1266/15
- coor :** Derinin sıyrılması. 321/87
- cooş:** Uslu. 707/30
- cootkotoş:** Yanıltmaya çalışmak, doğru yanıtı vermekten kaçınmak. 589/3
- coro:** Arkadaş. 1459/22
- cortup:** Koşmak (hayvan için) 1505/88
- coruça:** Akbaba kuşu gibi. 740/20
- coruğun:** Yaptığı iş. 1505/96
- corup:** Sanmak, düşünmek. 624/34

- cöcö:** Cıvcıv. 986/15
- cölögüm:** Yardım, destek. 1174/15
- cölööç:** Yardımcı, destekleyici. 23/14
- cön ele:** Öylesine. 448/1
- cön:** Oylesine. 1218/16
- cöndümü:** Eğilim. 127/38
- cöndüü:** Taraflı. 1342/15
- cönödü:** Yönelmek. 1064/27
- cöökkö:** Pamuk. 154/11
- cörgömüş:** Örümcek. 104/35
- cörmölogön:** Sürünmek, emeklemek. 659/29
- cötöl:** Öksürmek. 1090/11
- cubat:** Çift. 903/47
- cubatti:** Avutmak. 471/42
- cubay:** Eş, Koca; Karı 554/3
- cuğun:** Aş artığı. 618/33
- cuğa:** İnce. 1409/18
- cuğkan:** Bulaşmak. 109/6
- culkunuu:** Silkinmek. 710/11
- culmalap:** Yolmak. 672/14
- culup:** Koparmak. 986/55
- cumgağınday:** Yummak. 737/19
- cumşak:** Yumuşak. 328/14
- cumşartıp:** Yumşatmak. 309/6
- cumurlanıp:** Yuvarlak olmaya başlamak, yuvarlak olmak. 697/142
- cumurtka:** Yumurta. 697/141
- cumurtkaloo:** Yumurtalamak. 459/5
- cumuş:** İş. 680/43
- cumuşçu:** İşçi. 1260/1
- cundörü:** Yünü. 260/23
- cupunu:** Sade , basit. 872/56
- curgön:** 1. Yürümek. 2. Gezmek. 1049/63
- curnal:** Dergi. 321/30
- curök:** Yürek. 376/107
- curt:** Yurt. 231/42
- cut:** Yutmak. 151/129
- cutkunuu:** Yutkunmak. 490/21
- cuudu:** Yıkamak. 1255/48
- cuuğ:** Doğru (akşama doğru) 576/19
- cuunğuç:** Yıkanmak için kullanılan nesne. 132/9
- cuurkan:** Yorgan. 431/102
- cuuşağan:** Yaklaşmak, yakın gelmek. 402/7
- cuutkan :** Kandırmak, inandırmak. 419/58
- cüdüö:** Kuvvetten düşmek. 1318/62
- cügön:** Oyan. 431/64
- cügörü:** Mısır. 611/5
- cügün:** Diz çökmek. 876/29
- cügürtüü:** Koşturmak. 1074/15
- cügüruu:** Koşmak. 722/24
- cük Maşınalar:** Yük arabaları. 138/26
- cük:** Yük. 431/101

cüktömö: Yüklemek. 436/179

cün: Yün. 431/95

cürgüzgöm: Yürütmek. 866/37

cüz: Yüz.181/5

cüzükara: Yüzü kara. 471/74

Ç

çaap: Vurmak. 465/95

çaar: Siyah beyaz karışık. 1375/5

çaç: Saç. 673/11

çaçık: Havlu. 529/10

çaçtuu: Saçlı. 1079/68

çağıldı: Çakmak. 1124/8

çaķ: Dönem. 479/20

çaķçayıp: Fal taşı gibi açık. 408/34

çaķıruu: Çaķırmak. 662/13

çala: 1.Eksik. 2. Çiy. 154/16

çalap: Ayran. 618/28

çaldıġat: Kapılmak, çarpmak. 382/17

çalġın: Bir şeyi gizlice öğrenmeye gitmek, ajanlık yapmak. 2/9

çalnıp: Takılmak. 624/37

çalıştı : Beraber iş yapmak. 1200/6

çalkalay: Sırt üstü. 364/36

çaması: Galiba. 628/13

çamdaylı: Hızlanalım. 178/15

çamġaraķtan: Obanın iskeletini tamamlayan bükük deġnekler. 675/26

çamındıday: Aġacın küçük parçası. 824/64

çamınıp: Atılmak, saldırmak. 352/26

çañduu: Tozluu. 21/13

çañġa : Toz içinde. 760/17

çañġıl: ak çangıl too: karlı daġ. 1318/32

çapanın: Kürk. 679/15

çara: Çare. 1234/47

çarasız: Çaresiz. 1049/99

çarçaġan: Yorulmak. 1116/11

çarpayada: Etrafı açık, sadece üstü kapalı oturulacak yer. 195/25

çarpıt: Abartmak. 665/31

çart: Kırılma sesi taklidi. 570/15

çataķ: Fena. 275/11

çatır : Çadır. 737/31

çay: Çay. 195/27

çayķadı: Durulamak. 633/8

çaymañdap: Dudaklarıyla ses çıkararak yemek yemek. 490/5

çaynadı: Çiġnemek. 1332/66

çaynek: Çaydanlık. 1133/7

çaypala: Sallanmak. 1375/17

çeberligi: Terzi.718/5

çeç: Çöz. 449/126

çeçekeyge: Göz bebeġi, göz billuru. 823/129

çeçine: Soyunmak. 782/25

çeçkindüü: Azimkar, halledici.341/7

çek: 1. Kenar. 2.Sınır. 1514/63

çekçeytip: Gözlerini büyük açmak. 994/15

çekireyip: Kötü bakışla bakmak, dikdid bakmak. 1211/10

çelgilep: Ağzıyla otları karıştırmak (hayvan için). 246/38

çemodanın: Valiz. 1229/30

çenemi: Ölçüm, norm. 762/14

çenep: Ölçmek. 608/14

çeñgel: Çengel. 1248/42

çeni: Ölçüsü. 839/13

çerdenip: Can sıkıntısı. 778/37

çertip: Çalmak. 1283/6

çet eldik: Yurt dışı. 72/69

çeti: 1. Sınır. 2. Kenar. 375/49

çeyin: Kadar. 559/18

çıçıp: Sıçmak. 339/41

çıçkan : Fare. 1097/22

çıdamı: Dayanıklık. 45/21

çıdap : Dayanmak. 757/52

çığı: Et üstüne dökülmek için özel olarak hazırlanmış et suyu ve soğan karışımı. 285/154

çık: Çıkmak. 361/46

çıkanak: Dirsek. 62/13

çıkıldap: Saatin sesinin taklidi. 1203/10

çıkırağan: Şık. 290/30

çıktaşınan: Ufak taylorı bağlamak için yapılmış ip. 709/7

çıla: Çamur. 288/4

çılbrın: Yularını. 1401/31

çılım : Sigara. 465/2

çilk: Tamamını kaplamak. 363/9

çımçık: Kuş. 1318/52

çımçım : Çok az, üç parmak ucu ile almak. 605/38

çımıldap : Hızlı koşmak. 731/5

çımındı: Sinek. 94/49

çımırabaybı : Utançtan kızarmak. 315/127

çımkıy: Baştan başa, tamamını kaplayan. 375/61

çın cürektön: Samimi olarak. 1072/14

çın: Gerçekte, doğru. 556/2

çınçıl: Doğru, dürüst. 1262/116

çınçıl: Hakikatçil. 1262/116

çındap: Gerçekten. 1156/80

çını: Kase. 956/3

çınırıp: Bağırarak. 409/5

çıpçañ: Hareketli. 572/2

çıptama: Yelek. 721/43

çır: Kavga, tartışma. 567/13

çıraqtın: Lamba. 1064/14

çırayı: Çehre, Güzel yüz. 1337/35

çırılđan: Hıçkırarak ağlayan. 413/39

çırıldap: Ağlamak. 98/18

çırkırağan: Bağırıp-çağırarak. 570/39

çırmalğan: Yumak şeklinde komak olmak. **431/13**

çırpıkça: Ufak dal. **1318/67**

çirtıyıp: Ciddi gözükmek, ciddi tavırda olmak. **1315/7**

çıtıbay: Kaş çatmak, surat asmak. **468/15**

çıyıldap : Çıgılık koparmak, ince sesle bağırarak. **815/4**

çıykan: Hastalık, baş ağrısı olmak. **1365/10**

çıyralıp: Kendini toplamak, toparlanmak. **1124/26**

çıyt: Tükürmenin taklidi. **287/12**

çildedede: Kışın en soğuk zamanı. **290/31**

çirenüü: 1. Gerinmek, gerginleşmek. 2. Övünmek. **87/270**

çirigen: Çürümek. **383/29**

çiyip: Çizmek. **114/102**

çiykil : kızıl çiykil: yüzünden kan damlayan. **425/77**

çoçuloo: Korkmak. **799/57**

çoğultulup: Toplamak. **261/27**

çoğurağan: Çok, pek fazla, kalabalık. **760/37**

çoğuu : Beraber, birlikte. **114/117**

çoğço: Tümsek, sivri. **422/29**

çoğulap: Didiklemek. **1318/74**

çoğusuna: Başın üst kısmı. **400/49**

çoloğ: Topal. **1449/12**

çoñ: Büyük. **167/11**

çoñdordun: Büyükler. **1429/16**

çoñoyup: Büyümek. **1077/16**

çonurağına: Daha büyük. **657/4**

çooçuğuu: Ürmek. **714/8**

çopuldatıp : Emzik emerken çıkarılan ses. **23**

çormoyttu: Dudaklarını bükmek. **1062/18**

çoyup : Çekmek **245/29**

çöbü : Ot, otu. **261/45**

çöcürötup: Ufak tefek, çocuk coluklarını yanında getirmek. **304/13**

çögüp: Batmak. **798/45**

çöl: Çöl. **712/3**

çömölö: Çömelmek. **791/36**

çömülö: 1. Yüzmek. 2. Yüzmek. **795/33**

çöntög: Cep. **1366/23**

çöp aңыз: Ot. **2/16**

çöp: Ot. **261/114**

çöyçök: Tabak. **605/29**

çöyrö: Çevre. **1326/54**

çubağan: Sürüklemek. **766/15**

çuçuk: Sucuk. **1407/71**

çukur: Çukur. **697/16**

çulgoosun: Ayağına sarılan şey. **740/30**

çulğup: Dalmak, suya dalmak. **408/17**

çulp: Suyu bir şey düşünce çıkan sesin taklidi. **796/47**

çunayta: Kulağını kısmak. 412/12

çurçoo: Koşmak. 1399/98

çuuldatıp: Gürültü yapmak. 300/5

çü: Atı yürütmek için kullanılan kelime. 365/93

çüçtödöy : Bembeyaz. 484/21

çüködöy: Çok küçük ve kısa olmak. 1203/13

çükölörün: Aşık (Koyunun veya keçinin diz kemiği). 643/24

çümköndü: Yorganın altına girmek, gömülmek. 1063/23

çümköndü: Kendini birşeyle kapatmak. 1063/23

çüpürök: Bez parçası. 957/13

D

da: -de. 321/141

daabay : Cesaret edememek. 1355/37

daam: Tat. 449/6

daaşpadı : Cesaret edememek. 1305/15

dabaa: İlaç gibi gelen. 903/66

dabil : Davul. 674/21

dabiş: Ses. 1317/21

dağı: Da. 261/91

dalalat: Delil. 349/31

dalay: Çok, fazla. 468/60

dalda: Görünmeyen, soğuktan yağmurdan koruyacak yer. 419/40

daldayğan: Çok büyük, geniş. 392/8

dalı : Omuz. 1483/94

dahısınan: Omzundan. 1425/15

dalildep: İspat etmek. 1296/9

daliske: Oturma odası. 288/9

dan: Ekin, ekmek. 186/19

dana: Tane. 1152/66

dañazaluu: Belli, ünlü. 87/97

daneke: Barıştıran kişi. 87/213

dañk: Şöhret, ün, tanınmışlık olmak. 945/18

danqayışıp: Büyük bir biçimde olmak. 788/39

dañktuu: Ünlü, şöhret kazanmış. 1201/33

darak: Ağaç. 475/59

darakttuu: Ağaçlı. 1201/23

darı: İlaç. 465/26

darılık: İlaç niyetine. 447/4

daroo: Hemen. 446/6

dartka: Dert. 903/65

dastorqon: Sofra. 299/31

dayar: Hazır. 680/36

dayardoogo: Hazırlamak. 45/25

dayıma: Daima, her zaman. 465/37

dayındağan: Tenbih etmek. 1311/7

dayra: Nehir. 1399/109

de : Demek. 520/41

decur: Nöbetçi. 1051/6

decurkanağa: Nöbetçi odası. 1070/13

- deerlik:** Hemen hemen. 1287/19
- degdeñdete:** Çekiştirerek. 787/4
- degençelik:** Dermişçesine, der gibi. 10/17
- degi:** Aslı. 1222/25
- dekoratsiyası:** Beyanat. 1099/25
- del :** Dal. 523/2
- del'findey:** Yunus. 789/25
- delbirep:** Dalgalanmak. 1248/79
- deldek:** Dik duran, kabarık. 1324/23
- dele:** Keza. 209/19
- delindi:** Denilmek. 939/64
- dem alış:** Dinlenme. 92/1
- dem:** Nefes. 364/62
- demdep:** Demlemek. 1250/75
- demdüü:** Demli. 1142/1
- demek:** Hulasa, sözün kisası. 177/70
- demeyki:** Her zamanki gibi. 622/1
- demigip:** Sık sık solumak. 1128/19
- demilge:** Bir işi yapmak için çabalamak. 1266/23
- demokrat:** Demokrat. 1075/100
- den soolukça:** Sağlık. 1416/21
- dendaroo:** Tereddüt etmek. 1329/42
- denedegi:** Ten. 1319/37
- deñgeel:** Dengel. 1264/45
- deñiz:** Deniz. 773/11
- deñizçi:** Denizci. 1210/3
- deñkeyip:** Uzun boylu ve biçimsiz olmak. 958/10
- depteriñe:** Defter. 233/34
- deşin:** Deyiş. 1130/18
- deşke:** Demeye. 1483/380
- detdomgo:** Çocuk esirgeme. 1050/2
- detskiy dom:** Çocuk esirgeme. 660/5
- dımağ:** Arzu. 1503/53
- dımdap:** Demlemek. 1499/110
- dımı:** Sesi 684/22
- dır:** Atı durdurmak için kullanılan kelime. 727/12
- dırıldatıp:** Titreyen ses çıkarmak. 691/39
- dıykan:** Çiftçi. 154/46
- dıykançılığ:** Çiftçilik. 151/194
- dıkarı:** Vahşi insan. 835/20
- diktovat':** Yazdırmak için okumak. 1301/5
- dilgirlene:** Çok istediğini belirtmek. 727/15
- dili:** Kalp, can. 1303/34
- dinçil:** Dindar. 465/75
- diplom:** Diploma. 209/65
- direktor:** Müdür. 209/43
- direktorluğ:** Müdürlük. 339/9
- direktsiyası:** Müdürlük. 158/53
- dirildey :** Titremek. 67/10
- dirkirep:** Kuvvetli bir şekilde akmak. 712/29

- dit:** Düşünce. 705/15
- divan:** Koltuk. 1382/70
- dobul:** Şiddetli dolun. 676/7
- dobuşu:** Ses. 388/12
- doctuktun:** Dostluk. 87/241
- doğ:** İftira. 307/19
- doğlad:** Rapor. 868/12
- doğtur:** Doktor. 519/97
- doğumentterin:** Belge. 1157/45
- door:** Asır, devir. 229/24
- dos-car:** Eş dost. 468/33
- doşul:** Dostani. 1075/99
- dostuğ:** Dostluk. 231/41
- döböğö:** Tepe. 758/4
- döngö:** Tepe, yüksek yer. 576/13
- dubal:** Duval. 383/39
- duduğtanıp:** Mırıldanmak. 1294/8
- duh:** Ruh. 87/17
- dun-dang:** Dun dan. 16/8
- duşmandarın:** Düşman. 1462/21
- duuldağın:** Uğuldamak. 1506/14
- duvana:** Deli, divane. 764/140
- duynö:** Dünya. 379/54
- dübürtü:** Ayak patırtısı. 502/4
- dügdüygön:** Çıkkık ve kocaman görünüş. 1509/12
- dükön:** Dükan, mağaza. 231/53
- düküldödü:** Kalbi çarpmak. 1327/46
- düñgüröp:** Şiddetli gürültü. 620/51
- düñküyüp:** Şişman, kocaman ağır olmak. 673/36
- düpüröp:** Kalbi şiddetli çarpmak. 5/25
- dür- düynö:** Türlü türlü eşyalar. 623/15
- dürbü:** Dürbü. 761/1
- dürgüp:** Kaçmak. 1053/6
- dürmötü:** Doldurulmuş tufek hakkında. 1344/80
- dürt:** Patlama ifade eden kelime. 787/44
- dürüldöp:** Ürpermek. 519/70
- düynölük:** Dünyalık. 87/140
- düyüm:** Her türlü. 1127/11
- E**
- ebegeysiz:** Çok büyük. 798/40
- ece:** Abla. 689/3
- eç kaçan:** Hiçbir zaman. 213/22
- eç kim:** Hiç kimse. 12/22
- eç kimge:** Hiç kimseye. 1357/65
- eç kimisi:** Kimsesi. 761/16
- eç:** Hiç. 509/24
- eçkirip:** Hıçkırık. 637/8
- eçteke:** Hiçbir şey. 606/1
- eçteme:** Hiçbir şey. 129/14
- edireñdeşet:** Hareketlerinde hafifçe kalkmış ve kabarık burnu olan. 261/86
- eegi:** Çene. 559/68

eelep: Tutmak, yerleşmek. 1339/32

eeleri: Sahib. 939/75

eeligip: Heyecanlanmak. 722/25

een: Issız. 1100/7

eer: Koca. 431/51

eerçigen: Peşine takılmak. 1049/89

eger: Eğer. 289/31

egin: Ekin. 1260/9

egip: Ekmek, biçmek. 1260/10

egiz: İkiz. 939/36

eke: Ağabey. 549/8

eken: - Mış eki. 443/30

ekeöbüzgö: İkimiz. 1369/16

eki: İki. 431/110

ekinçi: İkinci. 607/2

eķonomiķa: Ekonomi,
ihtisat.. 1402/71

eķonomist: Ekonomi. 1392/2

eköö: İkisi. 493/22

ekpñçiden 252/75

eksķursiya: Gezi. 469/14

ekzamen: Sınav. 1075/10

el adlında: Halk önünde. 1266/79

el aķartuu: Halk Eğitimi. 521/22

el ķatarı: Herkes gibi. 115/71

el: Halk. 563/7

elçilep: Başkalar gibi. 753/6

elek: Elek. 621/6

elektr: Elektrik. 1099/20

elenip: Sahip olmak. 469/23

elestetip: Göz önüne getirmek. 959/2

elik: Karaca. 539/21

elire: Kuvvet, enerji. 373/19

elöörek: Büyük ilgi
göstermek. 1062/6

elpek :Hamarat, çevik. 522/8

elüü: Elli. 181/23

em: Es, aşl.1483/34

emçek: Meme. 697/134

emdi: Emmek. 444/2

emes: Değil. 1359/15

emey: Eğer değilse... 285/71

emgeķçil: Çalışkan. 213/79

emi: Şimdi. 1359/7

emne: Ne.1343/11

eñ aķırķı: En sondaki. 1180/142

eñ: En. 519/89

eñçi: Mirastan hisse.1329/23

endirektep: Gevşemek. 1046/29

ene cer: Ana vatan,
memleket. 762/22

ene meri: Anne şefkati. 1071/64

ene tilin: Ana dil. 1342/134

ene: Ana. 570/4

ene-atamı: Anne baba. 1048/9

ene-bala: Anne çocuk. 612/8

- enelik:** Anelik. 1496/16
- engirep:** Gevşemek, başı dönmek. 1239/3
- eñildi:** Eğildi. 500/32
- eñip:** At üstünden eğilerek yerden bir şey almak, eğilmek. 511/125
- eñkeygeni:** Eğilmek. 1250/80
- eñsöö:** Arzu etmek 622/36
- entige:** Ağır solumak. 628/4
- ep:** Maharet, ustalık. 468/9
- epeygen:** Küçük olmak. 5/123
- epildey:** Kıvrınmak, yalakaylık yapmak. 102/21
- eptöö:** Kolayını bulmak. 1264/23
- eptüü:** Becerikli. 441/13
- er:** Koca. 668/8
- erbeygen:** Göze görünür olmak. 301/24
- erdi-ķatın :** Evli kadın. 1358/89
- erdüü:** Kocası olan. 1197/18
- erecesi:** Kural. 127/82
- ererkedi:** Zevk alarak bakmak. 1153/7
- erge tiyip:** Evlenmek, kocaya varmak. 1144/33
- ergip:** Sıçramak, atlamak. 559/55
- erip:** Erimek. 542/28
- erke kız:** Nazlı kız. 1173/1
- erke:** Nazlı. 468/74
- erkek:** Erkek. 569/136
- erkektik:** Erkeklik. 1114/25
- erkin:** Serbest. 1319/27
- ermek:** Eğlence. 1150/93
- eröönü:** Eröön- törönü çok cüröö beret. Hiçbir şey aldirmeden geziyor. 1183/2
- erte menen:** Sabahtan. 1399/53
- erte:** Erken. 151/109
- ertelep:** Sabah erkenden. 697/30
- erteñ:** Yarın. 1420/25
- ertesı:** Sonraki. 30/1
- es aluu:** Dinlenmek. 766/33
- es:** Akıl. 1047/33
- esebi:** Hesap. 209/63
- eseptelindi:** Hesaplanmak. 939/73
- eseptüü:** Sayılı. 245/1
- eseygen :** Akıl girmiş olan, biraz büyümüş. 1358/66
- esine tüşüp:** Hatırlamak. 1133/35
- eskertüü:** Hatırlatma. 115/173
- eski:** Eski. 588/32
- eskiçil:** Muhafazakar. 465/76
- eskilik:** Eskiden yapılan davranışlar. 209/19
- eskirdik:** Eskimek. 1399/3
- esteböögö:** Hatırlamamak. 1486/46
- estelik:** Hatıra. 769/43
- estüü:** Akıllı. 465/78
- eşek:** Eşek. 138/33
- eşik:** Kapı. 1464/34

eşikteş: Kapı komşusu. 588/14

et: 1.Et. 2. Etmek. (Yard fiil) 252/19

etacerka: Etajer. 114/47

etek: Etek. 1505/32

etibar: İtibar etmek. 1420/20

etiyat: Ehtiyat,200/8

ezip: Ezmek. 518/78

F

fabrikada: Fabrika. 1143/13

faktnı: Gerçek, ispatlanmış.1280/15

fakul'tetin: Fakulte. 1402/72

farfor: Forselen. 1156/3

feodal: Feodal. 1364/4

fil'm: Film. 769/29

filologiya: Filoloji. 1075/8

foto: Foto. 114/125

foto-suröttör: Fotoğraf. 1028/22

frunze: Başkent Bişkek'in eski ismi. 765/11

G

galstuğ: Kravat. 1264/82

ğana emes: Yalnız değil. 155/200

gana: Yalnız.(özüm gana- yalnız kendim) 151/145

ğazeta: Gazete. 1159/11

gazik: Bir çeşit araba 299/1

genderden: Geniş. 618/24

gitara: Gitar. 835/35

glavbuh: Genel muhasebeci. 1408/10

globustu: Yer küresi. 1262/99

go: Ya. 339/33

goy: Ya. 614/5

gozonu: Çimen 167/28

gozopayağa: Pamuk kozası. 222/8

gracdanin: Vatandaş. 1262/121

graduska: Derece.771/17

gramm: Gram. 1506/12

ğulgün: Pembe. 718/19

gül: Çiçek. 620/27

ğüldüü: Çiçekli. 1319/77

ğülgün: Mutlu gençlik.1328/16

ğülkayırday: Bir çiçek türü. 518/22

H

halatın: Sabahlık 834/9

hrustal' : Kristal. 1409/36

I

ıçkın: İkinmek. 234/5

ıgın: Her türlü masraf (ıgın çıgın). 757/24

ıķ : Yöntem. 1266/61

ıķcam: Hızlı, çevik. 1379/9

ıķılastuu: İstekli. 1337/16

ıķşalıp: Tıka basa doldurmak. 372/26

ıķşıp: Çok gülmek. 371/72

ıķşoo: Yorgun argın olmak. 1381/6

- ıktap:** Yanına yaklaşmak. 414/37
- ıktımal:** İhtimal. 325/64
- ıktıtıp ketti:** Hıçkırık tutmak. 1429/6
- ıktuu:** Rahat, müsait 1499/31
- ılağabın:** 1. Lakab 2. İzah, tesfir. 1262/208
- ılay:** Balçık. 1262/181
- ılayık:** Layık. 1164/12
- ılazım:** Lazım. 622/56
- ılcayıp:** Sevimsiz bir şekilde gülümseme. 51/8
- ıldıy:** Aşağı. 456/10
- ılımsınar:** Yakın hissettiği kimse. 588/13
- ılımta:** Himaye. 436/172
- ım:** İşaret. 575/5
- ımırtka:** Alaca karanlık, akşam. 795/32
- ıña mas:** İnanmamak. 1416/38
- ındını:** Keyfi kaçmak. 1239/49
- ıñğaysız:** Rahatsız olmak. 1118/5
- ıñğırana:** İyi anlaşılmayacak bir tarzda konuşmak. 1380/13
- ıñkıp:** Pek çok olmak. 402/19
- ıñkıyıp:** Çok zayıf olmak. 1192/32
- ıntaa:** Heves, gayret. 1231/34
- ıntımağ:** İttifak, birlik. 334/24
- ıntızarlık:** Bekleyerek ve umutla bakmak. 1498/28
- ıplıs:** Pis, pasaklı. 1303/20
- ır:** 1. Şarkı, 2. Şiir 229/22
- ıraazı:** Rız olma. 100/5
- ırağat:** Rahat. 703/17
- ırağattanıp:** Keyif yapmak. 110/17
- ırağmat:** Teşekkür etmek. 1330/81
- ıramatılığ:** Rahmetli. 1030/4
- ırañ:** Renk. 791/57
- ıras:** Doğru. 1331/9
- ıray:** Görünüş. 326/4
- ırbat:** İrtibat. 637/53
- ırcayıp:** Sırtmak. 233/60
- ırdamağ:** Şarkı söylemek. 622/53
- ırğalğan:** Sallanmak. 721/48
- ırğıtıp:** Fırlatmak, atmak. 501/21
- ırı:** Şarkısı, şiiri. 622/78
- ırkırap:** Gömürdemek, hırlamak. 1370/11
- ırktaştırıp:** Birleştirmek. 1357/34
- ırsayğan:** Gülümsemek. 420/18
- ısığ:** Sıcak 261/35
- ısılığ:** İç ısıtan yiyecek. 1423/8
- ısıp:** Sıcak basmak. 771/13
- ısırap:** İsrat. 154/18
- ısıy:** Sıcaklamak. 627/13
- ısmalağ:** İspanak. 479/37
- ısmın:** İsmi, adını. 1501/8
- ıspirt:** İspirt, içki. 447/1
- ış:** Duman. 431/161

ışınat: Tereddüt etmek. 438/116

ışkı: Arzu, sevgisi. 1339/35

ışkın: Ravend kökü. 717/23

ışkıra: Islık çalmak. 824/67

ışkırtık: Islık. 671/18

ıy: Ağlamak. 1139/93

ıybaa: Saygı göstermek. 1098/57

ıyğarıp: Göstermek, tahsis etmek. 941/7

ıyık: Kutsal. 570/2

ıy-koşoq: Ağıt. 616/5

ıyloo: Ağlamak. 622/55

ıymanın: Namusunu. 1304/16

ız : Sinek, böceklerin vısıltısı. 367/61

ıza: Gücenmek. 311/4

ızalık: Gücenmişlik. 1049/79

ızat : Saygı göstermek. 1384/24

ızıldap: Acı acı sesler çıkarmak. 224/12

ızırına: Hiddetle üzerine atılmak. 1456/5

İ

iç: 1. İç , 2. Karnı. 1261/17

içegisi: Bağırsak. 410/49

içi cılıp: İçi ısınmak, beğenmek. 1500/126

içi örttönüp: Kiskanmak. 1274/10

içi sıyrılıp: Üzülme, istememek. 1501/46

içi: İç kısmı. 1261/20

içik: Yüzü kumaştan yapılmış kürk. 443/7

içilgen: İçilmiş. 744/43

içim: 1. Yudum, 2. Karnım 448/3

içimdik: İçki, içecek. 465/38

içirkenip: Soğuktan ürpermek, irkilmek. 1331/49

içken: İçmiş. 465/82

içkeri: İçeri. 48/33

içkerten: İçeriden. 1064/18

içki: İçerdeki. 1384/13

içkiç: Çok içen kimse. 1197/15

içkile: İçin, buyrun. 465/24

içkilik: İçecek, içki. 1462/86

içküptüsü: İçinde biriken sıkıntı. 334/4

içpöö: İçmemek. 465/47

içtegi: İçindeki. 1155/81

içten: İçinden. 913/50

idealı: İdeal. 1358/29

idiş : Bulaşık. 431/43

ildetke: Hastalığa. 903/67

ile: Hile, kurnazlık, çeviklik. 707/7

ileendiligin: Pislik, intizamsızlık. 115/119

ileşe: Takılmak. 585/10

ilgen boydon: Kaptığı gibi. 3/52

ilgen: Asmış. 470/32

ilgerekte: İleride. 449/15

- ilgerten:** Eskiden. 434/2
- ilgiç:** Askı. 114/17
- iliktep:** Yoklamak, soruşturmak. 321/153
- ilimdin:** İlimin. 79/45
- ilinip:** Asılmış. 431/33
- ilip:** Asmak. 1098/49
- ilişpeyt:** Asmıyorlar. 219/21
- ilmiñdep:** Hareketlerinde ince kura adama benzemek.. 480/21
- imaratının:** Binanın 5/121
- imerçikte:** Etrafında dönmek. 1374/35
- imere:** Çevirmek. 434/15
- imerilip kaldı:** Döndürmek 1072/16
- imiş:** -miş eki. 574/62
- informatiya:** Bilgi. 79/66
- ini:** Küçük erkek kardeş. 579/5
- iniçek:** Kardeş. 1041/15
- ininiki:** Kardeşinki 579/4
- instituttu:** Enstitü. 114/114
- internat:** Yatılı okul. 1344/41
- ip:** İplik. 102/22
- irdensin:** Büyüsün. 1071/17
- irdentçü:** Büyütecek. 261/57
- ireettüü:** Düzgün. 760/43
- ireñ:** Renk. 718/18
- irencip:** İğrenmek. 520/2
- ireñdenet:** Onun gibi. 400/6
- irendeş:** Aynı renkte. 790/36
- ireñi:** Rengi. 233/14
- irettüü:** Düzgün. 1201/1
- irgelgen:** Seçilmiş. 570/28
- iri:** Büyük. 1397/23
- irileşip:** Büyüyüp. 32/59
- irileştirdik:** Daha büyük yapmak. 1399/69
- irim:** Girdap, su çevrintisi. 389/7
- iritkençe:** Bozmaktansa 178/8
- irmemge:** Göz açıp kapayınca. 796/24
- irmep-irmep:** Gözlerini kırpmak. 470/4
- işkusstvosu:** Sanat 87/134
- iş :** İş. 339/38
- işara:** İşaret. 559/70
- işene:** İnanmak. 1236/10
- işkanada:** Çalıştığı yer. 1260/40
- işker:** İşçi. 330/9
- işmer:** Çalışkan. 1462/82
- iştegen:** Çalışılmış. 177/16
- işter:** İşler. 1340/16
- iştetkiñ:** Çalıştırmak. 1392/7
- iştey:** İş gibi 194/23
- it:** Köpek. 475/32
- itatayı keldi:** Çok sinirlenmek. 1436/5
- iterip:** İtmek. 1425/18
- itireygen:** Çok zayıf. 520/3

ittey: 1.Çok fazla, 2. Köpek gibi. 468/99

iyet : Yapmak. 381/20

iygilik: Başarı. 1335/10

iygilitüü: Başarılı, Verimli. 166/5

iyiktin: Yünden iplik yapmak için kullanılan alet 639/6

iyilip: Eğilerek. 915/97

iyin: İn, hayvanların yaşadığı yer. 1250/100

iykemdüü: Marifetli. 324/9

iykeşip: Başını sallamak. 363/27

iyini: Omzu. 93/19

iyreñdep: Eğrilerek giden yol. 798/38

iyri: Eğri. 101/12

izdöögö: Aramaya. 824/30

izi: İz. 245/41

K

kempir : Yaşlı bayan. 849/1

kız: Kız. 1008/1

kaada: Gelenek. 459/27

kaalabasañ: İstemiyorsan. 525/19

kaalağan: İstedigin, diledigin. 541/8

kaalğa: Kapı. 592/14

kaalgıp: İsteksizce yavaşça yürümek. 389/18

kaaloosu: İstek, arzu. 353/66

ka-ap: Keşke. 1402/68

kaarı: Kahrı. 511/35

kaatçılıq: Kriz, kuraklıktan üretimin az olması. 577/22

kabağı: Suratı. 449/113

kaabar : Haber. 587/18

kaabarçı :1.Haberci 2. Muhabir. 12/19

kaabarçıktap: Şişmek, kabarmak. 957/10

kaabardar: Haberi olmak. 79/78

kaabarıp: Şişmek, kabarmak. 1216/24

kaabarla: Haber ver. 738/16

kaabat: Kat, defa. 477/35

kaabatırlanuu: Tasalanmak, merak etmek. 245/39

kaabil: Kabul etmek. 1075/14

kaabırğası : Kaburga. 441/35

kabiş: kol kabiş: Yardım etmek. 212/9

kaabinağa: Arabanın içine, arabaya. 659/55

kaabinet: Oda. 1203/20

kaaãdaşıp: Tartışmak, kavga etmek. 316/3

kaacatı: Hâcet. 1153/96

kaacıldadı: Durmadan bağıarak konuşmak. 1087/7

kaacınıp: İnat etmek. 1158/151

kaacıy: Yanlışını yüzüne vurmak. 321/77

kaaçan: Ne zaman. 636/17

kaaçıp: Kaçmak. 1120/40

kaçırata: Hıçırta, bir ağacın kırıldığında çıkardığı ses. **405/40**

kaçuu : Kaçmak. **1505/8**

kadala: Dikkatle bakmak. **1227/10**

kadır: Değer, itibar. **797/61**

kadirese: Sade, mutat. **1135/10**

kadırlaar: Saygı gösterecek. **1419/58**

kadırlaşçu: Saygı göstermek. **911/23**

kadırluu: Saygılı, hürmetli. **1427/33**

kadim: Benzemek, onun gibi olmak. **773/10**

kadr: 1. Sahne. 2. Uzman. **1209/45**

kaerge: Nereye. **744/13**

kaeriñ: Neresi. **903/22**

kafe: Kafe, restoran. **1170/14**

kağa: 1. Vurmak, 2. Çakmak (çivi). **405/56**

kağaz: Kâğıt. **573/4**

kağılayın: Canım, ciğerim. **1007/2**

kağıp-silkip: Hareketleriyle sevmediğini belli etmek. **1248/31**

kağıştırdı: Tokuşturmak. **1135/7**

kağuu: 1. Silkelemek. 2. Azarlanmak. **1130/20**

kağ: Kuru yemiş. **907/9**

kağaytıp: Kıpırdamatmadan, düz. **286/23**

kağçıybay: Dikilip durmak. **574/87**

kağıldadı 1. Gıdıklamak. 2. Durmadan çene çalmak. **941/77**

kağım: Yabani hindiba. **480/11**

kağpay 1. Çırpmadan. 2. Vurmadan. **79/217**

kağşaal: Sert, vahşi. **866/9**

kağşasa: Çok konuşmak. **1241/7**

kağşatқан: Çok soğuk. **568/9**

kağşık: Alay etmek, dalga. **1219/2**

kağtalıp: Sıcakta kalmak. **154/39**

kağala: Kalmak, geri kalmak. **367/38**

kağalarlıq: Kalacak. **968/15**

kağalan: Döşenmiş, kapatılmış. **431/156**

kağalar : Kalacak. **539/12**

kağalarlıq: Kalabilecek. **1342/49**

kağalba: Kalma. **443/3**

kağalıyıp: Kabarmak, kalın olmak. **764/25**

kağıldadı: Çok titremek. **510/20**

kağaldaya: Heybetli olmak. **171/15**

kağaldırқан: Kelebek. **375/69**

kağaldırt-şaldırt: Gümbürtülü ses çıkarmak. **669/13**

kağalem: Kurşun kalem, kalem. **1274/6**

kağalan: Kalan. **348/32**

kağalıq: Kalmak istemek. **915/82**

kağalıbına: Kalıp. **1399/67**

kağalıñ: Kalın. **518/44**

kağalıq: Adil. **1401/65**

kağalıssınıp: Adil gibi görünmeye çalışmak. **1435/13**

kalıstık: Adil olmak. 559/74

kalısaarı: Kalacağı. 680/54

kalık: Halk, el. 154/47

kalıkalıstı: Örtmek, korumak. 569/37

kalıkanı: Kalkmış, su yüzeyinde olmak. 364/26

kalp: Yalan. 1153/89

kalpağı: Şapka. 823/6

kalpımdı: Yalanımı. 1373/11

kalısa: Kalacaksa. 1346/35

kalıtaarıp: Korkarak. 560/6

kalııldap: Titremek. 1500/82

kalıtırak: Titrek. 813/21

kalıtırasiñar: Bırakmak. 194/7

kalıluu: Geçememek. 325/52

kalı : 1.Endişe, kayğı. 2. Hazırlık 635/13

kalı kördü: İlgilenmek. 1180/158

kalıalğıanday: Kapatılmış gibi. 361/39

kalımap: Bir yere tutmak, kapatmak. 520/35

kalıamçı: Kamçı. 511/71

kalımdaluu: Hazırlanmış. 315/48

kalıamğıaktan: Atın dışkıısı. 1287/71

kalıamı: Hazırlık. 468/67

kalıamğııp: Küsmek, kederlenmek. 1063/27

kalıamın: Hazırlan. 205/13

kalıamır: Hamur. 639/10

kalıamırabay: Acele etmemek, vurdumduymazlık. 1412/25

kalıamış: Kamış. 410/6

kalıamkor: Yardımsever, ilgilenen. 1156/74

kalıamsız: Hazırlıksız. 150/58

kalıamtama: Merak. 1358/113

kalıan: Kan. 518/40

kalıana: Nerede. 809/7

kalıanağat: Şükretmek. 91/12

kalıanat : Kanat. 431/128

kalıanbay: Tatmin olmamak. 395/16

kalıancalap: Kanlı olmak. 419/11

kalıança : Ne kadar. 425/82

kalıançalık: Ne kadarlık. 569/87

kalıanday: Nasıl. 1230/14

kalıandı : Tatmin olmak. 419/24

kalıandıra: Tatmin etmek. 151/98

kalıanğa: Kana 461/27

kalıanığıtқан: Yersiz yurtsuz dolaşmak. 823/144

kalıanı

dürgüp: Heyecanlanmak. 1150/81

kalıanığa: Alışmak. 129/38

kalıanıktırıp: Alıştırmak. 766/26

kalıanıam: Kanım (bayan ismi). 511/8

kalıan: Kan. 151/171

kalıanıp: Tatmin olmak. 1407/24

kalıanıırığı:kanırığı tütöp ketti: Burun içi kurudu.1288/9

- kanış:** Kanış. 508/13
- kanıyet:** Şükretmek. 618/36
- kanıyet bolucu:** Varlığına şükretmek. 1500/38
- kañkayıp:** Uzun boylu ve zayıf, sıska olmak. 22/18
- kañşılup:** Çığlık koparmak. 1370/12
- kantala:** Gözleri kıpkırmızı olmak. 1152/75
- kantalap:** Gözüniniçi kızıl olmak. 627/11
- kantebiz:** Ne yapacağız. 222/11
- kanteli:** Ne yapalım, ne yapabiliriz. 583/27
- kantip:** Nasıl. 470/27
- kantüü :** Nasıl yapacağımı düşünmek. 1440/13
- kapa:** Üzgün, kırgın olmak. 1150/105
- kapaluu:** Üzüntülü. 245/46
- kaparı:** Düşüncesi, aklında. 643/16
- kapçıgayga:** Dağ geçidi, dağ yolu. 760/55
- kapilette:** Ansızın, habersiz. 1378/3
- kapkaçan:** Çoktan. 77/11
- kapkağın:** Kapağını. 108/11
- kapkara:** Kapkara, çok siyah. 941/192
- kapkarañğı:** Çok karanlık. 1150/34
- kapron:** İnce çorap. 377/3
- kap-şabında :** Engel, sebep, tesir. 796/21
- kapşıt:** Giriş taraf, kapı önü. 431/70
- kapıadı:** Kaplamak. 577/23
- kapıal:** Yan taraf. 706/32
- kapara:** Siyah. 1257/19
- kapara koçkul şaraptı:** Koyu siyah şarap idi. 1453/4
- kaparaalcın:** Siyahımsı. 2/19
- kaparaan:** Karaltı, uzaktan görünen nesnenin müphem çizgileri. 252/56
- kaparağer:** Bir çeşit at ismi. 710/12
- kaparağısıñ:** Bakmak. 178/12
- kaparağcısmın:** Soyğuncu, haydut. 143/12
- kaparağuşun:** Beynin bir kısmı. 54/26
- kaparağüçkö:** Yalandan. 290/11
- kaparala:** Siyah beyaz karışık olmak. 641/23
- kaparalaman :** Kalabalık. 115/93
- kaparalap:** Yardım etmek, ilgilenmek. 1242/94
- kaparalooğo:** Yardım etmeye. 1286/63
- kaparamağında:** İçinde, bir şeye ait olmak. 1503/48
- kaparamıgıp:** Sadece bir şey üzerinde düşünmek, dalmak. 144/7
- kaparan:** 1. Felaket, bela. 2. Fakir düşen. 1197/52
- kaparanbay:** Bakınmamak. 115/164
- kaparañğıça:** Bakınıncaya kadar. 1202/4
- kaparañgılap:** Karanlık olmak. 631/47
- kaparanıp:** Bakınmak. 1050/60

karargan: Kararmış. 760/54

kararım: Kararmak. 1174/11

kararip : Kararmak, bulanık olmak. 1306/26

karartıp: Tahrip etmek. 431/162

karasanaa: Kötü düşünce. 1303/48

karış: Bakış. 1505/100

karışın: Bakışın. 1180/131

karatıp: 1. Göz önünde br şey yapmak. 2. Baktırmak. 617/68

kara-toolor : Yalın dağlar. 760/9

karay: Bir şeye doğru gitmek. 1034/40

karbalası : Telaşı, acelesi. 1326/11

karcalıp : Kuvvetten düşmek, zayıflamak. 1399/22

karç: Gıcirtı, kıkırtıyı taklit. 1399/12

kardı: Karnı. 707/14

karegindey: Gözü gibi. 151/208

karğıl: Sesi kısık, sesi boğuk olmak. 1324/4

karı: Kocamak, eskimek. 622/8

karalağanı : Bakan, yardımcı olan 594/15

karındaşının: Kız kardeşinin. 1026/11

karıp: Yaşlanmak. 727/27

karısına: Yaşlısına. 3/51

karış: Açılmış baş parmak ile orta parmak arasındaki uzunluk. 1050/16

karışıp: 1. İnat etmek, direnmek. 2. Gevşemek. 408/64

karışkır: Kurt. 511/40

karıştap: Karışla ölçmek. 634/25

karķ etip : Yüksek sesle konuşmanın taklidi. 1421/5

karķıbarım: Okşama hitaplarından biri. 1450/16

karķıra: Bir çeşit tuma. 12/117

karlığaç: Bir çeşit kuş. 1139/24

karluu: Karlı, buzlu. 363/4

kar moo: Tutmak. 559/96

karoo: Bakmak, ilgilenmek. 622/12

karool: 1. Bekçilik. 2. Nişangah. 5/158

karözgöylük: Kötülük yapmak. 316/4

karp-ķurp: Birden bire, aniden. 698/13

karıldap: 1. Çatırdamak, 2. Vurmak, dövmek. 749/2

karş-ķurs : Keskin vuruş sesi taklidi. 685/10

karşı: 1. Ters. 2. Karşı gelmek. 412/37

karşılık: Cevap vermek, karşılık vermek. 919/29

karşı-terşi: Karşı –karşıya. 766/14

ķart : Yaşlı. 518/82

ķartadan: Haritadan. 1155/64

ķartmak : Yaşlı. 470/50

ķartöşkö: Potates. 1245/14

- karuun:** Gücün. 480/7
- kasap:** Kasap. 1394/25
- kasıñday:** Düşmanın gibi. 449/46
- kasının:** Düşmanın. 1402/21
- kasıret:** Özlemek. 622/60
- kasırettüü :** Kutsal. 1139/79
- kas-kas turğan:** İlk yürümeye başladığı zamandaki kendi başına kalkmaları 976/42
- kastarlap:** Korumak, muhafaza etmek. 471/63
- kaş:** Kaş. 522/5
- kaşaytıp:**1. Gözlerini akıtmak. 2. Canını yakmak. 12/34
- kaşık:** Kaşık. 108/26
- kaşıl** 1139/46
- kaşınıp:** Kaşınmak. 113/5
- kaşka:** Atın alnındaki beyaz bölde. 703/40
- kaşköy:** Çekinmeyen. 1103/13
- kaştarın:** Kaşlarını. 114/101
- kat:** 1. Mektup. 2. Saklamak. 572/40
- kataal:** Zorlu. 475/7
- katar:** Sıra. 348/84
- katarlaşa:** Yan yana. 1107/8
- katıgün:** Esef ve hayret ifade eden kelime. 251/12
- katın:** Hatun, karı. 505/3
- katın-kalaçtan:** Bayanlardan. 574/50
- katıp:** Sertleşmek. 647/24
- katıran:** Geçirmek, Terbiye vermek (at için) 1242/76
- katışuu:** Katılmak. 61/7
- katka:** Mektuba 1337/21
- katkırip:** Kahkaha atmak. 1120/4
- katmar:** Katmer. 1248/36
- katmarlangan:** Katmerlenmiş. 761/4
- katnaşı:** İlişkisi. 1237/39
- katpay:** Saklamadan. 1112/12
- katıta:** Çok, fazla. 1339/1
- katıtuu:** Sert. 505/7
- katıuu tiydi:** Ağır geldi. 1458/4
- katıuulap:** Hızlanmak. 685/25
- kaıy:** Kimisi. 402/23
- kaıy bir:** Bazı. 261/107
- kaıyaktan:** Nereden. 740/10
- kaıyaşa:** Karşılık vermek. 1299/6
- kaıyberen:** Geyik. 673/8
- kaıydıgerlik:** İhmal, dikkate almamak. 559/76
- kaıydiger:** Önemsemeyen. 1333/15
- kaıygı:** Kaygı, tasa. 587/7
- kaıygıluu:** Üzüntülü. 579/20
- kaıyık:** Kayık. 794/53
- kaıyl :** Hiçbir şeye dikkat etmemek. 1197/61
- kaıyım :** Kaybolmak. 1176/32
- kaıyñduu:** Çam ağaçları olan. 1100/10

ķayıp: Kaybolmak. 673/19

ķayıp : 1. Sadaka. 2. Kivırmak, çevirmek. 286/37

ķayıř: Kayış. 216/9

ķaynadı: Kaynamak. 611/1

ķaynar: Pınar. 404/13

ķaynatuu: Kaynamak. 986/26

ķaynısın: Eşinin erkek kardeşi. 1242/133

ķayra: Yeniden, tekrar. 480/22

ķayra alıp: Yeniden almak. 1039/3

ķayra tiktep: Yeniden bakmak, tekrardan bakmak. 1039/4

ķayran: 1. Sevgili, kıymetli, 2. Bilemek. 335/2

ķayrat: Cesaret. 412/26

ķayrat kılıp: Cesaterini toplamak. 1130/5

ķayrattuu: Güçlü, sağlam. 1501/78

ķayrıla: Dönerek. 1160/4

ķayrılbay: Dönmeden. 1048/135

ķayrıp: Döndürmek, çevirmek. 1399/148

ķaysalanıp: Birşey arıyormuş gibi yapmak. 1124/39

ķaysı: Hangisi. 1231/43

ķaysıl : Hangisi. 436/40

ķayta: Yine, tekrar. 245/43

ķaytalabooęo: Tekrarlamamaya. 1158/65

ķaytarbay: Bakmak, göz kulak olmak (hayvana) 1249/12

ķaytarmini: Geri dönerim. 1111/50

ķaytıřat: Dönmek. 651/29

ķayttı: Dönmek, gelmek. 1198/9

ķazak: Kazak. 765/15

ķazanaķ 762/78

ķazanı: Kazan, tencere. 132/11

ķazına: Hazne. 1322/14

ķazınasın: Haznesini. 757/100

ķazıp: Kazımak, delik yapmak. 1260/3

ke: Gel. 105/1

kebersip: Kansız, zayıf. 1466/24

kebebe: Yüzü. 54/24

kebez: Pamuk 477/27

kebi: Kelimesi, konuşması. 327/37

ke ceñdegender : Gecikmek. 1358/22

keceñdey: Geç kalmak. 413/11

ke: Geç. 129/16

keçe: Parti. 54/7

keee: Dün. 151/144

keigip: Geç kalmak. 325/62

keildin 1332/30

keçinde: Akşam. 246/84

keçip: Geçmek. 93/29

keire: Affetmek. 379/5

keireek: Daha geç vakit. 1180/4

- keçirim:** Affetmek. 1330/47
- keçirim kıldı:** Affetti. 1422/30
- keçirimpoz:** Affetmeyi bilen. 1425/3
- keçke:** Uzun zaman, akşama kadar. 637/37
- keçkem:** Vazgeçmek. 587/34
- keçken:** Geçmiş. 587/29
- keçki:** Akşamki. 206/14
- keçtep:** Akşama doğru. 1440/8
- kedeñdep:** Ufak adımlarla yürümek. 199/44
- kederine:** Kötüye gitmek. 155/207
- kedeye:** Kısa boylu. 101/27
- kee:** Bazı. 1249/51
- keeri:** Bazıları 461/24
- kefir:** Kefir, ayran. 1156/11
- kegi:** Kini. 1077/25
- kek:** Kin beslemek. 412/23
- kekeerlep :** Kin bağlamak. 344/6
- kekenip turdu:** Kin gütmek. 1461/25
- keker:** Kinli, soğuk adam. 290/8
- keketip:** Azarlamak, sözle incitmek. 1086/15
- keketkendey:** Azarlar gibi. 602/13
- kekilik:** Kaya keklığı. 1407/13
- kekire:** Geçirmek. 620/10
- kekireyip:** Kibirlenmek. 1240/9
- kektüü:** Kini olan. 511/55
- kel:** Gel. 1200/8
- kelatambı:** Geliyor muyum. 864/22
- kele catқан:** Gelecek olan. 3/45
- keleçegin:** Geleceğin. 127/93
- keleke:** Alay etmek, dalga gemek. 139/10
- kelgin :** Farklı yerden gelen. 1226/9
- kelin:** Gelin. 511/23
- kelip-ketip:** Gelip-gitmek. 771/48
- kelişimdüü:** Güzel, hoş, endamlı. 528/14
- kelişken:** Güzel, hoş. 569/123
- keltirdi :** Getirmek. 5/131
- keltire:** Benzetmek. 5/109
- kelüü:** Gelmek. 1350/9
- kem:** Yetersiz, eksik. 216/60
- kemçil:** Yeterli olmayan. 1499/77
- kemçilik:** Eksiklik. 1260/44
- kemdigin:** Eksik olduğunu, yeterli olmadığını. 468/119
- kemege:** Ocak, fırın. 199/32
- kemi :** Eksik olan kısmı. 468/3
- kemip:** Azalmak. 449/91
- kemirip:** Ufak ufaktan yemek. 405/41
- kempir:** Yaşlı. 624/18
- kemsal:** Bir çeşit mont. 661/13
- kemsintip:** Aşağılamak. 87/258
- kemtik:** Eksiklik. 762/63
- keñ:** Geniş. 431/26

- kencesi:** Daha genç olanı. 468/72
- keñç:** Hazne. 72/44
- keñdigi:** Genişliği. 762/41
- kenelep:** Kene basmak. 307/12
- kenen-caykın:** Geniş. 436/61
- keñeş :** Toplantı. 1308/38
- kengiregendey:** Baş dönme. 1512/23
- keñidi :** Genişledi. 1075/72
- keñirsigen:** Çok geniş. 761/11
- keñsesi:** Ofis, çalıştığı yer. 623/4
- keñsiñ:** Genişsin. 762/9
- kep –anda:** Söz onda. 949/2
- kepiçi :** Ayakkabı. 518/75
- kepildikke:** Kefil için. 939/81
- kepke:** Konuşmaya, anlaşmaya. 762/62
- kepten:** Konuşmadan, sözden. 915/25
- kepter:** Güvercin. 913/67
- kepterkanaday:** Güvercinlerin olduğu yer. 984/18
- kepti:** Sözü, konuşmayı. 1133/44
- ker:** 1. Sağır. 2. Çenes, paçaları ve kasıkları sarıya çalan koyu doru at. 12/104
- ker tartıp:** Gerisin-geri gitmek, kıcın-kıcın gitmek. 1358/41
- kerceñdep:** Oynatarak gitmek. 414/19
- kerdigine:** Çılak halde bulunmak. 841/16
- kerebet:** Yatak, karyola. 1382/29
- keregeni:** Keçe evin duvarını teşkil eden ağaç kafes. 675/17
- keregi:** Gerekli olmak. 1305/17
- kerek:** Gerekli, lazım. 325/14
- kerek ele:** Gerekiyordu, lazımdı. 1243/30
- kerek sağa:** Sana lazım. 1081/2
- kerektüü:** Gerekli. 1146/25
- kereli-keçke:** Akşama kadar. 216/17
- keremettüü:** Muhteşem. 839/7
- kerige:** Geriye. 151/216
- kerilip-çoyulup:** Gerilmek. 926/51
- kerimselge:** Sıcak rüzgar. 1328/9
- kerip:** Germek. 941/92
- kerişken:** Kavga çekişme. 468/88
- kerseyip:** Gururlanmak. 1454/7
- kerzo:** Ayakkabı. 288/7
- kes:** Kesmek. 1408/3
- kese:** Kâse. 336/9
- kesek:** 1. Parça, topak. 2. Kurumuş balgık topu. 3. Ancak. 501/20
- kesepetin:** Felaket, dert, baş belası. 54/16
- kesilgen:** Kesilmiş. 1127/9
- keskin:** Keskin. 1478/15
- keşik:** Atık. 1437/5
- ket:** Gitmek. 507/2
- ketçü:** Gidecek. 874/9

kete albadı: Gidemedi. 1350/29

kete beret: Gider. 12/56

kete turğan: Gidecek olan. 1399/151

ketençiktep: Arkaya doğru adım atmak, ileri gitmemek. 1120/23

keterin: Gideceğini. 1107/45

ketkenderin: Gidenlerin. 261/4

ketmek : Gitmek. 176/12

ket mekçi: Gidecek olmak. 1462/51

ketpe: Gitme. 258/5

ketüü: Gitmek. 1402/30

ketüüçülör: Gidecek olanlar. 771/46

keyibe: Üzülme. 245/16

keyidi : Üzüldü. 1506/5

keyigensigen: Üzülmüş gibi olmak. 1358/124

keyikçel: Çok üzülen kimse. 1478/8

keyiştüü: Üzüntülü. 32/70

keypi: Yüzü. 1463/33

kez: Defa. 1097/71

keziget: Karşılaşmak. 1326/57

keziçi: Gazeteci. 302/9

kıbırap: Yavaş yavaş hareket etmek. 737/67

kıcıldeşandı: 1. Kavga etmek, tartışmak. 2. Pek çok olmak, kalabalık. 1449/2

kıcım: Bir çeşit ipek. 841/11

kıcın-kuçuñ: Kavga etmek, tartışmak. 919/80

kıcır: 1.Kin, 2.Kızmak. 1270/22

kıcırım keldi: Kızgın olmak. 915/113

kıçıp: Ekşimek. 1224/43

kıçkıl: Ekşi. 1188/24

kıdırata:Sırasıyla. 1289/13

kıdırıp: Gezmek. 469/17

kıdırgan: Kısa boylu. 260/2

kıķ: Hayvan atıkları. 7/44

kııl: 1.Tüy. 2. Yapmak. 940/16

kıla bilgen: Yapabilen. 1357/41

kılaalap: Sahilden, kenardan gitmek. 835/33

kılat:Yapar. 767/73

kılayğan: Bir parça dışarıda çıkık durmak. 1339/8

kılcaya: Dönüp bakmak. 1093/3

kılda: En sonunda, ucunda. 1097/34

kıldı: Yaptı. 32/72

kılgırıp: Yaptırmak. 1093/7

kılgın: Hareketin, davranışını. 55/18

kılışçu:Yaparlardı. 465/104

kılyğan:Bir gözü farklı olmak. 1394/39

kılkanday: Çok ince ve uzun olmak. 570/27

kılkıldoğan: Dalgalanmak, sallanmak. 722/44

kılt etişti: Aniden aklına gelmek. 1142/4

kıltıldap: 1. Süzülerek yürümek. 2. Soğuktan büzülme. 3. Oynak hareketlerde bulunmak. **389/23**

kıltıya: Ucu birazcık görünmek. **1135/17**

kılt-kılt: Kırılarak, büzülerek. **794/60**

kıluu: Yapmak. **129/31**

kım: **Kım – kuut:** Canlılık. **335/9**

kımça: İnce. **1129/42**

kımıñ: Sevinmek. **552/2**

kımırıla: Kendine çeki düzen vermek, büzülme. **10/19**

kımıyıp: Ruhi bir sevinç hissetmek. **913/66**

kımız: Kıymız, at sütünden yapılan içecek. **451/42**

kımkuut: Canlılık **536/20**

kımsınıp: Rahat olamamak. **522/41**

kımtıladı: Sıkmak, tıkamak. **614/10**

kıñ: Ses çıkarmamak. **508/17**

kına: Kına yapmak. **431/145**

kıncıldı: Büzülme. **239/18**

kıñgıranıp: Büzülme. **835/36**

kımıgıp: Alışmak. **905/18**

kıñıldap: Zayıf bir sesle inlemek. **495/16**

kınına: Yerine, inine. **1305/9**

kıñıraytıp : Biraz aralık bırakarak açık bırakmak. **317/24**

kıñk: Ses taklidi ifade eden söz. **569/62**

kıñkayıp : Bir bacağına üzerine uzanmak. **114/52**

kıñkıldap : Nazlanarak istemek. **93/41**

kıntık: Eksiklik. **321/142**

kıpçınıp: Sıkışarak. **1509/31**

kıpıldap: Heyecanla. **352/23**

kıpın: Küçük bir parça. **1242/54**

kıpınday: Çok küçük, ufak. **245/37**

kıpқызіл: Kıp kırmızı. **1097/11**

kır 1. Kenar, **2.** Tepe. **321/10**

kırañga: Tepe. **398/10**

kırça: Keskin bir şekilde. **200/5**

kırçıldıaşқан: Çatırdayan. **518/37**

kırdaç: İnce ve yüksek (burun). **542/38**

kırğıз: Kırgız. **449/59**

kırğıзча: Kırgızca. **1342/154**

kırğıзчılıғım: Kırgızlara ait hareket. **1440/1**

kırı: 1. tepeyi, **2.** kenarı. **1154/29**

kırılған: 1. Çok fazla, kalabalık. **2.** Kesmek. **427/17**

kırına : Kenarına. **823/101**

kırınıp: Temizlenerek. **1287/68**

kırıp: Temizlemek. **842/16**

kırқ: Kırk **315/59**

kırқа: Sıra, dizi. **1266/84**

kırқалап: Sıra halinde uzanarak. **400/4**

kırқılıп: Kesilmek. **151/127**

- kırkınçı** : Kırkıncı. 1287/3
- kırkıp**: Keskme. 982/16
- kırkma**: Kesme. 1287/55
- kırmanday**:Buğdayların toplandığı yer. 737/24
- kırs**: Çabuk alevlenen, sıcak kanlı. 1081/4
- kırsığıp**: Naz, kapriz yapmak, inat etmek. 1450/4
- kırtışı**: Tabakası, dış kısmı. 1250/18
- kısaķısa**: Çok sıkmak. 1070/50
- kısılıp**: Sıkılmak. 526/8
- kısına**: Sıkılarak. 1182/10
- kısıp**: Sıkılmak, sığmamak. 1361/10
- kısışıp**: Sıkamak. 966/12
- kısķa**: Kısa. 425/25
- kısmaķķa**: Sorguya çekmek. 343/12
- kıspay**: Sıkmadan. 1420/21
- kıstalıp**: Zorlanmak. 1128/31
- kıstarılğan**: Asılmış olan. 114/127
- kıstarıp**: Asmak. 958/42
- kış**: Kış. 691/44
- kıştaķ**: Köy. 115/103
- kıştoo**: Kışın yaşayacak yer. 151/211
- kıtkılıķtap**: Kıtır kıtır gülmek. 407/5
- kıtmır**: Kurnaz. 1427/44
- kıyal**: Hayal. 1100/33
- kıyarğan**: Görünen. 381/14
- kıyasta**:Karşılarştırmak. 75/18
- kıyat** : Canını kıymak. 340/29
- kıyazda**: Gibi. 1034/38
- kıybay**: Kıyamamak. 1501/24
- kıyçalış**: Zor durumda olmak. 1499/16
- kıyğaç**: Çarpık, bükük. 1097/63
- kıyığı**: Yan gözle bakmak. 1505/23
- kıyıla**: İstemeyerek. 1116/13
- kıyılğansıp**: İstemeyerek olduğı. 706/7
- kıyım**: Zor. 336/11
- kıyınçılığın**: Zorluğın. 866/49
- kıyınsınasıñ**: İyi olduğunu belirtmeye çalışmak. 246/51
- kıyıtı**: Yönelmek. 212/38
- kıyķıra**: Bağırmak. 511/84
- kıyķırık**: Bağırma, bağırış. 289/5
- kıyk-ķuyk** : Martıların ses taklidi. 773/61
- kıyla**: Baya. 1088/26
- kıymıl**: Hareket. 1149/15
- kıynadım**: Zorlamak. 1152/14
- kıynalıssız**: Zorlanmadan. 1075/35
- kıynap**: Zorlamak. 146/11
- kıyradı** :Bozulmak. 1049/59
- kıyratarsıñ**: iyi yapabileceğini sanmıyorum anlamında. 287/4
- kıyrına** : Sonuna, ucuna. 1151/59
- kıyşaktap**: İğrilip bükülme, sevimsiz hareket. 187/20
- kız**: Kız. 519/93

- kızarığan:** Kırmızımsı. 8/12
- kızarıp:** Kızarmak. 1213/7
- kızartıp:** Kırmızıya boyamak. 114/104
- kızbala:** Kız. 767/43
- kız-buraq:** Kız. 562/14
- kızganiç:** Kiskanma. 1511/11
- kızgilt:** Kırmızımsı. 1318/87
- kızığa:** İlgilenmek. 387/8
- kızıguunu:** İlgisini çekmek. 214/6
- kızıq:** İlginç. 231/8
- kızıqçılığı:** Çıkar, zevk. 1357/32
- kızıqkan:** İlgilenen. 196/9
- kızıl:** Kızıl, kırmızı. 431/118
- kızıl-caşıl:** Kırmızı-yeşil. 841/35
- kızılçanı :** Pancar. 463/14
- kızılday:** Kırmızı gibi. 788/7
- kızılduu:** Kırmızısı olan. 425/78
- kızıl-sarı:** Kızıl-sarı. 791/44
- kızıl-Tuu :** Kırmızı-Bayrak. 11/10
- kızınday:** Kızı gibi görmek. 1180/113
- kızıp:** Kızımak, biraz sarhoş olmak. 1285/15
- kızırakdap:** Henüz sürüye katılan genç kızrak. 1224/22
- kızırañdağanın:** Kızmak.1229/3
- kızıy:** Kızgınlaşmak. 1419/7
- kız-küyöö:** Gelin-damat. 522/1
- kızmat:** İş. 72/84
- kızmatçı:** İşçi. 1048/126
- kızuu:** 1. Sarhos. 228/40
- kibirep:** Küçük adımlarla, ufaklık. 478/26
- kiçi:** Küçük. 1508/1
- kiçine:** Küçük, kısa. 569/15
- kiçinekey:** Çok küçük. 11/5
- kiçüü:** Daha küçük olmak. 441/22
- kilem:** Halı. 1097/45
- kilo:** Kilogram. 637/32
- kim:** Kim. 1184/11
- kino:** Film. 277/16
- kioska:** Bakkal. 1374/25
- kir:** Kirli, pis. 1250/38
- kirbiygen:** Çok zayıf. 261/74
- kirçüdüy:** Girecek gibi olmak. 759/10
- kirdi-çıktı:** Giren-çıkan. 1442/6
- kirdüü:** Kirli. 1181/33
- kiri :** Kiri, pisliği. 1181/39
- kirişip:** Karışmak. 449/129
- kirişti:** Karıştı. 657/24
- kirişüügö:** Karışmaya. 1146/39
- kirpi:** Kirpi. 1051/16
- kirpigi:** Kirpik. 661/30
- kirse:** Girerse. 941/72
- kirteyip:** Çok zayıf. 8/11
- kirüü:** Girmek. 1262/30
- kişenep:** Kişnemek. 681/47

- kişi:** Kişi, insan. 348/48
- kitep:** Kitap. 1316/14
- kitepkanadan:** Kütüphaneden. 1099/2
- kiteplerde:** Kitaplarda. 837/67
- kiyçü:** Giyecek. 1122/33
- kiye:** Giymek. 1505/40
- kiyim:** Giysi. 114/16
- kiyin:** 1. Sonra.2. Giy 572/5
- kiyiñçerek:** Daha sonra. 1483/142
- kiyinki:** Bir sonraki. 1260/50
- kiyiz:** Keçe. 737/48
- klass:** Sınıf. 1261/19
- ko:** Tahmin etmek, zannetmek anlamını veren sözcük. 1359/13
- koburadı:** Alçak sesle kendi kendiyile konuşmak. 702/9
- kokosu:** Koca birisi. 470/16
- koçuş:** İki avucun birleşimi. 605/48
- kodura:** Seyrek çıkmış buğday. 600/42
- koet:** Koymak. 520/36
- kofta:** Bluz, penye. 1098/42
- kohtularda:** İki dağ arasındaki geçit. 381/22
- koşus:** Belki. 232/47
- koşuuy:** Aman tanrım. 539/33
- koşuy:** Aman tanrım. 1027/4
- kol:** 1.El. 2. İmza. 567/11
- kol koyuñ:** İmza atmak. 1000/6
- kol kötörüp:** El kaldırmak. 1267/9
- kol salıp:** Saldırmak (düşman). 1399/42
- kol sumkasıman:** El çantasından. 1113/7
- kol sunup:** Elini uzatmak. 1203/6
- kol dop:** Birine arka olmak. 425/44
- kol du-sandı:** Elini – ayağını. 116/19
- kolhoz:** Kolhoz. 1399/59
- kolkoşu:** Boynu. 414/60
- kollektiv:** Grup, birlik. 334/21
- kol oñ:** Koyçu ve konşu sözlerinin tekidir. 569/126
- kolot:** Çukur, dağ deresi. 720/2
- kol tuğunan:** Koltuğundan. 1288/6
- kol tuқтаp:** Koluna girmek. 1196/4
- kol u-butu:** Eli-ayağı. 764/14
- kol ubuzğa:** Elimize. 1242/86
- kol unan iş kelgen:** Elinden iş gelen. 1462/63
- komissiya:** Denetim. 348/79
- komunisttik:** Koministtik. 87/236
- kompozitor:** Besteci. 87/156
- kom suna:** Rahatsızca. 449/98
- komuz:** Kopuz. 229/19
- kon'yak:** Konyak. 1369/18
- konçko:** Ayakkabının arka kısmı. 579/14
- konğon:** Konaklamak. 1464/14
- konğuroo:** Zil. 48/1

- koñk:** Yüksek sesin taklidi. 738/10
- konok:** Misafir. 440/5
- koñşu:** Komşu. 1483/92
- kontroldoybuz:** Denetleyeceğiz, kontrol etmek. 158/39
- kontuziya:** Gazi. 1483/2
- koñultak :** Yalınayak. 45/38
- koñur:** Hoş, güzel ses. 328/15
- konuştu:** Yaşadığı yer. 404/1
- konuu:** Gece geçirmek. 1318/54
- koñuz:** Böcek. 138/21
- konvert:** Mektup. 1324/22
- koomay:** İnsanlarda kaçan. 105/15
- koomduq:** Kamunun. 319/15
- kooptonup:** Korkarak. 375/47
- koozdoo:** Süslemek. 764/40
- kopşolup:** Yerinden oynamak. 202/11
- kor:** 1. Sıcak kül. 2. Küçümsenmiş. 563/18
- korduqtun:** Zorluk. 511/33
- korğogon:** Koruyan. 1370/13
- korğon:** Avlu. 16/7
- korğoo:** Saklamak, korumak. 538/45
- koridordo:** Koridorda. 1379/49
- korqkonu:** Korktuğu. 511/11
- korqom:** Korkarım. 1490/54
- korqot :** Korkar. 226/20
- korqunuç:** Korku. 1278/50
- korqunuçtuu:** Korkunç, korkulu. 1460/64
- korqutqan:** Korkutan. 1234/59
- koromcu:** İsraf etmek, harcamak. 177/71
- koroo:** Hayvan avlusu. 1201/21
- korotup:** Harcamak. 1358/57
- korozdoy:** Horoz gibi. 1420/17
- korunğan:** Saklanan. 539/20
- korunup:** Saklanmak. 1052/13
- korutunduladı:** Sonuç çıkarıldı. 1308/22
- koruy:** Saklamak. 94/50
- kostryuldu:** Tencereyi. 107/12
- koş:** Çift. 617/39
- koş boluñuz:** Allaha ısmarladık. 1008/2
- koş ögüz :** Çift öküz. 1358/90
- koşço:** İşçiler. 87/68
- koşçular:** Tarla süren işçiler. 620/3
- koşkana:** Tarla süren işçilerin kaldığı yer. 232/60
- koşkon:** Katmak. 1371/11
- koşo:** Beraber. 421/57
- koşoqtolğon:** Birleştirilmiş. 468/97
- koşomat :** Yalakalık. 1180/134
- koştoşuu:** Vedalaşmak. 1073/3
- koşuldu:** Eklenmek. 752/7
- koşumça:** Ek. 1247/18
- koşuñuz deş:** Helalleşmek. 1326/98

- koşup:** Ekleme. 567/21
- ktorulam:** Yer değiştirmek. 1462/6
- ktorup:** Değiştirmek. 1205/9
- koy:** Koymak. 2. Koyun. 1262/69
- koyçuların:** Koyuna bakan kişi. 421/35
- koydu:** Bıraktı. 1173/167
- koylor :** Koyunlar. 438/42
- koymoğçu:** Bırakacak olmak. 1351/7
- koynuma:** İçime, bağrıma, koynuma. 1483/103
- koyonęulaę:** Tavşan kulak. 620/57
- koyor:** Koyacak. 511/140
- koyula:** Koyulaşmak. 1394/19
- koyuñ :** Bırakın. 708/3
- koyup koyçu:** Bırakır mısın. 864/14
- koyup oturған:** Koyup oturan. 1273/16
- koyuu:** Bırakmak. 1192/20
- kozgodu:** Yerinden oynatmak. 240/28
- kozuçaqtın:** Kuzucuk. 151/104
- kozulap:** Kuzu doğurmak. 151/88
- kozunu:** Kuzuyu. 361/76
- köbö :** Kabarmak. 176/18
- köbüüz:** Çoğumuz. 1399/85
- köbün:** Çoğu. 1201/24
- köbürüp:** Köpürmek. 1155/90
- köçkön:** Yer değiştirmek, taşınmak. 722/66
- köçmön:** Göçmen. 436/164
- köçö:** Sokak. 1099/7
- köçügün:** Kıçısını. 413/14
- köçük:** Kıçıl. 436/76
- köçüp:** Göçmek. 484/25
- köğala:** Mavimsi. 501/17
- köğöröt:** Mavi renk almak. 475/62
- köğuş:** Mavi. 392/12
- köğüçköndörgö:** Güvercinlere. 501/19
- köğültür:** Mavi. 661/39
- kök :** Lacivert. 431/166
- kök asmandı:** Gök yüzü, asuman. 722/67
- kökcal:** Korkusuz. 352/11
- kökmök:** Lacivert. 794/19
- köksögön:** Arzulayan, istediği şey. 336/31
- kökşünün:** Arzusunu. 1486/121
- köktön:** Gökten, asumandan. 375/62
- kökül :** Kakül. 1039/16
- kökürök:** Göğüs. 1180/163
- kökütüp:** Kıstırmak, korkutmak. 1242/134
- kölbüp:** Bol, geniş olmak. 372/24
- kölçüktü:** Gölet. 384/3
- köldögön:** Göl gibi çok olmak(su). 1501/120
- kölküldöp :** Titreyen. 477/5
- kölmödö:** Gölette. 386/28

- kölkö** : Gölge. 791/13
- kölkösu**: Gölgesi. 1197/40
- kölü**: Gölü. 790/56
- kömdü**: Gömmek. 639/16
- kömkörösünön**: Yüz üstü. 508/14
- kömök**: Yardım. 37/24
- kömököydön**: Boğazdan. 716/36
- kömülö**: Gömülmek. 825/16
- könbögön**: Alışmamış. 110/2
- köngön**: Alışmış. 425/60
- könsügön**: Kokmuş 1371/15
- köñül**: Gönül. 378/9
- köñülü tüşüp**: Gönülü kaymak, hoşlanmak. 1071/8
- köñülüm sınıp ıaldı**: Morali bozulmak. 931/2
- köñülümdü kötöröt**: İyi hissettirmek 1180/116
- köñülünö** : Gönlüne. 733/74
- könümüş**: Her zamanki gibi, alışılmış. 1399/6
- könüp**: Alışmak. 1486/66
- könüp alğan**: Alıştı. 1264/78
- könüşüp kettik**: Alıştık. 1180/90
- köö**: Kurum. 436/79
- köödök** : Zevzek. 1488/36
- köölöşüp**: Kuruma bulaştırmak. 573/51
- köömp**: Gömmek. 651/28
- köönü** : Gönül. 1243/18
- kööp**: Kabarmak. 618/44
- kööşülö**: Rahat bir şekilde. 778/27
- köp**: Çok, fazla. 449/3
- köp ele**: Çoktu. 198/5
- köpçülüğü**: Çoğunluğu, fazlası. 1503/17
- köpkö**: Uzun zaman. 1351/9
- köpkök**: Masmavi. 773/4
- köpmök**: Masmavi. 1454/3
- köpölök**: Kelebek. 480/27
- köptön**: Çoktan, fazladan. 321/151
- köptü**: Çoğunu, fazlasını. 1422/5
- köptürmö** : Kabartmak. 319/29
- köpürö**: Köprü. 5/21
- kör**: Kör, gözü görmeyen. 151/159
- kör tiriliktin**: Hayatın, yaşamın. 762/34
- körböy**: Görmeden. 1322/24
- körcemesin**: Kavgasını, dır-dırını. 1197/33
- körçü**: Görmek. 63/5
- körgülö**: Görün, Bakın. 665/3
- körköm**: Muteşem, güzel, hoş. 114/65
- körkü** : Güzelliği. 151/64
- körmökçü**: Görmek istemek. 173/31
- körö**: Yahut. 128/7
- körö catabız**: Göreceğiz. 1350/1
- körpölüü**: Döşekleri olan. 151/83

- körsötmök:** Göstermek. 952/5
- körsötö:** İşaret etmek. 51/7
- körünöt:** Görünüyor. 333/5
- körü:** Yahut. 1483/79
- körüşüp:** Görüşmek. 1330/42
- kösöm:** Bilgili. 1399/152
- köşördü:** İnat etmek. 538/85
- kötörö:** Kaldırmak. 167/53
- kötörö albay:** Kaldıramadı. 1357/56
- kötörümdüü:** Kaldıra bilen, sabırlı. 603/21
- kötörüñkü:** Kalkmış. 1498/129
- kötörüp aldı:** Kaldırdı. 1180/167
- köy:** Çalışkan, tanınmış. 1321/72
- köykölö:** Titremek, oynamak. 839/10
- köynöğü:** Elbisesi. 375/60
- köynök:** Elbise, gömlek. 1098/38
- köynökçön:** Elbiseli, gömlekli. 19/42
- köz:** Göz. 261/13
- köz aldına:** Göz önüne. 1325/28
- köz aldına kelip:** Göz önüne gelmek. 1482/12
- köz aldında:** Göz önünde. 1074/18
- köz aynek :** Gözlük. 997/3
- köz carğan:** Doğmak. 1328/28
- köz caş:** Göz yaşı. 1152/132
- köz cumdulukça:** İhmal etmek. 1266/3
- köz salıp:** Bakmak. 1029/19
- köz taanış gana:** Tanıdık gelmek. 1365/23
- közdep** 556/27
- közdögön:** Arzuladığı, istediği. 192/3
- közdön:** Göz önünden. 419/39
- közdörü:** Gözleri. 1394/41
- közgö ilinbey:** Gözle görünmeden. 1462/80
- köz-körünöö:** Göz önünde. 471/69
- közünö körüngönü:** Göz önüne gelmek. 1264/89
- kreslodo:** Sandalyede. 1384/21
- kruçka:** Bardak, kupa. 1363/6
- ķuba:** Kumral. 569/42
- ķuban:** Sevinmek. 1344/78
- ķubaniç:** Sevinç. 1173/52
- ķubaniçtuu:** Sevinçli, iyi. 183/9
- ķubat:** Güç, kudret. 1244/72
- ķubat alıp ķalmaķ:** Güç toplamak. 1501/105
- ķubat boldu:** İyi gelmek, destek olmak. 733/75
- ķubula:** Değişmek. 1416/27
- ķuculdaşıp:** Kendi aralarında konuşmak. 1050/77
- ķucurun :** Konuşurken gürültü ile biktirmek. 311/6
- ķuçaķ:** Kucak. 1097/55
- ķuçaķtağan:** Kucaklayan. 715/9
- ķuda:**Dünür. 567/23

- ğudağıylar:** Dünürler. 535/5
- ğuday :** Tanrı. 1238/16
- ğudu:** Gibi, benzemek. 151/57
- ğudureti :** Kudret, güç. 495/33
- kuğuluğtayt:** Ötmek. 94/24
- ğul:** Köle. 361/35
- ğulağanda:** Kulağında. 1319/66
- ğulağına şıbraym:** Kulağına söylemek. 1500/112
- ğulağ:** Kulak. 1235/10
- ğulağ salat:** Dinlemek. 878/41
- ğulatıp:** Yıkmak. 361/51
- ğulduğ** 1. Kölelik, esaret. 2. İtaat göstermek. 915/98
- ğulgön** 290/12
- ğulpu:** Kilit. 1095/5
- ğultuñdap:** İçten bir sevinç duymak. 498/2
- ğultuytup:** Pek memnun olmak. 202/37
- ğulu:** Kölesi. 1321/5
- ğulumday:** Kölem gibi. 872/63
- ğulunçağtardın:** Kuluncakların. 1319/75
- ğulunday:** Kulun gibi. 1249/7
- ğulun-tayın:** Kulun. 419/66
- ğulüp** 365/102
- ğum :** Kum. 353/58
- ğumar:** Şiddetli arzu. 1141/12
- ğumdağı:** Kumdaki. 151/82
- ğumduu:** Kumlu. 826/10
- ğumsarıp:** Rengi atmak. 637/44
- ğumşekerdi :** Şekeri. 463/18
- ğumursğaday:** Karınca gibi, çok ufak. 766/13
- ğunan:** Kısırak. 394/41
- ğunarsız:** Renksiz. 791/41
- ğunduzday:** Kunduz gibi parlamak. 542/42
- ğunt :** Dikkat, özen, ilgi. 317/30
- ğununda:** Kan davası. 364/9
- ğup:** Tamam, peki. 186/10
- ğupğuu:** Rengi atmak, yüzü bembeyaz olmak. 1466/22
- ğupuya:** Gizli. 1141/24
- ğur:** Kemer. 1486/42
- ğura :** Ufak parçaları biriktirerek döşek yapmak. 227/21
- ğurağınan :** Yaşınan 518/79
- ğurağ:** Yaş. 29/5
- ğurbal:** Yaşıt. 767/41
- ğurbularınan:** Arkadaşlarından, yaşıtlarından. 764/179
- ğurcun:** Kurcun. 3/38
- ğurcunun:** Kurcun, hurç. 940/10
- ğurç:** Keskin. 151/123
- ğurçoogo:** Etrafı sarılı alanda bulunmak. 682/15
- ğurdağ:** Arkadaş. 1332/53

- ķurķaķtamaķķı:** Kurulamak istemek. 297/4
- ķurķan:** Yapan. 1491/6
- ķurķur:** Zavallı. 449/80
- ķurķ:** Hindi ķıkarana sesin taklidi. 410/51
- ķurķuldaķan:** Kurkuldamak. 419/14
- ķurlarınan:** Kemerlerinden. 720/11
- ķurman:** Kurban. 1049/32
- ķurortķo:** Kaplıcaya. 139/2
- ķuröőüp:** Güreőmek, savaőmak. 209/18
- ķursak:** Karın. 1419/5
- ķursaktuu:** Şişman. 422/13
- ķurt :** Böcek. 381/11
- ķurtķa:** Mont. 151/130
- ķuru** 1. Boş. 2. Kuru. 3. Kurumak. 319/30
- ķuruķan:** Kurumuş. 994/11
- ķuruőun:** Kuruő. 829/89
- ķurut:** Kurut, peynirden kurutularak yapılmış yiyecek. 505/11
- ķusa:** Özlem. 1047/57
- ķusaluu:** Özlem dolu. 835/43
- ķuő:** Kuş. 431/52
- ķuőtay:** Kuş gibi. 364/27
- ķut:** Ruh, can. 1335/20
- ķutķarķan:** Kurtarmak. 87/229
- ķutķön:** Bekleyen. 1504/16
- ķutmanı:** Uķurlu. 580/7
- ķuttuķtaķan:** Kutlamak. 535/11
- ķuttuu:** Kutlu. 376/46
- ķutu:** Kutu. 574/18
- ķutula:** Kurtulmak. 1262/194
- ķutulmaķķı:** Kurtulmak istemek. 53/25
- ķuturķan:** Kudurmuş gibi. 371/13
- ķuturup:** Kudurmak. 412/5
- ķutusunday:** Kutusu gibi. 760/42
- ķuu:** Kurnaz. 484/10
- ķuubaő :** Ćocuķu olmayan. 1501/59
- ķuubay :** Kovalanmak. 419/29
- ķuuĉuyup:** Zayıf. 1332/26
- ķuulanbaņız:** Kurnazlık yapmayın. 1427/1
- ķuuluķuņuz:** Kurnazlıķınız. 1427/13
- ķuulup:** Kovalanmak, atılmak. 1296/25
- ķuunaķ :** Sevinĉli, mutlu. 816/25
- ķuunar:** Eķlenmek, sevinmek. 573/68
- ķuup:** Kovalamak. 154/14
- ķuurakķan:** Kurumuş. 574/82
- ķuurap:** Kurumak. 574/60
- ķuuray :** Kuray (bitki.)400/42
- ķuuruķan:** Kavurmak. 600/11
- ķuurulķan:** Kavrulmuş. 1366/32
- ķuurup:** Kavurmak. 600/29
- ķuuő:** İnce, dar. 760/51

ķuu-u etip: Kuşun çıkardığı sesin taklidi. 1099/42

ķuy : Dökmek. 903/38

ķuyarın: Dökecek olmak. 1130/13

ķuyķalağan: Yakıcı sıcaklık. 261/38

ķuyķum: Yanmış. 441/42

ķuymulķaķ : Kuyruk sokumu. 444/30

ķuyruk: Kuyruk. 492/2

ķuytu: Kurnaz. 301/32

ķuyup: Koymak, dökmek. 1130/12

ķuzğun: Kuzgun: Corvus. 718/68

kübölük: Tasdikname. 530/2

kübülüp: Dalından vurularak düşürülmek. 717/6

kübüröşö: Biri biriyle sessiz konuşmak. 817/5

kübür-şıbr: Sessiz konuşmalar, dedikodu. 574/76

küç: Güç, kuvvet. 1197/26

küçöy: Şiddetlenmek. 671/21

küçtönmök: Güçlenmek. 1501/109

küçtü: Gücü. 872/72

küçtüü: Güçlü, kuvvetli. 801/14

küçukatarı 1266/49

küçü: Gücü. 1209/16

küçüktöy: Köpek gibi. 486/11

küçünö: Gücüne, kuvvetine. 1262/118

küçünördün: Gücünüzün. 277/26

kükük: Guğuk. 718/62

kükürt: Çakmak. 1124/6

küldü: Gülmek. 466/13

küldürüp: Güldürmek. 371/50

külgöndöy: Gülyormuş gibi. 1463/28

külkü: Gülünç. 1145/2

külmöy: Gülmek. 1249/16

külö: Gülerек. 1133/27

kültündöp: Şişman. 379/32

külümsuröy: Gülümsemek. 745/11

külüp ķalıştı: Güldüler. 1265/1

külüşüp: Gülüşmek. 1451/21

kümön : Şüphe 324/18

kümöngörü: Şüpheli 1483/164

kümüş : Gümüş. 404/2

kümüştöy: Gümüş gibi. 404/11

kün: 1. Gün. 2. Güneş. 1237/44

kündölük: Günlük. 1157/39

kündön-küngö: Gün geçtikçe. 107/4

kündörü: Günleri. 1478/25

kündük: Günlük, gündelik. 186/33

Künģöy: Dağın güneş gören tarafı. 773/43

künģürönö: Sersemleştirmek. 1220/6

künģürt: Boğuk, bulanık. 1099/27

künķ : Boğuk ses. 507/6

künķ etti: Boğuk sesle konuşmak. 1150/77

künķ-künķ: Boğuk sesin taklididir. 677/26

küñküldöp: Kendi kendine konuşmak. 1181/7

küñkülü: Kendi kendine konuşması. 366/29

künöö: Günah, suç. 1234/25

künöökör: Günahkar. 1197/72

künöölüü : Günahkar. 1171/72

künöstögön: Gün ışığında bulunmak. 788/37

künü: Günü. 321/118

künümdük : Gündelik. 212/11

küñürt: Bulanık. 798/8

küpüytüp: Kalınca. 422/4

kürk-kürk 1472/18

kürküröp: Gürleme sesi. 412/63

küröktöp: Kürekle küreme. 586/42

küröş: Güreş. 1308/18

kürp: Hindi. 167/12

kürpüldögön: Çağlamak, gürlmek. 151/9

kürs-kürs: Öksürme sesinin taklidi. 1089/39

kürsüldöp: Gürlmek, pat diye düşmek. 402/30

kürsüldötö: Gürlmek. 419/32

küt : Bekle. 583/43

kütkön: Bekleyen. 1101/1

kütüp turat: Yanıyor. 915/69

kütüü: Beklemek. 1357/22

küügüm: Akşam vakti. 1139/48

küüldöyt: Uğuldamak. 677/55

küülöndü: Gittkçe artan hızlı hareket. 1427/49

küü-şau: Suyun akarken çıkardığı sesin taklidi. 789/50,

küydü: Yanmak. 795/44

küygöögö 1327/40

küygübüz: Yanmak istemesi. 256/28

küygültügünün: Küsme, gücenme. 1313/22

küygüzgön: Yakmak. 5/170

küymönüp: Bir yandan öbür yana dönmek. 1197/32

küyöö: Eş, koca, damat. 519/16

küyügöt: Koşmaktan hızlı hızlı nefes almak. 53/12

küyündü: Yanık. 1499/100

küyüp: Yanmak. 280/18

küyüp ketti: Yandı. 1272/6

küyüü: Yanmak. 1459/8

küz: Sonbahar, güz. 1096/5

küzgö: Sonbahara. 6/3

küzgü: Ayna. 1382/43

kvartira: Daire. 841/3

L

labizi: Kelime, tabir. 1238/26

laqtağan: Boyanmış. 1287/64

lampoçqalar: Aydınlatma lambaları. 795/41

lektiyanı: Dersi. 224/5

- lenta:** Tasma. 7/41
- lep cetip:** Hemen varmak 1376/9
- lep:** hemen. 608/2
- lepilep:** Alevlenmek. 1122/11
- lep-lep:** hemen hemen. 823/20
- lııldadı:** Dolu olmak. 628/5
- lıp :** Hızlı bir şekilde. 1111/13
- lıpıldağan:** Çabuk hareket etmek. 913/16
- lift:** Asansör. 1379/21
- lıkildetet:** Acele ettirmek, koşturmak. 1392/12
- liliya:** Zambak çiçeği. 1325/7
- lineyka:** Toplantı. 30/6
- luıldap:** Zonklamak. 449/130
- luıuyğan:** Yapılı. 94/27
- lyuks:** Lüks 1382/4
- M**
- maal :** zaman. 261/54
- maalim:** Belli. 574/54
- maalkatıp:** Bekletmek. 290/22
- maanayı :** Morali. 1181/30
- maani:** Maana. 333/10
- maaradı:** Koyunların çıkardığı sesi “maaramak” . 686/6
- maasısı:** Ayakkabısı. 518/73
- maaşır:** Tatmin olmak. 314/3
- macbur :** Mecbur. 1234/53
- maçıyne:** Araba. 757/53
- madaniyat:** Kültür. 1505/125
- madaniyattuu:** Kültürlü. 227/10
- madırabaş:** Ergenlik çağındaki genç. 1399/50
- maek:** Konuşma. 1451/19
- mağa:** Bana. 471/4
- magazin:** Mağaza. 19/50
- mağazinçi :** Satıcı. 919/62
- mağdırap:** Dinlenmek. 570/6
- mağluğ:** Yaratık, varlık. 1321/102
- mağala:** Makale. 281/6
- mağalı:** Ata sözü. 1077/10
- mağsat:** Hedef. 1207/6
- mağsattuu:** Hedefi olan. 757/34
- mağtalmak:** Övünülmek. 939/77
- mağtanğan:** Övünge. 1448/2
- mağtap:** Övmek. 1209/53
- mağtooğö :** Övmeye. 338/16
- mağul:** Tamam. 519/110
- mağuldaşılıp:** Orta yolu bulup, anlaşmak. 1313/31
- mal:** Hayvan. 285/52
- malades:** Aferin. 237/1
- malçı:** Hayvana bakan kişi. 438/15
- malday:** Hayvan gibi. 757/94
- malšana:** Hayvanın durduğu yer, ahır. 586/37
- mamıga:** Atın bağlandığı yer. 3/17
- mamile:** Davranış. 321/158

mamleket: Ülke. 1357/46

mançırkoo: Kibirleşmek. 87/269

mandalaq: Lale. 376/18

mañdayı: Alnı. 327/21

mandemim: Kusur,
eksiklik. 1483/428

mañıroo: Saf. 589/31

manikyurdun: Manikürün. 876/16

mañkayıp : Endamlı ve güzel olmak.
392/22

mansap: Memuriyet, vazife,
makam. 1401/17

maral : Dişi geyik, Meral. 394/8

marca: Bayan. 665/24

mart : Mart. 1367/3

mas bolup: Sarhoş olmak. 1180/13

mas: Sarhoş. 1100/34

masele: Mesele. 1242/46

maşakatın: meşakkat. 1319/10

maşına: Araba. 288/16

mata: Bez. 521/3

matap: Eliyle işaret etmek. 574/110

matematik: Matematik
öğretmeni. 1462/27

material: Materyal. 1260/16

matrats: Yatak. 132/23

may: 1. Mayıs, 2. Tereyağı. 151/174

mayda: Küçük küçük. 477/38

mayda-çüydö: Küçük şeyler. 289/32

maydalap : Küçük parçalara
ayırmak. 1409/16

mayıp: Gazi. 410/30

mayke: Atlet. 101/20

maykeçen: Atletli. 93/15

maylanışıp: Yağlı. 199/53

mayluu: Yağlı. 1424/9

mayram: Bayram. 1287/50

mayrıgansıp: Eğrilmiş, ezilmiş gibi.
1505/48

maysañ: Tarla. 1328/28

maytarılat: Kıvrılmak. 127/44

mazaqtuu: Alaylı. 465/81

mazar: Mezar. 1005/21

me : Buyur. 485/2

meelüün: Serin. 372/14

meeñdi: Beynini. 436/103

meenet: Emek. 600/34

meer: Muhabbet, sevgi. 1483/389

meeri dem boldubu: Sevgisi ilaç gibi
geldi galiba. 1483/39

meerim berip: Sevgi göstermek.
1496/17

meerim: Sevgi. 477/3

meerimdüü: Hoş, sevimli, nezaketli.
1039/26

mekeme: müesese, daire. 252/39

meken: Vatan. 1049/23

mekirene: Ağzını açmadan yavaşça
melemek. 1427/11

- mektep:** Okul. 764/31
- meldeştik:** İddaya girmek. 158/34
- melmildegen:** Sessiz duran. 131/11
- melteyip tiktedi:** Konuşmadan baktı. 1451/25
- melteyip:** İnat etmek. 1079/80
- meltiregen:** Parlamak, hayran bırakmak. 1114/14
- melt-ğalt:** Ağzına kadar dolu. 108/31
- memiredi:** Sükunet içinde bulunmak. 791/79
- memuar :** Makale. 867/11
- men:** Ben. 348/77
- mençigiñiz:** Birine ait mülk. 1227/22
- mendey:** Benim gibi. 905/13
- menen:** İle. 469/37
- meni:** Beni. 1178/3
- menimçe:** Bana göre. 1342/69
- menmensiy:** Övünmek. 1419/25
- mensinmek:** Kendiyle gurur duymak. 336/24
- merte:** Kere. 605/24
- mertingen:** Yaralanan. 151/60
- meş :** Soba. 280/16
- meşke:** Sobaya. 1332/2
- meykinin:** Geniş ve düz yayla. 792/13
- meyli:** Tamam, peki. 469/50
- meyman:** Misafir. 436/59
- meymançılığta:** Misafirlikte. 451/13
- meymanқанanı:** Misafirhaneni. 1374/20
- meynetim:** Emeğim. 970/61
- meynetkeç:** Çalışkan. 139/8
- mezgil:** Zaman, mevsim. 615/4
- mıdır:** Hareket. 71/45
- mığçıdı:** Kavramak, tutmak. 1226/21
- mıқы:** Büzülmek, kısılmak. 317/5
- mıқты:** 1. Sağlam, Kuvvetli. 2. İleri gelen. 833/38
- mıқtıсınıу:** Kendini kuvvetli saymak. 321/9
- mılcıñdap:** Gevezelik etmek, bıktırmak. 1242/115
- mılcıyp:** Gözünü yan kapamak ve yüzünü buruşturmak. 1173/109
- mıltıқ:** Tüfek. 575/57
- mına:** Burada. 348/67
- mınça:** Bu kadar. 87/167
- mından narı:** Bundan sonra. 79/9
- mınday:** Böyle. 1264/36
- mıñқıldap:** Him him konuşmak. 289/19
- mırza:** Bey. 1437/10
- mışқıl қıla:** Alay etmek. 1273/10
- mışқıl:** Alay. 1102/5
- mışқıldуу:** Alaycı. 1107/26
- mışıқ:** Kedi. 1500/33
- mıyoologyt:** Mıyavlamak. 926/52
- mikrorayon:** İlçe. 1112/2

- mildet:** Görev. 231/45
- mildettüüdöy:** Göreviymiş gibi. 872/77
- militsiya:** Polis. 541/15
- miñ:** Bin. 151/152
- mingeni :** Bindığı. 376/38
- minip:** Binmek. 1401/7
- ministrlik:** Bakanlık. 1498/121
- mintip:** Böylece. 436/46
- misal:** Örnek. 866/63
- misireyip:** İnatla susmak. 575/34
- mizbaqpay:** Yüzüne bakamamak. 1270/25
- mizildete:** Tertemiz yapmak. 104/10
- moda:** Moda. 1004/4
- moqodu:** Keskinliğini kaybetti. 353/89
- moqoktuğun:** Kalın kafalı, hırslı olmayan. 115/120
- mol:** 1. Çok 2. Bol. 315/50
- momun :** Saf, mütevazi. 55/12
- monço:** Hamam. 970/36
- monçoq:** Boncuk. 839/27
- moskviç:** Moskviç araba. 1111/7
- moyun:** Boyun. 1318/84
- moyunturuğun:** Boyunluk, boyundurluk. 1358/96
- mögdögön:** Acı çekmek. 570/35
- mölt-mölt:** Parlamak. 386/16
- möltüldötüp:** Parlatmak. 1130/10
- möltüröp:** Parlamak, şeffaf 431/171
- mömö:** Meyve. 1201/26
- möñgü:** Buzlu. 720/9
- möñgülüü:** Buzlu, karlı. 400/2
- möönöt:** Verilen süre. 259/17
- mööröp:** İneğin çıkardığı ses, möö. 982/59
- muğalim:** Öğretmen. 328/24
- muhit:** Deniz. 1075/64
- muqaqtana:** Kekelemek, duraklamak.. 1068/4
- muqam:** Çok hoş. 728/15
- muqtac:** Muhtaç. 1176/11
- muqul:** Körlenmiş. 151/55
- mul'tfil'm:** Çizgi film. 275/6
- multuyğan:** Tomruk, kütük şeklinde bulunmak. 289/64
- mumkün:** Mümkün. 680/55
- mumkünçülük:** İmkan. 79/7
- muñ:** Acı. 1153/72
- munar :** Serap, karanlık. 762/11
- munariq:** Havanın hafifçe beyazımsılığı. 398/15
- muñayım:** Keder, tasa. 541/43
- mundurbayt:** Kederlenmeye mucip olmak. 72/52
- muñduu :** Dertli, kederli, üzüntülü. 1049/46
- muñkana:** Acı-acı bir sesle şarkı söylemek. 622/14

munoğu: Bu. 551/1
munsuz da: Bu olmadan da. 1226/16
muñu : Bunu. 1139/78
mupmuzdağ: Çok soğuk. 685/42
muraptan: Murab'dan. 98/22
muras : Miras. 72/18
murda: Önce. 129/22
murduñ: Burnun. 1290/33
murun:1. Burun 2. Önceden. 261/19
murut: Bıyık. 1287/56
musapır: Zavallı. 1332/67
muştumun: Yumruk. 1062/10
muunuñ: Nesil. 456/21
muyup: İnanmak. 88/2
muz: Buz. 1501/19
muzdaç: Soğuk. 1120/8
muzey: Müze. 432/3
muzıka: Müzik. 1139/7
müçösü: 1. Bedenin bir kısmı, organ.
 2. Vekil. 565/3
müdüö: Arzu, gaye. 834/6
müdürlüp: Ayağı kaymak, düşmek.
 1328/58
mülcüñdep : Çiğnemek. 486/6
mülk: Mal, mülk, servet. 436/169
mülküñdü: Sevetini. 762/96
mümkünçülüğün: İmkan,
 yapılabilirlik. 87/278

müñkürögön: Gayet zor ve içinden
 çıkılmaz vaziyette bulunmak. 570/37
münöttö: Dakikada, o anda. 1319/41
münözdö: Huy, tarz, karakter. 1102/7
mürgügöndöy: Her iki ayağıyla
 aksamak. 1489/7
müyüzdüü: Boynuzlu. 1422/9
 N
na : Bak. 388/15
naalı: İnlemek, ağlamak. 988/14
naarın: Aş, beslenmek. 285/156
naçandik: Başkan. 533/3
naçar: Kötü. 1314/19
nağız: Gerçek, öz. 1488/59
nağ : Tam, noktası noktasına. 637/29
nağa: Tam da onun gibi, çok
 benzeyen. 352/10
nalıba: İnleme, şikayet etme. 988/3
namısı: Namusu. 1114/26
nan: Ekmek. 126/28
nar: Erkek deve. 148/6
narı-beri: Oraya buraya. 119/5
narılağan: Uzaklaşınca. 1075/67
narın: Narın ilçesi. 151/10
nariste: Bebek. 1086/25
narđı : Öteki. 1319/90
nasıyat: Nasihat. 465/53
navıt : Vefat etmek. 1048/120
naz kılğanday: Nazlanmak. 1150/56

nazduu: Nazlı. 1179/13
nazı: Nazı. 1141/26
nazik : Nazik. 1049/53
ne: Ne. 518/89
neberesi: Torunu. 574/42
neçe: Ne kadar. 7/24
neçen: Ne kadar. 115/171
negedir : Nedense. 677/13
negizdep: Temelini atmak, tesis etmek. 1346/53
neme : Bir şey. 331/3
nerse: Nesne, eşya. 336/45
nes bolup: Dona kalmak, afallamak. 1196/2
nıgıra: Şiddetle basmak, presslemek. 405/43
nıktap: Tahkim etmek. 1086/14
nım: Nem. 151/172
nımıq : Nemli. 1201/41
nımşıp: Terlemek. 285/119
niçke: İnce. 5/28
niçkergensip: İncelmiş gibi. 798/37
nike: Nikah. 530/1
niyet: Niyet. 213/78
niyettenip : Niyet etmek. 1350/21
noqto-çıqta: Yular. 431/65
nomerdin: Numaranın. 1379/26
noopastay : Öküz gibi. 394/42
norma: Normal. 156/9

nöşör: Yağmur. 823/85
ntıycasın: Neticesini. 252/36
nuğun : Irmağın yatağı. 4/52
nuqura: Mutlak, gerçek. 87/59
nur: Nur. 1337/31
nurluu: Nurlu. 1509/16
nusqoo: Eliyle işaret etmek, yol göstermek. 475/64
O
abdula : Gövdeyi öne doğru atarak kalkmak. 675/5
oboço: Biraz ileride. 403/7
obolu: Daha önce, evvela. 519/90
oçoq: Ocak, fırın. 641/8
oçorulup: Kalkmamak. 414/58
odeal: Battaniye. 132/28
odurayğan: Kaba, nahoş olmak. 1079/53
oço: 1. Gayet, pek. 2. Ona. 1071/54
oğoco: Başkan. 232/41
oğocoluq: Başkanlık. 361/69
oq: Ok, mermi. 575/55
oqeanınan: Okyanusundan. 87/176
oqko: Ok isabet etmek. 1049/25
oqşoğon: Benzeyen. 493/20
oqşop: Benzemek. 1420/48
oqşoş: Benzeyen. 151/86
oqşoyt: Galiba. 1394/58

oğtorula: Dalgalanarak akmak.
672/32

oğu: Okumak, öğrenmek. 1326/90

oğuğan: Okumuş. 124/10

oğumuştuu: Akademisyen. 957/2

oğup: Okumak. 1342/132

oğuranıp: Yavaşça kişnemek. 410/5

oğuta: Okutmak. 353/103

oğutuluuçu: Öğretilen, derste geçecek olan. 61/8

oğutuu: Eğitim vermek, öğretmek.
348/3

oğuu: Eğitim. 114/76

oğuuçu: 1.Öğrenci. 2. Okuyucu. 158/6

oğuu-tarbiya: Eğitim. 362/6

olco: Ganimet (savaşta, avda). 1047/7

oldo: Esef haykırışı, (oldo kokuy ay!)
Ne yazık! 882/3

olturat: Oturmak. 997/8

on beş: On beş. 1249/63

oñ colgo: Sağ yola. 1266/69

on ekinçi: On ikinci. 1112/1

oñ: Sağ. 1221/16

onboğon : Hiç bir işe yaramaz.
431/149

oñdonup: Kendine düzen
vermek. 1505/50

oñdoo: Tamir etmek, düzeltmek.
1326/73

oñdop tiktep: Dikkatlice
bakmak. 1451/15

oñdoy: Düzeltmek, tamir etmek.
1399/55

oñdu-soldu: Sağa sola. 681/68

oñgo : Sağa 315/8

oñolbos: Düzelmeyecek. 1260/91

oñolup: Düzelmış. 1320/24

oñoy: Kolay. 1227/36

oñoyluğ: Kolaylık. 1419/18

oñ-tetiri: Düz-ters. 823/96

ontoğuzunçu : On dokuzuncu. 87/131

ontop: İnlemek, acı çekmek. 1061/9

oñtoyluu: Rahat, kullanılışlı, uygun.
1382/61

oñtoysuz: Rahat olmayan, yapılması
zor. 1373/9

onunçu: Onuncu. 174/2

oodarılıp: Devrilmek,
çevrilmek. 814/10

oodurbay: Devirmeden, düşürmeden.
441/29

ooğon: Yana sarkmak. 42/41

ooğat: 1. Yemek 2. Eşya. 112/28

oolaktata: Uzaklaştırmak. 378/19

oolcuy : Süzülerek, sallanarak
yürümek. 1420/6

ooluğkan: İnat etmek, direnmek.
564/1

oomatiñ: Nimet, hair, iyi. 451/18

oonap: Debelenmek. 484/32

oop: Sarkmak. 495/26

- oor:** Ağır. 1069/28
- oorçuluk:** Zorluk. 941/152
- oorğanizm:** Organizma. 905/5
- oorloşo:** Zorlaşmak. 823/77
- oorsunup:** Kendisi için ağır güç olarak saymak. 436/10
- ooru:** Ağır olanı. 436/25
- ooruqçal:** Hasta. 1486/16
- ooruqtağı:** Arkada plan. 518/43
- oorup kaldıñ:** Hastalanmak. 863/6
- ooruu:** Hastalık. 961/6
- ooştu:** Değişmek. 778/5
- ooşturup:** Değiştirmek. 1384/6
- ooşuşup:** Yerlerini değiştirmek. 783/10
- ooz:** Ağız. 319/28
- oozuñdu:** Daha önce yetişmek. 775/2
- opaluu:** Vefalı, sadakatli. 1488/8
- opondop:** Üzerine gelmek. 371/47
- opur-topuru:** Kalabalık olmak. 1201/8
- ordu:** Yeri. 1260/92
- orğan:** Organ. 1277/41
- orğanizmi :** Organizma. 461/9
- ormoe:** Somurtkan ve az konuşur olmak. 1420/36
- ornotulğan:** Yerleştirilmiş. 427/6
- ornotup:** Yerleştirmek. 431/9
- oroq :** Orak. 621/11
- orolup:** Sarmak, sarılmış. 1407/68
- oromol:** Örtü. 1034/16
- oronup:** Kendi üzerinde sarmak, bürünmek. 1466/19
- orop:** Sarmak. 659/61
- orto :** Orta. 823/133
- orto mektebine:** Orta okuluna 1076/39
- ortoço:** Orta seviyede. 434/7
- Ortodoğu:** Ortadaki. 157/10
- ortoğo:** Ortaya. 114/120
- ortok:** Ortak. 1270/18
- ortozaar:** Orta halde olmak. 866/58
- orun:** Yer. 325/37
- orus:** Rus. 1341/6
- orusça:** Rusça. 521/18
- ostanovkasıman:** Durağından. 1498/4
- oşentçi:** Öyle yap. 976/21
- oşentip:** Öylece. 438/117
- oşentse:** Öyle olacaksa. 1314/1
- oşentti beken:** Öyle yaptı mı. 1498/54
- oşo:** Öteki, bununla beraber. 1434/2
- oşobu:** O mu? 1180/2
- oşoğo:** Ona. 618/35
- oşol:** .O. 1346/26
- oştono:** Sevinmek, neşeli olmak. 366/8
- ot:** Ateş. 594/4
- otkritka:** Kartpostal. 1325/10
- otoo:** Zararlı otlardan ayıklama. 619/1

ottop: Otlamak, beslenmek. 261/70

otura: Oturmak. 501/25

oturğuçtun: Oturacak, sandalye.
19/24

oturuşka: Toplanarak
eğlenmek. 1401/45

ovodo: Havada. 364/25

oy basıp: Düşünceye dalmak. 2/31

oy: Düşünce. 541/38

oyğondu: Uyanmak. 643/4

oykup-ıaykıp : Dalgalı, oraya buraya
uçmak. 773/60

oylodu: Düşündü. 1151/33

oyloo: Düşünmek. 1339/24

oyluu: Düşünceli. 364/77

oynoğonu: Oynamaya. 514/4

oynook: Yaramaz, afacan. 1249/8

oynoşçu: Oynarlardı. 5/32

oynoştun: Sevgili, metres. 1459/10

oynotup al : Oynatmak, ilgilenmek.
224/20

oyrumalap: Oynayarak. 398/3

oy-sanaası: Düşüncesi,
kederi. 1158/77

oyt : Şaşırılmış kişi gibi görünmek.
389/15

oyt berip: Bir yana sapmak, kendini
bir yana atmak. 733/17

oyu: Düşüncesi. 128/20

oyuktuu: Oyulmuş, çukurlu. 841/36

oyum: Nakış. 1483/212

oyuma tüşö baştadı: Aklıma
gelmeye başladı. 1483/51

oyuña: Aklıma,
düşüncelerine. 1326/72

oyuñça: Sana göre, seinin
düşüncelerine göre. 1209/2

oyunçuk: Oyuncak. 978/28

oyunkaraktığın: Oynamayı çok
seven. 261/136

oyunubuzdun: Oynumuzun. 226/40

oyup: Oymak, çukur yapmak. 762/79

ozondop. Yüksek sesle ağlamak,
dinmeden ağlamak. 539/65

Ö

öbök : Destek, yardım. 528/23

öcör: Çalışkan, inatçı. 1244/83

öç: Kin, intikam. 1438/12

öçkön: Sönmek, silinmek, kapanmak.
616/21

öçkür: Sönmeyen, silinmeyen. 993/4

öçö: Sönmek. 1034/52

öçöşköndöy: İnatlaşır gibi, kin
tutmak. 691/20

öçöstürüp: Kin beslemek. 223/13

öçpös: Sönmez, silinmez,
bitmez. 1173/68

öçtüü: Kin besleyen, kavgalı. 1463/22

öçürüp koydu: Söndürdü, sildi,
kapattı. 1139/43

ögünü: Geçen gün. 300/14

- ögüz:** Öküz. 277/30
- ökmöt:** Hükümet. 465/29
- ököbü:** İkisi. 114/99
- öksöp:** Hıçkırarak ağlamak, acı acı ağlamak. 510/10
- öksük:** Bütçe açığı, eksiklik. 625/10
- öksüp:** Gevşemek, eksilmek. 87/87
- öktömdük:** Kuvvetli, cesur olmak. 1150/61
- öktömsüü:** Kendini daha kuvvetli saymak. 1240/10
- ökül :** Vekil. 521/24
- ökündü:** Pişman olmak. 1155/18
- ökünüç :** Pişmanlık. 631/36
- ökünüçtüü:** Ne yazık ki. 1134/30
- ökür:** Yaygara koparmak, ölünün arkasından acı acı ağlamak. 652/10
- ökürgöndöy:** Acı acı ağlıyor gibi. 539/5
- öküttö:** Yerine getirilemeyen arzu, pişmanlık. 1328/61
- öl:** Ölmek, vefat etmek. 568/4
- ölgöndön:** Ölenden arda kalan, cenazeden. 20/49
- ölgür:** Ölecek olan. 410/21
- ölkö:** Ülke. 151/197
- ölkönükü:** Ülkeninki. 177/66
- ölö-tala:** Çok çalışarak. 823/172
- öltüröt:** Öldürecek. 214/9
- ölük:** Ölmüş. 649/7
- ölüm:** Ölüm. 1490/65
- ölüp aldı:** Ölmek. 1478/34
- ömgöktöp:** At üzerinde sallanarak gitmek. 414/41
- ömür :** Ömür. 569/110
- öñ:** Renk. 778/57
- öñdönüp:** Gibi görünmek. 297/14
- öñdös:** Aynı renkte. 477/46
- öñdüyü:** 1. Güzel, hoş. 2. Benzemek. 772/20
- öñgül-döñgülgö:** Düzgün olmayan alan, yol. 408/40
- öñgüröp:** Yüksek sesle ağlamak, feryat etmek. 541/23
- öñköy:** Baştan-başa, istisnasız. 246/17
- öñörtüştü:** Atın üstünde birşey taşımak. 651/10
- öñü:** Rengi 1029/27
- önügüü:** Gelişim, kalkınma, canlanma. 79/11
- önüktüröbüz:** Geliştirmek, kalkındırmak. 72/30
- önümdüyü :** Verimli. 151/221
- öñünö:** 1. Yüzüne, güzelliğine. 2. Önüne. 1259/9
- öñürü:** Paltonun eteğinin yan kısmı. 151/28
- öön:** 1. Eksiklik, kusur. 2. Derinin, kumaşın kesilmiş küçük parçaları. 406/12
- ööp:** Öpmek. 575/67
- öpkö kağıp:** Övünmek. 1497/10

- öpkö:** Akciğer. 285/149
- ör tarta:** Yukarıya doğru. 3/4
- ör:** Yukarısı. 672/17
- örkөçtөngön:** Devenin hörgüçleri gibi. 760/8
- örkündötüş :** Geliştirmek. 87/290
- öröön:** Bölge. 760/30
- örөpküp:** Heyecanlanmak. 1238/15
- örttөndü:** Yandı. 791/46
- örük :** Erik. 573/54
- örүlgön:** Örülmüş. 1034//19
- örüm:** 1. Örüş, örme. 2. Kamçının kayış olan kısmı. 375/90
- örүp:** Örmek. 389/13
- öskön:** Büyüyen, yetişen. 468/75
- öskүlön:** Büyümüş. 363/28
- öskүsü:** Büyümesi. 36/5
- ösö turğan bolgön:** Büyüyecek olan. 1462/11
- өспүрүм:** Genç çocuk. 764/21
- östön:** Nehirden ayrı bir kanal. 1399/147
- östürüü:** Büyütmek. 87/297
- ösүmdük:** Bitki. 793/37
- ösüş:** Büyüme. 79/24
- ösüü:** Büyüme. 79/10
- öt:** Geç. 1074/8
- öte:** Orası. 8/21
- ötkön:** Yapıldı. 1155/57
- ötköröt:** Yapacak. 1321/24
- ötkörүlgön:** Yapılan. 1050/3
- ötkүlө:** Geçiniz. 813/4
- ötmök :** 1. Geçmek 2. Aşmak. 1501/69
- ötö:** Aşırı, son derece, fazla. 1086/13
- ötök:** Dağ eteğindeki çukur. 363/11
- ötösünö:** Sonuna. 192/18
- ötүgün:** Ayakkabısının. 45/35
- ötүldü:** Geçildi. 1275/3
- ötüü:** Geçmek. 837/102
- öydö:** Yukarı. 468/90
- öydösünүp:** Kendini birşey sanmak. 767/50
- öydö-tömön:** Aşağı- yukarı. 863/2
- öyüdü:** Rahatsız etmek, endişelendirmek. 1498/40
- öyüzgö :** Öbür tarafa. 383/8
- öz :** Öz. 227/6
- öz aldınça:** Kendince. 1357/30
- öz işi :** Kendi işi. 172/37
- özbek:** Özbek. 765/13
- өздөштүрүü:** Benimseme. 87/53
- өzgö:** Başka. 1358/128
- өzgөçö:** Ayrıca. 230/18
- өzgörtүp:** Değiştirmek. 1333/9
- өzgörүp:** Değişmek. 1478/16
- өzгөйлөнүp:** Farklı olduğunu belirtmek. 1305/13

özök: Merkez. 1328/12

özön: Nehir yatağı. 477/42

öz-özünçö: Ayrı ayrı. 157/3

özü: Kendisi. 108/23

özübek: Özbek. 151/35

özünön-özü: Kendi kendine. 1249/53

özünör: Kendiniz. 150/3

özün-özü: Kendisini. 837/114

P

padışaday: Kral gibi. 394/16

pahta: Pamuk. 130/20

paşene: Kısa boylu. 1203/9

palan: Falan. 866/104

papirosu: Sigara. 144/20

papke: Dosya, Dosya çantası. 1028/20

parız: Farz. 655/4

parç: Park. 1100/6

partiya: Parti. 866/32

partiyalık: Partili. 1237/16

pas bolup: Paslanmak. 733/42

paya: Pamuk yetiştirilen yer. 381/41

payda: Fayda, kazanç. 1308/19

paydaluu: Faydalı, karlı. 151/75

payğambar: Peygamber. 580/2

peçke: Soba. 285/45

pedağog : Eğitimci,
öğretmen. 1277/25

pedagogikalık : Pedagojik. 1259/6

pederast: Aptal, salak. 1456/3

pedinstituttu: Eğitim Bilimleri
Enstitüsü. 209/58

pedsovet: Öğretmen birliği. 1237/8

pendeçe: İnsanca. 151/62

pensioner: Emekli. 1237/19

pensiya: Emekli maaşı. 866/16

peri: Peri. 799/77

perzentin: Çocuğun. 588/27

peştep: Düzenlemek. 583/21

peyil : Peyil.764/141

pırr: Kuş uçunca çıkan ses. 1319/71

picamaçan: Pijamayla. 997/2

pikir körsötüp: Görüş
bildirmek. 1268/6

pikir: Fikir, görüş. 1209/31

pivo: Bira. 1363/7

piyala: Fincan. 583/46

plağat: Plaket. 764/33

plan: Plan. 866/114

plaşçan: Montlu. 1498/14

poezdi: Tren.765/12

poğodi: Bekle göreceksin. 277/7

pol : Taban, zemin. 1122/8

pomidor : Domates. 1079/6

portfel: Evrak çantası. 21/8

poštoçu: Postacı. 847/14

prağtikbiz: Pratik. 1399/106

predmet: Ders. 1342/87
prikazdan: Yasa. 348/49
printsip: Prensip. 538/47
pripisğa: İkametgâh. 211/30
problema: Sorun. 1498/97
proğramma: Program. 61/25
protsent: Yüzde. 351/34
pul : Para. 42/11
R
radio: Radyo. 842/26
rais: Reis. 923/22
ramğa: Çerçeve. 114/113
rasul: Resul. 81/1
raykom: İlçe başkanı. 1242/79
rayon: İlçe. 659/21
rayotkomdo: İlçe başkanı. 659/23
raytsentr: İlçe merkezi. 32/60
razetğağa: Priz. 1411/10
redaktor: Editör. 266/9
remont : Tamirat. 111/2
respubliğa: Cumhuriyet. 1427/53
restoran: Restorant. 1364/31
ritsarım: Prensım. 1186/15
ruhi: Ruhî. 1503/37
ryumğa: Bardak. 1409/37
S
saadırdı: Sağıdırmak. 716/64
saal : Biraz. 364/35

saalıp: Sağımak. 261/33
saamay : Saçı. 264/6
saan: Sağılacak inek. 697/71
saanisi: Ustalıkla bir şey yapmak. 1147/15
saap: Sağımak. 698/3
saar: Şehir. 470/24
saardağıday: Şehirdeki gibi. 27/23
saardık: Şehirli. 1180/93
saat: Saat. 784/28
sabağ: Ders. 348/40
sabalıp: Dövülmüş. 477/25
sabattuu: Eğitim görmüş. 79/54
sabdalıday : Şeftali gibi. 562/9
sabilğan: 1. Yalvarmak. 2. Çok fazla olmak. 545/4
sabın: Sabun. 707/22
sabıratıp: Hışırdamak, takırdamak. 167/29
sabırı: Sabır. 1252/11
sabırğap: Bir şey için üzölmek. 1145/4
saboo: Dövme. 198/7
sabotac: Sabotaj. 252/79
sadağa: Sevmek için kullanılan kelime. 1035/5
sağa: Senin için. 469/47
sağdan: Daldan. 1248/67
sağınbas: Özlemez. 668/3
sağındım: Özledim. 1153/28

- sağınıç:** Özlem. 1498/30
- sağınuu:** Özlemek. 1499/24
- sağızğanday :** Saksığan (kuş). 141/3
- sağ:** Dikkatli. 141/4
- sağaba:** Alay. 767/72
- sağal:** Sakal. 970/17
- sağalduu:** Sakallı. 422/30
- sağal-murut:** Sakal-bıyık 1264/96
- sağayıp:** İyileşmek. 1483/43
- sağıldap:** 1. Kaynamak. 2. Gevezelik etmek. 1249/15
- sağırtke:** Çırac. 231/7
- sağsağtap:** Muhafaza etmek, korumak. 246/27
- sağsayıp:** Dağınık saçı ile. 420/4
- sağtabağın:** Muhafaza etmemek, saklalamamak. 55/7
- sağtadı:** Korudu. 421/19
- sağtalğın:** Korunmuş. 1403/9
- sağtoo:** Korumak. 44/4
- sağvoyacdı:** Bir çeşit çanta. 1406/9
- sal:** Kayık, sal. 475/55
- sala:** Domuz yağı. 1483/192
- salabattuuraaq:** Daha bilgili, eğitimli. 1386/2
- salalap:** Eliyle ayırmak. 500/16
- salam :** Selam. 1246/13
- salamatçılık:** Selam, merhaba (cevap). 1089/13
- salamdağın:** Selamlaşmak. 58/14
- salat:** Salata. 319/37
- salayın:** Katmak. 1262/210
- salbırap:** Sarkmak. 381/18
- saldı:** Katmak. 1122/36
- salık:** Vergi. 707/15
- salınğın:** Takmak. 697/41
- salıñkı :** Hafifçe sarkık, çatık. 1232/30
- salıştı:** Yapmak. 219/25
- salıştırğanda:** Koymak yerleştirmek. 941/79
- salkın:** Serin. 779/28
- salkındap:** Serinlemek. 195/30
- salmağçı:** Koymak istemek. 1342/30
- salofan:** Naylon. 1407/66
- salt:** Gelenek. 519/86
- saluu:** Koymak 1499/111
- saman:** Saman. 982/54
- samap ketti:** İstedi. 1499/112
- samoo:** İstemek. 562/17
- samsaalap:** Her yerinden ipleri çıkan. 431/124
- san:** Sayı. 761/5
- sanaa:** Keder. 1098/16
- sanaaluu:** Kederli. 1326/84
- sanaarkadı:** Düşünmek, tasalanmak. 1327/8
- sanaası :** Düşüncesi. 232/7
- sanabay:** Saymadan. 1286/8

- sanalçu:** Sayılacak. 1078/13
- sanap:** Sayarak. 1072/11
- sanarķoo:** Merak etmek. 1034/25
- sarı:** Sayı. 412/20
- sansız:** Sayısız. 402/16
- sapar:** Seyahat. 1349/10
- sapatın:** Nitelik. 1264/11
- sapcarı:** Sarı (sapsarı) .1097/6
- sarala:** Sarı ala. 402/5
- saray:** Hayvan bakılan yer. 288/13
- sarğaldak :** Lale. 2/11
- sarğayıp:** Sarımsı olmak. 868/14
- sarğıç:** Sarımsı. 422/31
- sarğılt:** Sarımsı. 1139/47
- sarı :** Sarı.1062/7
- sarı bıřtaķ:** Sapsarı. 1127/15
- sarığıp:** Suyunu akıtmak. 1153/106
- satçuday:** Satacak gibi. 339/1
- satıp:** Satmak. 315/56
- say:** 1.Ova, 2. Batırmak. 470/56
- saya saldı:**1. Batırdı, 2. İğne vurmak. 1411/11
- sayada:** Gölge altında, gölgede. 43/22
- sayakat :** Seyahat. 470/75
- sayaluu:** Gölgesi, gölgelenmiş. 95/10
- sayasat:** Siyaset. 1357/37
- sayasiy:** Siyasî. 1498/103
- saydan:** Nehirden, sudan. 499/2
- saydım:** Dikmek, işlemek. 563/3
- sayğaktap:** İneklerin saygak böceği ısırmasıyla koşması. 919/68
- sayılğansıp:** Batmış gibi. 823/130
- sayılıp:** Batmak. 1097/51
- sayın:** Gittikçe. 1195/19
- sayıp:** Dikmek, batırmak. 722/96
- saymaluu:** Nakışlı, işlenmiş. 431/117
- sayrağan:** Öten. 43/12
- sayrap:** Ötmek. 372/8
- say-söögünö:** Kemiğine kadar.. 764/166
- sazda:** Bataklı yerde. 402/6
- sebelep:** Çiğselemek, az azdan (yağmur veya kar)yağmak. 436/90
- sebep:** Nedeni. 1153/19
- sebildi:** Saçmak, serpmek, ekmek. 685/46
- segizinçi:** Sekizinci. 158/31
- sekelek:** Genç (kızlar için). 1125/41
- seki:** Dağ eteğindeki küçük çıkıntı. 431/87
- sekirgen:** Atlamak. 797/68
- sekret:** Gizli. 344/28
- sekretar:** Sekreter. 919/28
- seksen segizinçi:** Seksen sekizinci. 186/35
- seksen:** Seksen. 183/16
- sekseñdep:** Zıplayan. 365/100

sekseygen: Küçük kıza denir. 737/64
sel: Sel. 826/5
seldeyip: Kıpırdamadan. 17/4
selkildey : Sallanmak. 798/59
selsayak: Gezgin. 248/28
selt: İrkilmek. 976/30
seminar: Seminer. 1346/19
semire: Şişmanlamak. 261/78
semirtkiçin: Gübre, gübreleme. 939/26
semiz: 1.Şişman, 2. Etili. 116/7
sen: Sen. 1346/22
señselgen: Dalgalanmak. 364/74
sentyabr: Eylül. 130/15
sepçü : Ekecek (tohum). 923/18
serbeygen: Çok küçük, zor görünen. 600/41
sereñ: Hareket etmek, sivrilip durmak. 1097/14
serepçilep: Dürbünle bakmak. 152/3
sereytip: Tek başına sivrilip durmak. 477/56
sergileñ: Havalanmak, bir parça kurumak. 703/84
sergitkendey: Serinletmiş gibi 837/47
sergiy: Serinlemek. 4/11
serin: Serin. 477/75
sermep 1. Sallamak. 2. Zaptetmeye çalışmak. 1151/81

serp: Sallanmak, ani bir hareket yapmak. 433/3
serpile: Yeltenmek, sallanmak. 1090/3
serüün: Serin. 43/10
servant: Dolap. 1409/34
ses: Tehdit, göz dağı. 410/60
sestentip: Korkutmak. 1247/27
sestra: Abla. 1483/9
setka: Torba, çanta. 1159/13
seyilçiler: Gezenler, turistler. 1100/3
seyildöö: Gezmek. 1075/49
seyrek: Az. 477/22
sezondo: Mevsiminde. 177/30
sezüü: Sezmek, hissetmek. 829/78
sıdırğan: Kazımak. 620/36
sıdırım: Yel. 436/92
sıgıp: Sıkmak. 1161/4
sıladı : Okşamak. 1061/6
sılık: Kibar. 379/63
sımağ: Benzemek, gibi olmak. 264/14
sımaptay: Sımap gibi. 839/9
sımbatı: Endamlık, güzellik. 1088/18
sın: 1.İmtihan, tenkit etmek 2. Kırılmak. 321/8
sına: Kırılmak. 1229/11
sıñar: Çiftin teki. 715/2
sınat : Kırılmak. 1490/41

sıncılığ: 1. Atı iyi tanıyan kimse. 2. Tenkit etme. **339/52**

sınduu 1. Güzel, endamlı. 2. Gibi, benzeyen. **12/96**

sınoo: Sınak, imtihan. **1120/37**

sıpa: Kibar. **1246/12**

sır: 1. Sır, 2. Boya. **431/58**

sırdağana: Sırdaş. **1358/81**

sırdaş: Sırdaş. **704/41**

sırduu: Sırlı. **221/9**

sırı : Sır, gizem. **104/39**

sırkoo: Hastalık. **461/37**

sırt: Dışarı. **926/4**

sıy: 1. Hürmet, ikramiye. 2. Sığmak. **325/39**

sıya : Mürekkep. **790/35**

sıyahtuu: Benzemek, benzer hale koymak. **542/19**

sıybayt: Sığmamak. **976/37**

sıyçıl: Misafirperver. **1330/31**

sıyındı: Hürmetle eğilmek. **705/84**

sıyınışıp: Tapmak. **1244/79**

sıyıklıu: Sihirli. **721/54**

sıyılaşuu: Hürmet etmek. **954/28**

sıyılığ: İkramiye. **158/59**

sıypalana: Sıvazlamak, eliyle yoklamak. **679/20**

sıyra: Defa, kere. **509/21**

sıyribay: Kabuğunu soymak. **361/78**

sızdap: Sızlamak, ağlamak. **348/108**

sızıp: Çizmek. **449/7**

siler: Siz. **469/52**

silkip: Silkelemek. **1227/30**

siñdiler: Kız kardeşler. **1490/4**

siñgen: Sinmiş. **538/14**

siz : Siz. **1178/2**

sıkatert': Örtü. **841/12**

soğo: Vurmak, dövmek. **705/27**

soğonçoğu: Ayak tabanı. **509/19**

soğulup: Çarpmak, vurulmak. **801/20**

soğum: Kurbanlık **468/43**

soğup: Vurmak, dövmek. **1450/20**

soğuş: Savaş. **1047/26**

soğkula: Vurmak. **1305/3**

soğmo: Duvar. **723/45**

soğmoğko: Duvar yapmak için. **1399/7**

sol : Sol. **1098/43**

sol kol: Sol el. **737/6**

soldat: Asker. **631/13**

solgo: Sol tarafa. **685/64**

solk-solk: Esnemek, sallanmak. **715/30**

solkuldaganına: Sallanmak, sarsılmak. **5/30**

solkunttu: Sarsılmak, sallanmak. **570/24**

solonup: Tika basa doldurmak, hapse atmak. **1407/35**

soluqtadı: Ağlamak. **1067/12**

- solup:** Solmak. 94/56
- somdop:** Ucunu çıkarmak. 19/22
- soñ:** Son. 216/16
- sonun:** Güzel, hoş, nefis. 554/2
- soo :** 1.Sağlıklı 2.Diri. 1158/154
- sooda:** Ticaret. 1262/216
- soodalaşıp:** Pazarlaşmak.127/47
- soolğon:** Solmuş. 575/27
- sooluq-kan:** Ayılmak. 1175/12
- sooronup:** Ağladıktan sonra durmak. 650/19
- soorotqon:** Teselli etmek. 1178/13
- soorusu:** Oturacak yer. 715/29
- soro:** Emmek. 712/24
- soroytup:** Yukarıya doğru sivrilmek. 1420/30
- sorpo:** Çorba. 951/3
- sorup:** Emmek. 570/48
- sot:** Mahkeme. 1242/98
- sotsialdıq:** Sosyalistik. 1498/102
- sotsializmdin:** Sosyalizmin 87/217
- sovettik:** Sovyetlerin. 87/286
- sovhoz:** Sovhoz. 156/7
- soydurup:** Kestirmek. 1262/70
- soyku:** Hayat kadını. 1107/32
- soyquluq:** Fuhuş. 837/95
- soylop:** Sürünmek. 362/27
- soyuu:** Kesmek. 441/3
- sozduğup:** Uzatmak. 602/25
- sozolongon:** Yüksek sesle şarkı söylemek. 799/8
- sozulğan:** Uzayan. 658/4
- sozulup:** 1. Uzayıp çekilmek. 2.Rahat, sessiz olmak. 773/14
- sozup:** Uzatmak. 557/9
- sögülöt:** Sökülmek. 441/36
- sögündü:** Sövünmek. 505/9
- sögüş:** Ceza. 947/26
- söktü:** 1. Sövdü. 2. Sökmek. 509/10
- söögü:** Kemik 209/20
- sööktüü:** Kemikli, yapılı. 764/13
- söölöt:** Ciddi, heybetli. 394/17
- sööm:** Açılmış şahadet parmağıyla başparmağın uçları arasındaki mesafeden ibaret olan uzunluk ölçüsü 1370/19
- söömöyün:** Şahadet parmağı. 1420/29
- söröy:** Gibi, benzer. 1087/9
- söz boldu:** Konuşuldu. 919/81
- söz:** Kelime. 459/11
- sözsüz:** Mutlaka. 1342/177
- spirt :** İspirto. 457/7
- spravka:** Malümat, belge. 87/83
- sputnik:** Uzay mekiği. 895/29
- stağan:** Bardak 1449/5
- stantsiya:** İstasyon. 765/4
- stilin:** Stilin. 1266/68
- stol lampa:** Masa lambası. 1139/38

- stol:** Masa. 1150/5
- student:** Üniversite öğrencisi. 1326/50
- stulğa:** Sandalyeye 1316/35
- suğuntat:** Yedirmek 209/112
- suğno:** Çuha. 317/9
- suqtana:** Hayran kalmak, imrenmek. 721/11
- sulap:** Hareketsiz yatmak. 828/9
- suluu:** Güzel, hoş. 1114/15
- sumqa:** Çanta. 202/33
- sumsayğan:** Suratı asık. 773/29
- sun:** Sunmak. 903/15
- sunalğan:** Uzun boylu ve endamlı olmak. 363/16
- sur** 1. Gök, kır, 2. Ruh, can. 3. Bakmak. 364/3
- suraçı:** Sormak, rica etmek. 559/61
- suramcılap:** Sormak, araştırmak. 522/28
- surandı:** İzin istemek. 785/5
- surañız:** Sorabilirsiniz. 1352/1
- surap:** Sorarak. 554/14
- surar:** Soracak. 12/12
- surmaluu:** Sürmeli. 1129/36
- suroo saldı:** Sordum. 1483/146
- suroo:** Soru. 996/6
- surp:** Kaba kalikot (kumaş). 661/12
- sustaya:** Susmak. 1505/58
- sutkada:** Günde. 765/73
- suu:** Su. 1048/102
- suuday :** Su gibi. 465/84
- suuq:** Soğuk. 1158/162
- suun:** Soğumak. 1369/23
- suur:** Dağ sıçanı. 289/62
- suutmaççı:** Soğutmak istemek. 1486/122
- suutup:** Soğutarak. 1499/28
- suydañ:** İnce, az saç veya sakal. 703/45
- suyulup:** Seyrekleşmiş. 317/18
- suz :** Az konuşan. 1164/4
- suz tarttı:** Az konuşur olmak. 1139/35
- suzdamp :** Somurtmak, surat asmak. 1329/3
- sülgü:** Silgi. 132/32
- sülöösün:** Vaşak. 422/9
- süñgüp:** İçine gömülmek. 800/38
- sür:** 1. Heybet. 2. Açık havada kurutulmuş et. 3. Rendelemek. 1484/26
- sürdöp:** Afallamak, mahçup olmak. 522/40
- sürdügüp:** Sürüklenmek, sürçmek. 826/31
- sürdüü:** Heybetli, korkunç. 795/11
- süröböyt :** Affalamaz, mahçup olmaz. 150/15
- süröö :** Dürtmek, itmek, kışkırtmak. 213/62
- süröt :** Resim. 114/119

sürötçü: Ressam. 114/107

sürttü: Sürmek. 1514/81

sürü: Sürü. 414/28

süt : Süt. 277/23

süylö : Konuş. 523/19

süyök: Dayayacak. 1332/54

süyröp: Çekerek. 1364/33

süyüktüü: Sevimli. 634/5

süyünçü: Müjde. 624/1

süyünüçtüü: Sevindirecek. 624/30

süyüü: Sevgi. 1249/65

süzöö: Yüzmek. 808/2

svett: Işık. 926/37

Ş

şak: Dal. 421/27

şak-şak: Şaklamayı taklit etmek. 622/16

şalaki: Elinden iş gelmeyen. 438/114

şalça: Halı. 431/96

şaldırap: Gevşemek, bitkin halde bulunmak. 612/18

şamal: Rüzgâr. 1317/16

şamörük: Erik. 591/23

şampanday: Şampanya gibi. 1134/18

şamşum: Atıştırmak. 1243/27

şanğırıp: Acı ses, çınlamak. 408/4

şanı: Azamet, ihtişam. 800/22

şanık: Yüksek sesle gülmek, gürültü. 367/4

şap: Ansızın. 1152/138

şapalağtay: Kamçı gibi. 3/19

şapatası: Bir şeyin yüzünden. 837/42

şapke: Şapka. 365/97

şapşıp : Alt üst etmek, karıştırmak. 798/51

şar aqqan: Hızla akan. 3/1

şarağtatıp: Gürültülü ses çıkarmak. 436/104

şarap: Şarap. 1185/2

şarqıratmağa: Havuz. 1319/90

şarp: Şiddetli ve keskin vuruş taklidi. 796/46

şarpıldağan: Şiddetle akan suyun sesi. 588/18

şart: Koşul. 1164/14

şasa: Aceleyle. 1099/37

şaşıla: Acele etmek. 814/5

şaşılış: Acele. 1340/8

şaşkedegi : Öğlende ki. 717/2

şatalağ: Koyun yünlerine yapışmış dışkısı. 261/72

şatırata: Şiddetli, gürültülü. 366/57

şatır-r: Yağmur sesinin taklidi. 685/61

şau: Su akarken çıkaran sesi. 839/21

şayı : İpekten yapılmış bir çeşit kumaş. 552/12

şayır : Neşeli. 371/39

şaykeleñ: Yaramaz. 764/103

- şayloo:** Seçim. 923/5
- şaytan:** Şeytan. 1231/45
- şefke:** Başkana. 1262/234
- şek :** Şüphe. 333/19
- şek sanap:** Şüphelenmek. 1463/7
- şekçil :** Herşeyden şüphelenen kimse. 1355/38
- şektüü:** Şüpheli. 503/6
- şerdene:** Kudurmak, köpürmek. 941/229
- şermende:** Rezil olmuş. 1498/60
- şeyşep:** Nevresim. 1382/21
- şıbağına:** Duvarın sıvası. 104/19
- şıbağtay:** Kır pelini (ot). 1482/7
- şıbalıp:** Sıvanmış. 104/8
- şıbrayt :** Kulağına sessizce söylemek. 233/44
- şıbrı:** Sessizce konuşma. 833/71
- şıbış:** Ses. 1150/44
- şık:** kabiliyet, yetenek. 1155/99
- şıkılap:** Gizlice izlemek. 1464/44
- şıldıñdaşoo:** Dalga geçmek. 764/96
- şıldır:** Suyun sesi. 605/34
- şıldirt-şıldirt:** Şarıl şarıl ses çıkarmak. 373/9
- şılıp:** Kemiği etten ayırmak. 444/46
- şılkıldap:** 1. Oynamak, sallanmak. 2. Gevşemek. 420/14
- şılkıydı:** Başını kaldıramamak. 603/28
- şıltoo:** Bahane. 248/45
- şıltooloşup:** Bahane etmek. 963/6
- şılıun:** Kötü adam. 915/93
- şım:** Pantolon. 1287/63
- şınarlaşıp:** Yanyana yürümek. 173/27
- şıñğa:** Uzun boylu. 12/94
- şıñgır:** Çınlamak. 1188/2
- şıñgırağan:** Çınlayan ses çıkarmak. 836/24
- şıñgıtıp:** Hiç durmadan içmek. 110/12
- şıñk:** Gülmek. 1131/10
- şıñkıldap:** Kahkaha atarak gülmek (kızlar için). 1134/3
- şıp:** Hızlıca hareket etmek. 1450/28
- şıpa:** Şifa. 447/24
- şıpıldap:** Hızlıca hareket etmek. 1409/11
- şıpırıp:** Süpürmek. 1248/29
- şıpşınıp:** Dudaklarını şağırdatmak. 36/14
- şır:** Çabuk, hızlıca. 484/4
- şıraalcın:** Bir çeşit pelin (ot). 400/45
- şırdağ:** Yünle yapılan yere serilecek döşek. 114/27
- şırk :** Hışırdamak. 1464/35
- şırp:** Adım sesi. 1150/118
- şırt :** Hışırdama taklididir. 1319/44
- şıtırap:** Kıtırtı, hışırtı. 691/46
- şıypana:** Kuyruğunu sallamak. 715/26

şıyraqına: Baldır. 367/23

şifer: Evin çatısı için kullanılan materyal. 104/4

şifon'yer : Gardrop. 1382/50

şilekeyi: Tükürük. 49/38

şilep: Yerinden oynatmak, küremek. 641/14

şiltep: Sallamak, adım atmak. 161/5

şimidi: Nefes almadan içmek. 518/59

şişe: Şişe. 202/35

şişip: Şişmek. 618/43

şşaf : Dolap. 114/19

şofer: Söför 1112/5

şoktonup: Yaramazlık yapmak. 1101/12

şoloğtobo: Ağlama. 982/68

şooğum: Gürültülü ses çıkarmak. 796/7

şoola: Işık. 1152/6

şor: Şapırdatmak. 571/57

şorduu: Zavallı. 151/61

şorğolop: Sicim gibi akmak. 436/149

şoru: Acısı, kaygısı olan. 1366/24

şoyğonduu: Belalı, tehlikeli. 1177/13

şölpöktöp: Sallanmak. 419/17

şömtürögön: Suya düşmüş gibi. 1173/85

ştor: Perde. 976/12

şul: Bu, burası 1287/25

şumduktuu: Korkunç, hayret verici. 799/70

şumpay: Yaramaz. 278/14

şuu : Fısıltı. 579/30

şuu etip: Hızla yanından geçmek. 8/32

şuuduratıp: Hışırdatmak. 672/5

şuuldağan: Hışıldamak. 1366/2

şügür: Şükür. 268/1

şügürlük: Şükretmek. 79/108

şüüdüürüm : Çiğ. 703/60

T

taa: Gerçek. 797/72

taacı : Taç. 394/14

taalay: Talih, kısmet. 582/15

taalim: Terbiye almak. 1399/86

taamp: Damlamak. 696/2

taandık: ait olmak, mülkiyet. 579/8

taanıp: Tanımak. 716/27

taaniş bolup: Tanış olup. 1131/1

taaniş: Tanıdık. 1110/13

taanişuu: Tanışma. 45/12

taanıtuu: Tanıtma. 1262/91

taanıy: Tanımak. 1089/18

taap: Bulmak. 1474/7

taarıncıttuu: Kırılmış gibi. 511/54

taasirdüü: Tesirli. 915/74

taba: Alay. 1473/8

- tabağ:** Tabak. 1139/3
- tabaladı:** Alay etmek. 1332/69
- tabam:** Bulmak. 1027/19
- tabı :** Etkisi. 1154/38
- tabılat:** Bulunacak. 1048/96
- tabıptın:** Halk hekimi. 1319/50
- tabıştap:** Göz kulak olmasını istemek. 469/31
- tabıt:** Tabut. 651/2
- tabiyat:** Tabiyat. 1319/4
- tabletka:** Hap, ilaç. 903/31
- tabuu:** Bulmak. 348/38
- tacaal:** Çok korkunç. 588/19
- tacik :** Tacik. 765/14
- tağasın:** Takmak. 1242/131
- tağdır :** Kader. 468/115
- tağ:**Leke. 1173/69
- tağaldı:** Durdu, artık gidemiyor. 798/26
- tağap:** Kıstırmak. 178/49
- tağgansıñ:** Soruşturmalarıyla bıktırmak. 1026/7
- tağım :** Dizin iç yanı. 126/3
- tağıp:** Sorgulamak. 172/40
- tağır bolboysuñ:** Hiç yapmıyorsun. 902/28
- tağır:** Hiç. 289/45
- tağsi:** Taksi. 770/2
- tağşalmayınça:** Tecrübe kazanmayınca. 87/178
- tağşaltat:** Sağlamlaşmak, yol katetmek. 1404/62
- tağta:** 1. Tahta, 2. Doğrula. 19/19
- tala:** Yağmalamak. 431/92
- talaa:** Tarla. 151/143
- talap kılam:** Talep ediyorum. 1483/395
- talap:** Talep. 463/19
- talaşçu:** Tartışacak. 325/40
- talduu:** Ağaçlı. 43/21
- talıxşıp:** Uyuşukluk, yorgun olmak. 4/7
- talқан:** Talkan, bir tür tarhana. 573/50
- talқuu:** Tartışma. 115/175
- talma:** Nöbet geçirmek. 901/11
- talpınıp:** Çırpınmak. 1394/50
- taltañdatıp:** Çok şımartmak. 941/9
- taluu ceri:** Zayıf noktası, kusuru. 340/34
- taluu:** Direk. 1229/13
- tam:** Dam, ev. 648/2
- tam:** Ev. 586/36
- tamağ:** Yemek. 447/17
- tamağtanuu:** Yemek yemek. 291/1
- taman:** Ayak. 723/44
- tamaşa kılasıñ:** Şaka yapmak. 956/2
- tamaşa:** Şaka. 553/12
- tamaşa-oyun:** Oyun. 622/29
- tamçı:** Damla. 691/25

- tameki** : Sigara. 95/18
- tamğa**: Harf. 587/22
- tamğan**: Damlayan. 475/43
- tamılcığan**: Damlamak. 376/20
- tamır**: Damar. 475/57
- tamşana**: Hoş bir şeyi hatırlamak. 108/20
- tamtum**: İlk yürümeye başlamak. 1328/34
- tañ** : Sabah. 774/10
- tañ bolup**: Şaşırılmış. 1365/15
- tañ qaldı**: Şaşırdı. 1075/96
- tañ**: Şaşırmak. 443/33
- tanazarına**: İtibar görmemek. 676/9
- tandap qoydum**: Seçtim. 939/6
- tañıluu**: Sarılmış. 240/9
- tañıp**: Sarmak. 682/16
- tañırqağan**: Şaşırmış. 1134/14
- tantırap**: Birşeyler gevelemek. 579/25
- tantır-muntur**: Bebeğin ilk konuşmaya başladığı zaman. 87/29
- tap** : Bul. 451/47
- tapan**: Çok yaramaz. 1203/12
- tapiçke**: Terlik. 1122/34
- tapқан**: Bulmuş. 1181/21
- tapқısı**: Bulmak istemek. 1150/69
- tapoçқа**: Ayakkabı (kızlar için) 971/13
- tapşırıp ketiptir**: Vermek. 1483/14
- tapşırma**: Ödev. 1242/61
- tapta**: Anda. 371/34
- taptaқır**: Tamamen. 790/30
- tapтаза**: Tertemiz. 794/18
- tar**: Dar. 762/48
- tarақтай**: Gürültülü ses çıkarmak. 151/16
- taramdalıp**: Kıvrılmak, kıvrıcaktanmak. 697/152
- taramış**: Damar. 986/52
- tarанçı**: Serçe. 94/11
- tarap**: Taraf. 363/21
- tarattı**: Dağıtmak. 132/33
- taraza**: Terazi. 195/15
- tarbayған**: Eli ayağı normalden uzun olan. 1318/45
- tarbiyaçı**: Belletmen. 669/5
- tarbiyaloo**: Eğitmek. 1260/34
- tarelқа**: Tabak. 1156/4
- tarıhı**.Tarih. 1075/61
- tarmal**: Kıvrıcık. 43/2
- tart**: 1.Çek, 2. Ölçüsünü almak. 903/12
- tartçu**: Tartmak. 920/5
- tartılıp turdu**: Çekiliyordu (ona doğru). 1129/50
- tartın**: Çekinmek. 713/1
- tartıp**: Tartmak. 1232/7
- tartış kerek**: (Ceza) vermek lâzım. 1462/14

- tartışa:** Tartışmak. 1358/98
- tartıp:** Çekmek. 1237/45
- tartkıç:** Çekecek alet. 697/135
- tartuu:** Çekmek. 616/29
- tasırlüü:** Tesirli. 919/3
- taşkaş:** Bir ayağı incinmiş at. 365/85
- taş:** Taş. 252/27
- taşboor:** 1. Merhametsiz, 2. Taş kalplı. 1049/104
- taşıp:** Taşmak. 285/136
- taşkent :** Taşkent. 1201/30
- taş-Kömür:** Taş-Kömür (yer adı). 765/1
- taşta:** Bırak. 988/27
- taştaş:** Taşlı. 151/217
- taştal:** Bırakılmak. 477/20
- taştı:** Taşmak. 209/92
- taştoo:** Bırakmak. 556/11
- tat:** Tat. 209/11
- tatıp:** Tadına bakmak. 1141/2
- tattuu:** Tatlı. 1127/12
- tayak:** 1. Dayak, 2. Sopa. 984/47
- tayake:** Dayı. 1330/14
- tayap:** Dayamak. 675/18
- tayene:** Anneanne 706/29
- tayğak:** Kayğan. 984/44
- tayız:** Sığ, derin olmayan. 1260/60
- taymanbay:** Çekinmeden. 1299/5
- taysaldap:** Kaçamak yola sapmak, doğru dürüst cevap vermemek. 258/10
- tayuu:** Kaymak. 511/26
- taza:** Temiz. 441/11
- tazalanıp:** Temizlenmiş. 1156/66
- tazalış:** Temizlik. 231/39
- taziyasına:** Cenazesine. 587/36
- teatr:** Tiyatro. 32/25
- tebelep:** Ayağın altında kalmak. 338/22
- tebingen:** Tepinmek. 573/24
- tee:** Uzaklarda. 799/19
- teep:** Tekmelemek. 364/34
- tegerak:** Yuvarlak. 1409/30
- tegi:** Katiyen, büsbütün. 1262/39
- tegiz:** Düz, hepsi. 459/14
- tegizçil:** Müsavat. 923/19
- tehnika:** Teknik. 1399/71
- tek:** Bir tane. 697/62
- tekçelüü:** Rafları olan. 114/45
- teke:** Keçi. 12/36
- tekeber:** Dalga geçmek. 872/10
- tekke:** Boşuna. 87/190
- tekşerüü:** Kontrol etmek. 530/14
- tektirde:** Ovada. 403/9
- telçikken:** Yeni yürümeye başlayan yavru hayvan. 1328/31
- telefon:** Telefon. 1200/5
- telegeyi:** Herşeyi uygun. 570/7

- televizor:** Televizyon. 1382/59
- telmire:** (Uzaklara) dalmak. 1141/7
- temgil:** Benek. 779/30
- temgildengen:** Benekli. 779/1
- temine:** Tepinmek. 390/10
- temir:** Demir. 280/15
- temselep:** Sallanarak yürümek, korka korka gitmek. 492/14
- temteñdep:** Sallanarak, sürüklenerek yürümek. 624/35
- teñ alıp:** Eşitlemek. 733/64
- teñ körgön:** Eşit görmek. 1178/6
- teñ:** Eşit. 364/33
- teñbiz:** Aynı yaştayız. 77/39
- teñçil:** Eşitli. 1075/98
- teñçilik :** Eşit. 459/43
- tendüü:** Aynı yaştaki. 1180/119
- teñele:** Eşitlenmek. 733/28
- teñme-teñ:** Aynı. 1514/71
- teñselip:** Bir yandan o yana sallanmak. 1320/18
- teñsinbey:** Kendini üstün görmek. 264/20
- tentek:** Yaramaz. 714/28
- tentirep:** Başı boş dolaşmak. 421/32
- teñtuş:** Yaşıt. 379/12
- tepçimekçi:** Eklemek olan. 1306/18
- tepkenine:** Tekme atmasına rağmen 414/50
- tepkic:** Merdiven. 1095/9
- tepsap:** Ayaklar altına almak, üstünden geçmek. 1483/85
- terbeltme:** Sallamak. 1384/20
- terdep:** Terlemek. 367/14
- terdi:** Toplamak. 500/27
- tere:** Dere. 213/26
- terebel:** Çevre. 43/28
- terek:** Ağaç. 1097/31
- tereli:** Toplayalım. 154/60
- tereñ:** Derin. 764/184
- tereze:** Pencere. 1125/36
- tergen:** Toplayan. 180/4
- tergööçü:** Savcı. 530/16
- teri:** Derisi. 151/169
- teriçi:** Deri toplayan. 919/61
- terikpey:** Aldırmadan. 347/2
- terildi:** Toplandı. 186/21
- terim:** Toplama işi. 172/11
- terimçi:** Toplayan kişi. 213/21
- terimçi-kombayndar:** Toplayan araçlar. 138/24
- terişet:** Toplarlar. 213/14
- termelbegen:** Sallanmayan. 782/17
- ters:** Karşı. 1241/26
- tersayak:** Karşı gelen kişi. 1315/14
- tersin:** Karşıt. 216/58
- terüü:** Toplama. 468/53
- teske:** Kontrol altına almak. 1222/15

- teskeri:** Ters tarafa. 321/120
- teskey:** Dağın güneş görmeyen gölgeli tarafı. 718/3
- tesköö:** Kontrol etmek. 1277/40
- testiyer:** Genç çocuklar. 216/50
- teşe:** Arazi ölçüsü. 151/124
- teşik:** Delik. 816/8
- tetik:** Malzeme. 471/19
- tez:** Çabuk. 285/87
- tezdet:** Acele ettirmek. 108/3
- tezek:** Tezek. 408/26
- tezireek:** Daha hızlı. 744/30
- tez-tez:** Acele acele. 199/45
- tıbrap:** Tepinmek. 664/14
- tıbrçılray:** Ayaklarıyla tepinmek. 405/45
- tıgat:** Tıka basa doldurmak. 128/17
- tıgılıp:** Tıkanmak. 879/34
- tık tiyip:** “Tık” diye ses çıkararak değmek. 1134/10
- tıkan:** Düzgün. 1125/56
- tıkçındap:** Hareketlerinde tıknaza benzemek. 767/16
- tıkıldadı:** Kesik kesik takırtı. 1245/47
- tım:** Ses çıkarmadan. 817/2
- tımızın:** Kimseye belli etmeden. 617/43
- tımpıyasız:** Belli etmiyorsunuz. 1433/3
- tım-tırs:** Sessiz. 556/18
- tıñ:** Canlı, dinç, sağlam. 336/16
- tıñç:** Sessizlik. 1152/79
- tıñçcılık:** Savaşsız. 518/9
- tıñımsız:** Durmadan. 783/9
- tıñıp:** Durmak. 1157/55
- tıñıy:** İyileşmek. 558/5
- tınoosunan:** Burnundan. 3092/31
- tıñsınıp:** Kendini beğenmişcesine. 782/36
- tıñşoo:** Dinlemek. 789/52
- tıp:** Tıp (damla sesi). 695/1
- tıptıñç:** Çok sessiz. 372/13
- tırcıyıtıp:** Çok zayıf. 941/200
- tırışa:** Direnmek, çabalamak. 248/33
- tırmalanıp:** Kaşımak. 642/17
- tırmışıp:** Tüm gücüyle çabalamak. 1320/27
- tırp:** Kıpırdamaya gücü kalmamak. 1458/14
- tış:** Dış alan. 698/12
- tışka:** Dışarıya. 289/56
- tışkarı:** (Onun) dışında. 1277/32
- tıt:** Dut. 151/46
- tıtalanat:** Kaşınmak. 1322/5
- tıyaқта:** Orada. 503/19
- tıydı:** Tutmak, izin vermemek. 1063/15
- tıym:** Maden para. 1097/21
- tıymıp keldi:** Sinirini bastırmak. 1436/26

- tıyuu:** Yasaklamak. 223/10
- tigi:** Oradaki. 542/35
- tigip:** Ekmiş. 438/106
- tik turmalarda:** Dikilip duran yerlerde (Barlar) . 1462/91
- tik:** Dik. 422/18
- tike:** Dik .1156/50
- tikeleşip:** Dimdik durmak. 53/20
- tiktebeçi:** Dikkatle bakmak. 864/9
- tiktep kaldı:** Dikkatle bakmak. 1365/21
- tikteşet:** Baka kalmak. 1013/19
- til:** Dil. 833/32
- tilek:** Dilek, arzu, istek. 1139/86
- tilep alıp:** Dilemek. 1483/65
- tilkat alğan:** Dilekçe almak. 1273/6
- tilke:** Dilim yer, parça. 718/14
- tilkelenip:** Bölünmüş. 363/15
- tilsiz:** Dilsiz. 716/47
- tim kaldı:** Sessiz kalmak. 1192/34
- tim:** Boş bırakmak. 421/12
- tiregen:** Dayayan. 542/48
- tiri:** Diri. 1501/122
- tiriçilik:** Hayat, yaşam. 757/15
- tirilik :** Hayat. 87/201
- tirisi:** Dirisi. 1048/123
- tirüü:** Canlı. 1048/64
- tirüülük:** Canlılık 829/40
- tiş:** Diş. 1450/5
- tiştep:** Dişlemek. 362/24
- titirek:** Titremek. 524/10
- tiy:** Dokun. 104/21
- tiyaқта:** Orada. 1483/52
- tiybe:** Dokunma. 1007/5
- tiyeşelüü:** İlgili. 1340/15
- tiyeşesi:** İlgisi. 1242/36
- tiyiştüü:** İlgili. 361/83
- tizem:** Dizim. 926/12
- tizgin:** Dizgin. 1259/21
- tizgindeş :** Birbirinin atlarının dizginlerinden tutmak. 1339/48
- tizilip:** Dizilmek. 621/33
- tizüüdö:** Dizmekte. 102/27
- tobokel:** Tevekkül. 825/56
- toborsuğan:** Kurumaya başlayan. 477/69
- tobunan:** Grubundan. 12/114
- toğoloқ:** Yuvarlak 451/54
- toғu:** Aç olmayanı. 1303/40
- toғuz:** Dokuz. 624/22
- toғuzunçu:** Dokuzuncu. 173/36
- toқ:** Dok, aç değil. 449/64
- toқçuluқ:** Varlıklı zaman. 518/10
- toқoç:** Poğaça. 639/12
- toқoy:** Orman. 383/26
- toқto:** Dur. 1438/3

toḡtoḡon sayın: Durdukça. 1/19

toḡtoldu: Durdu. 419/35

toḡtoşpodu: Durmadılar. 1168/29

toḡtotmoḡçu: Durdurmak istedi. 1046/15

toḡulḡan: Örölmüş. 431/154

toḡup: Örmek. 1401/13

tolbos: Dolmayan. 1260/93

tolboyt: Dolmayacak. 1355/11

tolḡoo: Sancı. 119/7

tolḡoybuz: Çekeceḡiz (kulaklarını) 72/38

tolḡun: Dalḡa. 674/4

tolḡuyt: Dalḡalanmak. 372/28

tolo: Dolu. 431/41

tolorsuḡuna: Belinden aşıḡısına. 569/128

tolot : Dolacak. 771/34

toluḡ: 1. Tam, 2. Şişman. 1075/105

toluḡşuḡan: Çok güzel. 376/67

tolup: 1.Dolmak, 2. Şişmanlamak. 797/17

tolup-taşḡan: Dolup-taşmak. 569/108

tomolonup: Yuvarlanıp. 1049/98

tompoḡon: Tombul, kabarık. 605/2

tomsoro: Yüzü bembeyaz olmak. 1042/2

toñ: Soḡuk. 285/140

toñdurḡuçu: Dondurucu. 436/97

toñḡon: Donmuş. 1501/18

toñḡoyup: Kıçını yukarı kaldırarak eğilip durmak. 905/26

tonna: Ton. 259/4

tonun: Kabanın 422/3

toñup: Donmak 154/37

too: Daḡ 477/33

too: Daḡ. 1248/37

tooḡ : Tavuk. 94/23

tooḡço: Tavuk gibi. 941/76

tooḡtoy: Tavuk gibi. 501/31

tooluḡ: Daḡda yaşayan. 1342/73

toop: Tavaf. 425/46

tootmoḡson: Kayda almamak. 253/12

tootpoy: Dikkate almamak. 408/23

top: 1.Top, 2. Grup. 1245/13

topoloñdotup: Daḡıtmak. 419/67

toptolup:Toplanmak. 1029/6

toptomoloḡ: Yuvarlak. 400/35

toptoşḡon: Toplanmış. 394/59

toptoyt: Toplayacak. 1322/15

topu: Şapka. 600/27

topuraḡan: Kalabalık. 1050/8

topuraḡ: Toprak. 383/34

tor:1.Aḡ, 2. Çit. 431/27

torop: Önünü kesmek. 1173/47

torpoḡ: Dana. 260/3

- torpoğu:** Danalara bakan adam. 1330/12
- torsoyğun:** Kabarmış. 266/14
- toru:** Gri renkte bir at. 709/5
- toskon:** Çevreleyen. 263/42
- toskusu:** Önünden çıkmak. 1102/29
- tosup alsa:** Almak, gelecek yolunda beklemek. 1500/95
- totuğkan:** Güneşe kızarmış. 1039/24
- toyboy:** Doymayan. 634/16
- toyçuğ:** Düğün. 569/16
- toyğuzu:** Doyurmak. 922/23
- toyuntat:** Doyurur. 151/229
- toyut:** Hayvanların kışlık yiyeceği. 151/131
- töbödö:** Yukarıda. 477/1
- töbözü:** Başı. 511/111
- tögö:** Dökmek. 575/69
- tögöröktü:** Yuvarlak. 559/33
- tök:** Dökmek. 237/12
- tökçü:** Dök. 240/1
- tökküsü:** Dökmek istemek. 1155/79
- tökpöy-çaçpay:** Dökmeden. 872/74
- töldöttüm:** Doğum yaptırmak. 866/109
- tölönüp:** Ödenmek. 348/56
- tömön:** Aşağı. 1139/28
- töö:** Deve. 1058/22
- töö-aşuu:** Deve hörgücü. 1198/6
- töp:** Tam. 64/14
- töpöştöp:** Dövmek. 418/4
- tör:** Evin köşe kısmı. 1127/8
- törağa:** Başkan. 659/36
- törgö:** Evin yukarı kısmı. 1122/2
- törkü:** Yukarıdaki. 103/2
- törödü:** Doğurdu. 573/35
- tört:** Dört. 572/16
- tört-beş:** Dört-beş. 768/1
- törtünçü:** Dördüncü. 1079/22
- töründö:** Yukarı tarafında. 285/4
- töşödü:** Döşemek. 1152/36
- töşök:** Döşek. 583/17
- töşölüp:** Döşenmiş. 431/77
- tötö:** Küçük yol. 363/18
- trolleybus:** Trolleybüs. 1099/45
- trotuarlardağı:** Kaldırımdaki. 766/11
- trubka:** Mikrofon. 860/7
- tufli:** Topuklu ayakkabı. 1287/65
- tuğandarça:** Akrabalar gibi. 954/26
- tuğabaday:** Bir çeşit kumaş. 722/3
- tuğum:** 1. Nesil. 2. Yumurta. 261/88
- tuluptu:** Saklama kabı. 982/56
- tumandağan:** Dumanlı. 1427/24
- tumbada:** Çekmecede. 1382/32
- tumpuyup:** Kabarmak. 477/78
- tumşuğun:** Burnun. 798/63
- tumşuqtarı:** Burun kısmı. 1318/71

- tun:** İlk. 315/136
- tunarıp:** Matlaşmak. 1317/15
- tuncurap:** Sessizlik. 1321/106
- tundö:** Gece. 680/6
- tundu:** Arındı. 824/45
- tunğan:** Durmuş. 431/169
- tunğuyuk:** Ucu belli olmayan. 795/49
- tunuq:** Temiz. 1277/28
- tur:** Kalk 1299/12
- tura kaldı:** Ayağa kalktı. 1384/27
- turabı:** Duruyor mu? 1253/3
- turaq:** Kalacak yer. 151/212
- turat:** Duruyor. 1382/56
- turğan bolup:** Yapacak olmak. 1365/52
- turğula:** Kalk. 140/2
- turğuzbay:** Kaldırmadan. 851/9
- turma:** Durmak. 1363/3
- turmuş:** Hayat. 468/107
- turmuşka:** Evlenmek. 1262/133
- tursa:** Durursa. 1250/52
- turup bastı:** Kalkıp yürüdü. 1436/18
- turup kaldı:** Yerinde dura kaldı. 1379/50
- turuştuk:** Dayanmak. 1328/10
- turuu:** Durmak. 465/62
- tuş:** Yanı, tarafı. 1355/49
- tuşmaldap:** Ona doğru göndermek. 1296/35
- tuş-tarap:** Her taraf. 43/1
- tuş-tuşka:** Her tarafa. 442/6
- tutalana:** Sinirlenmek. 1023/2
- tutantқан:** Sinirlendiren. 616/23
- tutuu:** Tutmak. 837/76
- tuu:** Bayrak. 718/66
- tuuğan el:** Akrabalar. 762/108
- tuuğan:** Akraba. 1155/69
- tuuğançılıq:** Akrabalık. 209/6
- tuulbağan:** Doğmamış. 1047/45
- tuuldu:** Doğdu. 1290/31
- tuulğan cer:** Doğduğu yer. 762/107
- tuulu:** Bayrağı olan. 461/39
- tuura:** Doğru. 438/59
- tuuraluu:** İlgili. 1155/71
- tuuy:** Keşke. 568/1
- tuyağı:** 1. Çocuğu, 2. Ayağı. 364/11
- tuyasıñ:** Anlarsın. 1399/44
- tuylağansıp:** Çırpınıyor gibi. 376/108
- tuysa:** Anlarsa. 569/91
- tuzday :** Tuz gibi. 209/21
- tübölökkö:** Her zaman. 1501/42
- tübü:** 1. Kökü, 2. Alt kısmı. 794/50
- tübündö :** Altında. 94/53
- tügöngüs:** Bitmeyecek. 87/127
- tügönüp:** Bitmiş. 1399/16
- tügötmök:** Bitirmek. 353/64
- tügötüp koy:** Bitir. 1437/9

tügötüşöt: Bitirecekler. 438/76

tügü: Tüyleri. 562/11

tügül: (o) değil. 348/21

tük: Tüy. 211/12

tüktüü: Tüylü. 132/31

tükürüp: Tükürmek. 287/13

tülöp: Tüyleri dökülmek. 93/25

tün: Gece. 141/12

tündük: Çadırın çatısı 674/19

tünt : 1.Sessiz, 2. Çok konuşmayan. 382/31

tüñülbö: Ümidini kesme. 469/45

tüp: 1.Dibi, 2. Kökü. 95/12

tüpkü: Dibindeki. 1027/10

tüpküç: Kazanın altına koyulacak nesne. 1321/79

tüpkülüktüü: Kökü olan. 1147/18

tüpkürünö: Altına. 388/24

tüpöyül : İçinde bir kaygı bulunmak. 1486/108

tüpsuz: Dibi olmayan. 789/37

tüptögön: İlk kuran. 6/23

tüptüz: Düzgün. 628/53

tür: 1.Tür, 2. Çeşit. 431/11

türköy: Cahil. 538/29

türkün: Çeşitli. 431/10

türlüü: Türlü. 765/23

türmö: Hapishane. 1158/163

türmöktölö: Dalgalanmak, kıvrılarak.718/77

türö: Sarmak. 419/53

türtköndö: Dürtmek. 361/21

türttü: Dürtmek. 1290/45

türülö: Sarılarak. 402/14

türüp: Sararak. 1242/7

tüs: Renk. 1099/19

tüspöldöşüp: Gibi görünmek. 842/21

tüspölünö:Heybetine. 791/77

tüstüü: Renkli. 1382/49

tüşkön:1. Düşmek, 2. Fotograf çekilmek. 114/118

tüşkönsüdü: Düşmüş gibi oldu. 1394/36

tüşkü: Öğlen. 1243/25

tüşö baştadı: Düşmeye başladı. 3/13

tüşö: Düşmek. 361/24

tüşörlük : Düşecek kadar. 1339/4

tüştü: Düştü. 1188/4

tüşüm: Meyvesi. 1194/12

tüşünbögön: Anlamayan. 1177/28

tüşündü: Anladı. 1153/75

tüşüntüü: Anlatmak. 1262/96

tüşüşüp: Düşüşmek. 782/42

tütöp: Tütsü. 1288/10

tütpöy: Yetmemek. 471/55

tütün: Duman. 131/16

tütüröp: Kalabalık bir şekilde. 299/2

- tüydü:** Örmek. 406/6
- tüyşölgönün:** Düşünmek. 789/49
- tüyşügü:**Zorluk. 1355/59
- tüyşüktün:** Zorlukların. 1088/23
- tüyülüp:** Düğümlenmiş. 1216/23
- tüz:** Düz . 364/46
- tüzdön-tüz:** Direk. 252/78
- tüzöldü:** Düzelmek. 814/13
- tüzöñ:** Düz tarla. 477/44
- tüzöy:** Düzelmek. 364/52
- tüzü:** Düz yer. 1231/37
- tüzük bolup:** İyileşmek. 1000/10
- tüzük:** İyi. 177/15
- tüzüü:** Yapılandırmak. 1342/52
- U**
- ubada:** Söz vermek. 837/79
- ubağ:** : 1. Vakti, 2. Zamanı. 101/32
- ubağıt:** Vakit. 431/141
- ubağıtıluu:** Geçici. 438/98
- ubaralandı:** Bir şey yapmak için çabalamak. 246/41
- ubayımğa:** Merak içinde kalmak. 1249/57
- ubayın:** Merak etmek. 71/29
- uç:** Uç. 1439/9
- uçkun:**Ateş parçası. 1179/10
- uçı:** 1. Uç kısmı, 2. Kenarı. 798/24
- uçı-қыры:** Sonu. 794/48
- uçup:** Uçmak.1097/41
- uçup-қонup:** Uçmak. 94/14
- uçuradı :** Gibi görünmek. 4/66
- uçuraşıp:** Selamlaşmak. 1203/7
- uçuratpağan:** Hiç görmemişti. 425/7
- uçurda:** O anda. 148/12
- uçurған:** Uçurmuş. 1319/68
- uçuru:** Zamanı. 1355/22
- uçurunda:** Vaktinde. 1401/37
- uçyotto:** Kayıtlı olmak. 1237/17
- udurғuy :** Savrularak. 672/31
- uğat:** Duymak. 465/118
- uğulat:** Duyulur. 978/6
- uğulғanday:** Duyulur gibi 802/49
- uğuzbay:** Duyurmadan 165/12
- uğalay:** elini ovuşturmak. 1041/9
- uğқandan:** 1. Duymaktan, 2. Dinlemekten. 1304/20
- uğқuluқtuu:** Hoş ses. 799/29
- uğmuş:** 1. Çok güzel, 2. Harika. 442/14
- uğtamış:** Uyumuş. 704/50
- uğtatıp:** Uyutup. 673/16
- uğtoo:** Uyumak. 1151/4
- uğtu:** Duydu. 1095/11
- uğugun:** Hakkı. 538/44
- uğuldap:**Kaba bir şekilde. 1497/16

uķuruk: Atı yakalamak için kullanılan ip. **716/14**

uladı: Devam etmek, sürdürmek. **79/19**

ulaĝaĝa: Kapı önüne. **596/7**

ulaķ: Oĝlak. **691/28**

ulam: 1.Dolayı, 2. Daha. **1151/75**

ulamķı: Devamı. **438/72**

ulanıķıp: Devam ettirmek. **151/38**

ulay: Devam. **71/42**

ulĝaya: Yaşlanmak. **1029/31**

ulĝayĝan: Yaşlı. **521/13**

uluĝunday: Büyük gibi. **685/7**

uluķ: 1.Yüce, 2. Büyük. **87/109**

uluķtuĝu: Büyüklük. **1322/49**

ulut: Millet. **79/28**

uluttuķ: Milliyetçilik. **72/41**

ulutuna: Acı bir nefes almak. **642/28**

uluu: Büyük. **167/2**

uluuluķ: Büyüklük. **1358/118**

umtul: Çabalamak ileriye doĝru. **1133/62**

un: Un. **263/5**

unaa: Araç. **436/29**

unçuĝa: Ses çıkarmak. **1179/2**

unçuķtu: Seslendi. **710/5**

universitet: Üniversite. **1498/3**

unuta: Unutmak. **373/28**

ura: “Yaş” demek. **333/16**

urat: Dövmek. **285/148**

urĝaçı: Bayan. **261/87**

urmattaĝan: Sayĝı gösteren. **1427/38**

uruĝun: Boyun. **1358/13**

uruķ: Uruk. **576/6**

uruķçu: Tarlada çalışan adam. **600/18**

urundu: Çarptı. **1152/134**

urup: Dövmek **1399/117**

uruşup: Kavga etmek. **511/158**

ustalar: Ustalar. **431/130**

ustat: Üstat. **231/1**

ustunĝa: Aĝaç. **588/23**

uşak: Kepek. **1308/14**

uşalap: Küçük parçalara ayırmak. **609/12**

uşerden: Buradan. **632/24**

uşintip: Böylece. **1420/1**

uştaptan: Bu andan. **1304/22**

uşu: Bu. **854/10**

uşubu: Bu mu. **1501/44**

uşuĝa: Buna. **1399/36**

uşul: Bu. **787/22**

uşunça: Bu kadar. **602/1**

uşunçañda: Bu yaşında. **1225/15**

uturu: Hep. **773/16**

uturulay: Önünden çıkmak. **1159/15**

uuç: Avuç. **497/21**

uğup: Zehirlenmek. 1461/13

uğka: Çadırın kenarındaki ağaçtan yapılmış nesne. 431/111

uul : Oğul. 573/34

uulap: Avlamak. 723/33

uurdana: Çaktırmadan. 17/18

uurdap:Çalarak. 98/24

uurtam: Yudum. 618/26

uurttap: Yudumlamak. 1332/63

uurtundağı: Yüzündeki. 978/19

uuru: Hırsız. 1173/139

uvağilder: Vekiller. 136/5

uy: İnek. 402/9

uyadan: Evden. 1394/48

uyala: Utanarak. 378/15

uyalağan: Ev yapmış(kuş) . 94/10

uyalbay: Utanmadan. 1264/62

uyalgıday: Utanılacak bir şey. 1373/14

uyalhıki: Çekinerek, utanarak. 83/8

uyaluu: Çekinmek, utanmak. 837/74

uyañ: Çekingen. 622/26

uyat: Ayıp. 1171/15

uyatkarıp: Ayıplamak. 247/31

uyğaktay : Yapışmak. 233/54

uygu-tuygu: Heyecanlanmak. 681/27

uyku: Uyku. 226/46

uykucu: Çok uyuyan. 642/4

uykuluu: Uykulu olan. 147/11

uykusurap: Uykulararak. 702/14

uyklar: İnekler. 43/25

uypalangan: Ayaklar altında kalmış, dağılık. 144/23

uyuganın: Yoğurdum hazır hale gelmesi. 1356/27

uyuktuu: Köklü. 766/12

uyulğup: Savrulmak. 681/69

uyulğutup : Tozu savurarak. 672/13

uyumunun: Birlik, dernek. 521/38

uyup : Düşüneye katılmak. 797/33

uyup kaldı: İnanmak. 926/13

uyuşmasın: Toplanma. 353/18

uyuşturuu: Düzenlemek. 213/60

uzarğan: Uzayan. 615/3

uzatarım: Uğurlayacak kimse. 1174/9

uzatıp: Uğurlamak. 1048/6

uzun: Uzun. 764/15

Ü

üç: Üç. 1365/2

üçün: Dolaylı. 1173/26

üçünbü: İçin mi. 1358/15

üçünçüsün: Üçüncü. 947/2

üğüt: Öğüt. 465/31

üğüttöp: Öğüt vermek. 1305/5

üke: Küçük kardeş 657/9

ükö: Küçük erkek kardeş. 1385/14

ülbürök: Yumuşacık. 791/73

üldüröp: Çok zayıf, kopacak gibi. 1318/43

ülgü: Örnek. 1264/140

ülgürüp: Yetişmek. 1379/8

ülpöt: Düğün. 459/35

ülpüldöp: Çok zayıf. 1141/27

ümut: Ümit. 1028/5

ün: Ses. 1181/5

ündü ulap: Sesi takip etmek. 799/94

üñküyö:Başını yere eğmiş vaziyette olmak. 1243/21

üñüldöp: Acı acı ağlamak. 655/14

üñülüp: Dikkatlice. 804/23

üñüröyö: Asık suratla. 1370/34

ürgön: Havlayan. 738/8

ürgülöy: Uyuklamak. 612/22

ürküp: Kokmak. 584/21

ürkütüp: Korkutmak. 335/5

üröp: Tüm gücüyle çabalamak. 732/4

üröyü: Surat. 1079/43

ürpöygön: Korkmuş gibi. 406/14

ürpün: Meme ucu. 712/27

üstü: Üst tarafı. 791/69

üstün: Daha iyi. 398/14

üstünö: Üstüne. 1355/53

üşük: Çok soğuk. 1079/60

üşüp: Üşümek. 812/15

ütüktölgön: Ütülenmiş. 1287/59

ütür : Virgül. 315/157

üy: Ev. 1357/21

üy-bülö: Aile. 468/24

üyduķunday: Evdeki gibi. 392/7

üylönüü: Evlenmek. 1355/44

üylüü-cayluu: Evli barklı. 468/29

üymöktöy: Biraz toplanmış. 800/7

üymölönüp: Toplanmış. 477/29

üyralıp: Alışmak. 231/71

üyrönüü: Öğrenmek. 87/250

üyröt: Öğretmek. 1401/24

üyrölö : Yanına yakın alıp sevmek. 480/16

üyrüp ketti: Topladı. 1436/3

üyrüp: Toparlamak. 419/54

üyür : Sürü. 1071/6

üyürdü: Toplamak. 366/11

üzdü: Kopardı. 825/64

üzgültük: Süreksizdik, devamlı olmayan. 321/21

üzö: Koparak. 574/71

üzöñgü: Üzengi. 367/24

üzül-kesil: Zar-zor. 478/14

üzülüp: Kopmak. 1505/105

üzürlüü: Verimli. 757/36

üzürün: KarşılıK. 757/97

V

vanna: Banyo 1086/38

vestibylge: Fuaye 1374/23

vino: Şarap 1449/6

vitamin: Vitamin 261/58

vraç: Doktor 1253/5

Y

ye: Ya, yani. 219/1

yoldoş: Arkadaş. 146/1

Z

zaarduu: Korkunç, kızgın. 1229/40

zaarı: Siniri. 511/36

zaarķanp: İğrenç gelmek. 1465/6

zaķuskeñ: Salata 1371/14

zaķün: Yasa 525/26

zalah : Bir kötü şeyin etkisi sürmek.
461/34

zaldarı: Etkisi. 602/28

zalim: Zalim. 1180/95

zaman: Zaman. 87/294

zamat: Hemen. 1069/22

zapķı: İşkence. 1180/97

zarıķıp: Çok beklemek. 535/17

zarıl: Lâzım. 1342/122

zarılıp: Özlemek. 1478/47

zadı: Nesne. 375/32

zavuç: Müdür yardımcısı. 133/7

zayats: Tavşan. 277/8

zayıbı: Karısı 425/36

zekibey: Eliyle göstermek. 79/216

zıķımdı: Cimri. 1438/5

zımpıyķan: İyi görünüşlü, sessiz,
sakin. 1129/47

zımpıyıp: Hiç ses
çıkarmadan. 1154/25

zıp : Çok hızlı. 1226/14

zırķıtıp: Çok hızlı. 366/46

zırıldap : Heyecanla beklemek.759/3

zırp: Zırp etmek: kalbi hızla çarpmak.
697/53

zıyan: Zarar. 151/78

ziyapat: Ziyafet. 915/2

zombuluķtan: Şiddet uygulamak.
87/226

zootun: Fabrika. 462/14

zordop: Güçlkle. 531/23

zorduķtaķan: Tecavüz
etmek. 1276/30

zuuldap: Çok hızlı bir şekilde. 1111/5

SONUÇ

Tölögön Kasımbekov, Kırgız edebiyatının ilk temsilcilerinden biridir. Kırgız edebiyatının ilk tarihi romanı kabul edilen Singan Kılıç' ın yazarıdır. Bu dönem edebiyatın ortak konusu, komünizm propagandası yapmaktır. Tölögön Kasımbekov ise eserlerinde Kırgız milli kültürünü, Rus istilasına karşı koymuş atalarının hikayelerini tarihsel gerçeklerden yola çıkarak yazmaktadır. O dönem böylesi eserler kaleme alması bir zaman sonra sıkıntılı günler yaşamasına neden olmuştur.

Baskılardan kurtulmak adına o da diğer yazarlar gibi partinin istekleri doğrultusunda bir eser yazar. Bu: “ Cetilgen Kurak” romanıdır. Yazar, bu eserde komünizmin hayatı düzenleyen, kolaylaştıran yönlerini kahramanın hayatından yola çıkarak anlatır. Bu yönüyle “ Cetilgen Kurak” romanı, yazarın bilinen üslûbu dışına çıkarak yazdığı tek eserdir. Zorlama bir eser olduğu, bölümler arası geçişlerdeki kopukluklardan, kurgudaki özensizlikten de anlaşılabilir. Eserde, İkinci Dünya Savaşı ile 1975 yılı taşrasında Sovyet rejiminin sosyal yaşamı nasıl etkilediğini görmek de mümkündür. Bu değişimi yazar, mecburen olumlu bir bakış açısıyla ele almıştır. Her şeyden öte “ Cetilgen Kurak” romanı, Kasımbekov' un diğer eserlerinden bu yönleriyle farklılık gösterir..

“Cetilgen Kurak” romanını kiril alfabeli metin, transkripsiyonlu metin ve çeviri metin bölümleriyle bir bütün olarak gösterdik. Çeviri metni aslına en uygun şekliyle, Güney Bölgesi' nin dil özelliklerini, yerel söyleyişleri, eski ve yeni kullanımları bozmadan aktarmaya çalıştık. Böylece, Kırgızca ile Türkçe arasında karşılaştırma yapabilmeye, Kuzey Kırgızca' nın esas alındığı sözlüklerde yer almayan ama Güney Kırgızca' da kullanılan özel söyleyişlere ulaşabilmeyi mümkün kıldık.

Çalışmamızla, çevirimiz esas alınarak yapılacak yeni araştırmalara bir kapı araladığımızı, Türk Lehçeleri' ne ilgi duyanlar için karşılaştırma yapma imkânı sağladığımızı, Türk Dünyası Edebiyatı örneklerinin Türkçe'ye çevrilme ve tanıtma çalışmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunduğumuza inanıyoruz.

KAYNAKÇA

- AGAR, M. Emin, “Kıpçakçanın İki Dönemi Arasındaki Fonetik Ayrılıklar” *T.D. Araştırmaları* , s.191, 1990.
- AKAR, Metin, “Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı”, *Yesevi Yayıncılık* , s.127–129, İst. 1994.
- ALMATALİYEV, Abdılcan, “Manas Destanı’ndaki Bazı Terim Meseleleri Hakkında”, *Uluslar arası T.D. Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, s. 51–57, Kültür Bakanlığı Yay., 26–28 Mayıs 2000.
- ARAT, Reşit Rahmeti, “ Türk Lehçe ve Şiveleri” , *T. D. El Kitabı, Dil- Kültür Sanat*, c. I. ,s. 60, Ank. 1992.
- BORTHOLD, V.V: *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ank. 1973.
- CAKAKOVA, Cazgül, Tölogön Kasımbekov’un “ Singan Kılıç” Romanında Kelime Dünyası, (Yayınlanmamış Y.L.Tezi), Bişkek: Kırgızistan Türkiye Manas Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı, 2006.
- CİGİTOV, Salican, “Kasım Tınıstanov (1901– 1938) “ , *Türk Yurdu Dergisi*, C. 25, s. 216, Ağustos 2005.
- DEVLET, Nadir: *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, 2. Baskı, s.139- 140, Ank. 1999.
- ERCİLASUN, A. Bican ve Diğerleri: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yay. , Ank.1991.
- ERDEM, Mustafa: *Kırgız Türkleri*, Asam Yay. , Ank.2000.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A. , “Kırgız Atasözleri” , *T.D. Araştırmaları*, s.129–168, Ağustos 1988.
- GÖZ, Kemal, “ Kırgız Edebiyatına Giriş, Oluşum Yılları”, *Mina Dergisi*, http://www.minadergisi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=31, 2007.
- HİKMET, Adil: *Asya’ da Beş Türk*, s.205-226, İst. 1998.

- KABILBEKOVA, Tamara, XVI.- XVII. Yüzyıllardaki Kırgızistan' ın Siyasi, Ekonomik ve Kültür Tarihi, (Basılmamış Y. L. Tezi) , Ankara 1996.
- KALLİMCİ, İsmail Turan, Çağdaş Kırgız Şiiri ve Alıkul Osmanov' un Kırgız Şiirindeki Yeri(Yayınlanmamış Y.L. Tezi) , Muğla Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, 2002.
- KÖSEOĞLU, Nevzat (Redaktör): Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (nesir-nazım), C.10-11, Kültür Bakanlığı Yay. , Ank.1998.
- NİŞANYAN, Sevan: Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, Adam Yay. , İst. 2003.
- ÖĞEL, Bahaddin: İslâmiyet' ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ank. 1988.
- ÖĞEL, Bahaddin: Türk Mitolojisi, C.I, s. 411, Ank.1989.
- RAŞİD, Ahmet: Orta Asya' nın Dirilişi, (Çev.: Osman Ç. Deniztekin), s. 166, İst. 1996.
- SAADETTİN, Gümeç: Kırgız Türkleri Tarihi, Beriken Yay. / Tarih Dizisi, Ank. 2009
- SÖYLEMEZ Orhan, GÖZ K. , “ Çağdaş Kırgız Edebiyatına Dair, Salıcan Cigitov ve Dünyası” , Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, s.29- 42, Bışkek 2006.
- ÇELİK ŞAVK, Ülkü: Kırgız Atasözleri, TDK Kurumu Yay., Ank.2002.
- TÜRK Ansiklopedisi, C. 22, S. 39- 43, s. 45-48, Milli Eğitim Basımevi, Ank. 1975.
- YUHADİN. K. K. : Kırgız Sözlüğü, (Çev. : Abdullah TAYMAS), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yay. : 121, 4. Baskı, Ank. Ün. Basımevi, Ank. 1998.
- YÜCE, Mehmet, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası” Akademik Bakış S.9, s.156, İktisat ve Girişimcilik Ün. T.D. Fakülteleri, Celalabat-Kırgızistan.
-